

A

99.

MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA

É R T E S Í T Ő J E.

Első (philos. törvény- és történettudományi osztály- egyszersmind összes)
ülés.

1868. január 7-kén.

Érdy János r. t. helyettes elnöklete alatt.

1. A titoknok elszomorodva jelenti Szinováczy György l. t. múlt évi dec. hó 25-én, élte 60. évében történt gyászos kimultát.

Az Akadémia megilletődve vette e gyász-jelentést, s a törvénytudományi osztályt az emlékbeszéd iránti gondoskodásra felhívja.

2. A titoknok jelenti, hogy az 1867/8-ki Karácsonyi-féle drámai pályázatra 1867. dec. 31-ig mint kitűzött határidőig, tizennyolcz, e határidő után pedig még három, e szerint összesen huszonegy pályamű érkezett; úgymint:

I. *Virginia. Jelige*: Lenni vagy nem lenni. Sch.

II. *Feldúlt világ. Jelige*: ψόχη.

III. *Báthory Boldizsár*. Történelmi dráma 6 felv. *Jelige*: „Ki oly erős, hogy nem csábítható.“ (Shakspeare, Julius Caesar, Cassius: 1 felv. 2. szín.)

IV. *Fráter György*. Történeti tragoedia 5 felv. *Jelige*: Vannak nagy feladatok, magas törekvések, melyeknél ha kimarad is a siker, az akarat maga is érdem. Et voluisse sat est.

V. *Izabella*. Szomorújáték 5 felv. *Jelige*: Előbb utóbb győz az igazság. *Köszmonda*.

VI. *Báthori Gábor*. Történelmi dráma 5 felv. *Jelige*: Ki mint vet úgy arat. *Köszmonda*.

VII. *Tiberius Gracchus*. Szomorújáték 5 felv. *Jelige*: Haláluk szobbb jövőendő záloga.

VIII. *Uziel*: Tragoedia 5 felv. *Jelige*: „Tekints a Történet könyvébe“ (Uziel 3 felv. 13. jel.) „Mi emberek vagyunk e színmű hősei!“ (Uziel 5 felv. 2. jel.)

IX. *Chénier*. Francia történeti eredeti dráma 5 felv. *Jelige*: Hát miért ne a viedék is?

X. *Zrínyi Miklós a szigetvári*. Történeti szomorújáték 5 felv. *Jelige*: „Forgács, hő-sünk szigorú bírja, mélyebben ható igazságot mond róla mint akarta, midőn azt írja, hogy a szigetvári hős halála expiatio volt korábbi vétkeiért“. Salamon F. az „Első Zrínyiek“ben.

XI. *Kopány*. Tragoedia 5 felv. *Jelige*: Mortuo Geycha Duce, Cupan voluit matrem S. Regis sibi per incestuosnm copulare connubium . . . Ducatumque suae subdere potestati. J. Thuróczi Chron. Hung. P. II. C. XXVIII.

XII. *A trónkereső*. Eredeti szomorújáték 5 felv. *Jelige* : Hitte, hogy joga van.

XIII. *Buenos Ayres zsvrnoka*. Eredeti szomorújáték 5 felv. *Jelige* : „Tout consiste à ne pas gêner l' homme de la nature en l' appropriant à la société“ J. J. Rousseau Heloise. Vol. IV. Lett. 5.

XIV. *Az utolsó Próféta*. Tragoedia 5 felv. *Jelige* :

Nézd a magas tölgy

. benne termő

Férgek erős gyökerét megörlik.

XV. *Rege a fattyu gyerekről*. Tragoedia 1. felv. *Jelige* : Fortunae suae faber.

XVI. *Gordás*. Eredeti történeti tragoedia 5 felv. *Jelige* : „Rabszolga nem lesz egy Hunn sem soha!“

XVII. *Csák Máté*. Szomorújáték 5 felv. *Jelige* : „Fölkele Csák s nagy lelke szavát elzúgta . .“ Vörösmarty.

XVIII. *Csák Máté*. tragoedia 5 felv. *Jelige* :

„Ne takargasd bösz nagyravágyadat

Caesarkint a szentséges népjogok

Köpenyibe . . .“ (III. Felv. Zách Felicián.)

Január 3-án érkezett, de dec. 30-án adatott fel Stomfán.

XIX. *Salamon király*. Szomorújáték 5 fel. *Jelige* : Tempora temporibus tempora. Andreas Rex.

*Dec. 26-án adatott fel Hadadon, Pestre érkezett jan. 1. hozzám 4-én a következő :
(A szerző Teleki-pályaműnek nevezi.)*

XX. *Zrínyi és Frangepán*. Szomorújáték 5 felv. *Jelige* :

„Tanuljad a szabadságot tisztán ösmerni meg, hogy önkényre ne hajts.“

Január 3-án feladatott Győrött, és érkezett jan. 7-én a következő :

XXI. *Margit*. Történeti dráma 5. felv. *Jelige* : „Megbüntetém az apák vétkeit.“
Jehova.

E pályamunkák közül a XIX és XX. számura nézve a feladási vetény által igazolva lévén, hogy még decemberben adattak postára, az Akadémia ide vágó szabálya szerint pályázatra bocsáttatnak. azon megjegyzéssel a XX-ra vonatkozólag, hogy mivel ezt szerzője *Teleki* pályaműnek jelezte (mely jutalomra ez évben szomorújátékok nem pályázhatnak), a bíráló küldöttség fogja eldönteni, vajjon ez *Kardcsnyi* pályaműnek elfogadható-e? Ellenben a XXI. számot, melynek feladási napja a postai revényen 1868. január 3-a, mint elkésettett, szerzője visszaveheti. A húsz pályamű jeligés levelei, az Akadémia és Szilágyi Ferencz tag pecsétjével lezárva, további őrizet alá a levéltárba, magok a pályaművek a Nyelv- és széptudományi Osztályhoz tétetnek át bírálók kinevezése végett.

3. A titoknak jelenti, hogy a gróf *Teleki József*-féle drámai jutalomra 1867. dec. 31-ik napjáig bezárólag három, e határidő után kettő, összesen öt pályamunka érkezett, úgymint :

I. *Önkénytes*. Vigjáték 3 felv. *Jelige* : Nyerjen jutalmat a ki érdemes.

II. *A bajusz*. Eredeti vigjáték 3 felv. *Jelige* : Győz a jobb.

III. *A csalárd féllékenyek*. Eredeti vigjáték 4 felvonásban. *Jelige* : Mert kitartás gyümölcsöt hoz.

Dec. 31-én feladatott Vácson, és érkezett jan. 1-én a következő :

IV. Az írtgy. Vígjáték 3 felvonásban. *Jelige* : Az ember

Önző, falékony húsdarab,

Mikép a hernyó telhetetlen

Mindég előre mász s harap.

Arany János.

December 28-án feladatott Sümegen, s érkezett jan. 5-én jelige és zárt jeligés levél nélkül, s oly levél kísérete mellett, *melyben szerző magát a titoknoknok megnevezi*, a következő :

V. *Púpos kalap*. Vígjáték versekben 2 felv.

E pályaművek közül a IV-ik számura nézve a postavevényből kitetszvéen, hogy dec. 31-én adatott fel, szabályszerűleg pályázatra bocsáttatik. Az V-dik számú dec. 28-án adatott ugyan fel, de jelige és jeligés zárt levél nélkül s a szerző ezen felül magát meg is nevezi ; mely szabálytalan eljárás miatt, az V. számú pályamunka versenyzésre nem bocsáttatik, s a szerzőnek visszaadni rendeltetik. -- A többi négy pályamű jeligés levelei az Akadémia és Szilágyi Ferencz tag pecsétjével lezárva, további őrizet alá a levéltárba, s magok a pályaművek, bírálók kinevezése végett, a Nyelv- és széptudományi Osztályhoz tétetnek át, egyszersmind a bírálókhöz adandó két színészi tag iránt, a m. nemzeti színház igazgatósága megkérendő.

4. Ugyanaz jelenti, hogy a néhai Sztrokay Antal nevét viselő alapítványból kifizőtt jogtudományi pályadíjra 1867. dec. 31-ik napjáig bezárólag két pályamunka érkezett, úgy mint :

I. *A jelszlogi — és telekkönyvek elmélete*. *Jelige* : Le triomphe des idées utiles n' est jamais qu' une question de date. Benjamin Constant.

II. (Czíme a feladott kérdés.) *Jelige* : A kerék ne legyen nehezebb a kocsinál.

E pályamunkák rendén talált jeligés levelkéik az Akadémia és Szilágyi Ferencz tag pecsétjével borítékba zárva, további őrizet alá a levéltárba, magok a pályamunkák a Törvénytudományi Osztályhoz tétetnek át bíráló küldöttség kinevezése végett.

5. *Szilágyi Ferencz* l. t. felolvassa következő czímű értekezését : *A protestans és római katolikus egyházak a párisi világtárlaton 1867-ben.*

Miután a tavalyi párisi világtárlaton a műipar és szorgalom termékei mellett a *szellem*, s ennek az emberi műveltségben három fő tényezője, ú. m. az *iskola*, *tudomány* s *egyház* is a köz szemlének kitett több tárgyak közé beosztva valának, — felolvasó, ki azon világtárlatot a múlt nyáron meglátogatá, s annak a protestans és róm. kathol. egyházakra vonatkozó osztályát különös tanulmányozása tárgyává tette, — értekezésében e-ről kívánt szót adni.

Tudva azt, hogy a vallás a népek életében, általában az emberiség fejlődésében mindig kitünőleg szerepelt, s jelenleg is a napi események között fő helyet foglal el, mint például a *római kérdés*, mely a pápa világi hatalma és uralkodása ellen irányzott, s épen közelebből hevesebben föllobbant küzdelmeket fejezi ki ; s ily szempontból tekinthetők a protestans egyház keblében is, több államokban, ú. m. Németországban, Nagybritanniában, Franciaországban, s a Schweizban előfordult s más szakadásokat is előidézett mozgalmak, — csak helyeselni lehet, hogy a-

tavalyi világtárlatot rendezők, ott, mint lehetne mondani, a protestans s a róm. kathol. egyházaknak kiállításáról is gondoskodtak, a minék kiváló érdeket kölcsönöz az értekező által is figyelembe vett alapelvei el-
lentét a két egyház között, a mennyiben a róm. kathol. a hittekingtély, a fenálló rend, s így a stabilismus elvét, a protestans pedig a lelkiismeret és gondolkodás szabadságát, s a vallás és hit dolgában is az idővel haladást jelenti.

Párisban a kérdéses két egyház közül a protestans egy imaház — Salle evangelique — s ahoz tartozó néhány kis épület, más felől a róm. katolikus egy kis kápolna által — Chapelle du parc — valának képviselve. Mivel a protestans egyház kiállításában irányadó eszme volt, annak az evangyéliom terjesztésében s a hittérítés körül tanusított jelenkori munkásságát tüntetni ki, a róm. kathol. egyház kiállítása pedig némileg a római katakombák által is történt, mi azon egyház sok vértanút földmutató dicső őskorának emlékezetét újítja meg, — az értekezés annak érintett két tárgya s így a dolog természete szerint két részre oszlik. Ezek: *a protestans és a róm. katolikus egyház.*

I. A protestans egyház a hittérítést két vallásos egylet, ú. m. a *missiók* vagy *térítések*, s a biblia-társulatok által eszközli.

A térítő társulatok azért alapítottak, hogy Krisztusnak tanítványaihoz intézett parancsolatját foganatosítsák, tanítani, s megkeresztelni minden népeket, s az evangyéliomot mind e széles világon prédikálni.

Párisban tizenkét ilyen, s különböző evangélikus felekezetek által biztosított missio volt jelen; hat *Nagybritanniából*, ú. m. a wesleyi methodistáké, az anglikán egyházé, a morva testvéreké, a londoni baptistáké, végre a skót szabad egyházé; továbbá volt egy *Franciaország*ból, a párisi; egy a *Schweizből* s *Németország*ból, a baseli; egy *dán*, egy németalföldi társulat; *Északamériká*ból végre két társulat.

Mind e térítő társulatoknak a föld különböző részeiben állomásaik vannak, azokban több vagy kevesebb számú térítőket tartanak, a szent czél előmozdítása végett imaházakat, kápolnákat építenek, különböző iskolákat alapítanak, általában az evangyéliomot, a szent ígét élő szóval hirdetik, s azt oktatás útján is terjesztik.

A *wesleyi methodisták* térítő intézete ezek között kiterjedésére s a föld mind az öt részére kiható működésére nézve az első helyet foglalja el; az a térítésnek valóságos óriási gépezete. Ennek van

Térítője: Ázsiában 72, Áfrikában 91, Amérikában 454, Ausztráliában 142; mindössze 759. (Az európai térítők nem annyira ilyenek, de csak evangélikus ígéhirdetők.)

Temploma: Ázsiában 51, Áfrikában 461, Amérikában 689, Ausztráliában 740; mindössze 1941.

Iskolája: Ázsiában 180, Áfrikában 332, Amérikában 693, Ausztráliában 537; mindössze 1742. Az intézet felsőbb iskolái közül szépen virágoznak, a madraszi és cangalorei Keletindíában; a társulat a szent-

írás egyes könyveinek, valamint különböző vallásos műveknek honi nyelven nyomtatását folyvást eszközözi.

A *londoni missiók* társulata is nagy munkásságot fejt ki; térítő személynéje 196 egyénből áll; van 862 tanítéznéje 41000 növendéknél.

A *párisi* s 1822-ben alapított missio tevékenységének fő mezeje Dél-Áfrikában van, hol a *bosszu'o* név alatt ismeretes bárdolatlan néptörzs között az evangéliom hirdetése szép előmenetellel folyt. A társulat azonkívül munkásságát Oceaniában Tahiti szigetre is kiterjesztette.

Az egyik *amérikai* ú. m. a külföldi missiók társulata Sandwich vagy a Hawaji szigeteken bámulatos idves hatással gyakorolta a térítést. Annak még nem régen pogány, bárdolatlan s emberhúst is evő lakosai között ma a keresztyén vallás és civilisatio uralkodik, s azok keresztyén fejedelmük *V. Kamehama* alatt (szül. dec. 11. 1830.) alkotmányos szabadsággal s kormányzással bírnak.

A protestans missiók kiegészítő felette érdekes és tanuságos részét képezte az úgynevezett *térítési muzeum*, melynek rendezésében fő cél volt kitüntetni először, milyen volt e népek vallásos, mint társadalmi állapota a keresztyénségre térésük előtt; s milyen lett az, milyen változást szenvedett az *azután* hogy keresztyénekké lettek. Legyen elég e részben idézni azon adatot, hogy az ott kitett tárgyak között a szemlélő figyelmét különösen magukra vonták az idomtalan alakú, barbár szokásokkal, s ember-áldozatokkal tisztelt, imádtott bálványok, melyek mellett láthatók valának a nem rég megkeresztelkedett népeknek a csinosodásban előhaladása felől szép tanubizonyságot tevő, s általuk kiadott hírlapok, hasznos könyvek, s más ily épületes művek. Mi fáradságba önföláldozó erőfeszítésbe kellett e nagy, s gyakran veszélyes és sok drága embervért is igénylő munkának kerülni, — azon bárdolatlan népeket a civilisatiohoz hozzászoktatni, és írásra nem alkalmas, darabos nyelvüknek grammatikát készíteni, s ennek szabályai szerint, úgyszólván, azt újra alkotni, az eszméknek írás által közlésére képessé tenni!

Említést érdemel itt a muzeumban kifüggesztett *térítési földabrosz*, melyen keresztyén, mohammedan és pogány vallások követőinek a földgömbön elterjedése különböző színekkel van kijelölve. Leverőleg kellett minden keresztyén nézőre latni, hogy a fekete színnel jegyzett pogányhitűek mily roppant, s a föld legnagyobb részét magában foglaló területen laknak, míg a keresztyénség követőinek fehérszínnel jegyzett földje még most is aránylag milyen kicsi!

Az evangelicus missiókhoz lehet számlálni az evangéliomnak az izraeliták között terjesztéséért alapított londoni társulatot is, melynek Párisban volt egy a zsidó régiségekre vonatkozó kis muzeuma. Ebben többek között látható volt: Jeruzsálemnek egy tervrajza és a sátor mintája, s a t.

A *bibliai társulatok* az evangéliom, általában a keresztyén hit terjesztését, a különböző nyelvekre jegyzések s magyarázat nélkül lefordított szentírásnak terjesztése által eszközölik. Párisban két ilyen bibliai társulat volt jelen, ú. m. „a britt s külföldi,” valamint a „francia-

országi“ ilyen társulat. Az első alapított 1804-ben martius 7-én, s ma a föld minden részére kiterjed, 9616 bibliai társulattal áll kapcsolatban, s 171,375 font sterl. vagy is *egy millio 713 ezer és 750 pforint* évi jövedelemről rendelkezik.

A térítő s bibliai társulatokhoz lehet számlálni még más különböző, de azokkal rokon irányban és szellemben működő társulatokat is. Ilyenek: a vallásos értekezések kiadásának társulatai, melyek közül Párisban három volt jelen: a londoni, párisi és new-yorki. „A vasárnapi iskolák társulata,“ valamint „a népszerű művek kiadása.“ Az ez által közrebocsátott különböző folyóiratok közül az, melynek czíme „The british Workman“ (a britt munkás), 300,000 példányban nyomatik.

Értekező nem mulasztotta el a protestans és róm. katolikus egyházak között a bibliai társulatokra nézve is fenálló elvi ellentétet kimutatni, midőn e társulatok, mint tudva van, a róm. katol. egyház által szorosán tiltva vannak, miután nevezett egyház tana szerint, a szentírásnak csak az egyház által jóváhagyott szövegét szabad a hívőknek olvasni. Az első tilalmat a bibliai társulatok ellen VII. Pius pápa adta ki 1816-ban junius 1-én a gneseni érsekhez intézett levelében, melyben azokat a legkeményebb kifejezésekkel kárhoztatá. E levél a bibliai társulatokat, „a legravasabb, és a vallást alapjában megingató találmánynak“, továbbá „dögvésznek“, „a hit szennyfoltjának s a lélek legsúlyosabb veszélyének“ nevezte: „*vaferrimum inventum*, quo vel ipsa religionis fundamenta labefactantur“, „ad eam *pestem* delendam“, „*fidei labe gravissimumque animarum periculum*.“

E tilalmat az utána következő pápák is megerősítették, sőt XVI. Gergely pápa 1844-ben májusban egy arra vonatkozó külön „Inter precipuas machinationes“ című terjedelmes tiltó bullát adott ki. A most uralkodó pápa az 1864-beli syllabusban a bibliai társulatokat a titkos társaságok közé sorozta, s ily értelemben kárhoztatta.

II. A róm. katol. egyházat a párisi világtárlaton kizárólag a római katakombák képviselték.

E római földalatti őskeresztyén temetkező helyek a közelebbi időkben egy hírneves római tudós Rossi lovag ásatai folytán ismeretesebbek kezdettek lenni, mint eddig valának. Nevezett római tudós a katakombákban tett kutatásai felől két nagy munkát kezdett kiadni, s mindenikből eddigelő csak az első kötetet adta ki, de azokban is már a tudományra nézve nagy kincs rejlik, s főkép jelentékenynek lehet az őskeresztyén történelemre vonatkozó nyereményt tartani.

Rossi lovag említett két munkájának czíme: „Roma sotterranea cristiana“; a földalatti kereszttyén Róma; ennek 1-ső darabja kijött Rómában 1857—1861-ben; a másik: „Inscriptiones christianae urbis Romae“, melynek 1864-ben eddig hasonlag csak 1-ső kötete adatott ki. Valamint Rossi a katakombáknak eddig aránylag csak igen kicsi részét vizsgálhatá meg, úgy a második, t. i. a kereszttyén feliratokat illető könyvére nézve a ka-

takombákban felette sok eddig nem használt anyag rejlik. Rossi a most uralkodó pápától a Lateranumban alapított „keresztyén muzeumban“ lévő keresztyén feliratok rendezésével s magyarázatával bízott meg, melyeket ő a katakombákban talált feliratokkal szaporított, s folyvást szaporít.

Értekező felolvasásának második részében Rossi kutatásai folytán az őskeresztyénség történelmére vonatkozó nyereséget akarta főképp négy pont alatt összeállítva kitüntetni.

Ezek: 1. *A katakombák eredete s rendeltetése.* Ebből említést érdemel különösen az, hogy a hajdan általában elterjedt vélemény, mint ha a katakombák úgy szólva, az akkor sok üldözést szenvedett keresztyéneknek titkos temetkező helye, asyluma lett volna, hol ők isteni tiszteletüket titokban tartották, az érintett kutatások folytán teljesen hamisnak bizonyult be. Az őskeresztyéneknek semmi okuk nem volt, eltitkolni maguk temetőiket, mint a melyek a római törvény és közvélemény oltalma alatt állván szent helyeknek tartattak, s a keresztyének azokat törvényesen bírhatták s bírták. Érdekes s a katakombák által még inkább földélt adat az is, hogy hasonlóan azon régibb nézet, mintha az első keresztyén proselyták nagyobbára közsorsu, szegény és szolga emberek lettek volna, teljesen alaptalan, sőt inkább már korán az első császárok udvarába bejutott a keresztyén vallás, s annak követői között számos előkelő, főrangú római urak s nők találtak, s már *Septimius Severus* császár idejében (uralk. 193—211-b.) *keresztyén római senatorok* említetnek; valamint az is bizonyos, hogy már azon időben Rómában minden üldözéseknek daczára a keresztyének szép számmal valának, s mind többre növekedő gyülekezetet formáltak.

2. *A keresztyén festészet* a katakombákban. Annak a nyugoti egyházban a hajdani pogánykori, főképp görög művészettel összefüggésére mutató adatok vannak itt összeállítva, s előadva, hogy az a bysanti festészetből mikép fejlődött, mely annak jellemére nézve is befolyás nélkül nem volt, bár *Remusat* francia tudós megjegyzése szerint: „a latin szertartásnak a hiszékeny, vagy hazug Görögországnak“ (a keresztyén ikonographiára) vonatkozó állításait teljes bizalommal sohasem fogadták el.

Két érdekes ide tartozó adat az, hogy a katakombákban a 4-dik század előtt (tehát épen az őskorban) *Szűz Mária tiszteletére* vonatkozó adat vagy bizonyíték nem találtatik; továbbá, hogy ugyan e temetőben a keresztest felette ritkán lehet látni, s az inkább ott díszítésül szolgál, de nem mint a keresztyénség symboluma, általában *Remusat* szavaival, mint az isteni büntetés eszköze — „comme l' instrument d' un divin supplice“ nem jelenik meg.

3. *Sz. Hippolytus* 3-dik századbéli mártyr s püspök sőt újabbkori vélemény szerint épen ellenpápa szobrára, (mely a lateranumi muzeumban tartatik), valamint életére vonatkozó adatok. Munkái között van *Calistus*, vele egy korbéli római pápának élete, kit nem igen kedvező színben, sőt épen mint eretneket úgy ír le, míg másfelől ellene azt hozták

fel, hogy a patripassionusok téveszméjére hajlott volna, kik azt állították, hogy a fiúval az atya is megfeszítettet.

4. *A római pápaság a katakombákban.* Csak röviden legyen itt megemlítve, — az ügy további fejtegetése itt messzire vezetne, — hogy a katakombákban talált adatok szerint: az őskereszténység három különphasison ment keresztül, mert előbb *zsidó*, majd *görög*, s csak azután lett *római*; továbbá: Remusatszavaival: *a pápák primásságára vonatkozó* egyenes adatot a katakombákban találni nem lehet. Hogy ez által a római pápaságnak ismert traditionalis és azt sz. Péter római püspökségével összekötő históriája nagy mértékben megingatva van, fölolvassó maga értekezésében bővebben előadta főképp az által, hogy a pápaságnak traditionalis, valamint tényekre s adatokra alapított valódi történelmének a főbb vonásokban előadására kiereszkedett.

6. *Rómer Flóris* l. t. mint archaeologiai bizottság előadója, bemutatja az *Archaeologiai Közlemények* VII. kötete első füzetét.

Az Akadémia határozata értelmében van szerencsém az Archaeologiai közlemények VII-dik kötete 1-ső füzetét rövid ismertetéssel bemutatni. Ezen füzet 11 íven érdekes változatossággal minden korszakból hoz néhány cikket; azonban a középkori magyar műemlékeknek szenteli legfőbb figyelmét. Ugyanis az

I. cikkben *Heuszlmann Imre* az 1865-ben a *bányavárosokban tett archaeologiai útjának* jelentését fejezi be, melyhez *Martin Lajos* tagtársunktól *Körmöcz városának* egy igen érdekes alaprajza van csatolva. A folytatott munkának III-ik pontja a *körmöczi váracsnak* (akropolisnak) szenteltetett; ez tüzetesen tárgyalja nem csak az erődítésül szolgáló tornyokat, hanem bővebben értekezik a vár falai közt fenálló templomról, melynek egyéb építészeti sajáttságain kívül kiemeltetik, hogy kivételesen kéthajóju, hogy, mi Magyarországon ritkán fordul elő, kereszthajója két oldalról kiszökik. Az építés korszaka 1485 — és 1511 közé esik, mi a hevedereken látható évszámokból kitűnik. Az ispotály-templomon kívül a régi városkaput írja le, valamint a gyűrű-tért környező régi házakat is. Kiemeli továbbá a honunkban maga nemében egyedüli régi *vaktárt* (Kaufhalle), mely a merész építésű régi *penzverdével* és néhány félreeső sikátorban fenálló ódonszerű lakházzal együtt, ha a rombolási és fonákul újító viszketegnek a régiségek iránti nemzeti tisztelet kellő korlátot nem vetend, és az országos hatóságok által erélyesen pártoltatni nem fognak, már úgy is nagyon ritka régi építményeink maholnap a nagyobb ritkaságok közé számítandók lesznek. — A IV-dik rövidke cikk az *újbányai* templomokról szól, melyeknek egyikét Henzmann gróf a XIV-dik század végén építtette. Az V-dik pont *Beszterczébánya* régiségeivel foglalkozik. E bányavárosnak *főtere* hosszúkás, széles idomu, a házak az egyenlően futó hátsó utcáig terjednek, és aránylagosan széles homlokzattal bírnak. A vár csekély emelkedésen áll, de akropolisképen a várostól egészen el van különítve. Valamint egyáltalán egyéb régi városok erődjeiben, úgy itt is találunk szent építményeket, t. i. a német és tótajku katolikusok templomait. A nagyobb — német — templom a XIV-

dik századból való, azonban több század ízlésének világos nyomait viseli. A régész figyelmére leginkább méltók: *sz. Borbála kápolnája, a keresztelő medence* és *a kalvária*. Az elsőben nevezetes a *Stoss Vidától* 1504-ben készült remek, nagy mérvben kidolgozott fa-faragmányu *oltár*, mely e nemben fennmaradt műemlékeink közt első helyre teendő. A kápolna előtt áll a diszes bronz *keresztelő-kút* 1475-ből. Talán nem mondunk sokat, ha efféle remekjeink közt ennek is kitűnő helyet jelelünk ki. Továbbá a templom déli falához alkalmazott kapuzat alatti nagyobb fülkében *a kalvária* (galilaea) tűnik fel. Ilyen golgothákat, a többi régi nagyobb templomoknak főleg keleti részén is a főapsisokhoz támasztva láthatunk, s ezek a sírkertekben állott egyházak egyik kiegészítő részét tevék, mai nap pedig a kath. temetőkben egy egyszerű feszület által helyettesítettnek. A besztercei kalvária ügyes faragótól eredő műemlék, melynek előterén a domborlatos háttérből öt nagyobb szobor emelkedik ki. Az egész mű elrendezésében az ellentét észrevehető, mely az előtérben imádkozó Krisztus s a szunnyadozó tanítványok nyugalma, és a háttérben valóban komikus sürgősséggel betóduló és a sövényen átbukfenczező poroszlók mozgékonyasága közt személyesítettik. A magaslaton elterülő Jerusalemnak egyes nagyobb épületei hasonlítanak némileg a mai városnak még érintetlenül fennmaradt építményeihez. A kik Bécsben a Michaelerok sikátorán átmentek, bizonyosan észrevették az ottan szintén a templom déli oldalához illesztett, maga nemében nagyszerű *kalváriát*, mely ha nem szolgál is a beszterceinek előmintájául, mégis azt tanúsítja, hogy efféle műemlékekben a helyre és elrendezési módorra nézve a XVI-dik században ugyanazon szabály uralkodott. — Sajnos, hogy e mesterműnek eredeti színezése elkopván, bizonyos Zeillinger Antal 1824-ben reá merete kezét tenni, és azt kirívó színezése által elrontani. Valamint a kalvária és az oltár faragmányai, úgy az itt-ott még fenálló egyes alakok eléggé bizonyítják, hogy itt vagy e vidéken a XV-dik és XVI-dik századokban egy igen virágzó szobrászati iskolának kellett léteznie.

A tótok *kéthajóju* temploma a XVI-dik században épült, de sommi építészeti nevezetességgel nem bír.

Czikkének végén értekező úr indítványokat tesz: a selmeczi, zólyomi, nyitrai és sz. Benedeki régi műemlékek fentartására és lerajzoltatására nézve; azonban ezen indítványok addig, míg *országos archaeologiai bizottmányunk* nem lesz, illetőleg elég képzett munkaerővel nem rendelkezhetünk, és míg a magyar kormány felvételekre legalább *annyi ezeret* nem fog utalványozni, *a hány százezeret fordít ilyen munkákra évenként p. o. a francia kormány*, — addig Henszlmannak indítványai és az akadémiai archaeologiai bizottság bármily iparkodó törekvései csak pium desideriumok maradnak!

A füzetnek II-dik értekezése *Rómer Flóristól* a *sz. Margit házi oltáráról* szól. Ezen dolgozat az Akadémia előtt fel volt olvasva, s így röviden csak azt mondom, hogy szerző mintegy bevezetésül a középkori ereklyetartókról, főleg a szárnyas-oltár alakuakról emlékeztvén, a ritka nemzeti műkincs részletes leírását adja, az egyes szobrocskákhoz és a zónán-

czos képekhez a XIII-dik században parallelákat keresvén az előtte ismert egész külföldi irodalom műveiben, annak szerkezetét és kivitelét, valamint ritka, királyi fényét is tekintetbe vevén, bizonyítja, hogy a mű a XIII-dik század végén készülhetett, régi irományokból, főleg a klarissza apácák kincsleltárából tagadhatlanná teszi, hogy ezen oltárka valóban IV Béla király leányáé volt, — jelenleg pedig egy frankfurti régészeti kereskedőnek kezébe kerülvén, nemzetünk nem csekély szégyenére alkalmasint a british museum tárgyai közé fog soroztatni. — Ezen értekezéshez a bécsi cs. kir. középponti bizottság által készítettetek remek könyomatot csatolhattuk, melyet e derék és irántunk valóban nagylelkű intézetnek egyik csere műlapja gyanánt van szerencsénk bemutatni.

E füzetnek első cikkéhez hasonló tárgyú *P. Szathmáry Károlynak* „*A nagyenyedi egyházkerítés*“ című értekezése. Kezdetén panaszkodik a szerző a műemlékeknek legújabbban Erdélyben történt lelketlen rombolása ellen, kiemelvén a nagyenyedi evangolikus község vandalizmusát; ez t. i. az 1333-ban épült templomát oly sobességgel törle el a földszínről, hogy az 500 éves falfestményeknek csak egyikét sikerült a tudomány számára megmenteni. Hadd sorozza a magyar műtörténelem részrehajlatlan írója valamikor ezen XIX-ik századbeli barbárokat is azon vajmi hosszú lajstromhoz, mely magában foglalandja mindazokat, kik szemünk és az egész művelt Európa láttára, sőt kérelmeink és alkalmilag még tilalmaink ellen is, az ilyen régiségekben úgyis nagyon szegény hazánkat, a nemzeti kegyelet helyett megfoghatatlan lenézéssel, sőt itt-ott behbizonyítható dühvel is, azoktól örökre megfosztják.

A római régiségeknek, melyek Enyeden találtattak, némi figyelmet szentelvén *Szathmáry* úr, egy rövid történelmi bevezetést bocsájtván érdekes főtárgya elé, a *várkerítésnek* pontos alaprajzához igen becses adatokat csatol, az egyes bástyák és várművek elnevezéseiről; majd a lerombolt lutheranus templomnak, a hajdani plébániának és a reformatus egyháznak sommás leírását adván, ebbeli, nagyon is korlátolt irodalmunkban, igen érezhető hiányt pótol. Bár támadnának ügybarátok, kik a régibb városoknak és váraknak tűzetes, alaprajzokkal érdekösített, leírásait beküldenék, mielőtt azok elpusztulnának, és régészetünk számára egészen elvesznének!

E középkori cikkeket követi Dr. *Érdy János* archaeologiai vázlat a római korszakból. Felszólíttatván az archaeologiai bizottság által honi régészetünk e talán legrégibb művelője, hogy a római pannoui útnak vereb-őszönyi vonaláról ismereteit közlené, régi tárczájából egykét levelet nyújtott át az olvasó közönségnek. Értesítését szerző úr két kiadatlan római emlékekkel gazdagítja, és ezekhez bő magyarázatot csatolt.

A magyar, majd parlagon heverő, *érmészetnek* jeles művelőjétől, *Végh Ödöntől*, következik saját gyűjteményét díszítő 6 kiadatlan érem leírása. Az egyetemi folyamat alig végzett író, ki 1866-ban egy érmészeti pályadíjt nyert, még e munkája megjelenése előtt jobb létre szenderült. Van okunk e buzgó fiatal buvár halála fölött sajnálatunkat annál

inkább nyilvánítani, mert fáradhatlansága és ritka tapintata a legszebb reményekre jogosított fel bennünket. Ez tudományosságunkra nézve annál érezhetőbb csapás, mivel, bár szenvedélyes érengyűjtőink száma épen nem csekély, még nincsen alapos kilátásunk, hogy ismét hamarjában egy *Végh Ödönt* nyerjünk, ki szabad óráit az érmészetnek tettleges ismertetésére is feláldozza. Bár ne lennének szavaim igazak; de a dolog magában annyira felöltő, és az érmészetnek, mely honi történelmünkre nézve is oly nagy befolyással bír, teljes, azt lehetne mondani botrányos, kopársága által van bebizonyítva. Míg a külföld miveltebb országainak majd mindannyi külön érmészeti folyóirataik vannak, addig a mi régészeti lapjainkon alig tűnnek fel itt-ott szórványosan a soványka érmészeti jelentések vagy kisebb értekezések. Pedig mennyi még itt a teendő, hány előítélet és bal vélemény helyreigazítandó!

Végh Ödönnek, felejtethetlen egykori hallgatómnak, emlékért jobban nem tisztelek, mint ha ernyedetlen munkásságának ezen utolsó bizonyítványát a „HAVE PIA ANIMA“ búcsuszóval a tekintetes Akadémia figyelmébe ajánlom.

Rupp Jakab úr „*Adalékjai az egyházi kincsek történetéhez*“ nyilvános tanuja annak, mily gazdag vala a magyar egyház mindennemű műkincsekben. A több lapra terjedő *leltár*, mely a per excellentiam magyar rendnek czínezett *Pálosok* egyházi készleteit hitelesen előszámolja, 49 kelyhet, 50 tálczát, 24 keresztet, nagyszámu szentségmutatót . . . és gazdag egyházi ruházatot részletez. Ezen kincset, a töröktől való félelem miatt, a hononnai *Drugeth* család őrzésére bízta a szerzetes rend; a főurak e templomkincset szentségtörőleg elsikkasztották, és mint ez e korszakban igen gyakran történt, egy hosszú per után 1569-ben a 92000 frtra becsült összeg helyett 5 évi részletekben 2000 frtal elégitették ki a gyengébb és hiszekény szerzetet.

Báthori Nándor úrnak, egykori egyetemi hallgatómnak jelentése, azon öcsöntmaradványokról, melyeket egyik igen buzgó buvárunk *Bolemann Ede* lévai gyógyszerész úr a hírneves *magyarádi* (Hont m.) lelhelről nekem beküldött, nálunk első munkának tekinthető ezen irányban. A francia tudósok a Párisban múlt évben tartott anthropologiai congressus alkalmával, e munkát, mint a történelem előtti korszakhoz igen becses adatul szolgáló részletet, nagy elismeréssel fogadták, mi mindazon uraknak, kik ilyen tanulmányokkal foglalkoznak, buzdításul szolgálhat, hogy vizsgálatuk eredményeit a nagy világ elé juttatni törekedjenek.

Mint rendesen az eddigi füzeteket, e legújabbat avval végzem, hogy a *régészeti krónikának* jelenleg a 945—965-iki számokat szenteltem. A *magyar régészeti irodalom* magában foglalja Dr. Arányi Vajda-Hunyadának, *Füvily Henrik* a *régi súlymértékről* írt értekezésének, s egyéb kisebb-nagyobb e szakba vágó munkálatoknak rövid ismertetését. Az *archaeologiai mozgalmak* alatt pedig összefoglaltam mindent, mi akár magán levelekből, akár a napi sajtó útján tudomásomra jött;

szándékom lévén a szakferfiakat folyvást tudósítani azon stadiumról, melyre e vállalva emelendő tudományunkat fáradhatlan törekvéseinkkel juttatni sikerült.

7. Az archaeologiai bizottság részéről közöltetik, a Pásztori úr által beküldött álezüst éremre vonatkozó azon vélemény, hogy a nevezett pénz nem egyéb, mint a rómaiak numi pelliculati-féle utánczása készült rézpénz, mely vékony ezüst hártáival volt befuttatva.

Tudomásul van.

8. A titoknak felolvassa a nyelvtudományi bizottság f. é. január 3-án tartott ülése jegyzőkönyvének 2-ik pontját, melyben a bizottság, Mátyás Flórián l. t. véleménye folytán, a Hellner Péter úr által Eperjesről Greguss Ágoston r. tag közvetítése mellett az Akadémiának ajándékba küldött 21 eredeti magyar oklevél (1593—1697-ig) megörzését az akadémiai levéltárban, ajánlja, egyszersmin l. köszönetet indítványoz Hellner Péter úrnak az ajándékért, Greguss Ágost r. tagnak pedig a szíves közbenjárásért.

Helyeseltetik.

9. Olvastatott ugyanazon jegyzőkönyv „Cosmo-organum“ című beküldött munkára vonatkozó 3-ik pontja, melyben a bizottság elismeri, hogy a nevezett munka első kötete, roppant szorgalomról és fáradalomról tesz tanuságot, de egyszersmind, bár sajnálattal, kénytelen kijelenteni, hogy a munka teljességgel czéltévesztő, minek következtében a szerző ajánlatát nem tartja elfogadhatónak.

A bizottság véleménye elfogadtatik.

10. A titoknak jelenti, hogy id. Mátyás Péter, a nagy szótár számára beküldi a kimaradt szavak 27-ik s a beiktatandó cikkek 33-ik közleményét, s hogy ez alkalommal eddigi közleményei sorsa iránt is kérdést intéz az Akadémiához.

Áttétetik a szótár szerkesztőségéhez.

11. Közöltetik az akadémiai könyvtárnoknak Mihály József úr felajánlott régi könyveire vonatkozó véleménye, mely szerint a könyvtárnak a nevezett munkákból csak „Révay Antiquitates Literaturae Hungaricae (Pestini 1803.)“ művére volna szükség, mely az Akadémia részéről köszönettel fogadtatik.

Helyeseltetik.

12. A titoknak jelenti, hogy *Schlecht Ignác* pesti polgár a m. t. Akadémiának 500 frtot hagyományozott; s hogy Nagyajtai *Kovács István*, írói jutalmát 16 7/8 aranyat, folyó értékben 97 frt 20 krt, az Akadémiának felajánlja.

Köszönettel átteendő az akadémiai pénztárnokhoz.

13. Ugyan ez jelenti, hogy a petersburgi csász. archaeologiai bizottság, hivatkozva az általa megküldött könyvekre, csereviszonyt ajánl és kér.

Az Akadémia elfogadja a csereviszonyt, s a nyert könyveket archaeologiai kiadványai megküldésével viszonzza.

14. Jelentetik, hogy a pesti főreáltanoda és kir. főgymnasium, az erdélyi Múzeum könyvtára Kolozsvárról, a hód-mező-vásárhelyi ref. főgymnasium, a kecskeméti ref. főiskola, a budai kir. főgymnasium, a kecskeméti r. kath. lyceum, a budai kir. főreáltanoda, az egri érseki lyceum, a pozsonyi kir. főgymnasium és a jogakadémia részéről, a nyert akadémiai kiadványokért részint köszönő, részint elismerő térítvények érkeztek.

Tudomásul szolgál,

15. A titoknak jelenti, hogy a m. t. Akadémiához az 1867. év december 16-tól 1868. év január 7-ig a következő ajándék- csere- és köteles könyvpéldányok érkezték :

I. Testületektől:

Landesdurchforschungs comité. Prága. Zweiter Jahresbericht.

Kath. Lyceum igazgatósága. Kecskemét. Tudósítvány 1867/8. isk. évről.

Verein für Naturwissenschaften. Nagy-Szeben. Verhandlungen und Mittheilungen. 1867. Nr. 1—6.

Königl. Bayer. Akad. der Wissensch. München. Verzeichniss der Verlagschriften, Reden und Abhandlungen.

Szerb tudós társaság. Belgrád. Szrpszke narodne pjeszme.

II. Magánosoktól:

Rómer Flóris l. t. Catalogue spécial du royaume de Hongrie. Paris, 1867.

Dr. H. J. Bidermann. Innsbruck. Zur Geschichte der Wechselbeziehungen zwischen Ungarn und Tirol.

Jos. Bermann. Bécs. Catalog einer reichhaltigen und interessanten Portrait-sammlung.

Ismeretlentől. Études géométriques sur la théorie des parallèles par N. J. Lobatschewsky.

III. Köteles példányok.

Gámán János nyomdája. Kolozsvár. Adatok a XI. zászlóalj történetéhez.

Ref. főiskola nyomdája. Sárospatak. Sárospataki Füzetek. XI. évf. 9—10. füz.

IV. Akadémiai kiadás.

Archaeologiai Közlemények VII. k. 1 füz.

Második (math. és természettudományi osztály-) ülés

1868. január 13-án.

Nagyméltóságu b. *Eötvös József* elnök úr elnöklete alatt.

17. *Hunyadi Jenő*, a XXVII. nagy gyűlésen választott lev. tag, felolvasta következő székfoglaló értekezését „Néhány magasabb algebrai görbék és felületekről“.

Steiner a berlini Akadémia 1856-ki Monatsbericht-jeiben közlött következő című értekezésében : „Über eine besondere Curve dritter Klasse (u. vierten Grades) die sich bei verschiedenen geometrischen Betrachtungen einstellt“, minden bizonyítás nélkül — a mint ez az utóbbi időben e nagy Geometránál szokásban volt, a következő tételt állítá fel :

„Ha valamely háromszög körülírt körének bármely pontjából függélyeseket bocsátunk a háromszög három oldalára, úgy azok talppontjai ugyanazon egy egyenesben fekszenek; ezen egyenesek beburkoló vonala oly harmad osztályú és negyedrendű görbe, melynek három visszafordulási pontja van. Az említett visszafordulási pontok egy másik körön fekszenek, és ennek kerületét három egyenlő részre osztják. Ez utóbbi kör concentricus a Feuerbachféle körrel, sugara pedig háromszor oly nagy mint ezé.“

Luigi Cremona, a Steiner értekezésében kimondott tételeket a synthetikai Geometria modorainak segítségével a következő Mémoire-jában „Sur l'hypocycloïde à trois rebroussements“*) bizonyította be, kimutatván, hogy ezen görbe oly hypocycloïd, melynek három visszafordulási pontja van.

Magam is már néhány év előtt Steiner főbb tételeinek analytikai bebizonyításával foglalkozván, legújabbán oly általános nézpontok nyíltak meg előttem, melyek segítségével tételekre jutottam, mely tételek a fentebbi idézett tételt, valamint Steiner értekezésének egyéb tételeit is, mint specialis esetek magukban foglalják.

Vizsgálódásaimat a következőkkel kezdem meg :

1. Ha a $B_1 B_2 B_3$ háromszög B_1 csúcsát O pontból az $A_1 A_2 A_3$ háromszög A_1 csúcsának átellenben fekvő három oldalára projiciáljuk, — e projectiót I_1 -vel jelölve — összesen három ily P pontot nyerünk.

$P_1 P_2 P_3$ pontok egy háromszögöt határoznak meg; hasonlóképen $A_1 P_2 P_3$; $A_2 P_3 P_1$ és $A_3 P_1 P_2$ pontok is.

Ha az imént említett háromszögek területét rend szerint T, T_1, T_2 és T_3 mal, a B_i, O és A_i pontok orthogonál öszrendezőit pedig x_i, y_i ; ξ, η és ξ_i, η_i -vel jelöljük, az illető területeknek a következő értékek felelnek meg :

$$(1.) \quad \begin{cases} \pm 2T = \frac{J_{11} J_2 J_3 D_1 + J_{22} J_3 J_1 D_2 + J_{33} J_1 J_2 D_3 - J_1 J_2 J_3 D_1}{(J_{11} - J_1)(J_{22} - J_2)(J_{33} - J_3)} \\ \pm 2T_1 = \frac{J_{22} J_3 J_{23} + J_{33} J_2 J_{32} - J_2 J_3 D_{11}}{(J_{22} - J_2)(J_{33} - J_3)} \end{cases}$$

sat.

a hol a következő rövidítéseket használtuk :

$$A = \begin{vmatrix} 1 & \xi_1 & \eta_1 \\ 1 & \xi_2 & \eta_2 \\ 1 & \xi_3 & \eta_3 \end{vmatrix}, \quad D = \begin{vmatrix} 1 & x_1 & y_1 \\ 1 & x_2 & y_2 \\ 1 & x_3 & y_3 \end{vmatrix}.$$

továbbá A_i és D_i úgy származik A és D -ből, ha ezekben az i -dik vízszintes sort 1, ξ, η -val cseréljük fel; A_{ik} pedig A_i -ből, ha ebben a k -dik vízszintes sor helyébe D határozónak k -dik vízszintes sora lép, és hasonlóan ered $D_{ik} D_i$

*) Crelle Journal f. d. r. u. a. M. Bd. 64. p. 101.

ből, ha ebben a k -dik vízszintes sor helyett A határhozó k -dik vízszintes sorát tesszük.

2. Azon feltétel, mely kifejezi, hogy a P_1, P_2, P_3 , ugyanazon egy egyenesben fekszenek, a következő:

$$T=0,$$

vagy T értékét helyettesítvén, lesz:

$$(2) \quad A_{11}A_2A_3D_1 + A_{22}A_3A_1D_2 + A_{33}A_1A_2D_3 - A_1A_2A_3D = 0,$$

a mely feltételi egyenlet O pont ξ, η összendezőire nézve harmad fokú, mivel A_i és D_i mennyiségek ξ, η szerint vonalosa, D is A_{ii} mennyiségek pedig ξ, η -tól egészen függetlenek, minél fogva a (2) alatti egyenlet harmad rendű vonalat jelent, a mely az A_1, A_2, A_3 , pontokon, valamint az A_2A_3 és B_2B_3 , az A_3A_1 és B_3B_1 , az A_1A_2 és B_1B_2 egyenesek átmetszési pontjain keresztül megy. Mindezeknél fogva a következő tételre jutunk:

„Ha az O pont a (2) alatti egyenlet által kifejezett harmadrendű vonalon fekszik, úgy a P_1, P_2, P_3 pontok ugyanazon egy egyenesben fognak feküdni.“

3. Ha a B_1, B_2, B_3 pontok nem képeznek többé háromszöget, hanem ugyanazon egy E egyenesben fekszenek, úgy a (2) alatti egyenlet a következőbe megy át:

$$(3) \quad A_{11}A_2A_3 + A_{22}A_3A_1 + A_{33}A_1A_2 = 0,$$

a mely egyenletnek még a következő alakot adhatjuk:

$$(4.) \quad \lambda_1 u_2 u_3 + \lambda_2 u_3 u_1 + \lambda_3 u_1 u_2 = 0,$$

hol u_1, u_2, u_3 az O pont A_1, A_2, A_3 háromszögre vonatkoztatott háromvonalu összendezőit, és $\lambda_1, \lambda_2, \lambda_3$ a B_1, B_2, B_3 pontok merőleges távolságait az A_2A_3, A_3A_1, A_1A_2 egyenesektől jelentik.

A (4) alatti egyenlet oly kúpszelet egyenletét jelenti, a mely az $A_1A_2A_3$ háromszög három csúcsán keresztül megy.

A (4) alatti kúpszelet minden pontjának egy egyenes felel meg, és ha a kúpszeletet egy mozgó pont által képzeljük leírva, az ennek megfelelő egyenesek egy negyed rendű vonalat burkolnak be.

Mindezeknél fogva a következő tételre jutunk:

„Ha a B_1, B_2, B_3 pontok ugyanazon egy E egyenesben fekszenek, és B_1 pontot a (4) alatti kúpszelet valamely pontjából az A_1, A_2, A_3 háromszög A_i csúcsának általlellenben fekvő oldalára projiciáljuk, úgy az ily módon nyert P_1, P_2, P_3 pontok ugyanazon egy egyenesben fekszenek. Az említett kúpszelet minden pontjának megfelelő egyenesek a legáltalánosabb három visszafordulási ponttal bíró negyed rendű és harmad osztályu vonalat burkolják be. E görbe minden oldalról tökéletesen bezáródik, és azon nevezetes tulajdonsága van, hogy minden pontjának összendezői végszerű algebrai függvényei ugyanazon egy változó Parameternek, a miért is annak területe csupa elementár Integrálok által kifejezhető.“

Az imént említett görbe számos és tanulságos tulajdonságainak kellő feldolgozására nem lévén még érkezésem, van szerencsém a Tek.

Akadémiának jelenteni, hogy azokról más alkalommal leszek bátor értekezni.

4. Ha végre az E egyenes a végtelenbe eltávozik, úgy a (4) alatti egyenlet a következőbe megy át :

$$(5.) \quad u_4 u_3 \sin \alpha_1 + u_3 u_1 \sin \alpha_2 + u_1 u_2 \sin \alpha_3 = 0,$$

a melyben az $A_1 A_2 A_3$ háromszög körülírt körének egyenletére ismerünk, ha az említett háromszög három szögletét $\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3$ -mal jelöljük.

Az utóbb adott általános tétel pedig ez esetben átmegy a bevezetésben idézett Steiner-féle tételbe.

5.) Ezeket a sikra talált eredményeket általánosítsuk a térre.

Ha a háromszögek helyébe Tetraederek lépnek, úgy a háromszög oldalait a tetraeder síkjai pótolják, akként, hogy a $B_1 B_2 B_3 B_4$ tetraeder B_1 csúcsát O pontból az $A_1 A_2 A_3 A_4$ Tetraeder A_i csúcsának átellenben fekvő síkjára projiciálván, négy P_i pontot nyerünk, melyek a Tetraeder különböző síkjaiban fekszenek.

Erre vonatkozó vizsgálódásainkat a következő tizenegy Tetraeder térfogatának meghatározásával kezdjük meg :

$P_1 P_2 P_3 P_4, A_1 P_2 P_3 P_4, A_2 P_3 P_4 P_1, A_3 P_4 P_1 P_2, A_4 P_1 P_2 P_3, A_1 A_2 P_3 P_4, A_1 A_3 P_2 P_4, A_1 A_4 P_2 P_3, A_2 A_3 P_1 P_4, A_2 A_4 P_1 P_3, A_3 A_4 P_1 P_2$, azokat rendre $V, V_1, V_2, V_3, V_4, V_{12}, V_{13}, V_{14}, V_{23}, V_{24}, V_{34}$ -gyel jelölván.

Az így talált képletek az (1) alattiakhoz hasonlóak lesznek, így például

$$\pm 6V = \frac{\Delta_1 \Delta_2 \Delta_3 \Delta_4 D_1 + \Delta_{22} \Delta_3 \Delta_4 A_1 D_2 + \Delta_{33} \Delta_1 \Delta_2 D_3 + \Delta_{44} \Delta_1 \Delta_2 D_4 - \Delta_1 \Delta_2 \Delta_3 \Delta_4 D}{(A_{11} - A_2)(A_{22} - A_2)(A_{33} - A_1)(A_{44} - A_4)}$$

hol B, O és A_i pontok orthogonál összrendezőit $x_i, y_i, z_i; \zeta, \eta, \xi$ és ξ_i, η_i, ζ_i -vel jelölván,

$$A = \begin{vmatrix} 1 & \xi_1 & \eta_1 & \zeta_1 \\ 1 & \xi_2 & \eta_2 & \zeta_2 \\ 1 & \xi_3 & \eta_3 & \zeta_3 \\ 1 & \xi_4 & \eta_4 & \zeta_4 \end{vmatrix}, \quad D = \begin{vmatrix} 1 & x_1 & y_1 & z_1 \\ 1 & x_2 & y_2 & z_2 \\ 1 & x_3 & y_3 & z_3 \\ 1 & x_4 & y_4 & z_4 \end{vmatrix},$$

továbbá A_i és D_i A és D azon értékeit jelentik, ha ezekben az i -dik vízszintes sort 1, ξ, η, ζ -val cseréljük fel, valamint A_{ik} A_i azon értékét jelenti a melybe ez átmegy, ha a k -dik vízszintes sor helyett D határhozó k -dik vízszintes sorát tesszük.

6. Azon feltétel, a mely kifejezi, hogy a négy P pont ugyanazon egy síkban fekszik,

$$V \equiv 0,$$

vagy V értékét helyettesítvén, lesz :

$$(6.) \quad A_{11} A_2 A_3 A_4 D_1 + A_{22} A_3 A_4 A_1 D_2 + A_{33} A_4 A_1 A_2 D_3 + A_{44} A_1 A_2 A_3 D_4 - A_1 A_2 A_3 A_4 D \equiv 0.$$

Ezen egyenlet, a mely ξ, η, ζ mennyiségekre nézve negyedfoku, mivel A_i mennyiségek azokra nézve vonalososak, A_{ii} és D mennyiségek pedig azoktól függetlenek, a következő tételt fejezi ki :

„Valahányszor az O pont a (6) alatti egyenlet által kifejezett negyedrendű felületen fekszik, mindannyiszor a P_1, P_2, P_3, P_4 pontok ugyanazon egy síkban fekszenek“.

A talált negyedrendű felület tartalmazza az $A_1 A_2 A_3 A_4$ Tetraeder hat élét, valamint azon egyeneseket is, amelyek az A_i és B_i csúcsoknak általellenben fekvő Tetraedersíkoknak átmetszése által keletkeznek. Az $A_1 A_2 A_3 A_4$ tetraeder csúcsai pedig a felület kettős pontjai lesznek.

7. Ha felteszszük, hogy a $B_1 B_2 B_3 B_4$ tetraeder egy síkba megy át, azaz, hogy a B_1, B_2, B_3, B_4 pontok ugyanazon egy S síkba esnek úgy a (6) alatti egyenlet a következőbe megy át :

$$(7.) \quad A_{11}A_1A_3A_4 + A_{22}A_3A_4A_1 + A_{33}A_4A_1A_2 + A_{44}A_1A_2A_3 = 0.$$

a mely még a következő alakot veszi fel :

$$(8.) \quad \lambda_1 u_2 u_3 u_4 + \lambda_2 u_3 u_4 u_1 + \lambda_3 u_4 u_1 u_2 + \lambda_4 u_1 u_2 u_3 = 0$$

hol u_1, u_2, u_3, u_4 mennyiségek O pontnak az $A_1 A_2 A_3 A_4$ tetraederre vonatkoztatott tetraedricus összrendezőit és $\lambda_i B_i$ pontnak merőleges távolságát az A_i csúcsnak áttellenben fekvő tetraedersíktól jelentik.

A (8) alatti egyenlet egy harmadrendű felületet jelent, a mely az $A_1 A_2 A_3 A_4$ tetraeder hat élét magában tartalmazza, és ugyanazon tetraeder csúcsai a felület kettős pontjai. Az említett felülettel, a mely a harmadrendű felületek általános elméletében fontos szerepet játszik, magam is foglalkozván, a nyert eredményeket a Schlömilch-féle Zeitschrift für Math. u. Phys. XI. kötetében*) közlöttem. Még említésre méltó, hogy a (8) alatti felület a Steiner-féle felületnek viszonyos polár felülete.

Ha pedig az S sík a végtelenbe távozik, úgy a (8) alatti egyenlet a következő alakot veszi fel :

$$(9.) \quad \left\{ \begin{aligned} &\sin(A_2 A_3 A_4) u_2 u_3 u_4 + \sin(A_3 A_4 A_1) u_3 u_4 u_1 \\ &+ \sin(A_4 A_3 A_1) u_4 u_3 u_1 + \sin(A_1 A_2 A_3) u_1 u_2 u_3 = 0, \end{aligned} \right.$$

a melyben $\sin(A_2 A_3 A_4)$ az A_1 zug sinusát (v. Staudt szerint Eckensinus) jelenti.

A (9) alatti felületet szintén több ízben választám vizsgálódásaim tárgyául, és a nyert eredményeket részint a k. m. term. társ. közlönye VI. kötetében**) részint a Schlömilch-féle Zeitschr. XI. kötetében***) közlöttem.

Végre még meg kell említenem, hogy a (6) alatti negyedrendű felület oly nevezetes tulajdonságokkal bír, a melyek bizonyos n -ed rendű felületekre is átvihetők. Ezen n -ed rendű felületekről a Tek. Akad. engedelmeivel más alkalommal fogok szólni, most még csak annyit jegyezvén meg, hogy azon n -ed rendű felületek, melyekről a párisi Académie****) des Sciences Comptes Rendusi-ban értekeztem, ezen n -ed rendű felületekből könnyen levezethetők lesznek.

*) p. 355 „Über tetraedral-symmetrische Flächen.“

**) 30. l. „Egy harmad rendű felületről“.

***) p. 64. „Note über zwei geometrische Probleme.“

****) T. LXIV.

18. *Szabó József* r. t. jelentést tesz a Londonból és Berlinből érkezett meteoritokról, melyek az Akadémia részéről küldött kinyahinyai meteor kővekért, viszonzásul a m. t. Akadémiához intéztettek; egyszersmind indítványozza, hogy az Akadémia eddigi határozatai szerint, a hét meteorkő a n. M. muzeumhoz tétessék át, s hogy a küldőknek levélben köszönet mondassék.

Az indítvány helyesoltetik.

19. A titoknok jelenti, hogy a gr. Karácsonyi jutalomra érkezett „Margit” című s a sorozatban 21-dik számmal jelölt pályamunkára nézve, ismeretlen szerzője a feladvény beküldésével igazolván, hogy az még december 29-én tétetett postára, művét versenyzésre kéri bocsáttatni.

A nevezett 21-ik számú műt a kitűzött határidő előtt adatván postára, pályázatra bocsáttatik, s jeligés levelkéje az Akadémia s a nm. elnök úr pecsétjével lezárva, továbbírtat alá a levéltárba tétetik át.

Pest, Nyenyestetott Emich Gsztuáv magy. akad. nyomdászánál. 1868.

A
MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA
É R T E S Í T Ő J E.

Harmadik (philos. törvény- és történettudományi osztály-) ülés.

1868. január 20-kán.

Nmélt. b. Eötvös József elnök úr elnöklete alatt.

21. *Konek Sándor* a 27-dik nagygyűlésen választott rendes tag, felolvassa székfoglaló értekezését ily cím alatt: „*A magyar korona országainak legújabb népesedési mozgalmai.*“

Értekezőnek sikerült az összes ausztriai birodalomnak és így a magyar sz. korona országainak is az 1865-ik évre vonatkozó népmozgalmi adatait hiteles forrás után megszerezni, melyek minthogy legújabbak, és még egyáltalában nincsenek közzétéve, képesek némi érdeket gerjesztetni; de közzétéve is, mint merő abszolút számok csak becses anyagul szolgálnak populationistikai dolgozatokra, de magukban véve nem nyújthatnak világos, tiszta fogalmat társadalmi és közgazdasági nagy jelentőségükről.

A hivatalos kimutatásokban a magyar korona országai nincsenek elkülönözve ő felsége többi országai és tartományaitól, a számadatok nincsenek viszonyítva a politika, társadalmi és közgazdasági állapotokhoz, hiányzik bennök minden kombinálás és következtetésekre önként vezető okoskodás. Ezt pótolni a tudománynak feladata, mely hivatva van az adatok helyes groupirozása által érthetővé tenni a néma számok sokat jelentő logikáját. Miért értekező ebbeli époly érdekes mint tanulságos tanulmányozása eredményét annál inkább választotta székfoglaló értekezésének tárgyául, minthogy különben is az 1865-ik év népesedési szempontból igen szabályos, sőt sok tekintetben a magyar korona országaira nézve különösen kedvező évnak mutatkozik.

Elhatározta magát arra az értekező azon oknál fogva is, mert szemközt a sok visszaélással, mely a statistikával újabban üzetik, szemközt a gondatlan eljárással, mely még a német irodalom terén is újabban felmerült statistikuskok részéről mutatkozik, kik tekintet nélkül a források mivoltára, válogatás nélküli adatok felhalmozásában keresik a statistikai bölcsességet, a Magyar Tud. Akadémiának valamint minden a statistikát tudományosan mivelőnek kettős kötelessége a források mibenlétére fektetni a fő súlyt, és így megóvni e tanszagnak tudományos jellegét.

Köz tudomásu, hogy a népesedési mozgalom hű tükre a politikai és társadalmi viszonyoknak; de arra szükséges, hogy az adatok nem csak pontosan, lelkiismeretesen, hanem folytonosan is feljegyeztessenek; minden félbeszakadás sajnos hézagot szül, mert hiányzik az illető év jellemzésére szolgáló statisztikai érv. Annál sajnosabb, hogy a magyar korona országai részéről az utóbbi időben két ízben efféle félbeszakadás közbejött, t. i. 1860-ban és pedig négy éven át, csak 1864-re sikerült az elmaradt népmozgalmi adatokat újra egybegyűjteni; ezen hézag már most kipótolhatlan. Találkoznak ugyan, kik az áthidalást előbbi és utóbbi évek adataiból levont átlaggal vélik eszközölhetni, de minden fictio, minden helyettesítés e téren csak tévutra vezethet. Másodszor szakadt félbe a fonal 1866-ban; ezen és a reá következő 1867. évben a népmozgalmi adatoknak nem csak beszolgáltatása, hanem egybegyűjtése is abban hagyatott, miért az országos stat. tanács a magyar kir. miniszteriumot felkérendőnek találta, hogy nem csak az illető adatoknak jövőben leendő pontos és gyors beszolgáltatása iránt a szükséges intézkedés történjék, hanem hogy a püspökségek, superintendentiák és az anyakönyvek vezetésével megbízott egyéb közlegek a két utolsó év adatainak utólagos beszolgáltatására is utasíttassanak.

Ezek után értekező a népesedési mozgalom egyes tényezőinek statisztikai elemzésére tér át; és pedig:

Az *esketéseket* illetőleg, az 1865-ki év különösen kedvezőnek mondható; ez évben 142,962 esketés számíttatván, már minden 105 lélekre egy esketés jött, míg a korábbi évtized átlaga szerint évi átmérőleg 130,006 esketés mellett csak 108,7 lélekre számítható egy esketés; e tekintetben a magyar korona országaiban jóval kedvezőbb viszony mutatkozik, mint a Lajtán túli tartományokban, hol átlag évenkénti 141,257 esketés mellett csak 128,3 lakóra jön egy esketés; ezt az értekező külön összeállítással mutatja ki, melyben a magyar korona és ő felsége többi tartományaiban 1852—1865-ig előfordult esketések abszolút és viszonylagos számereje fel van tüntetve. Ekimutatás szerint az esketések különösen 1858 óta folytonos csökkenést tanúsítanak, miután az ez évben életbe léptetett új katonaszedési szabályzat a 20 és 21 éves férfiakat a házasságtól eltiltja; ezen tilalomnak apasztó hatása leginkább a Lajtán innen vált érezhetővé, a Lajtán túl kevésbé azért, mert ott elzelőtt is jóval kevesebb esketés jött létre fiatal korban, mint nálunk, mert míg a magyar korona területén az 1852—59-ki átlag szerint a 24 éves korig esketett vőlegények az összes egy évben esketett férfiak közt még 50,4 százalékkal szerepeltek, 1864-ben csak 35,8 és 1865-ben 37,4% jelenkeznek, tehát az első különben kedvező évben még 13 száztóli a kevesbülés, holott a Lajtán túl ez arány 24—25%-tól 19,8%-ra, tehát csak 5—6 százalékkal szállt alább, és minthogy a magyar területi esketéseknek egyik fő jellemzője a házassulók közti koregyenlőség, e tilalom a fiatalabb koru menyasszonyok számarányára is, és pedig még nagyobb mérvben hatott ki sorvasztólag, mert a 20-ik éves korig férjhez jutott menyasszonyok az 1852—59-ki átlag szerint még 44,8%-al, ellenben 1864-ben 27,4 és 1865-ben 29%-al vagy még mindig 15,6 perczenttel

kisebb mérvben szerepelnek, vagyis 100 esketett nő közt az utóbbi időben 15-el kevesebb jutott férjhez a 20-dik év eltelte előtt, mint az újonczozási szabályt megelőző időszakban; e tekintetben is csekélyebb ezen arányosztaléknak a többi örökös tartományokban szinte ugyan észlelhető leolvadása, mert ott 1852—59. átlag 17—18%, 1864-ben pedig 15.4 és 1865-ben 14.6% jött a 20-dik évig esketett nőkre, tehát a rosszabbulás ott csak 2—3%.

Mind a mellett még a legújabb adatok szerint is a fiatal korbeli esketésekre nézve igen nagy a különbség a magyar és nem magyar tartományok közt, mert 1864-ben a vőlegények egész a 30-ik évi életkorig 14.4%-al, 1865-ben 16.2%-al és a 24-ik évig való menyasszonyok 1864-ben 17.0 sőt 1865-ben éppen 20%-al nagyobb mértékben vannak képviselve a magyar tartományokbeli esketettek közt, mint a birodalom túlsó részében. Különben, a magyar koronaterület egyes alkatrészeit tekintve, legfeljebb a beállott foglalkozás magában szorosan vett Magyarországbán: ellenben a katonai határörvidéken semmi változás nem állott be, minthogy itt az említett újonczozási szabályzat alkalmazásba sem jött, pedig éppen e vidéken oly feltűnő a fiatalok házassulók számaránya, hogy a 24 éven alul esketett vőlegények 65—66, a 20 éven alul férjhez jutó nők pedig 51—52%-al jelenkeznek az évi esketések lajstromán.

Hogy pedig kiválólag az újonczozási szabályzat befolyásának tulajdonítható az esketési arálynak általános csökkenése, kitűnik azon összeállításból, melyben az értekező az esketett vőlegények és menyasszonyok egyes korosztályára az 1864 és 1865-ki évben esett arányosztalékokat az 1857-ik évvel teszi párhuzamba, miből kitetszik, hogy a mely arányban csökkent újabban a 24-ik, illetőleg 20-ik évig házassulók százaléka, ugyanazon mértékben növekedett a közvetlenül következő korosztályuk számaránya, világos jeléül annak, hogy a magyar tartománybeli férfiak, kora házasság iránti hajlamuknál és közgazdászati viszonyaink közt arra való utaltságuknál fogva, az újonczozás által elejökbe gördített akadályt, a mint lehetséges, legyőzni törekcszenek, és kik a katonaköteles korban a házasságtól eltiltatnak, a mint azon koron túl vannak, azonnal házasságra lépni sietnek.

Azon észleletnek bebizonyítására, hogy a magyar koronaterületbeli esketések egyik öröndetes fő jellemzője: az esketett felek közti helyes korarány, illetőleg koregyenlőség, az értekező négy táblázatban a magyar és többi birodalmi tartományok ebbeli viszonyát az 1864 és 1865-ik évre vonatkozólag akkép állítja szem elé, hogy a százalékos arányok maximumának az egyenlő korosztályoknál való találkozása magától szembe szokik.

A protogam és palingam esketésekre nézve értekező megczáfolja azon általános feltevést, mintha a protogam esketések magas számaránya és annak folytonos tartós növekedése magában véve már feltétlen kedvező momentumnak veendő volna, mert ha az csak onnan van, hogy a palingam esketések számaránya ugyanazon mérvben alább szállt, szóval ha a fenebbi tünemény nem jár karöltve az általános esketési arány emelkedésé-

vel, hanem a protogam esketések aránynövekvése mellett inkább az általános esketési létszám apadása mutatkozik, az inkább csak új illusztrációja a közgazdasági állapotok általános rosszabbululásának, mit az értekező többféle kimutatások és kombinációk segítségével a magyar korona országaiban tett észleletek alapján minden kétségen kívül helyezni törekszik.

Az esketésekre befolyást vevő egyes társadalmi és állami mozzanatok közül az értekező tüzetesen foglalkozik a *gabnaárak befolyásával*, és kimutatja, hogy azon általános észlelet, miszerint az ár-minimummal rendesen az esketések maximuma jár és megfordítva, a magyar korona országaiban feltétlenül nem áll, és számadatilag a gabona nyomott piaci árának inkább esketést ritkító kihatását mutogatja, továbbá a valláskülönbségnek befolyását veszi vizsgálóra és különösen többféle egybeállítások fonalán a görögkeleti egyházak közt újabban mutatkozó feltűnő csökkenését az esketési arálynak constatálja.

A vegyes vallású esketésekre nézve, azoknak a magyar korona területén észlelhető abszolút és viszonylagos növekvését számadatok nyomán mutatja ki; mert 1852—59. nálunk évenként átlag 2850 vegyes házasság jött létre vagy 75%-ja az összes ausztriai birodalmi vegyes esketéseknek, ellenben azoknak száma 1864-ben 3381-re és 1865-ben 3951-re emelkedett, 76, illetőleg 80%-nyi arányszázalékkal.

Az esketéseknek az egyes hónapok szerinti megoszlását illetőleg, értekező megcáfolja Villerminek azon állítását, mintha ezen körülménynek semmi kihatása nem lenne, sem a születési, sem egyéb társadalmi viszonyra; sőt ellenkezőleg az értekező, a magyar korona és többi országai közt valamint egy korábbi időköznek átlaga és az 1865-ik évnek adatai közt tanulságos párvonalokat húzván, és a minimum és maximumra mutató hol összevágó egyformaságot, hol szembevető eltérést elmélgedésének kiindulási pontjául vevén, csakugyan számadatilag azon döntő és határozó befolyást tünteti fel, melyet az esketéseknek az egyes hónapok szerinti különböző eloszlása nem csak a születéseknek, hanem még a haláleseteknek is a különböző évszakokra való mikénti eloszlására csakugyan gyakorol.

A születésekre nézve, a magyar korona országai szintén jóval magasabb arányt mutatnak mint a többi tartományok. 10 évi átlag szerint nálunk évi 605,372 születés mellett 22,8 lakóra, a Lajtán túl évi 711,718 születés mellett csak 25,6 lakóra egy születés esvén, vagyis a születési arány nálunk 4,4%, a Lajtán túl csak 3,9% lévén, a magyar korona területén minden 100 lakó közt évenként ötten több születik mint Ausztriának a Lajtán túli részében, és az egyes alkatrészek közt legnagyobb propagatív erő mutatkozik a katonai határörvidéken, utána sorakozik Horvát-tót, majd Magyarország, végül Erdélyhon, tehát ugyanazon sorrendben, melyet az esketési arányra nézve elfoglalnak.

A születések *polgári állapotját* illetőleg az értekező kiemeli a magyar korona országaiban az utóbbi időben beállott sajnos növekvését a törvénytelen születéseknek; 1854-től az abszolút szám 20244-től 43115-re és az összes születésekhez való aránylat 3,8%-tól 6,9%-re, tehát csaknem kétszerannyira emelkedett; a növekvés leginkább Magyar és Erdélyor-

szág rovására esik, ellenben a katonai végvidéken a viszony épen nem változott; egyáltalán értekező, a magyar katonaterület ebbeli, a többi örökös tartományokhoz képest ugyan még mindig kedvező viszonyának mostohaságát más culturállamokkal való párhuzamok által törekszik kellő világosságba helyezni.

A születéseknél még a holtan születettek számviszonyát, a nemi különbséget, a kettős és többes születéseket, végre a születéseknek az egyes évszakok szerinti megoszlását, behatőbb tanulmányozás tárgyává teszi, és jelesen a különbséget igyekszik feltüntetni, mely mind ezen mozzanatokra nézve a Lajtán innen és túllevő tartományok közt fenforog.

A *halandósági viszonyra* nézve az 1865-ik év az által különösen kedvezőnek tűnik fel, mert nem csak a halálesetek abszolút száma csekélyebb mint az utolsó évtized legtöbb éveiben, ezen időkor átlaga szerint nálunk évenként 500,751 haláleset vagy már 28.₅ lélekre egy, ellenben 1865-ben csak 454,243 vagy csak 33.₁ lélekre egy eset fordulván elő, hanem hosszú évek sora után ez a legelső év, melyben a magyar korona területén kedvezőbb halandósági arány mutatkozik, mint a Lajtán túl, mi nyilván szüleménye az 1863-ban az akkori közinség folytán bizonyosan történt, de adathiánynál fogva számokban ki nem fejezhető sűrűbb halálózásnak.

Különben valamint Ausztriáról egyáltalán nem, és még a Lajtán túli tartományokról sem, úgy még kevésbé a magyar korona országairól sem állítható, hogy kedvező halandósági aránnyal dicsekedhetnek; sőt az utóbbiak a társországok irányában oly hátrányban vannak, hogy 10 évi átlagszerint már 28.₅ lélek után, azokban pedig csak 32 lakó után egy halálesetet számítván, vagy világosabban szólva, nálunk 3.₅%, náluk pedig 3.₁, vagy 0.₄%-al kisebb lévén a halandósági arány: *a magyar korona területén rendszerint 1000 lakó közül évenként néggyel több szokott meghalni, mint a közbírodalom túlsó részében.*

Miután értekező az évi halálozási általános és viszonylagos számokban 1852 — 65. feltűntette, és megmutatta, hogy e tekintetben a magyar terület egyes alkatrészei épen megfordított rendben sorakoznak egymásután, mint a mily rendet tartanak a születési arányt tekintve, annak okát, t. i. a roppant gyermekhalandóságot fejtegeti.

Különösen az *elhunytak életkorát* tekintve, mire megint egy külön táblázat szolgál, azt tapasztaljuk, hogy az egész 5-ik évi életkorig való gyermekek mind a két tartomány-csoportban jóformán egyenlő arányban szerepelnek, t. i. épen 50%-al, de már az 5—15 évesek a Lajtán túl egész két százalékkal, a 15—25 évesek egy, végre a 25—45 évesek megint két teljes százalékkal csekélyebb mértékben vannak képviselve az évi elhunytak közt, mint nálunk; mivel karöltve jár, hogy másfelől a magasabb korban állóknak ott annál nagyobb arányosztalék jut, a 45—65 évesek egy, a 65—85 évesek pedig négy-öt százalékkal, és még a 85—100 évesek és ezentúl is félszázalékkal nagyobb arányban lévén képviselve, mint a Lajtán innen, vagyis annyiival több lakó ott zöld öregségre jut; a magyar tartományok közt egyedül Erdélyország, mely egyáltalán kedvezőbb

halandóság-aránynak örvendez, e tekintetben is kedvező helyzetben van, sőt tekintve a 100 évet meghaladott aggasztánoknak az évi elhunytak közti szereplését, nincs a birodalomban tartomány, mely hozzáfogható lenne; ugyanis 1852—65. átlag szerint az egész birodalomban évenként számíttatni szokott 243 ily aggkorban elhunytakból 51, tehát 21% Erdélyre esik; mi leginkább onnan van, hogy köztudományos tapasztalás szerint a román nép kora testi fejlettség mellett hosszú életű, mint azt az értekező a románok lakta magyarországi területről felhozott adatokkal bebizonyítani igyekszik.

Micsoda arányosztalék jut az egyes korosztályoknak, és pedig mind a Lajtán innen mind túl, ez egy külön táblázat által helyzetetik kellő világosságba, melyen az 1864 és 1865-ben elhunytak a nem szerint elkülönözve úgy vannak felvéve, hogy kimutattatik, minden korosztálybeli csoportra mennyi arányszázalék esik, továbbá 100 elhunyt nőnembelire hány ugyanazon életkori kategóriából való finembeli esik.

A halálozás okai közül a járványok, a cholera, himlő, nehéz születés és helyi betegség folytán bekövetkezni szokott kimulások vétetnek statisztikai bonczkés alá, és mindezekre a magyar korona országainak mostohább viszonyai állíttatnak szem elé, úgyszintén a valamely külső erőszak, baleset, kivégzések, sat. következtében évenként előforduló kimulások, mint szintén a magyar koronaterületre kedvezőtlenebb, szintén feltűnő társadalmi mozzanatok, kellő figyelembe vétetnek.

Végül a haláleseteknek az év különböző szakaira való megoszlása szolgál külön tanulmányozási tárgyal, minthogy e tekintetben az ember inkább a természet teljes uralma alatt áll, mint bármely más népesedési mozzanatnál.

A tett vizsgálódásokból kitűnik, hogy e tekintetben is a Lajtán innen, és túli tartományok közt nagy különbség van; jelesen a halálozási minimumra nézve, mely nálunk *Junius* és *Julius* hóra, a Lajtán túl pedig *Ok-tóber* és *November* hóra esik, mely két hó ellenkezőleg nálunk elég magas procentuatiót tanusít, mit az értekező kiválólag a születéseknek az egyes hónapokra való másképi megoszlásából törekszik megfejtetni: és mi végett az évnek nem a szokásos téli, nyári, szakra, hanem négy-négy hónapból álló rendes három szakaszra való elosztása ajánltatik, a midőn egy e célra készített táblázatból csakugyan kitetszik, hogy Septembertől Decemberig azért nálunk majd két százalékkal több, ellenben az év két többi négy havi időközében majd annyival kevesebb haláleset fordul elő mint a többi örökös tartományokban, mert ugyanazon időközre nálunk hol magasabb, hol annyival csekélyebb osztalék esik mint a Lajtán túl; mindezekből kétségtelemmé válik, hogy a népmozgalom mind három tényezője egymással leg-szorosabb összefüggésben és kölcsönös viszonyosságban áll.

22. *Horváth Cyrill* t. t. következő című értekezést olvas: „*A philologiai módszerek akadályairól.*“

1. §. Irányadás.

Oda kívánunk ezuttal törekedni, hogy a philosophiai módszerekre vonatkozó ismeretek dolgában szükségelt eligazodhatásnak módját ejtsük. E földat sem nem egyszerű sem nem könnyű. Nem egyszerű, mert több, egymásra belsőleg viszonyló elemből áll; nem könnyű, mert alapos megoldásának föltételei mélyebben rejlenek. Olynemű e földat, mely egyfelől a vizsgább körültekintést, másfelől az iránytartó behatást nagy mértékben fogja követelni. Az eljárásnak e szükségletei nélkül a szóba hozandó akadályoknak indáit egyenként kipuhatolni, a velők együtt járó homályosságot valamennyi oldalról eltávolítani, majdnem lehetetlen. Pedig azt, hogy mindez megtörténjék, a dolog érdeke parancsolja.

Jól akarunk azonban értetni. Nem a már fokenként megvalósított eligazodottság maga, sem nem a megvalósítás fokenkénti menetele, hanem az eligazodhatás vagy inkább az eligazodhatás ügyköre az tulajdonképen, a mivel a következőkben foglalkodandunk. Mi hogy annál biztosabban végre hajtathassék, az eligazodhatás és az eligazodottság között előforduló különbségről egy perczig sem szabad megfeledkeznünk.

Az, hogy mind az eligazodhatás mind az eligazodottság szellemi és közvetítés útján létesítendő állapot legyen, kétségbe nem hozható tény. Találkozunk mindamellet egy ponttal, melyet ki kell emelnünk. A közvetítés ugyanis más viszonyban áll az eligazodhatáshoz, másban az eligazodottsághoz. Azon közvetítés, mely az eligazodottság ügyében mozog, azonnal véget ér, mihelyt az eligazodottság megvalósult; azon közvetítés ellenben, mely az eligazodhatási állapot felé tart, az ehhez való eljutás után sem szűnik meg, hanem új irányt kezd. Ez az ok, mely miatt az egyik nyugodtsággal, a másik nyugtalansággal jár. Az eligazodott egyén nyugodt, mert már célpontjához ért; a csupán eligazodható nyugtalan, mert valamennyi oldalról nincs még önmagával tisztában. Kivergődött ugyan már az eligazodhatásig jutott egyén is az útjában lelt methodologiai akadályok közül; de azért korántsem állíthatni, hogy az eligazodottsági állapot lehetőségénél tovább haladott. Igen sok kell még ahhoz, hogy az, a mi a dologban lehetséges, valóvá legyen.

Úgy látszik ezek után, mintha itt az eligazodhatási állapot igényelne különösen beható figyelmet. És nincs különben. Az eligazodhatás, mint szellemi állapot, egyfelől a szabad elhatározásnak eredménye; másfelől a szabadon megvalósítandó eligazodottságnak föltétele. Mint eredmény a múltra, mint föltét a jövőre iránylik. Nyomatékos mind a két irány. Mint közvetítendő eredmény a szellem olynemű állapotát szükségli, mely a felé tartó közvetítés számára irányokat jelez ki. Ezen állapot a szellemi elfogulatlanság. Mint föltét oly elemeket tartalmaz, melyek miatt a közte és az eligazodottság között előkerülő összefüggés szükségképeni. Tehát elfogulatlanság és tartalmasság! Amaz negatív, ez pozitív oldal. Az elfogulatlanság arról tesz bizonyosságot, hogy a szellem mindentől elvonat-

kozott, a mi neki az eligazodottsági állapot előhozásakor akadályára lehetne. A tartalmasság azt sejteti, hogy a szellem bír már azon elemekkel, melyek által az érintett előhozás folyamatát megindíthatja. Mik után ítélve, a szellem eligazodhatási állapota az eligazodottság megvalósítandó állapotára nézve nélkülözhetetlen mozzanat.

De mi az tulajdonképen, a mi szellemünkön belül az eligazodhatási állapotnak utjában áll? Kétségtől oly valami, a mitől a szellemnek meg kell tisztulnia, hogy magát elfogulatlaná tegye. A megtisztulás küzdelemmel jár: küzdenie kell tehát a szellemnek is, hogy mindazt eltávolítsa, a mi őt elfogulttá tette. De mi az közelebbről tekintve? Azon egyoldalu szempontok, ferde nézetek, bal- és előítéletek, meg azon fonákul megszokott fölfogások, melyek magukat a szellemben, midőn ez az eligazodhatás előhozásakor szemmel tartandó tárgyakkal foglalkodott, már előbb megfészkelték. Hogy ezen, szemmel tartandó tárgyak csak a philosophia köréhez tartozók sorából valók legyenek, magától értetik. Az akadályokkal való küzdés azonban szabályszerűleg intézendő, nehogy az eltávolításra csakugyan méltó elemekkel együtt azok is eltávolíttassanak, melyek épen azt okozzák, hogy az eligazodhatási állapot a létesítendő eligazodottsági állapotnak szükségképeni föltétele lehessen.

Így állván a dolog, az akadályok elemei közül némelyek eltávolítandók, mások megtartandók. Némelyek eltávolítandók, mert, gáncoskodásuk folytonossága mellett, az eligazodhatásnak, némelyek megtartandók, mert ezek érvényre való juttatása nélkül az eligazodottságnak módját nem ejthetnők. Következőleg az eligazodhatás ügyében mozgó közvetítés az eltávolítandók irányában negative, a megtartandók irányában pedig positive tartozik viselkedni. Nincs, nem is gondolható itt olyfélék, mely miatt a methodologiai akadályoknál alkalmazandó módszert akár csupán negative, akár csupán positive kellene folytatni. Az egyoldalu alkalmazás itt sem hozhatna elő mást, mint homályt és zavart; mert ha valaki az egyoldalu alkalmazást e helyen is folyamatba hozná, az a philosophiai módszerekre vonatkozó ismeretek világossága és rendessége elé, a már létező akadályokon fölül, még újakat is gördítene. Ennyit irányadásul.

2. §. Tudomány-e a philosophia?

Azon akadályok megvizsgálásánál, melyek a philosophiai módszerek tanulmányozásakor eszközrendő haladást és e haladás biztosságát még mindig zavargatják, minden más előtt kiemelendők a philosophiára, mint tudományra, vonatkozó nézetek. De különös gonddal kiemelendők mégis azok, melyeknek tisztába-hozása után a töb bivel való bánásnak menetét semmi sem szokta megakasztani. E nézetek így hangzanak: a) a philosophia tudomány; b) a philosophia nem tudomány.

E nézetek közül egyik sem szűkölködik pártolók nélkül, kik, ha kell, bizonyítékokkal is képesek előállani. Ezeknél a philosophia történetére való hivatkozás elutasíthatlan, mert a számba veendő nézetek és az

ezeket illető bizonyítékok épen a philosophia történetében méltányoltatni szokott rendszerek határai között mutatták ki, vajon a tudomány lényegéből, vagy a philosophiának esetleges viszonyaiból voltak-e merítve. Az, a mi a tudomány lényegéből folyt, a philosophiában is érvényes; az ellenben, a mi a philosophia esetleges járuléka, mulékony tünemény. Ha valahol, bizonyára e két oldalnál van helyén az élesen megkülönböztető belátás. Az ok könnyen feltalálható. Számtalanszor megtörtént már, hogy épen a lábra kapott nézetek és az e nézeteknél előhozott bizonyítékok forrásának hibás fölfogása miatt, lett a valamely irányban keletkezett haladás ügymenete tétovázóvá vagy egészen foganattalanná.

Igazolja ezen állítást a) azok nézete, kik szerint a philosophia egyedül azért nem tudomány, mert az exact tudományok között elő nem fordul. Igazolja b) azoké, kik szerint a philosophia csak eszköz, mely α) az emberi tehetségeknek bizonyos kétségekkel való ellátásakor, β) az egyes tudományok művelésekor, γ) akármily másféle tárgykörnek megítélésakor sikeresen alkalmazható. Igazolja végre c) azok nézete, kik szerint a philosophia semmit sem mutathat föl, a mi őt az egyes tudományoktól határozottan megkülönböztetné.

Az első nézet ellen fölhozhatni az Allihn és Liller által Lipcsében kiadott folyóiratot, melynek czíme: *Zeitschrift für die exacte Philosophie*. Ebből kiderül, hogy a herbartisták a philosophiának legalább az elméleti oldalát exact tudománynak tartják. Fölhozhatni továbbá Fischer Kuno *Syst. d. Log. u. Metaph. zw. Aufl. Heidelb. 1865.* című munkáját, melyben világosan kimondatik, hogy a philosophia nem választ magának álláspontot valahol a tapasztalati tudományokon kívül, hanem azokon belül, hogy ő itt foglalkodik azon föladattal, mely nem kevesebbé tényleges, nem kevesebbé határozott és exact, mint akármily más tudományé.

A második nézet szerint a philosophia csak eszköz. Mivel a tudományok között α) egyedül a philosophia az, melyen belül az emberi szellem önmagának ismeretét öntudatosan létre hozza; továbbá mivel a philosophia saját létezésének megvalósításakor a szellem valamennyi tehetségének szabályszerű mozgását igénybe veszi, s ezt téve azoknak bizonyos kétségekkel való ellátását eszközli, épen nem lehet váratlan, ha az önmagának ismeretére jutott szellem a philosophiát azon eszköznek nézi, melynek segédelmével az önismeretet öntudatosan megvalósította. De következik-e már azért innen, hogy a philosophia csak eszköz? Tudhatná-e a szellem, hogy az ő tehetségeinek egészlere valódi organismus, ha a philosophia, melynek segédelmével ezen organismus megtudatolása létesítve lön, belsőleg vagyis organice összefüggő ismeretekből nem állana? Teljességgel nem. Az organice összefüggő ismeretek egészlétét tudománynak szoktuk nevezni.

De nem lehetne-e a philosophia eszköz a tudományok irányában? Azon állásnál fogva, β) melyet a tudományok között elfoglal, lehetne őt ilyennek is tekinteni. A philosophia, mint legfőbb tudomány, a tudomány fogalmát a fejlődés legfőbb fokán történt megvalósítottóságában tartozik

feltüntetni : inuen van, hogy mindenik tudomány előhozhatásának egyik szükségképeni feltéte. Ő kölcsönöz az egyes tudományoknak alapfogalmakat és igaz módszereket; de tehetné-e ezt, ha ő azoknak igazságát saját elvének igazságánál fogva napfényre nem hozhatná? Több tehát a philosophia, mint csak eszköz.

Ezek után γ) az is könnyen megmagyarázható, ha némelyek a philosophiát, az élet bonyodalmas viszonyai között, bármily tárgykör megismerésekor és behatóbb kezelésekor érvényes eszköznek tartják.

A harmadik nézet szerint a philosophia nem tudomány, mert semmit sem mutathat föl, a mi őt az egyes tudományoktól határozottan megkülönböztetné. Az e nézethez ragaszkodók azt vitatják, hogy mindenik tudománynak van empiriai és philosophiai része, de azokat, a közös tárgy teljes ismeretének tekintetéből, nem lehet egymástól elszakasztani. Nincs is ok, mely azt lehetővé tenné, még kevesebbé van ok, mely azt szükségelné, hogy az egyes tudományok egészéből kiszakasztott philosophiai részek egy önálló és philosophiának nevezendő tudomány-egészszé tömörüljenek. A külső czélok után indult erőszak sohasem szülemített még tudományegészet. Világosan mutatják ezt az egymást kölcsönösen megtámadó és lerontó philosophiai rendszerek.

Vannak, kik a philosophia tudományos volta ellen torzsalkodók fölfogásában keresik azt a hiányt, mely miatt fonákul ítélnék. A philosophia a tudományok sorában sem nem egyedül első, sem nem egyedül utolsó, hanem első is utolsó is. Első, ha a tudományok synthetice kezeltetnek, mert akkor minden más tudománynak alapja; utolsó, ha a tudományok analytice kezeltetnek, mert akkor csak a többi tudomány létre jötte után áll elő; első és utolsó is, ha a philosophia által érvényre juttatott eszmét hangoztatjuk, mert azon eszme az emberi szellem tudományos életén belül alap is, czél is. Alap, mert rajta nyugszik e tudományos élet minden irányban való fejlődése; czél, mert e fejlődés csak ott és akkor lesz igazán befejezve, a hol és a midőn amaz eszme teljesen megvalósíttatott.

A többi tudomány valódi életelvét a philosophia eszméje teszi. Mihelyt azonban a philosophia, saját elvének minden idegen elenitől való megszabadítása után, önállóságra vergődött, azon tudásra nézve, melyet szülemít, nem függ többé a többi tudománytól. A philosophiai tudás önálló alapon nyugszik.

E tudásnak tárgya az objectivisták szerint : a minden létezőben igazán létező, mely csak a tiszta gondolás által fogathatik föl; a subjectivisták szerint : az én eredeti tövényessége vagyis az én ősfarmája, melynek fölfogási módját az értelmi szemlélés teszi. A concretisták szerint pedig az önmagát tudományosan fejlesztő emberi szellem nem akar, nem is akarhat mást, mint az általános igazságon belül önmaga igazságának, és önmaga igazságán belül az általános igazságnak vagyis az özszerű igazság eszméjének oly ismeretét, mely őt teljesen megnyugtassa. Ez pedig a philosopháló szellemben csak azon feltét alatt fog létre jöni, ha az igazsággal a bizonyossággal, a bizonyossággal meg az igazság bensőleg egyesül; mert a philosophia tudomány az igazság és bizonyosság egységéről.

És nem egység az tulajdonképen, mely öt minden más tudománytól határozottan megkülönbözteti. A bizonyosságtól elkülönözött igazsággal, meg az igazságtól elkülönözött bizonyossággal, a tudás többi fajánál is találkozhatunk; azon egység, melyen belül az igazság és a bizonyosság egymást kölcsönösen áthatották, egyedül a philosophiát jellemzi. Ez okozza, hogy onnan, a hol ezen egység nincs, de a tárgy ismeretének teljességénél fogva szükséges, sohasem maradhat el a philosophia befolysa. Így keletkezett a positiv jogtan mellett a bölcsészeti jogtan, a természettan mellett a bölcsészeti természettudomány, a történettan mellett a történelem philosophiája, a positiv vallás tan mellett a bölcsészeti vallás tan. Ugyanannyi bizonyítékok arra nézve, hogy a philosophia valódi tudomány. És így el van azon akadály hárítva, mely a philosophiai módszerekre vonatkozó ismeretek elé a philosophia tudományos voltát illető nézetek által szokott gördítetteti.

Ez itt a negativ haszon. Hát a positiv? Igazoltak gyanánt lehet a következőket érintenünk :

a) a philosophia tudomány, tehát olyféle módszert szükségel, mely tudományos legyen ;

b) A philosophia egyetemes tudomány, tehát olyféle módszert szükségel, mely egyetemességénél fogva a tudományok minden módszerét felölelten birtokolja ;

c) A philosophia minden más tudománytól különbözik, tehát olyféle módszert szükségel, mely sajátágánál fogva minden más módszertől különbözzék ;

d) A philosophia legfőbb tudomány, tehát olyféle módszert szükségel, mely maga tartozik önmagát igazolni.

Van-e a philosophiának ily tulajdonokkal ellátott módszere ?

23. A titoknok közli az archaeologiai bizottság f. é. jan. 7-én tartott gyűlése jegyzőkönyvének 6-ik pontját, melyben jelentetik, hogy Házmán budai főpolgármester úr, a fővárosi tanács nevében, a történelmi emléktáblák ügyét pártolni igéré.

Tudomásul van.

24. Közöltetik ugyanazon jegyzőkönyv 8-ik pontja, melyben a bizottság jelenti, hogy közbeesett, s az archaeologiai munkálatokat gátló körülmények miatt, a magas kormány által engedélyezett 4000 forintnyi összegnek csak fele költetett el ; egyszersmind az akadémiái igazgató tanácsot felkérte indítványozza : hogy a fennmaradt múlt évi összeg, az eddigi szokás szerint ne számítassék a jelen évi átalánhoz, hanem a magas kormány által rendelt 4000 forintnyi adománynyal együtt, a jelen 1868-k-i évre kiadassék.

Elfogadtatik.

25. Olvastatik a nevezett jegyzőkönyv 15-ik pontja, melyben a bizottság czél-szerűnek tartja, hogy az archaeologiai tárgyak, képek által ismertessenek meg a köznép-pel, mely azokat többnyire munka közt találja ; ennél fogva indítványozza, hogy a fametszvények clichéi, a képes újságok és népszerű jobbféle naptárak számára átenged-tessenek.

Helyeseltetik.

26. Közöltetik ugyanazon jegyzőkönyv 16-ik pontja, mely szerint Henszmaun Imre l. t. bemutatja az albizottság azon tervezetét, mely a Magyarországon talált régi-

ségek vagy fennálló műemlékek érdekében az országgyűléshez lőn a magyar orvosok és természetvizsgálók központi bizottsága által felterjesztve; egyszersmind felolvastatik az újabban kiküldött bizottságnak a nevezett tervezethez zárandó, s a nmélt. vallás- és közoktatási ministeriumnak benyújtandó, következő véleménye :

Alul írottak a Magyar Tudományos Akadémia bizottsága által kiküldetvén, adnának feleletet a nm. vallás és közoktatási ministeriumnak abbeli, a tek. Akadémiához intézett kérdésére : miként lehetne a közalapítványi jóságokon levő s ezután találandó régiségeket s műemlékeket legcélszerűbben megőriztetni és fentartani gazdatisztjei által ? a következőkben pontosítják össze véleményüket.

Nézetők szerint ezen ügyben valódi sikerrel csak akkor járhatni el, ha hogy a nm. m. ministerium kebelében külön, a meglevő és még találandó emlékekre és régiségekre folyvást felügyelő, tehát állandó *országos igazgatóság* megalakíttatik ; ők tehát azon folyamodást, melyet mint egyszersmind az „orvosok és természetvizsgálók“ ez ügyben megbízottjai 1866-i jun. 2-i-kén a magyar országgyűléshez beadtak, ajánlják a nm. vallás- és közoktatási ministerium figyelmébe ; miért is ezen folyamodást a tervezett törvényjavaslattal s a beadott mellékletekkel együtt ide csatolják.

Azonban addig is, míg ezen javasolt országos igazgatóság életbe léphet, a következő részletes rendezkedést tartják kívánatosnak :

1-ször. Szükséges, hogy a közalapítványi jóságokon működő hivatalnok legalább némi ismeretével bírjon annak, mit kell érteni régészeti tárgyak és műemlékek alatt ; hogy pedig ezen ismeretét megszerezhesse, ajánltatik a nm. ministeriumnak, hogy az archaeologiai bizottság által kiadott „Műrégészeti Kalauz“ az illető hivatalnokok közt kiosztassa ; e könyvnek ha csak képeit tekintik is meg, képesek lesznek a régészeti tárgyakat a régészeti becsessel nem bíróktól megkülönböztetni.

De 2-or képesek is lesznek az előbbieket, mennyire azok hatáskörükbe esnek, vagy újlag találtnak fel s tudomásukra jutnak, lajstromozni, s a lajstromot a nm. ministeriumhoz beküldeni.

3-or. A történeti emlékek és épületekre nézve ajánlandó, hogy egész jelenlegi vagy találásokkori állapotban hagyassanak : ajánltatik továbbá, hogy azok előlegesen a magyar kormány építészeti vagy mérnökei által vétessenek fel, s e felvétel minél előbb közöltessék a nm. ministeriummal.

4-szer. Kéressék fel a nm. ministerium az archaeologiai bizottság részéről az említett régészeti lajstrom és felvételeknek vele való közlésére, s ajánlkozzék a bizottság a szükséges közreműködésre, valamint a régészeti tárgyak meghatározására, leírására és közlésére, úgy azon javaslatok tételére, melyeket az emlékek lajstromába foglalt s felvett építmények fentartása és javítása kíván.

5-ször. Kérje meg végre az archaeologiai bizottság a nm. ministeriumot : hirdesse ki határozottan, hogy teljes és tagadhatlan jogu birtokosnak tekint mindenkit, ki régészeti tárgyat és emléket vagy előbb szerzett, vagy ilyent jövőre találni vagy felfedezni fog ; mi igen szükséges, hogy a tulajdonosok és találók a tárgyakat, elkobozástólí félelemből el ne titkolják.

Kelt, Pesten 1867. dec. hó 28-án.

Kubinyi Ferencz s. k.
bizottsági elnök.
Dr. Érdy János s. k.
Dr. Henszlmann Imre.

Helyeslő tudomásul van.

27. Olvassatik a nevezett jegyzőkönyv 17-ik pontja, melyben a bizottság az Akadémia közbenjárását kéri a nmélt. közlekedési ministeriumnál, hogy a jelenleg tervezett csatornáknál és vasutaknál, kellő utasítás által, segédkezet nyújtani, s azon módokat használni kegyeskedjék, melyek a talált műtárgyak rombolását vagy elsikkasztását, s tudományunk kárával, a külföldre való tömeges kivitelét gátolják, s a tisztviselőséget arra buzdítsák, hogy a műemlékek megmentésénél, lerajzolásánál, s a lel-helyek leírásánál, közvetítőül szolgáljanak.

Helyeseltetik.

28. Olvassatik a nevezett jegyzőkönyv 18-ik pontja, mely szerint Henszlmann Imre l. t. bemutatja a párisi világtárlatnak „Histoire du travail“-féle osztályáról írt jelen-tését, melynek 1000 példányban való illusztrált kiadását indítványozza, s ez ügyet az Akadémia által kéri a nmélt. vallás- és közoktatási ministeriumnak ajánlhatni azon alá-zatos észrevétellel, hogy az előlegesen tervezett 200 fr. kiadási költséghez, a nmélt. mi-nisterium még 300—500 forinttal járulni kegyeskedjék oly czélból, hogy az illusztrációk szaporítása által, a munka lehetőségig érdekessé és haszonvehetőbbé tétessék.

Az Akadémia pártolása elhatározzatik.

29. A titoknok bemutatja a philosophiai osztály-értekezlet f. é. jan. 16-án tartot gyűlésének jegyzőkönyvét.

Tudomásul szolgál.

30. A titoknok közli Dr. P. A. Dethier Konstantinápolyban f. é. jan. 7-én kelt, s Kritoboulos kiadását tárgyaló levelét. — Ez alkalommal a nmélt. elnök is átadja, szinte Dethier úrtól érkezett s ugyanazon tárgyra vonatkozó levelét.

Átteendők a történelmi bizottsághoz.

31. Henszlmann Imre l. t. jelenti, hogy a párisi világtárlatnál levő három ma-gyar biztos közbenjárására, Durui franciaországi vallás- és közoktatási minister, a kormány által kiadott következő nagybecsű munkákat ajándékozta a m. t. Akadémiá-nak; név szerint:

Iconographie chrétienne.

Architecture monastique au Moyen Age.

Monographie de la Cathédrale de Chartres.

Statistique monumentale de Paris.

Monographie de N. D. de Noyon.

Peintures a fresque de S. Savin.

Comptes de la construction du Château de Gaillon.

Trésor de Brunetto Latini.

Mely munkákért elismerésül az Akadémia kiadványait kéri minél előbb, mi-nél bővebben s egyenes úton megküldetni; egyszersmind felkéri a nmélt. elnök urat, kegyeskedjék az Akadémia köszönetét sajátkezüleg tudatni a francia ministerrel.

Az Akadémia kiadványai megküldetnek, s a köszönet nyilvánítására a nmélt. elnök úr örömmel ajánlkozik.

Negyedik (nyelv- és széptudományi osztály- egyszersmind összes) ülés.

1868. január 27-én.

Kubinyi Ágoston tiszt. t. helyettes elnöklete alatt.

33. A titoknak mélyen megilletődve következőleg jelenti *Erdélyi János* r. t. gyász halálát :

Tekintetes Akadémia !

A hírlapok meghozák a döbbenő tudósítást, a család gyász jelentése is megérkezett. *Erdélyi János* nincs többé ! Sérteném e percz hangulatát, s a jelenlevők érzelmeit, ha részletes adatok felhordásába ereszkedném arra nézve, ki volt ő. Majd eljön a kegyeletos visszaemlékezés órája, midőn felszámítjuk a vesztéséget, melynek e pillanatban csak súlya borít el. A mi leginkább fáj, az, hogy e jelesünk — mint előtte annyi más — még szinte nem vala túl „élete munkabíró delén“, s ő a munkát nem csak bírta, hanem egész lélekkel teljesíté is. Költő, műbíró, bölcsész : e három jelesség összhangzatban fejlett s jutott érettségre nála ; mint költő, néhány darabjában senki mögött nem, — mint műbíró, az egyetemet a nemzetivel kapcsolva, mindenkor a jelen színvonalán áll, s tetemes része van benne, hogy költészetünk a hazai föld érintése által megizmosodjék ; mint philosoph épen hazai bölcsészetünk kised pantheonának oszlopait rakja vala, midőn a kérlelhetlen halál a még csak 54 éves férfit, e hó 23-án oly váratlanul kivágta sorainkból. — Legyen áldott emlékezete !

Az akadémia elszomorodva vette e gyász jelentést, s az illető philosophiai osztályt felszólítja, hogy az elhunyt jeles érdemeihez méltó emlékezéséről gondoskodjék.

34. *Hunfalvy Pál*, r. t. azon 22 magyar eredeti oklevelet, melyeket az Akadémia Eperjesről kapott, kivonatban következőleg ismerteté meg. A levelek 1596 és 1690 közt keltek, többnyire Tállyán ; de van Rátkán, Tokajban, Mádon kelt is. Mindnyáján szőlőkre, különösen szőlőbirtoklásra vonatkoznak, s tekintve az azokban foglalt ünnepélyességeket, azt bizonyítják, hogy a hegyaljai városoknak és községeknek azon időben sokkal több joguk vala, mint később. Hivatkozás történik a levelekben azon hegyaljai törvényre és szokásra is, melynél fogva, ha valaki az eladónak utódjai közül vissza akarta szerezni ősi örökjét, nem csak a szőlő becsét, hanem az ünnepélyesség (áldomás, ukon-pohár) költségét is le tartozott fizetni az alperes kezéhez, s azután kezdhette még csak a pert. Az 1596-ki oklevél, mely Rátkán kelt, így fejezi ki azt : „Az mi Hegyaljai törvényünk és szokásuk ezt tartja, hogy ha valaki ez szőlő-örökségben meg akarnája Vörös Antalt avagy az ő maradékát háborgatni, addig az szőlőhöz ne felelhessen az fölpörös, míg az szőlőt meg nem böcsülik ; annak az böcsit tegye le az fölpörös mind egy pénzig, mely pénzt vegyen föl az alpörös és oltalmazza az ő igazságát vele ; az fölpörös költsön az ő maga erszényéből.“ — Hasonlóképen szólnak a Tállyán keltek : „Hogy ha valaki ez szőlőnek uraságában meg akarná háborgítani (a vevőt), tehát annak semmi pöre addig elő ne vétessék, míglen az szőlőnek böcsit áldomásával együtt le nem teszi, mely pénzből az megálló fél szabadon költsön, az háborgató fél pedig maga erszényéből költsön és tünje kárát.“

Az ünnepélyességek közt az *Ukkon-pohár felmutatása* szerepel öt levélben, úgy-mint a rátkáiban, és a négy tályaiban, melyek 1612, 1623, 1624 és 1660-ban keltek. Az erre szánt költséget külön nevezik meg, valamint a felmutatót is, így p. o.

„Áldomását éppen István deák ő kegyelme adta meg, úgymint tizenkilencz itcze bort, i. e. vini jus 19. *Ukkon-pohárt* jus vini 2. ételért adott vini jus 10, itczéje per 7. *Ukkon-pohár felmutatója* volt ő maga István deák.“ Rendesen más, nem egyik szerződő fél, a felmutató; Liszcai Kantuk János két oklevélben mutatja fel. Tudtunkra eddig ismeretlen nevű szertartás; talán fölemlítése okot szolgáltat arra, hogy újra felkutassuk a XVI. és XVII. századbeli szerződési okleveleket, hogy össze lehessen gyűjteni az adatokat, a melyek az akkori jogéletet felvilágosítják.

35. *Fogarasi János* r. t. a „pedig, penig és kedig“ szókról olvassa fel értekezését.

36. A titoknak felolvassa a nm. vallás- és közoktatási m. k. minister f. é. jan. 6-án kelt 21-dik számú válaszát, a m. t. Akadémia m. é. dec. 16-iki azon kettős felterjesztésére, melyben az Akadémia kiadványai ingyen való megküldését a hazai intézeteknél 1867. végével megszüntetni indítványozza, s egyszersmind felkéri a nm. ministeriumot, hogy azon tanintézetek számára, melyek tanpénzei a ministeriumhoz fizettetnek, az Akadémia olynemű és annyi kiadványai rendeltessenek meg a tanpénzekből, a minő és a mennyi az illető intézetek szükségeinek megfelel. — E felterjesztésre a nm. ministerium kijelenti, hogy a javaslat második pontjára nézve, a kormány nem határozhat mindaddig, míg az összes ülés által függőben tartott első pont határozatilag véglegesen el nem döntetik.

A ministeri válasz tudomásul vétetik olyképen, hogy az indítványozó ak. könyvtári bizottsággal is közöltessék.

37. Olvastatik a nm. vallás- és közoktatási m. k. ministerium f. é. januárus 21-én kelt, 828-ik számú irata, melyben jelentetik, hogy Bock Ferencz aacheni kanonoknak „A német birodalmi koronázási jelvények“ című munkája, melyet a m. t. Akadémia, könyvtára számára, felterjesztés útján kért, nem ő Felsége legmagasb parancsára, hanem csak „sub auspiciis Imperatoris“ eszközöltetett; ennél fogva, mint a cs. kir. állam- könyvnyomda tulajdona, a m. t. Akadémia részére csak ő Felsége magán- pénztárának igénybe vétele mellett volna megszerezhető. Egyébiránt a nm. ministerium tudatja, hogy a nevezett munkát, melynek bolti ára 250 ftban állapított meg, a m. tud. Akadémia a kiállítási áron, vagyis 187 forinton is megkaphatná.

Áttétetik a könyvtári bizottsághoz.

38. Közöltetik a m. k. belügyministerium f. é. január 21-ki ¹⁶⁴/_{eln.} számú tudósítása melyben jelentetik, hogy a cs. k. külügy-miniszterium útján az „Annual statement of the Trade and Navigation of the United Kingdom with foreign Countries and British Possessions in the year 1866.“ című munka a m. t. Akadémia részére beérkezett.

Tudomásul van.

39. Olvastatik a nm. elnök f. é. január 16-iki tudósítása, melyben közöltetik, hogy a békés-bánati helv. hitv. evang. egyházmegyének esperese Hajnal Ábel által, a közgyűlési jegyzőkönyv a m. t. Akadémia számára beküldetett.

Tudomásul szolgál.

40. A titoknak felolvassa *Hunfalvy Pál* r. tag és akadémiai könyvtárnok folyó évi jan. 2-iki tudósítását a m. tud. akadémiai könyvtárról.

Tekintetes Akadémia!

A magyar akadémiai könyvtárt az 1865-ik év tavaszán nagy sietséggel kellett a régi helyiségeiből az új épületbe átszállítani. Ez magában is lehetetlenné tette volna, megtartani és folytatni a felállítás azon rendjét, a melyben a könyvtár amott volt, s a melyben ha ide át nem szállítottatott volna, használata talán félbe sem szakad. De a baj felette nagyobbodék még az által, hogy itt az új épületben sem voltak még elkészítve a szekrények. A könyveket tehát kazlakba kellett rakni az udvari terembe, a leendő olvasó terembe, s a leendő kéziratárba. Szerencsére a könyvek nem szenvedtek kárt a kazlakban, mitől nagyon lehetett tartani. Mert esős olvadó időben történék az átszállítás, mely mintegy tíz napig tartott; azután a termék és szobák, a melyekben ideiglenes padlózatra rakattak a könyvek, a téli levegőtől nyerseks, sőt a falak nedvesek is voltak még. De kár ezért nem történt egy könyvben vagy csomóban sem, — mert nagy része, jelesen az új kötéseiké, csomókba volt göngyölve.

A mint a Duna felé néző könyvtári helyiségek elkészültek, a szétszedési és felállítási munka kezdődék, s tartott az 1865-ki nyáron, őszön, sőt a mennyire lehetséges volt, a téli időn keresztül is, úgy hogy 1866. nyaráig a könyvtár fel volt állítva, s a részletes munka elkezdődve.

Fel van állítva a könyvtár s a mi hozzá tartozik, azon rendszer szerint, a melyet a T. Akadémia még 1863. apr. 27-én elfogadott, s melyet az akadémiai jegyzőkönyvek első kötetének 78—83. lapjain lehet olvasni.

Maga a részletes munka, mely összekeresésből és állításból, jegyzésbe-vevésből, czédulázásból és számozásból áll, a mely után még a felüti alphabetikus katalógusok készítése következik, lassan foly, s nyaranta a vidéki látogatók által is hátráltatott, — kiket pedig nem szabad volt kitiltani, mert kiki, az országosan folyt adakozások után, érdekelve van nézni az akadémiai épületet, s látni, mi van benne. A rendező munka pedig legkényelmesebben magokban a könyvtári szobákban esik meg. Hozzájárul még, hogy 1867. eleje óta nem csak akadémiai tagok, hanem egyéb olvasók is járnak bele olvasni, mi hasonlóképen s néha sok időt is igényel magának. A könyvtárnoki rendes dolog, mely a járulékok elfogadása és rendezése, a kiadott könyvek bejegyzése és visszavétele, s a könyvkötésre adandó könyvek körül forog leginkább, úgysem szünetelhet soha, s szinte állandóan veszen igénybe egy embert. Azért is az eddigi rendezési munka csak úgy haladhatott némileg, hogy ft. Rómer kéziratár-úr szíves volt folytonosan segíteni.

Az eddigi rendezés következő eredményt mutat a *szakok és a gyűjltő címek meg az egyes munkák száma szerint* :

I. Akadémiák és Társulatok kiadásai	192 szám
II. Magyar Akadémia kiadásai	108 „
III. Régi magyar irodalom	466 „
IV. Újabb magyar irodalom	802 „
V. Magyar történelem	1524 „
VI. Magyar politika	195 „
VII. Magyar jog	562 „
VIII. Nem-magyar történelem	1150 „
IX. Nem-magyar politika	1050 „
X. Nem-magyar jog	360 „

XI. Növénytan	178 szám
XII. Ásvány-, földtan	231 „
XIII. Állattan	176 „
XIV. Természettudomány	148 „
XV. Ó régiségtan	311 „
XVI. Középkori régiségtan	127 „
XVII. Éremtan	130 „
XVIII. Vegytan	251 „
Összesen	7951 „

Legyen itt mindjárt megjegyezve, hogy a nem-magyar történelemből az 1150. szám alig teszi ki a meglévők egyharmadát; s hogy a biographiai, geographiai és utazási szerzők szintén gazdagok. Távolról sem lehet még tehát a közlött adatokból az egész könyvtár létszámára következtetni.

De a kéziratár és éremgyűjtemény összes létszáma a következő:

A kéziratár áll 1867. év végén 1838 kötetből, miből még 938 darab kötetlen.

Az éremtár állapotja 1867. végén:

	arany	ezüst	réz	ólom
Római és görög érem	14	1492	2592	—
Magyar és erdélyi	53	1803	130	—
Különbféle államoké	32	1516	840	3
tehát	99	4811	3562	3

Összesen 8175 darab.

Az idei szaporodás a Pulszky Ferencz tiszteleti tag ajándékozta nagybecsű könyvei által jeleskedik, melyek közt sok van olyan, mely egyik pesti könyvtárban sem találtattott p. o. a mejikói régiségeket tárgyaló nagy munka. A nyelvtudományi, történeti és politikai tartalmu munkák száma 388 volt; a régiségeket tartalmazó munkák száma pedig 378, 592 kötetben.

A vételek és az Akadémiának csereviszonyai által beérkezett könyvek, valamint magánosok ajándékai, és a kötelmi példányok összesen 693 számot tettek az elmúlt 1867. ikben. Nagy panaszunk van azonban a kötelmi példányokra nézve. Igen keveset kap az akadémiai könyvtár azokból a kiadásokból, melyek a folyó magyar irodalom díszét teszik, úgy hogy kénytelen lesz megvenni az Akadémia a magyar irodalom munkáit, a melyek nélkül könyvtára nem lehet el.

Pesten, 1868. jan. 2.

Hunfalvy Pál m. k.
akadémiai könyvtárnok.

Tudomásul vétetik olyképen, hogy az elmaradt köteles példányok tekintetéből, véleményadás végett, a könyvtári bizottsághoz áttétessék.

41. Ugyanaz felolvassa a nyelv- és széptudományi osztály-értekezlet m. évi dec. 15-i jegyzőkönyvének 2-ik pontját, mely a nm. akadémiai elnököt felkérni határozza, miszerint kegyeskedjék a Kazinczy bizottságot felszólítani, hogy működéseiről, a Bérczy Károly halála által elmaradt tudósítást, további rendelkezés végett, az Akadémiával közölni szíveskedjék.

Helyeseltetik.

42. Olvasztatik ugyanazon jegyzőkönyv 3. pontja, melyben jelentetik, hogy a bold. Almásy Balogh Pál fölött tartandó emlékbeszédre Toldy Ferencz r. tag szólítottattott fel, ki azt el is vállalta.

Helyeslő tudomásul vétetik.

43. A titoknak úr közli Rómer Flóris l. t. folyó évi január 27-én kelt levelét, melyben jelenti, hogy Párisban való tartózkodása alatt, szerencsés volt a m. t. Akadémiának csere fejében a következő munkákat megnyerni :

Boucher de Perthes úr részéről :

De la création des Êtres. 5 kötet.

Mémoires de la Société d'émulation d'Abbeville, 1814—1866. 6. kötet.

De la mâchoire humaine de Moulin-Quignon 1 köt.

De l'homme antédiluvien. 1 köt.

Des Idées innées 1 köt.

Rien ne naît, rien ne meurt. 1. köt.

De Linas Károly úrtól :

Émaux champlevés de l'École Lotharingienne 1. kötet.

Les Oeuvres de Saint Éloi 1. kötet.

Notice sur cinq anciennes étoffes. 1. kötet.

Mindezekért a nevezett uraknak, az archaeologiai bizottsmány megküldé kiadványait.

A. C. Texeira de Aragao úrtól :

Description des monnaies, médailles et autres objets d'art concernant l'histoire portugaise du travail. 1. kötet.

Le Comte Cossa de Beauregard úrtól :

Les sépultures de St. Jean de Belleville (Savoie). Díszmunka 1. folio kötetben.

Saját részéről *Rómer Flóris* l. t. a m. t. Akadémiának a köv. munkákat ajánlja fel :

La Nevada Orientale. 1. kötet.

Notice Statistique sur le Chili. 1 kötet.

Catalogue spécial des Pays-bas. 1. kötet.

Le Colorado. 1 kötet.

La Confédération Argentine. 2 füzet.

Zusammenstellung der Belehrungsmittel von Horszky 1. füzet.

République orientale de l'Uruguay 1. füzet.

Les Iles de Hawai, fél iv.

Catalogues numismatiques par J. N. M. 1 füzet.

Notice des Documents appartenant à la collection palaeographique de M. Jean de Tro y Ortolano 1. füzet.

Ezen utolsó füzet, a „történelmi osztály“ figyelmébe ajánlatik, egy *Beatrix-féle* Esztergamban 1495-ben kelt levél, és egyéb Magyarországra nézve tán érdekel bíró okmányok miatt, azon észrevétellel, hogy a lemásolás végett, mely Párisban nem volt esz-közölhető, magához a szerzőhöz, Tro úrhoz kellene folyamodni.

Köszönettel átteendők az akadémiai könyvtárba.

41. Ugyan Rómer Flóris lev. tag átadja a „Société Parisienne d'Archéologie et d'Histoire“ társulati okmányát, alapszabályait, 1865-ki bulletinjét, s az elnök Louis Leguay levelét, melyben a nevezett társulat s a m. t. Akadémia közt összeköttetés s csere-viszony ajánlatik.

Átteendő a könyvtári bizottsághoz.

45. Olvastatott Radnótfáy Sámuel udv. tanácsos és intendans úr f. é. január 9-én kelt levele, melyben jelenti, hogy az akadémiai titoknak felszólítása következtében, a Te-

leki-féle drámai pályázatra a m. n. színháztól bírálókul Szigeti József és Szerdahelyi Kálmán urak szolgáltattak fel.

Tudomásul vétetik.

46. A titoknok jelenti, hogy a román nép irodalma és művelődése végett alakult erdélyi társulat, elnöke Stanniu és titoknoka Rusu urak által, a m. t. Akadémiának Transilvania című lapját ajánlja.

Köszönettel fogadtatik.

47. A titoknok indítványozza, hogy az alapszabályok átdolgozására kiküldött bizottság befejezett munkálata, a legközelebbi összes ülés zárt körében felolvassassék.

Elfogadtatik.

48. Ugyanaz jelenti, hogy a pesti ág. hitv. gymnasium, a kir. m. term. tud. társulat, a szarvasi evang. főiskola, a székesfehérvári reáltanoda, a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár, a darmstadti „Verein für Hessische Gesch. und Alterthumskunde“, a nagyszebeni „Siebenbürgischer Verein für Naturkunde“ és a „Verein für Siebenbürgische Landeskunde“ részéről elismerő és köszönő iratok érkeztek a m. t. Akadémia kiadványaiért.

Tudomásul van.

49. Ugyanaz jelenti, hogy az 1868. év január 7-től ugyanazon év jan. 27-ig a következő ajándékok, csere- és köteles könyvpéldányok érkeztek:

I. Testületektől.

Ángol kormány. London. a) Statistical abstract from 1852 to 1866, 14.-th. Number. b) Annual statement of the trade and navigation in the year 1866.

Kais. Akademie der Wissensch. Bécs. a) Sitzungsberichte. Philos. Histor. Classe. LV. B. 3. 4. H. LVI. B. 1. 2. H. b) Sitzungsberichte. Mathem. Naturw. Classe. I. Abth. LV. B. 3. 4. 5. H. LVI. B. 1. H. II. Abth. LV. B. 4. 5. H. LVI. B. 1—2. H. c) Fontes rerum austriacarum. II. Abth. XXVII. B. d) Almanach für 1867. e) Archiv XXXVIII. B. 1. Hálfté. f) Értesítője. 1867. Nro. 29—30. g) Az 1867. Értesítő tartalomjegyzéke.

Istituto Veneto. Velenceze. Memorie. Vol. XIII. P. II.

Tudós társaság. Krakó. a) Sprawozdanie Komisji fizyograficznój. b) Rocznik Tom. XII. c) Monografia opactwa cystersow. 1867.

Naturforschende Gesellschaft. Basel. a) Verhandlungen. IV. Th. I. H. b) Festrede. c) Festschrift.

Deutsche Morgenländische Gesellschaft. Leipzig. Zeitschrift. XXI. B. I. H.

K. k. Geogr. Gesellschaft. Bécs. Mittheilungen. 1868. N. 1. 2.

Kön. Preuss. Akad. der Wissensch. Berlin. Monatsbericht. 1867. September — October.

Kisfaludy-társaság. Pest. Shakspeare minden munkái IX. XV. XVIII. köt.

II. Magánosoktól.

Kubis Mór. Pozsony. Schematismus. . . Ordinis minorum ref. S. P. Francisci ad annum 1868. (2 péld.)

Péterfi Károly l. t. Maros-Vásárhely. Egyháztóli búcsuzó-beszéd.

Rónay Jácint r. t. Pest. A magyar- és erdélyországi kegyes tanítórend névkönyve az 1867¹/₈-ki tanévben.

Szilágyi Sándor l. t. Buda. A Rákócziak kora Erdélyben I. köt.

Mihályi József, Pest. Révai : Antiquitates literaturae hungaricae. Vol. I.

B. Eötvös József akad. elnök. Pest. A békés-bánati helv. hitv. egyházmegye 1867. nov. 6—9. tartott közgyűlésének jegyzőkönyve.

Dr. Schumichraszt N. Pozsony. Kóbor vadkan a kert alatt. A. S. után. (4 péld.)

Dr. Boué A. k. l. t. Bécs. a) Beiträge zur Erleichterung einer geographischen Aufnahme der europäischen Türkei. b) Sur l'établissement de bonnes routes dans la Turquie d'Europe.

Dr. Xaver Liske. Swiatkowo. a) Polnische Diplomata im J. 1526. b) Übersicht der polnischen geschichtlichen Literatur der letzten Jahre.

Dr. Herczeghy Mór. Pest. Népies egészségtan.

Maczanek Amália. Buda. Gyászvirágok Miksa mexikói császár gyászos kimúltának emlékére.

III. Köteles példányok.

M. k. egyetem nyomdája. Buda. a) Debar salom. b) Egyházi énekek és imádságok az ó-budai kath. hívek használatára.

Debreczen város nyomdája. Debreczen. a) A tiszántúli ref. egyházkerület 1867. augusztusban tartott második közgyűlésének jegyzőkönyve. b) Az alsó-szabolcsi tiszaszbályozó társulat 1867. októberben tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. c) Ugyanannak 1867. nov. tartott közgyűlése jegyzőkönyve. d) Debreczen sz. k. város beligazgatási rendezését tárgyzó szabályok. e) A kereskedelmi testület vasárnapi iskolájában tanuló növendékek név- és érdemsorozata 186⁶/₇-ben. f) Értésítvény a ref. debreczeni főiskolájáról 186⁶/₇-ben. g) A debreczeni kertészeti egyesület alapszabályai. h) Ó és új szövetségi szent történetek. i) Rövid polgári földrajz. k) A debreczeni ref. főiskola könyvtárának többszörös példányai. l) Halotti ima és elmélkedés Illésy János gyászünnepélye alkalmával. m) A debreczen-szatmár-szigeti vasútvasút vonal ügyében tartott értekezlet emlékirata.

Emich Gusztáv nyomdája. Pest. a) Magyarország kronikája az 1848 és 1849. évi forradalom idejéről. I. II. kötet. b) Századok. A m. tört. társulat közlönye. 1867. 2. 3. 4. füzet. c) A magyar alföld hydrographiája. d.) Ein offenes Wort in Angelegenheit des ung. Feldherrn Arthur Görgey. e) Széchenyi István gróf és kora. f) A m. mérnök-egyesület közlönye. I. k. 2. füzet. g) Der ungarische Sprachmeister. Von Karl Ballagi. h) Miksa mexikói császár élete, halála és póre. i) A magyar- és erdélyországi kegyes tanítórend népkönyve 186⁷/₈-ik tanévben. h) A tudományos állattan közikönyve. I. köt. l) Pitaval azaz világhírű bűnesetek tára. II. köt. m) Benkő József élete és munkái. Írta gr. Mikó Imre. n) Sebészi műtét. Írta Dr. Navratil Imre. o) Magyarország családai czímerekkel és leszármazási táblákkal (Pótlék kötet). Írta Nagy Iván. p) Segédkönyv a kezelési hivatalok számára. g) A budapesti tanári egyesület közlönye. 1867. 5. füzet. r) Német nyelvtan. Készítette Riedl Szende (Harmadik kiadás). s) Shakspeare minden munkái. IX. köt. t) A kath. religio tankönyve. I. Rész. u) Kath. lelkipásztor. Harmadik évfoly. I. kötet I. füzet.

IV. Akadémiai kiadások.

Philos. Értekezések 1867. 4. sz.

Értésítő 1867. 16. és 17. sz.

Felsőbb mennyiségtan II. Rész. Írta Petzval Ottó.

A m. t. Akadémia személyezete. 1868. jan. 1.

Pest, Nyomtatott Emich Gusztáv magy. akad. nyomdásznaál. 1868.

MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA
É R T E S Í T Ő J E.

Ötödik (philosophiai, törvény- és történettudományi osztály-egyszersmind
összes) ülés.

1868. február 3-kán.

Kubinyi Ágoston t. t. helyettes elnöklete alatt.

51. *Rómer Flóris* l. t. „a Corvina ügyében tett újabb vizsgálatokról“ értekezett, kivonatban következőleg: Értekező meg nem elégedvén a kéziratok régi modorban való leírásával, azon codexeket, melyeket részint itthon, részint a külföldön *Corvin Mátyás* könyvtárából találta, egyik a másiknak működéséről mit sem tudván, e jeles műmaradványokat *Simonyi Ernő* Párisban lakó hazánkfiával, nem csak az eddig divatozó *könyvészeti*, hanem *szépészeti*, *művészi* és *archaeologiai* szempontból is leírták. Nevezetesen *Simonyi Ernő* az, ki mintegy tíz évtől fogva a londoni, párisi, brüsseli, wolfenbütteli, florenczi, velencei, modenai, római, besançoni kéziratárakban kutatván, 48 Corvina-beli codexet talált, és azokat nem csak részletesen, itészetileg leírta, hanem két velenceiből fényképeket is készíttetett, melyeket az akadémiának ajándékoz. Eredménydús vizsgálatainak folyamát leírja egy 1867. dec. 18-án Turinban kelt levelében, melyet *Rómer*hez intézett, s melyben több eddig nem ismert kézirati adat nyomán igen érdekes részletekkel járul a Corvina-ügyhöz. Így említi, hogy a *modenai* könyvtárnok bizonyítása szerint az 1843³/₄- vagy 1847⁷/₈-iki országgyűlések által a horceztől Corvin-codexek kérettek volna, s hogy kettőt belőlük el is küldöttek Magyarországra, melyeknek holléte azonban mai nap nem tudatik. — Panaszkodik, hogy minden fáradozása daczára a *madridi* fényes kéziratnak föltalálásáról le kellett mondania; utasításokat ad, hol kellene még Németországban budai codexeket keresni, stb.

Simonyi számítása szerint még mintegy 363 többé-kevésbé határozottan Corvin-codexnek tartható kéziratot ismerünk; mi, tekintetbe vévén azt, hogy a világhírű alexandriai, ephesusi, cordovai és konstantinápolyi könyvtárak majd minden nyom nélkül elvesztek és csak nagy hírből ismeretesek, mégis szép és tekintélyes számnak vehető, — bár, ha némelyek szerint Corvin Mátyás könyvtára 50.000 kötetből állott volna, — csekélység.

Átmenvén azon reményekre, melyeket egy új stambuli könyvészeti küldötség működéséről táplálhatunk, *Simonyi* azon véleményben van, hogy bár mennyire óhajtana, hogy a talált kéziratok száma százakra, sőt ezerekre menne, ottan mégis igen kevés felfedezés várható; és pedig azért: mert 1. *a Corvina soha sem volt oly nagy, mint a milyennek némelyek állították*; 2. *bár mennyi volt is eredetileg a kötetek száma, az nagy részben elraboltatott és elszóratott, még mielőtt a törökök birtokába jött volna*; 3. *mert nem minden könyv, mely a budai pinczékben őriztetett, tartozott a Corvinához, és nem mind az, a mi a törökök birtokába került, jutott Stambulba is, hogy ott a császári könyvtárban őriztessék.*

Ezen pontok megállapítására *Simonyi* több új érveléssel lép föl, melyek közt igen alaposak azok, melyek az akkori leghíresebb könyvtárakat veszik hasonlítási közegül; s azok, melyek a sok versenytársra hivatkoznak Olaszországban, hol épen akkor a tudományosság legnagyobb pártolókra talált.

Ezen általánosságban tartott részt követi az egyes könyvtárakban talált kéziratok rendszeres, nagy figyelemmel és nem mindennapi tapintattal szerkesztett leírása, mely egyedül maga lehetővé teszi, hogy a nem saját szemmel látott codexekről alaposan ítélhessünk.

Előmutatott még előadó több Corvina-codexet, melyek az akadémiai és a m. n. muzeumi kéziratárakban őriztetnek. Az Akadémia *ket-tőt* bír, a Muzeum *hetet*, ezek közt négyet Mátray Gábor könyvtári ör és akad. tag kitünő buzgalmának köszönhetünk, melylyel azokat a keze alatt levő bő anyagból kikeresni szíveskedett, hogy itt a hajdani Jankovich-féle gyűjteményből, mint kevésbé ismeretesek, bemutatathassanak.

Hazai codexeink, ide értve a *győri káptalanit* is, valamint diszité-sükre, úgy eredeti kötetésükre nézve is mind egy jellegűek. Ezen jellegekre figyelmezteti felolvasó az Akadémiát, megigérvén, hogy egyik közelebbi ülésben az általa újabban talált codexekről, azoknak általános jellegeikről, ismertető jeleikről, szóval mind arról, mit hosszabb kutatás után a Corvina-féle kéziratok érdekében tapasztalt, fog értekezni.

52. *Thaly Kálmán* l. t. jelenti, hogy *Damiano Muoni* lovag és a milanoi akadémia tagja, a magyar tudományosság iránti előszeretetből, következő saját munkáit küldi a m. t. Akadémiának:

Binasco ed altri Comuni dell' agro Milanese. Milano 1864.

Memorie Storiche di Antignate. Milano 1861.

Considerazioni Storico-Filosofiche sulla Pena Capitale. Milano 1862.

Nozioni sulla Rezia dalle origini Alle Tre Leghe. Milano 1863. 1864. (Két füzet.)

Nuovo Repertorio delle zecche d' Italia dal Medio evo ai Tempi Nostri. 1865.

La zecca di Milano nel secolo XV. Documenti e Note. Asti, 1865.

Sulle Monete di Sardegna. Milano 1865.

Melzo e Gorgonzola e Loro Dintorni. Milano 1866.

Cenno Genealogico sulla Famiglia Torriani da Mendrisio. Milano 1866.

Lettere inedite di Illustri Italiani. Milano. 1866.

Ugyan *Thaly Kálmán* l. t. „Székesi gróf Bercsényi Miklós levelei b. Károlyi Sándorhoz (1703—1711). Pest, 1868.“ című saját munkáját nyújtja be az Akadémiának.

Köszönettel átteendők az akadémiai könyvtárba.

53. A titkok felolvassa a történettudományi bizottság folyó évi január 11-iki ülése jegyzőkönyvének második pontját, mely szerint: Pászthory Endre „Az 1849-ik évi magyar Emigratio Törökországban (1862, 1863.)“ című kézírata, mint jelenkori emlékirat, nem tartozik a bizottság körébe —, azért a szerzőnek visszaadni határoztatik.

Helyeseltetik.

54. Olvastatott ugyanazon jegyzőkönyv harmadik pontja, melyben jelentetik hogy Dethier Adolf ur Kritobulos hű másolatát és francia fordítását már bevégezte, s jelenleg a munkához kritikai jegyzeteket készít, melyekhez toldalécul még néhány kiadatlan kisebb munkácska járuland, s az egészhez egy részletes Index. Továbbá, hogy a helyrajzi atlasz Henszlmann Imre l. tagnál már készen le van téve. — A bizottság ezek folytán Dethier A. urat felkéri, szíveskednék az elküldhető részt mielőbb a m. t. Akadémiához juttatni, hogy a magyar fordítás, melyre Szabó Károly l. t. rendeltetik megkérteni, azonnal munkába vétethessék. Ezenfelül Dethier A. úr felkérendő, hogy lehetőségig az egész munka kiterjedéséről, úgy a jegyzetokről értesítse a bizottságot; egyszersmind a tiszteletdíj, egy a monumenták formájában nyomtatandó ívért, 50 osztrák forintban állapíttatik meg.

Helyeseltetik.

55. Olvastatott a nevezett jegyzőkönyv negyedik pontja, melyben a bizottság, hogy az utolsó byzanti történetíró e nevezetű és közérdekű munkája a világirodalomba áthelyeztethessék, a történelmi osztályt kéri, ha e kivételes és nem oly könnyen előfordulható esetben felszabadítná arra, hogy Kritobulost párhuzamosan a görög-magyar kiadás mellett, görög-francia kiadásban is hozzátehesse.

Elfogadtatik.

56. A titkoknak olvassa a történettudományi bizottság f. é. február 1-én tartott ülése jegyzőkönyvének negyedik pontját, melyben a bizottság egyértelműleg kéri a t. osztályt, hogy Szilágyi Sándor l. tagot a bizottság tagjává nevezni méltóztatnék.

Elfogadtatik.

57. Ugyanaz közli Korponay János l. t. Kassán kelt, f. é. jun. 24-ki levelét, melyben jelenti, hogy „az első magyar királyi felelős, független honvédelmi miniszterium történelme“ című két kötetes munkáját, bírálat, és elfogadás esetén kinyomatás végett, a m. t. Akadémiának megküldi; egyszersmind kérdést intéz az 184⁹/₉-ki hadjáratra vonatkozó, s még 1855-ben beküldött kézírata iránt.

Az Akadémia nem érzi magát újabb korrajzok kinyomatására hivatva, melyek a jelen viszonyok közt a nélkül is könnyen találhatnak kiadóra; azért a nevezett munkát szerzőjének visszaadni rendeli. — A kérdéses iratokra nézve nem adhat felvilágosítást, miután Toldy Ferencz r. tag megjegyzése szerint, nem tétettek az akadémiai irattárba.

58. A titkoknak jelenti, hogy a történettudományi osztály részéről megbízott két tag, Korponay János l. t. „a debreczeni csata“ című beküldött művét, kiadásra nem ajánlja az Akadémiának.

A bírálók véleménye folytán a munka a szerzőnek visszaadni rendeltetik.

59. A titkoknak jelenti, hogy a *Vilég-alapítványból* kitűzött természettudományi pályakérdésre 1868. jan. 31-ig, mint zárnapiig, következő pályamunkák érkeztek :

I. *Javaslat* a hazai vizeinkben érzékenyen megfogyott halak tenyésztésének sikeres előmozdítására, a halak természeti tulajdonságai és angol, francia, porosz halászati törvények alapján. *Jelige* — — — — — quod

Aeque pauperibus prodest, locupletibus aequae

Aequo neglectum pueris, senibusque nocebit.

Horatius.

II. *Halászatunk* s a haltenyésztés. *Jelige*: „Se il popolo coi costumi non si regge vana e qualunque legge.“

III. *Halaink*, tekintettel természetrajzi viszonyainkra, a fajok életmódjára, az ívási, ikrakerakási, halászati idényekre, összekötve a halászati törvények s a természetes és mesterséges haltenyésztés alapvonalával. *Jelige*: A szabadság alapja: jólét.

IV. (Czím a feladott kérdés.) *Jelige*: „Tőlünk függ minden, csak akarjunk. S nem lelki, testi s országbeli javaink dicsérete emelheti fel hazánkat, hanem hátramaradásink s hibáink nagylelkű elismerése, s azoknak férfias orvoslása.“

Gr. Széchenyi István.

V. (Czím a feladott kérdés.) *Jelige*: „A legfontosabb találmányokat a legbutább nemzetnek köszönjük — a németeknek.“

Swift.

A pályamunkák rendben talált jeligés levélkéi, az Akadémia és Kubinyi Ágoston tisz. tag peccsétjével lezáratván, a levéltárba helyeztetnek; a pályamunkák pedig, bírálók kinevezése végett, a természettudományi osztályhoz tétetnek át.

60. Ugyanaz jelenti, hogy a vegyész műhely s állomás tárgyában véleményező küldöttség tagjainul megválasztattak:

A nyelvtudományi osztály részéről: Hunfalvy Pál r. t.

A philosophiai „ „ Ney Ferencz l. t.

A törvénytudományi „ „ Tóth Lőrincz r. t.

A történettudományi „ „ Hunfalvy János r. t.

A matematikai „ „ Sztoczek József r. t.

A természettudományi „ „ Than Károly l. t.

A természettudományi osztály ezen kívül, a kellő felvilágosítások megtételére: Nendtvich Károly és

Szabó József rend. tagokat küldötte ki.

Tudomásul vétetik.

61. Közzétetik mélt. Kubinyi Ágoston t. t. Peston kelt f. évi jan. 28-ki levele, melyben tudatja, hogy Bécsből királyné ő felsége koronázási emlékére vert néhány igen sikerült érmet nyervén. felhíva érzi magát, ezekből egy példánnyal a m. t. Akadémiának kedveskedni.

Köszönettel átteendő az akadémiai éremtárba.

62. Olvastatik Rómer Flóris l. t. Peston f. év febr. 1-én kelt levele, mely jelenti, hogy özv. Splényi Sarolta báróné ő méltósága, Kazinczy Ferencz Bécsben 1808. october havában Kreuzinger József által festett jeles arcképét a m. t. Akadémiának ajándékozta.

A beces ajándék az Akadémia részéről köszönettel fogadtatik.

63. A nyílt ülés zárttá alakulván, bemutatattik a bizottmányilag átdolgozott Alapszabályok szerkezete.

A szerkezet felolvasottnak vétetik, s kinyomatása elhatároztatik.

Hatodik (math. és természettudományi osztály-) ülés.

1868. február 10-én.

Pólya József r. tag helyettes elnöklete alatt.

65. *Schenzl Guido* l. t. következő czim alatt értekezett : A magnetikai állandók viszonyai honunkban. Kivonata ez :

Van szerencsém ezennel a tek. Akadémiával azon észleletek eredményeit közölni, melyeket Kruspér István tanár úrral egyetemben 1866. és 1867. évben Magyarország 17 különböző pontján a földdelejesség kipuhatolása czéljából tettem.

Logyen szabad ezen észleletek indokait röviden kifejtenem.

Kruspér tanár úr és én 1864-ik évben az Akadémia részéről kiküldettünk, hogy a magyar természetvizsgálók és orvosok m.-vásárhelyi ülésén részt vegyünk, oly hozzáadással, hogy ezen utazást egyúttal különböző tájaknak delejességi szempontbóli meghatározására felhasználjuk. — Ezen utazás, s a teljesített vizsgálatok eredménye, a Mathematikai és természettudományi Közlemények IV. kötetében foglalvák, melyből egy kivonatot, mint programmdolgozatot közzé tettem.

Azon szíves fogadtatás, melyre ezen első kísérlet Európa delejes észleldéinél talált, indíta bennünket 1866-ban egy nagyobb utazást tervezni, s arra a tek. Akadémia gyámolítását kikérni, a melyben részesültünk is.

1864-dik évben következő tájakon tettünk delejes észleleteket : Pécsott, vízszintes belterjességet Eszéken, Zimonban, Orsován, Mehádián, mind a 3 elemet Karansebesen, belterjességet Nagy-Szebenben, Maros-Vásárhelyt, Kolozsvárott és Nagy-Váradon. — Minthogy utazásunk végczéljául M.-Vásárhely volt kitűzve, ennélfogva az észlelési helyekre nézve rendszeres választékot tenni nem lehet, s nem kis sajnálattal néhány igen fontos helyet, minők Brassó és Besztercze Erdélyben, ki kelle hagyni.

Az 1866-ik évi utazásnak Magyarország egész keleti részére ki kellett volna terjedni. — Noha a kirándulás a hadi mozgalmak által hátráltatott, mind a mellett a kezdet, a feladat sikeres folytatására nyújtott reményt.

Észleltük ugyanis Kecskeméten (mind a 3 elemet), Szegeden a belterjességet és lehajlást. — Temesvárott mind a 3 elemet, Oraviczán és Csiklován 4 különböző ponton mind a 3 elemet. Itt utazásunk Kruspér tanár megbetegedése folytán fenakadást szenvedett.

Budára visszautazásunk alkalmával Versetzen a pihenő napot észleletekre használtuk fel. — Egészben tehát 6 pont határoztatott meg. — A cholera kitörése az utazás újra felvételét lehetlenné tette.

1867-ik évben utazásunkat éjszaki irányban folytattuk. — Augusztus 15-én elhagyók Budát, s egész visszatértünkig szeptember 5-én az időjárás annyira kedvezett, hogy egy állomást sem kelle elhagyni a nélkül, hogy célunkat teljesen el nem értük volna.

Észlelési állomások voltak : Balassa-Gyarmat, Losonc, Rimaszombath, Rozsnyó, Tátrafüred, Lőcse, Kassa, Miskolcz, Tokaj, Debreczen.

Több helyen a természetvizsgálók gyülekezetének résztvevőivel volt szerencsénk találkozni.

Több oldalról hozzánk érkezett kíváncsornak eleget teendő, nem csupán a számadási eredményeket, hanem az eredeti észleleteket is közlé tettük.

Legyen elégséges e helyen megjegyezni, hogy ekkorig, kivéve a Budán tett meghatározásokat, melyek közvetlenül minden utazás *előtt* és *után* a műszer-hibák felismerése, s az állandók meghatározása céljából ismételve teljesítették, egészben véve 34 elhajlási, 42 belterjességi, és 30 lehajlási meghatározások vitettek véghez, melyekből az 186 $\frac{6}{7}$ utazási időszakra esik : 25 elhajlás, 24 belterjesség és 21 lehajlás.

A napló ezen időszakról, — nem számítva a néhány helyen 1866-ik évben teljesített lengéseket, — összesen 710 delejes észleletet tartalmaz.

A záradékban a számadási eredmények vannak két táblázatban összeállítva, melyek közül az I-ső az elhajlás, vízszintes belterjesség és lehajlás *észlelt* értékeit, tekintet nélkül az egyidejű naponkénti variációkra, továbbá ezen delejes elemeknek a variatói műszer 0 pontjára leszármaztatott értékeit, — s ezen utóbbiaknak a budai állomástól különbségeit tartalmazza.

Ezen kívül dr. Kreil Károlytól feltalált értékek is ki vannak téve; — felvételén az összerőnek értéke is, mely az 1864-ik évi táblázatban nem fordul elő.

Ezen táblázat tehát arra szolgál, hogy összképet nyújtson a delejességnek geographiai szélesség és hosszúság szerinti felosztásáról a napi és évi változások be nem számítása mellett, s alapul szolgál Magyarországnak delejes térképének elkészítéséhez.

A II. táblázat ellenben azon változások előtűntetésére szolgál, melyek a delejes elemeknél, különböző állomásokon, a Kreil által véghezvitt első meghatározások óta előfordultak.

Mindenek előtt szükséges azon pont delejes állandóit, melylyel a többi állomásokat összehasonlítjuk, t. i. Budáét, megállapítani.

Az ez irányban tett több észleletekből kiderül, hogy általában véve Budán a declinatio = 3° 34.6' kisebb, a vízszintes belterjesség = 0,0930 Gauss-féle egységgel nagyobb, a lehajlás pedig 1° 29'15" kisebb mint Münchenben.

Ha Buda ezen rendes értékeivel, a többi állomásoknak a variációktól szintén ment értékeit összehasonlítjuk, akkor kiválólag 3 pontot

találunk, melyek feltűnő rendellenességet mutatnak, ugymint: Oravicza, Losonc és Tokaj. Oraviczának leszármaztatott elhajlása Orsováéval egy $\frac{1}{2}$ percze egyenlő, míg annak a geographiai helyzetnél fogva az Isogonok rendes menete mellett 16. '7-del nagyobbnek kellene lennie.

Még feltűnőbbek a különbségek Oravicza közvetlen környezetében, azaz: Csiklován és a nagy tó töltésén.

Ily jelentékeny zavarokból igen közeli különleges okokra lehet következtetni.

A delejes hatás, mely itt érvényre jut, a déli sark hatása (közönséges elnevezésünk szerint), s így azonos a föld éjszaki felének delejes-ségével.

Ez megegyez azon tűneménnyel, melyet a vas mutat, ha az az éjszaki földdelejesség (vagy az azt helyettesítő déli sark) befolyása alatt oxydationnak vettetik alá.

Maderspach úr szíves közléséből tudjuk, hogy a zavarok leginkább két pontból indulnak ki, a hol bányauzlet van vas érczekre, különösen delej-kovandra. Egyébiránt az ottan előforduló Sienyt vagy Banatit is delejes tulajdonsággal bír.

Egy második rendellenesség mutatkozik Losonczon. Az I táblázatból kiderül, hogy az elhajlás Losonczon 4'el kisebb mint Rimaszombaton, noha annak nagyobbnek kellene lenni, miután Losonc inkább nyugotra fekszik. — Már azon gondolatra jutottunk, hogy az ok, a rozsul választott felállítási helynek tulajdonítandó, a hol netán ó rozsdás vas rejtett a földben.

(A felállítás a hegyen egy ó temetőben volt).

Ha azonban észleletünket Kreil-éivel, ki az „arany sárkány“ című kertben foglalt helyet, összehasonlítjuk, úgy találjuk, hogy a Losonc és Buda közti különbségek egy fél percze megegyeznek egymással. — Föl kelle tehát tenni, s elfogadni, hogy itt terjedelmes zavarnak kell léteznie, miután az, két egymástól távoli ponton, teljesen egyenlő módon tűnik fel.

Hogy ezen zavarnak oka hol keresendő, azt egyes észleletekből kipuhatolni nem lehet, s az csak is későbbi vizsgálatok által fog felderítheteni.

Eleve annyit mondhatunk, hogy az elhajlás (declinatio) Losonczon mintegy 14 perczczel kisebb, mint annak, eme hely geographiai helyzeténél fogva lenni kellene.

Ezen zavar a belterjesség' s a lehajlásnál (inclinatio) nem mutatkozik.

A harmadik zavar Tokajon mutatkozott, Miskolcz és Debreczennel szemben, s nevezetesen mi az elhajlást kelletinél nagyobbnek találtuk, míg a belterjesség és a lehajlás a kiszámított értékektől csak igen kevés-különböznek. A Kreil általközzé tett értékekre nézve azt mondhatjuk, hogy ő a declinatiót kelletinél kisebbnek, a belterjességet nagyobbnek, az inclinatiót pedig ismét kisebbnek találta.

Ezen különbségek azonban megmagyarázhatók, ha figyelembe

vétetik, hogy álláspontjaink igen különbözök voltak, miután mi a gőz hajó ügynökség közelében a Tisza partján, Kreil pedig a kath. és reformált templom közti kertben tette észleleteit, s így a tokaji hegy legkülönbözőbb szélé közöttünk esik.

Különben az is igen valószínű, hogy a zavar nem egy, hanem több ponttól veszi kezdetét.

A zavar tehát a trachytos Rhyolitból. Erről mondja dr. Szabó József: „A hatás a delejtüre nem állandó, egy és ugyanazon hegy különféle pontjairól vett példányok némelyike hat, másika nem hat a mágnes-türe.”

A mi az időszaki változásokat illeti, melyeken a delejes elemek keresztül mentek, s melyek a II. alatti táblázatban foglalvák; erre nézve előre kell bocsájtanom, hogy az időszak, melytől kezdve a delejes értékek felett hazánkban hiteles adatokkal birunk, még igen rövid.

A legrégibb adatok az 1848-ik évből valók, s így azóta csak 19 év folyt le.

Az eddigi összehasonlító állomások száma 16; úgymint: Buda, Eszék, Losoncz, Szeged, Zimony, Lőcse, Temesvár, Kassa, Tokaj, Debreczen, Nagy-Várad, Orsova, Mehádia, Koloszvár, Nagy-Szeben, és M.-Vásárhely.

A declinatio csökkenése évenként közepén $7' 34''$, a belterjesség növekedése $0' 0024$ Gauss-féle egységet tesz.

A lehajlásban (inclinatio) szinte csökkenés mutatkozik, ezt azonban nem lehet oly teljes szabatsággal megállapítani, minthogy a változások ezen rövid időszakra felette kicsinyek, s így észlelési hibák által könnyen elfedhetők; főleg, ha különböző elv szerinti műszerek használtak, mint az nálunk is történt.

Az általam, de csak 1865-ik évi Január hótól fogva Meierstein-féle inclinatoriummal tett meghatározások szerint tenne a csökkenés $2-3$ tizedrészt.

Végül nem lehet sajnálatomat ki nem fejeznem a felett, hogy csak egyes töredékekkel vagyok képes a tekintetes Akadémiának szolgálni, s nem vagyok oly helyzetben, mint ezt tenni kívánnám, hogy egy egész földdelejességi térképet bemutatathnék.

66. *Than Károly* l. t. bejelenti *Hoffmann Károly* tanár értekezését: „A só-oldatok elegyítésénél történhető cserebomlásról, és ezen oldatok némely physikai sajátságairól.

67. *Hunyady Jenő* l. t. az akadémiai könyvtárban levő „D'Alembert Mechanikájának 1-ső kötetéről,” tesz jelentést következőleg:

Dr. Akin Károly a múlt tavasszal az Akadémia könyvtárában a matematikai és physikai könyvek felállításával foglalkozván, d'Alembert Mechanikájának első kötetére akadt, a melyet keresztül lapozván, azt gyanította, hogy az e példányban a lapok szélén előforduló számos jegyzetek a szerző saját keze által irattak. Akin úr néhány hónappal ezután, a kiállítás idejekor, Párisba utazott s az említett példányt ott Bertrand úrnak adta át, hogy puhatolná ki, vajjon gyanítása valószínű-e vagy nem?

Bertrand f. é. Január 13-dikán erről jelentést tesz a párisi „*Académie des Sciences*-nál“, a mely jelentés ugyanaz nap Comptes-rendu-jében meg is jelent.

A francia tudós oda nyilatkozik, hogy a jegyzetek a kérdésben forgó kötetben, mely az *első kiadás* első kötete, nyilván a második kiadás végett készítették el, a mely kiadás az említett példánnyal körülbelül identicus. Továbbá ajánlja a jegyzeteket, azon idő alatt lemásoltatni, míg neki az illető kötet, Akin úr szíves közbenjárása által, rendelkezésére áll.

Végre Akin úr egy a múlt hó 29-én kelt levelében engem arról értesít, hogy a lemásoltatás végett a párisi Akadémia egy bizottságot nevezett ki, melynek egyik tagja Michel Chasles, valamint szóba jött az is, hogy a párisi Akadémia az illető jegyzeteket photographia útján le fogja másoltatni, mivel azok nagyon apró betűkkel írvák.

68. A titkok felolvassa dr. *Klamarik János* igazgató, f. évi február 2-án Besztercebányán kelt levelét, melyben a gym. igazgató jelenti, hogy légtüneti állomása oly helyzetben van, miszerint képes működéseinek eredményeit nagyobb körben is rendelkezésre bocsátni; minek következtében, légtüneti rendes jelentéseit hazafiúi készséggel a M. Tud. Akadémiának felajánlja, egyszersmind megküldi a f. é. január hóra szóló jelentést, s elfogadás esetén, a szükséges rovatos íveket magának megküldetni kéri.

Áttétetik a mathem. és természettudományi bizottsághoz.

69. Ugyanaz olvassa *Sternér Imre* iglói tanár f. é. február 1-én kelt levelét, melyben a M. Tud. Akadémiához azon kérdés intéztetik: ha elvállalná-e dr. Schellen „*Der Telegraph*“ című remek műve fordításának kiadatását.

Átteendő a mathem. és természettudományi osztályértekezlethez.

A
MAGYAR TUDOM. AKADEÉMIA
É R T E S Í T Ő J E.

Hetedik (philosophiai, törvény- és történettudományi osztály-) ülés

1867. február 17-én.

Nagyméltóságu b. Eötvös József elnöklete alatt.

71. *Szilágyi Ferencz* l. t. felolvasta következő czímű értekezését :
„A magyar nyelv ügye a két magyar hazában II-ik József császár alatt.”
Kivonata ez :

Értekező említvén, hogy Bécsben már több idő óta a volt magyar és erdélyi kancelláriák levéltáraiban hazáját Erdélyt illető buvárlatokat tett, s főkép II. József császár korából alkotmányos, közigazgatási, urbéri s egyházi ügyekre vonatkozó, legnagyobb részben eddig ismeretlen számos oklevelek birtokában van, ezzel kapcsolatban azon szándékát nyilvánítja, hogy Isten segedelmével Erdélynek 18-dik századbeli történelmét a szathmári békétől 1790-ig, s így *VI. Károly, Mária Thérézia, és II. József* idejében, megírja.

Említett gyűjteményében levő okmányokból ez alkalommal a magyar nyelv ügyében tesz előadást, világosabban mondva : a német nyelvnek a magyar és latin kiszorításával a közügyek vitelében használásáról értekezik II. József idejében. A császár ez intézvénye azon meggyőződésének volt kifolyása, hogy különböző nemzetek- s néptörzsekből álló monarchiájának erejét és szilárdságát az öszpontosítás előmozdítja, mely céljára vezető egyik eszköznek, s kormányrendszere biztos alapjának, birodalmában a közigazgatási nyelv egységét vélte. Ezért a két magyar hazában a köz ügyekben addig uralkodó latin nyelv helyébe a németnek használását parancsolta.

Miután, mint rendesen minden fontosabb, s a nemzet emlékezetében sokáig fenmaradó eseményeknek, úgy nevezhető hagyományos, a nép szájában forgó emlegetésekben foglalt történelme is van, értekező fölvelt tárgyat illetőleg, elebb e körülményre ereszkedett ki, s annak jelentőségét három pontban terjesztette elő :

a) A hagyomány II. József császár nyelvi intézvényének genesisést úgy magyarázza, hogy a monarcha eleinte hajlandó volt, sőt nyilatkozott is volna, a latin helyébe hivatalos nyelvvé a magyart állítani, de azt előkelő magyar tanácsosai ellenzették, mivel a magyar nyelv még fejletlen, s oly kevésbé van kiképezve, valaminint kellő szóbőséggel sem bír

hogy azt a köz ügyek folytatásában használni nem lehetne; a császár azért akkor parancsolta volna, az írt célra a német nyelvet alkalmazni, mint az a német örökös tartományokban történik. Egyszersmind az emlégetés szerint két magyar úr lett volna, kik a császárnak javasolták, s őt rá bírták, azon rendeletét foganatosítani.

E két úr volt: gr. *Niczky* Kristóf, valamint *Izdenczy* József. Az első, ki már a császár édesanyja idejében fő hivatalokat viselt, II. József alatt, mint kir. tárnokmester e minőségében a magyar kir. helytartótanács elnöke is volt, s majd országbírájává neveztetett ki, egyszersmind a tanügyet szervező bizottmány vezetése is rá ruházott. E fényes hivatali körökben a császár kegyelmét s bizodalmát nagy mértékben bírta, és a nemzetől nem kedvelt kormányrendszerének előmozdítására lényeges befolyást gyakorolt.

Izdenczy József mint magyar udv. kancelláriai titoknok 1771-ben Erdélybe küldetett oda kinevezett gubernator, gr. *Auersperg* Mária József oldala mellé, kinek elnöki titkára s fő tanácsadója volt, azon kis hazába már bevitt idegen és germanizáló rendszert ott még inkább meghonosítani. *Izdenczy* később a mondott kancelláriánál udv. tanácsos és referendarius lett, s akkor is azon hírben állott, hogy a nemzet jogainak és szabadságának nem barátja, s a királyi szabad akarat szerinti uralkodásra vonatkozó tervek egyik fő eszköze volt. Mint későbbben világosságra jött, ő írta azon famosus, és a magyar nemzet alkotmányos institutióit ócsárló, II. József rendszerét védő, sőt magasztaló „könyvecskét“¹⁾, mi az 1791-beli erdélyi országgyűlésen oly nagy lármát csinált, s II. Leopold királyhoz, annak betiltását kérő fölterjesztésre is alkalmat adott, bár azon csekély mű a rr. ilyen figyelmet egyáltalában meg nem érdemelte. Nem kevésbé *Izdenczy* volt, kit Trencsén megye, a császár halála után, 1790-ben mártiusban tartott közgyűlésében a hazát maguk hízelkedésével „nagy nyomorúságba döntő tanácsosok“ közé sorozott, s mint ilyen, bárkivel párhuzamba tehető gonosztevőnek — cui vis improbo assimilandum, — az országgyűlése elibe idéztetését elhatározta. Nem csuda azért, ha egy ily hűtlen magyarnak neve a fenemlített hagyományban szerepelt.²⁾

¹⁾ Annak címe: „Dialogus inter exterum quendam per Hungariam iter facientem ac hungarum nullo partium studio laborantem de exitu regiminis divi olim Imperatoris Josephi II. etc. s. l. 1790. 8.“ E röpirat Bécsből küldetett az erdélyi főhadparancsnok s országgyűlési kir. biztos kezébe, s úgy terjedett el a kk. és rr. valamint a gubernium tagjai között, mint azt a kir. biztos a rr.-től fölszólítása következtében nyilvánította; de hogy a könyvecskét kitől kapta? azt ki nem jelentette. Gr. *Teleki* Sámuel maros-vásárhelyi könyvtára catalogusának III.-dik részében, mely Bécsben 1811-ben jött ki, a 74. lapon *Izdenczyt*, mint azon kis könyv szerzőjét megnevezi.

²⁾ *Izdenczy* I. Ferencz császár és király alatt az államtanács — Staatsrath — tagja lett, s báróságra is emeltetett, nyungdíjaztatása alkalmával pedig nyerte Temes megyében mint kir. adományt, a monostori uradalmat.

b) Második, erre vonatkozó kérdés : Van-e a magyar nyelv ügyét illető hagyománynak az irodalomban valami nyoma ? Ertekező arra nézve a töle ismert, s a II. József korával, sőt a magyar irodalom történelmével foglalkozó több munkákat is átforgatott, éppen azért, mivel egy tekintélyes író említi azt, kinek könyvét széles körben olvassák, t. i. püspök s akadémiai r. tag *Horváth* Mihály úr ismert hazai történelmi munkájában, ki „kétségtelen tény“ gyanánt írja : hogy a császár a magyar nyelvnek a köz ügyek viteléből kiszorítása végett „némi ravaszsághoz folyamodott,“ arra nézve a helytartó tanácsot s udvari kancelláriát véleményadásra felszólította, azonban miután már előre biztosítva volt az adandó felelet felől, jelesen gr. *Pálffy* Károly alkancellár által, „kivel ez ügyben tanácskozott.“ Szerző úr azért egyenesen a két fő magyar dicasteriumnak tulajdonítja a császár intézvényét, mely a két magyar hazában a németet *közigazgatási nyelv* rangjára emeli.³⁾

Ertekező erre nézve említetlen nem hagyhatá, hogy miután azon tisztelt hazai író maga állításának forrását meg nem nevezé, e mellőzést ily fontos, s a nemzet becsületét némileg érdeklő adat közlésénél méltán sajnálni lehet ; mert így az olvasó a nagy jelentőségű tény hitelességére s elfogadhatására nézve kétségbe van hagyva, a mellet az adat az iskolába is bejutván, onnan szélesebb körben is elterjed.⁴⁾

c) A harmadik kérdés végre, a mire felelni kell : mi a fenforgó ügyben a valódi tényállás ?

Ertekező a hivatalos nyelvre vonatkozó kutatásai eredményeül tulajdonkép *két fő okmányt* mutat föl, melyek közül az utolsóhoz még egy pár iromány, mint melléklet tartozik.

Az *első* s kiindulási pontul szolgáló fő oklevél, az illető legfensőbb, egyébiránt ismert intézvény, vagy kir. leirat az erdélyi guberniumhoz, mely 1784-ben május 11-én kelt. A mint a császár annak bevezetésében mondja, egy holt nyelvnek, milyen a latin, a köz ügyekben használása, a nemzetnek a fölvilágosodás bizonyos polezára még el nem jutását mu-

³⁾ Horváth Mihály említett könyvének két kiadása van. Az első kiadás címe : „A magyarok története.“ Megjelent négy szakaszban, Pesten és Pápán 1842—46. 8. A második kiadás, mint : „Magyarország történelme“ s „Új dolgozat“ hat kötetben Pesten 1860—64-ben jött ki. A fentebbi állítás mind a két kiadásban — az utolsóban némileg bővítve — közölve van. Az elsőben : Negyedik szakasz 60. l. A másodikban a tény így adatik elő : A császár „kérdést intézett a magyar kancelláriához s általa a helytartó tanácsához : vajjon alkalmasnak látják-e az ügyvitelre a magyar nyelvet ? És miután a kormányzék *tagadól*ag válaszoltak, ő pedig a latint tovább tűrni egyáltalában nem akarta, annak helyébe a németet kell vala emelnie“ stb. stb. Ötödik kötet 327. l.

⁴⁾ Valóban pápai reform. tanár t. *Bocsor* István úr „főtanodai használatul“ is készített kézikönyvében említi : hogy „anyanyelvükben jobbra járatlan, a nemzetiség iránt meghidegült kormánytagok“ a magyar nyelvet országos ügyvitelre nem alkalmasnak nyilvánították. L. e tudós hazafitól : „Magyarország történelme, különös tekintettel a jogfejlésre. V-ik füzet. Pápa 1865. — 1038. l.

tatja, mintha annak saját nyelve nem is volna, vagy azon írni és olvasni egy tagja sem képes, azért csupán a latin nyelvet értők tudják maguk gondolataikat írásban kifejezni, s a nemzetet is ez idegen nyelven kormányozzák, s törvénykezése, igazságkiszolgáltatása is úgy foly. Ki is van már küszöbölve a latin nyelv a köz ügyekből, csak a magyar földön s Lengyelországban maradt meg az divatban.

Mondja továbbá a császár, hogy a magyar nyelv a mint Magyarországon, úgy Erdélyben is nincs általános divatban, azért az országos ügyvitelben nem is alkalmazható, s mivel ott többféle, ú. m. német, illyr, szláv, oláh nyelvek is találtnak, az nem is köz nyelv. Ezért az írt czélra a németen kívül, mely különben is a monarchiában a politikai mint kamarai ügyek kezelésében használtatik, mást felvenni nem lehet, annál inkább, mert a monarchiára a hivatalos nyelv egységéből nagy haszon hármlik, az a monarchia minden részeinek szorosabban összekapcsolására fog szolgálni, s a magyaroknak is nagy előnyére válik, ha az országban létező oly sok nyelv tanulásával idejüket nem vesztegetik, és a latint is mellőzván, a birodalom nyelvének ismerete által képesebbé lennének annak minden részeiben nem csak bel és hazai, de a kül ügyeket is folytatni.

Elérkezvén azért az időpont, melyben a birodalomnak a magyar nemzet dicsőségére is való célját elérni lehet, ő Felsége a német nyelvnek a két magyar hazában leendő közügyviteli használatát elrendeli.

Az intézvény hét pontból áll, s hatályba lép 1784. nov. 1-én, mely nap után a magyar erdélyi udv. kancelláriánál mindenféle ügyeket németül kell folytatni és kiadni, a peres dolgokon kívül, a miket még egy évig latinul lehet tárgyalni.

Hasonlag 1784. nov. 1-je után minden magyar és erdélyországi dicasteriumok keblében minden ügyeket németül kell folytatni, az udvarhoz minden fölterjesztéseket németül készíteni, — ellenben az alattuk álló törvényhatóságokkal egy évig még latinul levelezhetnek.

Az 1785-dik év november 1-jén túl a német lesz ügyviteli nyelv minden megyékben, szabad kir. városokban, vidékeken és székeken: s a gubernium az írt nap után még két évig az említett hatóságokhoz minden köz iratokat hasábosan, t. i. az egyik oldalon latinul, a másikon pedig németül intézend, a két esztendő elteltével pedig minden expeditióknak németül kell történni.

Három év múlva, tehát 1787-dik november 1-jén túl, minden törvényszékeknél, bíróságoknál a kebli nyelv a német leendő, a perek németül adatnak elő, a perbeszédék — allegatiók — németül adatnak be; ő Felsége azonban hajlandó e határidőt a törvényszékeknél a körülményekhez képest meghosszabbítani.

A dicasteriumoknál már az első határidő után, a megyéknél egy év múlva, a kisebb egyházi s világi hatóságoknál pedig három év elteltével, senkit sem lehet bármi hivatalra alkalmazni, ha németül nem tud, és 1788-dik nov. 1-jén túl a megyékben is csak németül tudó egyéneket lehet candidálni.

Az országgyűlésen is a vitatásoknak német nyelven kell folyni, s *három év múlva egy követet sem lehet az országgyűlésre választani, ha a német nyelv hatalmában nem volna.*

Az utolsó pont szerint 1784-dik nov. 1-je után a latin iskolákba csak oly gyermekeket szabad bevenni, kik németül olvasni és írni tudnak.

Ő Felsége e rendeleteivel nem szándékozik a más nemzeti nyelveket kiirtani, s az illetőket született nyelvük használatától elejteni, de egyodüli célja az, hogy azok, kik magukat köz hivatali pályára szentelik, a latin nyelv helyett a németet tanulják meg, azért ő Felsége ez intézvényéhez szilárdul ragaszkodik, s *bármí fölterjesztések által sem hagyja magát rávértetni, annak végrehajtásától elállani.*

Ertekező fölhozza még II. József császárnak egy magyar mágnáshoz 1785-ben intézett levelét, kinek abban írja, hogy mivel birodalma általános nyelve a német, azért nem engedheti meg, hogy egyetlenegy tartományában a nemzeti nyelvet használják a köz ügyekben, annál inkább: mert birtokai között *Magyarországot elsőnek és legfontosabbnak nem tartja.*

A császárnak a német nyelv ügyében, mint látszik, előre megállapított s kedvelt nézetét minden áron végrehajtatni, eltökélt szándékkal kibocsátott intézvényét a 18-dik században — az úgynevezett „felvilágosodott despotismus“ korában — uralkodó eszmékkel, s politikai tanokkal kapcsolatban kell megítélni. Akkor „az Isten kegyelméből“ uralkodó fejedelmek személyében öszpontosult a polgári társaság célja, érdeke, jóléte; csak azoknak volt joga és akarata; a népek minden szabadsága, teendője abban állott: az állam fejétől rájuk parancsolt kormányrendszert, s octroyált boldogításukat elfogadni. Szóval: a császár, — kit egy német jeles historicus Heeren méltán „maga kora növendékének,“ — Zögling des Zeitalters, nevez, — egész birodalmát centralisálni, a két magyar hazát abba beolvasztani, és a magyar nemzetet, mint intézvényében mondá: annak „*javára és dicsére*“ germanizálni, németté átalakítani akará. Az országnak mind ehez hozzá szólani szabad nem volt, s a monarcha előre határozottan kijelenté: intézvényét, minden az ellen történhető fölterjesztésnek daczára végrehajtatni.

A császár a német nyelvre nézve kibocsátott intézvényét nem a magyar nyelvnek a köz ügyvitelre nem alkalmas voltával indokolja, de a latinnak, mint holt nyelvnek azon célra használatát rosszalja, s a fő okát, miért a magyarok a műveltségben hátra maradtak, azon körülményben keresi. Hogy a latin nyelv a közép időben Magyarországon a törvényhozásban, közigazgatásban általános használatban volt, a dolog természete hozta magával; az közönségessé lett nálunk a rom. kathol. egyház által, s az itt lakó különböző népfajok kíméléséből; de az idegen nyelv igájának a köz életben II. József koráig fentartását szükségesnek tartani nem lehet; e részben elég a szomszéd Erdélyre rámutatni, hol másfél századon keresztül a nemzeti protestans fejedelmek alatt magyar volt az országgyűlési, közigazgatási nyelv, a törvények magyar

nyelven irattak s codificáltattak, szóval : magyar volt akkor a kis hazában az uralkodó nyelv, s valóban, a magyar nemzetiség és műveltség e körülménynek kárát nem vallotta.

A császár azon állítására, miszerint a magyar nyelv a két magyar hazában nincs általános divatban, mert ott a magyar nemzeten kívül több, s más dialectusokat beszélő néptörzsek is találtak, — értekező megjegyzi : hogy azok *magyar földön* laktak, melyet a magyarok fegyverrel hódítottak meg, s ott már akkor kilencz századig fennálló államot alkottak, azt mint a keresztyénség védbástyáját, annak s a tehetetlen Németországnak javára vitéz karjukkal s drága vérük árán a törököktől megvédték, s így a magyar elvitázhatatlan történelmi jogából önkényt foly, hogy a magyar földön csak *egy politikai nemzet* volt, s van ma is.

Sajnálni lehet, hogy a császár Magyarországot birtokai között elsőnek, s legfontosabbnak nem tartja, holott az kiterjedésére nézve a felső-ausztriai ház birtokainak felét képezi, más előnyeinel s jelentékeny állásánál fogva pedig a német örökös tartományokat felülhaladja, azért Magyarország nélkül ausztriai birodalom nem léteznék, valamint a historiából kitörölhetetlen tény, hogy császár ő Felségének egy európai nagy coalitiótól hűtlenül megtámadott édes anyja Mária-Therézia királyi trónját az 1741-ki országgyűlés alkalmával a magyarok éltük- s vérüknek érette ajánlásával megvédték, s a birodalomnak célba vett szétदारabolását meggátolták.

Ha ő Felsége hite szerint „a köz jóra nagy haszon háramlik abból, hogy a monarchiában csak egy nyelv uralkodnék“, tudva van, hogy ő Felsége még élteben annak ellenkezőjéről meggyőződött, s azért kérdéses intézvényét is visszahúzni szükségesnek ítélte, melynek kibocsátása után csakhamar bekövetkezett jelenetek s mozgalmak következtében ő Felsége nem kevésbé átlátta, hogy a nemzet arra nézve egészen más véleményben s meggyőződésben van.

Átmenve a kérdéses ügyben a *második*, s értekező buvárkodása folytán legegélyebb világot látó fő okmányra, — ez a magyar-erdélyi udv. kancelláriának 1784-ben augusztusban kelt legalázatosabb fölterjesztése a császárhoz, melyben esedezik, hogy ő Felsége a hivatalos nyelv ügyében kiadott rendeletének megváltoztatásával vagy a latin maradjon az eddigi gyakorlat szerint közügyviteli nyelvnek, vagy ha ez ő Felségének nem tetszenék : *az országgyűlés összehívásáig a magyar nyelvnek az említett minőségben használatát legkegyelmesebben megengedni méltóztatassék*. Az udv. kancellária e felszólalásának méltánylásában nem kell felejtetni azon körülményt, hogy az a császár fenértett figyelmeztetésének, illetőleg intésének daczára történt.

A fölterjesztés tartalma :

A német nyelvnek a köz ügyekben a latin helyett használása a haza alkotmányával s nyolcz század óta szakadatlanul fennálló gyakorlattal ellenkezik.

Ellenkezik továbbá ő Felségének trónraléptekor adott, s az ország jogait, törvényeit biztosító, megerősítő ígéretével, valamint azon nyilatkozatával is: *„hogyan nem a királyért van oly sok millió alattvaló, de a király van azokért.”*

Számos derek polgárok kizárva lennének ily móddal a köz hivatalokból, mi a hazai törvények nagy sérelmével történék.

A legfensőbb intézvény végrehajtása sok nehézséggel van összekapcsolva, a német nyelvnek is nagyobb s alaposabb ismerete szükséges a kívánt cél elérésére, mint a mennyire az országban az még elterjedve van. Az udv. kancellária azért esedezik, méltóztassék ő Felsége kegyelmesen arról gondoskodni, hogy a nemzet oly sok század óta megőrzött jogainak és szabadságainak sérelmével a szívek s elmék el ne keserítessenek, és ne legyen sok panaszokra ok adva, miért ő Felsége a latin nyelvre a közügyvitelben fennálló gyakorlatot továbbra is engedje meg.

„Do ha ő Felsége sem a kancellária ez alázasos folyamodványát, sem több magyarországi megyéknek kivonatilag ide csatolt fölterjesztését hív alattvalói reményének ellenére kegyelmesen meghallgatni hajlandó nem volna, — legalább azért esedezik a kancellária, hogy míg a német nyelv ismerete az iskolákban, s az országban is inkább elterjedve lesz, a nemzet oly kedves ősi nyelvének a köz ügyekben használása az országgyűlésének leendő összehívá-áig ő Felségétől kegyelmesen engedtesse meg.”

Az udv. kancellária e fölterjesztésében említett kivonata a megyék által a nyelv ügyében tett feliratoknak, s az udv. kancellária azokhoz csatolt észrevételei, egy terjedelmes és németül szerkesztett emlékiratban voltak összeállítva, mi az udv. kancelláriai fölterjesztés melléklete gyanánt szolgált.

A megyék azon feliratokban, mik a honszeretet meleg hangján, nemes buzgalommal s szilárd hazafi jogérzülettel voltak szerkesztve, — a nemzet véleményét s köz akaratát tiszteletteljesen tolmácsolták. Azokban egészben véve, fő súly a következő érvekre volt fektetve: a megyék a latin nyelvnek a közigazgatásban megtartását óhajtják, mert a nemzet, polgári éltének kezdete óta maga köz ügyeiben azt használta, a törvények, kiváltságos okmányok, s más ilyenmű irományok mind ezen a nyelven vannak írva, mely, úgy szólva, az alkotmányos élettel összeforrott, másfelől a legfensőbb intézvény a haza alkotmányával s törvényeivel sem megegyeztethető; továbbá a fels. uralkodó háznak a magyar királyi szent koronát a nemzet oly módon adta át, s ez a *pragmatica sanctio* keletése alkalmával is megújított, hogy t. i. a haza minden törvényei, szabadságai, kiváltságai és törvényes szokásai szentül s épen fenntartassanak, mi a koronázási hitlevelek által is biztosítva lévén, a nemzet maga ősi alaptörvényeihez állhatatosan ragaszkodni kíván; s melölték utóljára felhozni, hogy a nemzeti nyelvet elnyomó, az által a nemzetet mintegy megvető és lealázó rendszabály végrehajtása sok bajjal s nehézséggel jár — (Zemplénmegye annak „impracticibilitását hangsúlyozá;) mely okok s érvek tekintetbe vételéért esedezvén a

megyék, a nyelvi intézvény visszahúzását sürgették, hogy: *a nemzet maga saját honában mintegy számilzötté s idegenné ne váljék*⁵⁾).

Értekező fölolvasá a emlékirat epilógusát, melynek következö helye legyen ide igtatva: „Ha a latin nyelvet ismeretlen okokból a köz ügyekben többé használni nem lehet is; — vajha ö Felsége addig is, míg az országgyűlés az arra nézve szükséges rendszabályokról gondoskodni fog, s a karoknak és rendeknek más tekintetben is szorongatott szívűk ö Felségének ünnepélyes megkoronáztatása s a nádor-választás által enyhülést nyerhetne, — legkegyelmesebben megengedni méltóztatnék: *hogy a magyar nyelvnek a köz ügyekben általánosan használása legyen kiszabva, s az iskolákban is e célra vezetö intézkedések tétessenek.*“

A császár azonban, valamint az udvari kancellária fölterjesztését, úgy az emlékiratot is tekintetbe venni jónak nem látta, — az azokban foglalt kérelmet határozottan, egyszersmind kedvetlenségének kifejezésével visszautasította, s annálfogva nyilvánította, hogy ö Felsége a német nyelvnek a köz ügyek folytatásába már ismételve megparancsolt, s a kiszabott arányban leendő behozatalára nézve kiadott rendelete mellett tántoríthatatlanul megmaradt, s annak végrehajtását az udv. kancelláriának megparancsolta.

Értekező a császárnak az udv. kancelláriai fölterjesztésre adott, s ö Felsége erős akaratát, mint irmodorát egyaránt jellemző legfensőbb határozatát — Allerhöchste Entschliessung — az eredeti német szöveg szerint fölolvasta. Annak végén ö Felsége így nyilatkozott: „Derjenige, der sich nicht fügen will, oder die Hilfsmittel dazu nicht ergreift, dem steht die Thür offen zu quittiren, und diese von der Kanzlei bis auf den letzten Comitatus herab.“

E hivatalos okmányokból kitűnik, hogy II. József császárnak a hivatalos nyelv ügyében kelt intézvényére nézve a dolog *épen ellenkezőleg s megfordítva áll*, mint azt eddig a hagyomány szerint hitték, s fentírt tekintélyes hazai történésünk írja: nem magyar fő dicasteriumok tanácsolták a monarchának a latin nyelv helyett a közügyvitelben a németet használni, de *a magyar-erdélyi udv. kancellária hathatósan esedezett ö Felségének, miszerint a latin helyébe, az országgyűlés egybehívásáig, a nemzet előtt oly kedves ősi nyelvét állítani méltóztassék.*

⁵⁾ A német nyelvnek a köz ügyekben használása ellen fölszóalt megyék felírásai közül hontörténelmi különböző munkákban felhozatnak, s terjedelmesen vagy kivonatilag közöltetnek: *Bars, Szabolcs, Zemplén, Szathmár, Torna, Bihar és Zólyom* megyék fölterjesztései. — Az udv. kancellária levéltárában találtatik Hunyad megyének is 1784. júl. 14-én tartott közgyűlésében határozott felirata, de, a mint látszik, föl nem terjesztetett, mivel hihetőleg Bécsbe későre érhetett fel. B. *Bruckenthal* Sámuel erdélyi kormányzó — a kérdéses ügyben illetékes tekintély — 1784-ben nov. 30-án a császár-hoz tett tudósításában a nyelvi intézvény foganatosítására nézve, a német nyelvnek nem csak a tanácsosoknál, de a keblí személyzetben is tapasztalt hiányos ismerete miatt fölmerült, s általa is érzett „zavart s aggodalmakat“ — Verlegenheit und Besorgnisse — említi.

Ez udv. kancellária ugyan a haza alkotmányos szabadságának, törvényeinek fentartásában, mennyire az tőle függött volna is, nagy buzgóságot nem tanúsított, a nemzet ősi institúciói s alaptörvényei mellett, mennyire azt tehette volna is, föl nem lépett, de a nemzeti nyelv ügyében valamint gr. *Eszterházi* Ferencz udv. főkancellár, kihez a megyék különösen is fordultak, úgy az udv. kancellária is, maguk hazafi kötelességét becsületesen teljesítették. E fő dicasterium tagjai, bár nem fektettek nagy súlyt az alkotmányos jogok gyakorlására, de midőn a nemzetiséget veszélyben látták, hazafi meleg érzéssel és erélyesen felszólaltak; s ha a polgári szabadságot nem bírhatták is, *minden esetben magyarok kívántak maradni!*

A történelem tartozik e részben nekik igazságot szolgáltatni!

72. *Henszlmann Imre* l. t. következő cím alatt értekezett: „Bevezetés a francia festészetről szóló párisi kiállítási jelentéshez.”

73. A titoknok felolvassa a vallás és közoktatási m. kir. miniszter f. évi február 2-iki 103. számú következő iratát:

„A M. T. Akadémiának a hazai régiségek megőrzése érdekében hozzám intézett, f. é. január 21-én kelt előterjesztése folytán, megkerestem a közmunka és közlekedési m. kir. miniszteriumot, hogy annak értelmében a kellő intézkedéseket tegye meg. Az eredményt a t. Akadémiával tudatni fogom. — Hogy azonban a rendelkezésnek a kívánt sikere meglegyen, felhívom egyúttal a t. Akadémiát, hogy a czélnek megfelelő utasítást dolgozván ki, azt hozzám *hova-előbb* eljuttatni szíveskedjék.

Átteendő az archaeologiai bizottsághoz.

74. Ugyanaz felolvassa *Szirmay József*, Pazdicsón f. évi február 10-kén kelt, s a nmélt. elnök úrhoz intézett levelét, melyben jelenti, hogy „Horváth Gergely, 1578-ról szóló eredeti és csonkítatlan, Aristoteles Ethikáját tartalmazó kéziratát, az akadémiai könyvtár számára megküldé.

Köszönettel fogadtatik.

75. Olvastatik Kubinyi Ágoston úr f. évi febr. 17-én kelt levele, melyben Pulszky Ferencz úr, jelenleg az akadémiai palotában köz szemlére kiállított régiség-gyűjteményének megszerzését indítványozza a n. muzeum számára; egyszersmind felkéri a nmélt. elnök urat, ha méltóztatnék intézkedni: hogy az Akadémia és a nemzeti muzeum részéről, a nevezett gyűjtemény megbecsülésére, szakférfiak küldetnének ki, kik ez alkalommal arról is adnának véleményt, miként lehetne a szükséges költségeket előteremteni.

Az indítvány elfogadtatik, s a megbecsülésre az Akadémia részéről Ipolyi Arnold r. s Rómer Flóris és Henszlmann Imre lev. tagok neveztetnek ki.

76. *Tóth Lőrincz* r. t, mint akadémiai pénztárnok jelenti, hogy *Udvarnoky Gyula* Pozsonyból, a M. T. Akadémiának 2000 forintot hagyományozott.

Az Akadémia e hazafias adományért köszönetét fejezi ki.

77. *Hunfalvy Pál* r. t. tudatja, hogy Hadik gróf becses könyvtára, melyet a M. T. Akadémiának ajándékozott, megérkezett.

Köszönettel tudomásul vétetik.

78. A titoknok jelenti, hogy a nmélt. elnök úr által a XXVIII-ik nagygyűlés ideje, következő sorozatban megállapítottatott, úgymint:

Márczius 14-én.	}	Értekezlet.
„ 15-én.		
„ 16-án.		Osztályülés.
„ 17-én.	}	Nagygyűlés.
„ 18-án.		
„ 19-én.		Szükség esetén folytatása a nagygyűlésnek.
„ 20-án.		Az igazgató-tanács ülése.
„ 21-én.		Közülés.
Tudomásul szolgál.		

Nyolczadik (nyelv- és széptudományi osztály-, egyszersmind összes) *ülés*

1868. február 24-kén.

Kubinyi Ágoston t. t. helyettes elnökle alatt.

80. *Tárkányi Béla* l. t. felolvassa értekezését „*A legújabb magyar szentírásról.*“ Kivonatban következőleg:

A M. T. Akadémia egyik nagyérdemű igazgató tagjának *Bartokovics Béla* egri érseknek, ama jelentékeny áldozatai között, melyeknél fogva az „*Irodalmi Maccenas*“ nevet neki valódi kegyeletből adta meg a köz elismerés, — legnagyobb jelentőségű az, mely által a *legújabb magyar szentírást* létesítette.

Áldozata nem is irányúlhatott becsesebb műre, mint azon könyvre, melynek „a könyv“ nevet per eminentiam adta meg a századok vallásos kegyelele; — azon könyvre, melyben létének legfontosabb kérdéseit és titkait megfejtve találja az emberiség jobb része; — azon könyvre, melyben a valódi műveltség, a civilisatio alapelvei vannak letéve olyannyira, hogy minél behatóbb ezek alkalmazása és kifejtése az életben, annál nagyobb a valódi haladás; és megfordítva, mindazon lépés, mely eltávozik ezen könyv alapelveitől, egyszersmind a hanyatlást, a barbárság felé való közeledést jelöli.

Ezen kimondhatlan becsü tartalmánál fogva, az emberiség e köz kincsét minden nemzet sajátjául akarta birni, saját nyelvén olvasni.

Nemzetünk is, a mint e szent könyv elveinek elfogadásával a valódi civilisatio terére lépett, nem késett kifejezést adni ezen természetes szükségérzetnek, t. i. hogy a bibliát saját nyelvén is bírja, mint ezt a fenmaradt töredékek és fordítások igazolják.

A fordítások között szép, erőteljes, szabatos és mind a mellett könnyű folyásu irányánál fogva az elsőséget *Káldi György*é vívta ki, s e tekintélyében ezt a több mint kétszázados használat megerősítette.

Káldi György 1570--72. évben nemes szülőktől Nagy-Szombatban született. 28 éves korában, visszautasítván az esztergomi nagy prépostságot, Rómába ment, s 1598. évben *jezsuita* lett. Két év múlva hazájába visszatérván, először Erdélyben, Gyulafejevárott hirdette a szent igét, innét rendtársulata *Bucskai István* által száműzetvén, több év alatt Olmützben, Brünben, végre Nagy-Szombatban és Pozsonyban működött, hol 1634. évi octob. 30-án meghalálozott.

A szentírás fordításához 1605. octob. 11-én fogott Gyulafejevárott, és azt Olmützben 1607. mart. 25-én bevégzte. Nyomtatásban először Bécsben jelent meg, ily cím alatt: *Szent biblia az egész kereszténységben bevött deák betűből magyarra fordította a Jézus alatt vitézkedő társaságbeli Nagy-Szombati Káldi György pap.* 1626. ivrétkben, Pázmány Péter jóváhagyásával. Második kiadása Nagy-Szombatban 1732. A harmadik Budán 1782. látott világot.

E fordítás volt a magyar kath. egyház Vulgatója. Azonban a több mint kétszázados használat az újabb időkben érezhetővé tette ama szükségét, hogy e szent mű is az előhaladott nyelvtudomány fejlettségéhez alkalmazva átdolgoztassék.

A kath. főpásztorok 1822-ben a pozsonyi nemzeti zsinaton komoly tárgyalás alá vették ez ügyet, s hosszas és élénk vitatkozás után határozattá lett az újabb nyelvfejlettségben idomitandó átdolgozás, s megbízott az akkori hercegprimás, hogy e célra szakértő férfiakat szemeljen ki.

Azonban a munkálat elmaradt, a szükségérzet növekedett, melyet *B. Szepesi Ignác* pécsi püspöknek 1834—5-ben nagy költséggel és tudományossággal — de a köz szokástól eltérő, sajátos irállyal kiadott szentírása sem volt képes kielégíteni.

A fentemlített pozsonyi zsinat ősz atyái körében az akkori primás *Rudnay* mellett egy fiatal áldozópap forgolódott, kit vidám élénksége, megnyerő szép külseje, nyájas előzékenysége s e mellett alapos képzettsége és munkabíró tolla a köz kedvesség méltó tárgyává tett. E fiatal pap élénk figyelemmel kísérte a zsinati tárgyalásokat, s ezek közül legmélyebben az hatotta meg szívét, mely a szentírás új átdolgozását vitatta. Hosszú harmincz éven át ápolta kebelében e szent szándékot, míg nem alkalma nyílt azt tetteleg fogyanatosítani. Ezen ifjú áldozó pap a kath. magyar Sionnak most köz tiszteletben álló agg Simeona, *Bartakovics Béla* volt. Alig foglalta el Egerben főpásztori székét, első gondja a szentírás átdolgozására irányult, mely munkával *Türkányi Bélát* bízta meg, ki azt tíz év alatt be is fejezte. Erre az apostoli szék által kinevezett bírálók vizsgálata következett, melynél fő tényező *Lonovics* érsek volt. Az észrevételek egybevetése és alkalmazása után a munka sajtó alá adatott Egerben, s négy év alatt teljesen megjelent ily címmel: „*Az ó és új szövetségi szentírás a Vulgata szerint, figyelemmel az eredeti szövegre. Káldi György fordítása nyomán, jegyzetekkel átdolgozva. Az apostoli szék jóváhagyásával. Egerben 1865-ben,*“ tehát épen azon évben, midőn az e művet létesítő érsek-maecenás aranymiséjét tartotta.

Az érsek kezét fogva a Szent-István-Társulattal, *tízezer ötszáz* példányban adta ki az új szentírást, s e tekintélyes szám legnagyobb részét a Szent-István-Társulat részvénykönyvül osztotta ki országsszerte tagjai között, újabb tettelegesen czáfolatául ama számtalanszor megczáfolt, mégis számtalanszor ismételt balvéleménynek, mintha a kath. egyház a bibliát elzárná híveitől.

A mű felének megjelenése után *Ballagi Mór* akad. tag, egy becses értekezést tartott az Akadémiában ily czím alatt: *tanulmányok a magyar biblia-fordítások körül*. A szakavatott tudós a protestans biblia fordításokat vette ugyan fő figyelembe, s czélja volt figyelmeztetni a protest. egyházat, melynek a biblia legfőbb kincse, hogy mivel az általa használt *Károli Gáspár* biblia-fordítása (mely, Ballagi szerint, minden később tett igazítások után is, nem hogy a tudomány, de csak a közönséges élet legyszerényebb igényeinek sem felel meg,) pirotság nélkül tovább meg nem tartható, tudja meg, mi a teendője, és ne késsék mindent megtenni, hogy e hiányt minél-előbb pótolhassa.

Azonban *Ballagi M.* a kathol. bibliafordításokra is kiterjesztette becses figyelmét, s az előrebocsátott összehasonlítások után a legújabb fordításról így fejezte ki véleményét: „*Tárkányi fordítása* legszólóbb tanúság arról, hogy nyelvünk Heltai ideje óta mennyire fejlett, mennyit nyert szókinsi szabatosságban úgy, mint szerkesztési könnyűség- és hajlékonyságban; de Tárkányi szabályzott előadásu nyelve, könnyű folyásu irálya — modern színezetű, s éppen azért nem arra való, hogy az ószövecség ódon egyszerűségét vagy az új szövetség egészen sajátos nyelvezetét híven visszatükrözze.“

Ezen vélemény megczáfolására irányult Tárkányi előadásának további folyama, ki azt állította: hogy ha a biblia és annak fordítása nem volna egyéb, mint az őskornak tiszteletreméltó *nyelvemléke*, akkor teljesen osztaná Ballagi Mórnak fentidézett véleményét; hanem ez esetben XIV. századbéli bibliánkat, vagy ha ennél még régibb volna, ezt követelné visszaállíttatni az újabb fordítással jogtalanul kiszorított helyre. De mivel a biblia nem csupán *nyelvemlék*, hanem az *élet mindennapi könyve*: nyelvtudományi tekintet miatt egy korszakot, egy nemzedéket sincs joga senkinek megfosztani attól, hogy a bibliát azon nyelvjárás szerint olvassa és élvezze, mely ama korszaknak és nemzedéknek tulajdona; sőt jogunk van követelni amaz elv érvényesítését, melyet a pozsonyi zsinaton a vágúj helyi prépost oly találónan fejezett ki, midőn mondá: hogy Káldit úgy kell átdolgozni, mint ő maga tenné, ha most élne.

Ezen állítását több szentírási idézettel és egybevetéssel igazolja Tárkányi, s igazolására felhossa Ballagi azon elvét is, melynélfogva ő „bibliafordítás igazítójától . . . első sorban azt kívánja: hogy nyelve correct, és műzélése olyan legyen, hogy nem csak az igazítandó szövegben esett hézagokat pótolja, hanem annak összebonyolt szerkezetű, válogatlan kifejezésű, kerekdedségre nem ügyelő beszédeinek bájt és kellőseget is kölcsönözzön.“ Epen erre törekedett Tárkányi az ő szentírási dolgozatában, s ezt dicsérte meg Ballagi Káldiban is, midőn mondja

róla : „hogy öntudatos műgonddal fordít, keze alatt a nyelv elveszti me-revségét, nyelve könnyű folyású stb.“

De midőn Tárkányi az ujtás szükségét vitatja, kijelenti, hogy ezt csak azon határig tartja eszközlendőnek, melyet a biblia szent méltósága és érthetősége megenged. Mert az igen is divatszerű nyelvezikornyt és túlzást szintoly vétségnek tartja a szent könyv ellen, mint a trivialis, al-jas kifejezéseket.

Kazinczy Ferencz Káldit nálunk a *biblia legszebb fordítójának* nevezte. Tárkányi azon ígérettel fejezte be előadását : hogy ha szentírása új kiadást érhet, azt Káldi *szép* nyomán még *szébbé* fogja tenni.

81. *Than Károly* I. t. felolvassa a M. T. Akadémiában felállítandó vegyészeti mű-hely ügyében kiküldött bizottság f. é. febr. 7-én tartott ülésének következő jelentését :

A bizottság Hunfalvy Pál r. tag elnöklete alatt megalakulván, elnök a kérdést következő két pontban terjesztette a bizottság elé :

1) Szükségesnek tartja-e a bizottság tudományos szempontból, hogy az akadémia kebelében a vegyészeti vizsgálatok megindítás-sanak ?

2) Ha igen, mi módon volna az valószínű, különösen a költségek fedezése tekintetében ?

Miután a bizottság minden egyes tagja a kiküldő osztálytól nyert utasításait terjedelmesen kifejtette, e kérdéseknek beható és sokoldalú megvitatása után az akadémiai bizottság a következőkben állapo-dott meg :

E bizottság teljesen át van hatva a természettudományok és külö-nösen a vegytannak nagy horderejéről, mert nem csak közvetlen gyakor-lati hasznosságát, hanem azon jelentőségét is átértette, mely által az az újkori műveltségnek mindinkább egyik fő fontosságu tényezőjévé vá-lik. Már ezen általános szempontból kiindulva is, hazai tudomá-nyunk érdekében óhajtandónak látja a bizottság a nevezett intézet élet-be léptetését.

Hazánkban ezen irányban, a tárgy culturjelentőségéhez és nemzet-gazdászati fontosságához képest, különösen a működés terjedelmét ille-tőleg, alig vagyunk a kezdet elején, és mostoha viszonyainknál fogva a külföldhöz képest véghetetlenül elmaradtunk. Nálunk ugyanis nem léte-zik eddigelé egyetlen vegyészeti laboratorium sem, mely az idevágó kér-dések tanulmányozásával belterjesen foglalkozhatnék. Már pedig a vegytani kérdések megoldása és a vegytudományi vizsgálatok eszközlése nálunk épen úgy miként a külföldön, csak is az által fejleszthetetik, ha mennél nagyobb számu laboratoriumok keletkeznek. Mert ezek nélkül a legmélyebb speculatio és a legnagyobb buzgóság is tehetetlen ilyenmü feladatok megoldásában. A természetbuvárok laboratoriumok nélkül, mint Pasteur mondja, harczosok a csatatéren fegyver nélkül. Az akadé-mia math. és termitt. bizottsága mint ilyen, a programjában kitűzött feladatát vegyi laboratorium nélkül megoldani teljességgel nem képes. Az országban már meglevő, különben is sajnálatos nyomorban sinlődő

laboratoriumok, a tanítás legszerényebb igényeinek is alig felelnek meg, míg külföldön a kisebb városokban is léteznek laboratorumok, a fővárosokban ezeknek száma gyakran 20 — 30-ra megy. Feltéve azonban hogy egy vagy talán 2 ily laboratorum, pl. az egyetemen és műegyetemen kellőleg fel is fog szerelhetni, ezeknek határozottan kitűzött céljuk a vegytanbani gyakorlati és rendszeres oktatás. Ha bár ezen intézetek főnökei, a kellő eszközökkel ellátva némi szolgálatot fognak tehetni az akadémiának, az szóba sem jöhet hogy ezen tanintézetek a math. és termitt. bizottságuak rendelkezésére álljanak, és mindazon feladatoknak megfelelhessenek, melyeket e bizottságnak az Akadémia kitűzött, és a milyeneket p. Bécsben a birodalmi földtani intézetnek tisztán ily célokra felállított laboratoruma, intéz el, de a melynek a tanításhoz semmi köze nincsen.

Ilyenmü kérdések megoldására egyrészt a külön laboratorumok nélkülözhetlenek, de másrészt ezek természetszerint magukban véve nem elégségesek, mert sikeres működés ezekben csak akkor képzelhető, ha alkalmas szakképzettségű, más terhes teendőktől független egyének rendszeresen eszközlik bennök azon vizsgálatokat, melyek hazánk természetrajzi, geologiai, hydrographiai, archaeologiai és gazdasági viszonyainak vegytani tekintetben ismertetését célozzák, és így a math. és termitt. bizottság feladatának megoldására nélkülözhetlenek.

Mindezen okoknál fogva a kiküldött bizottság óhajtanónak és szükségesnek véli, hogy az Akadémia kebelében a vegytani műhely felszereltesék és benne a kijelölt irányban a működés megkezdessék, annyival inkább, mivel az már részben fel is van szerelve és mivel az Akadémia Ő Felsége által külön e célra rendelt kegyes segélyben is részesült.

A második kérdést illetőleg a kiküldött bizottság óhajtanónak tartaná, ha lehetséges volna, hogy a felszerelési és fentartási költséget is maga az Akadémia fedezze. Ha azonban az Akadémia jelen pénzügyi viszonyai mellett ezt nem eszközölhetné, más irányokban tevékenységének megcsorbítása nélkül, a kiküldött bizottság a kérdéses ügyet azon megjegyzéssel ajánlja az Akadémia pártfogásába, méltóztatnék ezen vegyműhely folyó költségeinek fedezését, mi évenként 3 — 4000 ftot igényelne, a magas kormány közbenjárásával külön e célra létesítendő országos segély által kieszközölni.

Ezen eljárást a bizottság annyival inkább indokoltnak tartja, mint hogy az e laboratorumban kifejtendő működés nem csak specificus akadémiai és culturali, de közvetlen országos és nemzetgazdasági érdekel is bír.

Ezen esetben a kérdéses műhely működésének lehetővé tételét az Akadémia maga részéről az által támogathatná, hogy az intézetnek a megfelelő helyiségeket saját házában használatra átengedné, és legalább részben az első felszerelési eszközölné, mi már némileg meg is történt. Ezenkívül az Akadémia math. és termitt. bizottsága által a működés

feletti felügyeletet vezetné, és igényt tartana arra, hogy ezen laboratóriumot saját céljainak előmozdítására is felhasználhassa.

A bizottság indítványa elfogadtatik.

82. A titoknok felolvassa a M. T. Akadémia állandó könyvtári bizottságának f. évi febr. 21-én tartott ülése jegyzőkönyvéből az 1-ső pontot, melyben a bizottság, a párisi archaeologiai és történelmi társulattal megkötendő csereviszony ügyében, az Akadémia kiadványaiból egyelőre az archaeologiai kiadványok teljes felajánlását és megküldését véleményezi; egyszersmind felszólíttatni javasolja a moudott társaságot, foglalkozik-e szorosb értelemben vett történelmi kiadásokkal, mely esetben a történelmi bizottság kiadásai is megküldhetők volúának.

Elfogadtatik.

83. Olvastatott ugyanazon jegyzőkönyv 2-ik pontja, mely szerint a bizottság Bock Ferencz, *a német koronázási jelvényekről* megjelent híres munkájának az akadémiai könyvtár részére pénzen való megszerzését, az ajánlott árengedmény felhasználása mellett, indítványozza.

Elfogadtatik.

84. Olvastatott ugyanazon jegyzőkönyv 3-ik pontja, melyben a bizottság, tekintetbe véve a január 27-ki összes ülésből közölt miniszteri választ, s a jelen hazai körülményeket, időszerűnek véli, hogy az Akadémia, kiadványainak a tanintézetek számára ingyen való kiszolgáltatását egyelőre ne szüntesse meg.

Helyeseltetik.

85. Olvastatott a nevezett jegyzőkönyv 4-ik pontja, mely szerint Hunfalvy Pál akad. könyvtárnok jelentése a könyvtár állapotáról, az akad. bizottságok összes tagjainak kiadatni határoztatik, hogy arra észrevételeiket és javasolataikat megtenni szíveskedjenek. — Azon panaszra vonatkozólag pedig, mely a könyvtári jelentésben a köteles példányok elmaradása miatt emeltetik, a bizottság ajánlja az Akadémiának, hogy miután az 1840. VI. t.-cz. 11. §-a rendelete szerint Magyarországon és kapcsolt részeiben nyomtatott munkákból a M. T. Társaságot egy példány illeti, s e törvényt az 1848-ki sajtótörvény hallgatással mellőzte ugyan, de határozottan el nem törölte, kéressék meg egy alázatos fölterjesztésben a m. kir. miniszterium, hogy ha az idézett 1840-ki törvényt érvényben állónak véli, annak foganatosítására a szükséges rendeletet kibocsátani méltóztatassék; ha ellenben úgy vélekednék, hogy a nyomdászok és kiadók csupán az 1848-ki sajtótörvényben megnevezett két köteles példánynyal, a n. muzeum és hatóság részére tartoznak, oda hatni kegyeskedjék, hogy az Akadémiának egyszer már törvény által megállapított igénye a törvényhozás által újrolag és határozottan megerősíttessék, annál is inkább, mert remélhetőleg nemsokára oly helyzetben lesz az Akadémia, hogy könyvtárát az egész közönségnek megnyithatja.

Elfogadtatik.

86. A titoknok felolvassa a nmélt. vallás- és közoktatási magyar kir. miniszterium folyó évi február 22-diki és 165-dik számú iratát, mely szerint Ratiborszky Czarnolas Bódog halicsországi lakos, Attila sírját Przemyśl közelében kéri ke-restetni.

Átteendő az archaeologiai bizottsághoz.

87. Közöltetett Hartl Ignác f. é. febr. 1-jén, Déván kelt, hitelesített, s a nmélt. akad. elnök úrhoz intézett irata, melyben még per alatt álló adósainak mintegy 9400 frtnyi tartozásait végrendeletileg a M. Tud. Akadémiának hagyományozza.

Áttétetik az akad. tiszti ügyészhez, az igazgató tanácshoz benyújtandó véleményadás végett.

88. A titoknok jelenti, hogy id. Mátyás Péter beküldé a nagy szótárból kimaradt szavak 28-ik közleményét.

Átteendő a szótár szerkesztőségéhez.

89. Jelentetik, hogy a miskolci takarékpénztár beküldé 1867-ik évi számadását.

Áttétetik a statisztikai bizottsághoz.

90. Közöltetik, hogy a pápai ref. főcollegiumtól, a debreczeni ref. főtanodától, a nagy-becskereki algymnasiumtól, a zágrábi jogakadémiától, a nassauai régészeti egylettől s a new-orleansi tud. Akadémiától, a nyert akadémiai kiadványokért részint köszönő részint elismerő iratok érkeztek.

Tudomásul szolgál.

91. A titoknok jelenti, hogy a M. T. Akadémiához az 1868. év január 27-től ugyanazon év febr. 24-ig a következő ajándék-, csere- és köteles könyvrpéldányok érkeztek :

I. Testületektől.

Kais. Akademie der Wissensch. Bécs. Értesítője 1868. Nr. 1., 2.

K. k. statistische Central-Commission. Bécs. a) Ausweise über den auswärtigen Handel Österreichs im Sonnenjahre 1866. b) Mittheilungen XIV-ter Jahrgang. 2. Heft.

Deutsche Morgenländische Gesellschaft, Leipzig. Zeitschrift. Supplement zum XX. Band.

Verein für Nassauische Alterthumskunde und Geschichtsforschung. Wiesbaden.

a) Mittheilungen. 1867. Nr. 3. b) Annalen, VII. B. 2. H. c) Deissmann: Geschichte des Benedictiner-Klosters Walsdorf.

Society of Antiquaries. London. Proceedings. Vol. II. Nr. 5.

Juristische Gesellschaft. Laibach. Verhandlungen und Mittheilungen. III. Band. 6—7. Heft.

Königl. Baierische Akad. der Wissenschaft. München. Sitzungsberichte 1867. II. B. 2. 3. H.

K. k. Central-Commission zur Erforschung u. Erhaltung der Baudenkmale. Bécs. Mittheilungen. XII-ter Jahrgang. Novemb.—Decemb.

II. Magánosoktól.

Mariássy Gábor érseki helyettes. Eger. Schematismus Cleri archidioecesis Agriensis ad ann. 1868.

Weigel Ottó. Leipzig. Antiquarischer Anzeiger. 1868. Nr. 13.

Dr. Herczeghy Móricz. Pest. a) Magyarország 1866-ban történet-politikai és erkölcsi szempontból tekintve. b) Memoiren aus dem Reisetagebuche eines ungarischen Arztes.

Böhm Lénárt: Dél-Magyarország vagy az úgynevezett bánág külön történelme. I. II. köt.

Sasku Károly. Pest. Neveléstan egy tantervvvel. 3-ik kiadás.

Sir John Bowring k. l. t. London. Translations from Alexander Petöfi.

Hartleben Adolf. Pest. A könyvkereskedésében megjelent magyar könyvek névsora.

Quaritch Bernát. London. A rough list of valuable, rare and curious books.
Nro. 242.

Klein Ernest. Fessler : Geschichte von Ungarn. I. B.

A kalocsai érsek irodája. Kalocsa. Schematismus cleri archidioecesis Colocensis ad an. 1868. (2 péld.)

Ráth Károly. Győr. Hazai okmánytár IV. k.

Zalár József. Eger. Szilágyi haragja. Költ. beszély.

III. Köteles példányok.

M. k. egyetemi nyomda. Buda. Kilencz külön fajta nyomtatvány (befűzetlenül).
Bartalics Imre nyomdája. Pest. Báticaszéki : Fővárosi genreképek.

Emich Gusztáv nyomdája. Pest. a) Shakespeare minden munkái. XVIII. köt.
b) Századok. A m. tört. társulat közlönye. 1868. 1. füz. c) A m. mérnök egyesület közlönye. I. köt. 3. füz. d) Wurga : Magyar olvasókönyv I. köt. ötödik kiadás. e) Löw Lipót : Homilia. f) Pulszky Ferencz műgyűjteményének jegyzőke. g) Hieronymi : A köutak fentartásáról.

Pleitz Pál nyomdája. Nagybecskerek. Poroszkay : Melyik csatorna volna hasznosabb?

IV. Akadémiai kiadások.

Almanach 1868-ra 1 füz.

Törvénytud. Értekezések III. sz.

A M. T. Akadémia alapszabályainak tervezete.

Philos. Értekezések. V. VI. sz.

Értesítő. 1868. I. sz.

Nyelvtud. Értek. I. sz.

Természettud. Értekez. IX. sz.

TUDNIVALÓK.

1. Az Akadémia ÉRTESÍTŐ-je oly folyóirat, mely az ülésein történt előadásokat s tárgyalásokat hozza, amazokat kivonatban, ezeket a jegyzőkönyv szerint.

2. Minden, ki az Akadémiában előadást tart, végzésileg fel van hívva, hogy annak előre elkészített kivonatát, még azon ülés folytán, kézbesítse a titoknoki hivatalnak.

3. Az Értesítő tartalmát teszik:

a) Az osztály-ülésekben előadott minden értekezés kivonata. Egy-egy kivonat *legfeljebb* 8 nyomtatott lapra terjedhet. Továbbá az ülésen felolvasott könyvismertetések, bemutatások, kisebb előterjesztések, melyek önálló tudományos értekezésnek nem tekinthetők.

b) A közülésben felolvasott értekezések kivonata, ha szinte maga az értekezés az Évkönyvekben jelenik is meg.

c) Kisebb emlékbeszédek, necrologok s effélék, melyek t. i. nem az Évkönyvekbe valók. Évkönyvbe szánt emlékbeszéd kivonata csak úgy, ha belőle alkalmas kivonatot lehet készíteni.

d) Az Akadémia mindennemű (osztály-, összes, és igazgatósági) üléseinek és nagygyűléseinek tárgyalásai; csupán a közönség elé nem való dolgok elhagyásával. E szerint

e) A tisztán személyt érdeklő ügyek mellőztével minden egyéb, a tagokat és a közönséget érdeklő dolgok.

f) Általánosb érdekléssel bíró indítványok; melyeket az indítványozó még az ülés folytán, írásban is köteles beadni az Értesítő számára.

g) A kiadás végett benyújtott művek és értekezések fölötti bírálatok, vagy egészben, vagy tartalmas kivonatban. El nem fogadott munkák általánosb irodalmi becsü bírálatai is közöltetnek: de a bírálók nevei ilyenkor nem.

h) Pályaművek bírálatai, akár osztályok, akár bizottságok vagy bizottsági előadók által nyújttatnak be. Összesített vélemény vagy előadói elentés létében az egyes bírálók véleményei nem közöltetnek.

i) Az Akadémiának ajándékozott, vagy külföldiek által cserébe küldött könyvek jegyzéke.

k) Minden ülés előtt kitétetik az elnöklő neve; de a jelenvoltak névsora nem. Az indítványt, jelentést tevők neve sem hallgattatik el; ha pedig valamely tag értekezést ajánl, vagy olvass nem-tagtól, annak neve mindig kiteendő, s az köteles a felolvasott értekezés kivonatát kézbesíteni.

l) Minden kivonat, indítvány, jelentés stb. még ülés folytán írásban beadandó, hogy az **Értesítő** szerkesztése késedelmet ne szenvedjen.

4. Ha nem-tag valamely akad. tag által kíván értekezést olvastatni fel osztály-ülésekben: dolgozatát jó előre be kell adnia a titoknaknak, ki azt az illető osztály-értekezlethez átteszi, mely egy tagjával a munkát átnézetvén, ennek jelentése folytán dönti el, felolvastassék-e az osztály-ülésben vagy no; első esetben valakit a felolvasással is megbízván.

5. Ha nem-tag személyesen akar előadást tartani, erre, a munka előleges beküldésével, minden egyes esetben az Akadémia engedélyét kell kikérnie. Ilyenkor az Akadémia a beadott munkát szintén az illető osztály-értekezlethez teszi át, s annak véleménye alapján engedi vagy tagadja meg a felolvasást.

A
MAGYAR TUDOM. AKADEMIA
É R T E S Í T Ő J E.

Kilenczedik (philos., törvény- és történettudományi osztály- egyszersmind
összes) ülés.

1868. márczius 2-án.

Kubínyi Ágoston t. t. helyettes elnöklete alatt.

93. *Szilágyi Ferencz* I. t. ily cím alatt értekezett: „Cserey Heléna id. b. Wesselényi Miklósné, a türelmi korszak vértanuja.” Kivonata ez: Egy erdélyi családi, névszerint vegyes házassági dráma képezi az előadás tárgyát.

Két felvonása van: Az elsőnek külön címe: „A reversalis;” a másodiké: „Az áttérés.”

Főszereplők abban: id. b. *Wesselényi Miklós* református, és neje *Cserey Heléna* r. katholika. Még kiskoru beteges gyermekeik: *István, Ádám, Ferencz és Polyxena*.

A férj, minden gyengeségei, sőt olykor nagy hibái, főkép nem fékezhető szenvedélyessége mellett, szilárd jellemű, vallásához, mint hazájához hű, annak törvényeit tisztelő fia, ki az uralkodó vallás érdekében, annak két püspökétől ellene s neje ellen kezdett mérges és az államhatalom minden eszközeivel támogatott viadalban magát férfias kitartással viselte.

Neje: erényes, művelt s fölvilágosodott asszony, ki keble szabad meggyőződéséhez évekig tartó üldözések daczára is hű maradt.

Cserey Farkas nyugalm. erdélyi udv. kancelláriai tanácsos, és *Boros Klára*, Heléna hitbuzgó, s öt vallása változtatásáért üldözö szülői. Az atya Mária Theresia királynétől 1777-ben a krasznai és tasnádi uradalmakkal s a szokolyi részjósággal örökösen, Zilah városa dézmájával pedig ideigleni beirat mellett — inscriptionaliter — vegyes adomány czíme alatt ajándékoztatott meg.

Gr. *Batthyáni Ignác* erdélyi, és gr. *Kollonitz László* nagy-váradi püspökök. Mindketten e vegyes házassági drámában inquisitori tevékenységet és túlbuzgóságot fejtettek ki, s kivált az első, fő-pásztori hatalmát a hitét változtató úri hölgy irányában kíméletlen szigorral gyakorlá.

E történelmi darab még Mária Theresia idejében Kolozsvárott kezdődött, tovább folyt Bécsben, Galicziában, Zsibón, — s II. József császár

uralkodása alatt a hatodik évben egy nagy-szebeni apácza-zárdában végződött.

A dráma cselekvénye folyvást tartó vallásos türelmetlenség és üldözés egy különböző hitben, de kölcsönös szeretetben élő főrangú házaspár ellen. Annak a törvény és nemesi kiváltság oltalma alatt álló udvarában, kicsi hijján már akkor előfordult az elhírhedt Mortara-eset ; gyengekoru, ártatlan gyermekeiknek az uralkodó vallásban növeltetésük végett, karjaik közül az államhatalomtól elrendelt kiszakasztását csak a jóltevő halál gátolta meg.

A fölvetett tárgy s abból fejlődött következtetések megértésére szükség, azt az idővel, melynek szüleménye volt, s az abban uralkodó eszmékkel kapcsolatban tekinteni, s megítélni.

Akkor, midőn a dráma történt, a vallásos türelmet s a lelkiismeret szabadságát európaszerte még kevésbé ismerték, s még kevésbé gyakorolták ; még Nagy-Britanniában is a rom. katolikusok nyomva voltak. Ily állása volt a vallásügynek az ausztriai német örökös tartományokban, s a két magyar hazában sem volt máskép.

Az uralkodó vallás eszméje és hatalma, s azzal az uralkodó pap-ság befolyása, s túlsúlya is fenállott. Azon időkben az uralkodó hittől eltérő vallásos meggyőződést, ahhoz ragaszkodást, mint államvétséget tekinteni, s úgy büntetni divatos, lehet mondani : állam-maxima volt. Mária Therezia koráról mondja egy r. katolikus író, hogy e királyné „a catholicismust elődeinek hagyományai szerint, a *fejedelmi kényuralom faltörője* gyanánt tekintette.“*)

Akkor itt Magyarországon, mint Erdélyben is, a politikai s egyházi reactio karöltve jártak ; s különösen Erdélyt illetőleg, annak udv. kanczelláriája a haza jogait s törvényeit tiszteletben nem tartó kormányrendszer főeszköze s előmozdítója volt.

Ertekező nem hagyta érintetlenül azon kártékony befolyást, mit a jezsuiták, mind a 16-dik században Erdélyben gyakoroltak, midőn a szerzet az Approbatában elősorolt bűneiért „a hazának minden részeiből kirekesztetett“, mind pedig a 18-dik században ott megint folytattak, midőn a törvény ellenére oda visszahivattak. Fölolvasó hivatkozott II. József császárnak a jezsuiták államveszélyes tevékenységét politikai mint vallásos ügyekben, a kormánykörökben és az udvaroknál elismerő és bizonyító nevezetes nyilatkozatára is.**)

Drámánk első felvonásának czíme : „A reversalis.“

*) L. Horvath Mihály „Magyarország történelme.“ Új' dolgozat. Ötödik kötet. Pesten 1863. 8-r. 230. l.

**) L. „Briefe von Joseph dem Zweiten, als charakteristische Beiträge zur Lebens- und Staatsgeschichte dieses unvergesslichen Selbstherrschers. Zweite Auflage. Leipzig 1822. 8.-r S. 15, 16.

B. Wesselényi Miklós cs. k. kamarás, s a b. Barkó huszár-ezredben kapitány, Cserey Farkas leányát *Helénát* Bécsben nőül vette, miután 1777-ben május 19-én egy németül írt, s értekezőtől fölolvassott reversalisban magát „nemesi becsület-szavával“ lekötölte, hogy nejétől születendő mindkét nemű gyermekeit a róm. katolika vallásban fogja neveltetni.

Ertekező a vegyesházassági dráma e sarkkövét képző s abban fő tényezőnek tartható reversalis keletkezését, s annak b. Wesselényitől a kigondolt álnokság és család minden eszközeit használó erkölcsi kényszerítéssel kicsikarását körülményesen elbeszéli, még pedig, az arra vonatkozó fő okmány alapján, a mint t. i. az egész dolog b. Wesselényitől előadatott, maga ügyében II. József császárhoz 1781-ben májusban fölterjesztett folyamodványában, a melyben elmondottak igazságát Cserey Heléna saját neve aláírásával bizonyítja.

B. Wesselényi Miklós édesanyjának, özvegy b. Wesselényi Istvánénak, szül. b. Dániel Polyxenának halála után a hátrahagyott vagyon fölosztásáért nővéreivel együtt Kolozsvárott volt, s ott ismerkedett meg nejével, ki akkor történetesen édesanyjával a mondott városban mulatott. Az ifjú báró s Cserey Heléna között csakhamar közelebbi viszony s szerelem fejlődött, miről a Bécsben levő apa, Cserey Farkas neje által értesítettett. Az udv. tanácsos e körülményt arra kívánta használni, hogy családjának fényét leányának az ifjú báróval leendő összeköttetése által emelje, s nejét megtanította, azt „megengedett s tilos módon is“ eszközölni.

Csereyné annál fogva a szokott női fogásokkal mindent el is követett az ifjú bárót házához édesgetni, rokonaitól s nővéreitől elvonni, a katonaságról lemondásra rábírní, s neki mások által leánya kezét is ajánlá.

Egy nehézség azonban csakhamar mutatkozott. B. Wesselényi nem titkolta el, hogy buzgó reformatus, mi házasságában akadályul szolgálhat. Csereyné azonban parancsolá leányának a bárót figyelmeztetni, hogy ők azon nehézséget számba nem veszik, s azt az udvarhoz folyamodással el is lehet hárítani, azonkívül leányának tanácslá : miszerint a czél eléréseért szépségének hatalmához tilos módon is folyamodni ne kételkednék ; vagy, a mint az okmányban b. Wesselényi írja : „Das sie sogar ihre Schönheit unerlaubter Weise meiner jugendlichen Hitze aussetzen, kein Bedenken tragen sollte.“ A mint lehet gondolni, a szerelmes pár az anyai tanácsot megfogadta, s így lakadalom előtt megtörtént az, minok törvényesen lakadalom után volt az ideje.

Az udv. tanácsosné nemsokára az ifjú báró elibe, egy a férjétől leküldött házassági szerződést terjesztett arra nézve, hogy a leányától születendő fiúk az apa, a leányok az anya vallásában fognak neveltetni.

E föltételre b. Wesselényi rá állani nem akart, s csak miután Heléna neki biztosító írást — Versicherungsschrift — adott, hogy mindkét nemű gyermekeinek a reformált vallásban neveltetését nem ellenzi, egyezett a dologba belé, azonban Csereynek Bécsbe megírta, hogy gyer-

mekeinek a kathol. hitben neveltetésük föltétele alatt leányát nőül sohasem veszi. Cseréy e levélre nem felelt, s a mint felesége által a bárónak értésére adta : politikai okok miatt írásban neki nem válaszolhat.

B. Wesselényi akkor Galicziába, az ezredjéhez utazott, ott azonban sokáig nem maradt, mert Cseréy Heléna, anyja unszolása folytán — könnyű gondolni mi okból történt az ? — kedvesét levelében kérte : hogy öket Bécsben látogassa meg.

A császári székvárosba megérkező báró „az egész családtól mint őrangyal fogadtatott“, a lakodalomra csakhamar kezdettek készülleteket tenni; a báró vallásáról, gyermekeinek kathol. hitben kereszteltetéséről szó sem volt, — s midőn már a boldog nap közeledett és csupán a fő tábori pap — Feldsuperior — engedelme hiányzott: akkor jelenté a család „tettetett bámulással:“ hogy a mondott pap a házasságot mindkét nemű gyermekeknek a kathol. hitben neveltetését ígérő reversalis nélkül meg nem engedi.

Az ifjú bárót ez erősen meglepte, kinek végkép szakítani, s mindent cserben hagyni, eltökélt szándéka volt, de a család esküvései, mátkájának könnyei és kérése : hogy őt, *mint atyja gonosz terveinek áldozatát, el ne hagyja*, — azon szándékát megingatták.

„A törvényben“ írja a báró „járatlan levén, rokonaitól eltávolítva, jó tanácsot adni magának nem tudván, elcsábítva a dolog hamis színétől“, a reversalist aláírta, mit a menyegző követett. Hogy mátkájának tudva lévő állapota, s abból eredhető gyalázatja rá e lépésében nagy befolyást gyakoroltak, természetes volt.

Igy b. Wesselényi a mondott áron nyert feleségével Erdélybe lement, (bizonyosan annak ott leendő lebetegedéséért), s majd megint visszatért Galicziába, s ott nejének az atyjával folytatott levelezéséből értésére esvén, hogy *első szülött fiát tőle elvételni akarják*, tovább nem mert a hadseregnél maradni, de a katonai pályától búcsút vett, és hazájába visszatért.

Értekező mind a dolog fenebb előadott folyamából elég világosan kitünő csalás folytán, mind a vallás szabadságát biztosító erdélyi törvényekből, főkép a bevett négy, ú m. rom. kathol., reformata, lutherana és unitaria vallások teljes jogegyenlőségének elvéből, miután az Approbata a leopoldi hitlevélben, — melynek erejénél fogva bírja a fels. uralkodó ház Erdélyt, — ünnepélyesen megerősített, a mondott és a hazai törvények nagy sérelmével készült, vagy inkább kicsikart reversalisként érvénytelenségét adta elő s bizonyította.

De az erdélyi kormány a dolgot máskép fogta föl, s a mint látszik, s könnyen gondolható is, Cseréy Farkas nem mulasztotta azt figyelmeztetni maga művére, s annak az uralkodó egyház s egyedül üdvözítő hit érdekében s javáért tett lépése gyümölcsére, a reversalisra.

B. Wesselényinek második fia 1779-ben május elején született. A zilahai plébános Szolga Lőrincz, kinek Zsibó leány-egyháza volt, Ratényi István zsibói kathol. harminczados által a dologra, valamint arra, hogy a gyermek még nem kereszteltetett meg, figyelmeztetve lett, s egész papi

ornatusban Zsibón megjelent, hol az utczán fel s alá járkált, hogy ottlétét, s a kereszteleésre készen állását az udvarban tudják meg, s őt hivassák fel; de épen az ellenkezője történt, a báró, Rétyi József zsibói reform. papot hivatá, fiát vele megkeresztelteté, mi még azon este a zilahi plébánosnak tudtára esett, s így célt nem érve hagyta oda in partibus infidelium eső filiáját.

A dolognak komoly következése lett.

Minthogy Zsibó, mint partiumi helység, a nagy-váradi püspök megyéjében esik, s azon püspöki szék akkor épen ürességben volt, Fái Ferencz, nagy-váradi káptalani vicarius, 1780-ban martius 13-án b. Wesselényi Miklós *vakmerő merényletét* — „ausum temerarium“ — az erdélyi udv. kancelláriának följelentette, hogy fenemlített reversalisának és a fenálló rendeleteknek ellenére fiát a zsibói reformatus pap által kereszteltette meg, egyszersmind a bárónak, valamint a zsibói reform. papnak is, szigorú megbüntetését kérte.

Miután e fölterjesztés által igényelt s az erdélyi guberniumnak megparancsolt nyomozás, és az illetőknek, névszerint b. Wesselényinek és a zsibói reform. papnak, kihallgatása megtörtént: az erdélyi udv. kancellária a gubernium tudósítása folytán a dologban 1780-ban october 26-án Mária Therezia királynéhez körülményes és indokolt fölterjesztést tett, s maga votumában következő javaslatokat tette:

a) B. Wesselényi Miklós becsületszavának meg nem tartásáért, mágnáshoz és nemeshez nem méltó állhatatlanságáért, ki a kir. rendeleteket is botrányt okozva áthágta, a királyné nevében komolyan megpirogattassék, s mint kevéssel azelőtt b. Dániel Istvánnal hasonló esetben és merényletért történt, fizessen 300 darab aranyat, azonkívül köteles legyen Zsibón maga költségén egy kathol. kápolnát építtetni, azt minden szükségességgel felszerelni, s az oda rendelendő kathol. káplán fizetéséről gondoskodni.

b) Ha b. Wesselényi reversalisának ellenére gyermekeit a kathol. hitben növeltetni nem akarná, azok töle elvétetvén, nagy-atyjuk Cserey Farkasnak adassanak át, s a rájuk felügyelés az erdélyi kathol. püspökre bízassék.

c) Országszerte újra hirdettessék ki, hogy kathol. szülők gyermekeit, ha csak egyik fél követné is a kathol. hitet, csupán kathol. papnak szabad megkeresztelni, s ő Felsége ezen parancsolatjának megtartására az akatholikusok superintendensei utasíttassanak.

Mária Therezia e fölterjesztett javaslatokat — a 300 darab arany fizetésének kitörlésével — egészen s minden egyéb pontjaira nézve jóváhagyta, a mire vonatkozó kir. leiratot 1780-ban november 16-án aláírta, mi a guberniumnak végrehajtás s erről idejében teendő tudósítástétel végett leküldetett.

Tizenhárom nap múlva, ú. m. a mondott év novembere 29-én, Mária Therezia meghalt.

Fiának II. Józsefnek trónralépte után, b. Wesselényi Miklósnak el nem igazított ügye nemsokára új tárgyalásokra adott alkalmat. Az erdélyi

lyi udv. kancellária 1781-ben martius 21-én a guberniumnak a fentemlített s 1780-ban november 16-án kelt királyi leiratnak miként lett teljesítéséről tudósítást tett.

Azon tudósítás, az illetőknek, jelesen b. Wesselényi Miklósnak, gr. Batthyáni püspöknek, és Cserey Farkasnak, meghallgatásuk után, s ezeknek nyilatkozataikkal együtt, még azon a tavaszon a guberniumtól Bécsbe felküldetett.

Ez alkalommal 1781-ben májusban terjesztették fel a császárhoz b. Wesselényi és neje, fentebb már körülményesen ismertetett folyamodásukat, melyben a reversalis keletkezése rajzolva volt. Erre nézve a báró előadván a reversalisnak tőle álnoksággal s erkölcsi kényszerítéssel kicsikarását, a császár előtt megvallotta, hogy saját ítélete szerint annak aláírásával „*erősen hibázott és jelleme ellen cselekedett,*“ de miután őt eskük s biztosítások szedték rá, valamint nejének formaszerinti kötelezése által (t. i. hogy gyermekeinek a reformált hitben növeltetését nem ellenzi) vétetett rá az aláírásra, bátorkodik remélni: miszerint a monarcha előtt igazolva, apóssának család szándékai ellen megvédve, s a tőle ravaszság útján kicsikart irás terhétől fölmentve leend. Egyszermind hitéhez s vallásához szilárdul ragaszkodását az erős meggyőződés szavaival kifejezván, esedezik gyermekei szabadságának visszaadásáért az által, hogy neki engedjék meg őket maga saját elvei szerint fölneveltetni.

A reversalis ügyének állása az ahhoz tartozó okmányokkal együtt, az udv. kancelláriának véleményes tudósításával, illetőleg votumával együtt, 1781-ben május 31-én kelt föliratban II. József császárhoz fölterjesztetett. E votumában nem pirúlt el az udv. kancellária, — mint értekező megjegyezte s arra nézve néhány helyreigazító észrevételt tett, — ez ügyre vonatkozó s az 1780-ban novemb. 16-án kelt kir. leiratban foglalt rendszabályok szükségességét, a történelem meghamisításával, a rom. katolikus egyháznak a nemzeti protestans fejedelmek alatt állítólagos elnyomásával támogatni s indokolni, mivel azt csak ilyen eszközökkel lehetett újra fölemelni. Azon nevezetes, s az illető úri családnak kiváló becsületére szolgáló vallomást is tette az udv. kancellária, mintha maga érveinek azzal súlyt akarna adni: hogy az utolsó 40 évben az erdélyi rom. kath. egyháznak nagy gyarapodásával, az ország majd minden főrangú családaiból számos áttérések történtek a rom. kath. hitre: *e részben egyedül a b. Wesselényi család képez kivételt, mely egészen calvinista maradt*; — „*maxime spatium circiter 40 annorum catholicam fidem amplexi sunt, tanta quidem frequentia, ut praeter familiam baronum Wesselényi integram calvinianam, vix alia in Transylvania reperiatur, ex qua catholicae religioni addicti non essent.*“

A kancellária javaslá: b. Wesselényi Miklóst az ipát Cserey Farkast — kit mindig becsületes embernek ismertek — sértő vakmerő s becsmérő állításaiért megronni, Nagy Sámuel udv. agent podig azon folyamodvány beadóját az agentiától leendő előmozdításának terhe alatt meginteni, hogy többé olyan irományt az udvarhoz beadni ne merjen.

Másfelől a kancellária ajánlotta Mária Thereszia ismert intézkedését minden pontjaira nézve fentartani, s b. Wesselényit értesíteni, hogy kérésének hely nem adatván, a kir. rendelet iránt tartozó engedelmisségét annak teljesítésével bebizonyítsa.

II. József császár e fölterjesztést, mindkét pontjára nézve, jóváhagyta, s arra e legfensőbb határozatát írta :

„In uno, alteroque Cancellariae opinionem approbo.“

Josephus.

Az 1781-dik év folyamából b. Wesselényi Miklós ügyét illető két körülmény említendő: elsőben, hogy gr. Batthyáni püspöknek följelentése következtében a guberniumtól feleletre szorítottatott: miért nem tart, vagy nem tűr, mint a püspök mondá, maga felesége mellett *egy kathol. hitű szobaleányt*, mire nézve a báró nejének nyilatkozatát terjesztette fel, ki maga jóakaróinak felőle kéretlenül is gondoskodásáért bámulását fejezván ki, a mint írta: külföldi szobaleányt nem tart, mivel orszényc azt nem engedi, s többnyire falun lakván, szükségesnek sem tartja, szüléitől pénzt nem kapott, azt nem is remélhet, azért kötelességének ismeri, férjét minden felesleges költségtől megkímélni. E fontos államügy a gubernium által az arra vonatkozó okmányokkal együtt az udvarhoz felterjesztetett. Boldog ország, hol az államhatalom alattvalóinak házi ügyeikbe avatkozik s őket figyelmezteti: mily üdvös volna egy pápista szobaleányt tartani!

A másik adat, hogy azon évben május 20-án b. Wesselényinek legkisebb gyermeke — leánya Polyxena születvén, ezt darab ideig meg nem kereszteltette, miért a n.-várad püspök a zilahi plébánost elküldi Zsibóra, hogy azon gyermeket keresztelje meg, de b. Wesselényi a nála magát jelentő papot be nem bocsátja, s megizeni neki, hogy hozzá menni ne merjen. Így a gyermek még darab ideig keresztlehetlen marad, s ez gr. Batthyánit felhívja azon csecsemő lelkének üdvösségéről gondoskodásra, mi újabb levelezésre ad alkalmat, s báró Wesselényi, ki későbbben gyermekét reformatus pap által megkeresztelteté, az utóbb említett püspök zaklatásai folytán kénytelen volt megengedni az 1781-beli n.-szébeni országgyűlés alatt, hogy ama gyermek utólagosan egy kathol. pap által is megkereszteltessék. Ezen dicséretes főpásztori gondoskodást is a gubernium 1782-ben január 3-án a fels. udvarnak följelentette.

Ne legyen annak említése itt mellőzve, hogy Komáromi Dávid, mint Cserey Heléna kathol. udvari káplánja, 1781-ben szeptember végén Zsibóra megérkezett, s a báró neki szállást rendelt, de nem az udvarban, hanem a helységben, s élelmét is pénzben adatta ki. E pap épen nem terhes szolgálata (Zsibón alig volt több egy pár kathol. léleknél) fél évig tartott, akkor b. Wesselényinének az eretnek hitre áttéréseivel megszűnt.

Átmenve a drama *második* felvonására: itt előlegesen megemlítenő, hogy midőn II. József császár a lelkiismeret szabadságát szentesítő türelmi rendeletét Erdélyre nézve 1781-ben nov. 8-án közzé tette, abban a r. kathol. egyházba áttérést tiltó, gátló vagy bármikép szabá-

lyozó bármí határozat sem foglalhatott, minek következtében nagy számmal történtek is a protestáns egyházba áttérések, miért a római anyaszentegyház nagy romlását látó s azon megrémült gr. Batthyáni panaszos folyamodása, s másfelől is történt figyelmeztetések folytán, a császár 1782-ben május 22-én kelt intézvényében a róm. kathol. egyházból áttörőkre nézve a hatheti előleges oktatást elrendelte, melyet az illetőknek egy papi épületben vagy klostromban kellett kiállani.

B. Wesselényi Miklósné, ki a fennebbiekben rajzolt s irányukban gyakorolt sujtó rendszabályok miatt fordult el a r. kath. egyháztól, mely maga gyarapodására nézve oly erőltetű s kényszerítő eszközökhöz nyúlt, — a türelmi rendelet kiadása után elhatározta, a reformata egyházba áttérni, mit addig is már rég óhajtott, de az azt tilalmazó fensőbb rendeletek miatt tenni nem merészelte. Most e szándékát az 1782-dik év tavaszán Zsibón végrehajtá.

Azon év aprilise 11-én magához hivatván református pap Rétyi Józsefet, addig volt udv. káplánját Komáromi Dávid minoritát, valamint két tanut, ú. m. id. Viski Pál és Gergely László megyei táblabírákat, — ezeknek s udvarának jelenlétben nyilvánította: hogy saját lelkiesmérete sugallásából meggyőzöttetvén a reformata vallásnak szent, igaz, és szentíráson fundált mivoltáról, s hogy annak hitágazatai a Krisztustól fundált apostoli vallással megegyeznek, — jövendőben a helvetica confession lévő reformata vallás követője kíván lenni, e sajátkezüleg írt hitvallását a tanuk kezébe adta, *s azután az úri szent vacsorát a szokott szertartásos módon fölvette*, magát a zsibói református papnak átajanlotta, hogy annak utána nem mást, hanem a helvetica confessión lévő vallást tartja maga hitének, s annak papjait maga papjainak és tanítóinak ismeri.

Hogy Cserey Helénának e lépése az egész országban, jelesen a kormánykörökben is, nagy figyelmet gerjesztett, saját édesattyának, kit b. Wesselényiné maga lépésiről értesített, valamint a két püspöknek és az államhatalomnak rosszsalását maga után vont, s a két püspök hitbuzgó tevékenységének gyakorlására új tért nyitott, — azt mondani nem szükség.

Batthyáni püspök april 19-én az eltért nőhöz írt levelében, őt éles szavakkal dorgálja, hogy a római katholika hitet, mely a Krisztusban szülte, *szemtelenül* olhagyni nem sajnálja, az anyaszentegyházat *gyalázatosan megtagadni* nem állja. „Ha azért „egyetlen lelkét örökkévaló veszedelemnek kockáájára kitenni nem irtózik, a püspök a bárónét, mint az édesanya ellen rugodozó gyermeket *engedelmességre hajtani* kénytelenítetik.“

Cserey Farkas leányának a kath. hittől elszakadásáért oly lelki fájalmát nyilvánította a püspök előtt, *mint annak csak halálát sirathatná*, gr. Kollonitz nagy-váradí püspök végre Cserey Helénának a kathol. vallástól nyilván eltérését s általa *Calvin tévtanainak vallását*, mint felettes gyászos esetet siratá.

A püspökök és gubernium által az áttérés az udvarnak följelentetvén, az erdélyi udv. kancelláriának 1782-ben május 8-án a császárhoz

azon ügyben tett véleményét, hogy t. i. Cserey Heléna a hatheti oktatás céljából a nagy-szebeni apácza zárdába küldessék, s tőle elvett gyermekei kathol. növeltetés végett nagyatyjuk kezébe adassanak, a császár egészen jóváhagyta, s e legfensőbb határozat foganatosisát elrendelő s 1782. május 22-én kelt kir. leirat a guberniumhoz leküldetett.

Nem sokára, i. m. azon hó végén, b. Wesselényi Miklós két idősebb fia István és Ádám meghaltak, kiket b. Wesselényi maga református papjával eltemettetett, s annak következtében gr. Batthyáni püspök a bárónak a felsőbb rendeletek kijátszásában tanusított vakmerőségét jun. 13-án az udvarnak följelenté, s azért őt megfenyítettetni, mint az ő Felsége legszentebb törvényét kitünőleg megszegő zsiói reform. papnak hivatala tovább folytatásától eltiltását kéré. Az udvartól jul. 3-án ez ügyben leküldött decretum, ő Felsége nevében mind a bárónak, mind a papnak komolyan megpirogonatását rendelte.

B. Wesselényi három versben folyamodott a császárhoz, s a május 22-ki kir. leiratnak őt sújtó következtéseitől fölmentetéseért esedezett. Terjedelmes s a nő és anya keserves fájdalmát rajzoló második kérésében, — melynek tartalmáról a gyermekei elvételére hozzá küldött és azon év augusztus 19-én Zsibón megjelent kormányzóki biztosokat, ú. m. Baló Antal s Türi Sámuel kir. táblai ülnököket is értesítette, — ügyének igazságára nézve különösen azon körülményre hivatkozott, hogy áttérése 1782-ben april. 11-én történnén, a május 22-én kelt kir. leiratot több hetekkel megelőzte, annál fogva a hatheti oktatást *azután* elrendelő királyi intézvény rá nem alkalmazható; harmadik kérésében pedig az őt védő hazai törvényekre támaszkodását fejezte ki tiszteletteljesen a monarcha előtt; — mind e kérései és lépései azonban teljesen sikertelenek maradtak. S a mi leginkább meglepő, e kedélyzaklató ügyben, bár a gubernium sept. 10-én tett fölterjesztésében elismerte, hogy a május 22-ki rendeletben, az annak kiadása *előtt* a kathol. hittől elszakadókra nézve semmi intézvény sem foglaltatik, s így Cserey Heléna arra vonatkozó állításának igazságát indirecte elismerte, — az udv. kanczellária oct. 2-án ez ügyben a kormányzókhöz intézett rendeletben a *császár nevében* parancsolta: hogy „mind azokra nézve, kik a május 22-ki kir. leirat *előtt* a kathol. hittől elszakadtak, azon kir. rendelet pontosan megtartassék, s így Cserey Helénára nézve is haladéknélkül végrehajtassék.

Sajnálva, sőt fájdalommal jegyzi fel a historicus e tényt Erdély történelmének lapjaira, — s fájdalommal teszi azon vallomását: a fölvilágosodott, nemesindulatu, s emberbarát császár Cserey Helénára nézve, — midőn őt sújtó rendeletének *visszaható erejét* is kimondotta, sem a jogot nem akarta ismerni, sem könyörületességet, s még királyi kegyelmet sem gyakorolt.

B. Wesselényiné sorsa, kinek kevéssel azelőtt Ferencz fia is meghalt — végkép eldőntve lőn. Miután férjét 1782-ben november elején Maros-Vásárhelyre, hová a gr. Haller Jánossal fenforgó perében idézve volt, elkísérte, decemb. közepén Nagy-Szebenbe elutazott. Bár a guber-

niumot, jelentvén, hogy *terhes*, s igen nyavalyás állapottal van, azért „a Jézus Krisztus kinszenvedésére” kérte a guberniumot oktatása ügyében neki adandó némi könnyebbségekre nézve, jelesen, hogy ne legyen kénytelen a klastromban lakni és ott hálni, ha szinte ott lesz is az oktatása: — a püspöknek iránta nyilvánított kíméletlen, szinte nem emberi szigorát nem enyhíthető, valamint azt sem nyerte meg, hogy kedves barátnéja és sógornéja b. Bánffi Györgyné, szül. b. Wesselényi Zsuzsánna, férje nővére, hozzá bocsáttassék. Két hétig kínoztatott így, míg végre azt megnyerte, hogy saját férfi és nő cselédjei legyenek körülötte, férje néha meglátogathassa, s terhes volta tekintetéből olykor a klastromból szabad levegőre kimehessen; — s így 1783-ban január 7-én az ottani apácza-zárdába bement, hol február 18-ig, tehát 42 napig bizonyos Vizi patertől a kath. hit ágazataiban oktatást kapott, oly eredménnyel, hogy a guberniumhoz benyújtott végnyilatkozatában kijelentette, miszerint lelke nyugalmát egyedül a helvét hitvallásban találja, annak igazságáról teljesen meg van győződve, s azért eltökélt szándéka: *haláláig ezen üdvözítő hitben megmaradni.*

Kérésére a gubernium a püspökkel a hatheti kiállásról neki a szokott bizonyítványt kiadatta, s az ügynek ily módon a legfensőbb rendelet értelmében történt befejeztetését febr. 19-ki zártudósításában följelentette.

Kié volt e gyászos ügyben a győzelem? az államhatalomé-e vagy Cserey, Helénáé?

Értekező kiemelvén, hogy e vegyes házassági dráma a polgári házasság behozatalának szükségességét bizonyító igen tanuságos adat és példa, — értekezését Lucretius ismert versével végezte:

Tantum *religio* potuit svadere malorum!

Ennyi nyomort és vészt okozott már a babonás hit!

94. *Csatskó Imre* l. t. „A büntető jog alapelveiről” értekezett, kivonatban következőleg:

Minden emberi cselekvőség értékének mérve az *emberiségnek rendeltetése*: helyeslendő az, ha az emberiségnek rendeltetését előmozdítja; rosszalandó, ha ezt akadályozza. Az emberiségi rendeltetést gátoló akadályokat mellőzni, s annak valószínűsítésére sikeresen működni, csak az államhatalom alatti egyesülés által lehet.

Az állam az emberiség rendeltetésének valószínűsítése végett létező intézet, melyben a magánosok és az állami hatalom az emberi rendeltetésnek valószínűsítésére, mint közös célra, közreműködnek; és pedig *megfordított* arányban a szerint, hogy minél többet tesznek a magánosok az említett célnak valószínűsítésére, annál kevesebbet kell tenni az állami hatalomnak, és viszont; minél kevesebbet tesznek a magánosok, annál többet kell tenni az államnak.

Így van ez különösen az államban a *büntettek és büntetések* körüli eljárás iránt, minél a magánosok, az államot segíthetik, a büntetettokat

akadályozván, felfedezvén, a szabadon bocsátott bünösöket oltalom alá vévén, a szabad keresetben segítvén, a jóra intvén.

Az államnak létele s az emberi rendeltetésre irányzott működhetése, több *intézményeknek*, mint szintannyi jogkövetelményeknek, biztos lételét kívánja meg. Ilyen 1) az *államnak*, az alkotmánynak és kormány-nak sérthetlensége s akadályozatlan működhetése ; 2) a magános *személyeknek* biztos létele és akadályozatlan cselekvősége ; 3) a *magán tulajdonnak* biztonsága s élvezhetése ; 4) az *erkölcsi és jogi* érzetnek kifejtése s az arra szolgáló eszközöknek épségben tartása ; 5) a *család* ; 6) a szabad kölcsönös külselekvőség, vagyis : a *közforgalom*.

Az államnak említett jogkövetelményei a büntető törvények által is biztosíthatók ; mi alapot nyújt annak megítélésére, hogy *mily cselekedeteket* lehet büntetés fenyegetése mellett tiltani, és ha végbevitetnek, büntetni ; t. i. mind olyakat, melyek az államnak jogkövetelményeit megtámadják, vagy veszélyeztetik.

Az államnak jogkövetelményei magukban foglalják a *magánosoknak jogait* is, és ezeket egyszersmind biztosítják. A ki tehát az államnak szükséges jogkövetelményeit támadja meg, az megtámadja egyszersmind az azokban foglalt magános jogokat is. Például : ki az *államnak lételét* és működhetését támadja meg, az megtámadja a magánosoknak jogait általában, melyek csak az államban lehetnek biztonságban ; *ki lop, csal*, megsérti közvetlenül a magános károsodottnak tulajdonáhozi jogát, közvetve pedig a *tulajdonjogot* általában, mint az állam lételének egy szükséges jogkövetelményét ; stb.

Az emberiségnek rendeltetése annál könnyebben és biztosabban elérhető, minél kiképzettebbek, *műveltebbek* az állampolgárok ; miből a nevelésnek fontossága kitűnik ; mi azonban ne legyen egyoldalú, hanem az embernek minden tehetségeire kiterjedjen, s azok közt az észnek, mint legfőbb emberi tehetségnek vezérlete alatt, *összhangzást* előidézni igyekezzen.

Minthogy az államnak célja az emberiségi rendeltetésnek valósítása, következik, hogy az állam céljának létesítésére szolgáló eszköz a nevelés, és hogy az államnak *joga és kötelessége* is van a neveléshez.

Az államnak a nevelés körüli eljárása, mint fentebb az államnak működését általában tekintve mondva volt, a magánosoknak cselekvősége által megfordított arányban szabályoztatik, azaz : minél többet tesznek a magánosok a nevelés körül, annál kevesebbet kell tenni az államnak és viszont.

Az államnak rendeltetését *gátolják* nem csak erkölcsi, hanem physikai okok is, miket mellőzni, az államnak hivatása. A *physikai lények* irányabani eljárásban az állam egyedül csak a physikai törvények által szabályoztatik, és tehet mindent, a mihez physikai ereje van. Az *erkölcsi világnak lényei* iránt az állam cselekvősége korlátozva van, részint az által, hogy az ő rendeltetése a magánosok rendeltetésével azonos, részint az által, hogy amagános személyeknek, céljok létesíthetése végett, a lehető *legnagyobb szabadságot* kell megengedni ; miből következik : hogy az állam a magánosoknak jogait csak annyira korlátozza, a mennyire az

rendeltetésének létesítésére szükséges, és mindaddig míg e szükség nem mutatkozik, enyhébb, tehát a szabadságot kevésbé korlátozó eszközöket használjon. E szabály áll különösen a *büntetőjognak* gyakorlatánál is.

A büntetteket *megelőzni* enyhébb mód, mint büntetni; legsikeresebb mód pedig a büntetteknek megelőzésére, *mellőzni* a büntetteknek *okait*, mik belsők, vagy külsők lehetnek. A *belsők* a büntetésben működnek, s annak belehatározására hatván, arra mutatnak, hogy a büntettes vágyait, indulatait, szenvedélyeit az *ész követelményének* alárendelni nem képes, mi ismét annál a nevelés hiányát tanúsítja. E tekintetből tehát az államban a nevelés és *nevelési intézetek* szaporítandók, elősegítendőek, czélszerűleg vezetendőek; és különösen a leendő állampolgárok az állam szükségéről, annak szükséges feltételeiről, a magán jogoknak sérthetlenségéről kitanítandók.

A büntettekre szolgáló *külső okokat* is, melyek a büntettesen kívül léteznek, czélszerű rendészeti, törvényhozási, társadalmi és államgazdasági intézkedések által mellőzni, az államnak joga és kötelessége. — Ha az állam mindkét tekintetből megtett mindent, mi tehetségében állott, és még sem sikerült a büntetteket megakadályozni: akkor szabad a bűnös ellen kényszerítőbb eszközöket, minők a büntetések, használni.

A büntetésnek *jogalapja* az előadottak szerint az, hogy a büntettes cselekedete által az állam és magánosok jogainak biztosítására szolgáló *jogintézményeket* támadja meg, és ekkép a közjogrendet megzavarja.

Büntett elkövetése által a bűnös azt tanúsította, hogy *szabadságával* a törvényes korlátok közt *élni nem képes*, mi közvetlen oka a büntett elkövetésének.

A bűnös tehát szabadságától megfosztható, és fogsága alatt akként kell reá hatni, hogy a benne működött, s őt a büntetetre ingerelt *okok hatástalanokká* tétessenek, s ő szabadságával a jogos korlátok közt élni képessé tétessék. E czélt *egyedül a szabadság-büntetés* által lehet elérni, miért is szokott büntetések közül csupán csak a szabadság-büntetés helyeselhető; mely mellett t. i. alkalmas nevelő, javító eszközök és módok használata által eszközölhető az, hogy a büntettes, mint *javult*, és haszonvethető állampolgár adassék vissza az emberi társulatnak.

Ha a büntett elkövetésére alkalmul s ösztönül szolgáló *külső okok* is hatottak, ezek czélszerű rendészeti, társadalmi és államgazdasági intézkedések által mellőzendők.

A bűnhönczök nevelését illetőleg figyelembe veendő, hogy a *nevelés* nincs az iskolai falak közé szorítva, hanem az *egész életre* kiterjed; a mint mondani szokás is, hogy a gyakorlati élet a legjobb iskola. Minden intézet: az egyesületek, gyűjtemények, kiállítások, szintannyi nevelési és műveltségi eszközök. A fogda nevelő intézete lehet a bűnhöncznek.

E kérdésnek: mily *mérték szerint* szabhatni meg a büntetés nagyságát? megoldása körül, az elkövetett büntettnél nyilvánult *tárgyi és alanyi* mozzanatok veendőek figyelembe. Ezeknek alkalmazásánál azonban nem csekély nehézség támad azért, mert az említett mozzanatok nincsenek mindig *egyenlő arányban* jelen, hanem nagy külsőrelem gyak-

ran kis gonoszságból, nagy gonoszságból pedig gyakran kis sérelem támadhat.

Ila tehát a külsérelmet, a *tárgyit* tekintjük, könnyen megtörténhetik, hogy nagy büntetést szabunk kisebb gonoszság ellen; ha ellenben az alanyit, a *gonoszságot* vesszük főképen figyelembe, megeshetik, hogy ott, hol a külsérelmi csekély volt, igen szigorú büntetést rendelünk. Hol a külsérelm és gonoszság, vagyis a tárgyi és alanyi mozzanat közt egyenlő nagy vagy kis foku arány van, ott ez összhangzás miatt biztosabban lehetend a büntetés nagyságát meghatározni.

A büntetések nagyságának megszabásánál szaporítja a nehézséget az is, hogy a büntettek és büntetések között azoknak különböző természetük miatt nincsen mindig biztos *összehasonlítási alap*. Így például: hiányzik az összehasonlítási biztos alap az élet, testi épség, vagyon ellen irányzott büntettek és a szabadság-büntetések közt; mert az élet, testi épség, vagyon és a szabadság oly különböző valamik, hogy az azok közti arányt pontosan meghatározni nem lehet. *Összehasonlítási alap* van: a vagyon elleni büntettek és a pénzbüntetés, a szabadságnak valami büntett általi korlátozása és a szabadság-büntetés, a gyilkosság és halálbüntetés közt, minthogy azok hasonló nemű tárgyra vonatkoznak.

A büntetésnek észszerű célját tekintve, nem helyeselhető: 1) a *halálbüntetés*, mert a bűnösnek földi létét megszüntetvén, akadályozza annak javulását; 2) a *szabadságbüntetés* úgy a mint most használtatik, t. i. közösen, elkülönzés, osztályozás, kellő tanítás, oktatás nélkül, a *vasnak* és *közmunkának* használatá által a bűnhönczben netalán még lappangó becsületérzetet elnyomván.

Egyedül az *oly büntetési rendszer* helyeselhető, mely az államhatalomnak egyéb ágaival kapcsolatban gyakoroltatik, és mely szerint büntettet *gátoló* észszerű eszközök és módok használtatnak mindenek előtt; a büntetések pedig csak akkor, midőn az enyhébb eszközök és módok a büntettest a büntettől tartóztatni nem voltak elegendők; és mely szerint a büntetés végrehajtatik azért s akként, hogy a bűnös *javuljon*, és szabadságával a jogos korlátok közt élni tanuljon.

A javítást, mint a büntetésnek célját tekintve, csak a szerint lehet a *büntetést* általában a törvényben *megszabni*, hogy figyelembe véve azt, mi rendszerint történni szokott, a törvény a szabadság-büntetés tartamát több évre kiterjesztve mondja ki, annak egyes esetekbeni alkalmazását a mutatkozó *tárgyi és alanyi mozzanatok*, különösen a gonoszságnak nagysága és a javulhatásnak alapos reménye szerint a *bíróra* hagyván.

Miként legyenek a fogházak alakítva, azokban mily rendszer: az Obermajer-féle, a hallgató, magány, osztályozási és fokonként előléptetési, az auburni, philadelphiai, genfi, irhoni, vagy az elszakítással, vagy a feltételeson szabadon bocsátással kapcsolt legyen-e elfogadva, hogy a büntetés észszerű céljának megfeleljenek, azt a tapasztalásból tudhatni meg; és miután az czíránti tapasztalatok nálunk hiányoznak, az előhaladottabb külföldre, s az ottani ez iránti tapasztalatokra vagyunk e részben utalva.

95. A titoknok felolvassa a törvénytudományi osztály f. é. febr. 22-én tartott értekezlete jegyzőkönyvének első pontját, melyben jelentetik, hogy az osztály részéről, a Sztrokay-jutalomra beküldött két pályamunka bírálatával Tóth Lőrincz, Kautz Gyula rendes és Hoffmann Pál lev. tagok bízattak meg, azon óhajítás kifejezése mellett, miszerint a pályakérdés fontossága és időszertűsége tekintetéből kívánatos volna, ha a bírálók akként járnának el a megbízásban, hogy az eredmény már a legközelebbi nagygyűlésen közzé tétethetnék, s a pályanyertes mű mielőbb sajtó alá kerülhetne; mire a megválasztott bírálók készséggel ajánlkoztak is. — E tárggyal kapcsolatban egyúttal határozatba ment, hogy miután a Sztrokay-jutalomra küldött rendes két évi időköz már lejárt, az osztály, a közelgő nagygyűlési értekezletek alkalmával, ez alaptól egy új pályakérdés kitűzéséről fog gondoskodni.

Elfogadtatik, oly megjegyzéssel, hogy a végzés azon része, mely a jutalmat már a legközelebbi nagygyűlésen óhajtja kiadatni, az akad. pénztárnokkal, a jelen évi számadások tekintetéből, közöltessék.

96. Olvasztatott ugyanazon jegyzőkönyv 3-ik pontja, mely szerint az osztály, elhunyt tagjai emlékének megújításáról úgy gondoskodott, hogy néhai Császár Ferencz fölött Suhayda János, Dózsa Elek fölött b. Kemény Gábor, s Szinováczy György fölött Karvassy Ágoston lev. tagok tartsanak emlékbeszédet; mire a nevezett tagok felkérendők.

Helyeseltetik.

97. A titoknok felolvassa *Réthy Pál* ref. segédlelkész f. é. febr. 24-én Göttingában kelt következő levelét:

„Hazánk mindennemű régiségei s emlékezetességei iránt nagy érdekeltséggel viseltetve, felhíva érzem magamat, hogy az itt létező híres könyvtárban találtató nagybecsű kéziratról a tekint. akadémiai titkár urat, ha t. i. erről tudomása nem volna, értesítem. A nagy becsű kézirat Mátyás királynak híres „Corvina bibliotheca“-jából való. Teljes czíme ez: „*Johannis Argyropuli Constantinopolitani praeformatio in librum physicarum Aristotelis de graeco in latinum per eum traductum ad magnificum clarissimumque virum Cosmam Medicem.*“ A könyv teljesen épen és tisztán maradt meg. A göttingeni könyvtár 1794. május 15. óta bírja e könyvet, amikor is György valdecki herczeg ajándékából átvette. A könyv első lapján, mely csak hozzá van ragasztva, Heyne német philologus hosszú előszavat írt az olvasókhoz.

Kötése meggyészínű bársony, kapcsai hiányzanak, pergamen alaka: negyedrért. Az első lapon aranyos festmények között látszik a holló czímer és Magyarország czímere kis alakban. A könyv táblái között, a lapok szélén szinte olvasható a könyv czíme: *Joh. Argyrop. Const.* A példány teljesen ép.

Nem kétlem, hogy e levelem a Magyar Tud. Akadémiával, vagy azon küldöttség-gel, kik ki vannak nevezve a „Corvina“ könyvtár egyes darabjait a konstantinápolyi szultáni könyvtárban felkutatni, ne méltóztatnék tudatni.

Jövőre is, ha tőlem rosz néven nem veszi a Tud. Akadémia, külföldi utazásom s mulatásom ideje alatt, ha valamely könyvtárban a „Corvina“ példányára akadnék, hazafiai kötelességemnek tartom tudatni.“

Köszönettel fogadtattott, miről az illető, levélben is értesítendő.

Tizedik (mathem. és természettudományi osztály-) ülés.

1868. márczius 9-én.

Kubinyi Ágoston t. t. helyettes elnöklete alatt.

99. Pólya József r. tag ily czím alatt értekezett: „Az egészségügy philosophiája.” Kivonata ez:

Minden tárgynak, melyet az ember egészben és részletekben addig fürkészh, tanulmányoz, míg annak szélesb ismeretére jut, bölcséleti része is van; mihelyt annak *valóját a részletekből elvont általánosságban* fogja föl, a tárgynak viszonyait a közelső tárgyak viszonyaival illeszti össze, összköttetéseket világitja föl.

Az egészségügy bölcseletében azon alapot kell legelőbb kijelölni, melyen az a természetben nyugszik; egyszersmind tekinteni a legközelebbi vele összfüggő alapot, s a kettőnek egymáshoz viszonyát; s azután ez alapokból kifejlő tárgyak csoportulását, s végre magának az egészségügy tárgyainak egymásból folyólag kijelölését; a miket a következőkben adok elő:

A természetben két erő működik: egyik a szellemi, másik a testi.

E két erőt egymástól megkülönböztethetni ugyan, elválasztani azonban nem lehet.

A kettő között azon viszony van, hogy a szellemi erő az alakot, a testi pedig az anyagot teszi.

A két erő folytonos küzdelemben áll, annyiban, mennyiben a szellemi erő folytonosan alkot, a testi pedig folytonosan bont, mennyiben az anyag más anyagokkal vegyülékéből kibontakozni s önállóságra érni törekszik.

E küzdelmet életté látjuk fejleni a szellemi erő alkotó művében, az életet pedig egyénné sajátúlni; egyetemmé lenni az anyagi erő bontó művében.

Az egyéni életnek az önfentartás a bélyege. E bélyeg az ösztönszerűségben nyer kifejezést. Az ösztönszerűség ez anyagon tudva nem tudva uralkodik, mindent elkövet az egyéni élet föntartása ügyében.

A tudalmas ösztönszerűség tapasztal; a tapasztalatok összege fegyelmezett ösztönszerűségre, ez az értelem kifejtésére vezet.

A kifejtett értelem nem csak a saját egyéni, hanem a hasonló egyének életének biztosításával is foglalkozik.

A biztosítás tere a legkülönbözőbb körülményekre vonatkozik ugyan, hanem lényegben a szellemiekre és anyagiakra, mint természeti alapokra vihető vissza.

A szellemi alaponi biztosítást a nevelés eszközli; az anyagira vonatkozót a vagyonszerzés; ebből a jogi viszony fejlik ki, mely megint visz-

szaterjeshozdik a szellemi térre. Ezek összege a társadalomban pontosúl össze, s intézmények alakjában jön elő.

Minden emberi társadalmi intézmények csak az egészséges szellemi és testi emberi erő által tarthatók föl. Innen van az egészségügy fontossága a társadalomban.

Az egészség ügynek egyéni, hatósági és állami teendői vannak.

Az egyénnek föl kell találni a társadalomban mindazon eszközöket, melyek megingatott egészségét helyreállítani szükségesek.

A hatóságnak tudomást kell szereznie az egészségügy mibenlétéről, és arról az államot tudósítania.

Az államnak intézkednie kell, hogy az egyének a megingatott egészség helyreállítása eszközeiben hiányt ne szenvedjenek.

10). *Szabó József* r. t. a math. és természettudományi osztály f. é. marc. 4-én tartott ülése jegyzőkönyvének 6-ik pontját olvassa fel következőleg :

„Előadó jelenti, hogy Műggebürgi Schulzer nyug. kapitány ajánlata, mely szerint „A honi gombokra vonatkozó nagy munkája“ az Akadémia által volna megveendő oly feltételek mellett, hogy azért készpénzben 4000, s élethosszig 600 ftot fizessen, jelenleg a megkívánt szakvéleményekkel együtt terjeszthető elő, s hogy az ügy állása a következő.

A munka becséről a bizottság már 1863. június 22-én tartott osztály-ülésén nyilatkozott, hol azt „irodalmi tüneménynek“ nevezvén, megszerzését nem csak az összes tudomány érdekében ajánlotta melegen, hanem azért is, mert egészen honi fajok feldolgozása, s így Akadémiánkra nézve megbecsülhetetlen, s könyvtárunkban páratlan forrásmunka gyanánt szolgálna mindazoknak, kik a Mykologia terén működnek. — Ezen jelentés alkalmával az kívántatott, hogy Schulzer úr tudassa feltételeit az Akadémiával, mit 1867. nov. 1-én küldött levelében meg is tett, s válasza azon bizottsághoz tétetett át, melynek feladata volt a feltételekről véleményt adni. A bizottság, több oldalról s különösen oly szakember részéről is nyorván értesülést, ki Vinkoveczén a munka nagy részét maga is látta, újra azon véleményt adja, hogy a nevezett munkát kézből kibocsátani nagy mulasztás volna ; mielőtt azonban véglegeseh a megvétel árához szólna, szükségesnek látja, hogy e roppant munkahalmaz egészen átnézessék, s arról alapos jelentés tétessék. Mit a bizottság néhány év előtt első jelentése alkalmával a munkából látott, azt szakemberei jónak mondták, de ilyen-e az egész ? arról csak az egész munka megtekintése után lehet itélni ; ennélfogva a bizottmány véleménye abban központosúl, hogy az egész munka áttekintése végett, küldessék ki Vinkoveczára két szakember, s hogy csak ezek jelentése alapján fog arról határozni, ha a megvételi feltételek elfogadhatók-e ?

A bizottság véleménye helyeseltetik.

101. A titoknak azon kérdést intézi az üléshez : ha a legközelebbi nagy-gyűlés osztály-értokozletein a rendes bizottsági elnökök, vagy oddigi szokás szerint a legidősb tiszteleti tagok elnökösködjének-e ?

Az ülés a rendes bizottsági elnökök mellett nyilatkozik, s ezek elnökségét határozza el.

MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA

É R T E S Í T Ő J E.

Tizenegyedik (philos. törvény- és történettudományi osztály-) ülés.

1868. márczius 16-kán.

Nmélt. b. Eötvös József elnök úr elnöklete alatt.

103. *Hoffmann Pál* l. t. felolvassa ily című értekezését : „Cicero magánjogi perekben tartott törvényszéki beszédei, jogi szempontból. I. Pro Publ. Quintio.“

104. *Konek Sándor* r. t. megismerteti Dr. Tormay, a Statistikai Közleményekben megjelent, ily című értekezését : „Pest városa élet- és halálzási viszonyai.“ Kivonata ez :

Követve azon dicséretes szokást, mely szerint a Magyar Tudom. Akadémia egyes közleményeiben megjelenő különös fontosságu, tudományos belbecsű vagy közérdekű dolgozatok a szorosan vett szakértők szűkebb köréből az által vonatnak ki és tételnek köz figyelem tárgyává, hogy az illető osztályban rövideden megismertetve bemutattnak, bátorodom a tek. Akadémiának figyelmét a Stat. és Nemzetgazdasági Közlemények legközelebb megjelent 4. kötet 2. füzetében foglalt igen becses egyik értekezésre irányozni.

Dr. *Tormay* Károly, városunk volt főorvosa abban Pest városa élet- és halálzási viszonyait tünteti fel beható statistikai tanulmányozás alapján, és pedig különös tekintettel az 1831, 185⁴/₅ és 1866-ban uralt cholera-járvány befolyására.

Ha van tárgy, mely egyáltalán mindenkit, de különösen minket, mint Pest városa lakóit közelebb érdekelhet, akkor kétségkívül a rendes lakhelyünkön mutatkozó élet és halálzási viszonyoknak ezen értekezésben hosszú évek során át ritka szorgalommal gyűjtött biztos adatok alapján ép oly szakértelemmel, mint hűséggel történt tanulságos ecsetelése az, mely figyelmünket nagy mértékben képes lekötni.

A szerző azon helyes szempontból indulva ki, hogy a területi népesség és égalji viszonyok tetemes befolyással vannak a betegeskedés és halálzás hullámzására, legelőször is ezen fontos kórképződési tényezőkkel foglalkodik, jelesen városunk népesedési mozgalmait mindazon években külön vizsgálódás alá vonja, melyek morbilitas szempontjából, hol mint teljesen szabályos, hol mint egészen kivételes évek jelenkeznek. Érdekes itt névszerint azon sommás átnézet, melyben a városunkban 1866-ban volt tér, utca, ház és lakosztályok száma kimutattatik, s melyből kitűnik,

hogy a Lipótvárosban egy-egy házra 40., a belvárosban 36., a Terézvárosban 28., a Józsefvárosban 17., végre a Ferenczvárosban 16 ; átlag tehát az egész városban 26 lakó esik egy-egy házra ; az összes pestvárosi népességet *Tormay* 1866-ban 140,000 lélekre teszi. Elmellőzvé a korábbi időszakra vonatkozó népmozgalmi adatokat, csak az 1865. és 1866-dik évet illető adatokból kiemelendő, hogy volt :

	esketés, házaspár	születés	haláloset
1865-ben	1458	6691	6148
1866-ban	1875	7158	9167

A szülöttek közül 1865-ben 2402, és 1866-ban 2532 házasságon kívül született volt, úgy hogy mindkét évben a törvénytelen ágyiak 35 százaléknál többre rúgtak.

A halálozásnál érdekes azon párhuzam, melyet a szerző a keresztény és zsidó lakosság közt von, t. i. születéstől egész az 5-dik életkorig oly arányban vannak az izraeliták a keresztény lakók irányában, hogy egyedül a kedvezőbb gyermekhalandóság fejt meg nagyobb szaporodásukat, mert a zsenge korbani elhalálozások úgy aránylanak egymáshoz mint 3 : 5, és azért, habár utóbb magasabb procentuatio esik is a következő korosztályukra, mégis születéstől egész a 30 dik évi életkorig a zsidók 11—12%-el kevesebbet vesztenek hitsorsosaik közül, mint a keresztények ; mit a szerző onnan törekszik magyarázni, hogy a zsidó általában mérsékletesebben él, ritkán él szeszitalokkal, hetenként egy napon kipihen a hét fáradalmait, hitvesének és övéinek különös gondját viseli, betegesedés esetében azonnal orvosi tanácsdal él, és rendszeren a testi erőt kevésbé igénybe vevő kereskedéssel foglalkodván, egyáltalán kedvezőbb életviszonyok közt létezik.

A betegesedés menetének constatirozására *Tormay* nem csak az előbbi évekből való, hanem különösen az 1865. és 1866-ki adatokat a kórházi jelentések alapján akkép állítja egybe, hogy először a kórcsoportozatokat, majd az egyes kórnekem külön-külön vétetnek vizsgálódás alá, utóbb pedig egy igen tanulságos táblázatban a nevezetesebb népkórok összegét mutatja ki, a mint ezek az 1850—59-ig terjedő évtized alatt a pesti köz-kórházban 73,224 gyógykezelt betegen, és ezek közül 8051 elhalálozottan észleltettek ; itt évről évre a külön kórcsoportok és kórnekem szerint megbetegedett és elhunyt egyének abszolút és arányszázalékos számokban még a nem szerint elkülönítve kimutatvák.

A megbetegedések közt általán és viszonylagosan véve legtöbb volt tüdőgümő (4255, vagy 5.81^o o), váltóláz (4190, vagy 5.12^o o) gyomorhurut (4104, vagy 5.10^o o), csúz és köszvény, meg hagymáz (3176, vagy 4.24^o c), az elhaltak közt abszolút legtöbb volt tüdőgümőkórban (2433, az e kórban megbetegedett személyekhez képest 57.18^o o) stb.

Ugyan e célra a szerző egy igen instructív terrajzot készített, mely ugyanazon népkórok menetének képleti kimutatására szolgál, és melyen az egyes kóralakok mozgalma, és évi ingadozásaik az egész 10 éven át igen helyes intensiv módon szem elé vannak állítva, úgy hogy

első pillanatra az egyes kór nemeknek hol egyenlőbb, hol különösen járványos években való szabálytalan lefolyása, különösen a choleraának az 1854. és 1855-ben volt szokellései maguktól szembe tűnnök.

Fénypontját az értekezésnek azon része képzé, mely a cholera-járványnak háromszoros fellépésével tüzetesebben foglalkodik. Erészben a cholera első rohamának 1831-ben volt lefolyása csak rövidebben közöltetik, miután ezen időben még nem állottak rendelkezésre oly pontos lebeszeti feljegyzések, hogy a meteoratiónak a járvány menetére volt befolyása észlelhető lett volna, holott 1854—55-ben nem csak időjárat, hanem egyéb tekintetben is igen becses észleletek a tanulságos következtésekre szükséges anyagot bő mértékben szolgáltatták.

Az 1831-dik évben 64 napon át 2271 betegedett meg choleraában, kik közül 1700 elhalálozott; a második roham alatt 1854. október 5-étől 1855. november végéig közbeni félbehagyásokkal, 14 hónapon át 3520 betegedett meg, és azok közül meghalt 1848, vagyis 52,5%; a nőknél nagyobb volt a betegeskedés mint férfiaknál, de halálozásuk csekélyebb volt; legnagyobb volt pedig a gyermekekénél; férfiaknál 53,4, nőknél 48,3, gyermekekénél 55,6%.

Ha ezen két invasiónak eredménye egybe hasonlítottatik, az tűnik ki, hogy első ízben a járvány hasonlíthatatlanul hevesebb volt, de gyorsabban is futott le, mint a második ízbeni fellépéskor; ugyanis az első betörésnél minden 26-dik, az utóbbinál csak minden 36 dik ember lepetett meg; az előbbinél a gyógyultak aránya a megholtakhoz úgy állott mint 9 : 15, az utóbbi alkalommal mint 8 : 9; akkoron a lakosság 2,41%-a halt meg, második ízben csak 1,48% a, tehát egy egész százalékkal kevesebb; 1831-ben 24 cholera-halott jutott egy egy napra, 1854—55-ben csak 5; az előbbi időszakban a járvány tetőpontján egy napon 130 halt meg, az utóbbi időszakban csak 46, és ha Pestnek 1831-ben oly népszáma lett volna, mint 1855-ben, a járvány tetőfokán valószínűleg 260 egyénre rugott volna a napi jutalék.

Budán Ó-Budával együtt a cholera 1854 és 1855-ik évben szintén hosszú, de mégis a pestinél rövidebb ideig uralkodott, és pedig 1854-diki október 18-ától, 1855-ki január 22-ig igen szelid lefolyással, csak 140 beteggel és 64 halálosattal, 1855-diki május 15-étől pedig szeptemberig 1337 beteggel és 440 halálozással.

Az 1866-ban volt harmadik rohamnak tartama Pest városában 97 napra terjedt, mi alatt 4082 cholera-beteg jelentetett be, kik közül 1947 vagy 47,6% annak martaléku esett, és pedig:

a belvárosban	200 beteg	50 halálos	25,0 %
a Lipótvárosban	114	61	53,5 "
a Terézvárosban	1050	409	38,9 "
a Józsefvárosban	932	447	49,9 "
a Ferencvárosban	497	315	63,4 "
a köz kórházban	1169	643	54,9 "
a szegény gyermek kórházban	1	1	100,0 "

a kereskedelmi kórházban	1	"	1	"	100. ₀	"
az izraelita kórházban	50	"	17	"	34. ₀	"

A halálozási arányszám a járvány kezdetekor közönségesen felette nagy, apad annak culminatiója idején, és növekszik ismét annak vége felé; így bejelentetett:

augustus végéig	189	beteg, és elhalt	71. ₃₇	%
september " "	2411	" " "	52. ₁₃	"
october " "	4059	" " "	46. ₁₂	"
november 15-ig	4082	" " "	47. ₆₂	"

A helyet tekintve, melyre a járvány pusztításai leginkább kiterjedtek, összesen 12 téren, 195 utcában és 469 házban fordult az elő, mentve tehát csak 8 tér, s 32 utca maradt, de ház 4876, melyben legalább cholera-haláleset nem fordult elő, és pedig legnagyobb volt a halálozás a földszinti (79.₃₇ % -el), kevesebb a pince (11.₉ % -el), és legkisebb az emeleten levő lakásokban (8.₆ %). A nemet illetőleg, a finem 43, ellenben a nőnem 57 % -al járt a cholera áldozatokhoz; az életkorra nézve pedig a legnagyobb jutalék a zsenge korúakra esett, jelesen:

0— 1 évesekre	11.	%	20—30 évesekre	8. ₉	%
1— 5 " "	20.	"	30—40 " "	13. ₄	"
6—10 " "	12. ₁	"	40—50 " "	10. ₃	"
10—20 " "	7. ₁	"	50—60 " "	7.	"
			ezen felül	9.	"

A foglalkodást tekintve, elhalt: 2 pap, 8 tisztviselő, 9 magánzó, *egy orvos sem*, kereskedő 35, fényképész és mázoló 10, sütő 3, molnár 8, mészáros 5, cipész 39, szabó 47, fodrász 5, kőműves 28, ács és asztalos 32, lakatos és kovács 18, *timár 11*, tehenész 43, hajós 8, 634 napszámos, 104 cseléd, 8 házmester, 81 áponcz, 32 koldus és csavargó, 260 nősze-mély és 457 gyermek, — péld. egy tekeőr sem.

Budán a járvány éppen annyi ideig tartott mint Pesten, ott 1240, vagy a népességnek 1.₂₈ % -a betegedett meg, és azok közül 539 vagy 42.₇ % halt meg. Tormay ezen kívül még egy kimutatását adja az egész Magyarországon ez évben volt cholera eseteknek; e kimutatás szerint a járvány 1817 helyen uralkodott, az összes megbetegedettek száma 126,672-re rugott, tehát az illető népességből 3.₈ % -a, azok közül 61,699 vagy 48.₇ % felgyógyult, 58,818 pedig vagy 46.₄ % meghalt; de miután az ápolás alatt maradt 5155 egyénből valószínűleg még fele része meghalt, az egész országban 61,350 halhatott el a cholera-ban, mi minden esetre jóval kevesebb, mint 1854—55 ben, midőn 104,262 haláleset hivatalosan lett constatalva. Egyik legbecsesebb adaléka a szóban levő statist. dolgozatnak, azon tanulságos, ép oly nagy szorgalommal, mint különös szakavatottsággal készült ábra, melyen az 1866-ki cholera járványnak keletkezése, fokenkénti terjedése és ingadozásai, összefüggésben a naponként észlelt légköri viszonyokkal, számokban és vonalokban akkép vaunak szem elé állítva, hogy a roham egész tartama alatt minden egyes napra

nem csak az általános és közép hőmérséki fok, hanem a légköri csapadék mennyiség is forma szerint, a szélirány és ereje, továbbá a közép légnedvesség %-ban, a közép pára- és légnyomat párisi vonalakban, végre még a holdváltozás feljegyezve, azonfeül még a különös lehészeti tünetmények sajátlagos jegyekkel kifejezve, és egy mellékrovatban a járványos hónapokban volt csapadék és elpárolgás általános mennyisége, továbbá a népesség mozgalma, a lakházak, lakosok, az orvosi személyzet és a gyógyszerterek létszáma ép oly röviden, mint világosan kitéve találtatik; az egész képet pedig azon számadatok illusztrálják, melyek minden napra a város egyes részeiben és kórházaiban előfordult cholera-halálozások abszolút számát tüntetik fel.

Ezen ábra már azért is felette becses, mert egy részt a cholera járványnak a légköri és időjárási viszonyokkal való tagadhatlan összefüggését nem csak szakértők, hanem minden laicus, sőt még a magyar nyelvet nem tudók előtt is érthetővé teszi; másrészt pedig, mert abban az észleletek teljes objektivitással oly formán egybe állítva vannak, hogy minden gondolkodó főnek, névszerint pedig a szakembereknek, bő alkalom nyílik nagy horderejű következtetések levonására, és a cholera járvány körül oddig tett tapasztalataik tetemes meggazdagítására.

Végül a szerző egy függelékben még azon teendőkkel foglalkodik, melyeket a cholera járvány sikeres elnyomása, vagy csak kellő korlátozása igényelne; ebben jelesen a Pettenhofer és mások által ajánlott fertőtlenítésről értekeznek, és azon pontokat emeli ki, melyekre a további észleletek és a jövőben gyűjtendő tapasztalati adatok lennének irányzandók; jelesen *Tormay* szerint ezentűli behatóbb vizsgálódások tárgyai gyanánt tekinthetők: az első rendű szervezetek további vizsgálata, a víznek, jelesen a talajvíznek a járvány támadása és terjedésére való befolyása, azon kérdés, vajjon a cholera tova vitethetik-e, vajjon a talajbefolyás és valamely külső, a közlekedésből eredő hátrány mindig együvé működnek-e? az átjárványozás terjedelme, a tetszhalottiság szemmelartása, a cholerabetegek hőmérsékének meghatározása, a bétartalom vegybontásának eszközlése stb.

105. *Toldy Ferencz* r. t. felolvassa a történettudományi bizottság f. é. márczius 7-én tartott ülése jegyzőkönyvének következő 7-ik pontját:

A bizottság, hogy az Akadémia, a tudomány s egyszersmind ő Felsőge intenióinak megfelelhesen, óhatatlannak látja, e folyó évben a megindított következő monumentai kötetek kiadását; névszerint

I. Osz. Árpádi okm. VII. s a

II. Osz. Brutus III. kötetét befejeztetni; s a következőket is lelkesen folytatni, úgymint a

II. Osz. XXII. kötetét (Verancsics IX.) — XXI., XXII. k. (Kritobulos, mely, nehogy a külföld által megelőztessünk, egész erővel eszközözlendő); és a

II. Osz. XXIII., XXIV. k. (Tököli naplók és Lev. III.) Továbbá a Török-magyarokori emlékek III. kötetét; a II. Rákóczy Ferencz korára tartozó Diplomatiái Levéltár I. kötetét; a Történelmi Tár XIV. kötetét, mely a többé nem nélkülözhető Marino Sancito feljegyzéseit tartalmazza, és végre

Rupp Jakab úr munkáját: A Dunán-túli Magyarország Egyházi Emlékeit.

Ezek közt, mint látni, a Monumenták hét kötete foglaltatik, miután 1867^x-ban csak négy jelenhetett meg; a más három kötet, ú. m. a Török-magyarkori Emlékek, a Rákóczy levéltár, s a Történelmi Tár, rég várta a sajtót, sőt a díjak nagyobb részt ki is vannak fizetve; végre az utolsó munka (Rupp), azon feltétel alatt készült, hogy 1868-ban lásson világot.

A költségi pontot számba véve, mint azt a mellékelt budget mutatja, a királyi subsidiumon kívül, a bizottság e 11. kötetre még 10,100 forintot szükségelt; de ezen első szemre döbbenő túlkiadás kifejlését, s némi jogosultságát a következő tekintetek mutatják:

Hat ezer forintnyi segílyt kapván egy-egy évre, három éven át ő Felségétől egyenesen a Monumenták folytatására, a bizottság nem csak a kiadásra készeket tartozott sajtó alá adni, hanem előre is gondoskodni, hogy becses, a m. történelem feldarabolására szolgáló emlékeket szerezzon, még pedig felhasználva a külföldön is kínálkozó alkalmakat, melyek elmulasztva nem könnyen térnek ismét vissza. De előre nem látható, hogy a tek. Igazgatóság által az évek óta rendszeresített akadémiái subventio teljesen el fog vonatni, más irányokban megindított eszközlesei sem függeszthette fel a bizottság, s ekkép folytatta egyfelül a két hazában, két megbízottja, Szilády Áron és Szilágyi Sándor, a Török-magyarkori diplomatiái kutatást, gyűjtést, fordítást, mi folytonos költséggel is járván: ebbeli gyűjteményök sajtó alá adatása többé nem volt halasztható; másfelől, egy más megbízottját Angliában, Simonyi Ernő urat, addig kellett felhasználni, míg ő Angliában mulatott, s így létesült a rendkívüli becsű, már említett Diplomatiái Levéltár, melynek díja szintén lerovatván már, de szerzője által is évök óta sürgettetvén kiadásra, valahára sajtó alá volt adandó, — különben is oly munka, mely az európai viszonyokra a múlt század elején világosságot vetvén, a külföldön s különösen Angliában is sok vételre tarthat számot; — hasonlóképen nem halaszthatta el az utolsó byzanti történetíró, Kritobulosnak hazánkat is közelebből illető görög munkáját, ha a Konstantinápolyban annak másolásával és sajtó alá készítésével megbízott tudóst, Dethier Adolf urat, cserben hagyni, s magát a külföld által megelőztetni nem kívánta; míg ekkép oly munkát ad, melyel Akadémiánk egyenesen a világ-irodalomba lép. Ugyan így kellett olaszországi megbízottját, Mercse János urat, Modenában és Milanóban addig igénybe venni, míg ő viszonyainál fogva az Akadémiának ott dolgozhatott, mire nézve bizony állíthatni, hogy ha ez alkalom fel nem használtatik, ki tudja mikor tehetünk vala ismét szert az olasz palaeographiában ennyire jártas, s az olasz levéltári igazgatósákkal oly kedvező viszonyokban álló férfúra; tőle is néhány kötet készen áll, díjazva már, de melyet még nem vehetett fel az évi előrajzban a bizottság, s így azt 1869-re halasztotta. A mely levéltári, nem sejtett kincseket a bizottság, egyenesen a tek. Igazgatóság és nmélt. elnök biztatásából pár év óta a hazában másoltat, s melynek folytathatására, nem tudja meddig kedvezend a szerencsés alkalom, s melyek csak az 1867-ki pénzalapból is közel 1000 forintot emésztettek meg (ennyit szánt volt éppen e végre a tek. Igazgatóság az 1866-ki budgetben is), felfüggeszteni fontos érdekek, s magának a bizottság jövődöbeli hathatós működésének tekintete, tiltják. Épen úgy azon ősz buvárt, Rupp Jakab urat, a budai kincstári levéltár régi tisztjét, nem biztathatta a bizottság jövődöbeli jobb időekkel, az agg ember napjai isten kezében vannak. — Ez azért, hogy kitünjék, hogy tudományunk érdeke kívánta használni az alkalmat,

hogy a helyirati történet e becses adalékai is irodalmunknak megnyeressenek, míg lehet. — Végre említendő, hogy az öt év óta felfüggesztetett Történelmi Tárt is tanácsos volna ismét megindítani, mert ennek felakadása az apró kútfőnyomozásban már észrevehető csökkenést okozott.

S mind ez okokból a bizottság kénytelen volt, ha az osztály által elébe tűzött hivatásnak meg kíván felolní, bízni abban, hogy a történeti osztály lelkesen felkarolandja ügyét, s a tek. Igazgató tanácsot kérendi, miszerint e nagy érdekről mostohán meg nem fog feledkezni.

Ugyanis a tek. Igazgatóság 1857. jun. 7-kén tartott ülésében e bizottság részére egy külön bizottsági pénztárt alkotott, melynek a következő források jeletettek ki: I. az Akadémia saját alapjából 1000 ft. II. a gr. Teleki József alapítványának, a végintéző által egyenesen a bizottság rendelkezése alá adott kamatait; III. a bizottság által kiadandó munkák jövedelmét. Midőn aztán az elhunyt Elnök áldandó igyekevése által, pár év múlva az Akadémia alaptőkéje majd megháromszorozott, a tek. Igazgatóság amaz összeget 3000 frtra kerekítette ki.

Nem csak, hanem a kir. segélyből voltanak kénytelenek azon költségeket is fedezni, a melyek csak nagy nehezen, vagy éppen nem sorolthatnak a Monumenták alá, mikre ezen segély rendeltetett. Ilyek különösen: a másolások, a Tört. Tár XIII. és XIV. Rupp munkája, a Diplom. Lev. Tár, s az előadó díja, melyek összesen 4211 ft 94 krral szerepelnek a túlkadásban, és mindenesetre a tek. Igazgatóság által külön fedeztetést várnak.

Mindezeknél fogva kéretik a tört. osztály, méltóztatnék a tek. Igazgatóságnál közbenjárni, hogy a bizottságnak elébbi 3000 ftnyi alapja, mely még sokkal gyámoltalanabb időkben is kijárt, utólag 1867-re, s jelenleg a folyó 1868. évre kiszolgáltatassék. Ez esetben a bilanz így fog alakulni:

Bevétel 1867-re és 68-ra összesen	18,000 ft.
Kiadás a két évre	22,100 ft.

Túlkadás 4100 ft, mely utóbbi költség nyomdai lévén, Emich akad. nyomdász kinyilatkoztatta, hogy ennyire menő árjegyzékeit csak 1869-ben adandja be.

Ekkép ugyan az 1869-ki budget 9000-ről 4900 fira szállandó le; de reményli a bizottság, hogy a nemzet képviselői nem tagadandják meg a Felség által egyelőre kegyesen kirendelt segély öregbítését, s így pár év múlva egyensúlyba jönnek kiadásaink a bevétellel; a nemzet pedig, sőt részben a világirodalom is, nagy fontosságú történeti kútfők tekintélyes tömegének jövendő birtokába az Akadémia által.

Felterjesztendő az Igazgató Tanácshoz.

106. A titoknak felolvassa az archaeologiai bizottság f. é. február 4-én tartott ülése jegyzőkönyvének 31-ik pontját, melyben jelentetik, hogy Pulszky Ferencz t. t. becses archaeologiai könyvgyűjteményét azon feltétel alatt ajándékozta az akadémiai könyvtárnak, miszerint a nem teljes, vagy eddig még egészen meg nem jelent munkák kiegészíttessenek; minek következtében a bizottság, a csonka munkák kiegészítését ajánlja az Akadémiának, s ennek eszközzésére Pulszky Ferencz urat felkérteni indítványozza.

Az Igazgató Tanácsnak bejelentendő.

107. Olvasztatott az archaeologiai bizottság f. é. márcz. 3-án tartott ülése jegy-

zökönyvének 31-ik pontja, melyben Rónay Jácint rendes és Szalay Ágoston lev. tagok az archaeologiai bizottság tagjai közé felvételni ajánltnak.

A bizottság ajánlata elfogadtatik.

108. Közöltetett ugyanazon jegyzőkönyv 40-ik pontja, melyben a bizottság, a nmélt. vallás- és közoktatási ministerium f. é. 165-ik számú felszólítása következtében, Ratiborszky Czarnolas Bódog folyamodását, mely szerint Attila sírja, Przmyl közelében volna keresendő, nem pártolja; s az általa ajánlott kutatásokat, azon oknál fogva, hogy állítása mellett egyetlen egy elfogadható történelmi érvt sem hoz fel, nem ajánlja.

A bizottság véleménye felterjesztendő a nmélt. vallás és közoktatási ministeriumhoz.

109. Olvastatott ugyanazon jegyzőkönyv 43-ik pontja, mely szerint a bizottság a vallás- és közoktatási ministerium f. é. 103-ik számú azon megbízására, hogy a régészeti leletekre vonatkozó eljárás ügyében készítsen czélszerű utasítást, tiszteletteljesen jelenti, hogy e tekintetben más újabb és czélszerűbb utasítást nem terjeszthet fel, mint a melyet már e tárgyban a nmélt. vallás- és közoktatási ministeriumnak f. é. 16-ik pontjában felküldött, s mely részben a m. t. Akadémia Értesítőjének II-ik évfoly. 2-dik száma 29-ik lapján is közzé tétetett.

A bizottság válasza közlendő a nmélt. vallás- és közoktatási ministeriummal.

110. Közöltetik Edvi Illés Pál l. t. f. é. márcz. 1-én kelt levele, melyben 1848—1852-ben megbírálás és díjmelletti kiadás végett az Akadémiának benyújtott „Dömölki Kronikái“ kéziratát magának kiadatni kéri.

A történettudományi bizottság felszólítandó, hogy a kívánt kéziratok kézbesítéséről mielőbb gondoskodják.

111. Olvastatik a philosophiai osztály-értekezlet f. é. márt. 12-én tartott gyűlése jegyzőkönyvének 1-ső pontja, melyben a bizottság jelenti, hogy a f. évi január 30-án elhunyt Erdélyi János rend. tag fölött tartandó emlékbeszédre, Greguss Ágost rendes tagot határozza felkértni.

Helyeseltetik.

112. Rómer Flóris l. t. felhívja az Akadémiát, hogy sziveskedjék a még rendelkezésre álló akadémiái emlék-érmek hovafoordításáról intézkedni.

A nevezett emlék-érmek további gondoskodás alatt maradnak, oly felhatalmazással az éremőrre vonatkozólag, hogy azokból, ha szükséges, részesítheti az akad. tagokat, és azon egyéneket, kiket a m. tudom. Akadémia közelebből érdekel.

113. A titoknak jelenti, hogy Magyarország hg. Primása főmélt. Simor János esztergomi érsek f. é. márt. 8-án kelt s a nmélt. akad. elnök úrhoz intézett levelében „egyelőre ismét 10,000 forinttal járul az Akadémia alaptőkéjéhez oly módon, hogy addig is, míg a tőkét letenné, annak öt-száztóli kamatját rendesen fizetendi. Továbbá hogy engedve a hazafiúi kegyeletes ösztönnek, ugyanezen alkalommal 200 forintot küld a gróf Széchenyi István emlékszóbor költségei fedezésére.“

Az Akadémia hálás köszönettel vette a nagylelkű és hazafias adományt, s ezt Magyarország hg. primásának írásban is kijelenteni kötelességének ismerendi.

Magyar tud. akadémiai XXVIII-ik nagygyűlés

1868. márczius 17-én.

Nagyméltóságu báró Eötvös József elnök úr elnöklete alatt.

I. Elnök úr ő nagyméltósága az ülést megnyitván, a titoknak bemutatja az Akadémia márczius 21-én tartandó ünnepélyes közülésnek bizottságilag megállapított következő előrajzát:

1. Elnöki megnyitó-beszéd. B. Eötvös Józseftől.

2. Titoknoki jelentés az Akadémia munkálkodásáról az 1867. január 31-ki közülés óta. Olvassa Arany János titoknak.

3. Emlékbeszéd Czuczor Gergely elhunyt rendes tag fölött. Toldy Ferencz rend. tag által.

4. A megyék szereplése nemzetünk életében. Történeti értekezés Horváth Mihály rendes tagtól.

5. Jelentés a lefolyt pályázatok eredményéről s új jutalmak kihirdetése. Olvassa Rónay Jácint akad. jegyző.

6. Elnöki zárszó.

Elfogadtatott.

II. Olvastatott a nyelv- és széptudományi osztály jelentése, mely szerint az 1861—1866. évkörre szóló költői nagy jutalmat Tompa Mihály hét kötetnyi összes költeményeiből az 1863-ban megjelent VI. kötetnek ajánlja kiadatni. Az osztály, ha már e költőnk összes működését a jutalmi körbe nem vonhatta, — választva sem választhatva oly kötetet annak dolgozatai közül, mely költői erejét és művészetét teljesebb ragyogásban és bevégeztségben tüntetné fel, mint a véletlenül épen e körbe eső VI-ik. Ebben a költői ér, az előbbiekhöz képest, nem csak nem apadt, sőt mint folyam, haladtában mind mélyebbre ásta magát. E kötet, egészben véve, mélyebb, tartalmasb, komolyabb, mint akármelyik előde. Itt már az *Óda* mélysége és magassága uralkodik: az élet, haza, világ, örökkévalóság, mélyen átértett gondolata. Reflexiói többnyire csak álarczai az elfátyolozott mély érzelemnek; képes, allegoriás módja a legszerencsésebben itt érvényesül a hazafi fájdalom költői kifejezésére. Mindig tiszta forma-kezelése itt a művészeti biztosság erejében mutatkozik; szóval, e kötet érdemes, hogy egy kitünő tehetséggel kezdett s méltó népszerűséggel futott 25 éves költői pályája tetőzetéül tekintve, az Akadémia nagy jutalmával ékesíttessék.

Az osztály ajánlata elfogadtatik, s e nagy jutalom Tompa Mihály összes költeményei 1863-ban megjelent VI-ik kötetének kiadni rendeltetik.

III. Olvastatott a nyelv- és széptudományi osztály jelentése, miszerint az 1861—1866. évkörre szóló Marczibányi 50 arany mellékjutalom Gyulai Pál „Vörösmarty Életrajza“ című munkájának íteltetett oda, mint a mely a megszerezhető adatok legítéteesebb és szorgalmasabb felhasználásával nyomról nyomra kíséri nagy költőnk fejlődését a magán és országos viszonyok közt, s ezzel a művelődésnek na-

gyon sikerült pragmatikai rajzát állítja az olvasó elé; a költő hatását nem csak általában a magyar irodalomra és különösen a magyar költészetre, hanem a társadalomra is indokolja és jellemzi; irodalmi történeteink egy kiváló korszakát mesterileg ecseteli; mely munka tehát, érintett jelességei által, az életrajzi munkák közt szintén első helyet foglal irodalmunkban.

Helyeseltetik, s a Marczibányi 50 arany mellék-jutalom Gyulai Pál „Vörösmarty Életrajza” című munkájának kiadandó.

IV. Olvastatott a nyelv- és széptudományi osztály azon jelentése, melyben az 1861—1866. évkörre szóló nyelvtudományi nagy jutalom Toldy Ferencz „A Magyar Nemzeti Irodalom Története a legrégibb időktől a jelen korig, rövid előadásban” című munkájának, mely 186¹/₂-ben jelent meg, ítéltetett oda. E könyv a magyar irodalom történetét úgy adja elő, hogy a második virágzás korát vagyis az új s legújabb kort jelentőségéhez képest bővebben tárgyalja. E munka az e mezőt hosszú évek során keresztül páratlan szorgalommal és megfelelő sikerrel mivelő tudósnak elméjének érett gyümölcse, minél jobbat őrajta kívül más alig írhat. Nem csak a könyvészeti tudósítások folytonos teljessége, a minővel a szerző rendelkezhetik, hanem a korok irodalmi sajátosságainak helyes feltüntetése, s az egyes íróknak ott, hol szükségesnek látja, megfelelő jellemzése, s a világos, szép és kedves előadás, biztosítja e könyv becstét, mely tulajdonságainál fogva a legjobb tankönyvek közt is előkelő fog maradni.

Elfogadtatik, s a nyelvtudományi nagyjutalom Toldy Ferencz „A Magyar Nemzeti Irodalom Története a legrégibb időktől a jelen korig, rövid előadásban” című munkájának kiadatik.

V. Olvastatott a nyelv- és széptudományi osztály jelentése, mely szerint az 1867. évre szóló Sámuel-díj az 1867-ben nyomtatva megjelent nyelvtudományi értekezések közül Vadnay Lajos „A magyaros szórendről” című munkájának ítéltetett. mely az annyira szükséges magyar szórendet világos szabályokkal igyekszik meghatározni, s mely nem csak becses anyagot nyújt a tárgy helyes felfogására, hanem tudományos megfajtását is hathatósan elősegíti.

A Sámuel-díj Vadnay Lajos „A magyaros szórendről” című munkájának kiadandó,

VI. Olvastatott a nyelv- és széptudományi osztálynak a gr. Nádasdy Ferencz úr által, elhunyt testvére, gr. Nádasdy Tamás nevére alapított epikai (ezúttal 100 arany) jutalomra vonatkozó jelentése, mely szerint a versenyző 5 pályamű közül a IV. számmal s „Ezer éve!” jeligével jegyzett *Álmos* címűnek ítéltetett oda, mint a melynek szerkezete műértelemmel van kidolgozva, s alapeszméje: Álmos vezetése alatt Árpádot a honfoglalás nagy művére megérlelni, egész biztossággal kivíve. Különös előnyei: a remek külső, melyre nézve irodalmunk első termékei közé tehető; a verselési ügyesség, s általában a szép, gazdag költői nyelv, melyet szerző a legnehezebb formákban is minden salaktól vagy ernyedéstől gondosan megőriz.

A III. számú „De profundis” jeligés *Perényi* című költemény, részbeli jeleségért, *dicséretes* megemléítésre lőn méltatva.

Felbontatván a IV-ik számunak jeligés levele, abból, mint szerzőé, *Szász Károly* neve tűnt ki.

Szász Károlynak a 100 arany jutalom-díj kiadatni határoztatott. A többi jeligés-levél Nagy János, Jedlik Ányos és Gyulai Pál elnökileg megbízott rendes tagok által megégettettek.

VII. Olvastatott a nyelv- és széptudományi osztály jelentése a *Marczibányi* (40 aranyos) pályakérdésre: „Fejtsenek ki azon elvek, melyek új szólásmódok alkotásánál szem előtt tartandók, s számos példákon mutattassék meg a káros befolyás nyelvünkre amaz elvek elhanyagolása miatt,“ érkezett két pályamű egyikének sem ítéltetett oda a jutalom. Az I. számú „Ezek azt sem tudják, hol tanultak nyelvet“ stb. jeligés munka tájékozva sincs az iránt, mire kellett volna figyelmeznie, s nagy járatlanságot mutat a nyelvtörténetben; a II. számú, melynek jeligéje Kisfaludy Sándorból van véve, mind a feladat körüli tájékozottságra, mind a választott példákra, mind előadásra nézve meghaladja ugyan az elsőt, a nélkül mégis, hogy meg lehetne kuszorúzni a pályadíjjal.

E jelentés folytán, a jeligés levelkék, a már nevezett bizottság által, felbonthatlanul tűznek adtak.

VIII. Olvastatott a Gorove-alapítványból kihirdetett következő pályakérdésre: „Mi befolyással volt az ó classicismus a magyar költészetre“ érkezett egyetlen dolgozatra vonatkozó jelentés, mely a bírálók többsége véleményének alapján, se kiadásra, se jutalomra érdemesnek nem ítéltetett.

E jelentés következtében, az érdemesnek nem talált pályamű jeligés levélkéje, a nevezett bizottság által felbonthatlanul megsemmisített.

IX. Olvastatott a Hölggy-alapítványi pályázatról szóló jelentés, mely szerint a kitűzött következő pályakérdésre: „Fejtsék ki a szép a természetben, művészetben és életben“ versenyzett 3 pályamű egyike sem ítéltetett méltónak kiadásra vagy jutalomra

E jelentés nyomán a három pályamű jeligés levélkéi az említett bizottság által elégettetek.

X. Olvastatott a törvénytudományi osztály jelentése a Fáy-alapítványi jutalomról.

A pesti első hazai Takarékpénztár által Fáy András nevére tett alapítványból, az alapítólevél értelmében kitűzött s 1500 frttal díjazandó nemzetgazdaság-történeti következő pályakérdésre: „Kivántatik egy oly munka, mely a múlt század végétől a jelen időkig hazánkban uralkodott nemzetgazdasági nézeteket, ezek fejlődési történelmét és a köz viszonyokra gyakorolt befolyását kimerítőleg adja elő,“ egy pályamű érkezvén, ennek a törvénytudományi osztály a jutalmat odaitélte. Szerzője ugyanis a kitűzött kérdést helyesen fogván fel, azt kellőképp megoldani törekedett; munkájában az ország törvényeire, az országgyűlések törekvéseire, az azokon, valamint az élet terén mutatkozó nemzetgazdasági minden mozzanatra legnagyobb figyelemmel volt, ritka ismeretséget tanusít mind a bel-, mind a külföldi nemzetgazdasági írók munkáival, s ezek becseit helyesen itéli meg; szóval, a munka kétségen kívül helyezi, hogy szerző hosszabb idő óta és behatóan foglalkozik nemzetgazdasági tanulmányokkal, s a kérdést nem csak a múlt század végétől, hanem a legrégibb idők-től fogva tárgyalván, irodalmunkra nézve valódi nyereség, mely nagy ösztönül és útmutatásul szolgálhat az ifjabb nemzedéknek a nemzetgazdasági tanulmányokkal való foglalkodásra.

Felbontván a jeligés levél, abból *Kautz Gyula* egyetemi tanár neve tünt ki mint szerzőé.

Kautz Gyula r. tagnak a Fáy-alapítványi jutalom kiadása elrendeltetett.

XI. Olvastatott a néhai Sztrókay Antal nevét viselő alapítványból kitűzött jogi pályakérdésről szóló jelentés. A kitűzött következő pályakérdésre: „Kivántatik

a jelzálogi és telekkönyvi rendszer ismertetése, elméleti és gyakorlati szempontból, párhuzamba állítva a jog és közhitel azon elveit, a melyeken az európai nevezetesebb telekkönyvi rendszerek alapúlnak; továbbá indokolt kifejtése annak: mily rendszer lenne, a mellett, hogy legegyszerűbb, a magyar jog- és birtok-viszonyoknak, s közgazdasági érdekeinknek leginkább megfelelő? két pályamű érkezvén, a törvénytudományi osztály jelenti, hogy az I. számú „*Le triomphe des idées utiles n'est jamais qu'une question de date* (Benjamin Constant) jeligés munkának íteltetett oda a 100 arany jutalom. Mindkét pályamű ugyan nem csak megfelel a hazai irodalmunk jelen állásához mért igényeknek, hanem ama tárgy iránt létező műveinkre való tekintettel, valamint az épen most folyamatban levő törvényhozási munkálatok szempontjából, irodalmi nyereségnek is tekinthető: azonban az I. számú nagyobb rendszeresség és kimerítőbb előadás, jelesen a kérdés anyagi oldalának is kellő kifejezése által, versenytársát jóval felülmúlja; míg ez eredeti gondolkodásra mutató néhány új nézponzt feltárásáért, szintén dicsőretre méltó.

Felbontatván az I-ső számúnak jeligés levele, abból Dr. Schnierer Gyula köz- és váltó ügyvéd, kir. táblai fogalmazó és egyetemi magántanár neve tűnt ki.

A Sztrokay Antal nevű viselő jutalom Dr. Schnierer Gyulának kiadatik, s a II. számú pályamunka jeligés levele, a szerző önigazolhatása végett, felbontatlanul további őrizet alá tétetik.

XII. Olvastatott a történettudományi osztály jelentése, mely szerint a Vitéz alapítványból kihirdetett ily történettudományi feladatra: Számíltassanak elő az erdélyi külön diéták 1540 ig két versenyző pályamű érkezett, melyek közül az I-ső szám alatti inkább csak kellő forrás-ismeret és kritika nélküli compilatio lévén, a II-ik noha amannál jobb, és sok tudományos apparatussal van írva, szintén nem fejtván meg a feltett kérdést, kivált ennek jogi oldalát, másfelül körébe nem tartozó dolgokkal keletlenül többlet foglalkozván, a jutalomra egyik sem érdemesített.

E szerint jeligés leveleik küldöttségileg euyészetnek adattak.

XIII. Olvastatott a természettudományi osztály jelentése, mely szerint a Vitéz József-féle természettudományi, s a haltenyésztés előmozdítását célzó, öt versenyző pályamű közül a 40 arany jutalom az V. számú Swiftből vett jeligés munkának íteltetett, mint a mely a kitűzött kérdéshez szorosabban ragaszkodik, s versenytársait különösen természetrajzi szempontból, melyre a kérdés nagy súlyt fektet, mind felülmúlja; míg a II-ik számú „Se il popolo coi costumi non si regge, vana è qualunque legge.“ jeligés pályairat a kérdést államgazdasági szempontból, sikeresen fejt meg; sőt a IV. számúban (Jelige: Tőlünk függ minden stb. Széchenyi) a haltenyésztés története van adva, clégge kimerítőleg és érdekesen. Az osztály általában megjegyzi, hogy az 5 pályamű közt egy sincs, mely jól használható anyagban szükölködnék; annál fogva az V. számot fentérintett előnyeiért jutalomra és kiadásra, a II. számot dicsőretre és kiadásra, sőt a negyedikből a történeti részeket szintén kiadásra ajánlotta, mi, a szerzők beleegyezésének fentartása mellett, elfogadtatt.

Felbontatván az V-ik számúnak jeligés levele, abból Kriesch János kir. József-műegyetemi tanár neve tűnt ki.

A Vitéz József-féle 40 arany jutalom Kriesch Jánosnak kiadni rendeltetett; a a II. és IV. számú pályamunkák jeligés levelei, a szerzők önigazolhatása végett, felbontatlanul további őrizet alá, a másik kettőé, szintén felbontatlanul a kiküldött bizottság által enyészetnek adattak.

XIV. Olvastatott a math. és természettudományi osztály jelentése, mely szerint, a Magyar Hölgyek alapítványából 1865-ben kihirdetett következő feladatra: „Készíttessék a Mechanika alapvonalait előadó kézikönyv“ érkezett két versenyző pályamű közül, az *I. szám alatti* s „Minden mit e földön“ stb. jeligés munka ítéltezt érdemesnek a kitűzött jutalomra. Mert cz, ámbár inkább physikai mint erőtűtani szellemben van tartva, de alapos, ábrái jók, nyelve egyszerű, szabatos és jó magyar, olvasása inkább élvezet mint fáradság, s így, noha nem eredeti, hanem a szerző által megnevezett idegen munkából van átdolgozva, a Magyar Hölgyek alapítványának szellemében alkalmas a köz értelmesség előmozdítására.

Felbontatott jeligés leveléből Dr. Bardocz Lajos neve tűnt ki, mint szerző.

A jutalom Dr. Bardocz Lajosnak kiadatik, s a II. számú jutalomra s nyomtatásra nem érdemes pályaműnek jeligés levele felbontatlanul megsemmisítetteti rendeltetik.

XV. Olvastatott ugyanazon osztály, a „Villanyosság elméleti s gyakorlati előadása“ czímen hirdetett pályázatra vonatkozó jelentése; mely szerint a versenyző két pályaműnek egyike sem ítéltezt méltónak a jutalomra. Az I. számúban (Qui bene distinguit stb.) meg volna ugyan az alaposság, nyelve is jó, de tévesen fogta fel a kérdést, és hiányosan, csonkán tárgyalta; a II. számúban alaposság sincs; terjedelemre nézve egyik sem közelíti meg a kézikönyvre kiszabott ívszámot.

Az osztály véleménye helyeseltetett, s a versenyző pályaművek jeligés levelei felbontatlanul elégettettek.

XVI. Olvastatott a math. és természettudományi osztály azon jelentése, mely szerint a Magyar Hölgyek alapítványából *hirdetett* pályafeladatra: „Készíttessék Embertan, természetrajzi tekintetben“ érkezett egy pályamunka, se alakjára, se tartalmára nézve nem ütvén meg a mértéket, miután a levél-alakban írott munka nem képez egy átgondolt egészet, s egyes adatai a tudomány jelen állása szerint nem helyesek, részére a jutalom ki nem adható.

Helyeseltetik, s a jutalomra érdemesnek nem talált munka jeligés levele olvasatlan megsemmisítettet.

XVII. Tarczy Lajos r. t. a versenyző pályaművek bírálatait indítványozza közzétételni az Akadémia Értesítőjében, mi a tudományra nézve nyereség leendő, míg a pályázóknak tanulságos útmutatásul szolgálend.

Az indítvány elfogadtatik oly módosítással, hogy az egyes bírálatok lényeges és tanulságos vonalaikban egyesítve, közös előadásban jelenjenek meg az Akadémia Értesítőjében.

XVIII. Új tagok választása jövőn szóba, a titoknak felolvassa az osztályok e részben tett kijelöléseit, melyek szerint ajánltattak:

1. A nyelv és széptudományi osztály részéről:

Levelező tagul: *Barna Ferdinánd*, muzeumi segédőr.

2. A philosophiai osztály részéről:

Levelező tagul: *Zádori János*, esztergami tanár.

Külső lev. tagokul: *Paul Janet* Párisban.

John Stuart Mill, Londonban.

3. A törvénytudományi osztály részéről:

Tiszteleti tagul: *Horvát Boldizsár* m. k. miniszter.

Levelező tagokul : *Keleti Károly* minist. osztálytanácsos.
Ökröss Bálint, minist. osztálytanácsos.

4. A történettudományi osztály részéről :

Levelező tagul : *Simonyi Ernő* Párisban.

5. A matematikai osztály részéről :

Rendes tagul : *Vész Ármán* János lev. tag.

Levelező tagul : *Akin Károly* az akad. phys. muz. öre.

6. A természettudományi osztály részéről :

Tiszteleti tagul : *Haynald Lajos* kalocsai érsek.

Levelező tagokul : *Dr. Batizfalvy Samu*, orvos.

Zsigmondy Vilmos, bányamérnök

Külső lev. tagokul : *Dr. Czermak Nep. János*, jeni tanár.

Dr. Pančič József, Belgrádon.

A választás az akad. nagygyűlés folyama alatt fog megtörténni

Márczius 18-ikán.

A nagygyűlés folytatása.

Nagyméltóságú b. E ö t v ö s J ó z s e f elnök úr elnöklote alatt.

XIX. A titoknok bejelenti a nyelv- és széptudományi osztály „Új jutalomtételeit.”

1. A Marczibányi alapítványból kifizűött következő pályakérdést : „A mindennapi tapasztalás bizonyítván, hogy mióta a nyelvűjtás jogosultsága kérdésbe többé nem vétetik, és irodalmunk, főleg pedig az időszaki, sőt a napi sajtó is folytonos gyarapodást veszzen, nyelvünk szükség nélkül más nyelvek phrasisai után képzett számtalan — a törzsszökök magyar szólásmódoznál sem szebb, sem hatályosb, sem világosb, sem szabatosb — új szólásokkal árasztatik el, mi által a nyelv saját eredeti színezetéből kivétetik, a nélkül, hogy egyéb tekintetben nyerne : „Fejtessenek ki tehát azon elvek, melyek új szólásmódok alkotásánál szem előtt tartandók ; s mutattassék ki számos példákban, mily káros befolyással volt és van, ez elvek mellőzése miatt, nyelvbeli előadásunkra az idegen nyelvek hanyag, vagy szolgálai utánzása a nyelvűjtás diadala óta.” — Határnap 1870. márczius 31-ke.

Az illető osztály azon reményben, hogy talán fog helyesen megfelelő munka érlezeni, harmadszor indítványozza ismételtetni.

Elfogadtatik.

2. Ugyanezen osztály, a legújabban eredmény nélkül kifizűött következő pályakérdést : „Fejtessék ki a szép a természetben, művészetben és életben” mellőzván, magát a tárgyat ily alakban javasolja kifizetni : „Készítettessék aesthetikai kézikönyv, a mívelt közönség használatára, 24—30 ív terjedelemben ; s mivel e biztosabb sikert ígérő munka ívszáma kétszereztetett, az osztály a jutalmat megkettűztetni, vagyis 600 forintra indítványozza emeltetni, feltételezván az adakozó m. hölgyek belegegyezését, minok kieszközlésére, az állandó hölgy-alapítványi bizottság részéről egy tag kiküldetése határozottat el, Határnap 1869. sept. 30-ka.

Elfogadtatik oly megjegyzéssel, hogy a kiküldendő bizottsági tag jelentését annak idején az összes akadémiai ülésnek benyújtja.

XX. Olvastattak a törvénytudományi osztály „Új jutalomtételei.

1. A Pesti Első Hazai Takarékpénztár részéről, a „*Fáy András*“ nevét viselő jutalomra a következő pályakérdés tífzetik ki :

„Fejtsenek ki fő vonásokban az anyagi érdekek előmozdítására czélzó egyesületek és intézetek állása, szervezete és hatása a közgazdasági életre Európa művelt államaiban. Adassanak elő, bírálattal kísérve, a művelt államok e tárgyra vonatkozó törvényei és intézkedései, s fejtsék ki ezeknek hatása az említett egyesületek útján eszközölt nemzetgazdasági fejlődésre. — Végre : adassék elő, mi lenne teendő ez irányban hazánkban a törvényhozás részéről.“

Határnap 1869. dec. 31-ke.

Elfogadtatik.

2. A *Sztrókay Antal*-féle jutalomra :

„Fejtsenek ki a házasságból eredő vagyoni jogviszonyok, mind a házasság felekre, mind a gyermekekre nézve, tekintettel a gyámság eseteire is. Adassanak elő azon elvek, melyek szerint hazánkban e viszonyok s általában az egész árvaügy, törvények és közigazgatási intézkedések által rendezendő volna.“

Határnap 1869. dec. 31-ke.

Elfogadtatik.

XXI. Olvastattak a történettudományi osztály jelentése, mely szerint : 1. a *Vitéz-jutalomra* (ez úttal 80 arany) a következő pályakérdést indítványozza kitűzendőnek :

„Kivántatik Erdély polgári alkotmánya s közjogi állapotának ismertetése 1002-től 1540-ig, különösen tekintettel Magyarországhoz való viszonyára.“

Határnap 1871. január 31-ke.

Elfogadtatik.

2. Ugyanazon osztály, a *Gorove-jutalomra* a következő pályakérdést ajánlja :

„Mióta él nemzetünk mostani czímerével és színeivel ? voltak-e ezek előtt más jelvényei, s ha igen, melyek, s mi okból, és mely alkalommal cseréltettek fel azok a mostaniakkal ?“

Határnap 1869. január 31-ke.

Elfogadtatik.

XXII. Olvastattak a természettudományi osztály jelentése, melyben a „*Vitéz-féle* jutalomra a következő pályakérdést ajánlja :

„Irassanak le azon módszerek, melyek a bor és must vegyi vizsgálatára, különösen a főbb alkatrészek meghatározására szolgálnak, oly népszerű modorban, hogy annak nyomán egyszerű segédeszközökkel a nem szakértő is képes legyen ezen meghatározásokat eszközölni.“

Határnap 1869. június 31-ke.

Elfogadtatik.

XXIII. *Szabó József* r. t. az eddig kitűzött pályakérdések összeírását indítványozza, hogy tájékozással szolgáljon az új pályakérdések kihirdetésénél.

Az indítványozott összeírássra, az akadémiai bizottságok felszólítandók.

XXIV. A titoknok felolvasta a történettudományi osztály-értekezlet következő feltejtését :

Magyar László lev. tagtól már évek óta nem érkezett semmi tudósítás, úgy hogy az osztály nem tudja, életben van-e vagy sem? azért indítványozza: kérésse meg az Akadémia a portugál és angol kormányokat, hogy szíveskedjenek Magyar László nyomait Áfrikában, ügynökeik és utazóik által kutattatni, s különösen netán hátrahagyott irományait kerestetni, s ebbeli fáradozásaik eredményéről az Akadémiát annak idején tudósítani.

A nagymélt. elnök úr felkérendő, hogy szíveskedjék Magyar László ügyében a kellő lépéseket megtenni.

XXV. Olvastatott ugyanazon osztály-értekezlet felterjesztése, melyben Kérégyártó Árpád urat, az akadémiai Alapszabályok 32-ik §-a értelmében, a levelező tagok sorából kihagyatni indítványozza az oknál fogva, hogy már 1861-ben lévén megválasztva, eddigelé még nem foglalta el székét.

Miután Kérégyártó Árpád részéről, megválasztása óta, már érkezett az Akadémiához halasztást kérő indokolt folyamodás, a székfoglalásra még egy évi határidő engedtetik.

XXVI. Elnök ö nméltósága a bizottságilag átdolgozott akad. alapszabályok tervezetét tüzi ki tárgyalásul, mi hosszabb eszmecsere adván alkalmat, melyben Zsoldos Ignác, Pauler Tivadar, Ipolyi Arnold, Wenzel Gusztáv, Hunfalvy Pál, Nagy János, Toldy Ferencz, Fogarasi János, Tóth Lőrincz, Szász Károly, Pompéry János, Ballagi Mór és Szabó József tagok vettek részt, határozattá l'n :

Hogy az akad. alapszabályok tervezete, új tárgyalás végett, vegyes bizottságnak adassék ki oly módon : hogy az alapszabályok átdolgozására kiküldött bizottság saját köréből hat tagot válaszszon, s ugyanannyi tag kiküldésére kéressék fel az akadémiai Igazgató tanács.

XXVII. A választások kerülvén szűnyegre, az osztályok által kijelöltek fölött, a szabályok értelmében, titkos szavazás történt, minek következtében elválasztottak :

I. A nyelv- és széptudományi osztályba :

Levelező taggá : *Barna Ferdinánd*, 16 szavazattal 10 ellen.

II. A philosophiai osztályba :

Külső levelező tagokká : *Paul Janet*, 14 szavazattal 12 ellen.

John Stuart Mill, 25 szavazattal 4 ellen.

III. A törvénytudományi osztályba :

Tiszteleti taggá : *Horvát Boldizsár*, 28 szavazattal 1 ellen.

Levelező tagokká : *Keleti Károly*, 17 " 10 "

Ökröss Bálint, 18 " 11 "

IV. A matematikai osztályba :

Rendes taggá : *Vész János Ármin*, 24 szavazattal 3 ellen.

Levelező taggá : *Dr. Akin Károly*, 15 " 10 "

V. A természettudományi osztályba :

Tiszteleti taggá : *Haynald Lajos* . . . 22 szavazattal 6 ellen.

Levelező tagokká : *Dr. Batizfalvy Samu*, 18 " 10 "

Zsigmondy Vilmos, 19 " 6 "

Külső levelező taggá : *Pančič József*, 19 " 2 "

Dr. Czermak Nep. János 23 szavazattal 3 ellen.

Tizenkettedik (összes akadémiai) ülés.

1868. márczius 19-én.

Ló ny a y M e n y h é r t alelnök úr elnöklete alatt.

115. A titoknak *Nagy Károly* rendes t. Párisban történt halálát jelenti, mint hírt ugyan, de a mely néhány jelenlevő tag által egész bizonyossággal megtörténtnek állítatik.

Az illető osztály megbíztatik, hogy a gyász-eseményről létsos tudomást szerezzen, s erről az Akadémiának jelentést tegyen.

116. *Toldy Ferencz* r. t. néhai díeső emlékezetű *Kazinczy Ferencz*, nyelvünk és irodalmunk előbajnokának kéziratot maradványai megszerzését indítványozza. E kéziratok néhai *Kazinczy Gábor* által nagy buzgalommal összegyűjtve, jelenleg az utóbbi örökösének birtokában vannak, de valódi helyök az akadémiai kéziratárban volna; részint azért, mert e kegyelettel tartozik az Akadémia irodalmunk ama díeső vezére hagyományainak; részint mivel azon kor műveltségi és irodalmi történetét, különösen pedig magának *Kazinczy Ferencznek* teljes életrajzát azok nélkül megírni nem lehet.

Az Akadémia melegen pártolja az indítványt, s az Igazgató tanáshoz felterjeszteni határozza.

117. *Szász Károly* l. t. felolvasta az 1867/8. *Teleki József*-féle jutalomra érkezett pályamunkák következő bírálatát:

A *Teleki*-alapítványból kitűzött 100 aranyra ez évben vígjátékok pályáztak. S a bíráló-bizottság, mely b. *Kemény Zsigmond* tiszteleti tag elnöklete alatt *Arany János* rendes-, és *Szász Károly* levelező tagból, a nemzeti színház részéről pedig *Szigeti József* és *Szerdahelyi Kálmán* urakból állott, összesen 4 pályaművet vett át: „Az önkéntes”, „A bajusz”, „Az irigy” és „A család féltékenyek” címűeket.

A bírálók dolga ezúttal könnyű volt. Már csak az is, hogy nem kellett tíz-húsz gyarló, középszerű vagy épen silány művön, s azok minden sekélyein átgázolniok, míg talán egy élvezhetőt találnak, hanem összesen négy pályamű feküdt előttük, könnyítette dolgukat; s e körülményt hajlandók lehetnének örvendotes jelül venni arra nézve, hogy íróinkban az önismeret kezd tán ébredni, s a hivatlanok nem tolongnak, mint eddig, valamerre aranyok híret hallják, — ha ugyanakkor a *Karácsonyi*-pályázatnál nem látnánk 21 daliát versenyezni a 400 aranyért, s ha — itt is a négy vígjáték közt három merőben hivatlan ember műve nem volna.

S ez a másik könnyítő körülmény, hogy a bírálók egy perczig sem lehettek tévóban az összehasonlításnál. Három a versenyző vígjáték közt az *absolut rossz* tartományáa esik, egyik annak kellő közepén, kettő a szélein, de mégis benne.

Maradt egy, a melyről szó lehetett. S mindaz öt bíráló egyezően azon véleményben volt, hogy csak arról az egyről lehet szó, s hogy annak a jutalmat ki is kell adni, nem csak azért, mert a dicsőült alapító végrendelete szerint a jutalmat mindenesetre ki kell adni, még azon szomorú esetben is, melyre az akadémia az Ügyrend ama kétségbeejtő §-át, a 115-diket, hozta; hanem azért is, mert e mű, ha nem bír is abszolút becsesél, *jelen színírodalmunk* színvonalán áll.

Engedje a tek. akadémia, hogy mivel a pályázó darabokról úgyis kevés mondanivalóm van, — azt a negyed órát, melyet számomra a tek. akadémia kegyes figyelme biztosít, e pontnál vehessem igénybe.

Jelen színírodalmunk színvonalán állónak mondám „*A bajusz*“ című vígjátékot, mert arról van szó.

Részemről e színvonal alatt nem értem, és soha sem értettem azon legmagasb vonalat, melyet az irodalom bizonyos nemű *legjobbik* terméke foglal el. Dráma-irodalmunk színvonalát nem tehetem oda, a hol „Bánk bán“ áll; vígjáték-irodalmunkét nem oda, a hol talán Szigligetinek egy-két *legjobb* vígjátéka mosolyog; mint nem ítélem egyik vagy másik kölönket irodalmi színvonalon alul állónak azért, mert nem áll oly magasán, mint akadémiánk négy laureatusa: Vörösmarty, Arany, Petőfi, Tómpa.

Nem akarok, bár érdekemben állana, védbeszédet írni a közép-szerűség számára. Tudom, hogy az aesthetika előtt *középszerű költő* nincs; hisz Horász apánk megmondta már: „mediocribus esse poetis, non homines, non dii, non concessere columnae.“ De egy egész irodalom nem állhat csak kitünőségekből, s szegény volna, ha *csak* azokból állana, mert azok néha igen is nagy időközökben teremnek, s az olvasó és néző közönség azalatt sem akar szünetelni; mindig kíván valamit, ha nem is remeket, legalább újat. A szüneteket is be kell tölteni, kihúzni az időt egyik lángészről a másikig, ébren tartani az érdekeltséget; s míg a nap nem ég: olajkával táplálni a kis mécseket.

Alkalmazva: ha valaki oly drámát vagy vígjátékot ad nekem, mint a *legtöbb* azok közül, melyek megálltak a színpadon, s a méltányos és túl nem csigázott kritikai követelmények előtt, — azt mondom: színvonalán áll színírodalmunknak; s nem tagadom meg tőle elismerésem, hogy használt: mert egy megállható művel gazdagítá bizony szegényes repertoírunkat; nem tagadom meg tőle a jutalmat sem, ha azért vivott.

S kivált ma! Félnék kimondani, ha nem érezné úgy is mindenki, hogy az eddig sem magasán állott színvonal ma még tán alantabb áll. E kor a politikai izgalmak s pártusakodások kora, és mégis nagyobb-szerű emótiók nélkül, valóban prózái jellemmel bír, sokkal inkább mint az ötvenes évek, mikor egy nagyszerű küzdelem, s egy nagy levertség utó-érzései feszítették a kebelét és a húrokat. Tegyük hozzá, hogy a politikai journalistika, e kérész fajta egynapi zsibongás, akár ingere által, akár kenyérkereseti célból, akár a pillanati érdekekben is használni akarás

komoly törekvéséből, elég az hozzá, hogy csaknem minden írónkat, még a szépirodalmiakat is, sőt azokat leginkább, körébe vonta, s maholnap minden jobb erőt és tehetséget absorbeál. És nem csodálhatjuk, ha íróink nagy része, a hivatali vagy hírlapírói bureaubá, a képviselőházba, vagy clubbókba sietvén, nem ér rá annyi nyugalmat venni magának, mennyi egy kis társalgási vígjáték, hát még egy magasabb jellemvígjáték, vagy éppen egy tragédia kigondolására, átérzésére, az eszmének a benn izzó tűzön átolvasztására, s jellemekbe és cselekvénybe öntésére megkívánatik. Meg vagyunk szokva, hogy míg írunk, nem a múzsa, hanem a szedő-gyerek álljon vállunknál, s ne azt súgja fülünkbe: *nonum prematur in annum*, hanem: *prematur in minutam*!

Rosz idő ez uraim, a magas színvonalak mérkélésére. A kor nem táplálja a képzelődést, hanem nyomasztó számokkal, párt-üzelmekkel, vagy személyes sérelmekkel vesződtet; az élet drága, s a journalistika jobban fizet mint a poesis; még a kritika sem rendszeres irányadó, kilenczven-kilenczszer hallgat, s századikszor azután — tán hogy helyrehozza mulasztását, — legnagyobb öreg ágyuját süti el! Ha rendes kritikánk volna, mely mindenhez hozzászól, mindent útba igazít, a műkövetelmények teljes szigorával bár, de a meggyőződés meggyőző erejével s a viszonyok méltányos számbavételével mégis, — az kétségkívül sokat tehetne; — de az sem mindent. A tehetségeket fejtené, irányozná; de tehetségeket nem teremthetne; mint a jutalom is, legyen bármi nagy, emelkedjék 400 vagy bár ezer aranyra, buzdíthatja a tehetséget, de tehetségeket nem teremthet.

Semmi sincs könnyebb, mint magas követelésekkel lépni föl. Sőt az aesthetikának és a kritikának, elvontan véve, *kötelessége* is, magas követelésekkel lépni föl. Kimondani, hogy a tökély pontja magas, igen magas; megmérni a távolságot, mely a létező művet elválasztja a felállított szabály vagy példa eszményétől. De azt mondani, hogy még adott viszonyaink közt sem ér s nem érdemel semmit, a mi a tökélytől távol maradt, ez a gyakorlatban igen hibás, igen káros eljárás. Hogy egyebet ne említsek: elkedvetleníti még a tehetségeket is. Ha az írók látják, hogy az Akadémia éppen csak a legmagasb színvonalat tartja szem előtt, s vagy nem adja ki a drámai jutalmat, vagy ha ki, csak erős dorgatorium kíséretében: kinek lesz végre kedve írni, kinek pályázni? ha nem érez magában erőt a legjobbra, önbizalmatlan lesz, hogy jót is adhasson, s inkább lemarad a térről. Vagy azt hiszik: a kritika egy lábdobbanására előállhat egy Aristophanes vagy Molière a mi vígjáték-irodalalmunkban? Azt hiszik: ha ezer aranyat tűztök is ki, kaptok érte tragoediát mint Macbeth, vagy legalább olyat, mint Bánk bán? — Irigylem hiteteket, de nem oszthatom. A geniének nincs ára; és sem ostor föl nem hajtja, sem jutalom föl nem csalogatja a Parnassz tetejére egy sekélyes korszaknak, ha nem is éppen középszerű, de nem is rendkívüli tehetségeit. A ki olyan jót adott, mint kortársai között a jobbak többsége, az már a színvonalon áll, s megérdemli szerény koszorúját.

E szempontok vezethették a dicsőült alapítót, midőn oly korban,

midőn a színvonal kissé magasabban állt mint ma, s föltehető, hogy az nem szállani, hanem emelkedni fog, s hogy a pályázók közt mindig lesznek, kik azt elérik, — a jutalmat minden esetben kiadandónak rendelé. Az akadémia e végintézkedést szentül tisztelvén, hogy mégis korlátot tegyen a netalán abszolút rossz elébe, alkotta az említett 115. §-t, mely egyenesen az írói önértetre hivatkozik.

Azt ígértém, röviden szólok magukról a pályaművekről.

Az I. számú, „*Az önkéntes*“, egy parlagi poéta vagy egy iskolás fiú kísérlete, oly silány, hogy róla még egy szót sem érdemes szólani.

A III. és IV. számú, „*Az iriggy*“ és a „*Csalárd féltékenyek*“-et egy fokkal fölből kell helyeznünk, a nélkül, hogy még csak közepszerűeknek is mondhatnók.

„*Az iriggy*“ néhol túl-erős, s mindig erőltetett vonásokkal fest egy rút emberi bünt; de azt oly szín- és árnyazatlan merevségben adja s oly nevétséges túlságig viszi, hogy az iriggy, csak hogy vetélytársát bosszantsa s keserítse, nem is, hogy megbuktassa, tönkre teszi önmagát. S midőn vetélytársa fiától, ki az ő leányát szereti, nagylelkűen visszaadott vagyonát elfogadja, nem csak ki nem gyógyult irigységből, nem csak meg nem szégyenült, hanem e szavakkal végzi be szerepét és a darabot:

„Én is velök megyek, mulassanak !
Kaczagjanak fölöttem ; tán e gyáva
Szívet megedzi gúnyjok, s nem remeg
Többé, ha mást megsemmisíteni kell !“

Ím ez a fő jellem, s drámai és vígjátéki fejlődése. A mellékalakok még tartalmatlanabbak ; a főispán, fiával együtt, ki első szerelmes volna, üres és eszmétlen lények ; a fiú, ki magát korhely kártyásnak mutatja még kedvese előtt is, s ez álarcz alatt, nem tudjuk megérteni, hogy, az iriggy összes vagyonát, váltóit, pénzeit, jószágait maga kezébe kaparítja, — egy lehetetlen, s a mellett homályosan körvonalzott alak. A kisasszonyban nincs sem érzés-mélység, sem jellemerő ; a szobalány meg oly sületlen, hogy midőn az urfi őt közbenjáróul akarja fölvenni kisasszonyánál, ő az urfi első szavát szerelmi vallomásnak veszi s az egész darabon át azzal van tele a szája, hogy őt az urfi, a főispán fia, veszi feleségül. — A mű nyelve erőltetett, darabos, egyenetlen, majd dagályos, majd ismét laposabb a legközönségesebb prózánál.

A „*Csalárd féltékenyek*“ szerzőjében a bírálók egyike némi comiceai ért vélt fölfedezhetni. Ez azonban csak némely elkoptatott helyzetek, setétben való találkozások, föltreismerések, meg frivolságok föltalálásaig terjed. — Az egész mű kétségbeesztően frivol, sőt egyenesen erkölcstelen. A nők oly szemérmetlenül ízik szerelmeiket nem csak férjeik hátamögött, de azok s az egész társaság szeme előtt, mint tán soha és sehol a legromlottabb társadalomban sem tették. A czímbe levő féltékenység igazában véve csak a czímbe maradt ; annál bujábbban burjánzik a

csalárdság. De az egész játéknak sem meséje nincs, csak külsőleg összefüggő jelenetei; sem jellemei, csak szív- és észnélküli személyei; sem alapeszméje, sem morálja, sem nyelve; érdekelni sem tud egy percig sem, mert egyetlen alakja sincs, kiért érdemes volna érdeklődni. S ez is épen oly kétségbeesítő kifejléssel végződik mint „Az irigy“. A szemérmetlen nő azon tanúsággal végzi szerepét, hogy ozontúl már szabadabban üzheti fajtalanságát. Pfúj!

Ila történetesen csak e három darab versenyzett volna: a bíráló bizottság kénytelen volna kérni az akadémiát, hogy a legszigorubb kifejezések mellett alkalmazza az érintett §-t. — Szerencsére azonban itt van

A bajusz. Nem mondom, hogy kitünő mű, azt sem mondom, hogy legjobb vígjátékaink magaslatán áll. De végtelenül fölebb a más háromnál, s magában véve is olyan, hogy míg a színpadon is lehet neki némi szerencsét jósolni, a kritika is fődözhet fel benne, gyöngéi mellett, jó tulajdonokat. Tárgyát elég szerencsével választotta. A múlt század közepébe, a németesítési törekvések központjába, a bécsi társadalmi életbe helyez át. Egy gazdag magyar köznemes, Koltay, földbirtokos és alispán, egy német családból származott leányt vett nőül, ki az ő hugával együtt nevelkedett volt egy zárdában, s őket Magyarországon meglátogatta. A nő kedves; szívvel, ésszel és jellemmel bír; szereti is férjét; boldogul éltek a falun: most, honvágtyól vonva, rávette férjét, hogy Bécsbe költözzenek. Koltay, az egyszerű magyar nemes, itt is magyar marad érzésben, szóban, ruhában. Ez utóbbi nagy botránykő a német körökben, s a nő szenved miatta. Kettejük közt áll, szeretve mindkettőt, s szintoly nagyon hazáját is, Koltay huga, Erzsi, a derék magyar lány. Azonban Koltaynének (Adelájdnek) nagynénje, Turndreyspitz Thusnelda grófné, egy világ asszonya, miután magát Párisban tönkre tette, Bécsbe jön, s elfoglalja házukat, hol uralkodni akar, s Koltayékat is egészen elnémetesíteni. Egy régi imádója, Hugolini gróf, ki azonban, mihelyt Adelájdöt meglátja, beleszeret, s fölteszi magában: őt a világba sodorni és megnyerni, jön a grófné segítségére; felköltik Koltayban a nagyravágyást, hogy még kamarás, tán gróf is lehet, csak jelenjék meg az udvarnál, vegyüljön a társaságba; de hogy ezt tehessen, ki kell vetköznie a magyar ruhából, sőt — le kell vágnia bajuszát is. A ruha, nagy küzdelmek után, csak menne; de a bajusz levágásánál fölébred s tiltakozik a magyar érzés. — A megoldást Erzsi mátkája: Várkövi magyar gróf segíti elő, ki épen jókor érkezik haza szintén Párisból, s egy kis ármányt sző Thusnelda és Hugolini ellen, mely ezeket megszegényíti, Adelájdöt megszabadítja a sikamlós ösvénytől, Koltay bajuszát megmenti a borotvától, s mindent rendbe hoz.

A mű, népszerű alapeszméje s hatásos külsőségei mellett, egy pár jó alakjával is hatni fog. A párisi grófné nagyon ügyesen van bevezetve; Koltay és neje elég zamatos alakok; Erzsit megszeretjük; s a magyar és a német gróf, egy pár vonással legalább, meglehetősen vannak elta-

lálva. A magyar inas s a bécsi szobalány, kik az expositióban szerepelnek, szintén elég eleven képek. Egy henye alak sincs az egészben.

De a mi a mű hatását ez előnyök daczára sem fogja magasra emelkedni engedni, az: hogy míg az első felvonásban az expositio érdekfeszítően van szöve, s a grófné megjelenése rendkívül jól bevezetve, úgy hogy tőle sokat várunk, — a cselekvény a második felvonásban, egész a harmadik közepéig, nagyon vontatott, lankadt; sokat beszélnek, elmondják a tervezett megoldást; s a helyből és időből kifogyva, a harmadik felvonás végén azt nem úgy viszik ki, hanem hirtelen vágják ketté, s nem is igen szerencsésen.

A nyelv, párbeszéd, dictio eleven, magyaros, a jobbak közé tartozik.

Mindezek folytán a bíráló-bizottság egyhangulag a „*Bajusz*“ című és „*Gyöz a jobb*“ jeligéjű 3 felvonásos vígjátékot véli jutalmazandónak, s kéri az akadémiát, hogy a jeligés levelet fölbontatni és a jutalmat kiadni méltóztassék.

A „Gyöz a jobb“ jeligés levélke felbontatván, abból *Szigligeti Ede* neve tűnt ki.

A jutalom Szigligeti Edének kiadatni, s a többi jeligés levélke, Hunfalvy János rendes és Pompéry János lev. tagok által felbontatlanul megsemmisíttetni rendeltetik.

I g a z g a t ó s á g i ü l l é s.

1868. márczius 20-án.

Nagyméltóságu b. E ö t v ö s J ó z s e f elnöklete alatt.

I. A nméltóságu elnök úr üdvözlőlvén az egybegyűlt tagokat, előadja, hogy a bejelentendő költségvetés mellett, még több az Akadémiát lényegesen érdeklő kérdések képezendik a tanácskozás tárgyait.

II. Olvastatott Tóth Lőrincz pénztárnok következő jelentése:

Tekintetes Igazgató Tanács!

Az 1867-dik évi január 27-kén tartott igazgató tanácsi ülésben megállapított költségvetés a remélhető bevételeket 67,950 ftra, a várható kiadásokat pedig 64,530 ftra mérlegelte, s 3420 frtnak tökösítését, vagy más szóval: az alaptőkéből elköltött összegek visszapótlására s így az alaptőke kiegészítésére leendő fordítását tette kilátásba. A lefolyt év a várakozásnak, úgy bevételek, mint kiadások tekintetében, csakugyan meg is felelt, sőt a bevételek a remélt összeget jóval túlhaladták, mert 67,950 frt helyett 73,393 frt 30 kr s 15 arany jött be; a kiadások pedig azon összegben, mely tervezetett, jóval alul maradtak, mert 64,530 frt helyett csak 60,564 frt 65 kr-ra s 434 aranyra mentek, mint ez, okaival együtt, az egyes tételek következő előterjesztéséből ki fog tűnni.

Alapítóknál s hitelezvényi adósoknál künn levő kamathátralókokból ugyanis, melyek akkor 16,709 frt 34 kr-ra s 277 aranyra mentek, tekintetbe véve a törvényes behajtás lassu folyamát, váratott csak 10 ezer forint, bejött pedig 12 arany s 15,342 frt 66 kr, tehát 5342 forinttal több ; — mivel a b. Lopresti-féle (veszélyben forgó) tőke szerencsésen befizettetvén, ez egyszersmind 3675 frtnyi késedelmi kamatot adott, s a Pázmándy-féle adósságra nézve megindított per a követelés kifizetése által megszüntettetvén, innét is tetemesebb kamathátralékok folytak be.

Magok az alapítóknál künn fekvő alapítványi tőkék, kiköleszönzött tőkék, különösen a házépítési pénztárnak átadott tőkék után járó folyó kamatokból váratott 35,850 frtnyi jövedelem ; azonban e forrásból csak 32,217 frt 32 kr jött be, tehát 3,633 frttal kevesebb. Oka, mert a kamatok egy része nem az év folytatában, hanem a következő év elején szokott befizettetni.

Az Akadémia birtokában levő földtehermentesítési s egyéb államkötelezvények és a földhitelintézeti záloglevelek kamatai 8400 frttal praelimináltattak ; befolyt pedig ezen, időközben is gazdagodott forrásból, 10,816 frt, tehát 2446 frttal több.

Az intézet tulajdonához tartozó kereskedelmi banki s bizt. társasági, budai alag-úti és bécsi hitelintézeti részvények után felvétellett a budget-tervben 800 frt, valósággal pedig befolyt 1910 frt 40 kr, tehát 1100 frttal több.

Az évi járadékokból remélt 1400 frt helyett bejött csak 3 arany s 1073 frt 42 kr, a népszerű munkák kiadására évi 3 arany járulék fizetés kötelezettségével vállalkozott úrhölgyek ez évben igen hanyagul teljesítvén kötelességeket, úgy hogy 40 közül csak kilencz aláíró fizette be tartozását. — A kormány által történelmi és régiség-tani kiadások előmozdítására 3 évre, évi 10,000 frttal, utalványozott segélypénz ez évben már megindult, s pontosan kifizettetett.

Előlegezések visszafizetéséből, — melyek közt legfőbb tétel azon összeg, a melyet Emich Gusztáv kiadó könyvtáros, az általa kiadott munkák íróinak az Akadémia pénztára által előlegezett tiszteletdíjak visszatérítéséül, a munkáknak eladásba bocsátása után szokott fizetni, — praelimináltatott 500 frt, bejött 1288 frt.

Ellenben eladott könyvek árából a várt 1000 frt Eggenberger utódai által be nem fizettetett.

A budgettervben fel nem vett rovatokból szintén származott némi jövedelem, úgy-mint : a takarékpénztárba elhelyezett pénzek kamata : 138 frt 95 kr ; s költségek visszatérítése b. Lopresti Lajos és Pázmándy-örökösök részéről : 518 frt 19 kr.

Átmenve a kiadásokra :

1. Rendes tagok, tisztségviselők és szerkesztők díjazására felvétellett a budgetben 17,000 frt, s ez összeget megközelítve kiadatott 16,718 frt 81 kr.

2. Cselédek bérére felvétellett 3000 frt, kiadatott 3099 frt 70 kr.

3. Jutalmakra fölvétellett 730 arany, vagyis 6 frtjával 4380 frt, kiadatott pedig 400 arany és 781 frt, vagyis az aranyokat szintén 6 frtjával számítva, 3181 frt, azért pedig 1649 frttal kevesebb a praeliminált összegnél, mert a philosophiai nagy jutalom (200 arany) ki nem adatott.

4. Nyomtatásra, metszésre, és írói díjakra az általános pénztárból, hová a kiadásra elfogadott egyes munkák, s az Évkönyvek, Értesítők és Jegyzőkönyvek tartoznak, fel volt véve 10,000 forint, kiadatott pedig csak : 9142 frt 23 kr, miben a könyvköttetés, fűtés és a könyvtár részére eszközölt másoltatás költségei is befoglaltatnak. — A kiadásra elfogadott s az 1867-ki budgetben felemlített munkák közül, az említett összeg-

ből, fedezve vannak : Petzval Ottó „*Felsőbb-Mennyiségtana*“ s Hunfalvy János „*M. Birodalom leírása*“; a többiek most is kiadásra várnak.

5. Az öt külön bizottság rendelkezése alá bocsátott összesen 19,000 frtból csak 17,862 frt 35 kr költött el ; nevezetesen :

a történelmi bizottság kiszabott 6000 frtján túl elköltött 351 frt 60 krt, ellenben az archaeologiai bizottság, fő mozgatóinak, Rómer és Henszlmann uraknak Párisban a világkiállításon volt hosszas időzések miatt, 4000 frtjából csak 1452 frt 44 krt. — A matematikai és természettudományi bizottság 6000 frtja helyett kiadott 7177 frt 41 krt miből a physikai terem bebútorozására, felszerelésére, s physikai könyvek s folyóiratokra fordítatott közel 4000 frt. A budgeten túli költségezt azon közbejött körülmény okozta hogy a bizottság az Akadémia utólagos jóváhagyásával egy működő physikust (Akin urat) alkalmazott 1000 frt évi tiszteletdíjjal, a mi a budgetben felvéve nem volt. A statisztikai bizottság nem költötte el egészen kirendelt 1500 forintját, csak 1128 frt 50 krt adván ki ; a nyelvtudományi bizottság pedig 1699 forintot igényelt, innét fizettetvén Mátyás Flórián l. t. s a nyelvtörténeti szótár szerkesztőjének rendszeresített 500 frtnyi évdíja is.

6. Folyóiratokra és könyvekre határozva volt 1000 fnyi összeg ; kiadott pedig 1311 frt 40 kr, mely összegben foglaltatik azon 150 frt is, melyet az Akadémia Kriza „Vadrózsái“ a székely népköltészet ezen kinevei kiadásának előmozdítására oly módon szavazott meg, hogy ez összegért a miből 60 példányt kapjon.

7. Irodai szükségletekre 200 frt helyett elköltetett csak 183 frt 89 kr.

8. Ügyvédi, postai és szállítási költségekre ki volt szabva 1000 frt, kiadott pedig 1355 frt, azonban a kiadott peres költségekből, mint feljebb előfordul, visszatérült 518 frt 19 kr, és így ezen rovatban a valódi költség nem érte el a praeliminált összeget.

9. Adókra, illetékekre és bélyegekre fel volt véve a budgetben 5000 frt, — azonban oly reményről táplálva, hogy ezen tudományos intézet még az év folytán fel fog ezen elviselhetlen és céljaiban gátló tehertől mentetni, adók nem fizetettek, s csak az államkölvények után lefoglott jövedelmi adók, és némely nyugták bélyegei képezik azon 467 frt 82 krnyi összeget, mely a kimutatásban foglaltatik.

10. Fűtés, világítás, javítás és tisztogatásra, tekintetbe véve az akadémiai palota helyiségeinek terjedelmét s fényét, a régebbi budgetekben előforduló összegeknek négyszerese, 2000 frt volt kiszabva ; tapasztalás szerint ez sem lett elég, a miben fő okozó volt a fűtő készüllet hibás volta. Elköltetett e rovatban 2208 frt 21 kr. Most a fűtő készüllet, a csövek és csatornák, a tett tapasztalások és szakértő vizsgálat nyomán, kijavíttattak, s ezáltal a fűtésben tetemes gazdálkodás eszközöltetik.

11. Beszerzésekre, mesteremberek számláira, mely ezim alatt semmi sem volt a budgetben felvéve azon reményben, hogy az újdönúj épületben ily szükségletek elő nem fordulnak, s ha előfordulnának is, a tisztogatás és javítás rovatában felvett tetemesből lesznek fedezhetők, — váratlanul 1137 frt ment el, miután könyvtári állványokra, a physikai terembe szükséges ablak-redőnyökre, egy delejes kunyhó felállítására, szekrények s a roszul készült árnyékszékék kijavítására tetemesből összegek szükségeltettek.

12. A csekélyebb fizetésű tisztviselőknek és a szolgáltnak, a rendkívüli drágaság tekintetéből, elnöki meghagyás folytán 300 frtnyi előleg adatott, a mi a budgetben előrelátva szintén nem volt.

13. Legnagyobb váratlan kiadást okoztak azonban a budget korlátain kívül a

rendkívüli költségek. Ezekre, a „Budapesti Szemle“ segélyezésére szánt 600 fttal együtt, mindössze csak 1000 ft volt pracliminálva, kiadatott pedig a „Budapesti Szemle“-re fordított 600 frton kívül, 4911 ft 33 kr, s e költség bőven elvitte azt, a mi az adó nem fizetés által visszatartatott. A koronázási díszítés ugyanis, a kivilágításokkal együtt, 3700 frtnál többre került ; az Eszterházy képtári szolgálat, s másoló-terem felszerelése közel 300 frtba, Takács István kiadónak 250 forint külöu díj rendeltetett a hivatalos órákon kívül tett szolgálataiért ; ide számíttattak továbbá a közgyűlésre megjelent vidéki tagok napi díjai s költségei. A koronázási díszítés költségeinek az országos pénztár részéről leendő visszatérítése iránt a magy. kir. pénzügyi ministeriumhoz folyamodás intéztetett, melynek kedvező eredménye váratik.

Ezen tételek fedezése után, de csupán azon okból, mert adó nem fizettetett, 7000 ft volt az 1867-ki év folytán tőkesíthető, vagyis az alaptőkének, azon tartozás le-
rovására, melyet ettől a jövedelmi pénztár hosszú évek során kölcsön vett, átadható. Ha az adók fizetettek volna, mint fizetettek előbbi években, úgy e megtakarítás lehetlenné válik.

Költségvetés 1868-dik évré.

Előre becsáttatván, hogy, az építés teljes bevégeztével, az 1867. év végéig külön vezetett építési pénztár elnöki engedelem folytán, 1868. év kezdetétől fogva, a másik pénztárral összesítetett, s ezentúl a házak jövedelmei, valamint az azok fentartására s kezelésére szükséges kiadások az Akadémia egyéb vagyonával együtt fognak kezeltetni, következő költségvetést van szerencsém tisztelettel előterjeszteni :

a) Bevételek :

1. Alapítványi tőkék s kikölcsönzött pénzek után fenlevő kamathátralék, a kimutatások szerint 15,264 ft 55 kr-ra menvén, mint-hogy ezen összegből mintegy 5000 ft olyan, a mit vagy elvesztett-n k lehet tekinteni, vagy per útján kell behajtani, e forrásból felvételik	10,000 ft.
2. Folyó kamatokból, alapítványi tőkék s kölcsönök után be kellene folyni 27,240 frtnak, számítva azonban a nem pontos befizetések-re, s azon szokásra, hogy a kamatok jókora része csak a következő év kezdetén fizetetik be, — biztosan felvétethetik csupán	20,000 „
3. A bérháznak szerződés szerinti jövedelme	17,077 „
4. A palota jövedelme (képzőművészeti egyeslet, s földalatti helyiségektől)	3,200 „
5. A földtehermentesítési papírosok kamatai	6,610 „
6. Nemzeti kölcsön, és egyéb állampapírosok kamatai	1,700 „
7. Földhitelintézeti záloglevelek kamatai	3,190 „
8. Részvények után	800 „
9. Évi járadékokból	700 „
10. Előlegek visszafizetéséből	1,200 „
11. Eladott könyvekből	2,000 „

12. Takarékpénztári kamatokból	400 frt.
13. A kormány által a történelmi s régiségtani kiadások segélyezésére utalványozott összeg	10,000 „
Összesen .	76,907 „

b) *Kiadások:*

1. Rendes tagok, tisztviselők és szerkesztők fizetésére	17,825 frt.
2. Cselédek bérére s ruházatára	3,000 „
3. Jutalmakra 1,260 arany, vagyis 6 forintjával felváltva	7,560 „
(a pesti takarékpénztár által kitűzött „Fáy András“ nevét viselő, s a hölgyalapítványi jutalmak fedezésére szükséges pénzek az alapítók által egyenesen fizettetvén, s ezen alapítványok a jövedelmek közt felvéve nem lévén, a jutalmakra szükségelt összegből is kihagyattak; ezekkel együtt a jutalmak 2700 frttal többre, s 10,260 frtra mennének.)	
4. Kiadványokra (írói díjakra, nyomtatásra, metszésre) az általános pénztárból	10,000 frt.
(a kiadásra elfogadott s még kiadatlan munkák: Szabó István Hesiodusa, Apáczai Csere Encyclopaediája és Logica; Kalevala finn éposz fordítása Barna Nándortól; Justinian lovag szobra; Hradeczký Méhészete; a Légtüneti észleletek I. kötete, s a Magyar Nyelvemlékek V. kötete.)	
5. Az egyes bizottságok budgetjei:	
a) A történelmi bizottságnak	6,000 „
b) Az archaeologiai bizottságnak, mely tavaly a neki járó 4000 frtból csak 1452 frt 44 krt költött, s így 2547 frt 56 krt fentartott, az idei 4000 frttal együtt	6,547 frt 56 kr.
c) A nyelvtudományi bizottságnak	1,500 „ — „
d) A statisztikai bizottságnak	1,500 „ — „
e) A math. és természettud. bizottságnak, Akin úr fizetésével együtt	4,000 „ — „
6. Könyvszerzésre s folyóiratokra	1,000 „ — „
7. Irodai szükségletekre	200 „ — „
8. Ügyvédi, postai, szállítási költségekre	500 „ — „
9. Fűtés-, világítás-, tisztogatás-, javítások s beszerzésekre	2,500 „ — „
10. Közgyűlési díjak s költségekre	200 „ — „
11. A Budapesti Szemle segélyezésére	600 „ — „
12. Rendkívüli költségekre (ide számítva a Rhédey-emlék árának az Akadémiára eső részét, mintegy 700 ftot is)	1,200 „ — „
13. Kamatok az építésre felvett kölcsönök után	12,500 „ — „
Összesen .	76,632 frt 56 kr.

Kitetszik ezen legszűkebbre szabott számításból, hogy az Akadémia, ha törlesztés s kamatfizetés, úgy törvényes, mint becsületbeli kötelességének eleget tenni akar, sem nem tökesíthet ez évben, sem adókat nem fizethet, cz utóbbi célra legfeljebb csak pár száz forint maradván fel a legszükségesebb nyugta-bélyegekre, s állampapírok után járó

jövedelmi adóra. Ha pedig elzálogosított értékpapírokat, melyekre a pénzügyintézetekről oly drága előlegek vétettek fel, hogy azoknak visszaváltása igenis kívánatos, még ez évben visszaváltani akarja, vagy ha a Széchenyi-szobor-pénztár a tőle kölcsönövelt pénzeket visszaköveteli : akkor valamely rendkívüli segélyeszközhöz kell nyúlnia.

E jelentés, minden egyéb pontjára nézve jóvá hagyatván, tudomásul vétetett ; azon tételre nézve, mely az eladott könyvek árából várt 1000 frtot Eggenberger utódai által be nem fizetettnek jelenti, az határozatott : hogy ez ügy elrendezésével, utólagos bejelentés mellett, elnök úrnak bizassék meg. A 9-dik pontban említett adóhátralékra vonatkozólag szintén a nmélt. elnök úr kéri, miszerint a m. kir. pénzügyi miniszteriumnál kieszaközölni méltóztatnék : hogy intézetünk, valamint általában hazai tudományos intézeteink az adó terhétől, mennyire ezt a viszonyok engedendik, a múlt és jövőre nézve felmentessenek.

III. Olvastatott a nyelvtudományi bizottság felterjesztése, melyben a harmincz évi „Nyelvtudományi közlemények” kiadási költségeit az 1868-ik évre is elhatározni kéri. Megadatik.

IV. Olvastatott a történelmi bizottság felterjesztése, melyben, hivatkozva azon indokokra, melyeket az osztály folyó évi márcz. 16-diki ülésén előadott, az országos alapítványból utalványozott 6000 fton felül, magát azon 3000 fiban is részesíttetni kéri, mely eddigelé a bizottság rendes budgetjét képezé.

Az Igazgatóság, tekintve az Akadémia jelen szorultabb viszonyait, a bizottság kérelmét nem teljesítheti.

V. Olvastatott az archaeologiai bizottság felterjesztése, melyben az 1868-diki rendes 4000 ftnyi utalványhoz, a múlt évi budget maradvékát is hozzá csatoltatni kéri.

Megadatik.

VI. Olvastatott az archaeologiai bizottság kérelme, melyben az akad. könyvtárnak ajándékozott Pulszky Ferencz-féle becses könyvgyűjtemény kiegészítését indítványozza.

Az Igazgatóság köszönetét fejezi ki a hazafias adományért, s egyszersmind igéri, hogy a kívánt kiegészítés, mihelyt a körülmények megengedik, nem fog feledésbe merülni.

VII. Olvastatott az akad. könyvtár tisztviselőinek felterjesztése, melyben saját évi díjakat, melyek még mindig a régiek, s a könyvtárnak új könyvek megszerzésére utalványozott 1000 ftot magasabbra, különösen ez utóbbit 3000 ftra emeltetni kéri.

Az Igazgatóság kénytelen sajnálattal kijelenteni, hogy az Akadémia jelen pénzügyi viszonyai közt a kérelmet, úgy a tisztviselőkre, mint a könyvtárra vonatkozólag nem teljesítheti. — A könyvtári szolgálatra vonatkozó indítvány kivételével, mely szintén egyik részét képezi a felterjesztésnek, a nmélt. elnök úr bizatik meg.

VIII. Olvastatott a mathem. és természettudományi bizottság felterjesztése, melyben múlt évi 6000 ftnyi budgetjét, ez évben is ugyanannyiban kéri meghatározatni.

Az Igazgatóság nem lévén oly helyzetben, hogy e kérelmet teljesíthetné, ebbeli sajnálatát jegyzőkönyvileg is kimondatui óhajtja.

IX. Olvastattak az akadémiai iroda- hivatalnokok magasabb díjazást kéri, s a szolgálta személyzet drágasági pótlékért esedező folyamodványai.

Ez ügy elrendezésével a nmélt. akad. elnök úr bizatott meg.

X. Olvastatott Ybl Miklós és Szkalnitzky Antal építészek folyamodványa, kik, beadván az Akadémia palotájának építésére vonatkozó végaszakadásokat és kimutatásokat,

a felelősség terhe alól magokat felmentetni, s a szerződésileg is megígért jutalomban részesíttetni kérik; egyszersmind Pucher József segéd építész a tek. Igazgató Tanács figyelmébe ajánlják.

Az Igazgatóság, mielőtt a végfelmentést kimondaná, egy kisebb bizottság által óhajtja az épületet, szakértők közreműködése mellett, megvizsgáltatni. E bizottságot Károlyi György gr., Apponyi György gr. és Kubinyi Ágoston képezendik, kik egyszersmind felkéretnek, hogy a szerződés nyomán véleményt adni szíveskedjenek az építész uraknak kitűzendő jutalomról.

I g a z g a t ó s á g i ü l é s .

1868. márcz. 26-án.

Nagymélt. b. E ö t v ö s J ó z s e f elnök úr elnöklete alatt.

XI. Olvastatott *Hinka József* m. akadémiai ügyész következő jelentése :

Nagyméltóságu akadémiai másod elnök úr ! A M. Tud. Akadémiának múlt 1867-ik évben elintézett, részint pedig folyamatban maradt jogügyei folyamáról van szerencsém Excellentiádnak következőkben előterjeszteni alázatos jelentésemet :

1. B. Lo Presti Árpád alapítványának hátraléka, mely a megítélt késedelmi kamatokkal és perköltségekkel együtt 47,584 ft. 91 kr-ra rúgott, Excellentiádnak NB. alatt ide zárt hátirata folytán Barinyai János pozsonyi ügyvédre engedmény útján átruházatván, az által még múlt évi márcz. 16-án fizettetett be földtehermentesítési kötvényekben az akadémiai pénztárba.

2-or. Néhai id. Pázmándy Dénes örökösénél kölcsönkép fenmaradt kétfélebeli követelés, mely a kamatokkal és megítélt perköltségekkel együtt 27,099 ft. 13 kr-ra rúgott, — múlt évi sept. 12-én szintén befizettetett az akadémiai pénztárba.

3-or. A csőd alá került Márton Demeternél kölcsön volt 9,600 ftnyi tőke s a még 1864. aug. 1-től járó kamathátralék hasonlókép befizettetett az akadémiai pénztárba.

4-er. Kovács Ágoston, Ede és Bencze árvái mint a Kovács Lajosnál kölcsön levő 31,500 ftnyi tőke és járulékaik biztosítására hitelzálogul lekötött, s az időközben elmaradt, úgy a folyó kamatnak biztos beszedése miatt végrehajtásilag hasznóbérbe adott Berencze jószágának hasznóbérlői, az ellenük megítélt, és 1861. október 1-től m. évi oct. 1 ig lejárt 13,860 ftnyi hasznóbéri hátralékból még hiányzó 4,560 ftot befizették az akadémiai pénztárba, minek folytán az ellenük eszközölt végrehajtás beállítatott ; — egyszersmind pedig ezen általuk befizetett hasznóbér a Kovács Lajost terhelő kamathátralékból levonatván, a fenmaradt 1,048 ft. 75 krnyi kamathátralék szintűgy, mint az Akadémia teljes kielégítéséig járó folyó kamat, a Kovács Lajos ellen folyamatban levő végrehajtás utjání árverés alá bocsátandó berenczei jószág eladási árából a tőkével együtt ki fog egyenlíttetni.

5-ör. Néhai Mészleányi Márton Jánosnak 300 db. cs. aranyról tett alapítványa és járulékaik befizetésére intézett eddigi szorgalmazásaim sikertelenek maradván, kénytelen

voltam az alapító végrendeleti örököseit Pest városa törvényszéke elébe idéztetni, s az ellenük *e hó 23-ra* elrendelt tárgyalás eredményéről annak idejében lesz szoroscsém Excellenciátat értesíteni.

6 or. Néhai Hofrichter József pesti háztulajdonosnak végrendelete, melynek 2-ik pontja szerint az itt Pesten a József-külvárosi József-utcában 930. sz. alatt fekvő háznak $\frac{1}{20}$, s ha ezen háznak élet fogytiglani haszonélvezője Brill Emma törvényes utód nélkül hal el annak $\frac{1}{10}$ -ed részében az Akadémiát nevezte ki örökösének, — úgy a kieszközölt birtok-bizonyítvány alapján bekebelezetett az e háznak $\frac{1}{10}$ -ad, s esetlegesen $\frac{1}{10}$ -ed részében helyettesített Akadémiát illető tulajdonjog.

7-er. Néhai Patkó Dienes helybeli ügyvéd a NB. alatt ide zárt végrendeleténél fogva, a költségek és hagyományok kifizetése után fenmaradó hagyatékának egyharmadában az Akadémiát, egyharmadában a nemzeti színház nyugdíjintézetét, s egyharmadában a pesti ref. collegiumot nevezte ki örökösének; a hagyatékáról felvett Leltárt van szerencsém Excellenciátának a 3 NB. alatt ide zárva oly megjegyzéssel bemutatni, hogy a hagyaték ellen bizonyos Jánosy Lajos budai seborvos — az örökhagyó állítólagos gyógyításért 300 forintot követel orvosidőj fejében, de mivel a végrendeletkező rendes orvosának Kajdaesi István megyei főorvos bizonyított be, — a törvény útjára utasítatván, ez úton kísérte meg ebbeli vélt jogának érvényesítését; — melynek eredményéről színte csak annak idejében lesz szerencsém Excellenciátat értesíteni.

Továbbá az ugyan e hagyatékáról felvett 3 NB. alatti Leltár szenvedő állapotában 7. sz. alatt előforduló hagyományosok közt a K) alatt megnevezett Csergheő Gyulamérnök még a végrendeletkező *előtt* halálozván meg, kérdés támadt: vajjon a végrendelet 7-ik pontjában neki hagyott 100 ft. s egyéb ingóságok átszállnak-e édes anyjára, vagy pedig a végrendeleti örökösökre. E kérdést az elhunyt hagyományosnak édes anyja özv. Csergheő Jánosné inkább barátságos mint törvényes úton megoldatni kívánván, az akadémiai elnökségnél ben yújtott folyamodványában, a végrendelet 6-ik pontjának hasonlóságára, mely szerint a neki hagyott 200 ftot, ha előbb halna el mint az örökhagyó, ez annak gyermekeire hagyta; itt is az örökhagyó *előtt* elhalt fiúnak végrendeletileg hagyott két ezüsti óráit, két gyűrűt és 100 ftot maga részére kiadatni kéri; — mire nézve oda járul igénytelen nézetem, hogy a végrendeletkezőnek ez esetben helyettesítő szándékát a végrendelet 6-ik pontjából csakugyan némi alapossággal lehet következtetni, más részt pedig a csekély nyugdíjjal ellátott folyamodó özvegy asszonynak szegénysége s a hagyomány csekélyisége is ajánlják némiképen a folyamodó nőnek ezen kérelmét; mely azonban csak az esetben lesz en teljesíthető, ha a másik két végrendeleti örökös is hozzájáruland.

Végre az ugyanezen hagyaték eddigi kezeléséről vezetett számadások most vétettek vizsgálat alá; mihelyest tehát az ellenök felmerült nehézségek el lesznek osztatva; — a hagyatékhoz tartozó budai telek pedig, mely a 3NB. alatti Leltár szerint 1,082 fira van becsülve, az elrendelt közárverésen el lesz adva, s ennek eladási árából, úgy a hagyaték eddigi jövedelmeiből a még fenmaradt térlek ki lesznek fizetve, a tiszta hagyaték, — mely az itt Pesten belvárosi Szerb-utcában 1-ső sz. alatt fekvő emeletes házból és tán még kevés készpénzből fog állni, — át fog adatni a végrendeleti örökösöknek, egy harmadában pedig az Akadémiának.

8-or. Az Akadémiának a palota és bérház után kivetett országos és földtehermentesítési adópótlékok s a Pestvárosa által adományozott házteleknek 78,000 fira becsült értéke után kivetett 7,800 ftnyi átruházási illeték alóli felmentetése iránt, részint a volt helytartó

tanácsához, részint pedig a volt országos pénzügyi igazgatósághoz folyamodván, mindaddig rendelet nem érkezett; minthogy pedig az akadémiái bérház bérlője időközben a múlt évre kivetett 2,018 ft. 91 krnyi országos adópótlékok befizetésére megintetett, az elnökség meghagyásából beadatott múlt évben 399. sz. alatt a magas pénzügyi ministeriumnál azon folyamodvány, melyben elnök úr ő exja az Akadémiának felmentetését kérte, nem csak a palota és bérház után eddig kivetett, s ezentúl kivetendő mindennemű adóilleték s adópótlékok, hanem egyszersmind valamennyi bőlgy és vagyon-átruházási illetékek, sőt a hason érték fizetése alól is. E folyamodvány, mint értesültem, legközelebbi időben a belügyministerium útján fog ^{27,750}/₈₆₇ sz. alatt ő cs. k. ap. Felsőgo legmagasabb végellhatározása alá bocsátatni.

9-er. Diescher Józsefnek az Akadémiával kötött építési szerződéseire képest kiállított s itt Pesten a Teréz-kiüvárosi Király-utczában 892. és Kemnitz-utczában 913. sz. alatt fekvő háztelkére betáblázott két rendbeli biztosíték okmánya, miután az építési szerződésben kikötött feltételeknek eleget tett — telekkönyvileg kitöröltetni rendeltetett.

10-er. Néhai özv. Suták Sámuelné szül. Reguli Zsuzsánna és fia Suták Antal orvos doctor nyiregyházi lakosok, a 4 NB. alatt ide zárt végrendelet 6-dik pontjában vagyónuk $\frac{1}{16}$ részét hagyományozták az Akadémiának. — Ezen végrendeleten a törvényes örökösök meg nem nyugodván pert indítottak a végrendeleti örökösök és hagyományosok ellen azon végrendelet megsemmisítésére, de az első bíróság által keresetüktől elmozdítatván, az ítéletet felebezték a kir. táblához, a honnan most váratik az ügy eldöntése.

11-er. Néhai Bakos László helybeli házbirtokos az 5 NB. alatti végrendelete 2-ik pontjában 20 ftot hagyományozott az Akadémiának, mely hagyomány m. é. december havában fizettetett be az akadémiái pénztárba.

12-er. Néhai Wanitsch Károly helybeli lakos a 6 NB. alatti végrendeleti kivonat szerint 10 ftot hagyományozott az Akadémiának; ezen hagyomány nem sokára be fog fizettni az Akadémia pénztárába.

13-or. Duka Miklós b., Lombay Imre, Máriássy Béla, Prónay Albert báró örökösé, Ambrózy Lajos báró, Simonffy Kálmán, mint késedelmes adók perbe fogattak; — valamint:

14-er. A házépítésre aláírt alapítók is, ú. m. Rohonczy Lipót örököséi, Gyöngyös városa, Döry Lajos báró, Döry Károly, Leopoldina és gróf Schmettov Richárd, ha az ujabban kitűzött záridő alatt le nem róják tartozásaikat, szintén perbe fognak idéztetni.

15-ör. Büszörményi Zsigmond jesztrebi ref. lelkész, néhai Rhédei László végrendeleti örököséi, s így az Akadémia ellen is hét évi elmaradt papi fizetés fejében követelt 638 ft. és 40 forintnyi temetési díj iránt, mely részint a bíróilag kitűzött s hírlapilag közzétett záridő alatt nem volt bejelentve, részint pedig a hagyatéki gondnok számadása szerint ki lett fizetve, — pert indított, melyben a felperes az Akadémia részéről helyettesített ügyvéd Vály István legutóbbi jelentése szerint, az alperes örökösöket oly egyességre hívta fel, mely szerint ő a keresetbe vett 678 ft. helyett kész volna 400 forinttal is beelégedni; — mihelyest a többi alperesi képviselőknek e részbeni nyilatkozataik be lesznek küldve, nem késsem azokat Excellentiának véleményem kíséretében bemutatni.

16-or. Néhai Rhédei László végrendeletének egyik végrehajtója és hagyatéki gondnok Balázs Józsefnek a hagyatékok kezeléséről, nem különben a debreczeni collegium pénztárnokának a hagyatékból befolyt pénzekről, s ezekből tett kiadásokról veze-

tett számadásai, megvizsgáltattak a végrendeleti örökösök megjelent képviselői által; de az ekkor felmerült nehézségek eloszlatására szükséges felvilágosítások még nem küldettek be az illető számadóktól, miért is azok e részben felszólítandók, egyszersmind pedig a jesztrebi jószág kezeléséről Diószeghi János ügyvéd és Kossuth Ádám haszonbérli által vezetett számadások megvizsgálása iránt Bence János által tett jelentés is a végrendeleti örökösök képviselői által felülvizsgálandó levén, azok erre is mielőbb elnöki leg felhívdók lesznek; végre a nemes lelkű öröklagó és édes anyjának emelendő síremlékre megkivántató, s az Akadémia által felajánlott költségviselésében, a mint az egyik végrendeleti végrehajtó Somoskeővy Antal hűszemélynök úr által értesíttem, a debreczeni collegium is kész örökrészéhez képest aránylag vagyis $\frac{1}{6}$ -ában részt venni; — a másik két végrendeleti örökös képviselője e részben eddigelő még nem nyilatkozott.

Mihelyest pedig a számadások felülvizsgálata be lesz fejezve; továbbá a jesztrebi jószág kezeléséből netán felmerülő maradvány az illetőktől be lesz hajtva, nem különben a tarczali háztelek eladási árából Kun Dániel mint a sárospataki collegium képviselőjénél visszamaradt 480 ft, úgy a debreczeni collegium pénztárában fennmaradt 1,082 ft. 3 kr. be lesz szedve, és ebből az Akadémia által a hagyatéktisztába hozatalára előlegezett költségek, szintúgy mint az eddig hátramaradt némely tartozások, ú. m. Gorove Jánosnak visszajáró 72 ft. 66 kr. Blahunka Ferencznek az öröklagó helybeli ügyvédjének kielégítlenül maradt 87 ft. 19 krnyi követelése, és Bösözörményi Zsigmondnak fennérintett követelése, tán barátságos úton, kiegyenlítve lesznek; — a végrendeleti végrehajtók sem fognak késni a végrendelet mikénti végrehajtásáról szóló jelentéseket elkészíteni, s azt mind az illető megyetörvényszéknek, mind pedig a végrendeleti örökösöknek bemutatni.

E jelentés minden egyéb pontjaira nézve tudomásul vétetvén, a 7-dik pontra vonatkozólag határozottatott: hogy özv. Csergheő Jánosné kérelme, tekintve ennek alaposágát s az özvegy szegénységét, megadatik. — A 9-dik pontra nézve Diescher József és hitvestársa azon kérelme, mely szerint az akad. bérház eddigi értékpapirokban történt haszonbéri biztosítékát, ingatlan biztosítékkal óhajtják felcseréltetni, megadatik, oly kikötéssel, hogy a betáblázás első helyre történjék. — A 14-dik pontra nézve, a perbefogatást, költségkímélés tekintetéből, az Igazgatóság csak úgy helyesli, ha ez eljárás után némi eredmény várható. — A 16-dik pontra vonatkozólag, a néhai — Rhédei László — és édes anyjának végrendeletileg állítandó síremlék ügyében, az illető örökösök köteleiségek teljesítésére felszólítandók. Egyébként e tárgy elintézésére a nmélt. elnök úr kéri fel.

XII. Olvastatott Hinka József akad. ügyész következő jelentése:

Nagyméltóságu Elnök úr! Hunyad megyében Dobrán lakó Hartl Ignácznak Excellentiádhoz intézett, és az Akadémiának f. é. febr. 24-kén tartott összes ülésében hozott határozatánál fogva jogi szempontból teendő vizsgálat végett hozzám utasított felterjesztését, a melyhez csatolt végrendeletében mintegy 9400 ftra rugó követelésit az Akadémiának hagyományozza, — van szerencsém NB. alatt oly igénytelen nézettel visszamutatni, hogy Dóva városában lakozó, e részben megkeresett ügyvéd Tóth Lászlónak 2 NB. alatt ide zárt levele szerint, Hartl Ignácznak 3 rendbeli követelése Nopcsa László báró esődtömege ellen bejelentetett ugyanazon ügyvéd által, s az meg is fog ítéltetni, de alap hiánya miatt alig fog a tömeg értékéből kikerülni, mivel ezt az elsőbbséggel bíró két hitelező fogja elnyelni.

A negyedik rendbeli követelés, mely Szalbek Jakab aradi házán volt betáblázva, — Tavasz Antal aradi ügyvédnek 3 NB. alatti levele szerint ugyanazon aradi házról, melyet időközben Aczél Péter báró úr megvett — a hitelező képviselőjének bejegyezése folytán, ismét letöröltetett.

Azonban én czélszerűnek tartottam, még Aczél Péter báró urat is e részbeni felvilágosítás adására megkeresni, de választ még eddig nem vettem.

E szerint mind a négy rendbeli követelés behajthatása kétséges lévén, addig míg e részben valamely biztos kilátás nem mutatkozik, alig lehet az ajánlatot elfogadhatónak mondani, — mindazonáltal bevárandónak vélem azon időpontot, midőn e fölött határozottan lehet itélni; addig pedig függőben tartatnék az Akadémiának ez ajánlat elfogadása iránti nyilatkozata, — miről az ajánlattevő szintúgy mint ennek fennvezett ügyvédje is értesítendő.

Az akadémiái ügyész ajánlata elfogadatik.

XIII. Olvastatott a M. Tud. Akadémia f. é. márcz. 19-diki összes üléséből kelt következő felterjesztése:

Tisztelt Igazgató Tanács! A M. T. Akadémia már egy ízben kifejezte volt óhajtatását, hogy néhai dicső emlékezetű Kazinczy Ferencz nyelvünk és irodalmunk előbjudóknak kéziratok maradványai, melyek néhai Kazinczy Gábor által nagy buzgalommal összegyűjtve, jelenleg az utóbbi örökösének birtokában vannak, az Akadémia kéziratárába vétessenek meg, részint azért, mert e kegyelettel tartozik az Akadémia irodalmunk anna dicső vezére hagyományainak; részint mivel azon kor műveltségi és irodalmi történetét, különösen pedig magának Kazinczy Ferencznek teljes életrajzát azok nélkül megírni nem lehet.

A tisztelt Igazgató Tanács akkor teljesen méltányolta az Akadémia indokait; s a megvételt csak is az akadémiái pénztár kedvezőtlen viszonyai miatt halasztotta el.

Való, hogy e viszonyok mai nap sem igen kedvezőbbek, azonban tisztelt Igazgató Tanács! felelhet, hogy mikorra pénzügyi viszonyaink óhajtott alakulást nyernek, akkorra e gyűjtemény vagy éppen nem lesz, vagy nem a mostani teljességében lesz már megszerzhető: annál fogva az Akadémia bátorodik megújítani előbbi kérelmét, hogy Kazinczy Ferencz e hagyományainak megszerzése, habár némi megszorításba kerülne is, tovább ne halasztassék.

A nevezett kéziratok a M. T. Akadémia számára megszerzendők oly ajánlat mellett, hogy az erre kívánt összeg, mennyire az Akadémia pénzereje bírja, részletekben fizetessék; mi ha az örökösök részéről elfogadtatnék, a nmélt. elnök úr bízatik meg az ügy végelrendezésével.

XIV. Ügyrokonságnál fogva szóba hozott a Kazinczy-féle háznak megmentése és emlékszerű kiépítése, s miután a pusztulásnak indúlt ház haladék nélküli intézkedést igényel, s ezen felül már gyűlt is össze e czélra 50,000 ftnyi tőke, szükségesnek találtattott egy kisebb bizottság kiküldetése, mely az ügyállásról, a tervről és ennek kiviteléről, valamint a tőke további kezeléséről az Igazgatóságnak benyújtandó véleményt adjon.

Az indítvány elfogadtatott, s bizottsági tagokul Cziráky János gróf, Sennyey Pál br. és Kubinyi Ágoston kértettek fel.

XV. Olvastatott a M. T. Akadémia f. é. márcz. 18-ki nagygyűléséből kelt következő felterjesztése:

Tisztelt Igazgató Tanács! A M. T. Akadémia alapszabályai a szomorú emlékezetű

50-es évek folytán oly kényszerített módosításokon mentek keresztül, hogy ezek e módosított alakban az örvendatosan megváltozott országos viszonyokhoz többé nem illenek, mint erről kit-kít az első tekintet az alapszabályokra meggyőzhet. Ezen felül a korigények és a tudomány haladó érdeke is ajánlatossá teszik, hogy e szabályok tartalma érett megfontolásnak és mindenoldalú vizsgálatnak vessék alá, arra nézve, szükséges-e a tisztán elavult, és a mostani helyzetnek többé meg nem felelő pontok módosításán kívül más egyéb reformokat is életbe léptetni? Ily szempontból kiindulva az Akadémia, e hó 18-án tartott nagygyűlésében, részéről egy hat tagú tanácskozó bizottságot rendelt ki, miről ezennel a Tisztelt Igazgató Tanácsot a végre kívánta értesíteni, hogy ha a mondott szabályok többé-kevésbbé lényeges változtatását, vagy talán azok reformját szükségesnek vagy czélszerűnek vélné, saját tagjaiból szintén egy hattagú küldöttséget nevezni méltóztassék, mely az akadémiai tagokkal vegyes bizottságban a módosítások szükségére, a reformok minősége és terjedelme iránt tanácskozáni, javaslatát mind az Igazgató Tanácsnak mind az Akadémia jövő nagygyűlésének harározat végett terjesztése elő.

Midőn az Akadémia ez indítványát tolmácsolni szerencsénk van: maradunk tisztelettel. Kelt Pesten a M. T. Akadémia 1868. márcz. 18-án tartott nagy gyűléséből — a T. Igazgató Tanácsnak alázatos szolgálói: B. Eötvös József elnök, Arany János titoknok.

Az alapszabályok korszerű módosítása, s az e czélra kiküldendő vegyes bizottság eszméje pártolásra találván, az igazgatóság köréből bizottsági tagokul felkértek: Cziráky János gr., Haynald Lajos érsek, Károlyi György gr., Kubinyi Ágoston, Majláth György és Sennyey Pál b. oly megbízással, hogy az alapszabályok átdolgozásában az első alapítók czéljai szem előtt tartassanak, s hogy a bizottság a még élő első alapítókkal magát érintkezésbe tegye.

XVI. Olvastatott a M. T. Akadémiai pénztár új tervezetének elkészítésével megbízott küldöttség következő jelentése:

Tekintetes m. akadémiai Igazgató Tanács! A Tekintetes m. akad. Igazgató Tanács által kiküldtven a czélra, hogy azon indítványnak, miszerint a m. akadémiai pénztár kezelése jövőre a magyar Földhitelintézetre bizassék, — mikénti életbe léptetése és gyakorlati formulázása iránt tervet készítsünk: ezennel van szerencsénk azon tervezetet, melyet e tekintetben javaslatba hozunk, tiszteletteljesen előterjeszteni.

1.) A most alkalmazásban levő könyvek nyomán teljes részletességgel összeállítandó leltár alapján fog a kettős rendszer szerint vezetendő új könyvvezetés megindítani, a leltárnak az új könyvekbe való bevezetésével.

2.) A részletezett activumon és passivumon kívül a leltárban külön lesz kitüntendő: hogy a házépítésre mily összeg folyt be, s a ház mennyibe került.

3.) A könyvvezetési rendszer keresztülvitelére szükségesek:

a) egy első feljegyzési könyv, melynek czélja a cím által megjelöltetik.

b) egy folyó számadások könyve, melyben minden egyes intézeti adósnak és hitelezőnek külön lap nyitassék.

c) egy összesítési napló, melyben a tételek havonként összehasonlíttatnak;

d) a főkönyv, mely híven visszatükrözi az Akadémia egész pénzügyi állapotát, végre

e) a netalán czélszerűnek mutatkozó mellékkönyvek, például egy scontro, a kötelezvények és a meglevő értékpapírok nyilvántartása végett.

Mindezen könyvek most is léteznek ugyan, de nem a kettős rendszernek megfelelőleg, teljes szabadsággal s kereskedői pontossággal vezetve.

4) Miután a pénzkezelés a Magyar Földhitelintézetre fog bízni, az ebbeli viszony csak utalványozás útján lesz fentartható, melyet az Akadémia alapvagyónának őrzésével s pénzügyének felügyelésével megbizandó egyén teljesít.

5.) Az illető utalványok, valamint a Magyar Földhitelintézetnél koronként rendelkezésre álló összeg nyilvántartása végett szükséges, hogy utalványkönyv vezettessék a megbízott utalványozó által. Az utalványkönyv baloldalára a bevételezendő, jobb oldalára a kifizetendő összegekről kiadott utalványok lemnének vezetendők.

6.) A rend fenntartása végett mulhatlanul szükséges, hogy az utalványozás egy kézben összpontosíttassék.

7.) Az Akadémia adóssai körével által lennének felszólítandók, hogy fizetéseiket ezentúl a Magyar Földhitelintézetnél teljesítsék, ezen intézet által kiadandó nyugta mellett.

8.) Hogy a Magyar Földhitelintézet a nyugtatványozást kellő alakban teljesíthesse, szükséges, hogy ezen intézet a beérkezendő pénzek és leendő fizetések természeté felől a Magyar Akadémia részéről lajstromok átküldése által jó eleve tudósíttassék.

9.) A Magyar Földhitelintézet viszont az Akadémiát hetenként értesíteni fogja a számára bevételezett és kifizetett összegekről.

10.) A lajstromok készítése, a késedelmes adósok sürgetése s háromszori eredménytelen sürgetés után beperelgetés végetti feljelentése, a könyvvezető feladatához tartozzék.

11.) A magyar földhitelintézeti pénzügyviszony s a vezetett könyvek vizsgálatát minden év végén a m. akadémiai elnökség, vagy az Igazgató Tanács küldöttei jelenlétében a M. Akadémia pénzügyi felügyelője fogja teljesíteni. Kelt Pesten, május 1.-ső napján 1868. Tóth Lőrincz m. ak. r. tag s pénztárnok; — Frank Antal, mint e javaslat készítésére ki küldött tag.

A Magyar Földhitelintézet felszólíttatni határoztatott, ha a M. T. Akadémia pénzügyviszonyai kezelését hajlandó-e elfogadni?

XVII. Az akadémiai pénztárnok, az 1862-dik év óta elmaradt évi számadások átvizsgálására kéri fel a tek. Igazgatóságot.

Az eddigelé elmaradt évi számadások átvizsgálására Károlyi György gr.; Cziráky János gr. és Teleki Domokos gr. mint póttag, az akadémiai pénztárnok és ügyész igénybe vételével, kértettek fel.

XVIII. A nmélt. elnök úr, három új Igazgató tag megválasztására hívja fel az ülést. — A titkos szavazás megtörténvén: Haynald Lajos kalocsai érsek, 15 szavazattal 1 ellen, Waldstein János gr., 9 szavazattal 7 ellen; s Kemény Zsigmond báró, 10 szavazattal 6 ellen, lettek az Igazgató Tanács tagjaivá elválasztva.

A
MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA
É R T E S Í T Ő J E.

Tizenharmadik (nyelv- és széptudományi osztály-)ülés

1868. márczius 23-án.

Kubinyi Ágoston t. t. helyettes elnöklete alatt.

119. *Szász Károly* 1. t. jelenti, hogy *Tompa Mihály* 1858-ban akad. lev. taggá választott koszorús költőnk, tartott ugyan 1859-ben akadémiai előadást, a mennyiben az akadémiai Kazinczy-ünnepélyen pályanyertes költeménye felolvastatott, de székét nagyobb szerű művel óhajtotta volna elfoglalni, mely szándéka betegség következtében meg-hiusulván, jelenleg három elégiát küld, s ezeket olvassa fel székfoglalóul.

120. *Ballagi Mór* r. t. felolvassa *Goldzieher Ignác* következő czímű értekezését: „Adalék a sémi gyök-nyomozáshoz.”

121. *Hunfalvy Pál* r. t. némely földirati neveket igyekvék megfejtteni, jelesen a *Hejő* és *Sajó* folyók neveit, megmutatván, hogy a névtelen írása *heu-you*, *sou-you* e szók megfejtésére vezet. A névtelen *heu-je* nem más, mint a *hév*, *hé* szó; a mai *Hejő* hajdan *hé-jó* volt, mely *he-jővé* lett, mint az *ün-nap* lett *ünnep*-pé. Valamint a *hé-víz*, *hé-tó* stb. nevek öszszók, úgy a *hé-jó* is az, s kérdés: mit jelent a *jó* szó? Hunfalvy erre azt feleli, hogy az finn-ugor szó, mely folyót jelent; finnben *joki-jó'en*, lapban *jakka-jag'an*, osztjákban *jeaga*, vogulban *já*.

Ha a mai *Hejő* eredetileg *hé-jó* = *hé-víz* volt, talán a *Sajó* is értelmezhető. A névtelennek írása szerint: *Sou-you*, mi mai írásunk szerint só-jó, vagy saj-jó volna. A *jó* folyót, folyó vizet jelentvén, kérdés, mit jelent a *sou*, *saj*? Erre a *Sajó* felső mellékén lakó tótok és a dobsinai németek felelnek. A tótok a folyót *slaná*-nak, s Felső-Sajót, Alsó Sajót *nijnj slana*-, *visnj slaná*-nak azaz *sós*-nak, a dobsinaiak pedig Ober-Salza, Unter-Salza = Salzbach-nak nevezik. Bátran értelmezhetjük tehát a *Sajót*, a névtelennek írása szerint is, így: *Saj-jó* = *Sav-jó* = só-víznek. Hogy pedig a *Sajó* csakugyan a sóról vette nevezetét, mutatja nem csak a névtelen „castrum salis“-a, melyet a *Sajó* körül kell keresnünk (Gesztelen felül ma is *Pusztá Sós-tó* van), hanem a zaztyi apátság oklevele, melynek jószágai Bekecstől fogva terjednek „usque ad palsatas aquas“.

A *Sajó* folyó-név só-vizet jelentvén, másutt is ily nevű folyókat kellene találunk. S valóban találunk Máramarosban egyet, mely az

Izába foly a hasonló nevű *Sajó* helység mellett; találunk egyet Erdélyben is, Dobokában és Belső-Szolnokban, Kis-Sajó, Nagy-Sajó, Sajó-Keresztúr, Sajó-Sz. András, Sajó-Udvarhely helységekkel.

Sok *va* végzetű folyónevünk van, mint: *Zsit-va*, *Zagy-va*, *Szim-va*, *Gort-va*, *Bold-va*, *Bós-va*, *Tolcs-va*, *Lend-va*, *Bit-va*, *Ik-va* stb., a melyek a *va*-nál fogva egészen úgy hangzanak, mint az éjszaki Uralon inneni szűrjén folyók: *Asz-va*, *Ezs-va*, *Izs-va*, *Jaj-va*, *Jem-va*, *Kol-va*, *Koj-va*, *Koz-va*, *Lem-va* stb. s a szűrjén nevű vogul folyók, mint: a három *Szoz-va*, két *Loz-va*, *Szig-va*, *Szin-va*, *Lob-va* stb. Ezekben a *va* annyi, mint a vogul *já* s a régi magyar *jó*, azaz víz, minél fogva *Szin-va* annyi mint: *Szin-víz*, mely azonosnak látszik a miskolci *Szim-vá*-val. Minthogy a régi magyar nyelvben sok feltetsző finnes, ugoros szót találunk (*churchu few* = caput voraginis, finnül *kurku-pää*, mai magyarsággal torok-fő, a most felmutatott *jó*, vogulul *já*, finn *jó* (joki) stb.): Hunfalvy azt a *va*-t is azonosnak gondolja a szűrjén *va* vízzel.

Egyúttal ki emelé a régi ethnographiai alakulásnak fontosságát, mely a helynevek sikerülhető magyarázatával igen sok ténnyt fog még világosságra hozni.

Tizennegyedik (philos. törvény- és történettudományi osztály- egyszers. mind összes) ülés.

1868. márczius 30-dikán.

Kubinyi Ágoston t. t. helyettes elnöklete alatt.

123. *Horváth Cyrill* t. t. „A philosophiai módszerek némely akadályairól“ értekezett, kivonatban következőleg:

1. §. *Elágazó nézetek.*

Elhárítottuk immár azon methodologiai akadályt, mely a philosophiára, mint tudományra vonatkozó nézetek ingadozásából keletkezett. Hogy a lelt akadályok között legelőször is arra forduljon a figyelem, azt a kitűzött feladvány természete hozta úgy magával. Idővesztegetéssé válnék bizonyára bármily gondoskodás a philosophia tudományos módszere körül, ha előbb azt sem tudnók határozottan kijelenteni, vajon a philosophia tudomány-e vagy nem. E vitapont meghaladása főleg nálunk, a gondolatok polczára emelt képzeletek dúlakodása miatt szükségessé lön.

Csalatkoznék mindamellett, a ki e vitapont meghaladása után a methodologia ügyének állását valamennyi oldalról biztos állapotban levőnek gondolná. Az arról való meggyőződés, hogy a philosophia tudo-

mányos voltának megismerése naponként inkább terjedez; továbbá annak határozott kijelentése, hogy a philosophia nem is lehet más, mint tudomány, emelt ugyan gátot bizonyos tévirány elhatalmasodása ellen, de korántsem zárt el minden forrást, melyekből a methodologiai akadályok credni szoktak. És e körülmény miatt helyén lesz, ha itt a kérdés alatti ügy jelen állapotának részletezésébe bocsátkozunk.

Két dolog adta magát elő: a philosophia tudományos voltának megismerése, meg e tudományos voltának kijelentése. Sem emez, sem amaz nem szükölködik bizonyos hatás és következmény nélkül; de más a hatás és a következmény az egyik, más a másik részéről. Az, hogy a philosophia tudományos voltának megismerése naponként inkább terjedez, már csak azért sem felötlő, mert folyamatát egyedül az egyéni nézetek ingadozásának szeretik tulajdonítani. Felötlő ellenben a hatás, valahányszor az jelentetik ki határozottan, hogy a philosophia nem is lehet más, mint tudomány. De válhatnék-e felötlővé, ha a kiemelt határozottság alapja az egyéni nézetek alapjánál mélyebben nem rejlenék? Bizvást állíthatjuk, hogy nem. Ha nem, hol rejlik tulajdonképen azon alap?

A csapongó képzelem és az ingatag önkény határai között nem; mert az tartozik épen az egyéni nézetek sorához, a mi ott veszi eredetét. A kijelentési határozottság alapjának eredete másutt keresendő. De hol? Annyi bizonyos, hogy onnan, hol a szóban forgó határozottság alapja érvényesül, az egyéni nézetek alapjának hátrálnia kell. E hátrálás sem történik ugyan az utóbbi alap részéről minden ellenkezés nélkül; ellenkezzék azonban bárhogyan, soha sem fejt ki oly erőt, minő az előbbi alapot hatályosítja. E pont idézte elő azt a meggyőződést, mely szerint az említett kijelentés határozottságának alapja magában a philosophia eszméjének eredeti, tehát elvitázhatlan súlyosságában rejllőnek tartatik. És mivel ezen eredeti súlyosság tisztán tárgyi fölhasználása többször eredményezett már oly fordulatot, mely a philosophián belül dúlakodó egyéni nézetek uralmát meghiusította: létesült egy, mindenkép odatörekedő párt, hogy a philosophia átérzett hatályossága se az egyéni nézetekre való hivatkozást, se az e hivatkozás által szerzett diadalokat egészen meg ne akassza.

Különösen két pártnak működése táruul itt most már föl előttünk. Egymáshoz való viszonylásuk alakját a „küzdés“ szó fejezi ki. Nincs bölcsészeti földvány, melyhez hozzá nem szólanának; de míg az egyik a maga működésének álláspontját a philosophia fejlődésének szükségességén belül találja föl; addig azt a másik azon kívül, az esetleges viszonyok határai közé helyezgeti. Innen azután a kiindulási pontok, a tárgyalási szempontok és a törekedés irányainak különböztetése.

Hasonló különböztetésbe ütközünk akkor is, midőn ama két párt e tétel fölött vitatkozik: a philosophia tudomány. Nagyon természetes, ha ilyenkor e tétel ily kérdéssé alakul: mi a philosophia, mint tudomány? És mivel ilyenkor a philosophia fogalma van a tudományé alá rendelve; következőleg mivel ilyenkor a philosophia fogalma mindazt magában

foglalja, a mi a tudomány fogalmában szükségképeni mozzanat; első az után, a mire válaszolni kell, e tudakolás: mi teszi a tudományt valódi tudmánynya?

Az e tudakolásra adatni szokott válaszokban nincs különbség. Akármelyik párthoz tartozzanak a válaszolók, mindnyájan megegyeznek arra nézve: a) hogy a valódi tudományt tartalom, forma és a közöttük fennálló viszony határozottsága nélkül gondolni sem lehet; b) hogy ezek a philosophiának is lényeges mozzanatai.

Más alakot ölt azonban a gondolatok menete, mihelyt a tudomány említett mozzanatai behatóbban tárgyaltnak; mert akár a tartalom, akár a forma, akár a közöttük fennálló viszony határozottsága kerüljön akkor elő: a válaszok előbbi megegyezését a különbözőség fogja föl-váltani. Kell pedig az iménti mozzanatokat behatóbban tárgyalni, valahányszor a rájuk vonatkoztatható kérdések sorából különösen a következők emeltetnek ki: a) mi, hányféle és hol keresendő a tartalom? b) mi, hányféle és hol keresendő a forma? c) miben áll és hol keresendő a közöttük fennálló viszony határozottságának valódi alapja? Valahányszor most e kérdésekkel a végből foglalkodunk, hogy titkaikba élesebben behassunk: a foglalkodásnál igényelt kiindulási pontok és a tárgyalást ekötő szempontok különbözeteivel együtt élénk tárulnak ama nézetek is, melyek az érintett pártok irányaihoz való ragaszkodáson fölül azon, különleg megvalósítandó célt is elárulják, melynek tekintetéből egymással ellenkeznek. Miben áll e különleg megvalósítandó cél?

E nézeteken azonnal meglátszik az egyoldalúság. Mivel pedig onnan, a hol magát a nézetbeli egyoldalúság megfészkelte, soha sem hiányzik a rideg önállóság után való törekedés: láthatni, hogy azon cél, melynek tekintetéből a nézetek egymással ellenkeznek, nem más, mint a kizáró önállóság. Egyik nézet sem akar a másik alá rendelkezni. Mind-egyik azt vitatja, hogy az igazság egyedül az ő részén van. Természetes azután, ha a kiindulási pontok szintúgy, mint a tárgyalási szempontok egyoldalúak. Hiszen a választásuk perczében alkalmazott nézetek is egyoldalúak voltak. Nem lehet tehát felötlő, ha sem a kiindulási pontok, sem az irányosító szempontok nem mutatnak oly simulékonyságot, mely az egymásba való átképződésnek vagyis a kölcsönös kiegyésztés útján előhozandó kiegyenlítésnek szükségképeni föltéte. Innen az a csökönyösség, meg az a léhítő élettelenység, mely a tudomány lényeges mozzanataival behatóbban foglalkodók eljárása iránt mutatkozik. Innen az oly működés irányában gyakoroltatni szokott közönyösség is, mely az elvontan merev nézeteket mozgásba hozni, s ez által a kiindulási pontok, meg az irányosító szempontok egymáshoz való simulását annak módja szerint vagyis határozott módszerrel élve akarja kieszközölni.

Alkalmilagos fölhasználhatás végett jegyezzük most már meg a következő pontokat: 1) a tudomány lényeges mozzanataival foglalkodók több irányban működnek; 2) ezen irányok majd tárgyi, majd alanyi, majd özszerű jellegűek; 3) a működhetés okaért választott álláspontok,

kiindulási pontok és szempontok alkalmazása még mindig olyan, mely a philosophiai módszerek ügyének akadályára van; 4) az érintett álláspontok, kiindulási pontok és szempontok vagy olyanok, melyek a philosophiai eszmefejlődés szükségességének, vagy olyanok, melyek ugyanazon eszmefejlődés esetlegességének határai közül voltak kiemelve.

2. §. *Tudománybeli tartalom.*

Az alkalmilag fölhasználandó pontok megjegyzése után lássuk, hogy ugyan mi az, a mit a különböző irányokhoz szítók a tudomány lényeges mozzanatairól gondolnak. E mozzanatok között első a tartalom. Vannak,

a) kiknek állítása szerint a tartalom egy azon tárgygyal, melyre a tudományban előjövő ismeretek vonatkoznak. Az ismeret, mint olyan, nem teremt, hanem csak azt tükrözi vissza, a mi már van, vagyis azon tárgyat tükrözi csak vissza, melynek behatása nélkül a gondolkodó én az ismeretet elő nem hozta volna. Az ismeret két tényezőnek, a beható tárgynak t. i. és a gondolkodó énnek közös szüleménye. A tárgy adja hozzá a tartalmat; az én a formát. Gondolni sem lehet azonban, hogy a beható tárgy olyasmit adjon az ismerethez, a mivel, saját határain belül, már előbb nem bírt volna. Bírt tehát a tárgy tartalommal, mielőtt még azt, az ismeretnek tárgyává váltakor, az ismeret által visszatükröztette. Az így okoskodók e pontig megegyeznek.

Az elágazás jelei akkor kezdenek mutatkozni, midőn az kérdeztetik: hogy mi az valódiilag a tárgyban, a mi magát az ismeretben visszatükrözteti? E kérdés hallásakor az egyik a tüneményre vagyis a tárgy esetleges határozatainak egységére, a másik a lényegre vagyis a tárgy szükségképeni határozatainak egységére, a harmadik a valóságra vagyis a tárgy-tüneményének és lényegének egységére szokott utalni. Innen azután az elméletek sokasága. Vannak

b) kik szerint a tudomány tartalma azoney a tudományban előjövő ismeretekkel. A tudomány, mint olyan, ismeretekből áll. De az ismeret csak az énben és az én által az, a mi. A tárgy, mely az énen kívül van, nem tartozik, nem is tartozhatik az énen belül az én által előhozott ismerethez. A kik őt oda tartozónak ítélik, csalódási állapotban élnek. Az én, midőn ismerkedik, sohasem lépi, nem is lépheti át a maga hatáskörét: kellene pedig azt tennie, ha az ismeret tartalmát a kivülről létező tárgygyal össze akarná hasonlítani. Az én az ismeretet magát hasonlítja csak össze magával az önmagán belül megismételt ismerettel. Midőn az ismeret igazságáról van szó, azt akarjuk csak tudni, vajon az ismeret megegyezik-e önmagával vagy nem. Ez láttatja, hogy a tudomány tartalma nem a gondolkodó énen kívül, hanem azon belül keresendő.

Megbomlik azonban az így okoskodók egyetértése, mielőtt a tudomány ilyképen vett tartalmának közelebbi meghatározására kerül a sor. Némelyek szerint az egyes, mások szerint a hasonnemű, mások szerint pedig azon ismeretek teszik a tudomány tartalmát, melyek egy, valamennyi részben szükségképen összhangzó egész azért alkotnak,

mert egy, közvetlenül igaz, közvetlenül bizonyos és őket bensőleg átható elv vonul rajtok keresztül.

Tehát egyfelől a tárgy, másfelől a gondolkodó én az, melyekben a tudomány tartalma keresendő. Amazt az egyoldalú objectivismus, emezt az egyoldalú subjectivismus állítja. Ezen állítás, bárhol történjék, mindig egyoldalú, mert egyoldalúak az álláspontok is, melyekről megindítatik. De a mi egyoldalú, az hiányos, a mi pedig hiányos, az, hogy céljának megfelelhesen, kiegészítést szükségel. E szükségelés vizsgálatot sürget, hogy az, a mi kiegészítendő, és az, a mi által a kiegészítés végrehajtható, napfényre jöjjön.

3. §. *Objectivismus.*

Az objectivismus nézete szerint minden tartalom a tárgy által adatik. De, hogy az adott tartalom a tudomány valódi tartalmává lehessen, a tárgy bizonyosságot tartozik önmagáról tenni a gondolkodó énben; mert a tudomány ismeretekből álló egész, az ismeret pedig csak az énben valósul meg. Mi mutatja, hogy a tárgy csak az önmagáról való bizonyosságtétel által vesz részt az ismeret előhozásában. A mely tárgy az ilyennemű bizonyosságtételre vagy nem képes, vagy, ha képes, arra, az akadályok elháríthatatlansága miatt, nem vállalkozhatik, az az ismeret országában sohasem léphet föl mint tényező.

Igaznak bizonyuland ezen állítás akkor is, ha az ismeret mivolta bonczkés alá vétetik. Az ismeret ugyanis valamely adott tárgynak, mint meghatározott tárgynak gondolása. Akárhon jöjjön tehát elő az ismeret, a tárgy, a gondolás, meg ezek egymásra való viszonylása sohasem maradhat el. Nem maradhat el

a) a tárgy, melyet az adottság és a meghatározottság emel ki a létezők sorából. Az adottság nem maradhat el, mert az ismeret csak azt tükrözheti vissza, a mi már létezik. A meghatározottság nem maradhat el, mert e nélkül az ismeret tárgyát a többtől nem lehetne megkülönböztetni. Az objectivismus e meghatározottságot, mint létezőt, magában a tárgyban találja föl. Itt gyökeredzik az ő alapnézete, mely szerint az ismeret országában nem az objectum alkalmazkodik a subjectumhoz, hanem a subjectum tartozik alkalmazkodni az objectumhoz. A tudomány tartalmának forrása a lét öntevésében keresendő. Második mozzanat, mely az ismeretből ki nem maradhat,

b) a gondolás. Ennél fogva lesz a subjectum az ismeret valódi subjectumává. Ezt az objectivismus sem tagadja. De szerinte nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu. A subjectum tabula rasa; az objectum a tartalom dolgában minden. A gondolás, mint olyan, nincs ellátva eredeti határozottsággal: következőleg minden határozottság, mely őt éri, egyedül az önmagát tevő tárgy okozmánya. Az ismeret azonban csak akkor áll elő, ha az én a benne okozott határozatokat elfogadja, ha az elfogadottakat egybeköti, az egybekötötteket pedig a rá ható tárgyra visszaviszi. Azonfölül a gondolkodó én arról is meg akar győződni, va-

jon a visszatükrözött tárgy igazán olyan-e, a minőnek őt ismeri. Miro mutat ez ?

Arra, hogy a gondolkodó én sem a határozatokat el nem fogadhatná, sem az elfogadottakat egybe nem köthetné, sem az egybekötötteteket a tárgyra vissza nem vihetné, ha magát e működések foganatosításakor épen úgy nem tenné, a hogyan magát a létező tárgy akkor tette, midőn benne a határozatokat előidézte. Teszi tehát önmagát a gondolkodó én is. Különösen midőn ismeretet létesít, két tehetségről tesz bizonytságot. E tehetségek : a fogékonyság és az öntevőség. Fogékony a benne más által előidézett határozatok irányában ; öntevő az általa folyamtott működések tekintetéből.

Következőleg 1) midőn az ismeret alanya önmagát teszi, arról tesz bizonytságot, hogy a létezők sorában ő is létezik ; 2) midőn az ismeret alanya önmagát gondolja, arról tesz bizonytságot, hogy ő, az ismeret puszta tárgyától lényegileg különbözik ; 3) midőn az ismeret alanya valódi-lag ismerkedik, arról tesz bizonytságot, hogy ő nem csak teszi és gondolja önmagát, hanem tudatával is bír annak, hogy önmagát teszi és gondolja.

E pont hatályosságánál fogva α) midőn az ismerkedő alany magát öntudatosan teszi és gondolja, a többi között ismeretére jut azon bizonytságtételnek is, mely szerint az ő léte, a létezők sorában, viszonylag azonos és viszonylag különböző levén, oly létegyység, mely önmagában meg van különítve. Tehát nem tabula rasa. β) Midőn az ismerkedő alany magát öntudatosan gondolja és teszi, a többi között ismeretére jut azon bizonytságtételnek is, mely szerint az ő gondolása nem általános, hanem viszonylag azonos és viszonylag különböző levén, oly gondolási egység, mely ere detileg meg van határozva. Tehát ez sem tabula rasa. Midőn pedig γ) az ismerkedő alany a maga, mind létileg mind gondolásilag megkülönböztet, összszertü egységét öntudatosan érvényesíti, ismeretére jut azon bizonytságtételnek is, mely szerint, az ismeret határain belül, sem a subjectum nincs objectum nélkül, sem az objectum nincs subjectum nélkül. És így

c) akárhol jöjön elő az ismeret, azon belül a tárgynak és a gondolásnak egymásra viszonylása sohasem fog elmaradni ; mert e viszonylás nélkül az ismeret szerkeződése képtelenség. Ez az ok, mely miatt a tudomány tartalmának ügyében sem járhat el az igazán, a ki az említett viszonylás fölfogása- és kezeléskor téves iránynak enged. Ily téves irányban mozog az egyoldalú objectivismus is.

4. §. *Subjectivismus.*

Ezen belül e tétel jutott érvényre : nincs objectum subjectum nélkül. Itt a subjectum minden. A tartalom, melylyel a tudomány bír, egyedül tőle származik. Ha ő nincs, a tudomány sincs, mert nincs okozat ok nélkül. De ha az ismeret csak azt tükrözheti vissza mint tartalmat, a mi már a visszatükrözés előtt is volt ; továbbá ha az ismeret egyedül a gondolkodó én által hozatik elő : állítható e igazán, hogy a tudomány tartalma azonegy a benne foglalt ismeretekkel ? Vagy talán

ezek az ismeretek a tudománynak csak közvetlen tartalmát teszik, a közvetett pedig, a subjectum határai között ugyan, de mégis valami másban keresendő?

E kutatás itt sem nem fölösleges, sem nem alaptalan. Nem fölösleges, mert ha az ismeret nem önmagát, hanem csak azt tükrözheti vissza, a mi már a visszatükrözés előtt is volt : akkor a tulajdonképeni tartalom nem maga az ismeret, hanem az, a mit visszatükröz. Nem alaptalan, mert a kérdés alatti föladvány természetéből szükségképen következik. Az én folytonos változásokon megy keresztül, melyeknek forrása ő maga. E változások határozatok, melyeket az önmagát tevő én a végből hoz elő, hogy azokban és azok által azzá legyen, mivé eredeti határozottságánál és önmagával való eredeti egységénél fogva lennie kell.

A mennyiben az öntevő én azon határozatokat egymástól és önmagától megkülönbözteti, a tudatot, — a mennyiben önmagát különbözteti meg azoktól, az öntudatot, — a mennyiben pedig, ezen oldalak egymásra való viszonyítása és kiegészítése után, az én azok egységében önmagát, mint öntevőt fogja föl, az ösztudatot szokta előfejtteni. És mindezt az én, ha az egyoldalú subjectivismusra hallgatunk, saját erejüleg hajtja végre.

E végrehajtás eredménye azon idealis organismus, melyen belül a gondolkodó én világos ismeretet alkot magának 1) azon, már előhozott határozatokról, melyek a tudat határai között, mint tények, találhatók; 2) azon törvényekről, melyek szerint a tudati tényeket előhozta; 3) azon tehetségekről, melyek által a tényeket ama törvények szerint előhozta. Miknek nyomán bizton lehet most már állítani : hogy az a tartalom, melyet a tudományban előforduló ismeretek visszatükröznek, sajátképen az imént megérintett idealis organismus mozzanataiból áll.

Ezek után ítélve az egyoldalú subjectivismus a) az ismeret tényezői közül a tárgyat minden befolyástól megfosztotta; b) a subjectum határozatainak összeségéből csak azokat méltatta figyelemre, melyek az öntevőség által létesített ismeretekre vagy azok lehetőségének belső föltételeire vonatkoznak; c) az ismeret külső föltételeitől való teljes elvonatkozás után, sem az énné, mint véges, tehát mástól függő lénynek öntevését, sem az ezen öntevés által előhozott idealis világnak keletkezését nem látta el kellő alapossággal; végre d) nem terjeszkedett ki az ismeret valamennyi fájára.

5. §. *Útegyengetés.*

És így sem az egyoldalú objectivismus, sem az egyoldalú subjectivismus nem fejtette meg igazán a tudomány tartalmára vonatkozó föladatot. Hibás mindamellett azok nézete, kik őket minden igazságtól üres agyszüleményeknek tartják. Azért, mert az egész igazság egyiknek sem birtokolmánya, korántsem állíthatni, hogy minden igazságtól üresek. Az értelmi álláspontok elvontságánál fogva történt, hogy sem az objectivismus a subjectivismussal, sem

ez amavval ki nem egyenlődhett. Az a viszony, melyben egymáshoz állottak, a negativitas merevültségének akadályai közül legkevesebbé sem tudott kibontakozni. És ez ama fogyatkozottság, melyen segíteni kell.

Az objectivismus negative viselkedik a subjectivismus irányában, a subjectivismus hasonlólag negative viselkedik az objectivismus irányában; de viselkedhetnek-e egymás iránt negative, ha, önmagában véve, mindegyik positivum nem volna? Tagadják egymást, mert igenlik önmagukat. Az objectivismus azt állítja igaznak, hogy a tudomány tartalma egyedül a tárgyban keresendő; a subjectivismus ellenben azt, hogy az a tartalom egyedül az ében keresendő. Az „egyedül“ szó kölcsönös kizárásra mutat. De kizárhatnák-e egymást kölcsönösen, ha egymástól mindenképen különböznenek? Nem, mert akkor viszonyban sem állhatnának. Egymástól tehát nem mindenképen, hanem csak viszonylag különböznek. Mi ha igaz, az is igaz, hogy egymással viszonylag azonosak.

Es íme! most már azon ponthoz jutottunk, melytől mind az objectivismus mind a subjectivismus elvonatkozott, mely elvonatkozás azután szükségképen hozta magával a kiegyenlődés megindításának lehetetlenségét; mert saját, meg rögzített nézete miatt egyik sem volt többé arra képes, hogy a közöttük és az őket, mint részeket felölelő egész között még mindig fennálló viszony elfogulatlan átértésére vállalkozzék. Azon rögzített nézetben volt az objectivismus épen úgy mint a subjectivismus, hogy ő nem rész az egészen belül, hanem maga az egész. Ezen ellenmondásban rejlik a tudomány tartalma fölött dúlakodó egyoldalúságnak forrása.

6. §. *Concretismus.*

Ezen ellenmondás az, melynek fölfedése után a concretismus az érintett nézetek egyoldalúságaival szembe szállott. Nyilatkozatai határozottak, mert az ügyet, melyről szó van, saját alapjában ragadta meg. Sem a részeket nem áldozza föl az egésznek, sem az egészet a részeknek. Megadja a részeknek, a mi őket az egészen belül, megadja az egésznek is, a mi őt a részekben és az egyes részekben fölül megilleti. Ama viszonyról, mely a részek és az egész, az egész és a részek között szükségképen fennáll, soha sem feledkezvén meg, mindenütt és mindenben a kiegyenlítés útján jár. Ezen az úton jár akkor is, midőn a tudomány tartalmával foglalkodik.

Alláspontjához való hűségénél fogva legottan kijelenti a concretismus: 1) hogy az ismereten belül sem subjectum nincs objectum nélkül, sem objectum nincs subjectum nélkül; 2) hogy az objectivismus és a subjectivismus között kell valaminek lenni, a mi mind a kettővel közös levén, épen úgy benne van mind a kettőben, valamint ezek is, mint részegészek, benne vannak az ő egészletében; 3) hogy ezen közös valami az özszerű, vagyis az önmagában megkülönböztett igazság, melynek egyik oldalát az objectivismus, másik oldalát pedig a subjectivismus képviseli; 4) hogy mindaz, amit eddig az objectivismus fölhozott, csak

az objectiv igazságra vagyis az ismereti tárgynak önmagával való megegyezésére, önmagával való egységére, önmagával való azonosságára vonatkozik; 5) hogy mindaz, a mit eddig a subjectivismus felhozott, csak a subjectiv igazságra vagyis a gondolásnak önmagával való megegyezésére, önmagával való egységére, önmagával való azonosságára vonatkozik; 6) hogy a maga teljességében vett vagyis a maga öszszerűségében fölfogott ismeret nem vonatkozhatik egyedül az objectiv vagy egyedül a subjectiv igazságra, hanem vonatkozik a kettő egységére, vagyis vonatkozik az öszszerűleg vett igazságra; kijelenti végre 7) hogy mind a tárgyban mind a gondolkodó énben mind a kettő egységében valódiilag csak az teheti az ismeretnek és közvetve a tudománynak tartalmát, a mi azokban igaz.

Epen nem váratlan, ha a concretismushoz szítót, az imént elősoroltak miatt, majdnem valamennyi oldalról megtámadják. Főpont itt az öszszerű igazság, melynek mind az objectiv mind a subjectiv igazságot magában kellene foglalnia, mint alárendelt, egymást kölcsönösen kiegészítő mozzanatoikat. Ez azon pont, mely ellen az egyoldaluság mindent mozgásba hoz. És nem ok nélkül, mert az öszszerűség mellett egészen szárnya-szegetté válnék az a minden más fölé emelkedni akaró önállóság, mely után az egyoldaluság törekszik.

A concretismus alapnézete szerint a philosophiai ismeret magának az önmagáról bizonyosságot tevő igazságnak megnyilatkozása az öntudatosan szabad emberi szellemben. Határai között nemcsak az igazság van az ismereti tárgyon és alanyon belül, hanem az ismereti tárgy és alany is belül van az igazságon. Ez teszi magát az objectivismus körében mint objectiv igazság; ez teszi magát a subjectivismus körében mint subjectiv igazság; ez öleli föl őket önmagának érvényesítése által saját szervezetebe, mint egymást kölcsönösen kiegészítő szükségképeni mozzanatoikat.

Válnak pedig ilyenmő mozzanatokká, ha az objectivismus az objectiv igazság érvényesítésekor azzá lett, mivé neki, mint részegésznek, lennie kellett; hasonlólag ha a subjectivismus a subjectiv igazságnak érvényesítésekor azzá lett, mivé neki, mint részegésznek, lennie kellett. Ha ilyenekké lettek, akkor a philosophiának organismusa egyikét sem nélkülözheti; de akkor, mint azonagy organismuson belül egymást szükségképen feltétező és kiegészítő részegészek, ők sem fognak többé egymással ellenkezni. In regno veritatis nulla datur contradictio. Következőleg a concretismus határai között sem az egyoldalu objectivismusnak, sem az egyoldalu subjectivismusnak nincs többé helye. És így véget ért azon küzdés is, mely közöttük, a teljes önállóságra való törekedés folytában, bármily alkalommal megújult.

8. §. *Folyományok.*

E nyilatkozatok megtehetésére volt szükségünk, hogy az eddig előadottakból ama folyományokat kihozhassuk, melyek a methodologiai akadályok elhárításánál iránypontok gyanánt fognak tekintetni.

E latin mondat szerint : *scientia existit ex cognitionibus et subsistit in ipsis*, nincs tudomány, mely ismeretekből nem állana. Ujjmutatás ez arra nézve, hogy itt a működés összetartó pontját csak az ismeret képezheti. Annyi minden más előtt bizonyos, hogy az ismeretet bélyegző vonatkozatok nélkül gondolni sem lehet. Vonatkozik pedig az ismeret 1) a tárgyra, melyet visszatükröz; 2) a tudományra, melynek része; 3) az ismerkedő szellemre, melynek kedvéért a tárgyat a tudomány körében visszatükrözi. Ezek között

1) első a tárgyra való vonatkozás. Hogy minő tulajdonságokkal kelljen a tárgynak ellátva lennie, azt már az előbbieken láttuk. Hogy azokon fölül a tárgy még bizonyos vonatkozások nélkül sem szükölködhetik, azt is könnyű átérteni. E vonatkozásoknak közepette találkozunk

a) a tárgy külsőségével. Ehhez tartoznak α) a tárgy esetleges viszonyai, vagyis azok, melyek folytonosan változkodnak; β) a tárgy lényeges vagyis azon viszonyai, melyeken kívül a tárgy nem is létezhetik; γ) az esetleges és lényeges viszonyoknak egymáshoz való állása, melyen belül majd az esetleges viszonyok czéllellenes, majd a lényeges viszonyok czélokon befolyása gyakorol nagyobb hatalmat a tárgy létfolyamata fölött. Találkozunk

b) a tárgy belsőségével. Ehhez számíttatik itt mindaz, a mi a tárgy már említett tüneményének, lényegének és valóságának mozzanatai közé tartozó. Találkozunk végre

c) a tárgy külsőségének és belsőségének özszerűségével, melyen belül az ismeret tárgya viszonyban áll a mindenség valamennyi létezőnyével, különösen pedig az általa meghatározott és őt ismeretileg visszatükröző emberi szellemmel. Viszonyban áll tehát az ismeret tárgya a lét egész országával, és midőn az ismeret által saját határozottságait visszatükrözteti, közvetve visszatükrözteti a tiszta lét határozatait, valamint azon összefüggést is, melyben a lét országát tevő létezők egymáshoz belsőleg állanak.

2) Az ismeret vonatkozatai között a második azon tudományt illeti, melyeknek az ismeret része. A tudomány az ismereteket tételek által fejezi ki. A tételek épen úgy, mint az ismeretek, ha tartalmukat nézzük, értékre, tehát becsfokra nézve is, különbözök lehetnek. Bizton állíthatni egy bölcsészszel, hogy a tudomány föladványokból táplálkozik, melyek közül ha ez megfejtetett, előlép a másik, ez után a harmadik, a negyedik, és ez így tart, valamíg a tudomány legfőbb feladványa az egyes föladványokban és azok összeműködésének segedelmével tökéletesen, meg nem fejtetett. Így válik az egyes ismeret a tudományban taggá, mely csak a többivel együtt tükrözheti vissza minden oldalról azon tárgyat, melyre a tudomány maga vonatkozik.

Úgydeaz ismeret, tehát az ismeretekből álló tudomány is oly idealis létező, mely egyfelől a lét országában valódi létezők között önmagát tevő tárgy, másfelől meg az ugyanazon létezők között önmagát tevő szellem által hozatik elő, következőleg az ismeret nemcsak a tárgyra, hanem

3) az ismerkedő szellemre is szükségképen vonatkozik. E vonatkozásan belül itéli meg a létezőleg tudó és tudólag létező szellem azon viszonyt, melyben a tartalmi oldalak egymáshoz állanak. Itt jönnek elő és döntetnek el e kérdések : a) megegyezik-e a tárgynak özszerűleg vett tartalma a tudomány tartalmával ? b) megegyezik-e a tudomány özszerűleg vett tartalma a tárgy tartalmával ? c) minő álláspontról és minő fejlődés-fokon tett bizonyosságot a két tartalom megegyezése a magát özszerűleg tevő és ama két tartalomban és azok megegyezésében önmagát határozottan kijelentő igazság eszméje.

És íme ! a tudomány tartalmával való foglalkodás útján eljutottunk végre azon határozottság alapjához, mely határozottsággal kijelentetett, hogy a philosophia nem is lehet más, mint tudomány.

Ezen alap maga a tudományokon és ezek között a philosophián keresztül is önmagáról bizonyosságot tevő igazság. Veritas est index sui, mondotta már Spinoza.

124. *Szilády Áron* l. t. felolvassa „Jelentését bolognai útjáról.”

Azon utasításhoz képest, melyet a Tudományos Akadémia történelmi bizottságától, Bolognába utazásom előtt nyertem, odaérkezésem után a következő három fő pontra kellett figyelmemet fordítanom :

1. A Marsili gróf által Budán, 1686-ban talált török, valamint persa és arab codexekre, melyek között a legnagyobb valószínűség szerint Magyarország török uralom alatti szándságainak defterei vagy adólajstromai is felfedezhetők valának.

2. A Marsili-féle gyűjteményben található latin, görög s héber codexekre, mint a melyek egy része szintén Budáról került a nevezett gyűjteménybe, s képezhetne volna Mátyás király könyvtárának egy részét. Tehát a Mátyás király könyvtárára vonatkozó adatokra s maradványaira.

3. Még a bolognai egyetem matriculáira, hogy azokból a XIII. század óta azon egyetemen tanult magyarok neveit kijegyezhessem, mivel hihető, hogy középkori státus-embereink jó része, kik t. i. törvénytudományi képzettséggel bírtak, Bolognában szereztek azt meg maguknak.

Ezen három tárgyra kellett legfőképen vizsgálódásomnak kiterjedni, melyek közül a két első szoros összefüggésben van egymással. Miután nyomozásom e két első pontot illetőleg tulajdonképeni küldetésem színhelyétől távol vezetett a kívánt eredmény jó részéhez : elsőben az utolsó pontra nézve szerzett tapasztalataimat fogom előterjeszteni.

A 425-ik évben alapított s Irnerius által 1119-től kezdve világhírévé emelt bolognai egyetem rendszeresen vezetett matriculái csak 1825-ben kezdődnek. Ezek az egyetem titkára felügyelete alatt álló egyetemi levéltárban őriztetnek, azon épületben, melybe az egyetem a jelen század kezdetén könyvtárával együtt költözött. Tudakozódásomra, hogy a régibb matriculákat, catalogusokat, hol találhatnám fel, az „Archivo generale notariale”-be utasítottam. Némi utánjárással sikerült elevevéltárba bejutnom, hol azonban az egyetemi tanítók neveit legrégibb időktől kezdve

magokban foglalt 8 darab óriás pergamen köteten kívül mit sem találtam. Ezek, valamint az „Archivo prefetturale“ hasonló tartalmu kötetei, régen átbuvároltattak. Ezen buvárlatok egyik eredménye az *Alidosi* által 1623-ban Bolognában megjelent „Li dottori forestieri“*) című munka, melyben három bolognai magyar tanítónak, fájdalom, csak keresztnévét találhattam. Ezek a következők :

Giovanni d'Ungheria del 1416 era lettore di Medicina.

Dionigio d' Ungheria del 1471 leggeva Logica.

Gregorio Ungaro del 1470. leggeva Astronomia.

Nagyon valószínű, hogy ugyancsak ez utóbbi az, kiről *Marzetti*-nek a jelen század folytán kiadott, „Repertorio dei prof. bolog.“ című munkája 164-dik lapján ez olvasható : *Gregorio Ungaro* Lesse l'astronomia e la matematica negli anni 1470 e 1471—72.

Az „Archivo prefetturale“-ban sem találván a prefessorok s docensek 1568-tól kezdődő névsorán, s az egyetemi, csupán olasz tanulóknak 1717-től kezdődő matriculáján kívül más catalogust : egyebet nem tehettem, mint a mostani „palazzo archiginnasio antico“ folyosóiban felüggesztett, részint falra festett czímerek alatt álló nevek közt keressem s szedjem össze a megtalálható magyar neveket. Ez épület volt a jelen század előtt az egyetem helyisége, melynek tornáczán százával láthatók Angliae, Germaniae, Ungariae, Transylvaniae stb. feliratok alá helyezett czímerek alatt a külön országbeli tanulók által választott praesesei, priork nevei. Évenként tehát vagy talán inkább csak némely évről egy-egy név a sok közül. Szerencsére mielőtt ezek közül mind kikerestem s feljegyeztem volna a magyar neveket, figyelmeztetett Sign. Frati, az ezen épületben elhelyezett községi nyilvános könyvtár igazgatója, hogy ezen czímerek és nevek néhány évvel ezelőtt kiújítottak s az ezen munkával megbízott művész a neveket részint hibásan újította ki, részint összetévesztette, a czímereket pedig majdnem általában összevissza cserélte. Mielőtt azonban az újításhoz fogtak volna, a nevek mind lemásoltattak. A nevezett igazgató úr szívésségéből hozzájutván ezen másolatokhoz, azokból sikerült összegyűjtenem Ungaria, Transylvania, Illyria s Sarmatia következő praeseseinek neveit. A nevek után álló számok az éveket jelölik, melyekben az illetők praesesei voltak, több név mellől azonban hiányzott az évszám :

Ungarorum v. Ungariae.

D. Godscalcus Goorop ungarus. 1576—7.

D. Gaspar Partinger ung. 1579.

D. Gaspar Verbanoich ung. 1577.

*) E mű teljes címe : „Li dottori forestieri che in Bologna hanno letto teologia, filosofia, medicina et arti liberali con li rettori dello studio da gli anni 1000 sino per tutto maggio del 1623. Di Gio. Nicolo Pasquali *Alidosi*. Bologna MDCXXIII.

- D. Gaspar Ztankowachki croata 1576—7.
 D. Joannes Szalokemeni transylvanus 1583.
 D. Martinus Tordai transilv. 1596.
 D. Nicolaus Coldopus ung. praes. 1601.
 D. Petrus Paulus Cremona Zagrabiens. 1582.
 D. Martinus Bozdog ung. 1612.
 D. Martinus Bocdovus ung. (Valószínűen ugyanaz) év nélkül.
 D. Franciscus Haeldar ung. 1615.
 D. Andreas Octavius v. Octavivus ung. 1623.
 D. Laurentius Ferenczfy v. Ferenczey ung. 1604.
 D. Joannes Dersfi ung. 1636 prior ungarorum.
 D. Joannes Burich ung. C. 1612.
 D. Jo. Jacobus Brygen Brigant. aleman. 1645—6.
 D. Petrus Regifvitta ung. 1669.
 D. Stephanus Bosnier ung.
 D. Franciscus Docelius ung.
 D. Joannes Draskovith ung.
 D. Stephanus Maneatus v. Mancatus ung.
 D. Paulus Ratray ung.
 D. Stephanus Vashacei ung.
 D. Nicolaus Jalcoczy Zagrabiens.
 D. Paulus Jagustysch Zagrabiens.
 D. Petrus Petrinchich Dernyevs, praeses ungarorum.
 D. Christ. Hartneidus ab Ausperg bavarus ungarorum praeses.

Transylvaniae.

- D. Pompejus Coroninus Cort. alemannus 1604.
 D. Ferdinandus Henit alem. MDCXI.
 D. Carolus Klainhas alem. 1623.
 D. Mathias Benediter v. Benedicter austriacus 1626.
 D. Georgius de Lasti alem. 1638.
 D. Paulus Hieronymus D . . . d Austriac. 1579.
 D. Franc. Marcus Prech. Cost. alem.
 D. Wibertus Rosenbac alem. D. Wolf.
 D. Marcellus Nac. transilvan. praes. Angliae 1583.

Illyricorum.

- D. Joannes Knesely Croat. Topozken. 1577.
 D. Franciscus Erghelius ungarus 1583.
 D. Nicolaus Cadoppus tergestin. 1601. (I. Ungarorum Nic. Coldopus.)
 D. Jacobus Capronezai ung. 1618.
 D. Paulus Zorchich illyr. Crisiens. prior 1666.
 D. Petrus Erdeodi comes legista prior 1672.
 D. Jo. Fillipchich illyr. paesidens.
 D. Thomas Junnus zagrab. praes. illyr.

Sarmatiae.

D. Nicolaus Zelnyzchey ung. 1576.

D. Paulus Fulgitus de Creszczew croata 1612.

Ezen névsorból Dersfi János és gr. Erdődi Péter neve különösen is örökítve van az említett épület díszes folyosóin. Dersfinek ugyanis Prosperus Policinus dicséretére készült felirata márványtáblába vésvé következőleg végződik : Auctore gener. D. Joanne Dersfi ungaro utr. univ. jur. priore dignissimo. Anno Salutis MDCXXXVI. — Gr. Erdődi Péter nevét hirdeti egy fehér márványból művészileg faragott Mária-szobor alatt, — melynek feje felett három s lába alatt ugyanannyi, két oldalt pedig öt-öt angyal-fej, s ezeken kívül egy-egy kiterjesztett szárnyu angyal van, szintén fehér márványból faragva, — a következő emlék- és év-vers

D. O. M.

Ut sub praesidio faustos pia virgo scholarum

Bononiae fovens, ad sua vota diu

Sic Petrus Erdeodi comes de gente Croata

Et legista prior dedicat hanc statuum

Anno

qVo CLeMens X seDit pie gVbernans.

Ez alatt az Erdődi grófi czímer áll.

Gio. Fantuzzi-nak Notizie degli scrittori bolognesi czímű (Bologna 1783.) munkája harmadik kötete 189. lapján álló következő czikk vonta magára figyelmemet : Collegio ungarico di Zagabria. Monsignore Paolo Sondi vescovo rosovente canonico di Zagabria, ne fu il fondatore l'anno 1537, e lo destino all'uso de canonici di Zagabria. e di gentiluomini ungaresi, ed ordino, che il gius della nomina degli alumni dopo la sua morte spettante al capitolo di Zagabria. Al presente questo collegio e soppresso.

E rövid tudósítás átolvasása után annyiival inkább igyekeztem az ezen magyar collegiumra vonatkozó adatok feltalálásán, mivel reméltem, hogy talán azokkal együtt a tanulók névsorára is akadhatok, mit más helyen hiába kerestem. Az Archivio prefetturale elenchusaiban leltem is három pontot, mely erre vonatkozó adatokra utal; de egész napi keresés után sem sikerült ezekre ráakadnunk a régibb rendezés hiányai miatt, kivéve egyetlen egy okmányt, mely nem egyéb, mint egy a bolognai magyar collegium rectora s tanulói nevében a pápához intézett folyamodvány, mely így hangzik :

Beatissime pater !

Nobilis D. Rector et scholares ven. Collegii Ungarici Bononiae excitati humillimi S. V. oratores ac B. V. pedibus humiliter provoluti S. V. exponunt, qualiter venerabile Capitulum cathedralis ecclesiae Zagrabiensis nationis Ungaricae maxime dolens propter tumultus bellicos et Turcarum excursiones non posse in ea regione clericos suos divinis litteris ad animarum salutem incumbere; — superioribus annis Bononiae Collegium erigendum curavit, sicuti ex propriis pecuniis Rev^{mi} quondam

Pauli Zondi episcopi Rosonensis et prepositi Zagrabiensis. Ab eodem prefato Paulo Zondi ad id sibi plenaria facultate praedictum collegium instituit, in quo quatuor vel quinque scolares dicti capituli clerici perpetuo alerentur ac theologicis studiis instituerentur, sicuti Deo propitiis dicti venerabilis capituli votis annuente. Magnus revera fructus atque animarum utilitas quotidie magis percipitur, cum ii qui Bononiae studuerint cum publicis concionibus, tum privatis colloquiis in fidei defensione ac sacr. administratione salubriter in vinea Domini elaborent; multi etiam ex iis in eo Regno episcopi eligantur. Atque prefatum quidem collegium ab ill^{bis} senatoribus Bononiae a daciis, gabellarum et aliorum urbanorum gravaminum solutione prius exemptum fuerat, sed post editam a S. V. constitutionem de bono regimine, rursus compellitur tamquam ab apostolica sede non exemptum publica onera solvere. Quare predicti DD. Rector et scolares Ungarici S. V. pedibus humiliter prostrati suppliciter orant S. V. ut attenta dicti collegii paupertate, et quod propter bellicas calamitates — ob quas universas pene facultates et redditus perdidit — non ita ut prius subsidia a ven. Capitulo Zagrabiens. transmittuntur: dignetur predictum Collegium ab omnibus daciis, gabellis, talliis, subsidiis impositionibus, decimis atque aliis quibuscunque gravaminibus atque oneribus tam ordinariis quam extraordinariis perpetuo eximere et liberare, atque ita huiusmodi exem^{ta} et libertatis privilegium corroborare ut nunquam per summos pontifices pro tempore censeatur revocatum, nisi particularis de eo mentio fiat. Ipsi vero pro tam insigni accepto beneficio Deum Opt. Max. perpetuo pro felici S. V. conservatione precabuntur. Benignum interim a S. V. expectabunt responsum.

Bononiae pridie Idus Junij MDXCVIII.

S. V. pedibus humiliter provoluti

Rector et scolares Collⁱ

Ungarici Bonon.

Kivül : Smo Dno Nro Papae Clementi VIII. pro ven. Collegio Ungarico Bononiae existen.

Alig hogy ezen folymodványt jegyzeteim közé másoltam, midőn az érseki levéltárba is megengedettett számomra a betekintés. Hittém, hogy ott ez egyetlen okmányhoz többet is fogok találni; de reményem csak annyiban valósult, a mennyiben leltém, — de lemásolnom nem lehetett — a zágrábi káptalannak egy tizennégy sorból álló s 1782-ik évi jan. 9-én kelt s a bolognai bíbornok-érsekhez intézett rövid latin levelét, hálás köszönetet mondva azon szívességért, melyben az érsek a bolognai magyar-illyr collegiumot részeltette, miután annak a császár parancsára ez úttal el kell hagyni Olaszországot.

Ennyi az csupán, mit a bolognai magyar collegiumról magammal hozhattam; s azon szíves és komoly ígéret, melyet Michel Angelo Gualandi és Podesta urak eljövetelemkor nyilvánítottak, hogy ha e tárgy adatokra találnak, azokat késedelem nélkül kezemhez juttatják.

Utólagosan értesültem Salamon Ferencz tisztelt barátomtól, hogy

ezen collegiumra vonatkozó adatoknak a magyar cancellária levéltárában is létezniök kell 1626. tájáról. Gyanításom szerint nyomozhatók azok a zágrábi káptalan levéltárában is, úgy lehet, hogy a bolognai magyar tanulók lehető teljes névsorával együtt. Ezen sejtélem akkor ébredt bennem először, midőn az Archivio prefetturale-ban a múlt századi csupán olasz tanulók névsorát láttam, s önként az ötlött eszembe, hogy vajjon nem minden ország, vagy nemzet fiainak matriculája külön vezetettet-e, s nem épen saját maguk által választott praesesoik által, vagy felügyelése mellett-e? E gyanításom meggyőződéssé vált Paduában, hol az ez évi rector magnificus Nera tanár szíveségéből az egyetem levéltárát megtekinthettem, s egy ablak nélküli szűk és nedves helyiségben a paduai egyetemen tanult natio germanica matriculáját, protocollumait, összesen 16 kötetet, valamint a natio polonica-ét is két vastag kötetben feltaláltam. — Mindkét natio névbejegyzései s feljegyzései 1592-ben kezdődnek. Alig lehet kétség a felől, hogy így történt ez a többi olasz egyetemen s tehát Bolognában is, — és hogy a bolognai egyetemen tanult magyarok matriculái s egyéb jegyzőkönyvei a magyar collegium hazaköltöztével ennek irományaival együtt valamely zágrábi levéltárba kerültek.

A páduai egyetem csarnoka és díszterme is borítva van czímerekkel és nevekkal, de mely utóbbiak egyrészt kezdenek olvashatlanokká válni; a mely czímerek felett pedig Ungariae vagy Ungarorum feliratot láttam, s az alattok álló nevet elolvashattam, ezekben — a mennyit az idő rövidsége miatt szemügyre vehettem — azon esetben is német nevekre kell vala ismernem, ha a Tyrolensis jelző mindannyinak alá nem lett volna is jegyezve.

E tárgyra nézve végül általában meg kell jegyezmem, hogy a múlt századok egyetemi matriculáira, catalogusaira vonatkozó kérdéseimre a legilletékesebb egyénektől úgy Bolognában mint Paduában azon feleletet nyertem, hogy ilyenek léteztéről semmi tudomásuk sincs.

A mi a Marsili-féle gyűjteményt illeti, előrebocsátom, hogy az abban foglalt keleti könyvek s kéziratok katalogizálása végett 1720. körül Assemani Simon József, a jeles orientalista s a vaticáni könyvtár őre, küldetett Bolognába a pápa által. Az ő catalogusa szerint áll a Marsili-féle gyűjtemény 442 arab, 28 perzsa, 175 török, 22 görög, 70 héber, 6 latin, 3 ruthen, 1 illyr, részint könyv-, részint kéziratból. Ezen catalogus előtt áll azon könyveknek s kéziratoknak jegyzéke, melyek Buda várának 1686. dik évi sept. 2-án történt bevételekor ott találtattak. Ezt megelőzi még a következő czímű irat: „Clarissimi viri Aloysij Ferdinandi Marsilij Bononiensis epistola ad (kipontozott névhely) — in qua codicum in hoc catalogo (t. i. az Assemani-féleben) enunciatorum inventio, ejusdemque catalogi conficiendi occasio indicatur.“

Az egész levél 13 $\frac{1}{2}$ lapra terjed, s egyszersmind autobiographia is, melyben Marsili saját élete történetét is előadja gyűjteménye történetével. Említi, hogy Hadszi Khalfának gyűjteményében meglevő nagy

bibliographiai művét a pápa a vaticani könyvtár számára lemásoltatván, mintegy viszonzásul küldte Assemanit Bolognába az ő gyűjteménye rendezése végett. Életéből elmondván, hogy rokonai ellenzése daczára egyedül atyja beleegyezésével, mint ment 21 éves korában keletre Konstantinápolyba, mint igyekezett ott magát a török és arab nyelvekben tökéletesíteni, s mint lépett 1683-ban osztrák katonai szolgálatba, — a 8-ik lapon így folytatja: quum anno MDCLXXXVI. Buda iterum a nostris oppugnata, expugnata demum fuisset 2-a septembris, ipse ex diuturna oppugnatione prostratus viribus, nec uno debilitatus vulnere, ab Archistratego et eximio benefactore meo Carolo Lotharingio, quem imperii ottomanici terrorem et cladem dixerim, — impetravi ut fas esset postero die urbem intrare, grassantibus per tecta longe lateque flammis, viisque ingenti hostilium cadaverum strue impeditis. Neque me profecto illuc traherat auri argentique fames, sed quod sperarem codicum turcicorum in frequentissimo emporio Bibliothecam me reperturum, sique licuisset, Bibliothecam illam Budensem a multis celebratam ab incendio et praedabundi militis licentia servaturum. In primarium ergo urbis forum procurro flammis intactum, quo imperantibus christianis principibus metropolitana fuerat ecclesia S. Stephano hungarorum regi sacra. Templum ingressus continuum geminum conclave invado, quorum priori supremum antistitem reperio a nostris militibus obruncatum, codicesque circum cadaver projectos, quos ex vestigio praesentium militum opera collectos sepono cum aliis non paucis in alio itidem templo repertis. Ex his porro constat pars illa meorum codicum de legibus et religione Turcarum tractantium in catalogo descriptorum.

Per eandem occasionem atque ex iisdem locis ad manus meas venit Lexicorum et Grammaticarum farrago in eodem elencho adnotata. Inde ad Judaeorum aedes advolo, vasto incendio adhuc conflagrantes.

Nostri quippe milites rati judaeos mercatores ibidem commorantes turcis ad tam diuturnam oppugnationem sustinendam collata opera pecuniaque non parum profuisse, adversus gentem christiano nomini caetera infestam, omne propemodum acerbitalis genus exercebant. Ex illis itaque aedibus codices hebraicos in nostro catalogo recensitos extuli. Incendium licet fessus defectusque viribus effugi inque vicinum castellum me abdidi. Hic regum Hungariae palatium magnifice assurgit: castellum vero, quod ultro oppugnatoribus deditionem fecerat, flammis evasit.

Ratus ergo sicubi gentium celebris Corviniana Bibliotheca adhuc exstaret, hanc profecto in aliquo illius palatii angulo repertum iri, et quoniam suprema aedificii pars tormentis quassata, collapsa fuerat, subterranea conclavia lapidibus concamerata intrepidus subeo — recondendis ligonibus ac batillis securibusque destinata: arcasque reperio, quas praedabundus miles paulo ante securibus ibidem inventis diffregerat, ex pondere conjectans auro argentoque esse refertas, dispersis dissipatisque solo codicibus, quibus ego militum opera collectis, comitem Rabbatam generalem copiarum commissarium misso nuncio admonui, ut commissari-

um e vestigio mitteret manubias supremo principi deferendas a militum licentia avaritiaque tutaturum. Eamque per occasionem paucos quosdam codices latinos in catalogo itidem indicatos sine delectu, nec enim fieri poterat, ad meum usum secrevi. Codicum porro ibidem repertorum numerus non attenta eorum qualitate res parvi momenti mihi tunc praesenti visa est et qualis in ipso examine censuque voluminum a Bibliothecario Caesareo Viennae postea habito re ipsa apparuit. Illum porro catalogum ad calcem nostri indicis adieci, ut quisque intelligat, quo tandem res quondam maximae celeberrimaeque recidere relabique plerumque soleant.

Caeterum quum aliquamdiu post in Transylvania agerem, narrabat mihi vir eruditus ex domo Bethlemlia, qui historiam moliebatur principum transylvanorum, eamque exorsus ab eo anno, quo illa feracissima, opibusque dives, situ etiam admirabilis provincia ottomanicae potentiae cessit, turcisque annum tributum pendere coacta est, usque ad superstitem ea tempestate principem Michaellem Abbafum deducebat. Ille inquam — vir in suae gentis historia versatissimus narrabat, magnam Budensis bibliothecae partem in patriam suam olim fuisse asportatam, quando nimirum Solimanus notis artibus Budam christianis eripuit, indeque cujusvis conditionis Hungaros expulsos in Transylvaniam relegavit. Eam porro per occasionem — ajebat — quam plurimos codices manuscriptos atque impressos ab incolis fuisse servatos. Saxones vero, quorum non pauci in Transylvaniae oppidis dispersi habitant, quique liberos suos ad celebriores Germaniae academias studiorum causa mittere solent, litteras semper in pretio habuerunt, illi praesertim qui Coronam urbem incolunt, extremosque Transylvaniae fines Graeciae propiores obtinent, veteris litteraturae monumenta bene multa, atque inter caetera codices ex urbe Constantinopolitana a turcis occupata advectos ab interitu vindicarunt; quos proinde urbis magistratus diligenter custodiri mandavit, una cum aliis codicibus ab urbe Buda recentius illuc importatis. At enim vero multorum annorum curas una dies perdidit; fortuito quippe incendio una cum aliis aedificiis Bibliotheca codicum Constantinopolitanorum et Budensium universa conflagravit abiitque in cineres. Id vero tertio vel quarto ante anno contigit, quam ea provincia felicibus Caesaris armis Hungarico regno restitueretur.

Quosdam praeterea codices cosque perpauca turcicos historiam continentes Neisellensis castris expugnationis, nec non pacis apud S. Gotthardum transactae reperi in tentorio magni Viziris Solimani Bassae, post turcarum et proelii arsanensi fugam.

Sequenti anno MDCLXXXVIII. alii codices turcici ad manus meas venire in expugnatione Belgradi, pauciores tamen quam spe ipse conceperam.

Ez Marsili levelének azon része, mely gyűjteményére vonatkozólag bennünket közelebbről érdekel. Alább még említi e levél folytán, hogy 1691-ben a portai követséghez titkári minőségben alkalmaztatván, kon-

stantinápolyi tartózkodása alatt több orvosi, vegytani (chemiai), astronomiai, geographiai s néhány historiai kézirattal szaporítá gyűjteményét; valamint, hogy ott szerezte a 22 darab görög codexet is: míg az 1 illyr s 3 ruthen codex az említett belgrádi táborozás ideje alatt jutott birtokába.

Mit Marsili e levelében Mátyás király könyvtáráról Bethlen Miklós után mond, kétségkívül hiteles adatnak vehető ama nagy hírű kincs ele nyészése történetéhez. — Ezen brassói égés történt 1689-ben. Hogy a budai királyi palota földszinti helyiségében általa talált ládák miféle könyvtár részeit rejtették magokba? nehéz megmondani. Egyetlen — alább érintendő — állítás látszik csupán arra mutatni, hogy Mátyás király könyvtára némi maradványai is keveredhettek ezen könyvek s kéziratok közé: mert az ide csatolt s akkor ott a helyszínén hirtelenében eszközölt összeírást számtalan hiányai s pontatlanságai miatt egyáltalában nem lehet biztos következtetés alapjául venni. Sikerül-e e tökéletlenségek mellett mindezen könyveket s kéziratokat a bécsi császári könyvtárban feltalálni s ezáltal e catalogus hiányait pótolni? — ezt a próba fogja megmutatni.

Ezt megelőzőleg — némi tájékozásul — helyén látom itt s kötelességemnek ismerem azon néhány latin codex lehető hű leírását adni, melyekről Marsili említi, hogy — csekély számmal s csak a hogy lehetett válogatás nélkül, azokat a maga számára elrekkentette, s melyek (összesen 6) alkotják gyűjteménye latin codexekből álló részét.

1. Nicolai de Lyra postillae in 4 evangelia, epist. Pauli, acta apostolorum.

Nagy folio-kötet, elején s végén néhány levél hiányzik. A lapok 2 columnára vannak osztva, s minden columna 10 hüvelyk hosszú. A papír magassága $16\frac{1}{2}$ hüvelyk, szélessége 11 hüvelyk és 3 vonal. A columnák köze 1 hüvelyk s 3 vonal, mindenik columna $2\frac{1}{2}$ hüvelyk széles. Erős vastag s tiszta papíron gonddal készült kézirat. János evangelioma végén ezen jegyzet áll: *Expliciunt postillae super evangelia compositae per eximium Nicol. de Lyra, quas scribi fecit hon. lis vir magnificus Egidius Cantularius bonon. per me Heynricum Wysdorp de Colonia Anno dni 1462 die. 2. Juny.* — Kötése új.

2. *Lexicon latinum m. s. in folio in quo exoticae ut plurimum voces declarantur.*

Ezen lecion latinum tulajdonképen orvosi műszótár, s görög és arab nyelvből vett műszavak latin magyarázatát tartalmazza. XV. századi kézirat. A codex ép, semmi sem hiányzik belőle. Papírja 11 h. 2 v. magas és $8\frac{1}{2}$ h. szél s. A lapok itt is 2 columnára vannak osztva. Az írás nagy gonddal készült s tetszetős. — Kötése új.

3. *Divisio agrorum spectantium ad varias Hungariae ecclesias ab anno d. 1500. ad annum 1527.*

Ezen kötet nem más, mint az esztergomi káptalan dézsmakönyve a fentírt évekről. Minden évi bejegyzés ilyformán kezdődik, mint például az 1500-dik évi az első lapon: *Anno domini Mlmo quingentesimo. In*

festo sanctorum Viti et Modesti martyrum Domini capitul. congregati elegerunt usque ad annum tributarios cum salario consveto mgstros Joan-nem Rectorem sacratissimi corporis Xrti et Paulum de Ibfalva qui jurarunt etc. etc. Ezután következnek a divisorok s decimatorok nevei. Ezek után a következő czímek alatt : 1. *Divisio prati de Chew.*, 2. *Divisio prati Bayon.*, 3. *Divisio prati de Ebed.*, 4. *Divisio decimarum in Kis-Bars.*, 5. *Divisio vinorum infrascriptorum*, az együvé tartozó helyiségek nevei következnek. Ezeken kívül minden évről az azon évben történt kisebbszerű adakozások, alapítványok s egyéb a káptalan körébe tartozó apró feljegyzések teszik a 12 $\frac{1}{2}$ h. magas s 8 $\frac{1}{2}$ h. széles ívrét papir-kötet tartalmát, melynek első 6 levelét, bár nedvesség rongálta is, nem tette olvashatlanná. Végén az 1527-dik évi 'divisio'kkal, — melyek azon évre csupán két levelet foglalnak el, — megszakad. Kötése új.

4. Anonymi Quaestiones de augustissimo altaris sacramento.

Elül hiányos és szakadozott XIV. századi latin kézirat negyedréten, magassága 8 h. 2. v., szélessége 5 h. 8 v. Bőrrel bevont fatábláján kapocs-helyek látszanak.

5. De autoritate papae tractatus.

Negyedréten, XV. századbéli kézirat. Magassága 8 h. 3 v., szélessége 5 $\frac{1}{2}$ h. A czímnek megfelelő tartalom mintegy $\frac{5}{6}$ -t tölti be az 1 h. vastag kötetnek, sűrű szél-jegyzetekkel írva. Több tisztán hagyott lap után következik : Ad consecrandum seu coronandum regem Alemanniae hoc modo procedatur czímmel 11 levelet betöltő szertartási szabályzat. — Ismét néhány üres lap után : Zsigmond római császár stb. magyar stb. király oratorának Petrus de Gvalfredinusnak urához intézett levele, mely több lapon keresztül tartó hálálkodás közben egyszerre félbeszakad, — s a codex néhány üres levéllel végződik. A legelső lap alján nagy betűkkel ez olvasható : Praedicatorum Vormatiae. Kötése új.

6. Expositio regulae S. Francisci.

Negyedréten, magassága 8 h. 1 v., szélessége 5 h. 5 v. Sűrűen apró betűkkel s majdnem megszakítás nélküli rövidítésekkel, meglehetősen durva és erős papírra írott codex. Valamely jámbor meghatározója XII. századbéli kéziratnak mondja nagy naivul az első lapon. Ugyanott ezen jegyzet áll : Codex primum ad usum fratris Raphaelis de Gorlitz (egy szó kimaradt), deinde in arce Budensi ab Aloysio Ferdinando Co. Marsili bonon. repertus anno 1686 inter reliquos libros ac codices bibliothecae, quae olim congesta fuit a Matthia Corvino Hungariae rege.

E jegyzet első része azon keskeny pergamen-szeletről van véve, mely a codex elején üresen álló 7 levél közül az utolsónak második lapja közepére van ragasztva, s rajta XV. századi írással e szavak olvashatók : Iste liber concessus est ad usum fratris Raphaelis de Gorlitz. Mi és mennyi köze van e pergamen-szeletkének a codex-el ? — az mondhatná meg, ki oda illesztette. A mi a jegyzet utóbbi részét illeti, szintén kétséges marad, vajjon eredeti kötésében láthatva ismerte-e Mátyás könyvtárából valónak a jegyzet írója a más négyhez hasonlóan újabb bekötésű code-

xet, vagy csupán a lelhelyből következtette definitióját? A codex belseje semmi olyast nem árul el, mi e gyanításra adna okot. A kezdő szavak: „Honorius episcopus“ H betűje, igaz, veressel, de minden különösebb ékítés nélkül van írva a durva papírra. Közben semmi olyas jel, mi Corvinfélének bizonyitná, s egyszerűen e szavakkal végződik: Explicit vita et regula fratrum minorum anno incarnationis dni 1476°. Valószínűnek gondolom, hogy Marsili sajátkezű olyforma jegyzete szolgálhat alapul e meghatározásnak, mint a milyen az ő kezétől bejegyezve olvasható az esztergomi káptalan dézsma-könyvében, melynek első lapjára ezt írta: Manuscripto trovato nella *biblioteca di Buda* in lingua latina della divisione di varii Terreni in Ungheria. Lehet, hogy pusztán a biblioteca di Buda szavak bírták az illetőt arra, hogy Mátyásén kívül más budai könyvtárt ne is képzeljen.

Ugyan-e codexhez van kötve s hihetően eredetileg is hozzátartozott 6½ levélen: registrum super omnes libros biblie, felváltva nagyobb veres és igen apró fekete sorokban írva. — Ebből áll az egy hüvelyknél vastagabb codex tartalma.

Általában jegyzem meg e 6 codexről, hogy mind papirosra van írva, és hogy mint valamennyi codexe a bolognai egyetemi könyvtárnak, mely kezemben megfordult, úgy ez a 6 sem részesült idáig azon szerencsében, hogy lapjai számozva volnának. — Kivételt képez e tekintetben csupán a görög codexek némelyike, melyek Plutarch, Demosthenes, Plato, Hermogenes, Flavius Josephus, Aristoteles, Hippocrates, Galenus, Nagy Basilius stb. munkáit tartalmazzák; ezeken kívül egy pár orvosi és theologiai újabb keletű kézirat. Egyik orvosi mű vegyített ó és új görög nyelven van szerkesztve. A kiadatlanokul jelölhetők közt legnagyobb érdekűnek mondható egy 420 levélből álló, azonban úgy elűl mint több helyen közbül hiányos, s általában nagyon megrongált, igen régi theologiai tárgyú codex.

A héber kéziratok közül, melyek legnagyobb részt egyes talmudi tractatusokból s commentarokból állanak, — leginkább kitűnik egy terjedelmes commentar a pentateuchus felett és Maimonides Mos. Misné Thóra jad Khaszáká-jának egy része.

Az arab és persa kéziratok általában mind újabbkoriak. Amazok közt legszámosabbak a vallás és jogi tartalmuak; philosophiai, nyelvtani, geographiai művek is bőven találhatunk; de ritkának vagy épen unicumnak egy sem mondható. Hadsi khalfa említett nagy műve Flügel kiadása óta szintén nem bír azon jelentőséggel, mint mikor még a vaticani könyvtár részére lemásoltatott.

A 28 darab kiválóan költészeti tartalmu persa codex közül néhány persa-török szótári mű érdemelne a figyelmet különösebben, ha az ilyen-mű munkák nem oly sűrűn fordulnának elő a török és persa irodalomban. Ezek azonban még csak régieknek sem mondhatók. A költeményes kéziratok jobbbára Hafiz divánját, Szádi Gulisztánját, a Pendnámét s más

ismeretes költői műveket tartalmaznak, — legnagyobb részt töredékesen, s némelyiket 5 – 6 példányban.

Mielőtt a török kéziratokról szólnék, nem mellőzhetem megemlítés nélkül azon 120 kötetre menő miscellaneát, melyet Marsili részint saját töredékes kézírataiból, — mik egy vagy más tervbe vett munka darabjai vagy a bevezettek után hátramaradt törmelékek, — részint mindenfelől egybegyűjtött levelek, okmányok, promemoriák stb.-ből állított egybe.

Feltűnő a 117. csomagba illesztett — különben egész önálló kis folio-kötetet alkotó latin-oláh-magyar terjedelmes szótár, melyet Marsili sajátkezűleg írt össze. A magyar szavak leírása — hihetően másolása — arra mutat, hogy nem sok időt fordíthatott a magyar nyelv elsajátítására. A 103. csomag tartalma nagyrészt honi történetünkre vonatkozik. Ebben látható Rosnyai Dávid Res tragice gestaeinek egy latin példánya, melyet Rosnyai maga írt le, s 1701-ben nyújtott át Marsilinek, mint nagyérdemű pártfogójának. Továbbá Stemmographia Zriniorum mavortiae familiae című csekély értékű kézirat. Ladányi F. Slavonia bánjairól írott latin értekezése egy nyomott íven s több levélnyi kéziratban. Ezeken kívül, különösen Jósika Istvánról és Jósika Istvánról írott adomány-levelek másolatai. Ugyancsak horvátországi nemes családok czímer-gyűjteménye, az erdélyi fejedelmek (Zápolya Jánostól kezdve) s szász grófok tussal rajzolt arczképei stb.

A 63. csomagban azon török levelezés olasz fordítással együtt, melyet 1703-ban mint határjelölő biztos váltott a török hatóságokkal.

A 15.-ben Erdély lakói színezett képekkel.

A 16.-ban a karloviczi béke történetére tartozó elődolgozatok, jegyzetek.

A 6., 7., 19., 20., 28. csomagokban Alsó-Magyarország növényeiről, a Duna halairól s madarairól gyűjtött jegyzetek és rajzok, s Magyarország geographiáját érdeklő közönséges adatok találhatók. — Semmi kétségem benne, hogy ezen 5 utóbb említett s talán a 15-dik csomag tartalmát is mind felhasználta ily című dísz-kiadású művében: *Danubius pannonico-mysicus, cum observationibus geographicis, astronomicis etc.* (6 köt. Haaga 1726. 288 rézmetszettel), melylyel azonban nem volt alkalmam összehasonlítani.

Ha mindamellett akár ezen kéziratok, akár a codexek közül a tek. Akadémia valamelyiket tüzetesebb átvizsgálás és használat végett ki nyerni óhajtaná, ez az olasz királyi közoktatásügyi miniszterium útján minden nehézség nélkül eszközölhető lesz. Az adott utasításhoz képest megszereztem ugyan a bolognai egyetem könyvtára szabályait is, de azok csupán az olvasó-terembeni használatra terjednek ki; míg az említett módon nyerte ki például legközelebb a pétervári tudományos akadémia a nevezett könyvtár egyik ó-szláv nyelven írt codexét.

Áttérve most már a török kéziratokra, a körülmények által megengedett rövidséggel fogok azokról emlékezni. Utasításom különösen a Magyarországot illető történetirókra, s a netalán lelhető defterekre, irányozta figyelmemet. Hogy deftert a bolognai egyetem könyvtára-

ban nem találok, erről kutatásom első perczei meggyőztek; hogy scriptorokért nem kénytelen a tek. Akadémia a Marsili-gyűjteményhez fordulni, ez azon körülménynek köszönhető, hogy mindazon török történetírók művei, kik hazánkra vonatkoznak s azon gyűjteményben találhatók, mint Szaduddin, Hasszán Mührdár, Hadsi Khalfa (Fezlike) stb., egyről-egyig mind megvannak a bécsi udvari könyvtárban, legnagyobb részt 2—3, sőt némelyike 4 példányban is, — s igen számos ilyenmű kézirat találhatik ezeken felül emez utóbb említett helyen, melyeknek semmi nyoma a Marsili-féle gyűjteményben. A tek. Akadémia bölcse belátásától fog függeni azoknak hazai történetünk érdekében leendő kiaknáztatása.

Legyenszabad ez alkalommal mellőznöm a Bécsben található scriptorokat, s azon okból, mivel a Török-magyar-kori Történelmi Emlékeknek ekkorig csak második része, t. i. az Okmánytár indult meg, felkérnem a tek. Akadémia figyelmét azon török okmány-gyűjteményekre, melyekből másolta és küldte mintegy 8 évvel ezelőtt dr. Behrnauer maig is hasznavehetetlenül heverő hibás másolatait. Ezen codexek azok, melyek a Flügel-féle catalogusban 323, 325, 327, 330, 334, 335 számokkal vannak jegyezve. Miután pedig az államokmányok első, vagyis az Okmánytár 3-dik kötete sajtó alatt van, nagyon kíváncsok volnánk, ha a 330. és 334. számú codexek, de legkivált a 330 dik, — mely 70 darab ily oklevelet tartalmaz, — mielőbb használható lenne.

A scriptorokon kívül azonban nem csupán ezen oklevél-gyűjteményekben határozódik azon török kézirati kincs, melyet a bécsi udvari könyvtár rejt hazai történetírásunk számára. Csaknem megfoghatatlan az, hogy kerülhette ki azon jelentékeny számú török codex egy Gévay s Hammer-Purgstall figyelmét, mely codexek hazánk XVI. századbéli geographiájának s statisticájának kétségtelen hitelességű, s bizton állíthatjuk, legteljesebb forrásai,

Tisztelt barátom Vámbéry Ármin 1861-ben fedezte fel a nemzeti muzoum könyvtárában a nógrádi szandsák 1579-dik évi defferét, mely mostanáig minden utánjárás daczára unicum volt. Boldogult Szalay László figyelmeztetésére még azon évben hozzáfogtam annak megfejtéséhez, s fordítása azóta készen várta nálam a többi szandsák deftereinek mindekkorig késett fölfedezését. Időközben t. tagtársam Nagy Iván úr figyelmeztetett a m. kir. egyetem könyvtárában őrzött defterre, mely azonban csak különböző várakba szállított hadiszerek följegyzésére használt napló, és nem statistikai s geographiai adatokat szolgálkozó adóösszeírás. Szalay László „Adalékai“ 200. lapján egy ily — csupán helynevekből álló töredékét közölván Khalil bég defterének, azon reményét fejezi ki, „hogy Bécsnek levéltáraiban talán az öszves deftert lehetne feltalálni“; és reménye legnagyobb részben nem volt alaptalan. Némileg másfelé irányozta a figyelmet Kubinyi F., Ipolyi A. s Henszlmann urak 1862-dik évi konstantinápoly-athéni tudományos útjokról az Akadémiának benyújtott jelentése, melyben ezt írják: „hogy Szüphi bej szívessége által tudomásukra jutott, hogy a (török) állami levéltárban Magyarország föld-

állapotának a XVII. századbeli török uralom alatti idejéből teljes leírása, egy neme a katasternek foglaltatik, melynek s más egyéb Magyarországra vonatkozó iratoknak idővel, a mint a gondoljai alatt lévő állami levéltár rendezve lesz, közlését tudományos liberalitással megígérte.“ Ezen adat, s Hammer-Purgstallnak nagy történeti munkája VI-dik kötetében tett azon nem igazságon alapuló megjegyzése, hogy ő a Marsili által Budáról Bolognába vitt s az ottani egyetem könyvtárában őrzött keleti kéziratokat nem hogy nem használhatta, de még oda utazván sem láthatta, — holott egy általa onnan kikért s nála veszett arab codex maig is hiányzik a gyűjteményből : úgy tüntette fel a dolgot, mintha a magyar szandsákok XVI. századi defterei a Marsili-gyűjteményben lappanganának. Hammer, ki a bécsi kéziratokat mind használhatta, sehol sem emlékszik ezen defterekről, pedig azok, a XVII. századbellek kivételével, melyeket a fennebbi adat szerint Konstantinápolyban kell keresnünk, — valósággal ott vannak.

Ott van ugyanis 28 kötetben 1544—1593. évig terjedőleg a magyarországi szandsákok fejadó (dsizije) lajstroma 1323—1344. s 1349—1355. számok alatt, — mely 28 kötetben mindazáltal a temesvári ejaletről nincs említés. 1356—1383. számok alatt ismét 28 kötetben különféle adónevekből bevett jövedelmek deftere ; ezek közt már a temesvári ejaletre vonatkozó kötetek is találtnak, s a 28 kötetből csupán kettő készült a XVII., a többi 26 a XVI. században. 1384—1398. számok alatt 15 kötetben a kisebb hűbértörök feljegyzése. E 15 kötetből csak 4 származik a XVII. századból. 1399—1410. sz. alatt 12 kötetben különböző kiadások feljegyzése találtnak. Leginkább magyarországi várak erősítésére fordított költségek kimutatását foglalják magokban, de egypárban különféle bevételek lajstroma is látható. Ezek közül csupán 1 kötet származik a XVII. századból. Végre az 1293-dik számtól kezdve az 1322-ig 30 kötetben a különböző magyarországi várakban elhelyezett őrségek létszáma s azok zsoldja van feljegyezve részint a XVI., részint a XVII. századokból. Összesen 113 kötet ilyenmü török kézirat létezik tehát a scriptorokon s levélgyűjteményeken kívül a bécsi udvari könyvtárban, melyek hazánk XVI. századi geographiája s statistikája összeállításához mulhatlanul szükségesek, épen úgy, mint a XVII. századra nézve ugyane czélból szerfelett kívánatos, hogy a török államlevéltárban őrzött defterek megígért másolatai mielőbb az akadémia kezei közé jussanak. Amazok, t. i. a bécsiek kinyerésére s feldolgozására nézve, a tek. Akadémia közbenjárását s utasítását kérem.

Végre nem mulaszthatom el, hogy őszinte hálával s köszönettel ne említsem fel a tek. Akadémia felött azon szíves készséget s támogatást, melyben Bolognában s Paduában Caronti, Frati és Leoneti könyvtárnok, Coronero prefet, Podesta prefeturai tanácsos, Mignani és Aldini levéltárnok, Gualandi magántudós és Nera tanár paduai rector magnificus urak által részesültem, kik közül Gualandi és Podesta urak ígérését bírom, hogy kutatásaim hézagos sikerét jövőre becses közléseikkel fogják

értékesíteni, miket annak idejében a tek. Akadémia elé terjeszteni első kötelességem leend.

125. *Toldy Ferencz* r. t. indítványozza, hogy *Szilády Áron* l. t. jelentése előbb az illető osztállyal közöltessék, s csak azután vétessek fel egész terjedelmében az Akadémiai Értesítőbe!

Az indítvány elfogadtatik.

126. *Henszlmann Imre* l. t. jelenti, hogy ha a Pulszky Ferencz-féle régiség-gyűjtemény megszerzésére nem tétetnek rögtön lépések, a gyűjtemény hazánkra nézve mindenkorra veszte leend, miután ezt tulajdonosa néhány nap múlva eladás végett a külföldre óhajtja küldeni; ennek következtében két indítvánnyal lép fel:

1-ör. Készítették haladéok nélkül az országgyűlésnek benyújtandó folyamodás, melyben az Akadémia a nevezett gyűjtemény megvételét kéri. Vagy:

2-or. A M. T. Akadémia s a nemzeti Múzeum részéről indíttassék a gyűjtemény megvételére aláírási ív, melyet az indítványozó 1000 forinttal megnyitott, s ezt azonnal az elnöki asztalra le is tette: mely összeg, még az ülés folyama alatt, Pólya József r. t. részéről 10 frttal szaporodott.

Az indítványok egyesíthetőknek találtatván, mindkettőnek igénybe vétele elhatároztatott, oly módon, hogy az országgyűlésnek benyújtandó folyamodvány, s a megindítandó aláírási ív, valamint a begyűlt pénzek kezelésével ugyanazon akadémiai tagok bizasának meg, névszerint Kubinyi Ágoston t. t., Csengery Antal, Erdy János, Toldy Ferencz rr. tt. s Henszlmann Imre, Mátray Gábor és Römer Flóris ll. tt.

127. Gyulai Pál r. t. „Az 1867-ki Gr. Karács onyi-pályázatról” olvassa fel következő jelentését:

A gr. Karácsnyi jutalomra múlt évi dec. 31-ig beérkezett pályaművek megbírálására az Akadémia szokott módon bizottságot küldött ki, mely *Toldy Ferencz* r. t. elnöklése alatt *Gyulai Pál* r. t., *Pompéry János*, *Riedl Szende* és *Tóth Kálmán* lev. tagokból állott.

E bizottság eljárván tisztében, megbízatásomnál fogva nekem van szerencsém jelentést tenni a pályázat eredményéről.

A gr. Karácsnyi-jutalomra 1867-ben komoly drámák pályázhattak, mely név alatt a pályázati szabály nem csak a tragédiákat érti, hanem a tragédia és komédia közti középfajokat is, melyek rendszeren szorosb értelemben vett drámáknak nevezetnek. Huszonegy pályaművet vettünk át a titkári hivataltól, s ezeknek mindenike tragédia volt. Igaz, hogy a drámai költészet legmagasb csúcsai a tragédia és komédia; s mindig ha nyatlásra mutat, ha a költők nem törekednek többé e magaslatokon nyerni koszorút; de az is bizonyos, hogy mindkét drámai nem közép- és alfajai nem érdemelnek teljes mellőzést, s valamely drámai mű értékét nem az határozza el: tragédia-e vagy dráma, komédia-e vagy bohózat, hanem az: vajjon valódi képviselője-e fajának, s általában sikerült-e? Nem árt ezt emlékezetbe hozni, mert úgy látszik, a pályázók a Karácsnyi-jutalmat összezavarják a Teleki-jutalommal, melyért egyik évben csak tragédiák pályázhatnak a középfajok kizárásával; vagy ha ismerik is a két jutalom közti különbséget, némi fenhéjzából csak tragédiával kívánnak versenyezni ott is, hol drámával is nyerhetnének, noha talán ez inkább sikerülne nekik, mint amaz. A költők hivatását és erejét nem csak tehetségek és tanulmányaik határozzák el, hanem kedélyök és élményeik is, s leginkább ez utóbbiaknál fogva bizonyos érzések, tárgyak, műfajok felé vonzódnak, melyekben azután

legerősebbek. Szerencsés, ki benső természetén hiúság-, divat- vagy nyereségvágyból nem követ el erőszakot, s azon a téren marad, hol legbiztosabban érzi magát.

A jelen pályázat általában véve sokkal öröndetesebb, mint szoktak lenni rendesen drámai pályázataink. A huszonegy mű között természetesen vannak gyermekes kísérletek, sőt bárgyúságok; de számosan vannak olyanok is, melyek többé-kevésbé tehetséget és komoly törekvést tanúsítanak. Tárgyra nézve nagy bennük a változatosság. A mint tragédiákhoz illik, nagy részt történelmi vagy mondai alapon emelkednek, de nem kötik magukat kizáróan magyar tárgyhoz. Több magyar történelmi tragédia mellett láthatni itt a római, görög, héber, francia s amerikai történelemből vetteket is. Nem egyben láthatni feltűnő törekvést a tragikai conceptio felé, s némi élénk érzéket a cselekvény iránt. Ki tagadhatja, hogy ezek a tragédia legfőbb elemei közé tartoznak, s ki nem fogja méltányolni e törekvéseket, midőn pályázaton és színpadon annyi tragikaitlan conceptióval, lyrai áradozással és epikai szélességgel kellett találkozunk? Mily kár, hogy mindezt megbénítja, vagy éppen sikertelenné teszi az emberi szív ismeretének, a jellemrajz igazságának fogyatozása, vagy majdnem teljes hiánya. A jobb pályaművek is többé-kevésbé ebben szenvednek: sőt a legjobbnak is, mely társai között szembeötölön kiemelkedik, s a bírálók egyhangu méltánylatával találkozott, a jellemrajz legkevésbé erős oldala, nem mintha benne feltűnő következtelenségeket, nagy fogyatozásokat lehetne kimutatni, hanem mert az erő, elevenség és közvetlenség, mely a szív mélyéből szakad ki, s a szív mélyére hat, itt sem nyilatkozik némi fensőbb fokon. A költészet legfőbb feladata az emberi szív rajza, ez tulajdonkép maga a költészet — mondja egy angol író, s ezt sehol sem kell többször ismételni, mint a mi drámai költészetünkben. Ezzel éppen nem akarjuk elvitatni azt, hogy a drámai költészet legjellemzőbb tulajdona a szembe tett szenvedélyek küzdelméből folyó bonyodalom, gyors és kitűnően egységes cselekvénynyé alakulva, mi nélkül nincs dráma, holott az eposz és regény ellehet nélküle. Tudjuk, hogy az emberi szív rajza a költészet minden nemével közös, s az elbeszélő költészet terén lehet valaki kitűnő jellemrajzoló a nélkül, hogy sikerült drámát tudjon írni. De mégis mi az, a mi a drámai conceptióba és cselekvénybe életet lehel és szerves testté alkotja, ha nem a jellemrajz igazsága és ereje? A cselekvény és jellemrajz egymásra hatása alkotja a valódi drámát; a jellemrajz e hatás alatt válik drámaivá; a cselekvénynek e hatás adja meg a benső szervezetet. A jellemrajz igazságát és erejét nem csak a költő tehetsége és tapasztalatai szülik, hanem bizonyos őszinteség, a költészet bizonyos cultusa is, mely a költővel csak azt iratja, a mit magán és másokon tapasztalt, a mivel megtelt, a mit átértett, s mely mindig a szenvedélyek emlékei alatt, az érzések erejénél fogva indítja meg a phantasia inventióit.

Néhány vonással is felmutathatni, hogy e pályaműveknek még jobbjaiban is a jellemrajz igazságának hiánya mennyire megrontja a tragikai conceptiót, s a cselekvény benső fejlődését. A VII-ik számú, *Tiberius Grachus*, bár nehézkesen és szélesen dolgozott mindamellett van benne drámaiság. De mily kevésbé ismeri szerzője a népet és aristocratiát, melyeket rajzolni akar, az állami viszonyok és politikai személyek természetét, melyek cselekvényeinek alapját képezik; mily kevés igazság és emelkedés van jellemeiben, s mennyire nélkülözünk kell majd mindenütt a szenvedély nyelvét! A XII. számú *Koppány*, a magyar pogányság és kereszténység küzdelmét vette tárgyal. A felfogás tragikai. A conservatismusnak éppen úgy megvan a maga tragicuma, mint a reformnak. Koppány ragaszkodik a régi valláshoz és államszervekezethez szemben az újjal, küzd ellene, és meg-

bukik. De a szerző nem igen rajzolja se viszonyokban, se jellemekben a régi vallás és államszerkezet varázsát, mely küzdelemre indítja a szíveket; se az új kényszerűséget, mely győzelmet ünnepli. Sőt még azt sem testesíti meg, mit rajzolni akarna. Koppány gyűlöli István újításait; de nem indít ellenforradalmat. Nem annyira a lelkesülésre, mint inkább az ármányra akar támaszkodni. Azt hiszi, hogy ha elnyerheti István mostohája, Adelhajn kezét, akkor lesz i-leje kilépni, s mint az özvegy fejedelem-asszony férje, némi jogcímekkel indíthatja meg az ellenforradalmat. Színi telát Adelhajn előtt, hogy keresztyén kíván lenni. Adelhajn szereti őt, de fő célja a térítés, melynek mindent alárendel, míg végre kisül, hogy mindketten csak meg akarják csalni egymást. A szerző czélzata szerint Koppány bukását annak kellene előidézni, hogy nagy dolgot kisszerű eszközzel akar végrehajtani; pártja gyanakszik reá, nagyobb tekintélyű vezér hiányában megoszlik, ereje megbénul, s mintegy előkészíti István győzelmét. Azonban sehol sem látunk olynemű fordulatot, mely a katasztrófra elhatározóan folya be, s a szerző czélzatát megtestesítné. Koppányt csak legyőzi István serege minden drámai kényszerűség nélkül. A szerző sok fenhéjázó, néhol erőteljes dictiót mond el hőisével, de mindamellett Koppány egy üres, minden benső igazság nélküli alak marad, ki egy percze sem tudja lekötöni részvétünket.

A XVI-ik számú, *Gordás* szép nyelve, szabatos verselése mellett leginkább drámai, és várakozást keltő expositiójával kötötte le a bírálók figyelmét. De a hős jellemrajza mindent elront, cselekvényt és tragikai hatást egyaránt. Ez valóságos hígvelejű ember: egy hun király, ki megkeresztelkedik, keresztyénné akarja tenni népét, egyesíteni a hun és byzanti birodalmat. Kiinduláspontja, eszközei meglehetősen hóbortosak. Byzantban ül, szerelmes lesz, cselszövösködik, s végre haza térvén, testvére, ki pogány marad, megöli. Itt sincs a hős jellemrajzában se igazság, se szenvedély, se fenség; legfőbb érdeme, hogy hangzatos jambusokban beszél. — A XIV-ik számú, „*Az utolsó próféta*” csodálatos mű, minőt ritkán olvashatni. A szerző tehetséges ember, tudna erőteljes jelene-
teket festeni; de úgy indítja meg cselekvényét és személyeit, hogy az ember egész végig nem tud tisztába jönni vele, hogy tulajdonkép mit akar. Senki a bírálók közül nem tudta igazában megérteni, hogy fő személyeit minő indokok és szenvedélyek vezetik. Egészen véve ily zavart, némely részletben a tehetség annyi szikrájától csillogó művet, talán még soha senki sem írt.

A X. és XV-ik számúak: „*Zrínyi Miklós*” és „*Rege a fattyugyerekről*” jobbak a már említettekénél. A Zrínyi szerzője egészen másképp fogta felhősét, mint idegen és magyar elődei, kik megküzdöttek e drámailag hálátlan tárgygal. Felhasználván a történelmi újabb kutatásokat, az ő Zrínyije valóban drámaibb és tragikaibb. De a jellemrajz itt is mindent elront. A szerző úgy rajzolja Zrínyit, mint a ki bünt követett el, s azt megbánva, hazafiúi feláldozással, dicső halállal kívánja expiálni. De mily szenvedély és emelkedés nélküli hős ez! Zrínyi megöli orozva Katzianert, fogadott testvérét, barátját, kit a király üldözései elől várába fogadott vendégül; megöli nem szenvedélyből, hanem haszonért, hogy a király kegyét megnyerje. Nem az a baj, hogy bünt követ el, hanem hogy oly nyomorúan és hideg vérrel követi el, s egészen eltörpül előttünk. A mi az expiatiót illeti, azt sem mondhatni sikerültnek. Hogy a tragikai hős a legnagyobb dicsőség közepet buk-jék meg, azon előre bevallott czélból, hogy emléke dicsőn szálljon az utókorra, s feledtesse korábbi bűneit: sem tragikai, sem drámai érdekű. Jó volna, ha költőink felhagynának Zrínyi Miklós dramatizálásával. A hogy a hagyomány fogja fel, mit a költészet is szentesített, tisztán epikai tárgy; a hogy a történelmi újabb kutatások állítják előnkbe, drámaibbá válik

ugyan, de a költő kénytelen lesz beszembeszállni a hagyománynyal és nemzeti érzéssel, mit tragikái költőnek soha sem kell tenni, s még ekkor sem igen kecsegtetheti biztos siker. — A *Rege a fattyugyerekről* tehetséges költőre mutat, oly költőre, ki talán jeles tragédiát fog egykor írni, de most még csak egy nem sikerültet írt. Párbeszédeinek költői élénksége, humoros szikrái, s egy pár valóban drámai fordulatai, feledtetik ugyan az olvasóval az igenis gyakori Shakespeare-reminiscentiákat, de a jellemrajz hibás voltát még inkább kiemelik. Szerzőben sok elevenség nyilatkozik, de kevés biztosság. Az indokokat ritkán látjuk természetes és kapcsolatos fejlődésben; a szenvedély csapong, de inkább zaját halljuk, mint erejét érezzük. A fő hős nem annyira fejlődik, mint változik. Mint erős akaratu szerelmes lép föl, ki erőszakkal vívja ki kedvesét az ellenző szülői házból, s csakhamar nagyravágyóvá alakul, ki hogy Clothó királyné férje lehessen, megöli nejét. Új nejét, a királynét is megöli, hogy elvehessen egy más királynéleányt, kit hogy igazán szeret-e vagy csak trónja biztosságáért akar magáévá tenni, nem elég világos. De mégis úgy látszik, nagyon szereti, mert a leány megörülése egészen ellágyítja érzekmény szívét, mely a III-ik Richardéval vetekedik. E jellem egy mozaik mű, különböző jellemek töredékeiből összeállítva; de még e töredékek sincsenek mindenütt összeillesztve.

A pályázat legjobb művei a IV-ik számu: *Frater György*, és a XII-ik számu: „*A trónkereső*“. Az első egy tisztán és szabatosan dolgozott mű, tragikai alappal és helyenként meglepő drámaisággal. De a szerző nem tudta legyőzni a magában is nehéz tárgy nehézségeit, sőt mindjárt az expositióban oly hibát követett el, mi egymagára is képes koczkáztatni műve sikerét. Való, hogy a mint a szerző felfogta, Martinuzzi tragikai alak. Szereti szerencsétlen hazáját, meg akarja menteni, nem kedveli se a törököt, se a németet; de a baza javára mindkettővel kaczerkodik, mindkettőt felhasználja, míg végre erkölcstelen eszközeinek nemesise ellene fordul, s megbukik. De a jellem úgy van exponálva, hogy az olvasó nem tudja: van-e Martinuzzinak valami nagyobb célja, s csak a mű vége felé veszi észre, hogy e nyughatlan férfiú nem önző celszölvő, mint a dráma személyei hiszik. Így nem lehet iránta elég részvétünk, s e hibát a szerző még azzal is tetézi, hogy a hazaszeretet ambícióján kívül nem fest benne semmi más emberi szenvedélyt, s ezt sem festi némi megindítóbb erőteljes vonásokkal. E jellem inkább az abstractio szülötte, s hidegen hagyná a nézőt még akkor is, ha jókor tisztában lehetne vele. A másik nagy hibája a műnek az, hogy Martinuzzi küzdelmeinek nagy része ugyan előttünk történik, s elég drámaisággal, de azok az indokok és szenvedélyek, melyek előidézik a katasztrófát, a színpadon kívül fejlődnek, s nincsenek elég drámai kapcsolatban az előzményekkel. Csak a végrehajtó eszközök lépnek fel előttünk egészen ismeretlen személyekben, kik eddig a drámai küzdelemben részt sem vettek. Ezért inkább történelmi drámai rajz e mű, mint valóságos drámai cselekvény. S bár e tekintetben is szó férhetne az erkölcsök rajzához, de jeles oldalainál fogva a bírálók egyhanguan dicsőréttel kívánták kiemelni.

A „*Trónkereső*“ nem csak legjobb pályatársai közt, de magában is érdemes mű. Alapeszméje ugyanaz, a mi Schiller Demetrius-tervének, melylyel a közelebbi években valamelyik pályázó már megbírkózott, de kevés sikerrel. A jelen mű szerzője szerencsésen oldotta meg feladatát. Hőse Borics, ki előtt anyja eltitkolván, nem tudja, hogy törvénytelen szülött; de távol minden elégedetlenségtől boldogul él, mint Halics fejedelme, Magyarországban megjelennek előtte az elégedetlenek követjei, s felszólítják, hogy mentse meg az országot a zsarnokságtól, s foglalja el a trónt, mely jogszerint őt illeti. Borics

nemes szíve föllángol e felhívásra; nem csak jogát foglalhatja vissza, de nemzete szabadítója is lehet. Anyja, Predzláva, ki tudja, hogy fia nem törvényes szülött, tartóztatná, de nem meri neki bevallani bűnét. Borics lengyel segítséggel betör Magyarországra. Csalódásai egymást érik. A helyett, hogy az ország fölkelne, csak némely, érdekeikben megsértett főurak és kóbor vitézek gyűlnek táborába. A két tábor szembe áll egymással. Magyarország királya részéről megjelen a nádor, és felmutatja a Borics törvénytelen születéséről szóló ítéletnek okiratát, melyet még azok a főurak aláírtak volt, kik őt most behívták. Borics nem hisz az okiratnak, mert hiszen anyja megvallotta volna neki, hogy nem törvényes szülött. Most már nem csak jogáért, de anyja becsületéért s vívni kíván, és megveszti a csatát. Anyja ezalatt a lelkiismeret furdalásainak martaléka, s érzi végelgyengülését. Egy papnak meggyónja bűnét, s Borics nejének, Juditnak, fia számára egy lepecsételt iratot ad át, melyben neki is bevallja törvénytelen szülöttségét, s egyszersmind megesketi Juditot, hogy ez iratot fel ne bontsa s egyedül fiának adja át. Judit sejtí, hogy mi lehet e titkos irat tartalma, de nem bontja fel. A csatavesztett Borics haza érkezik, keresi anyját, hogy születése titkát megtudhassa. De éppen akkor kondúl meg a halálharang: anyja meghalt. Judit látva férje kétségbeesését, hogy új életet, hitet öntsön belé, eltitkolja előtte az iratot, s azt mondja neki, hogy anyja rá bízta búcsuját, végakarátát; minden rágalom, a mit beszélnek; anyja végszava szerint ő törvényes szülött.

Boricsot nemes szíve s jogának hite sodorta a küzdelembe, majd anyja becsülete is belevegyült a játékba; most, mert legyőzetett, győzni, mert megalázott, uralkodni, mert sértett, bosszulni akar. Mindinkább súlyed, de mind erőlesebbé válik, ki kész mindent kockáztatni. Bodomér, Kunország száműzött fejedelme és leánya Rózsa, kik már az expositióban megjelennek, hű társai vállalatainak. A harczos kún leány szereti őt, s már az első vesztett csatában megmentette életét, mi Juditba a féltékenység fulánkját ütötte. Borics nem veszi észre se Rózsa szerelmét, se neje leplezett féltékenységét, csak trónkereső tervei foglalják el. Azonban neje mindenütt nyomában van, s midőn a kún leány másodszor is megmenti Boricsnak veszélyben forgó életét, a két nő összeszólalkozik, Judit megerősödik gyanujában, s férjét, bár alaptalanul, hűtelennek hiszi. A másodszor is megszabadult Borics Kunországba menekül, hol Bodomér visszanyerte ősei trónját és szövetséggel kínálja Boricsot egy Magyarország elleni hadjáratra. Borics elfogadja a szövetséget; kigúnyolt joga, földig aláztatása, bosszúja újabb küzdelemre sarkalják, s már a tábor indulandó, midőn föllép féltékeny neje, s bosszúból átadván anyja iratát, születése titkát fölfedi előtte. Borics lesujtva áll anyja becsülete, családi boldogsága romjain; képzelt jogáért ölkövetett tettei miatt lelki-furdalások kinozzák:

Oh irtóztató!

Támadjatok fel mind, kik jogtalan
Csatáimon vérben fuladtatok,
Dagadjon e vértenger áradatja,
S ha el nem nyelne, átkozott fejem
Zuzzátok össze e jó bajnokok
Csontjával, — ez lesz méltó büntetés.

Fülbrednek nemes érzelmei; többé nem vezet sereget Magyarország ellen. Kihí-

vón lép a kun tábor elébe, felbontja a csak előbb megkötött szövetsége t; fölingerli maga ellen a lázadozó népet, mely azután leszúrja.

Íme főbb vonásokban a dráma tartalma. Ebből is láthatni cselekvénye nem mindennapi érdekét és gazdagságát. A negyedik felvonás, az emelkedés egyik fülépője, bágyadtabb ugyan, mint a többiek, de a fordulat és kifejlés annál gyorsabb és erősb. A cselekvény compositiójában van ugyan némi mesterkedés, de általában az egymást felköltő szenvedélyek játszásk benne a fűszerepet, s lélektani indokok tartják össze a mű szövedékét. A személyekben sok a részvételre gerjesztő; nemes szívek tévedéseit látjuk mindenütt, melyek egymást rontják meg; a viszonyok és tettek nemesítésének hatását érezzük nem csak a fő hősben, hanem környezetében is. A jellemrajzok nem rendkívüli elevenek és erőteljesek, de nagyrészt szabatosak és gondosan kidolgozottak, melyek mind olvasva, mind a színpadon hatásra számíthatnak. Különös méltánylatot érdemel a fő hős fokkonkénti fejlődésének rajza, mely lélektani és drámai egyszersmind. Legkevesébb sikerült a kun leány alakja, mely el-elmosódik. Verselése szabatos, nyelve drámailag költői, s bár nem mutat fel rendkívülibb szépségeket, de csak egy pár helyt érheti nagyobb megrovás, min egyébiránt könnyen segíthet.

Mindent összevéve a „Trónkereső” önbecsileg is érdemes mű, oly mű, mely jobb mindazon eredeti drámáknál, melyek a közelebbi években nyomtatásban megjelentek vagy a színpadon adattak, ennyiben haladást is tanúsít, s így eleget tesz a Karácsony-pályázat szabályainak. A bíráló bizottság ez indokoknál fogva kiadatni kéri a jutalmat a XII. számú „Trónkereső” szerzőjének annyival inkább, mert ennél jobb művet közelebbről alig remél megjutalmazhatni, s nem tartja helyesnek, minél jobbat várva, tovább is halmozni a ki nem adott jutalmakat.

Felbontatva a jutalomra érdemesített dráma XII-ik számú jeligés levélkéje, kiviláglott, hogy a „Trónkereső” szerzője *Szigligeti Ede*.

Szigligeti Edének a jutalom kiadatni határozottatott, a többi felbontatlan jeligés levélke elégetésével Szabó József r. és Rózsay József l. tagok bizattak meg.

129. A titoknak jelenti, hogy *Kostyelik Mihály* székesfehérvári polgár f. é. márcz. 14-én elhalálozván, a m. Tud. Akadémia alaptőkéjének gyarapítására végrendeletileg 200 osztr. értékű ftot hagyományozott.

A hazafias adomány köszönettel áttétetik az akadémiai pénztárnokhoz.

129. Ugyanaz, egy f. é. márcz. 23-án kelt magán levél után jelenti, hogy a „Villanyosságról” írt német jeligés, s jutalomra nem érdemesített munka szerzője, kéziratát, ennek hiányai kimutatásával, magának kiadatni, vagy legalább költségei fedezését megtéríttetni kéri.

A pályázati szabályok értelmében mellőztetik, miről az illető tudósíttatni fog.

130. Közöltetett Mártonffy Károly f. é. márcz. 25-én Egerben kelt levele, melyben jelenti, hogy a M. T. Akadémiának ismét szolgál „Hevesmegyei tájszavakkal”, s egy „Népregével”, melyet bizonyos éltesebb napszamos asszony szóbeli előadása után tett írásba.

Mindkettő közlendő a nyelvtudományi bizottsággal oly megjegyzés mellett, hogy a néprege, a bizottságtól, valódi helyére, a Kisfaludy társasághoz tétessék át.

131. Olvastatott a miskolci h. h. szentegyház előljáróságának, a nmélt. elnök úrhoz intézett f. é. márcz. 17-ki folyamodása, melyben könyvtárát a m. t. Akadémia által kiadott és kiadandó munkákban részesíttetni kéri.

Átteendő a könyvtári bizottsághoz.

132. Olvastatott a vallás- és közoktatási m. k. ministerium f. é. márcz 4-ki, 2915-ik számú irata, melyben a nagyszebeni kir. Jogakadémiát, hozzá csatolva ez utóbbinak folyamodványát, s mennyire lehető, a többi magyar- és erdélyországi jogtanintézeteket is, a M. Tud. Akadémia kiadványaiban részesíteni ajánlja.

Átteendő a könyvtári bizottsághoz.

133. Közöltetett a „Bécsi Magyar Társas Kör“ f. é. márcz. 1-jén kelt folyamodványa, melyben egylete számára a M. T. Akadémia kiadványait kéri.

Átteendő a könyvtári bizottsághoz.

134. A titoknok jelenti, hogy a losonczy városi könyvtár, a kolozsvári unit. Collegium, a bécsi cs. k. bir. geológiai intézet, s a müncheni bajor tudom. Akadémia részéről, valamint dr. Neilreich Ágoston, Stier Theophil, Hörnes Mór és Laboulaye Edvárd külföldi lev. tagoktól nyert akadémiai kiadványokért elismerő térítvények érkeztek. Tudomásul van.

135. Budenz József alkönyvtárnok úr részéről jelentetik, hogy Ráth Mór pesti könyvkereskedő, Vörösmarty minden munkáit 12 kötetben (Pest, 1864), Arany János összes költeményeit 1 kötetben (Pest, 1867), az akadémia számára megküldé.

Köszönettel fogadtatott.

136. Ugyan a könyvtárnok részéről jelentetik, hogy a Végis kisasszonyok által ajándékozott 102 kötetnyi, nevezetesebb francia írók munkáit tartalmazó gyűjtemény az akadémiai könyvtárnak beküldetett.

Az Akadémia köszönetét fejezi ki az adományért.

137. A titoknok jelenti, hogy a M. Tud. Akadémiához az 1868. febr. 24-től ugyanazon év márcz. 30-ig a következő ajándék-, csere- és köteles könyvpéldányok érkeztek.

I. Testületektől.

K. K. Zoologisch-Botanische Gesellschaft. Bécs. a) Verhandlungen. XVII. B. b) Frauenfeld : Über einen in einen Stein eingeschlossenen lebenden Salamander. c) Frauenfeld : Über die diesjährigen Verwüstungen des Rapsglanzkäfers in Böhmen und Mähren. d) Frauenfeld : Über einen Zerstörer der Baumwollkapseln in Egypten. e) Frauenfeld : Zoologische Miscellen XII. XIII. f) Frauenfeld : Beiträge zur Fauna der Nicobaren. g) Frauenfeld : Das Insectenleben zur See. h) Winnertz : Beitrag zu einer Monographie der Sciarinen. i) Neilreich : Diagnosen der in Ungarn und Slavonien bisher beobachteten Gefässpflanzen. k) Schumann : Die Diatomen der hohen Tatra. Germanisches Museum. Nürnberg. a) Jahresbericht. XIII. b) Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit. 1867 No. 1—12.

Kais. Akademie der Wissenschaften. Bécs. Anzeiger No. 3—7.

R. Geographical Society. London. Proceedings Vol. XII. N. 1.

Kön. Preuss. Akademie der Wiss. Berlin. Monatsbericht. Nov. 1867.

Verein für Hessische Gesch. und Alterthumskunde. Darmstadt. Archiv XI. B. 3. H.

Norvég kir. egyetem. Christiania. a) Guldberg et Waage : Études sur les affinités chimiques. b) Meteorologiske Jagtagelser. 1866. c) Aarsberetning for Aaret 1866. d) Forhandlingar i Videnskaps — Selskabet 1865—1866. e) Unger : Morkinskinna.

K. K. Geologische Reichsanstalt. Bécs a) Verhandlungen No. 10—12 és No. 13—18. b) Jahrbuch. XVII. B. Nr. 3. 4.

Historischer Verein für Steiermark. Gratz a) Mittheilungen. 15. Heft. b) Beiträge zur Kunde steuermärkischer Geschichtsquellen.

Déli Szlav Akadémia. Zágráb. Rad. Knj. II.

Szerb tudós társaság. Belgrád. Glasznik. Knj. V.

Verein für Naturwissenschaften. Nagyszeben. Verhandlungen und Mittheilungen 1867. Nr. 7. 8. 9.

Landesausschuss für Böhmen. Prága. Palacky : Geschichte von Böhmen V. B. 2. Abth.

Société Royale des Antiquaires du Nord. Kopenhaga. a) Clavis poetica antiquae linguae septemtrionalis. b) Tillaegtil Aarboger. Aargang 1866. c) Aarboger 1866. 1. 2. 3. 4. Hefte. 1867. 1. 2. 3. Hefte. d) Antiquarisk Tidsskrift. 1858—60 1861—1863. e) Mémoires. 1866. f. Annaler 1861. 1862. 1863.

M. kir. vallás és közokt. ministerium. Buda. L' Égypte à l' exposition universelle de 1867.

Országos lelenzügyi társulat. Az országos lelenzügyi társulat alapszabályainak tervezete.

K. k. Statistische Centralcommission. Bécs. Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1866.

II. Magánösoktól.

A. Morel. Paris. Catalogue de livres.

Vidovich György. Magyarország története, 1490—1606 I. k. 3. füz.

Fr. Schuler-Libloy. Nagyszeben. Deutsche Rechtsgeschichte. 2-te Auflage.

Csatskó Imre l. t. Pest. A francia polgári törvénykezés.

Fritsch Károly. Bécs. a) Über phänologische Beobachtungen an den Gestaden der Donau. b) Begriff der Phänologie. c) Pflanzenphänologische Untersuchungen. d) Kalender der Fruchtreife für die Flora von Österreich. e) Kalender der Fauna von Österreich. f) Untersuchungen über das Gesetz des Einflusses der Lufttemperatur. g) Die tägliche Periode der Gewitter. h) Die Lichtmeteore in der Atmosphäre. i) Über die Störungen . . . einiger meteorolog. Elemente. k) Über die mit der Höhe zunehmenden Temperatur der untersten Luftschichten. l) Über die Vorausbestimmung der Lufttemperatur. m) Über den Orkan am 30-ten Juni 1854. n) Über Schneefiguren. o) Die Eisverhältnisse der Donau in den Jahren 185½—186½ (3 db.) p) Über die grössten Regenmengen in Österreich. q) Über die periodischen Erscheinungen im Pflanzenreiche. r) Über die periodischen Erscheinungen am Wolkenhimmel. s) Resultate mehrjähriger Beobachtungen über jene Pflanzen, deren Blumenkronen sich täglich periodisch öffnen und schliessen. t) Über die seculäre Änderung der Lufttemperatur (3. db.) u) Über das Steigen und Fallen der Lufttemperatur. x) Normaler Blütenkalender von Österreich. y) Instruction für phänologische Beobachtungen. z) Istruzione per le osservazioni fenologiche.

B. Apor Károly. Marosvásárhely. A székely örökség történelmi és jogi szempontból.

A. P. Ninni. Velenceze. Commentario della Fauna, Flora e Gea del Veneto e del Trentino, 1868. N. 3.

Palacky Ferencz k. l. t. Prága. a) Geschichte von Böhmen, V. B. 2. Abth. b) Ugyanaz cseh nyelven. (Dejiny narodu Ceskeho. Dil. V. Castka 2.)

Simor János herceg-prímás. Esztergom. Schematismus cleri archidioecesis Strigoniensis pro 1868.

Fonfeder Sámuel. Berlin. Randbemerkungen zu Cap. 1–12. der Genesis.

III. Köteles példányok.

Ref. főiskola nyomdája. Sárospatak. Sárospataki Füzetek, XII. évf. 1. füz.

M. k. egyetem nyomdája. Bu'á. Három különfajta nyomtatvány (befüzetlenül.)

Emich Gusztáv nyomdája. Pest a) Hontvármegye statutumainak kidolgozásával megbízott választmány javaslata. b) Fasciculi ecclesiastici 1868. 1. c) Rákosy : Vetterán. d) Bod : Kösziklán épült ház ostroma. e) Kathol. lelkipásztor. Harmadik évfolyam I. köt. 2. füz. f) Molnár : Népiskolai könyvtár. Első évfoly. 2. füz. g) Századok, A m. tört. társulat közlönye 1868. 2. füz. h) A. m. mérnök egyesület évi jelentése 1867. i) Veres-Beniczy : Nézetek a női ügy érdekében. k) Löw : A közjő kútforrásai. l) Mátyus Uzor : Hadi műszótár. m) Reményi : A keleti kérdés magyar szempontból. n) Sasku Károly : Neveléstan egy tantervvel. Harmadik kiadás.

Wigand K. F. nyomdája. Pozsony. a) Toldy : Elmélkedések az egyházreformról. Második kiadás. b) Ugyanaz német nyelven. c) Rákosy : Vezérfonal a francia nyelv megtanulására. Második kiadás. d) Kovács : Latin olvasókönyv.

Sauerwein Géza nyomdája Győr. a) Ráth : A magyar királyok és erdélyi fejedelmek hadjárati, utazási és tartózkodási helyei. 1. 2. füz. b) Hazai okmánytár IV. kötet. c) P. Patisz : A Jézus társasága ellen intézett vádak. d) Szabó : A szepesi szászok. e) Schematismus Archiabbatiae S. Martini ad annum 1868. f) Schematismus cleri dioecesis Jaurinensis, 1867. 1868. g) Vargyas : Gyöngyök Pázmány Péter összes műveiből. h) Szabó : Az oláhok eredetéről és polgári állásukról. i) Plaudereien eines pensionirten Hauptmannes über Magnatenerziehung und vaterländische Politik. k) Ráth és Thaly : II. Rákóczy Ferencz fejedelem emlékiratai. l) Pokorny : Sz. Márton Győrmegeyi Sabariában született.

Debreczen város nyomdája. a) Emlékirata a debreczeni ügyvédi karnak a hazai törvénykezés ügyében. b) Nagybánya sz. k. bányaváros közgyűlési házszabályai. c) Nagybánya sz. k. bányaváros beligazgatási rendezését tárgyzó szabályok. d) A tiszántúli ref. egyházkerület 1867. dec. havában tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. e) Komlósy : Utazási levelek. f) A tiszántúli ref. egyházkerület véleménye az 1818-ik évi vallásügyi törvény részletezéséről. g) Jelentés a debreczeni zeneegylet közgyűléséhez 1867-ről. h) Vidovich : Magyarország története 1490–1606. I. köt. 3. füz. i) Imre Sándor : Protestans főiskoláink és a tanszabadság. k) Kovács Ferencz : Római jog.

IV. Akadémiai kiadás.

Értesítő 1868. 2. 3. sz.

Monumenta. Diplom. XI. köt.

Monumenta. Scriptores. VIII. köt.

Statistikai és Nemzetgazd. Közlemények IV. köt. 2. füz.

Természettudományi Értekezések. VIII. X XI. sz.

Magyar Történelmi Tár. XIII. köt.

Jelentések a XXVIII. nagygyűlésen eldöntött jutalmazásokról.

A XXVIII. nagygyűlésen kitűzött új jutalomtételek.

Jelentés a M. T. Akadémia munkálkodásáról és pénztára mibeulétéről 1867-ben.

Törvénytudományi Értekezések. IV. sz.

Mathematikai Értekezések II. sz.

Nyelvtudományi Közlemények. VI. köt. 2. füz.

MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA

É R T E S Í T Ó J E.

Tizenötödik (mathematikai és természettudományi osztály — egyszerűen összes) *ülés.*

1868. ápril 6-kán.

Horváth Cyrill t. t. helyettes elnöklote alatt.

139. *Nendtvich Károly* r. t. bemutatja egyes részletek felolvasása mellett, *Kalkbrenner Károly* l. t. következő című művét : „A szepesi Érczhegység növényze jelleme.“

140. *Szabó József* r. t. olvassa a math. és természettudományi bizottság felszólítására készült javaslatot egy központi meteorológiai és delejességi észlelde ügyében, a következő levél kísérete mellett :

Tisztelt Osztály! A meteorológiai észleletek tudományos és gyakorlati jelentősége általában el van már ismerve ; a légmérséki, légnyomási, nyirkossági, csapadéki, széljárási viszonyok, s a meteorológiai észlelések tárgyát képező egyéb jelenségek ismerete nem csak a tudós természetbuvárt, geographust és physicust érdeklik, hanem a nemzetgazdára, a földművelőre, s általában minden művelt emberre nézve is kiváló jelentőséggel bír. Azért minden civilisált állam kormánya előmozdítja a meteorológiai észleléseket ; nem csak az angol, francia, hollandiai, német, belgiumi, dán, svéd kormányok létesítettek országaikban meteorológiai észleldéket, s központi intézeteket, hanem már az orosz, rumán és török kormányok is gondoskodtak arról, hogy országaikban a meteorológiai észlelések szerveztessenek s rendszeresen foganatosíttassanak. Ezen észlelések jelentőségét nálunk is érezték sokan már régóta, s már 1848 előtt is több helyütt indultak meg azok, 1850 óta pedig lassanként a meteorológiai észleldéknek egész hálózata támadt hazánkban. Ezt részint egyes hazánkfiak, s némely tanintézeteink buzgóságának, részint a Bécsben felállított cs. kir. központi meteorológiai intézet közbenjárásának köszönhetjük. Azon intézet hazánkban is törekedett az észleldéket szaporítani, alkalmas eszközöket és utasításokat küldvén azoknak, kik az észlelésekre önként ajánlkoztak, s egybegyűjtvén és feldolgozván az egyes állomások részéről beküldött észleleteket.

Végre 1860. június 28-kán a m. tud. Akadémia is, át levén hatva a tárgy fontosságától, elhatározá, hogy egy mathematikai és természettudományi bizottság állíttassék fel, melynek feladata a Magyarország természettudományi megismertetésére vonatkozó adatokat gyűjteni, rendezni és közzé tenni. Ezen adatgyűjtés különösen a

meteorológiai észleletekre is kiterjesztetett, s a felállított bizottság eszközzésére a tudomány barátjai felhívtak, hogy többi közt meteorológiai észleléseket is tegyenek, észleleteiket az Akadémiának beküldjék, egyszersmind az észlelők számára utasítások is készítettettek.

Végre az Akadémia Budán egy észleldét is felállított, melyben a szorosabb értelemben vett meteorológiai észleléseken kívül a földdelejség jelenségei is megfigyeltetnek.

Az Akadémia ebbeli intézkedései nem maradtak siker nélkül; több oldalról csakugyan beküldtek meteorológiai észleletek, s a mathem. és természettudományi bizottság az észleletek egybegyűjtéséhez, feldolgozásához, és közzétételéhez is fogott. Nevezetesen Mayer Lambert a volt budai csillagda igazgatójának észleleteit adta ki.

Az Akadémia math. és természettudományi bizottsága mindazáltal nem képes *egy központi meteorológiai intézet* hiányát pótolni; ezt bizonyítja a tapasztalás s a dolog természete. A nevezett bizottság teendői sokkal nagyobbak, különbözőbbek, anyagi és szellemi erői pedig számra sokkal csekélyebbek, semhogy azt tökéletesen teljesíthetné, mi a központi meteorológiai intézet feladata. Az 1860-diki körülmények között alig lehetett mást tennünk, mint hogy a m. t. Akadémia math. és természettudományi bizottsága a meteorológia ügyét is felkarolja, s hatása körébe vonja. De valamint az ugyan akkor felállított statisztikai bizottság, noha kirekesztőleg hazánk statisztikai ismertetését tűzte ki céljául, az állami statisztikai hivatal hiányát nem pótolhatta, s ennek felállítása oly szükségesnek tartott, hogy a független nemzeti kormány annak életbeléptetését azonnal kieszközölte: úgy a központi meteorológiai intézet felállítása is múlhatlanul szükséges, *mert erkölcsi lehetlenségnek tartjuk, hogy valamennyi európai állam, s még a rumániai és török kormányok mügött még továbbra is elmaradjunk. — Nemzeti becsületünk megkívánja, hogy tudományos tekintelben is a civilisált európai államokkal versenyezzünk, hogy nevezetesen külön központi meteorológiai intézetünk is legyen*, mely hatáskörét a magyar korona egész területére kiterjeszse, s a bécsi hasonló intézetnek, mely eddigelé közbiróalmi költségen tartott fenn, méltó társává legyen. A felállítandó magyar központi meteorológiai intézet költségei nem rovathatnak a M. Tud. Akadémiára, melynek alapítványainál fogva külön magyar tudományos rendeltetése van. A magyar központi meteorológiai intézet rendeltetése általánosabb, tágabb, s a magyar állam költségén létesítendő.

Az előre hocsátott indokoknál fogva úgy reméljük, a t. természettudományi és matematikai osztály is múlhatlan szükségnek tartja, hogy egy magyar központi meteorológiai intézet országos költségen minél előbb felállíttassék, s hogy az ügyet felkarolván, a Magyar Tud. Akadémia elé fogja terjeszteni, miszerint ez a javasolt magyar központi meteorológiai intézet életbeléptetését a magyar kormánynál kieszközölje.

Egy úttal szerencsénk van a t. osztálynak egy javaslatot, illetőleg emlékiratot benyújtani, melyben nézeteinket a felállítandó intézet célja, feladata, szervezése, költségei stb. felől adjuk elő, azon kérelemmel, méltóztassék azt megvizsgálni, s értekezlete tárgyává tenni, s azután a netaláni módosításokkal jóváhagyás végett az Akadémia elé terjesztteni.

J a v a s l a t

a magyar központi meteorológiai intézet ügyében.

I. A magyar központi meteorológiai intézet célja és feladata.

A magyar központi meteorológiai intézetnek kettős célja van, t. i. hogy

1) az országban létező meteorológiai észleldék közös anyaintézete és központja legyen,

2) egyszersmind fő észlelde is legyen, mire már annál fogva is legalkalmasb, mivel az országnak csaknem kellő közepén fekszik.

A) Mint tulajdonképi központi intézetnek azon feladata van, *hogy ne csak saját, hanem a többi hazai állomások észleléseit is egybegyűjtse, kiszámítsa, s általában tudományos célra feldolgozza.* Oly észlelési adatok és számok, melyeknek abszolút becseről kellő tudomásunk nincsen, nagyon is csekély értékkel bírnak, s a nyomtatási költséget sem érdemlik meg. Egybehalmozásuk egészen hiábavaló, pedig efféle adatok még mindig gyűjtenek össze, s a tisztí orvosoktól hivatalosan a hatóságok útján kívántatnak be, noha sem a gyakorlat, sem a tudomány legkisebb hasznukat sem veheti.

Mikép dolgoztassanak fel az eredeti észlelések, természetesen a meteorológiai tudomány állapotától és fejlődési fokától függ. Legelsőben is oda kellene törekedni, hogy a különböző helyeknek, állomásoknak úgynevezett meteorológiai állandói számíttassanak ki. Ha majd ezek kellő szabadsággal meg leendnek állapítva, akkor a normalis középértékektől való eltérések és változások is meg lesznek határozhatók, s ebből majd a jövőre is lesznek következtetések vonhatók. Az említett állandók meghatározása által egyszersmind az ország égalji ismertetése is meg lesz adva.

A központi meteorológiai intézet feladata továbbá arról gondoskodni, hogy az ország különböző vidékein a szükséges helyeken mellékészleldék állíttassanak fel, hogy az észlelők a kellő utasításokkal láttassanak el, nekik az eszközök megszerzésében segédkezet nyújtson, s azokat megvizsgálja és összehasonlítsa.

3) Minthogy a meteorológiai észleldék csak úgy fognak sikeresen működhetni, ha egységes terv szerint igazgattatnak, s egymással szoros összeköttetésben állnak, azért a magyar központi meteorológiai intézetnek végre még azon feladata van, hogy a külföld hasonló intézeteivel magát érintkezésbe tegye, s az észleletek kölcsönös közlését eszközölje.

B.) A magyar központi meteorológiai intézet egyszersmind az ország fő észleldeje, s e tekintetben ismét kettős feladata van:

1) nem csak a meteorológiai jelenségeket általában észlelnie, s az azokra vonatkozó észleleteket kiszámítania kell, hanem szükség, hogy ide vágó *különös* vizsgálatokat is tegyen, pl. a napmelegségnek a földben való elterjedése, s a föld physikájának más kérdései körül.

2) Továbbá feladata az, *hogy a földdelejességre vonatkozó észleléseket és vizsgálódásokat* annak mind napi és századi változásaira nézve tegye meg, egyszersmind az úgynevezett földdelejességi állandókat az ország más vidékein is határozza meg, miszerint a földdelejességi vonalak (az egyenlő elhajlás, lehajlás és hatály vonalai) állapíttathassanak meg.

II. A központi meteorológiai intézet szervezete.

Az intézet imént vázolt kettős céljából annak szervezete is folyik.

Mindenek előtt világos, hogy a magyar központi meteorológiai intézet másféle tudományos intézetnek vagy hivatásnak járuléka nem lehet, mert már maga a földdeleljességi észlelések vezetése is a fentebb jelzett kiterjedésben egy embernek folytonos munkásságát veszi igénybe.

A központi intézetnek tehát önállónak kell leüni oly formán, mint pl. a csillagdáknak, s mint más európai országokban, úgy nálunk is, állami intézet rangjával kell bírnia.

Egyébiránt a közp. meteor. intézet akár a M. T. Akadémiához, vagy a magyar kir. egyetemhez kapcsoltatik, akár valamelyik ministeriumnak közvetlenül rendeltetik alája, az magában véve keveset nyom, csak az szükséges, hogy tudományos munkálkodásaiban minél kevésbé korlátoztassék és akadályoztassék, s hogy feladatainak megoldásán önállóság munkálkodhassék. Legcélszerűbb volna a központi meteor. intézetet a M. T. Akadémiával, mint külön osztályt egybekapcsolni, mikép Bécében történt, de mindenesetre állami költségen kell azt felállítani és fentartani.

Az észlelők tekintetében különböző intézkedéseket találunk Európa különböző országaiban. Ugyanis megkülönböztethető

- 1) az önkényes és díjtalan észlelők rendszere,
- 2) a hivatalosan köteleztetett, de díjtalan észlelők,
- 3) a hivatalos s rendszeren fizetett, vagy jutalmakat igényelhető észlelők rendszere.

A 2) pont alatt említett rendszer, mely az ötvenes években Ausztriában is elfogadtatott, mindenütt alkalmatlannak sőt károsnak bizonyult be, mivel a kényszerített észlelők az észleléseket elmulasztván, a rovatokat gyakran tetszés szerint töltik ki.

E rendszerről tehát itt szó sem lehet.

Az első rendszer mellett nem csak az szól, hogy kevesebb költséggel jár, hanem az is, hogy csak oly észlelők alkalmaztatnak, kik hajlamból és ügyeszeretből önként ajánlkoznak, kikről tehát föltehetni, hogy az észlelésekben lelkiismeretesen fogna eljárni.

Hazánkban tudunkra mostanában 22 állomás van önkéntes észlelőkkel, kik észleleteiket részint a M. Tud. Akadémiához, részint a bécsi központi intézethez küldik be. A mostani észlelőkhöz bizonyosan még mások is fognának csatlakozni, mert több oldalról már is történtek a M. T. Akadémia észleldéjénél ajánlkozások.

Ámde azon rendszer fő hiánya az, hogy önkéntes észlelőket csak ott találunk, hol épen vannak, nem pedig ott, hol kellenének; továbbá, hogy ez úton rendszerint csak rövid ideig tartó észleleteket kapunk, mert az észlelők halála, vagy lakváltoztatásánál fogva az észlelések vagy megszűnnek, vagy legalább folytonosságuk megszakad.

Szükséges tehát, hogy a harmadik rendszerhez is folyamodjunk. E tekintetben alig van más hivatalos állás és hivatás, mely a légtüneti észlelésekre alkalmasabb volna, mint a távirtdai hivatalnokoké, kik különben is a hivatali helyiséghez kötve. — A földmívelés, műipar és kereskedelmi m. kir. miniszterium illető osztálytanácsosa megigérté, hogy az ügyet telhetőleg pártolni fogja, s így csak a megkívántató egyéniségek kiképezése, s azoknak méltányos megjutalmazása jöhet még kérdésbe.

Az első pontra nézve nincs nehézség, minthogy épen most nyitattak meg tanfolyamok, melyekben magyar növendékek a távirdai szolgálatra kiképeztetnek.

Az erre vonatkozó tanítással együtt a növendékek a meteorológiai észlelésekre szükséges eszközökkel, ezek kezelésével, s az észlelések végrehajtásával is megismertethetnének, s mindezekben két hét alatt teljes jártasságot nyerhetnének.

A távirdai tisztviselőknek a meteorológiai észlelésekért való külön megjutalmazása úgy történhetnék, hogy az illetőknek évenként állandó (60—100 ftnyi) díj biztosítatnék s egyszersmind azok, kik különös szabatosság és szorgalom által tüntetik ki magokat az észlelésekben, még rendkívüli díjban is részesíttetnének. Az egész dolog nem okozna nagy költséget, mert egyelőre az önkéntes észlelőkön kívül csak 4—5, később pedig 15—20 távirdai észlelő volna szükséges az ország különböző vidékein.

A jelenleg fenálló észlelési állomások tudunkra a következők:

Árvaváralja—Lugos—Pozsony—Szeged
 Debreczen—Megyes—Rozsnyó
 Késmárk—Nyitra—Ruszkabánya
 Kolozsvár—Felső-Lő—Segesvár
 Komárom—Sopron—Selmeczbánya
 Lőcse—Budapest—Szombathely
 Losoncz—Páncsova—Szatlmár-Németi.

Egy tekintet az ország térképére, mutatja, hogy ez állomások nem elegendők, s nem is czél szerinti felosztvák. Úgy látszik, hogy következő helyeken kellene az észleléseket folytatni s illetőleg megindítani:

- I. 1) Kalocsa, 2) Félégyháza vagy Kecskemét, 3) Szolnok, 4) Eger, 5) Losoncz
- 6) Selmeczbánya, 7) Győr, vagy Pannonhalma, 8) Veszprém, 9) Komárom, 10) Nyitra.
- II. 11) Pécs, 12) Zombor, 13) Szeged, 14) Békés, 15) Debreczen, 16) Miskolcz
- 17) Rozsnyó, 18) Besztercebánya, 19) Szakolcza, 20) Pozsony, 21) Sopron, 22) Keszthely.
- III. 23) Temesvár vagy Arad, 24) Nagy-várad, 25) Szatmár-Németi, 26) Ungvár, 27) Bártfa, 28) Késmárk, 29) Zsolna, 30) Árvaváralja, 31) Újvidék, 32) Eszék, 33) Fiume, 34) Zágráb, 35) Ogulin, 36) Zimon, 37) Páncsova, 38) Oravicza, 39) Ruszkabánya, 40) Nagybánya, 41) Míramaros-Sziget.
- IV. Erdélyben. 42) Maros-Vásárhely, 43) Kolozsvár, 44) Nagy-Enyed, 45) Nagy-Szeben, 46) Brassó, 47) Besztercze, 48) Csik-Szereda, 49) Segesvár.

Egészben véve tehát 49 állomás volna, — természetesen másutt is lehetnének még mellékes állomások, ha önkéntes észlelők találkoznak.

III. Az észlelések módja és az eszközök.

Az észlelések módja már a Sztoczek József úrtól szerzett, s az Akadémia által kiadott „Utasítás a meteorológiai észleletekre“ című értekezésben oly alaposan és kimerítőleg van tárgyalva, hogy itt mellőzhető. Csak azt jegyezzük meg, hogy kíváncsinos, miszerint az észlelők az eszközök által szolgáltatott adatokhoz az egyes napok időjárásának egészen rövid jellemzését, a netaláni fő mozzanatok, pl. a hirtelen időjárási változások kiemelésével, mellékeljék.

Az eszközöket illetőleg szükséges, hogy azok lehetőleg egyformák, szabatosak

legyenek, s czélszerűn felállíttassanak. — Azért a cs. kir. központi intézet által behozott eszközök megtartandók annyival inkább, mivel azokkal már számos észlelő el van látva. Új eszközök megszerzésénél a tizedes rendszer leendő behozatalára kellene tekintettel lenni.

Mínhogy úgyszólván valamennyi eszközön bizonyos hibák tapasztalhatók, azért ezen hibákat ki kell sütni, s constataálni; tehát az újonnan kiosztandó eszközök előbb a normal eszközökkel összehasonlíttatandók, s ez összehasonlításokról külön jegyzőkönyv viendő. — A már alkalmazásban levő eszközöket a központi intézet részéről kiküldendő szakavatott egyéneknek a helyszínen kell megvizsgálniok, s különösen azoknak alkalmas felállításáról is meggyőződniek.

IV. A központi intézet mint fő észlelde.

Az ország fő észleldéjét legczélszerűbb a központi intézettel összekapcsolni, úgy, hogy mindkettő ugyanazon igazgatás alatt álljon. A fő észlelde feladata, hogy a szokott észleléseken kívül azt is kipuhatolja, micsoda formulák alkalmazandók, hogy a naponként kétszer vagy háromszor tett észleletekből az igazi középtértékek (állandók) kiszámíttathassanak. E célra a fő észlelde különösen autograph eszközökkel is felszerelendő.

Azon önjegyző eszközök által szolgáltatott adatok kiszámítása a központi észlelde egyik fő feladata.

A földdelejességet illetőleg megjegyzendő, hogy 40—50 mértföldnyi távolságra egy állomás elegendő, hogy tehát a magyar korona területére nézve csak egy földdelejességi észlelde szükséges, legfeljebb még Erdélyben kellene valahol egy variatói declinatoriumot felállítani.

A földdelejesség s változásai, mellőzve a hajózásra való gyakorlati hasznát, nagy tudományos érdekekkel bírnak, s kipuhatásuk a *cosmica physikának* egyik legfontosabb ágát teszi; miért is már földkerekségünk valamennyi civilisált államában vannak földdelejességi észleldék. De az idevágó vizsgálódások nem csak sok matematikai és physikai ismereteket, hanem egyedül sok évi gyakorlat által szereshető ügyességet tesznek fel az észlelésben, s a készülékekkel való bánásban. Szükséges azért, hogy erre az illetők különösen kiképeztessenek, miszerint az észlelések szakadatlan folytonossága bizonyos rendszer szerint biztosítva legyen.

A magyar korona területére, mint imént említettük, elegendő, ha egy delejességi fő észlelde állíttatik fel, melyben a delejességi elemek naponkénti változásait kell megfigyelni. De fontos dolog, hogy azon elemek *abszolút* értékei az országnak minél több helyein állapíttassanak meg, azért évenként kirándulások teendők, hogy az ország egyes vidékein az idevágó észlelések eszközöltessenek.

A delejességi észlelde oly helyen állítandó, honnan az ég minden tájai felé szabad kilátás legyen, s hol a szelet hegyek vagy épületek fel nem tartóztatják, s irányát meg nem másítják. Igen kívánatos, hogy azon hely, melyen a földdelejesség abszolút értékei végett történik az észlelés, ne essék igen távol a variatói eszközök helyétől, s hogy az általában oly biztos legyen, miszerint az eszközök folyvást ott maradhassanak, mert tö kéletesen egyforma felállíttatásuk az észlelések szabatoságának egyik fő kelléke és feltétele. Magától értődik, hogy azon helynek, melyen a delejességi eszközök felállítvák, a vastömegektől, tehát a házaktól minél távolabbnak

kell lennie, s hogy az észlelőknek multhatatlanul magában az observatoriumban kell lakniok.

V. Az eszközök és a megszerzésükre szükséges költség.

A központi intézetnek, mint meteorologiai és delejességi fő észleldének feladata szükségessé teszi, hogy az a szokott észlelési műszereken és készülékeken kívül úgynevezett *normal* és *önjegyző* eszközökkel is felszereltessék. Felszerelése tehát következő :

A.) Légnyomás.

- 1) Egy normal-légsúlymérő, leginkább a többi állomások légsúlymérőinek összehasonlíthatása végett.
- 2) Egy állomási légsúlymérő (edény-légsúlymérő).
- 3) Egy vagy két úti barometer (Fortini-féle) 57 ftal.
- 4) Egy vagy két aneroid 45 ftal.
- 5) Egy önjegyző barometer (Kreil-féle) 300 ftal.

B.) Légmérsék és nyirkosság.

- 1) Egy vagy két normal thermometer, melyek közül az egyik önkényes skaláva legyen ellátva, melynek ára 8 forint.
- 2) Észlelési hőmérő (psychrometerrel) 16 forint.
- 3) Egy önjegyző hőmérő 100 ft.
- 4) Egy önjegyző nyirkosság mérő 40 ft.
- 5) Egy Regnault-féle nyirkosságmérő 30 ft.
- 6) Egy maximum és minimum hőmérő 15 ft.

C.) Széljárás.

- 1) Egy önjegyző szélkakas, a szél irányának meghatározására 100 ft.
- 2) Egy Robinson-féle készülék a szél sebességének meghatározására.

D.) Csapadék.

- 1) Egy esőmérő (a 24 óra alatti csapadék megmérésére) 8 ft.
- 2) Egy önjegyző esőmérő 50 ft.
- 3) Egy Vivenot-féle s egy nagy elpárolgásmérő 15 ft.

E.) Különös észlelések.

- 1) A földrétegek hőmérsékének észlelésére 2 tömlő 10 hőmérővel 100 ft.
- 2) A források és kutak mérsékének észlelésére egy hőmérő 10 ft.

F.) Delejességi észlelések.

- 1) Két variatói készülék a delejességi elemek naponkénti változásainak észlelésére (Lamont szerint).

Azon készülékek felállítására csillagászati állandóságot, s felülről eső világot kíván ; legjobban, ha azok egy mellékpületben állíttatnak fel ; áruk 360 ft.

Az abszolút értékek meghatározására kívántatnak :

- 2) egy Lamont-féle elhajlásmérő kettős delejjel ,

3) külön delejességi theodolith mely egy külön vasmentes guuyhóban állítandó fel, s melynek ára 15 ft.

4) az absolut hatály észlelésére Gaus-féle készülék, körülbelül 1 fnyi rudakkal, ára 80—100 ft.

5) Meierstein-féle inclinatorium, ára 300 ft; s végre

6) teljes úti theodolith a delejesség minthárom elemeire nézve, deflectorokkal együtt, ára 460 ft.

G.) Segédkészülékek.

1) Egy theodolith vagy universal eszköz az idő és azimuth meghatározására.

2) Egy tükörprismakör üveghorizonttal az időnek és sarkmagasságnak utazáson való meghatározására.

3) Csillagászati ingaóra.

4) Box-chronometer.

5) Két zsebchronometer delejességi kirándulásokra.

6) Rajzeszközök stb.

Tudva van, hogy a budai főreáltanodában 1861 óta a *Schenzl Guidó* által alapított észlelde létezik, melyet utóbb a Magy. Tud. Akadémia kitágított, s különböző eszközökkel felszerelt. Az azon észleldében használt készülékek legnagyobb része az Akadémia tulajdonát képezi, csak kisebb részek a reáliskoláé.

Ha tehát a magyar központi meteorologiai intézet a M. T. Akadémiával maradna szerves kapcsolatban, akkor annak felszerelése csekély költséget okozna; mert az úti légsúlymérők, a psychrometer, maximum és minimum hőmérő, s egy Regnault-féle hygrometer, meg a csillagászati óra kivételével, a többi meteorologiai, csillagászati és delejességi eszközök és készülékek mind megvannak, t. i. mint az Akadémia tulajdona, s az említettek kivül csak az önjegyző szélkészüléket, és a Gaus-féle magnetometert kellene még megszerezni.

Csak az a baj, hogy az ország fő észleldéje a budai reáliskolában nem igen maradhat, már csak azért sem, mivel annak fekvése nem kedvező; ugyanis a várhegy felfogja a nyugati szelet, és kitéríti útjából, úgy, hogy e miatt önjegyző szélkészülék sem állíthatott fel; a delejességi variatiói készülékeket is a nyáron beszívargó nedvesség miatt már kétszer le kellett szedni, s végre mulhatlanul szükséges, hogy az észlelési személyzet az észlelde közvetlen közelében lakjék. Ezeknél fogva szükséges lesz vagy külön helyiségeket építeni az observatorium számára, vagy pedig azt más intézet helyiségeivel, pl. a tervezett új műegyetemi épület, vagy pedig az előbb-utóbb szintén felállítandó csillagda helyiségeivel összekapcsolni. Hogy azonban a központi intézet minél előbb szerveztethessék, és életbe léptethessék, *ideiglenesen* a budai reáliskolában folytathatnának az észlelések.

VI. A központi intézet személyzete.

A központi intézetnél, hogy feladatait teljesíthesse, a következő személyzet kívántatnék:

Egy igazgató, egyetemi tanár rangjával, egy segéd, egy assistens, egy irodai s egy házi szolga, s a szükséghez képest néhány diurnista és számító.

Egyelőre azonban, míg t. i. az intézet szervezése befejeztethetnék, s az észleldék

hálózata az egész országra kiterjeszthetnék, elegendő volna egy igazgató, 1 assistens s 1 szolga.

A személyzet fizetése ez volna :

az igazgató rendes évi fizetése 1500 ft 10 évi szolgálat után 300 ftnyi emeléssel.

a segéd fizetése 1000 ft. 10 évi szolgálat után 200 ft. emeléssel ;

az assistensé 700 ft. —

az első szolgáé 350 ft.

a másodiké 300 ft.

Az eszközökre, könyvekre, a vidéki észleldék felszerelésére stb. egyelőre 4000 ft.

Az évkönyv nyomtatása évenként. 400 ft.

A delejességi észlelések, s a vidéki észleldék meglátogatása végett

teendő kirándulásokra útiköltség 600 ft.

A fő észlelde havi jelentésére s irodai szükségletekre 500 ft.

Összesen 7,850 ft.

A vidéki észleldék megjutalmazására körülbelül 5,500 ft.

Összeg 13,350 ft.

Az igazgatónak, assistensnek és szolgának természetesen az intézethen kellene laknia, s így nekik szállás, fűtés és világítás is kijárna.

VII. Az intézet közleményei.

Az intézet működéséről különösen az általa kiadandó évkönyv tanuskodnék.

Ennek tartalma következő volna :

1.) A vidéki észleldék felsorolása földirati fekvésekkel stb.

2.) A használt eszközök correctiói.

3.) Az összes észleldék észleleteinek kiszámított eredményei stb.

4.) Különös vizsgálódások és észrevételek a föld, források és kútak mérsékéről, phaenologiai észlelések, külföldi intézetek hasonló észlelései.

5.) A delejességi észlelések eredményei, melyek külön is kiadathatnának.

Azonkívül a fő észlelde legalább havi kimutatásokat is bocsát közre, s azokat a külföldi intézeteknek is megküldi.

A központi intézet viszonya a vidéki észleldékhez.

A központi intézet arról gondoskodik, hogy az ország azon helyein, hol szükséges, állíttassanak, s kellőleg megvizsgált és összehasonlított eszközökkel szereltesse fel, s a vidéki észleldék a szükséges útmutatást és útastítást kapják.

Egybegyűjti a vidéki észleldék részéről havonként beküldendő jelentéseket és észleleteket, s feldolgozza azokat. Egyes észleldéktől, (melyek száma 10-re tehető) naponként is bekíván távirtdai jelentéseket, hogy az időjárás állapotáról tudomást vehessen, a szerint időjárási térképeket, s az időjárás meneteléről általános kimutatást készítessen. Azonkívül rendkívüli jelenségekről, pl. hirtelen s erős mérsékleti, vagy légnyomás változásokról viharokról stb. minden észlelde is beküldhet távirtdai jelentéseket.

A központi intézet a vidéki észleldékekkel mind a postán, mind a távirtdán bérmentesen közlekedik.

A központi intézet tisztviselői továbbá időről időre meglátogatják a vidéki állomásokat, s meggyőződnek az eszközök jó karban létéről és helyes felállításáról.

Továbbá a központi intézet illető helyen indokolt indítványokat tesz új állomások felállítása és felszerelése, s a kitűzött jutalmak felosztása iránt.

Vége a központi intézet a külföld meteorológiai intézeteivel a tudományos közlekedést közvetíti és fentartja.

Az osztály elfogadja a javaslatot, valamint az összes ülés is, s a tervezet felterjesztje a m. kir. kormányhoz elbátároztatott.

141. A titoknok jelenti, hogy a Marczibányi alapítványból kitűzött nyelvtudományi pályakérdésre; „Kivántatik az igeidők elmélete stb. 1868 márczius 31-ig mint határidőig, következő pályamunkák érkeztek:

I. Nyelvtani pályamű. Jelige: Spectatum admissi risum teneatis amici. Horatius.

II. A magyar igeidők elmélete. Jelige: O tempora ! o mores ! Cicero.

A pályaművek jeligés levelei rendben találtatván, az Akadémia és Molnár Aladár l. t. pecsétével közös borítékba zárattak, és őrzés végett a levéltárba tétettek. A pályaművek pedig, bírálat végett, a Nyelv- és széptudományi Osztályhoz utasítottak.

142. Ugyanaz jelenti, hogy a haltenyésztést célzó Vitéz József-féle II-ik számú (olasz jeligés), s a IV-ik számú („Tőlünk függ minden“ stb. jeligével ellátott) dícséretre és kiadásra ajánlott pályaművek szerzői magokat megnevezvén, műveik kinyomatásába az Osztály ajánlata szerint, beleegyeztek, A II-dik számú pályamű szerzője, Kenessey Albert, hajós kapitány; a IV-ik számúé Tasner Dénes.

Örvendetes tudomásul szolgál.

143. Ugyan a titoknok jelenti, hogy a zálog és telekkönyvi rendszerre vonatkozó Sztrókay Antal-féle II. számú („A kerék ne legyen nehezebb a kocsinál“ jeligés) pályamunka szerzője saját megnevezése után, dr. Vida Lajos, köz és váltó ügyvéd; ki egyzersmind munkája lemásolhatására kér engedélyt.

A munka lemásoltatása az akadémiai szabályok értelmében, a titoknoki hivatalban megengedtetik.

144. Jelentetik, hogy Szigethy Ráfael, magát a gróf Karácsonyi-féle drámai jutalomra érkezett, „Feldúlt világ“ című, II-dik számú pályamunka szerzőjének vallván, munkája lemásoltatására kér engedélyt.

A lemásoltatás engedélye a titoknoki hivatalban megadatik.

145. Toldy Ferencz r. t. felolvassa a Fejérváry-Pulszky gyűjtemény ügyében, f. é. márcz. 30-kán kiküldött bizottság következő jelentését:

Tekintetes Akadémia. A Fejérváry-Pulszky gyűjtemény ügyében, mart. 30-án kiküldött bizottság, 31-én összefojván, a vett megbízás folytán megállapította az országgyűléshez intézendő akadémiai kérvény, valamint az Akadémia és a n. Muzeum által közösen kibocsátandó aláírási felszólítás szövegét, s részéről a bizottság két tagját, Kubinyi Ágostont muzeumi igazgatót, s Toldy Ferencz akadémiai rendes tagot bízta meg, hogy Pulszky Ferencz úrhoz menvén, s annak az akadémiai hétfői végzéshez hozzájárulását kérvén, őt arra bírja, miszerint a fennemlített gyűjteménynek külföldre küldését egyelőre elhalasztaná; ez ígéret kinyerése után pedig a nevezett két rendbeli iratot, aláírás végett, a nmélt. elnök úr elébe terjeszszék.

A megkért két tag azonnal Pulszky úrhoz ment, kinek Kubinyi úr megjelenésük célját előadván, őt buzgón kérék, hogy jó reménnyel levén mind az országos képviselő

nagy testületnek, mind a haza előkelő és vagyonos fiai sokszor tapasztalt áldozatkészségéhez, e nevezett gyűjteményt, mely Muzeumunknak műgyűjteményi táráát a gazdagság és tanulságos lét oly magas fokára emelné, s az archaeologia hazánkban diszlésének alapját fogná megvetni, a hazától meg ne vonná.

Társaink kiküldetése azonban nem koronázott sikerrel.

Pulszky Ferencz úr következőleg nyilatkozott: „Visszakerülvén a külföldről, s látván mily helyzetbe hozta birtokomnak hosszas katonai administrációját, az elkoboztatás ideje alatt, vagyoni állapotomat, elhatároztam magamat gyűjteménytáram eladására. Óhajtottam volna ugyan, hogy az, a n. Muzeum részére szereztetvén meg, a hazában maradhasson: de csak hamar meggyőződtem, mennyi előlegesebb szükségű intézet várja elcsobb vonalban az ország áldozatait, s hogy viszonyaink nagysokára engedendik meg luxusra költenünk; műgyűjtemények pedig, miután szükségük érzése nálunk még ki nem fejlett, most csakugyan a luxus-czikkek közé számíttatnak. Láttam, hogy pénzügy-ministerünk hazánk hitelének megállapítása végett mindenkép arra törekszik, hogy bármínemű megtakarításokkal a deficitet kikerülje, s így tőle nem követelhető, hogy ily vételek által deficitbe keveredjék; és láttam, hogy az ország nem volna hajlandó, sürgetőbb ügyekkel, égetőbb szükségekkel szemközt, ily kiadási tételeket ajánlani: természetes tehát, hogy e gyűjtemény megvételéről szó sem lehetvén, csak a nyilvános árverés maradt fenn. Kiállítottam gyűjtemény-táramat, dr. Henszlmanu becses tudományos czikkeket írt róla, a nagy közönség azonban nem mutatott iránta részvétet; mint egy 600 látogató, közt, kik közel két hónap alatt azt megtekintették, a nagy aristocratiából alig valaki, az országgyűlés tagjai s a tudományos és irodalom emberei között igen kevés méltatta azt figyelemre. Voltak azt mondók, hogy a nemzeti Muzeumba csak magyar tárgyak valók, hogy Pulszky rá akarja szedni a nemzetet; ismét mások koldulásról szóltak; bizonyos felekezet pártkérdést látott a dologban; egy éleclap, még pedig azon párté, melyhez tartozom, háromszor kigúnyolt: én azonban a semi hagyományos ellenszenven a görög és római istenek irányában nem csodálkoztam. Látván azt is, hogy a közönség ez éleczeket nem fogadja indignatióval, sőt gyönyörködik bennök, teljesen meggyőződtem, hogy óhajtasomban nem volt igazságom, hanem igazsága van Borsszem Jankónak. Végre politikai állásom sem engedi, hogy éveken keresztül aláírási ívek kerengjenek az országban, melyek a részemre való gyűjtés színét viselvén, saját állásomat a pártok irányában lehetlenné tennék. És így, sem a kérvényhez, sem az aláírási úthoz nem adhatom beleegyezésemet, s nem engedhetem, hogy az országot *nevemben rászédjék*. Meg kell szárdékom mellett maradni, és csak annyit tehetek, hogy valamint archaeologiai könyvtáramat az Akadémiának adtam, némely régiségeket, a hungaricákat s a hetruriai edényeket, a Muzeumnak ajándékozzam. Egykét ezer forint nem a világ, ennyit érzékeny károsodásom nélkül tehetek, de a nagyjának külföldre kell menni. Tessék azon nemes ajánlatokat, mikről értesíteni szivesek voltak, a nagylelkű adományozóknak visszaadni. (Itt az előadó közbevetőleg jelenti, hogy Henszlmann Imre lev. tagnak az aláírt 1000 ft már kézbesítettvén, átnyújtja a második 10 ftnyi aláírási összeget dr. Pólya József r. tagnak, ki azt az „Írói segélyegyletnek felajánlja”).“

Tekintetes Akadémia! e nyilatkozatok után, melyeknek élet és súlyát küldötteink nem tagadhatták, s nem tagadjuk mi sem, sőt melyet mélyen és sajnosan érzünk, a bizottság befejezettnak tekinti küldetését, s így miután az európai hírl gr. Viczay gyűjtemény a hazából kiköltözött, Böhm hazánkba és Jankovich gazdag érem-gyűjteményének nagy

része meg nem vétetett, a IV. Béla leányának Margitnak bázi oltára, ezen a koronázási ereklyéken kívül egyetlen és páratlan Árpád-kori műkincs, szinte kivándorolt, s a gazdag gróf H. nagy becsű műgyűjteménye csak az imént szemünk előtt a külföldre eladott, — kénytelenek vagyunk a tek. Akadémiát egy újabb és ezeknél nem kisebb hazai veszteségről tudósítani. Megjő az idő, — s adja a tudományos műveltség Genius-a, hogy ez idő nagyon távol ne legyen, — midőn a cultura ily investitíóinak elhalasztásai fájdalmat költendnek egy következő ivadékban; mostohaágunk pedig a legfelsőbb szellemi érdekek irányában megfoghatatlan leszen. Pest, apr. 2. 1868.

Az Akadémia sajnálva vette e jelentést, s az Akadémia „Értésítőjébe“ felvétetni rendeli.

146. Ugyanaz, felolvassa az országgyűléshez intézett, de a jelen viszonyok közt elmaradt következő kérelmet:

Ritka szerencsében részesült a magyar nemzet, midőn Muzeuma az Akadémia palotájában két hónapig kiállított Fejérváry- Pulszky-féle régiség és művészeti gyűjteményének, a valódi értéknek csaknem fél áron megvételével megkínáltott.

E szerencse pedig ritka, nem csak a tulajdonos hazafiúi érzelméből csekélyre szabott ár miatt, hanem és főképen azért, mert a gyűjtemény a legnagyobb tárgyismerettel szervezve, az antik világ régészeti életét szakadatlan folytonosságban ismerteti meg velünk; az egyiptomiak colossalis felfogását, a görögök finom ízlését s idom-báját, a rómaiak nagyszerű pompa szeretetét és alapos józan realismusát; sőt bevezet még a keleti népek háztartásába is, a mennyire a gyűjtemény számos assyriai, perzsa, ind és chinai műtárgyat és régiséget foglal magában.

Bátran kimondhatni tehát, hogy ily tanulságos muzeumot valamiut a mai, úgy a múlt korban is csak igen kevés magános bírt gyűjteni. Fejérváry a feladatot élete feladatán tűzte ki, s Pulszky e nyomon e cél után tovább törekedett.

Íme midőn erős szándékunk kilépni a társadalmi civilizált élet szellemi nyilatkozása terére, alkalmunk nyílik bebizonyítani, hogy nem vagyunk közönyösek az emberi legmagasabb, a művészeti érdekek irányában sem, hogy nem csak művészeinknek, hanem iparosainknak számára is — mert az újabb idő törekvése a műipart beleolvasztani a művészetbe — oly mintákat törekseink szerezni, melyek sikerrel hassanak ízlésők és technikájok nemesítésére, s képessé tegyék a nálunk is támadó talentumokat oly versenyre, minőt a mai civilizatio a nemzeteknek nemes czélul tűzött ki.

Legyen szabad e tekintetben hivatkozni azon nagy hatásra, melyet a múlt évi párisi világkiállításon bírt előidézni a Kairóban alakult s részben Párisban közszemlére kiállított egyiptomi muzeum; legyen szabad hivatkozni azon elismerésre, melylyel ugyanott Török- és Olaszországnak művészeti és régészeti törekvése találtatott, mely szintén Párisban igen becses kiállított tárgyakkal mutatta be magát; hogy ne is említsük magának az angol ipar ízlésének azon nagy haladását, melyet pár év alatt a kensingtoni muzeum roppant gazdagítása bírt létrehozni; és hogy ne is említsük, miként Franciaországban a régi műtárgyak közmlajdonná tétele szüntelenül hat az iparra és az ízlésre; ott minden évben, nem csak Párisban, hanem még a kisebb városokban is, minden évben új meg új muzeum keletkezik, s ez nagyrészen oka annak, hogy Franciaország vezető-ként és páratlanul áll a műipar élén.

Ezeket tekintve, a M. T. Akadémia kezét fogva a nemzeti Muzeum igazgatóságával, kebeléből bizottmányt küldött ki, melynek feladata volt, a palotájában kiállított

gyűjtemény értékét megbecsülni, s oly módot javaslatba hozni, melylyel ennek tulajdonát a nemzet számára lehessen biztosítani.

A vegyes bizottmány az Akadémiának márcz. 30-ki összes ülésében beadta jelentését, mely szerint a gyűjtemény összes értéke 120,012 forintra rúg, és annak a m. n. Muzeum számára való megszerzésére a t. cz. országgyűlést ajánlotta megkéretni. Az összes ülés e kettős indítványt lelkesedéssel magáévá tévé.

Legyen szabad ehhez hozzáadnunk, hogy az alkalom oly kedvező, minő a lefolyt sok éven át nem kínálkozott, s hihetőleg jövőre sem fog többé kínálkozni. Mert az ismert nagyobb magán régiség gyűjtemények hosszú vándorlásaik czélját csaknem mind, már is köz muzeumokban találták, oda folytak be, mint folyók a tengerbe, a híres Denon Pourtales, Luynes, Blacasféle és más gyűjtemények, és ha az Országgyűlés lelkesége nem akadályozza, a Louvre és British Muzeum tengere fogja magába fogadni, visszanyerhetés reménye nélkül, e kincset is, mely jelenleg még hazánk határain belül van, s mintegy a magyarnak használatára és dicsőítésére volt szervezve.

Tudomásul az Akadémia Értesítőjébe felvételni határozatott.

117. *Henszlmann Imre* l. t. a Fejérváry-Palszky-féle gyűjteményre vonatkozólag a következő sorokat indítványozza jegyzőkönyvileg felvételni:

„Ámbár az Akadémiának állásánál, rendeltetésénél és czéljánál fogva nem szabad az érdekek oly felosztását, s az egymásutáni haladásnak oly sorozatát megengedni, mely a szellemit utána teszi s alárendeli az anyaginak; ámbár az Akadémia nem hiheti, hogy a szellemiek iránti hajlammak megérlelését be kellene várni inkább, sem mint azt alkalom szolgáltatásával erélyesen előmozdítani: mégis tekintve a magán tulajdonjog iránti szükséges tiszteletet, az Akadémia legnagyobb sajnálkozással teszi le ezen ügyet, melynek sikeres befejezésétől igen nevezetes haladást kellett várnia nem csak a tudomány és művészet, hanem a hazai ipar oly annyira elhanyagolt mezején is.“

Jegyzőkönyvileg felvételni rendeltetett.

148. A titkokok felolvassa a nyelv- és széptudományi osztály-értekezlet f. é márcz. 7-ki jegyzőkönyvének 2-ik pontját, melyben jelentetik, hogy „Gyulai Pál r. t. kiküldött tagtársának, Frankenburg Adolfnak nevében is beadá véleményét Jókai Mór r. t. azon indítványára, mely meg akarná változtatni a pályázati és bírálati módot, mind a Teleki, mind a Karácsonyi pályadíjat illetőleg. — Az értekezlet helyesli a véleményben kifejtett nézeteket, s átteszi az Akadémiához azon kéréssel, hogy válassék be a folyamatban lévő pályázat eredménye, s azután történjék változás, ha ugyan kívánatosnak és szükségesnek látszanék.“ A benyújtott vélemény szövege ez:

Tisztelt értekezlet! Van szerencsém beadni véleményemet Jókai tagtársunknak az akadémia drámai pályázatait illető indítványára nézve, melyet a tisztelt értekezlet véleményadás végett nekem kiadott.

Jókai tagtársunk meg akarja változtatni a pályázati és bírálati módot mind a Teleki-, mind a Karácsonyi pályadíjat illetőleg. A Teleki pályadíj végrendelet szerint le- vén szabályozva, ezen változtatni se az Akadémiának, se az örökösöknek nem áll jogában. A Karácsonyi-pályadíjat is szabályozza ugyan az alapító levél, de az alapító élvén, föl lehet őt kérni a változtatásra, s így egyedül csak ezt illetheti jogosan Jókai indítványa.

Jókai abból indul ki, hogy drámát színpadi előadás előtt nem lehet megítélni, s így az Akadémiának is csak színpadi előadás után kellene elítéltetni a jutalmat. Ez nem

áll. Az igaz, hogy a valódi drámai költeményt a szinpad számára írják, s ott hatnia kell; de ebből nem következik, hogy a ki jó dráma-bíráló, ne tudja, hogy mi az, minek a szinpadon valóban művészi hatása van; valamint az sem, hogy a mi szinpadon hat, az már valóban drámai. A szinpadon sok minden hathat, a mi nem valóban drámai, s a drámainak csak külsősége, álarczája, — és sokszor tetszik valami a közönségnek, a mi nem a mű jó-ságáról tesz tanúságot, hanem csak a közönség ízlésteleenségéről, vagy némely oly esetleges körülményekről, melyeknek a drámai művészettel semmi közük. Jókai elmélete szerint nemcsak drámáról nem volna szabad az akadémiai bírálóknak előlegesen ítéletet mondani, hanem más költői művekről sem, és előbb mindig meg kellene hallaniok a közönség ítéletét.

Hogy a bírák néha csalódnak, hogy a közönség néha hibásan ítél, hogy emberi ítélet bárminő szakban könnyen tévedhet, az mind igaz; de ezen semmiféle bírálati módszer sem segít.

Jókai, kimondott elve alapján, a következő indítvánnyal lép föl: „1-ör Helyezze magát összeköttetésbe az Akadémia a nemzeti színház igazgatóságával, azon czélból, hogy állítassék fel egy rendes színházi dráma-bíráló választmány, mely a nemzeti szinpadon előadásra elfogadott darabokért tagjainak nevével felelős.

2-ör: az az állandó és rendes dráma-bíráló választmány következő módon alakíttassék: válasszon a M. T. Akadémia tagjai közül kilenczet, és e kilencz közül a nemzeti színház igazgatósága válasszon ki hármat, e három akadémiai taghoz nevezzon ki a n. színház igazgatósága saját tagjai közül kettőt. Az ekként állandósított dráma-bíráló választmány a nemzeti színház igazgatósága által rendszeren díjaztassék.

3-ör. Ezen nemzeti színházi dráma-bíráló választmány legyen megbízva, a 4—4 év alatt szinpadra került új vígjátékok közül a legjobban sikerülteket a M. T. Akadémiának a Karácsonyi jutalomra ajánlani, s a m. t. Akadémia akkor és azok közül ítélje el saját bíráló választmánya útján, ha talál-e közöttük abszolút költői becses bíró művet is.”

Ez indítványnak első hibája, hogy az Akadémiát némiképp a színházi igazgatóság alá rendeli, a mennyiben az igazgatónak jogot ad kilencz akadémiai tag közül választani, még az Akadémiától megtagadja a nemzeti színház tagjai közül való választást. Másik hibája az, hogy csak a nemzeti szinpadon előadott színműveket tekinti pályázóknak, s nem egyszersmind azokat is, melyek a budai szinpadon adatnak, holott a Karácsonyi-pályadíj nem zárja ki a drámai középneveket, melyek a budai színház műsorozatában gyakran megfordúlnak.

Hogy legyen oly drámai pályadíj az Akadémiának, mely a buda-pesti szinpadon adatott művek közül jutalmazzon valamely önálló becsű színművet, ez nem helytelen indítvány, és pártolásra érdemes. Ha vannak az Akadémiának oly pályadíjai, melyek bizonyos években megjelent könyvek közül jutalmazzák a legjobb és egyszersmind önálló becsűt, miért ne legyen ily drámai pályadíj is? Csak hogy erre nézve nem szükséges, hogy egyik vagy másik színház dráma-bíráló választmányára befolyjon az Akadémia, s tagjait, akarnak, nem akarnak, kötelezze valamelyik színház dráma-bíráló választmányában okvetlen részt venni. Elég, ha a Karácsonyi-díj pályabíráinak kötelességökké teszi az új és eredeti színművek megnézését mind a pesti, mind a budai színházban, s gondoskodik részükre az előadásokra belépti jegyről, majd az előadott új színművek kéziratát bekéreti s végrehajtja a bírálatot és jutalmazást.

Ily értelemben meg lehetne kéretni gr. Karácsonyit, hogy szabályozza alapítólevelét. De én részemről távol vagyok attól, hogy e bírálati módot sokkal jobbnak

tartsam a mostaninál. Mindegyiknek majdnem egyenlő fény-, és árnyoldalai vannak. — Azonban meg lehet próbálni csak azért is, hogy legyen a drámai pályázatnak kétféle módja, s azok is kielégíttessenek, kik az újabbtól sokat várnak.

Az Akadémia, részint függetlensége tekintetéből, részint azon oknál fogva, hogy az indítványozott új rendszer után sem vár kedvezőbb eredményt, — drámai bírálataiban megmarad az eddigi eljárás mellett.

149. Olvastatott ugyanazon jegyzőkönyv következő 7-ik pontja: „Ballagi Mór r. t. indítványozza, miszerint az értekezlet kérje meg az Akadémiát, hogy az Évkönyveket osztassa ki az akadémiai tagok közt. — Az értekezlet magáévá teszi az indítványt azon indokolással, s illetőleg módosítással, hogy miután most az Évkönyvek, az egyes értekezések különkiadásával jelennek meg, s a szakbeli értekezések az illető osztály tagjainak kioszthatók: arra kéri a t. Akadémiát, méltóztatásuk évkönyveiből az illető szakértekezéseket az illető osztályok *belföldi tagjainak* kiosztatni.”

Véleményadás végett átteendő a könyvtári bizottsághoz.

150. A titoknok jelenti, hogy a marosszéki törvényhatóság részéről, néhány héber betűkkel írott, s egy rabló-gyilkos társaság körében talált levél érkezett a titoknoki hivatalba azon kéréssel, hogy az Akadémia szíveskedjék a nevezett leveleket a törvény-szék további használatára lefordíttatni.

E levelek, mint nem az Akadémia körébe tartozók, áttétetnek a m. k. igazság-ügyi ministeriumhoz; miről az illető hatóság tudósíttatni fog.

151. Ugyanaz a f. é. márcz. 20-ki és 26-ki igazgatósági ülések jegyzőkönyveiből felolvassa az Akadémiát közelebből érdeklő pontokat.

Tudomásul vétetik.

Tizenhatodik (philos. törvény- és történettudományi osztály-) *ülés.*

1868. *április 20-dikán.*

Érdy János r. t. helyettes elnöklete alatt.

153. A titoknok megilletődve jelenti *Ráth Károly* I. tag ápril hó 12-én Győrött történt gyászos ki múltát.

A gyász jelentés szomorú tudomásul vétetik, s az illető osztály felszólíttatik, hogy az elhunyt tag fölött tartandó emlékbeszédéről gondoskodjék.

154. *Kautz Gyula* r. tag „Jogtudomány és nemzetgazdaságtan” czímű értekezést tartott, melynek főbb pontjai ezek:

a) A nép- és társadalmi életnek három nyilatkozási tere vagyont, mely szoros összefüggésben áll, s egymást kölcsönösen föltételezi és kiegészíti: *ugymint a jog, a gazdaság, és az állam.* E három nyilatkozási körnek s az abból folyó intézményeknek, a tudományban egységesebb, összesevágóbb elmélete szükséges, s minden törekvés oda irányozandó, hogy a joginstitutiók a közgazdászatiakkal, s ugyanezek a politikaiakkal mindenkor kapcsolatos s bizonyos fensőbb synthesisen alapuló felfogás sze-

rint méltányoltassanak és vétessenek a társadalmi tudomány rendszerében figyelembe.

b) E követelésnek mindekkoráig kellő mérvben nem tétetett elég; a jogászok a nemzetgazdaságra, a nemzetgazdák a jog- és államintitutiókra nem voltak elég figyelemmel, a minek következménye egyebek közt a *socialis theoria* felszedsége, név szerint pedig az vala, hogy a *civil-jog*, a *jogtörténel*, és a *jogbölcselet* számtalan szakasza ingatag és bevégzetlen maradt, — másfelől a *theoria absolutismusa* a köz- és államélet igen sok jelenségeinek helyes tárgyilagos méltányolását lehetlenné tette, jogtudomány és nemzetgazdaszat, politika és financia, észjog, és közgazdaság egymás közt ellentétbe jutott.

c) Ezekkel kapcsolatban felmutatja értekező *tűzetesen* a jogi és gazdasági intézmények, politikai és oeconomiai állapotok szoros egybefüggését. Utal arra, hogy minden jog- és államfejlődési stadiumnak megvan a maga megfelelő gazdaszati jelenségeköre, minden státusformának a maga különös közgazdasági formája és intézménysora. Főlemlíti, hogy a legtöbb jogintézmény első vonalban *gazdaszati* tény, az élet forgalmi és oeconomiai viszonyaiban gyökeredző jelenség, s hogy valamint a magánjog majdnem minden szakaszának a Nemzetgazdaságtan általános részében, úgy a közjog minden jelentékenyebb részének a financia tudományban van meg a maga megfelelő szakasza. — Ugyanitt kideríti értekező, miként alakult különböző időkben és népeknél bizonyos gazdaszati institutiók érvényrejutása alapján a *köz- és magánjog*, — valamint viszont a jogintézmények befolyása alatt a közgazdaszati alakzatok és állapotok.

d) Egy további szakaszban áttér előadó annak kimutatására, hogy az itt jelzett felfogásmódnak már a legrégibb időkben is voltak egyes képviselői, hogy azonban csak a jelen században emelkedtek egyesek először a társadalmi tudomány ily értelembeni méltányolására, míg végre napjainkban már mind jobban terjed és kezd elismerésre jutni ama fensőbb *synthetikus* nézetmód, mely egyedüli biztos alap arra nézve, hogy a *socialis theoria* általában, s annak egyes ágai, jelesen a jogbölcselet, a nemzetgazdaságtan, és az állam-észélytan különösen lényegileg tökélyesbítethessének, s a kor követeléseinek megfelelőbb alakot öltthessenek.

e) Az utolsó két szakaszban értekező az itt jelzett új felfogásmódnak *gyakorlati* consequentiáira megy át. Egyfelől ugyan kimutatni törekszik azt, hogy ezen az alapon a nevezett testvér-tudományokkal kapcsolatban lévő *practicus* intézmények jelentékeny mérvbeni megjavítása, továbbá a *civiljogi*, meg a *gazdaszati törvényhozás* tökélyesbítése is biztosan eszközölhető, másfelől áttérve a fensőbb *oktatási* ügy *újjaszervezési* feladványára, azt iparkodik bebizonyítani, hogy a társadalmi tudományok minél szélesb alapon művelése a *közigazgatástannak*, a *nemzetgazdaszatnak*, a *financiainak*, az összehasonlító politikának és *jogtudományának* *tűzetesb figyelembevételre* korunk egyik visszaütasíthatlan követelményét képezi; befejezésül pedig arra utal, hogy az itt kimutatott szoros s válhatlan kapcsolatnál fogva, mely a jog és államtudományok

közt létezik, feletle czélszerűtlen volna a fensőbb oktatási rendszer meg-
állapításánál a társadalmi tudományoknak két külön csoportra elválasz-
tása, vagy két külön egyetemi karok szerinti osztályozása, miután ilykép
 a Természettől szervesen összefüggő szakok egymástól gépiesen elszá-
 klítatnának s arra is szolgáltatnék alkalom, hogy az egyetem, fensőbb tu-
 dományos jellemével ellentétben, névleges szakképzettséggel bíró köz-
 és jogpályai jelöltek idomító iskolájává törpülne.

Végre azon meggyőződését fejezé ki értekező, miszerint az itt körvo-
 nalzott nézetmódnak, különösen házánk jelen helyzetében, jótékony és
 üdvös hatása lehetne, jelesen a küszöbön lévő nagy *codificationalis* és köz-
 gazdasági szervezkedési kérdések eldöntésénél.

155. *Rómer Flóris* l. t. Két összetartozó ezüst lemezt mutatott be,
 melyek Borsod megyében, egy sertésöl alapja ásatása alkalmával talál-
 tatván, *Egger* régiségkereskedő úr birtokába kerültek. Ezen lemezek 88 és
 83 centimetryni hosszúság mellett alsó kerekded végükön 20 centim.
 szélesek, míg törött részeiken 6'2 és 6'6 centimetrynre vékonyúlnak. Ha
 egy 5 centimetryni darabot e két töredék közé képzelünk, valamint a
 cifrázatok úgy a szélek is egészen össze fognának esni.

A disztímenyek állnak 14 2'1 cent. átmérőjű és 0'6 cent. magas
 dudorokból, melyek legbelsőbbjei közül 5 egyenszáru három szögöt, a
 négy következő egy dülényt és az öt külső egy ferdényt az állók közép-
 pontján álló dudorral képez. A többi nagy változatosságu disztímeny,
 mely az egész lemezen elterül, ponczozott pontokból álló vonalokból van
 alkotva, melyek ismét egyáltalán *dülény* alakúak. A pontos sorok 2-ig vo-
 nalból vannak összeállítva és a széleken paszomántformájúak. Az elő-
 rajz igen finom tüvel van bele karczolva, a kivitel ügyes kézre mutat.

A lemezek tekintete ódonszerű, itt-ott töredezett régi foltozásokkal
 és kerek lyukakkal, melyek talán arra szolgálhattak, hogy segítségük-
 kel valami bőrre vagy kelmére alkalmazhatók legyenek. Elrendezésük
 hasonló az északon talált paizsok cifrázatihoz, és honunkban vala-
 mint Német-Újhelyen talált kerek arany-lemezek diszéhez; és minthogy
 a *Hallstadt*-ban talált övek egészen hasonlóan vannak ékesítve, és a hall-
 stadi sírok közt abban, mely *B. Sacken Ede* „*Das Grabfeld von Hallstadt*“
 czímű remek munkában a II-ik tábla 5-ik rajza alatt előfordúl, egy
 csontvázlat mutat, melynek öve nem a mell alját *szorítja* össze, hanem a
 hónról az ellenkező ágyék felé van irányozva; előadó azt hiszi, hogy itt
 is ilyen bandelier-féle disztímenyhez való alkatrésze kell gondolnunk.

A kettős lemeznek ikerpárját *Napoleon* császár vette meg a louvrei
 nagyszerű gyűjtemény számára; *Egger* úr ezen példányt a m. nemzeti
 Muzeumnak fele árán szánta, csak hogy az országban maradjon! — Alig
 hisszük, bár nagyon kívánnók, hogy lesz annyi költség, hogy ezen fölötte
 érdekes tárgy visszatartóztathatóvá váljék, és így alkalmasint a csatornán
 át fog ez is vándorolni, hogy a néha-néha, ott megforduló magyar ember
 sovár pillantást vetthessen ezen darabra is, melyet megtartani még eddig
 sem elég pénzünk, sem elég méltánylásunk.

156. A titoknak a vallás és közoktatási m. kir. minister f. é. Ápril 2-ki 259. számú közlése nyomán jelenti, hogy a vasúti munkálatoknál napfényre kerülő régészeti tárgyak megőrzése érdekében, a m. k. közmunka és közlekedési ministertől, a cs. kir. szab. első vasút társulat igazgatóságához Bécsben, s a belügyminiszterhez a következő hivatalos kiadványok intézettek :

I. Az erdélyi Múzeum igazgató-választmányának f. é. aug. 7-én 70-ik sz. alatt kelt s hozzám intézett jelentéséből arról értesültem, hogy az Arad-N.-szab. vasútvonal jelenleg folyamatban levő földmunkálatai különösen azon a térségen, hol a Maros partja és Károly-Fehérvár közt hajdan az Apulum nevű római telep terült el, sok érdekes régiségek felfedezésére vezettek.

Miután azonban ezen noha nagy becszel és belértéssel is bíró régiségek az építésnél alkalmazott m. mérnökök által, a nélkül hogy a hazai múzeumoknak hírt adnának, vétetnek kézhez és adtának el, és a mint nevezetesen magán úton ugyan, de biztos tudomásom van arról, hogy egy csomó efféle tárgy Pechera mérnök úr kezei között van Alvinczen : emiatt fogva az e tekintetben elfecsérlés elleni méltányos panasz mellett, említett igazgató-választmány azon kérelmet adá elő, hogy úgy a pesti, valamint az erdélyi múzeum igazgatósága e tárgyak belértékeinek megtérítése és egy aránylagos leldij fizetése mellett leendő kisajátítására elsőbbségi joggal ruháztatnák fel oly formán, hogy az illető találonak csak akkor legyen szabad a tárgyat másnak eladni, ha az illető igazgatóság a nála történt bejelentés vagy bemutatás után négy hétre a meg, vagy meg nem vétel iránt határozottan nyilatkozott.

Tekintetbe véve a régiségeknek érdekességét, úgy azoknak a világ-történelem és hazai régészet érdekében nagy fontosságu megszerzését és megőrzését, az említett múzeum igazgató-választmányának aggályait alaposaknak s kérelmét méltányosnak találom, s ugyanazért az igazgatóságot felkötöm, hogy ez értelemben sietősen intézkedni, illetőleg mérnökeit utasítani, engem pedig a múzeumok kellő utasíthatása végett intézkedéseinek eredményéről, valamint arról, hogy azon egy láda régészeti tárgy, mely Károly-Fehérvárra eddigelé útnak indított, hova küldetett legyen, mihamarább értesíteni sziveskedjék.

II. A vasutak építésénél sokszor érdekes, régészeti és belbecsű, s nevezetesen a világ- s hazai történelemre nézve nagy érdekű tárgyak ástának ki, melyek, mert megőrzetésükről vagy a hazai régiség-tárak részére való megszerzésükről senki sem gondoskodik, — részint megsemmisíttetnek, részint pedig a külföldre vándorolnak.

Hogy tehát az ily találmányok jövőre a hazai intézetek javára megóvassanak, ezélszerűnek láttam a vasút-építkezésekkel foglalkozó közegeket utasítani, miszerint minden ilyenmü találmányról a legközelebbi közigazgatási hatóságot rögtön értesítvén, a talált tárgyakat addig is, míg a hatóság intézkednék, a megsemmisítéstől megóvni igyekezzenek.

Arra nézve azonban, hogy ezen intézkedés sikeres legyen, szükséges lenne, miszerint a törvényhatóságok utasítatván, hogy a vasúti mérnököktől nyerendü tudósítás után a talált tárgyakról a pesti és kolozsvári múzeum igazgatóságát rögtön értesítvén, s a tárgyakat addig, míg ezen intézetek küldöttjei meg nem vizsgálják, őrizet alá vennék.

Miért is van szerencsém emeltétlen felkérni, miszerint e tekintetben a törvényhatóságokat kellő utasításokkal ellátni sziveskedjék.

Köszönettel tudomásul vétetik.

157. Ugyanez jelenti, hogy *Edvi Illés Pál* lev. t. folyó évi ápril 15-ki Pesten kelt levelében „Dömölki Krónikák“ czímű kéziratát, azon esetre is, ha a szakértők bírálatán még nem ment volna keresztül, magának kiadatni kéri.

A történelmi bizottság oda utasíttatik, hogy a kívánt kézirat a szerzőnek haladéknélkül visszaadassék.

A
MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA
É R T E S Í T Ő J E.

*Tizenhetedik (nyelv- és széptudományi osztály- egyszersmind összes)
ülés.*

1868. ápr. 27-én.

Horváth Cyrill t. t. helyettes elnöklete alatt.

159. *Szepesi Imre* 1. t. ily cím alatt értekezett: „Jelen viszonyaink az ó classica irodalomhoz.” Kivonata ez: Európa több művelt nemzete nyomán, mi is túl vagyunk azon időközön, melyekben a latin nyelvet, mint a közművelődés és közügyek vezetésének eszközét használtuk. Ezen használat hozta magával, hogy a latin nyelv csakis mint eszköz, nem mint öncél, kivetkezne régi tisztaságából, mivel minden tudomány és közügy saját szolgálatára hajtván azt, kényszeríté alakját változtatni. Ily állapotában, mondhatni, legkevesebbet szenvedett azon szolgálatában, melyet az egyház céljainak elérésére kellett tennie. Az egyháznak a latinságot illetőleg bizonyos mértéke a Vulgatában vala, mely fölél ha nem emelkedett is, mégis dicsően használta a latin nyelvet imái- és hymnusaiban, melyek magasztos szellemét csinos alakban tün-
tetik elő.

Másképp áll a latinság ügye a bölcsészeti, gyógy- és jogtudományokban, melyek különféle nemzetek és egyének által kezeltetvén, sok a régi latinságtól elütő szóképző, szó és az újabb nyelvek szellemével egyező szólásmód csúszott be a latin nyelvbe, melyek annak épségén mindannyi sebet ejtettek.

Éz időközben fölmerült a nyugati népek tudásaiban, főleg az olaszokban, azon vágy, miszerént ama tanulmányokat, melyek az emberi észt leginkább derítik, a szívet nemesítik, nem körükben, hanem az ókor remek műveiben kell keresni, mire ők el is szánták magokat. Fáradozásukat oly siker követé, melyhez hasonlót a világtörténelem föl nem mutathat. Ók e tudományokat emberies címmel (*studia humanitatis*) diszítik föl.

Erre bekövetkezett a Reformatio, mely által a latin nyelv használata szűkebb térre szoríttatván nem fejledezhetett: az ősi egyház szorosan a Vulgatához, egyházi atyák és zsinatok irataihoz ragaszkodván, nem vál-

toztatta régi typusát; az újabb vallásfelekezetek pedig honi nyelvöket választván működéseik közlönyétül, annyira előnyösíték azt, hogy nem sokára bármely tudomány előadására alkalmassá lenne. Így szűnt meg a latin-nyelv a 18-ik század közepén a tudományos előadások szükséglete lenni, előbb az ángolok, azután a francziák, majd az olaszoknál, később a németeknél, s végre nálunk.

S ezért csak áldhatjuk az isteni gondviselést. Ha mindig a latin-nyelvet használjuk köz- és tudományos ügyeink vezetésére, nem képezzük ki anyanyelvünket: e nélkül pedig nem juthatunk be teljes joggal az európai nemzetek családjába, mert nem leendett saját irodalmunk. Az irodalom a nemzet valódi nemtője, ez az ő szellemi hirdető- és megvédője: ez óvja meg létét az enyészettől akkor is, midőn az testileg a világi események szinpadjáról elköltözött, mert vezérfény gyanánt lobogtatja az ész fáklyáját örök időkre.

Igyekezzünk tehát nemzeti nyelvünket lehető legnagyobb műveltségi fokra emelni, és irodalmunkat mind külalakja, mind beltartalma által úgy érvényesíteni, miszerént annak megtanulására más nemzetek mintegy indítva érezzék magokat. Erre most, valamint nyelvünk terjesztésére, ha eszélyesek leendünk, sok mód és kedvező alkalom kínálkozik.

Mindazonáltal a latin nyelv további tanulmányozásával, saját kárunk nélkül, föl nem hagyhatunk. A régi rómaiak is, még akkor is, midőn már virágzásban volt irodalmuk, a görög írók műveiből szedék szellemi tápjokat. Egy nyelv sem esett le mint tökéletes az égből, lassan vált ilyenné: így saját nyelvünket is leginkább az ó classica irodalom után tökéletesíthetjük.

Ránk magyarokra nézve pedig a tudomány tekintetéből is mindig nélkülözhetlen kellék marad a latinság: törvényeink, nemzeti alapjogaink, régi okmányaink, családi szerződéseink, történelmi s földirati kútforrásaink ezen levén megírva.

De Európa átalakulása is, melyre az ősi műveltség oly sokféleképp hatott, leginkább a római irodalom által van föltételezve. A görög sokkal későbbben és kisebb mérvben gyakorlá arra befolyását. A latin vala Európában két ezer éven át annyi nemzet közirodalmának nyelve, mely előnyben itt a görög soha sem részesült; és noha a rómaiak a görögök sugallatát követék kiművelődésükben, mégis nagyobb kiterjedésnek örvendett Európában a latinság, s ennek alapján nyugszik még most is korunk tudományossága. Kell tehát, hogy kisebb mérvben a görögöt, nagyobbban a latint, de kapcsolatban avval, mindig gondosan műveljük, minthogy ezek vezetik be a népeket az emberi nem történetébe, ezek juttatják a szellemi művek létesítésének lehető legfőbb fokára.

Az ó classica nyelvek mindig s minden nemzet legtudósabb férfiai által az emberi elme kiképzésére elkerülhetlen eszközök gyanánt lőnek elismerve. De szintoly hatalmasak ezek a szívképzés- és kedélynemesítésére is, melyek által az érzékiség és szellemiség közti viszály kiegyenlítésére számtalan példa nyújtatik, mindannyi előképe a valódi emberiségnek.

Nyugodjunk meg tehát bölcs elődeink intézkedésében, kik meg levén arról győződve, miszerént a görögök és ezeket utánzó rómaiak nemcsak a tudomány és művészet minden ágában létesítettek mintaszerű műveket, hanem virágzásuk idején oly életmód és tettek által különböztették meg magokat, melyek méltók az utánzásra: az ifjuság általános kiképzésére az ó classica tanulókat vették alapul. Ezen tanodákból lépett ki ama férfias erős nemzedék, melynek testi lelki épsége eléggé tanuskodik neveltetése czélszerűségéről.

És mégis vannak, kik az ó classicusok, mint a tudományos képzés alapja ellen több oknál fogva fölszólalnak: hogy a holt nyelvek tanulása által terhelve van az ifjuság s mintegy eltompul elméjében; vajha hasznosabb tárgyismeretekre fordítná idejét; hogy a pogánysággal tett megismerkedésből hidegebbé válík a kereszténység irányában; hogy beleszeretvén a régi köztársaságokba, könnyen keletkezhetik benne vágy a fönnálló társadalom vagy kormány-idom fölforgatására.

Mind ez ellen majd négyszáz évi tapasztalás tanuskodik. A classicai tudományokba beavatottak nemcsak elméjükben meg nem tompultak, sőt élesedtek és könnyűséget nyertek a divatszertű franczia, olasz, angol, spanyol nyelvek megtanulására; sem tárgyismeretektől üresek vagy azok iránt fogékonytalanok nem maradtak, sőt ők lendítettek legtöbbet a bölcsészeti, jogi, történelmi és mennyiségtani tudományok kiművelésén. Továbbá a lefolyt századok több oly a classicai tudományokban jártas egyént számlálnak, kik a keresztény hitet hő kebelével ápolván, keresztényhez illő tettekben gyümölcsötzteték. Épen így mondhatni, miszerént mindenütt és mindenkor, ha a társadalom vagy kormányrendszer változtatása irányában viselkedés mutatkozik, ennek csakugyan nem Athén vagy Róma iránti előszeretettel való szülője.

Mások idegenkedvén az ó classicismustól úgy nyilatkoznak, miszerént már honi és egyéb új koru irodalom által oda jutottunk, hogy azokhoz ragaszkodnunk nem szükséges. Ezen ellenvetés csakugyan sok megfontolatlanul lehüti hevét, és eltántorítja őt az ó classicusoktól; de látszik is ezen gondolkodásuk következménye mind tetteik- s beszédekben, mind pedig irányukon: minthogy csak névszerént ismerkedvén meg az ó classicai irodalommal, beszédekben elhamarkodók-, tettekben megfontolatlanok-, jellemükben ingadozóknak, irányukban sekélyeseknek mutatkoznak.

Ha elismerjük is a tudomány azon vívmányait, melyekre korunk méltán büszke; mégsem kételkedünk állítani, miszerént kell, hogy a szépben és jóban a régiek maradjanak mestereink, mint olyanok, kik sok eszközt és módot, melyekkel mi rendelkezünk, nélkülözvén, nehezebb utakon haladtak, a mi ránk nézve nem csak érdekes, de tanulságos is. Épen a kisebb kör, melyben mozogtak, és mégis oly nagy dicsőségre jutottak; a nemes egyszerűség, melyben éltek, és annyira elégedettek voltak; az önmérséklet, melyben egész hűségére vergődtek; az eszközök

hiánya, mely által a legnagyobb erőfeszítésre lőnek utalva, azon tárgyak, melyek megérdemlik figyelmünket.

De a régiek tudományos jelességénél becsesebb azon erkölcsi érzület, melylyel műveikben oly sok helyen találkozunk; becsesebb pedig annál fogva, mivel ők isteni kinyilatkoztatás nélkül egyedül a természeti ész világánál haladtak annyira. Legtanulságosabb a görögök hazaszeretete.

Mások ismét az ókoriak nyelvére szentelendő fáradságot azért mondják fölöslegesnek, mivel az ókori viszonyokkal fordítások által is megismerkedhetünk. De ezek több hiánya mindenik előtt, ki nyelvérzékkel bír, sokkal ismeretesebb, mintsem hogy ezt bővebben kellene mutogatni. A fordítások által mindig szenved az eredetinek alakja, és elvesznek legfinomabb árnyalatai. De a mi minket az ókorral legszorosabban összefűz, az leginkább az alakok fölülmulthatlan tökélye, valamint a képző úgy a szóló művészetekben.

Már pedig oly nagy a helyes szólás érdeme, hogy annak megszerzése minden fáradságot megérdemel. A beszéd bámulatos összeköttetésben áll a tettekkel. A jó beszéd mindent kivisz, a rossz mindent elront. Ebből az ügyek vezetésénél számtalan baj keletkezik. A bajok e serege ellen egyedüli védelem a finom ízlés, mely tökéletes mintaképek után képződött. Ilyenek az ó classicusok művei, melyekben rend, világosság, tisztaság, csín, kellő szó- és mondatarány (rhythmus) uralkodik. Értékesebbekké teszi pedig e mintaképeket azon előny, mely ránk távolágukból háromlik, minthogy általok kevesebbé van veszélyeztetve szellemi önállóságunk, mint az újabb kora szerzők műveinek olvasása által.

Noha pedig a classici művek megértéséhez nélkülözhetlen kulcs azon nyelvek tudása: rosszul következtetné mégis valaki, hogy ezen tanulmányok csak a tudósok számára bírnak fontossággal. Kihat ezek tanulmányozásának sikere azon műveltségre is, melyet a nép általános műveltségének nevezünk: mert a kézművesség az iparral, ez a művészettel, a művészet a tudománnyal van szoros összeköttetésben. A milyen a tudomány, olyan a művészet, az ipar, a kézművesség. Mind ez csak ott és oly mérvben díszlik, hol és milyenben virágzanak a tudományok, melyekből azok táplálkoznak.

Miután a latin nyelv nálunk is a közoktatás és közügyvezetés eszköze lenni megszűnt: nekünk a classici nyelveket mint öncélt, mint tudománytárgyat keil tekintenünk, és nem azért tanulnunk, hogy beszéljünk latinul, hanem hogy a görög és latin irodalom szellemét beszívjuk; a nyelvek benső szerkezetét megismerjük; alakjuk szépségével megbarátkozzunk; tartalmuk által eszméinket, irodalmunkat gazdagítsuk; általok saját nyelvünket képezzük, csinosítsuk. Az által, hogy latinul nem beszélünk, mit sem fogunk veszteni; de igen sokat vesztenének, ha az ó classicus írók műveit nem értenők, nem olvasnók.

Hogy a mindennapi társalgásnál eddig folyó beszélgetésül fölhasznált latin nyelv árt a tiszta latinságnak, azt a legjelentékenyebb latin írók számosan állítják. Ily értelemben nyilatkoztak: Cicero; Asinius Pollio;

Erasmus Roterodamus ; Bernardus Oricularius ; Budaeus ; Cornelius ; Valerius ; Joachimus Fortius ; Bartholomaeus Riccius ; Franciscus Sanctius Brocensis. Ezek mind egy érzéssel állítják, miszerént a latin beszélgetés által a latin nyelv tisztaságára több kár, mint haszon árad. Paulus Manutius, Casparus Scioppius, Carolus Sigonius, kik a latin nyelv tudásáról, a görög és római régiségekben jártasságukról, s több kiadott latin műveikről, mint élelészü ítések is ismeretesek, nem beszélének latinul, hogy ne rontsák irályukat.

Nem elég pedig a latin nyelv tisztaságára csak jó szókkal élni, hanem választást kell tenni a szók füzése- és elhelyezésében ; valamint gondot fordítani az igeidők és módok, és kellő beszédrészekkék (particulae) szabatos használatára.

Legjobb és legbiztosabb út a latinság megtanulására, ha azon nyelven irunk. Mondja már maga Cicero : Caput autem est, quod, ut vere dicam, minime facimus, est enim magni laboris quem plerique fugimus, quam plurimum scribere. Stilus optimus et praestantissimus dicendi effector et magister. De Orat. 1, 33. 149.

De a tiszta latin írás mestersége a nyelvtudást a legmagasb fokon követeli ; hosszú előkészületet és nagy gyakorlást föltételez. Legjobban eljáratítható az első rangu classicusok figyelmes és szorgalmas olvasása által. Irály-tanulás tekintetéből Cicero marad mindig a legtökéletesebb példány az irály legtöbb nemében. Ezt előzze meg Caesar, kövesse Livius, különég végett adassék ezekhez Tacitus és Sallustius. Néha az újabb írók olvasása is haszonnal jár, de csak a legjobbaké, milyenek például : Muretus, Paulinus Cheluccius, Alexander Politus.

Irálytisztaság tekintetéből kerülni kell az elavúlt és idegen szók használatát, valamint olyakét, melyek a régiek korában nem dívott képzők által későbbben alakultak, úgy szintén az egy mondatban össze nem férő szók füzését. Ezen óvás ellen becsúszott hibák barbarismus alatt ismeretesek. Ide számítandók oly mondatok is, melyekben mind a szók, mind azok füzése jók, de más értelményben vétetnek, mint vették a régiek, pl. *fidem dare alicui*, hitelt adni, hinni valakinek : mert *noha fi des* hitel, és *d a r e* adni, mégis ezen mondat e jelentményben egészen hamis, ennek classicus, tehát helyes jelentménye ez : valakinek valamit ígérni, promittere, polliceri. Ha tehát az előbbi értelményt, *hitelt adni*, hinni valakinek, latinul jól akarjuk kifejezni, ezen akaratunknak e mondat felel meg : *alicui fidem habere*.

Különös figyelmet érdemel az irály gyakorlásánál az : hogy kártékonyabban mi sem hat az irályra, mint a különemű szerzők vegyítése : ily módon jó irályra szert tenni lehetetlen. Irály tekintetéből az olvasás csak úgy hasznos, ha ugyanazon szerzőt sokszor, de igen sokszor olvasuk. Ilyenkor az első olvasásnál megelégedhetünk azzal, ha a munka tartalmát és fő eszmék menetét nyertük meg ; a másodiknál már az alakra, az előadás helyessége- és szépségére figyelhetünk ; a harmadiknál arra

legyen gondunk, hogy a mi a szerzőnél különös, finom, csinos, izletes, je gyezzük ki.

Nekünk jelen körülményeinknél fogva, a classicusok tanulmányozásában fő feladatunk az: hogy azokat alaposan és lehető legnagyobb terjedelemben értsük. Akkor olvashatja majd azokat mindenki haszonnal, és föltalálja bennök azt, a mit keres. Más szempontból olvassa azokat a nyelvbuvár, másból az interpres, commentator, és olyan, ki hozzájuk scholiumokat, rövid felvilágosításokat szerkeszt; máskép olvassa a tanférfi, máskép a régiség-buvár, a történész, a jogtudós, az államférfi, máskép a bölcsész, ki azokat magában, magát pedig bennök keresi. Mindenki mást és mást keres az ó classicus szerzőben: egyik szókat, szólásmódokat, csinos szerkezetet, szórendet, igeidők és módok használatát és egymásutáni következtetését, sajátos szófüzést, rézarányos és kerekded beszédet, szóval nyelvtant, vagyis azon bizonyos következtetességet és hasonlsabályokat, melyekből nyelvtant alakíthasson; másik szokásokat, néperkölcset, történelmet, régiségeket, a népek vallási, állami, társadalmi és családi szervezétére vonatkozó tényeket; más ismét szív- és kedélyképző elemeket; végre más magát e vagy ama jeles művet létesítette szerzőt, és általa önmaga és embertársai nemesítésére irányzott elveket, az emberiességet.

Ne véljük, miszerént e földadatunk kisebb azokénál, kik a latin szerzőkből vagyis inkább nem azokból, hanem a mindennapi hallásból, némi beszéllési ügyességre tettek szert. Sőt magasztosabb s azért összehasonlíthatlanul nehezebb is ezen nemes földadat.

Valamely szerző alapos megértéséhez szükséges: hogy annak kora, szellemi és erkölcsi műveltsége, személyi jelleme, vallás- és világnézete, továbbá azon személyek, kikkel összeköttetésben áll, az állam, társadalom és család, melynek tagja vala, a tudományok és művészetek akkori álláspontja, végre a mythologiai, political, történelmi és földrajzi ismeretek mind tekintetbe vétessenek.

A görögök és rómaiak oly különféle íróit, költészeket, szónokokat, történész- és bölcsészeket haszonnal olvasni vagy az ifjabbal czélszerűen olvasatni, messzire elágazó és azért nem kis fáradsággal járó földadat. De az alapeszme, mely szerént olvasni kell, minden kétségen kívül áll: ez maga a régiek értelme, az igaznak, szépnek és jónak eleven érzése: ezt rendszerezitni, egyöntetű alakká kikerekíteni, ez az alapelv.

Az írók olvasása közönségesen kétfélére: veszteglőre és futólagosra (stataria et cursoria lectio) osztatik. A tapasztalt tanférfi csak egyet fog érvényre juttatni, mely sem veszteglő sem futólagos, hanem a kettő közt a közép arányúton jár, midőn a tanár növendékével minden szakban azt közli, a mi homályát eloszlatja. Minden olvasás, mely e szükséges alul marad, vagy azon túl megy, el van hibázva: az előbbi esetben nem tanít; az utóbbiban időt s kedvet rabol.

Tehát a nehezen érthető szók és mondatok értelmezése, a megrogált szöveg helyreállítása és igazolása, az értemény megfejtése ott, hol a gondolatok homályosak; rövid de világos előadása annak, mi a mytholo-

gia, földrajz, történelem és régiségtan körébe vág, és mind ez úgy előadva, hogy a tanítvány figyelme ébren tartassék, szemérmessége a tanár komolysága által őriztessék, érzelme a szép és jó irányában tápláltassék, figyelme itt-ott tett kérdések által élesztessék, ítélete s akarata öntevékenységre hozassék, ha tétováz vezettetessék, ha téved útba igazítottassék: ez összevéve mind az, mit a classicusok magyarázásának helyes módszere igényel.

Végül ezen értekezéshez csatoltatik Télyf János úr*) három latin ódára közzé tett bírálatának ellenbírálata, illetőleg az írt ódáknak előfordult kifejezéseknek classicus helyek által kimutatott igazolása.

160. *Vámbéry Ármin* l. t. felolvassa *Bálint Gábor* „A Khazarok földje“ czímű fordítását perzsából.

161. *Szabó József* r. t. felolvassa a mathem. és természettudományi osztály f. é. ápril 30-án tartott értekezlete jegyzőkönyvének 6-ik pontját, melyben az osztály, Frivaldszky Imre r. és Frivaldszky János lev. tagok indítványára, elismeri annak kor- és czélszerűségét, hogy a most szóban forgó keletázsiai osztrák-magyar expedícióban, a természettudományok érdekei képviselve legyenek, ennél fogva ajánlja, hogy Magyarország részéről három egyén, egy a növény-, kettő az állattanra nézve, vagy ha az expedíció kereskedelmi czélja ezt nem engedné, legalább egy egyén küldessék ki; egy-szersmind elhatározza, hogy a legközelebbi összes ülésen, az Akadémia pártolása ez ügyben kéressék.

Az Akadémia magáévá teszi ez indítványt, s elhatározza, hogy a m. k. ministeriumhoz felírás intéztessék, s egy-szersmind Sztoczek József r. t. vezetése mellett Korizmicz László t., Frivaldszky Imre és Szabó József rr. tt. küldessenek ki azon megbízással, hogy a nmélt. elnök úrral s az illető kormánytagokkal ez ügyben személyesen értekezzenek.

162. A titoknok felolvassa *Vadnay Lajos* f. é. ápr. 15-én kelt levelét, melyben a Sámuel-féle 15 db. aranyból álló jutalom-díjat, melyre „a magyar-szórendről“ írt munkája érdemesíttetett, a m. tud. Akadémiának felajánlja oly kéréssel, hogy sziveskedjék azt a folyó évi ugyancsak Sámuel-féle díjhoz kapcsolni, s azt ezzel együtt, a legjobbnak ítélendő nyelvészeti valamely újabb munka írójának megjutalmazására fordítani.

Az Akadémia köszönettel veszi az ajánlatot, s az indítványt elfogadja.

163. Ugyan az jelenti, hogy a kőrmőezi takarékpénztár beküldő kimutatását az 1867-ik évre.

Átteendő a statistikai bizottsághoz.

164. A történelmi bizottság részéről jelentetik, hogy Edvi Illés Pál l. t. úgynevezett Mémoire-jai nem képeznek kellőleg kidolgozott munkát, hanem csak helybeli és felekezeti érdekű adatokat tartalmaznak, melyek legfeljebb azon kor részletes története kidolgozásánál nyújthatnának használható anyagot; minél fogva meg lehetne azokat a kéziratár számára szerezni, de jelen alakjukban kiadásra nem ajánlhatók.

*) A Nyelvtudományi Közlemények 6. kötete 1 füzetében 102—110 lap.

A kézirat a szerzőnek visszaadni határoztatik.

165. Olvastatott a m. Történelmi Társulat f. é. ápril 21-ki hivatalos levele, melyben a M. Tudom. Akadémia tagjai, a nevezett társulat f. é. május 11-én d. u. négy órákor az Akadémia palotájában tartandó ünnepélyes nagy gyűlésére meghivattak.

Tudomásul vétetik.

166. A titoknok jelenti, hogy a következő jeligés: „Tudományom főtőrekvése stb.” és „Szilárdságot ha nőszivtől remélsz stb.” siker nélkül pályázott művek szerzője kéziratait magának kiadni kéri.

A kívánság, a minden évben kihirdetett pályázati szabályok értelmében nem teljesíthető.

167. Közöltetett a pesti „Népkönyha” ügyében a m. t. Akadémiához intézett aláírási ív.

Az aláírási ív az akadémiai tagok számára nyitva álland a titoknoki hivatalban.

168. A titoknok közli Kamenár Pál ügyvéd f. é. ápril 15-kén Zágrábban kelt levelét, melyben a múlt évi koronázási ünnepélyre, horvát nyelven írt költeményét a M. Tudom. Akadémiának felajánlja.

Köszönettel átteendő az akadémiai kéziratárba.

169. Ugyan az jelenti, hogy Washingtonból, Spencer F. Baird k. l. t. részéről a nyert akadémiai kiadványokért elismerő nyugta érkezett.

Tudomásul szolgál.

170. Ugyan a titoknok közli, hogy Kelecsényi József Nyitrából három kötet népdal-gyűjteményt küldött kéziratban, vagy az Akadémia könyvtárának, vagy a Kisfaludy-társaságnak.

A küldemény köszönettel fogadtatik, s közölni fog a Kisfaludy-társasággal, mint a mely tüzetesen népdalok gyűjtésével foglalkozik.

171. A titoknok jelenti, hogy a M. Tudom. Akadémiához az 1868. évi márczius 30-ika óta ugyanazon év április 27-ig a következő ajándék-, csere- és köteles könyvpéldányok érkeztek:

I. Testületektől:

Kön. Gesellschaft der Wissenschaften. Göttingen. a) Abhandlungen XIII. B. b) Nachrichten. 1867.

Société Archéologique. Luxembourg. Publications. XXII. livr.

Académie Imp. des Sciences, Petersbourg. a) Bulletin. Tom. XI. No. 3. 4. Tom. XII. No. 1. b) Mémoires. Tom. X. No. 16. Tom. XI. No. 1—8. c) Otcset o devjatom Priszuzsdenii nagrad gr. Uvarov. 1866. d) 3 t-toje Priszuzsdenii nesrezsdennych. P. N. Demidovim nagrad. 1865.

Kais. Akademie der Wissensch. Bécs. Anzeiger. 1868. n. 8—9.

Société de la Numism. Belge. Bruxelles. Revue. Tom. VI. Livr 2.

Verein für Kunst und Alterthum. Ulm. Verhandlungen. 18-te Veröffentlichung.

Szerb tudós társaság. Belgrád. Glasznik. II. od. I. knj.

Naturwissenschaftlicher Verein. Bremen. Abhandlungen 1. B. 3. H.

Verein für Mecklenburg. Geschichte und Alterthumskunde. Schwerin. Jahrbücher 32-ter Jahrgang.

Ángol kormány. London. a) Statistical Tables. Part. X. b) Agricultural returns for Great Britain. 1867.

Északamerikai egyes. államok kormánya. Washington. a) Annual report of the surgeon general 1867. (2 péld.) b) Surgeon general's office circular. No. 7. (2 példány.) c) Catalogue of the surgical section (2 példány).

M. k. vallás és közokt. ministerium. Buda. Katalog der österreichischen Abtheilung (bei der internat. Ausstellung zu Paris 1867). 2-te Auflage.

II. Magánosoktól:

Kubinyi Ágoston t. t. Pest. a) A m. nemzeti Muzeum képtárának lejtroma. b) Ugyanaz német nyelven.

Pietro Ellero. Bologna. Manifesto dell' archivio giuridico.

Karácson Mihály l. t. Pest. Árpád emléke.

Gr. Zichy Ödön. Déposition de M. le Comte Edmond Zichy.

Eggenberger Ferdinánd czég. Pest. Bernolák : A szemészet kézi könyve.

III. Köteles példányok:

Pleitz Ferencz nyomdája. Nagy-Becskerek. a) A Torontál vármegyei szabadelvű alkotmányos párt programja. b) A torontálmegyei honvéd-egylet alapszabályai.

Emich Gusztáv nyomdája. Pest. a) Fasciculi ecclesiastici. 1868. fasc. 2. b) Századok. A m. Tört.Társulat közlönye. 1868. 3. füz. c) Bél Mátyás „de servitute hungarica“ d) Jelentés Pest városa hatósága működésének főbb mozzanatairól. 1867. e) Túry Sámuel országgyűlési képviselő jelentése választóihoz. f) Kath. lelki pásztor. Harmadik évfolyam 1. köt. 3. füz.

M. kir. egyetem nyomdája. Buda. a) Podhradczky : A pannonhalmi apátság alapító levelét nem készítették az ottani szerzetes férfiak. b) A m. k. tudomány-egyetem tanrendje 1867—68-ik tanév nyári szakára.

IV. Akadémiai kiadás:

Értesítő 1868. 4. 5. sz.

Philos. Értekezések VII. sz.

Tizennyolczadik (philos., törvény- és történettudományi osztály-) *ülés.*
1868. május 4-én.

Kubinyi Ágoston t. t. helyettes elnöklete alatt.

173. *Karvasy Ágost* l. t. *Szinováczy György* felett a következő „Emlékbeszédet“ olvasta fel: Tisztelt Akadémia! A múlt év le nem folyt egészen a nélkül, hogy utolsó napjaiban a halál kérlelhetlen törvénye a Magyar Tudományos Akadémiának jogtudományi osztálya tagjai közül áldozatot ne kívánt volna.

Ezen áldozat országsgzerte köztiszteletben álló jeles férfiú Szinováczy György hétszemélynök vala, kit a kegyetlen halál munkás élete közepe december 25-én agyvelőszélhűdés folytán szeretett családja köréből rögtön kiragadott. Ezen haláleset több tekintetnél fogva hazánkra nézve igen sajnálatra méltó veszteséget okozott, mert nem csak olyan férfit ért, ki a jogtudományt elméletileg mivelte, hanem olyant, ki azonkívül mint gyakorlati bíró a törvény és igazság-kiszolgáltatással évek óta

foglalkodván, a bírósági karnak mind tudományára, mind igazságszeretetére nézve egyik díszje volt, és ki hazánk mostani átalakulási idejében létrehozandó sok törvény előkészítésénél kitünőleg használható egyéniség vala.

Midőn pedig a tekintetes Akadémiánál a tudományos testületeknél egyáltalánban divatozó igen dicséretes szokás is fennáll, mely szerint a jeles elhunytjainak az életben valamely velők szorosabb összeköttetésben álló tag által emlékeztető és az elhunyt munkásságát és érdemeit elősorozó beszéd tartatik, és tán nincsen egyén a tekintetes Akadémia tagjai közt, ki Szinováczy Györgyöt oly hosszú idő t. i. közel félszázad óta ismerte, ki életpályáját oly figyelemmel mindenkor kísérte volna mint én, kit úgyszólván első gyermekésgemtől kezdve, egész halála órájáig a legszívesebb barátság köteléke vele szakadatlanul összekapcsolt, ki előtt legbizodalmasabban nyilatkozott: azért csak szívem sugallatát követem, az elhunyt iránti kegyelemem érzületének megfelelek, és barátságom kötelességeit teljesítem, ha én lépek ma e helyre, hogy ezen Akadémia szabályai szerint gyászbeszéddel üljem meg emlékeztetőt, és az utolsó tiszteletet én tegyem neki, mely feladatnak gyarló tehetségeimhez képest megfelelni iparkodandom.

Szinováczy György született május 1-én 1807-ik évben Bársonyoson Veszprém vármegyében, honnan szülői nem sokára születése után Sz. Mártonba azaz Pannonhalmára Győr vármegyébe költözködtek át, hol atyja több éven át polgári foglalkozást űzött; és e helyen nyerte Szinováczy György az oktatást az elemi tárgyakban; midőn pedig 11-ik évét elérte, atyja őtet Győrbe vivén, az ottani gymnasium második osztályába tanulónak beíratta, és már ezen időből származik ismeretségünk, minthogy én ugyanazon időben ugyanazon osztályba járván, iskolatársa voltam, de nem csak iskolatársak, de egymáshoz rokonszenvet érző pajtások is voltunk mindig.

A gymnasiumi és bölcséleti tanulmányait, egy évet kivéve, melyet a soproni gymnasiumban töltött, Győrött végezte, a jogi tanulmányokat magán szorgalom által sajátította el magának, és minekutána atyjának kora halála folytán bekövetkező mostoha anyagi viszonyai miatt, kénytelen volt magántanítói minőségben egynéhány évet tölteni, 1830-ik évben sikerült neki Gróf Eszterházy Károlynál, akkori tolnavármegyei főispánynál titkári minőségben szolgálatba lépni. Gróf Eszterházy Károly hamar kiismervén Szinováczy György ügyességét, életrevalóságát, és mindenben hűséges eljárását, mindenféle ügyeket rá bízott, és főispányi ügyeiben is titkári minőségben is őtet legjobb sikerrel használta, minél fogva Szinováczy György Tolna megyében és utóbb más megyékben is táblabírónak neveztetett ki; mennyire tudta ő Gróf Eszterházy Károly bizodalmit és megelégedését ügyes és becsületes működése által a szolgálatban elnyerni, azt azon fényes bizonyítvány, melyet ez neki akkoron midőn szolgálatát elhagyta, kiállított, minden kétségen kívül helyezi.

1833-ik évben Szinováczy György Somorján Pozsony vármegyében Nyeregjártó Aloyziát, nemes kisasszonyt, vette el nőül, kívül élete

utolsó napjáig szakadatlanul a legboldogabb házasságban élt, és ki mélyen is érzi szeretett férje veszteségét; e házasságból az elhunynak egyetlen egy fia maradt, Szinováczy Gyula, ki jelenleg a kir. Táblánál fogalmazó, ki édes atyja munkásságát vevén például, művei által a honi szépirodalom körül, különösen a drámai és novellistikai téren, magának érdemeket szerezni iparkodik.

Új fordulatot adott Szinováczy sorsának az 1839/40-iki magyar országgyűlés; mert midőn ezen időtájban Gróf Eszterházy Károly helyettes főlovászmester volt, de ötet részint megyei, részint családi viszonyok Pozsonytól többnyire távol tartották, Szinováczy legbuzgóbban vitte az egész főlovászmesteri hivatalt és az azzal járó rendtartást, nem csak az országgyűlésnek de a fenséges nádornak és az akkori magyar királyi udvari főkanczellárnak teljes meglegedésére, úgy hogy annak folytán 1840-ik évben december 24-én az újonnan felállított Váltótörvényszékhez Pozsonyban törvényszéki jegyzőnek neveztetett ki, mely minőségben correct eljárása és jogtudománya által annyira kitűnt, hogy már pár hó múlva gyakran mint szavazattal bíró előadó is alkalmaztatott; 1847-ik évben februar 25-én ugyanazon váltótörvényszéknél, a pozsonyiak köz öröme, mely az ügyvédi kar, a váltójegyzők, és a kereskedői testülettől hozzá intézett mindenféle örömadresszekben nyilatkozott, rendes bírónak neveztetett ki, és ezen városban, közönségesen ismert igazságszeretete, a felekkel humanus bánása, mindenki irányában szolgálatai készsége és kitűnő szorgalma által, ottani hivataloskodási 15 évén át, a lakosoknak legnagyobb tiszteletében és igazi ragaszkodásában iránta részesült.

A honunkra bekövetkező szomorú korszak Szinováczyra is éreztette némileg mostohaságát; mert midőn az 1854-ik évben életbe léptetett új igazságügyi szervezésnél magyar érzelmű egyének helyüket idegeneknek engedni és háttérbe lépni kénytelenítették, e sors Szinováczyt is érte; ugyanis ezen szervezésnél ő, ki elebb már sok év óta váltótörvényszéki tanácsos volt, csak tanácsjegyzőnek a pozsonyi országos törvényszéknél neveztetett ki; azonban ezen méltatlan eljárás ellen, általa Ő Felségénél tett panasz folytán, még azon évben visszanyerte előbbi rangját és fizetését, de nem sokára ezután, t. i. 1855-ik évi julius 18-án, Trencsénbe megyei törvényszéki bírónak átmenni kénytelenítették, és ez alkalommal is, midőn ő Pozsony városát elhagyta, a pozsonyi kereskedői testület iránta ragaszkodását újlag és tetteleg bebizonyította az által, hogy ötet, mint tiszta ernyedetlen bírót, nyájas tisztviselőt, és mindig becsületes embert, nagyszerű ezüstserleggel mint emlékjeggyel és érzékeny indulattal megtisztelte; magam is, ki ötet Pozsonyban gyakran meglátogattam, számtalanszor tanuja voltam azon általános tiszteletnek, melynek az ottani lakosság közt örvendett; ezen tisztelet és ragaszkodás iránta még az utolsó időben is mutatkozott, midőn hűszemélynek kineveztetett, mert ez ott köz örömet gerjesztett, és ezen öröm személyes nyilvánítására többen is lejöttek Pozsonyból Pestre, valamint a nemsokára rá

következő temetése alkalmával megtiszteltetése bebizonyításául a zordon téli idő daczára több tisztelője Pozsonyból Pesten megjelent.

Eddigi működési helyét tehát nehéz szívvel elhagyván, új rendeltetése helyére Trencsén városába áment, hol neki a honfűi érzelmei miatti folytonos gyanúsítások által okozott fájdalmak és kinos léte közepette, az említett czüstserleg megtekintése gyakran vigasztalásul szolgált; de valamint új állása helyén egy részről a honfűi érzelmében a szenvedések közepette is tántoríthatlan maradt, úgy más részről ott is eljárása által köztiszteltet és megbecslést tudott kivívni magának.

Derültebb hajnalnak korszaka kezdett hasadni reá, midőn 1856-ik évi május 18-án a pesti váltótörvényszékhez tanácsnoknak neveztetett ki, hol azon évi június 28-án kezdette működését.

Midőn pedig a hon sorsa jobbra fordúlt, az ő sorsa is mindinkább kedvezőbb iránynak kezdett örülni.

Ugyanis a magyar kormány által 1861-ik évben márczius hóban a váltófeltörvényszékhez mint rendes bíró kineveztetett, ugyanazon évben a Magyar Tudományos Akadémia által a törvénytudományi osztály levelező tagjául megválasztatott.

1867-ik évi május 17-én a magyar királyi igazságügyi minster felterjesztése folytán, Ő Felsége által érdemei és az igazságszolgáltatásnál kitűnő haszonvetősége miatt létszemélynöknek kineveztetett, mely méltóságnak azonban, fájdalom, rövid idővel a kineveztetés után beálló halála miatt, nem sokáig örvendhetett, különös fátum hozván magával, hogy épen akkor, midőn sorsa tetemesen javúlni kezdett, az élők sorából kihivatott.

Hátra van még, hogy az elhunynak irodalmi munkásságáról is valamit omlítsak, mert nem hagyta ő a magyar irodalmi tért parlagon, hanem mennyire bokros foglalkozásai engedték, azt is művelni iparkodott.

Ugyanis töle következő iratok származnak:

Rövid értekezés a magyar játékszinnek Budapesten állandón leendő megállapításáról. Pozsonyban 1835.

Közönséges ausztriai Váltórendszabály kérdések és feleletekben, magyar és német nyelven, mely mű, a benne uralkodó jó rend és világos előadás, szabatos rövidség miatt, a váltójogot tanulók és a vizsgálatra készülőkre nézve igen jó segédeszköz volt, és azonkívül a szerzőnek a váltójogban tökéletes jártasságát, és a törvény szellemébe behatását nagy mértékben tanúsítja, és azért hazánkban nagy elterjedésnek örvendett.

1862-ik évben november 5-én a Magyar T. Akadémia ülésében székfoglaló értekezését tartotta a váltó eredetéről, céljáról és jogi természetéről.

1867-ik évben január 21-én az Akadémia ülésében értekezést olvasott az uzsorátörvényekről.

Mind a két értekezés olvasottságáról, és mély gondolkodásáról világos tanúságot tesz.

Ezekon kívül még a törvénykezési lapokban is egynehány cikk jelent meg tőle.

Terjedtebb volt azonban, mint az irodalmi téren, működése és érdeme a gyakorlati törvénykezésnél, hol a legbonyolodtabb kérdéseknek világos telfogása, magát gyorsan feltaláló tehetsége miatt, mihez járult mély igazságszeretete, az ország legkitünőbb bírái közé sorozható volt; bírói működése terén gazdag tapasztalásokat is szerzett magának, a magyar törvényeknek és törvénykezésnek hiányait az életből igen jól ismerte, de nemzeti jellemünk gyarlóságai, a mennyiben ezek a hitel, ipar és kereskedés felvirágzásának útjában állanak, sem kerültek el figyelmét, mit számos előttem tett nyilatkozataiból tapasztalnom alkalmam vala.

De elismerve és méltatva is voltak kellőleg az ő gyakorlati tapasztalásai, és azért többféle fontos megbízásban is részesült.

Ugyanis midőn 1867-ik évi marczius hóban egy codificáló bizottmány a perrendtartásra nézve összeállított, ő elnöknek neveztetett ki ezen bizottmány azon sectiójához, melyben a végrehajtási eljárás kidolgoztatott, és ezen tárgy felett tartott ülésekben elnökölt is.

1867-ik évi augusztus hó 15-én a magyar kir. igazságügyminisztérium által új kereskedelmi váltó és csődtörvényjavaslat kidolgozásával bízott meg, melléje adatott Posch Ágoston pozsonyi ügyvéd, kinek közremunkálásával a kereskedelmi törvényjavaslatát be is végezte, melynek egyes czikkeit velem is néha közlöttem, ennek bevégeztével a váltótörvényjavaslatra nézve is utolsó időkben előmunkálattal készített, mely a codificatiónál nagy hecsü anyagul szolgálhat.

És e volt tevékenységének utolsó gyümölcse, mert a rögtön élete fonaltól felbeszakító halál, melynek tán épen az utolsó munkájánál kifejtett nagy szellemi erőltetés is lehetett egyik okozója, többé nem engedé neki, hogy tevékenysége által tovább is használjon hazájának.

Végre működései közül említnem kell, hogy mind a váltótörvény-széknél a váltóügyvédi vizsgálatokban, mind pedig a magyar királyi egyetemi bírósági államvizsgálatokon mint vizsgáló tag részesült, mely utóbbiakban gyakran vele együtt vizsgálni szerencsém vala; ezen vizsgálatokban is tudományának és kitűnő vizsgálati képességének fényes bizonyosságát adta; világos és talpraesett kérdései és a vizsgálatnak eredménye felett méltányos ítélete miatt, mindenik vizsgálandó örült, ha őtet a vizsgálók közt látta.

Szinováczy György őszinte, egyenes, de soha nem sértő, igazságszerető, kedélyes, tisztességes életű, szigorú erkölcsű, ó szabásu magyar ember volt, ő hazánk nagy férfiai Gróf Széchenyi István és Deák Ferencznek különös tisztelői közé tartozott, és a korszerű haladásnak minden időben barátja volt, de soha nem a szélsőségeknek és el nem érhető törekvéseknek, miktől mint értelmes ember hazánkra nézve üdvöt nem várt.

Benne családja gyengéd és gondos családapát, társai legszivesebb barátot, a hon egy buzgó hazafit, az igazságszolgáltatás egyik legkitünőbb szolgáját, a codificatio egy szorgalmas és ügyes munkást vesztett,

és azért kora halála a legtágasabb körökben érezhető hézagot szült, melyet oly hamar pótolni nem lehet.

Mind jelleme nemessége, mind kitünő érdemei méltán hagynak reményleni, hogy az ő emléke olyhamar eltűnni nem fog, hanem hogy sokáig fog élni mind rokonai és barátainak szívében, mind a hazának évlapjaiban; fényes érdemét a késő ivadékoknak is hirdetni fogja azon emlékszobor, melyet több tisztelői, különösen az ügyvédi karból is, sirjánál a kerepesi temetőben kegyelet és háladatoság érzetéből neki felállítani határoztak. Áldás poraira.

174. *Csatskó Imre* l. t. „A bíróságok, s különösen a felebbviteliek szervezésénél figyelembe veendő mozzanatokról“ értekezett, kivonatban következőleg:

A törvénykezésnek általában és különösen a polgárinak célja: a pontos, gyors és olcsó jogszolgáltatás. A pontos jogszolgáltatás függ leginkább a bíróban megkívántató kellékektől, mint: alapos jogtudomány, részre hajthatlan jogérzet és függetlenség; a gyors és olcsó jogszolgáltatás pedig leginkább függ a bíróságoknak szervezésétől, különösen azoknak számától, kellő felosztásától, azok illetőségének megállapításától, egymáshozí viszonyától s alárendeltségétől, és a bírói személyzetnek számától. Az állam a jogszolgáltatás körüli kötelességének akkor felel meg, ha nem csak jogtudós, lelkiismeretes és független bírákról gondoskodik, hanem a bíróságokat egyszersmind úgy szervezi, hogy a perlekedő felek legkevesebb idő és pénzvesztéssel a bíróságokhoz folyamodhassanak, s azoknak közbejárását igénybe vehessék.

A bíróságok szervezésénél a következő mozzanatok figyelembe veendőek: I. A népességnek száma, és a földterület kiterjedése. A népesség száma, a mennyiben a népesség száma szerint szabályként a peres ügyeknek száma is nagyobb vagy kisebb szokott lenni. A földterület kiterjedése, a mennyiben a bíróságok a földterületre nézve úgy állítandók fel, hogy az azokhoz folyamodhatás lehető legkisebb idő- és pénzvesztés mellett eszközölhető legyen. A bíróságoknak felállításánál a népességre és földterületre nézve akként kell figyelmezní, hogy kisebb népesség számára is állíttassék fel bíróság, ha az nagyobb területen elszórtan lakik, és kisebb földterületen is szerveztessék több bíróság, ha itt a népesség száma nagyobb.

Mittermajer (Staats-Lexicon XII. köt. 43. lap. Organisation der Gerichte cikkben) úgy nyilatkozik, hogy hatvan egész 80,000-nyi népesség részére állítni fel egy testületi bíróságot, (törvényszéket) hátrányos, és (Der gemeine deutsche bürgerliche Process II. köt. 20-ik l.) 40,000 lakos számára kíván egy társas bíróságot, vagy ha a lakosság nagyobb területen elszórvan van, akkor 20,000 lakos számára egy olyat. Halmosy Endre „Tervezet törvénykezésünk rendezéséhez, Pest 1867.“ című munkájának 14. lapján) 30—40,000-nyi népesség számára kíván egy járásbíróságot. (Mennyi személyzettel?)

II. Az elintézendő ügyeknek száma és minősége. Az ügyek-

nek száma a bíróságoknak és bírácoknak számára, azoknak minősége pedig a bírák képességére van befolyással, a mennyiben azok különös képzettségű bírakat igényelnek, mint például az urbéri, bányavagy kereskedelmi ügyek.

A mindennapi forgalomból és foglalkozásból támadott egyszerűbb és kis értékre vonatkozó ügyeknek elintézésére helybeli bíróságok ajánlatok; a ritkábban előforduló bonyolodottabb viszonyokból eredő és nagyobb értékre vonatkozó ügyekre nézve, terjedtebb földterületre kiterjedő törvényszékek állíthatók fel, mindig figyelemmel arra, hogy a nagy idő- és költségvesztés ne legyen akadályozó ok a félre nézve a bíróságot igénybe venni.

A bíróságoknak szervezésénél nem kell figyelmen kívül hagyni, hogy vannak minden nap előfordulható és gyors elintézést igénylő ügyek is.

Miután a felebbviteli törvényszékek nagyobb fontosságuk, mert lehetséges, hogy azok végkép döntendik el az ügyet: szükséges azoknak szervezésénél és az országban felosztásánál a népességre, a földterületre és az előforduló ügyeknek számára figyelmeztetni a szerint, hogy a sok idő- és költségvesztés ne legyen a jogos felebbezéstől tartóztató ok.

A bíróságoknak állandó hivatal-helyiségek legyen, hol azok mindig fellelhetők, és a mellék hivatalok is, mint az ígtató, kiadó és irattári hivatal, kellő helyiséggel ellátva legyenek.

A bírácoknak száma a bíróságoknak számával megfordított arányban szokott lenni, ugyan ama számát az elintézendő ügyeknek feltételezve; hol a bíróságok kevesebbek, ott a bírácoknak nagyobb számmal kell lenniük; hol pedig a bíróságok többek, ott kevesebb számú bírác is elegendők.

III. Figyelembe veendő az, hogy a bírác az ügyek elintézése által ne terheltessenek túl, hanem maradjon idejük a jogtudományban, közműveltségben haladni; az életnek változó viszonyait, kifejlődését figyelemmel kísérni; mert a bíróban nem elegendő az elvont, ha mindjárt legnagyobb jogtudomány is, hanem szükséges, hogy az életet minden viszonyaival, miből kölcsönös jogok és jogkötelességek, tehát perek is származhatnak, tökéletesen ismerje. *Justitia est divinarum atque humanarum rerum notitia, justae atque injustae scientia.*

IV. A bíróságok szervezésénél fontos mozzanat a pénz költség, mert a bíróságoknak felállítása és szükségességekkel ellátása, a bírácoknak illendő fizetése költséget okoz. A közérdekkel összeütköző eljárás volna azonban, költség kímélése tekintetéből a bíróságoknak és bírácoknak számát kevesbre szorítani, mint a törvénykezésnek célja megkívánja. De a kellő jogszolgáltatás hiánya akadályozná a közhitelt, a közforgalmat, az ipart és kereskedést, csökkentené a kereset és a közjóvédelem forrásait is.

A politikai eszély dolga az üdvös közepet eltalálni a közt, hogy a szükségtelen bíróságok felállítása által a köz költség ne szaporít-

tassék, de a kelletinél kevesebb számu bírák a törvényhozás célját ne lehetetlenítsék.

V. Nem tagadhatni meg a félnek ama jogát, miszerint ügyének bíróját, annak miben léteről kitaníthassa, s ügyének jogos és gyors elintézését szorgalmazhassa. Tagadhatlan, hogy a fél könnyebben fog megnyugodni ügyének, ha talán reá nézve káros eldöntésében is, ha neki alkalom adatik arra, hogy ügyének bírójához személyesen járulhasson, s azt ügyéről felvilágosíthassa.

A bíróságok tehát akkép szervezendők s állítandók fel, hogy mindegyik fél lehető legnagyobb idő- és költségkimélet mellett a bírósághoz járulhasson, s azt ügyének állásáról kitaníthassa; ez nagyobb mértékben kívántatik meg a felebbviteli törvényszékekre nézve, miktől az ügynek mikénti végeldöntése igen gyakran függ. Ha pedig a felebbviteli törvényszék a féltől igen távol esik, ez őt akadályozni fogja a bírósághoz járulhatáshoz, és megfosztandja azt oly jogkedvezménytől, miben a felebbviteli törvényszékhez közelebb lakók, a jogegyenlőségnek sérelmével, könnyen részesülhetnek.

VI. Ott, hol a törvények által megállapított jog mellett a szokás-jog és helyhatósági szabályok is döntő erővel bírnak, célszerűbb, ha több mind első folyamodási, mind felebbviteli bíróságok állíttatnak fel; mert így biztosabban eszközölhető, hogy mind ott, mind itt oly bírák ítéljenek, kik a törvényeken kívül a szokás és helyhatósági szabályok által behozott jogot saját tapasztalatuk, tanulmányozásuk folytán ismerik, és mások általi kitanításra nem szorúlnak. De ha az illető vidékekből, megyékből, kerületekből leendnek a bírák, fog eléretni az is, hogy oly bírák bíraskodjanak az előforduló ügyek felett, kik ama viszonysokat, és foglalkozásokat, melyekből a perek támadni szoknak, tökéletesen ismerik, s ennél fogva alaposabban is ítélhetnek.

VII. Miután a féltől ama jogot, hogy ügyének bíróját annak állásáról kitaníthassa, megtagadni nem lehet, következik, hogy a bíró az illető félnek nyelvét értse. De hivatalos nyelvnek használatánál sem akadályozhatni, hogy a felek, tanuk, szakértők ne ama nyelven adják elő nyilatkozataikat, melyet talán egyedül tudnak; és minthogy tagadhatatlan, hogy célszerűbb ott az eljárás, hol oly bírák ítélnek, kik a perben döntő okmányoknak tartalmát nyelvismeretöknél fogva értik, mintsem ha akármiféle tolmácsolásra hallgatni kénytelenek: a törvénykezés jobban meg fog felelni céljának, ha az illető nyelvet értő bírák bíraskodnak.

A felebbviteli törvényszékeknek fontossága még inkább megkívánja, hogy ott az illető peres feleknek és tanuknak nyelvet értő bírák legyenek, mi könnyebben fog eszközöltethetni, hol több felebbviteli törvényszékek állíttatnak, s az országban kellő arányban a népességgel, földterülettel és az elintézendő ügyek számával osztatnak fel.

Ha a bírák az illető feleknek nyelvét értik, ez a bíróságok iránti bizalmat, és azoknak tekintélyét kétségtelenül nevelni fogja.

VIII. A jogegységnek fentartása végett nem szükséges, hogy

csak egy felebbviteli törvényszék legyen; mert a jogegységet lehetőleg fentartani mindenütt a legfőbb bíróságnak hivatása. De a jogegység fentartása csak ott reménylhető, hol bizonyos elvekre fektetett törvénykönyvek (Codexek) léteznek; ott, hol szokásjog és helyhatósági szabályok is érvényesek, jogegységet bíróságok által eszközölni nem lehet; ez a törvényhozásnak teendője, a szokásjogok és helyhatósági szabályok eltörlése, és törvények behozatala által.

A legfőbb törvényszék is csak úgy tarthatja fel a jogegységet, ha az ügyek minősége szerint állandó tanácsokra felosztva ítél; tehát a tanácstagok az előzményeket, a hosszas gyakorlat által megállapított jogelveket ismerik, s azok szerint ítélvén, a jogegységet fentartani képesek.

IX. A bíróságok szervezésénél az államgazdasági mozzanatok is figyelembe veendők. Czélszerűbben jár el az állam, ha a közintézetek felállításával több vidéknek nyújt alkalmat a keresetre, mint ha azokat egy helyben összpontosítván, a kereseti módokat itt rendkívül szaporítja, s így itt a vagyonosságot előmozdítja, míg a többi vidékek vagyontalanságban tengődnek. De a közintézeteknek egy helybeni összpontosítása által az élelem és egyéb szükségletek ára növekszik; mi okozandja, hogy a közintézeteknek felállítására és szükségesekeli ellátására, a szükséges személyzetnek kellő ellátására többet kellend költeni az államnak, mint ha azok több helyen felállítva volnának.

De az adózásra kötelezettek az államtól meg is kívánhatják, hogy keresetforrásokat nyitni igyekezzék, miszerint az adózók képesekké tétessenek az adót megfizetni; s különösen a jogegyenlőség ellen volna, a távol lakótól megkivánni, hogy a felebbviteli törvényszéknek fentartására adózzék, holott a távolság miatt annak jótéteményeiben vagy épen nem, vagy csak nagy idő- és költségveszteség mellett részesülhetne.

X. A közműveltségnek s a jogtudománynak, valamint a törvények ismeretének terjesztése is azt kívánja, hogy a felebbviteli törvényszékek több helyen állíttassanak fel; és különösen előmozdítatnék a jogtudomány, ha a felebbviteli törvényszékek oly városokban állíttatnának fel, hol jogtanintézetek is vannak, mert az elméletnek és gyakorlatnak egymásrai hatása a jogtudományt tetemesen előmozdíthatná.

XI. A bíróságok és bírák felett gyakorlandó fegyelmi hatalmat megelőzni nem lehet, a lehetséges hanyag, vagy vigyázatlan eljárás miatt. Czélszerűbbnek látszik, ha a bíróságok és bírák felett a fegyelmi hatóságot a felsőbb bíróságok fokozatonként gyakorolják, mint ha azt valami bíróságon kívül álló közeg gyakorolja. Hogy pedig a fegyelmi hatalmat czélszerűleg gyakorolni lehessen, szükséges, hogy a felebbviteli törvényszékek, mik az alsóbb bíróságok feletti fegyelmi hatalomnak gyakorlatára különösen hivatvák, számosabbak és az első folyamodási bíróságok közt aránylag felosztva legyenek.

Vége, hogy egyes törvényszéknél is a kellő rendet, jogegységet,

és kezelési összhangzást kieszközölni lehessen, az elnöknek felügyelői és rendezési hatalma szükséges. E hatalmat az elnök czélszerűbben fogja kezelni ott, hol a törvényszéki tagoknak, és az elintézendő ügyeknek száma kisebb, ez pedig csak úgy leendő ilyen, ha mind az első folyamodási, mind a felebbviteli törvényszékek nagyobb számmal vannak; a bírói tagoknak és egyéb mellék személyzetnek nagy száma, valamint az elintézendő ügyeknek sokasága a kellő felügyeletet nehezíti, ha nem lehetetleníti.

Az eddig előadott mozzanatok miként vétettek figyelembe a bíróságok szervezésénél, azt az illető tanácskozási jegyzőkönyvekből és indokolásokból lehetne csak tudni. A népességet és a földterületet tekintve, a bíróságok következőleg vannak megállapítva:

Franciaország-nak népessége (Galletti Allgemeine Weltkunde 1859. 359-ik lap) 36,039,364; földterülete 9748 □ mf.; van ott békebíró 2850; kerületi törvényszék 363, melyek a békebíróságokra nézve egyszersmind felebbviteli törvényszékek; kereskedelmi törvényszék van 220; csupán felebbviteli törvényszék 27, vagy Algirral együtt 28; ezekhez felebbeztetnek az ügyek a kerületi, kereskedelmi és választott bíróságoktól. Legfőbb törvényszék Franciaországban a semmitő udvar Párisban. Gyárbíróság (Conseils des prud'hommes) van 71. (Lásd bővebben: Csatskó: A francia polgári törvénykezés, Pest, 1867. 19-ik 20-ik 127-ik l.) Itt figyelembe kell venni azt, hogy Franciaországban a nyilvános szóbeli eljárás egyszeri felebbezhetéssel van elfogadva.

Érdekes tudni, hogy Franciaországban az 1794. augst. 24-ki törvény szerint a kerületi törvényszékek egymásnak felebbviteli törvényszékekül is szolgáltak, úgy hogy a felebbvitel egy kerületi törvényszéktől egy másik kerületi törvényszékhez történt, mi azonban 1800-ban megszüntetett.

Hannoverában szinte a nyilvános szóbeli eljárás van elfogadva egyszerü felebbezhetéssel, és a bíróságok következőleg vannak szervezve: legalsóbb fokon vannak az Amtsgerichte, azután Obergerichte kis és nagy tanácssal, melyek első és fel-folyamodási bíróságok egyszersmind, és legfőbb törvényszék az Oberappellationsgericht, mely egyszersmind a semmitőszéknek teendőit végzi, és hatósága az egész országra kiterjedt.

Obergericht van 12, Amtsgericht 103. Az Obergerichte népessége a hamelni 61,173, és a göttingai 234,181 lakos között változik. — A hannoverai királyságnak területe 698 □ mf., népessége 1,843,976. (L. Leonhard: Das Civilprocess-Verfahren des Königr. Hannover, Hannover 1861. 3-ik, 4-ik és 5-ik §§. Galletti id. munka 725-ik l. Pfindesták: A hannoverai polgári perrendtartás. Pest, 1867. IV. köv. 1.)

Bajorországnak a rajnai Pfalzon kívül területe 1279 □ mf., népessége 4,020,619. Van 1 főfelebbviteli törvényszéke, mely a francia jogot és eljárást elfogadott Pfalzra nézve egyszersmind semmitő udvar

Münchenben; 8 felebbviteli törvényszéke, és 32 első folyamodási bírósága. — A rajnai Pfalz-nak területe 108 □ mf., népessége 595,129 lakos. Van 1 felebbviteli, 4 kerületi törvényszéke, és 31 egyes bírósága. Itt is a kerületi törvényszékek az egyes bíróságokra nézve egzszersmind felebbviteli törvényszékek. (L. Galletti: id. munka 707-ik 715-ik l.)

A szász királyságnak területe 271 □ mf., népessége 2,122,148 lélek. Van 1 főfelebbviteli törvényszéke, 4 felebbviteli törvényszéke, 19 kerületi törvényszéke, és 116 egyes bírósága. (Galletti id. m. 717-ik 724-ik l.)

A württembergi királyságnak területe 354 □ mf., lakossága 1,788,720 lélek. Van 1 legfőbb törvényszéke, 4 felebbviteli törvényszéke, és 65 első folyamodási bírósága. (Galletti id. m. 731-ik 736-ik l.)

Baden nagyhercegségnek területe 728 □ mértf., népessége 1,335,952 lakos. Van 1 legfőbb törvényszéke, 4 felebbviteli törvényszéke, első folyamodási bírósága pedig 74. (Galletti id. m. 737-ik 742-ik l.)

Poroszországnak területe (1866 előtt) 5103 □ mf., népessége 17,202,830 lélek. A porosz rajnai tartományok területe különösen 487 □ mf., népessége 2,983,305 lakos. — Van Poroszországban 1 legfőbb törvényszék (Obertribunal) Berlinben; 22 felebbviteli törvényszék, ezek közül 1 a rajnai tartományok számára Kölnben; 1003 törvénykezési hatóság (Justizbehörde); ezek közt 6 egyetemi bíróság; a rajnai tartományokban van még 9 kerületi törvényszék, és 125 békebíróság. A rajnai tartományokban a franczia jog és eljárás levén elfogadva, itt a kerületi törvényszékek a békebíróságokra nézve szinte felebbviteli törvényszékek. (Mittermaier: Archiv für die civil Praxis. 43-ik köt. 257—8-ik l. Galletti id. m. 804-ik l.)

A németalföldi királyságnak területe Európában 641 □ mf., népessége 3,523,823 lélek. Van 1 legfőbb törvényszéke, 11 tartományi törvényszéke, 34 kerületi törvényszéke, és 150 kantonbírósága. A bírói illetőség itt hasonlít a francziához, tehát itt is a kerületi törvényszékek felebbviteliek egzszersmind a kantonbíróságokra nézve, s így tovább fokonként. (L. Krit. Zeitschrift für Rechtswissensch. u. Gesetzgebung d. Auslandes von Mittermaier. Heidelberg. VIII. B. 87. fgd. J. Galletti: id. m. 676-ik és 686-ik l.)

A belga királyságnak területe 536 □ mf., népessége 4,577,236 lakos. Van 1 legfőbb törvényszéke, mely semmitőszék, 3 felebbviteli törvényszéke, 26 törvényszéke, 12 kereskedelmi törvényszéke és 203 békebírósága, és a kereskedelmi ügyekre nézve még különös békebíróságai. A bíróságok illetősége s egymáshoz viszonya a francziáéhoz hasonlólag van megállapítva, és a nyilvános szóbeli eljárás elfogadva. (Galletti id. m. 659-ik 669-ik, l. Krit. Zeitschr. f. Rechtsw. u. Gesetzg. d. Ausl. 13-ik köt. 476-ik l.)

Az osztrák birodalomnak összes területe 1858-ban 11,751 □ mf., népessége 35,062,953 lélek. Volt akkor 1 legfőbb törvényszéke Bécsben, 18 felebbviteli törvényszéke; 33 országos törvényszéke (Lan-

desgericht), 95 kerületi (megyei) törvényszéke; 14 tiszta, 1154 egyes járásbíróháza, 140 városilag kiküldött egyes bírósága, és Lombard-Velenczében 84 városi és vidéki preturája. — A felebbviteli törvényszékek közül Magyarországra Erdélyországgal jutott 7 felebbviteli törvényszék. A rendes bíróságokon kívül voltak még az úrbéri ügyekre nézve Magyarországon különös első és másod folyamodási törvényszékek. (L. Galletti id. m. 845—6 ik 892-ik l.)

Az országos karok és rendek már 1791-ben a bírósági szervezetnek javítását szükségesnek találván, ebbeli javaslatnak készítése végett a 67-ik t.cikkben küldöttséget neveztek, mely javaslatának fő pontjai ezek: Az úr i s z é k e k az úri hatalom alatt levő lakosok elleni magános követelésekre nézve meghagyattak, úgy szintén a szab. kir. és bánya városoknak bírósági hatósága is. Az alispáni és szolgabírói bírói hatóság megszüntetett, és az illető ügyek a nagyobb bírói illetőséggel ellátandó megyei törvényszékekhez utasítottak; az egész megyében előforduló büntető perek a megyei törvényszék illetősége alá rendeltettek. Az ülések a terminusokon folytonosan tartassanak; a halasztást nem szenvedhető ügyekre nézve az elnök a törvényszéket terminuson kívül is összehívhatta.

A kerületi táblák csak felebbviteli törvényszékek legyenek, az oda tartozott ügyeket a megyei törvényszék ítélje el. Azokhoz felebbeztessenek a polgári ügyek minden első folyamodási bíróságoktól, kivéve a megyei törvényszéktől felebbezett nemeseknek pereit, melyek a kir. Itélőtáblához felebbezendők. A büntető perek az alsóbb bíróságoktól mind a kerületi táblákhoz felebbeztessenek. Hasonlóképen szerveztetni javasoltatott a Horvát-, Dalmát- és Tót országok ítélőtáblája (tabula judiciaria).

A kir. Itélő tábla, miről már az 1791-ki országos küldöttség mondja, hogy az oda tartozó ügyeknek elintézésére elégtelen, mint 1-ső és 2-od folyamodási bíróság működjék; mint 1-ső folyamodási, az annak továbbá is fentartott fontosabb polgári és a törvény által már oda utasított büntető ügyekben; mint 2-od folyamodási, a megyei törvényszékektől hozzá felebbezendő nemeseknek pereiben.

A bányai tábla megszüntetni javasoltatott. Az albánnak és a társ-országok Itélőmesterének hely és szavazat a kir. Itélőtáblánál adatott.

A tárnoki, és személynői székek, úgy a 7 bányavárosok törvényszéke megszüntetni javasoltatott.

A Hétszemélyes tábla legfőbb felebbviteli törvényszék legyen; oda felebbeztessenek a perek a kir. Itélő, a kerületi és a társországi ítélőtábláktól. A horvátországi bán ülést és szavazatot a Hétszemélyes táblánál kapjon.

Két egyenlő ítéletnél felebbezésnek helye ne legyen; oly per, melynek tárgya kevesebb 100 forintnál, a Hétszemélyes táblához ne jusson.

Csak oly büntető perek vitethessenek felebb a Hétszemélyes táblához, melyekben halálbüntetés, vagy holtiglani rabság van kiszabva.

A magyar kir. egyetemnek, s a kiváltságos kerületnek bírói hatósága meghagyatni ajánltatott.

A sz. székek bírói hatósága egyedül a házassági kötelékre vonatkozó perekre szoríttatni javasoltatott.

Miután azonban e javaslat csak javaslat maradt, az 1825/7-ki országgyűlésen a 8-ik t.cikkben új küldöttség neveztetett a bírósági szervezetnek kidolgozására nézve, mely az 1791-ki javaslaton több lényeges változásokat tett. Így:

Az úriszék bíraskodása oly perekre is kiterjesztetett, melyek az alattvalóság kötelékéből származnak; attól és a szabadalmazott mezővárosok törvényszékeitől a felebbezés a megyei törvényszékhez történjék. A büntető ügyekbeni illetőség akkori állapotában meghagyatni ajánltatott.

A kerületi táblák, tekintve azoknak elhelyezését és kevés teendőit, szüntessenek meg, és helyettök két tábla, egyik a dunai, másik a tiszai kerületek számára állíttassék fel Pesten; ezek 1-ső és 2-od folyamodási bíróságok legyenek. Mint 1-ső folyamodáshoz oly perek utasíttattak, melyeknek tárgya több megyében van. Mint 2-od bíróság ítéljen a hozzá a szab. kir. városi és kiváltságos törvényszékektől s úriszékektől felebbezett büntető perekben. — A felebbvitel a polgáriakban a kir. Itélőtáblához, a büntetőkben a Hétszemélyes táblához menjen.

A kir. Itélőtáblának személyzete szaporíttatni kívántatott; az ügyek gyorsabb elintézhetése végett a polgári felebbezett perekben is két tanácsra oszolva bíraskodjék, az ítéletek azonban teljes ülésben hirdettessenek. A kir. Itélőtáblának 1-ső folyamodási pereit teljes ülésben adassanak elő. — Mint 1-ső folyamodási bíróság ítéljen a neki fentartott büntető ügyekben, s a javaslatban kijelölt polgáriakban, melyek a joggyököség, tény vagy levél érvénytelenítése, magyarázata körül forognak.

A személynői és 7 bányavárosi törvényszék szűnjenek meg; valamennyi szab. kir. városokra nézve felebbviteli törvényszék a tárnoki szék legyen, mely Pesten ülésezzen.

A társországok Itélőtáblája a két dunai és tiszai kerületi tábláknak illetőségéhez hasonlóval bírjon, de csak polgáriakban; a felebbvitel attól a báni táblához menjen.

A báni tábla a polgáriakban a kir. Itélőtáblának illetőségéhez hasonlóval bírjon; a büntetőkben mint 2-od bíróság ítéljen. A felebbvitel a Hétszemélyes táblához menjen.

A Hétszemélyes tábla legfőbb felebbviteli törvényszékül meghagyatott.

Az egyes kerületi törvényszékek a Jászság és Kunságban megszüntetendők.

Az 1791-ki és 1827-ki javaslatoknak összehasonlítása után, mindenki valószínűleg az 1791-kinék, mint egyszerűbbnek és rendszeresebbnek, fogja az elsőbbséget adni.

Ha a bíróságoknak szervezésénél figyelembe veendő érveket a kir. Itélőtáblára alkalmazzuk, amaz eredményre jutunk, hogy nincsen felebbviteli törvényszék, mely oly nagy területre és népességre terjedne ki, mely oly sok s annyiféle teendőkkel volna elhalmozva, melynek ennek folytán oly nagy személyzete volna. S ámbár a közvetlen pénzügyi haszon a mostani kir. Itélőtáblai szervezet mellett szól, de tagadhatlan, hogy az a törvénykezésnek észszerű célját tekintve, hátrányos. Az eöadott mozzanatok mind azt követelik, hogy a kir. Itélőtáblának jelenlegi szervezete változtassék meg, és több és a szükségletekhez képest az országban kellőleg felosztandó felebbviteli törvényszék állitassék fel. Irányelvül szolgáljon itt egyedül e jogmondat: *Justitia est regnorum fundamentum.*

MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA

É R T E S Í T Ő J E.

Tizenkilencedik (mathem. és természettudományi osztály-)ülés.

1868. május 11-kén.

Kubinyi Ágoston t. t. helyettes elnöklete alatt.

176. Szabó József r. t. előadja „Újabb kutatásai eredményeit a halmok körül.“ Következőleg:

Isaszegen mesterséges halmok? Érdy úr a halmokról tartott utolsó előadásom alkalmával említette, hogy historiai nyomok után Isaszegen is kell lenni történelmi halmoknak Nem mulasztottam el oda kirándulást tenni.

Azonban minden kérdezősködésem eredménye csak tagadó volt; sem a jegyző, sem a lelkész, sem mások, kikhez fordultam, halomszerű emelkedésekről az erdőben vagy legelőkön nem tudnak. Egy helyen az erdőben kisebb 3 dombról emlékeztek, de hozzá tevén, hogy azok sírhalmok alig lesznek. Elvezettettem magamat a hely színére egy a faluhoz délre csatlakozó hegyen, meg is mutatták a három kérdéses dombot, azok azonban újabbkori emberi művek, s alig bírnak egynek kivételével a határ dombok nagyságával. Körülöttök az árok nyilván mutatja, hogy honnét vétetett a föld.

Isaszeg azonban archaeologiai tekintetben a gazdagabb lelhelyek közé tartozik, s a történelem ujjmutatása a minden évben találtató régészeti tárgyak által bő igazolásra talál. Van innét már a magyar nemzeti Muzeumban is több, de még többről tud a helybeli zsidó beszélni, kihez a parasztok gyakran visznek tárgyakat eladásra, s ki azokat Pestre hozza eladni. Arany, ezüst s bronz tárgyakra vevőt hamar talál, vasra kevésbbé, s így történt, hogy egy vas sisak még volt a padlásán, mit meg is vettem tőle s elhoztam.

A tárgyakat néha a fatörzsök kivágása alkalmával lelik, de leg többször nagyobb eső után a mély vízmosásokban, hova a laza löszanyagból jutnak, mely az erdőben a talajt képezi.

Érdy úr az isaszegi történelmi adatokat felemlíti, az Értesítőben 1854-ről „az aszódi pogány sírokról“ tartott értekezésben, hol a IV. Béla és fia V. István közötti Isaszeg mellett vívott csatára vonatkozó okmányokat is felhossa. Az legkevesebbé sem vonható kétségbe, hogy ott történelmi emlékeknek lenni kell azon időkből, de azt nem látom azon okmányokban kitéve, hogy sírhalmok emeltettek. Érdy úr csupán feltenni látszik, hogy emeltettek. Én nem voltam szerencsés azok nyomába járni.

Ha meglelnék is, az én szempontomból annyit mondhatnék, hogy

mesterségesek, mert azon vidék löszhegyei s aránylag mély völgyei nem nyújtanak oly körülményeket, melyek között a természetes halmok szoktak előfordulni.

Vaskúton Bács megyében természetes halmok. Épen tegnap jöttem vissza egy más kirándulásból, melynek célja volt azon halmokat megvizsgálni, melyek Bajától délre a Baja-Zombori országúttól keletre vannak Vaskút határában Gara felé.

Azon a vidéken még nem vizsgálván halmokat, a mint figyelmessé tettek reájok, feltettem magamban megtekinteni, mert ott egy karikaszem hiányzott a halmok lánczolatossá válásában.

Vaskútról indulva Gara felé, az út első harmadában fekszenek ezen halmok két csoportban, s az éjszakiban 5 egy ívet képezve, mely nyugotról előbb keletnek, majd DK-nek tart s végre délnek görbül. A déli csoport ezektől vagy 450 lépésnyire esik DDK-re, s annak legfeltünőbb része egy sánczszerű magaslat, melytől éjszakra 6 s délre egy halom van vagy közvetlen érintkezésben, vagy csekély távolságban.

A halmok mindegyike, valamint a sáncz is, csaknem egészen szintes árvi alsíkból emelkedik, mely az éjszaki csoport 5 halmát $\frac{3}{4}$ -ben környezi, míg a délinél a sáncz mögött keletre átmegy a negyedkori hullámos homokterületbe, mi a Duna s Tisza vízválasztó felsíkjának nyugoti vagy dunai lejtjét képezi.

A legmagasabb halom az éjszaki csoportban a 3-ik, ennek magasságát szembeesülve vagy 30 lábra tehetni.

A halmok alakja igen feltűnő, a kaszállóból- vagy egy kettő a szántóföldről igen hirtelen emelkednek, a szöveget egynél meghatároztam s az 44-et is tett. Ezen körülmény némileg védi a halmokat a koptatás ellen, mert az eke reá nem mehetvén nem rontja, legfőlebb a tövéből kap el valamit, mi azután még meredekebbé teszi. Csaknem környöskörül meredekek, de pontosabban vizsgálva, kitűnik, hogy nem egyenletesen: a legmeredekebb oldal az, mely előtt a lapály mélyedménye aránylag a legnagyobb, s ez éjszakra meg nyugotra találhatik a legtöbbnél.

Mind be vannak erősen gyepesedve, s úgy látszanak mint magas baglyák füvel benőve s ezen alak által a természetesektől eltérnek.

Anyagjuk a ritkás homokos agyagnak azon neme, melyet a földtanban lösznek mondunk. A felső réteg rendesen korhanyos, néha le 6 lábnyira is alatta következik a nem korhanyos. Löszcsigák itt-ott elég nagy mennyiségben találhatnak benne. Az első csoport 5 halmának szerkezetében feltűnő, hogy bizonyos mélységben az anyag egyöntetűsége megszűnik, s a világos színű márgásagyaggal feketés rétegek söt homokosak is váltakoznak vékony erekekben; ez mesterséges keverék lehet, de dacára ennek találni más pontokon eleven földet is, melyet ember nem bántott.

Az ú. n. sáncz egészen azonos a halmokkal anyagára nézve, az is lösz hol korhanyos feltaláljal, hol a nélkül. Azon az oldalon, hol a sáncz gátján a feltalaj korhanyos, ilyen a szomszéd halomé is, míg a gát éj-

szaki részén korhany nincs, s megfelelőleg hiányzik a mellette levő halmon is.

Egészben véve jól vannak a halmok megtartva, kivéve azon helyeket hol turkáltak a tetőn s az oldalakon; az utóbbiak meredekek levén, itt-ott tetemesen leomlottak, s olyan helyen a halom beljébe jól láthatni. Különösen az éjszaki s déli csoportban is egy-egy van ekként jól feltárva. A többire nézve a kellő ásatást véghez vittem a felületen néhány lábnyira ott, hol legkivánatosabbnak mutatkozott.*)

Ha ezen halmokat oly geolog pillantja meg, ki vulkáni vidékről jött, lehetetlen azon gondolatra nem jönnie, hogy a sáncz egy kráter, melynek nyílt kapuja van a láva kifolyására, a halmok pedig egyes vulkáni kúpok; a történész és archaeolog alakra nézve a körszerű magaslatot másnak mint sáncznak nem is mondhatná, s a többit ezzel kapcsolatban szintén történelmi emlékeknek fogná tartani. Ezen vélemény a népnél meg is van, s így arról, hogy azok mesterséges halmok, ott senki nem kételkedik. Semmi okom tagadni, hogy ez részben csakugyan így lehet; de másrészt én még is nem ismerek halom-csoportot, melynél a kérdés oly élesen dönthető el oda, hogy azon kúp és sáncz-gát alakú magaslatok legalább durványban a természet művei, melyek képződtek mielőtt ember jöhetett volna oda csatázni, de a melyet strategiai szempontból hadi vagy bármely egyéb célokra felhasználhatott, úgy, hogy történelmi emlékek ilyen értelemben valóban csatlakozhatnak azokhoz, s ennyiből az archaeolog tanulmányának is nyílik tér.

E halmoknál a közettani s földtani szempontok igen jellemzők: az anyag, melyből a halom van, s melyből körülötte a lapály áll egymástól merőben különböznek: a halom anyaga korhanyos vagy világos homokos márgás agyag, melynek zárványai a negyedkorból valók, míg a lapály egészen más korhanyos iszapos agyagból áll, melyben semmi nyoma a löszcsigáknak hanem igen is vannak bőven mostan élő emlősök csontjai, urna cserepek, téglák, miről az éjszaki csoport közelében levő téglagödrökben jól meg lehet győződni. A halmok világosszínű anyaga tehát nem az, melyből a lapály áll, azt ennél fogva a lapályból venni teljes lehetetlenség lett volna. Anyaguk ugyanazon korból való melyben a Duna-Tisza vízválasztója áll, s melybe mostani folyamrendszerünket bevájódva találjuk. A negyedkori felsík hol homokból hol löszből áll, s egyik a másikba nyelvekben s szabálytalan felszígek alakjában nyomul be. A mostani folyamrendszer kiképződése alatt a negyedkori felsíkon lejt képződött a folyammedrek felé, s e lejtekből egyes részek szigetenként elszakadtak, s minthogy a víz ereje helyenként nagyobb, helyenként kisebb volt, a csendesebb működés helyén a negyedkori anyag vízalatti zátonyként megmaradott, s abból a körülmények számtalan esélyei szerint a legkülönbébb kúp, ge-

*) A vaskúti jegyző's bíró szívesek voltak három embert rendelni mellém, miért szabadjon itt köszönetet mondani nekik, valamint másoknak is, kik e kirándulásomban segéd kezet nyújtottak.

rincz, hát, sőt sáncz alak jött létre, melyet ember módosíthatott, azt meredekebbé vagy magasabbá téve, de a már meg volt geológiai alapon. S e szerint a vaskúti halmok, földtanilag szólva nem egyebek, mint az árvízi lapály területéből kiemelkedő negyedkori szigetek.

177. Ugyanaz bemutatja a Math. és Természettudományi Közlemények V-ik kötetének eddig megjelent füzetait.

178: *Pólya József* r. t. ily cím alatt értekezett: „A vasútak egészségügyi tekintetben.” Értekező megösmerteti a nálunk még eddig nem szellőztetett befolyásokat, melyeket a vasútoni utazás részint a szolgálati, részint az utazó személyekre gyakorol.

Legelőbb e közlekedési eszköz biztonságát a más közlekedési eszközök fölött néhány statistikai adattal igazolja.

Azután áttér azon orvosi vitának tárgyára, a vasúti rezgeteg rázásra, mely a gerinczvelőt veszi igénybe, végre a vasútnak tulajdonított, de minden utazási eszközökkel közös bajok fölemlítésével végzi előadását; megjegyezvén, hogy a természeti szükségek végezéséről a vasútnak nincs gondoskodva; télen a melegvizzel telt kökorsók hiányzanak; s azt javasolja, hogy ha maguk a vasúti részvényesek önszántukból az ily melegítést elmulasztják, annak eszközzésére törvény által köteleztessenek.

179. A titoknok jelenti, hogy a beszercebányai kir. kath. főgymnasiumi igazgatóság f. é. május 5-én kelt levélkiséret mellett, beküldé april hóra szóló légtüneti jelentését; egyszersmind felkéri az Akadémiát, hogy azon esetre, ha az igazgatóság f. é. febr. 2-iki ajánlata elfogadtnék, szíveskedjék a szükséges rovatos nyomtatványokat az Intézetnek megküldeni.

Az Akadémia felkéri a nevezett Igazgatóságot, hogy addig is, míg új rovatos nyomtatványokkal szolgálhatna, szíveskedjék az eddigieket használni, s ezeket úgy mint az előtt az Akadémiának beküldeni.

180. Ugyanaz közli *Balla Károly* Pót-Harasztnán kelt f. é. május 5-iki levelét, melyben „Idő jóslati” munkája ügyében ismételve felkéri az Akadémia segítségét; kijelentvén, hogy munkáját, főleg a szükséges ábrák hiánya miatt, nem képes kellő áttekintés végett az Akadémiának beküldeni.

Az Akadémia sajnálattal jelenti, hogy nem járulhat oly munka kiadásához, melyet nem ismer, annál kevésbbé, mert jelen pénzügyi viszonyai közt alig képes szükséges kiadásait fedezni.

181. A titoknok a mathem. és term.-tudományi osztály-értekezlet határozata nyomán jelenti, hogy a haltenyésztes előmozdítását célzó Vitézféle V-ik számú pályanyertes mű, valamint a II-ik és IV-ik számú dícséretre méltott és használatra kitűzött munkák, kinyomatásra készen állnak; egyszersmind indítványozza, hogy a szerzők külön használatára szánt példányok kivételével, a többi három művet czélszerű volna egy borítékba fűzni, s a nyomtatványt, az utolsó titoknoki javítás után, szakértők által véglegesen átnézetni.

Az Akadémia elfogadja az indítványt, oly módon, hogy a szerzők a szabályok értelmében (Ügyrend 169. 170.) az illetékes hat példányon kívül, saját költségekre 25 külön példányt is rendelhetnek; a többi a közönség használatára egy borítékba fűzendő.

— A végleges kijavításra a helyben lakó két szerző, s a bírálók egyike Frivaldszky János 1. t. kéretnék fel.

Husodik ((philosophiai törvény- és történettudományi osztály-) *ülés*

1868. május 18-án.

Kubinyi Ágoston t. t. helyettes elnöklete alatt.

183. *Ipolyi Arnold* r. t. *Lonovics József* egri érsek s igazgatósági és tiszt. tag fölött tartott emlékbeszédet.

184. A titoknak felolvassa a m. k. vallás és közoktatási minister f. é. május 7-én 5268-ik szám alatt kelt következő leiratát:

A magyar tudományos Akadémia történelmi bizottságának január 20-án kelt az iránti felterjesztését, hogy a jelenleg Olaszországban tartózkodó Mircse János, mint a bizottság által ismert szakember bízássék meg az Olaszországban levő levéltáraknak átvizsgálásával, és az abban találtatós és Magyarország történelmére vonatkozó adatoknak és okmányoknak lemásolásával, teljesen méltányolván, tudatom a m. tudom. Akadémiával, hogy e célra egyelőre e folyó évre, még pedig april 1-től számítandó havonkénti részletekben kifizetendő 1500 ft. összeget engedélyezék oly módon, hogy mostan egyszerre a budai központi állampénztár által 333 ft. 33 7/8 kr. két havi előleg fizetessék ki, a többi összeg pedig havonkénti előlegekben, Toldy Ferencz bizottsági előadónak Horváth Mihály elnöklő tag által láttamozott nyugtájára, e részben teendő jelentés alapján fog utalványoztatni.

Miről a M. Tud. Akadémiát következő megjegyzések kíséretében értesítem.

Utasítassék a M. Tud. Akadémia történelmi bizottsága, hogy a Mircse János által eszközözlendő másolások felett a legnagyobb szigorral őrködjék; nevezett másoló a tett másolásokat minden hó végén küldje be, továbbá minden küldemény külön külön mutattassék be az összes ülésnek; mely azután egyelőre a történelmi bizottság irattárában állíttassék fel, honnan év végével rendezve és leltározva tétessék át az akadémiai irattárba. Az ilyen módon végrehajtott felállításról és berendezésről a történelmi bizottság közvetlen jelentést tegyen hozzám, még pedig három-havi időközökben.

Továbbá fenn írt bizottság lássa el kellő utasítással nevezett Mircse Jánost, mely utasításnak másolata tudomás végett küldessék be hozzám.

Azon utasításba pedig a bizottság által netalán szabandó többi pontok közé következők igtattassanak be:

1-ör. Legyen ügyelettel a másoló arra, hogy minden okmányra a város és levéltár nevét, valamint a levéltári számokat is pontosan feltegye, a XV-ik század alatti okmányoknak leírását is adja, a legfontosabb aláírásokról s keletekről, s azon netalán előforduló helyekről, melyeknek hü olvasásáról nem biztos, szalina papíron másolatot vegyen.

2.) Havonként 60—70 ívet másoljon le, melyeket azonban elküldés előtt pontosan vessen össze az eredetiekkel.

3.) Ügyelettel legyen, hogy a netalán már megjelent vagy az Akadémia levéltárában másolatban meglevő okiratokat mellőzze: a netaláni variánsok eseteit kivéve.

4.) Az olaszországi számos és különböző nevű praetendens hercegeknek, még ha magyar királyoknak címeztek is magokat, okiratait, a mennyiben nem vonatkoznak magyarországi machinatiókra, mellőzze.

5.) Azon okmányoknál, melyekben Magyarországot és más államokat vegyesen illető tárgyak vannak, a Magyarországot nem illetőket mellőzze.

6.) Kiváló gondja legyen rá, hogy másolataiban, semmiféle politikai rokon vagy ellenszenv ne vezesse, sőt a Magyarország irányában ellenséges indulatu államférfiak levezéseit is kutassa fel, másolja le, s ezeknek, pl. Montecuculi Rajmondnak, az austriai politikára s hadszervezésre vonatkozó levelezéseit is írja le: természetesen nagy gondot fordítván rá, hogy Montecuculinak nyomtatásban már megjelent számos munkáit mellőzze.

Fő feladatának tekintse végre másoló azon olaszországi levéltárt, melyben épen bűvárol, minden alkalommal teljesen kimeríteni, s egy vároast se hagyjon el épen e szempontból addig, míg minden abban találtató levéltárt át nem kutatott.

Mindezeknek végrehajtására az Akadémia történelmi bizottsága ügyel, mely fel van hatalmazva, nevezett Mircse Jánossal, hozzám teendő jelentés mellett, megszüntet-
tetni a másolást.

Kiadatik a történelmi bizottságnak tudomás és alkalmazkodás végett.

185. A titoknok jelenti, hogy a m. k. közmunka és közlekedési ministerium, f. é. ápril hó 27-ről 868-ik szám alatt beküldé „A magyar helyszínrajzi osztály szervezésének tervét, s „A cs. k. katonai geographiai intézet statutumait“, oly kéréssel, hogy az Akadémia a nevezett szervezés alapvonalainak megállapítása ügyében f. é. június 8-án tartandó bizottsági tárgyalásokra egy képviselőt küldeni szíveskedjék.

A kívánt képviselőre *Hunfalvy János* r. t. küldetik ki.

186. Ugyanaz felolvassa a philos. osztály-értekezlet f. é. május 14-én tartott ülése jegyzőkönyvének 1-ső pontját, melyben jelentetik, hogy *Greguss Ágost* r. t. az *Erdélyi János* r. t. fölött tartandó emlékbeszédre ajánlkozott oly kéréssel, hogy a szükséges adatok megszerzése tekintetéből, az emlékbeszéd ne tűzessék ki már most a legközelebbi nagy gyűlés tárgyául.

Helyeseltetik.

187. *Hunfalvy János* r. t. jelenti, hogy a történelmi osztály-értekezlet május 8-ki ülésén, a nem rég elhunyt *Ráth Károly* l. t. fölött tartandó emlékbeszédre *Rómer Flóris* l. t. kértett fel, ki a megbízást el is fogadta.

Helyeseltetik.

188. Olvastatott *Simonyi Ernő* úr f. é. május 7-kén. Párisban kelt levele, melyben tudatja, hogy a M. Tud. Akadémia számára már útnak indítá vagy 600 lapra terjedő másolatait azon történelmi okmányoknak, melyeket a múlt év végével, s ez év elején olaszországi utazása alkalmával gyűjtött.

Emásolatok május 16-án megérkezvén, köszönettel áttétetnek a történelmi bizottsághoz.

189. A titoknok azon kérdést intézi az osztályhoz, hogy a *Sztrokay* pályanyertes mű, miután tulajdoni jogáról nem rendelkezik sem az ügyrend, sem a pályahirdetés, ki-nek tulajdona, s ki tartozik azt kiadni?

Az osztály a kérdéses pályanyertes munkát a szerző tulajdonának ismeri.

190. Ugyanaz jelenti, hogy Nagy-Selmeczi Tholdt József ur, f. é. május 1-jén kelt levél-kiséret mellett felvilágosító megjegyzéseket küldött az „Árpád Emléke“ czimű értekezéshez.

Átтеendő a történelmi osztályértekezlethez.

191. Közöltetik, hogy a cs. k. *Central Commission für Baudenkmale*, Potocki Conservator bejelentése folytán, a przemysli *Attila-sír* felől tudakol ; s miután nevezett Conservator nem biheti, hogy Ratiborszki birtokos légből merítette volna adatait, a mondott *sírt* megvizsgáltatni óhajtja, bár nincs tudomás arról, hogy Attila rabló hadjáratai a Kárpátokon túlra is kiterjedtek volna.

Áttétetik az archaeologiai bizottsághoz.

A
MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA
É R T E S Í T Ő J E.

*Huszonegyedik (nyelv- és széptudományi osztály- egyszersmind összes)
ülés.*

1868. május 25-én.

Horváth Cjryill t. t. helyettes elnöklete alatt.

193. Gr. Kuun Géza l. t. „A sémi névszó számviszonyairól“ értekezett, kivonatban következőleg: az értekező elmondja, hogy e hosszú és fáradságos tanulmány eredményét egész terjedelmében az idő rövidsége miatt fel nem olvashatja, hanem csak egyes fejezeteket, ú. m. az I. V. és VI-ik fejezetet fogja felolvasni.

Az egész munka nyolcz fejezetre oszlik. Az első fejezet így kezdődik: „A sémi számviszonyt tárgyaló előadásunknál mindenek előtt azon nyelvtani első tanfolyamunk alatt már belénk rögzött hibás felfogást távolítsuk el, mely az összes számviszonyról való tanulmányt a „singularis“ és „pluralis“ sarkalatos ellentétében keresi. Valamint a görög vagy latin esettan még az árja eseteket se meríti ki teljességükben, úgy e két nyelv „numerus“-ról való elmélete se elegendő az árja nyelvgyakorlat teljes megértésére. Már most azon elméletet, mely még az árja nyelvek körén belül se kielégítő, melyet az újabb tudomány kibővített, szabad-e más nyelvtörzshöz tartozó nyelvekre rátuszkolni? E kérdésre könnyen esik tagadólagnak felelni.“

Még egy közös törzs nyelvei se egyeznek meg teljesen a külalak megválasztásában, habár hasonló elveket követnek alakjaik kifejezésében; itt se lehet az egyik rokonnelv grammaticáját a másikra ráhúzni.

Értekező tárgyára visszatérve, legislegelőbb a nemi egyesről emlékezik, mely a számviszony alapját képi. A fogalom tárgya nemiegyes. Ezen nemiegyes még nem singularis, se nem pluralis. A nemiegyest határozatlan voltából hajlandó kiemelni a sémi népszellem; hol külöbbesbe teszi (vagy gyűjtőértelmet tulajdonít neki), hol egyesszámra változtatja. Vannak szavak, melyek már a legrégibb nyelvemlékekben gyűjtőszavakként szerepeltek, túlfelől egy pár olyan szó is van, melyek az irodalom kezdetétől fogva mindig csak egyesszámot jelentettek.

Priscianus így különbözteti meg az egyesszámot a többestől: „Singularis quidem numerus finitus, pluralis vero infinitus.” A többesszám mindig abstractio. A pluralisban befoglalt egyesek számát vagy nem tudjuk, vagy ha tudjuk, legalább nem látszunk tudni. A többes maga is két nagy osztály alá tartozik. A kettő közti különbség fokozatos. Az abstractio nagyobb az egyikben, mint a másikban. A többesek egyik osztályát, melyben az abstractio kisebb, valódi többesnek (pluralis sanus), másik osztályát nagyobb abstractióval elvont gyűjtőszavaknak nevezhetjük. Ezen második osztály megint két részre oszlik tartalmának mennyisége szerint; a több kevesebb osztályoz itt.

Továbbá a többség nem csak többséget, sokaságot, hanem kiterjedést is jelenthet, és pedig 1) téri, 2) időben való, 3) fogalmi kiterjedést. A kiterjedés és többség rokon két fogalom, maga a többség távolról nézve kiterjedésnek látszik.

Néha a többes az egyesszám nemének fajok szerinti különbségét jelenti.

Van továbbá olyan kültöbbes, mely concret értelmű szót jelent.

Végül a kettős említendő meg. Ime ez a sémi számviszony köre. Az ilyen számviszony megnevezésére több műszó kell, mint a menyit Aelius Donatus, vagy a thraciai Dionysius nyelvtanában találunk.

Az eddig nagyjában elősoroltak, és egynéhány még ezután megemlítendő számviszony (melyek az előbbenieknél jelentéktelenebbek), következő táblázatban foglalhatók össze:

- 1) Nemiegyes.
- 2) Egyesszám.
- 3) Kültöbbes.
- 4) Beltöbbes.
 - 1) a keveyszám többese,
 - 2) a sokaság többese.
- 5) Gyűjtőszavak
 - 1) himnemű
 - 2) nőnemű egyesszámalakok.
- 6) Kettős többes.
- 7) A kiterjedés többese.
 - 1) téri,
 - 2) időben való,
 - 3) fogalmi kiterjedés.
- 8) A species különbségét jelentő többes.
- 9) Kettős.
- 10) Concret értelemmel bíró kültöbbes.
- 11) Résztöbbes.
- 12) Az egyesszámalak kültöbbese.

Az értekezés második fejezetében a nemiegyesről, egyesszámról, némely gyűjtőszavakról történik említés. A harmadik fejezetben a többesszámmal foglalkozott nyelvészek elméletei állnak, Bocharttól kezdve

le egész Derenbourg és Böttcherig. A negyedik fejezetben a him és nőnemű kultöbbséről van szó, szóval a kultöbbses képzéséről és értelméről. A kultöbbses az egyesek foglalatját fejezi ki, s nem engedi, hogy az egyes alkotórészek egy eszményi egységbe olvadjanak. Ezen kultöbbses legélesebb ellentéte az egyesszám. A kultöbbsst a magánhangzó pusztá megnyújtása képzi. E vonás tökéletesen megfelel azon képnek, melylyel a sémi nyelvszellem alkotásairól bírunk.

Az ötödik fejezetet értekező egész terjedelmében olvasta el. E fejezet kivonata ez: A külső többes igen régi csatát vív az elvontabb kifejezés felé hajló nyelviránynyal. Az elvont névszó alakja, nőnemű alakok, a kultöbbses birtokának meghódításához fogtak, s a merényletet diadal koronázta. Az aethiopban ân, az ássyrban ânu, ût, ûtu elvont végzetek vívnak a kultöbbsessel, az ássyrban a győzelem fényes, az aethiopban több a fényesnél, mert teljes.

A hatodik fejezetben, melyet értekező egész terjedelmében olvasott fel, a beltöbbsesek magyaráztatnak meg. Sokáig azt hitték, hogy e belalak a délsémi nyelvek külön sajátja, mely mint egy nyelvi határvonal nyúlik éjszak és dél közt. E hitelt megdöntötte Böttcher, ki bizonyította, hogy a héber nyelv bír beltöbbsesalakokkal. A nyelvek egyik alaptörvényét gazdálkodási törvénynek hívják, a nyelv ezen törvény értelmében úgy az eredeti jelentést, mint alakot hasonló czélok elérésére használja fel. Finom hasonla tosságot érez a fogalmak és alakok értelme; közt, s egy közös eszközt használ e hasonlatosság kifejezésére. Innét támadnak az értelmi és alaki tropusok. Úgy a névimód (nomen actionis) mint a beltöbbses képzésében elvont fogalom kifejezése lévén a kitűzött czél, a nyelv mindegyiknél hasonló eszközhöz folyamodott. Hamaker volt az, kit legelőbb lepett meg a névimód és beltöbbses alakjainak megegyezése. Értekező a hetedik fejezet további folyamában áttér a beltöbbses képzésének módszerére, s ellentmond Derenbourgnak, ki a beltöbbses képzés egyik fő uralkodó elvokát a nemiegyes alakjának megnyújtásában keresi. Értekező szerint a nemiegyes és beltöbbses közti különböztetés lévén a czél, a nyelv többféle eszközhöz nyúlhatott e különböztetés megvalósítására; ilyen eszközök: 1) a vocalismus mennyiségi 2) minőségi 3) helyzeti elváltozása, 4) elif prostheticum, 5) nőnemű utóragok. Ezek után áttér értekező a belalakok osztályzatára. Az osztályzat megállapítása után későbbi arab dialectusok, a himjári, aethiop, tigré nyelvek beltöbbseseiről történik említés. Miután értekező a déli sémi nyelvek beltöbbseseit tárgyalta, áttér az éjszaki sémi nyelvekre, s a Böttcher nyelvtnában előjövő héber példákat idézi.

Végül a nőnem belalakképzését a beltöbbsessel összehasonlítván, azt mondja értekező, hogy a nőnemképzés belalakjai világosan megmutatják, hogy a semitismus körében a belidom a hatalom mily polczárahágott.

A nyolczadik fejezetben legelőbb a gyűjtőnevekről történik említés. A gyűjtőneveknek két osztályát különbözteti meg értekező, ú. m. 1) a himnemű, 2) a nőnemű alakokat.

Ezután következik a kettős többes, ilyen három van, ú. m. 1) a két kültöbbsből, 2) a beltöbbsből álló, 3) az elegytöbbs.

A munka további tárgyát a kiterjedés többese képzí, ilyen három van, ú. m. 1) a téri, 2) időben való, 3) a fogalmi kiterjedés többese.

Ezután jön a kettősszám, mely az arab nyelv körében nem csak a főnév, de az ige és névmás számviszonyai közt is megtalálhatók. A többi sémi nyelv a kettősnek, mint külön számviszonynak, használatát csak részben őrizte meg, s részben megengedte, hogy kültöbbsre változzék. A kettősrre nézve a sémi nyelvekben ugyanazt látjuk mit az indo-germán nyelvek példái mutatnak. A szanszkrit nyelv még bírja igéjének és névszavának kettősét. A zend nyelvben már ritkává lett a kettős az igénél, de gyakran fordul elő a névszónál. A Páli csak annyit bír belőle, mennyit a latin, t. i. maradványát két szóban (duo, ambo); a Prákritban egészen hiányzik. A goth nyelvben, ellenkezőleg az éjszaki sémi nyelvekkel egyedül az ige bír kettőssel.

Ezután jön a species különbségét jelentő kültöbbs, mely a magyar „füvek“, „pénzek“-féle többeshez hasonlatos.

Továbbá a concret értelemmel bíró kültöbbs következik; a többesszám néha nemiegyesnél egyebet nem jelent, így van ez a héberben, p. o. baddîm, mely többesnek két értelme van, ú. m. 1) „haszontalan beszéd“, „mendemonda“, 2) „hazug ember.“

Ezután a résztöbbs következik.

Végül az egyesszámalak kültöbbsese jön, melyet Olshausen vett észre.

194. Olvasatott a nyelvudományi osztály-értekezlet május 16-iki ülése jegyzőkönyvének 2-ik pontja, melyben jelentetik, hogy a Marczibányi pályadíjra beérkezett két munka megbírálásával az osztály Toldy Ferencz r., Fábíán István és Mátyás Flórián l. tagokat bízta meg.

Helyeseltetik.

195. Olvasatott ugyanazon jegyzőkönyv 3-ik pontja, mely szerint Voltaire „chinai árvájának“ benyújtott magyar fordítását az Akadémia részéről nem tartja elfogadhatónak.

Az osztályértekezlet véleménye helyeseltetik, s a kézirat a szerzőnek visszaadatni határozatlik.

196. A titoknak jelenti, hogy a Haberern Jonathán l. t. Aristoteles Metaphysikája fordításának megbírálására kiküldött tagok egyike Greguss Ágost. r. t. elfoglaltsága miatt magát felmentetni kéri.

Megadátott, s a felmentett tag helyett, bírálólul Tély Iván l. tag neveztetett ki.

197. Olvasatott-a vallás és közoktatási m. k. minister f. é. május 18-iki $\frac{462}{462}$ -dik eln.

számu leirata, melyben jelenti, hogy a M. Tudom. Akadémia könyvtárának kiegészítéséer és nyilvános könyvtárrá leendő átalakítására, az országos alap 185½ évi maradványából néhai gróf Dessewffy Emil kezére utalványozott 15,000 fról szóló számadás a m. k. belügyministeri számvevőség által megvizsgáltván, mindenben helyesnek találtatott.

Egyébiránt a M. Tud. Akadémiát felszólítja, sziveskedjék erről özvegy gróf Dessewffy Emilné tudósítani.

Özvegy gr. Dessewffy Emilné elükkileg tudósíttatni fog.

198. A titoknok felolvassa gr. *Waldstein János* f. é. május 8-iki levelét, melyben jelenti, hogy *Ender János* bécsi akadémiai tanár 220 nagyobbféle aquarell tájműveit, melyeket felső Magyarországon ritka jártassággal természet után ecsetelt, sikerült megszereznie, s hogy az egész becses gyűjteményt mély tisztelete jeléül a M. Tud. Akadémiának felajánlja.

A hazafias adomány köszönettel fogadtatik, s ez jegyzőkönyvileg kimondatni s a nagymélt. gróffal levélben is közzétenni határoztatik.

199. A pesti városi törvényszék részéről közzétetik Szécsenyi Szendrei Andrásné 1866-ban nov. 7-én kelt végrendeletének hiteles másolata, mely szerint a M. Tud. Akadémiának egy ezer ezüst forintot hagyományoz.

Miután a hagyományozott összeg behajtása feltételes, sőt kétes, az okmány átadatik az akadémiai pénztárnoknak oly meghagyással, hogy véleményadás végett közöltesék az akadémiai tisztí ügyészszel.

200. A titoknok azon díszes albumból, mely Bohus Jánosné ő nagysága által beküldetett, felolvassa azon hölgyek névsorát, kik az akadémiai szőnyeg elkészítésénél közreműködtek.

A lelkes magyar hölgyek e szép emléke az akadémiai könyvtárban fog őriztetni

201. Ugyanaz jelenti, hogy a kolozsvári róm. kath. Lyceum, a kassai kir. főreáltanoda, a beszterezébányai evang. Gymnasium, a bécsi Leseverein, a bécsi Bibliothek des geh. Haus-Hof und Staatsarchivs, a bécsi kais. Academie der Wissenschaften, a jenai Bibliotheka Hungarorum, a berlini Gesellschaft für allgemeine Erdkunde, a berlini physikalische Gesellschaft, a kopenhágai société des Antiquaires du Nord, s végre Atkinson k. l. t. Calcuttából elismerő térítvényeket küldöttek a nyert akadémiai kiadványokért.

Tudomásul szolgál.

202. A titoknok jelenti, hogy a M. Tud. Akadémiához az 1868. évi ápril 27-től ugyanazon évi május 25-ig a következő ajándék- csere- és köteles könyvpéldányok érkeztek.

I. Testületektől.

Historischer Verein für Krain. Laibach. a) Mittheilungen 1864. 1865. 1866. 1867
b) Kozina: P. Paul Puzel's Idiographia.

Verein für Mecklenb. Gesch. und Alterthumskunde Schwerin. Mecklenburgisches Urkundenbuch IV. B.

Északamerikai egyesült államok kormánya. Washington. Surgeon general's office: Circular No. 5. 1867. Report on epidemic cholera (2 példány).

Königl. preuss. Akademie der Wissenschaften. Berlin. Monatsbericht Dec. 1867.

Kais. Akad. der Wissensch. Bécs. a) Anzeiger 1868. No. 10. 11. b) Denkschriften Mathem. Naturwiss. Classe XXVII. B. c) Sitzungsberichte. Mathem. Naturwiss. Classe 1. Abth. LVI. B. 2. 3. 4—5. H. II. Abth. LVI. 3. 4—5. H. d) Sitzungsberichte. Philos. Histor. Classe. LVI. B. 3. H. LVII. B. 1. H. e) Archiv für Oesterr. Geschichte. XXXVIII. B. 2. II. Hälft. XXXIX. B. 1. Hälft.

Académie R. des Sciences. Amsterdam. a) Verslagen en Mededeelingen Afd.

Letterkunde. X. Deel. b) Jaarboek von 1866. c) Processen- Verbaal 1866—1867.

Istituto R. Veneto. Velencze. a) Memorie. Vol. XIII. P. III. b) Atti. Tom. XI. Disp. 8—9. 10. Tom. XII. Disp. 1. 2—3. 4. 5. 6—7. 8. 9.

Royal Society. London a) The Royal Society 30-th. november 1866. b) Philosophical Transactions. Vol. CLVI. P. II. Vol. CLVII. P. I. c) Proceedings. Vol. XV. No. 87—93. Vol. XVI. No. 94.

Real Academia de ciencias exactas. Madrid. Libros del Saber de Astronomia del rey D. Alfonso X. de Castilla Tom. V. P. I.

Beszterczebányai r. k. püspökség. Beszterczebánya. Schematismus Cleri Dioecesis Neosoliensis pro 1868.

II. Magánosoktól.

P. Szathmáry Károly. Nagy-Enyed. A Gyula-fehérvári, nagy-enyedi Betlen-tanoda története.

Jakab Elek. Kolozsvár. Adatok a XI. zászlóalj történetéhez.

Schmidt Waldemar. Paris. Le Danemark à l' exposition universelle de 1867.

Luigi Gabriele Pessina. Nápoly. Quistioni naturali e ricerche meteorologiche. Memoria 1. 2. 3.

Medgyes Lajos. Dézs. Protestans családok imakönyve imadalokkal.

Fabó András l. t. Agárd. A magyarországi ágost. vallásu evangélikusok történelmi emlékei. I. II. III. köt.

Mátyás Flórián l. t. Buda. Magyar Nyelvtörténeti Szótár 1. füzet. (Két példány.

Dr. Dudik Béda k. l. t. Brünn. Geschichte des Benediktiner-Stiftes Raygern im Markgrathum Mähren I. II. B.

Göndöcs Benedek. Pest. a) Németországban szokásos ünnepélyes szertartás a r. k. anyaszentegyház kebelébe visszatértek föl vételénél. b) Sírvirágok a gyászos kesergők vigasztalására. c) Isten az én örömem ; oktató imakönyv.

Kovács Ferencz jogtanár. Debreczen. Római jog.

Sasku Károly. Pest. Chordae, quae latus est quadrati circulo quoad aream aequalis, item chordae, quae quartae parti peripheriae quoad longitudinem aequalis est determinationes generales pure geometricae.

III. Köteles példányok.

Emich Gusztáv nyomdája. Pest. a) Külley : Az anyagi váltójog iránti reform-javaslat. b) A pesti molnárok és sütők gőzmalmi részvény-társaságának alapszabályai. c) Tóth Lőrincz : Nyílt levelek választóimhoz. d) A nemzeti színház törvénykönyve 1868. apr. 1-től kezdve. e) Günther : Francia nyelvten. f) gr. Zichy Jenő : A duna-tiszaai csatorna ügyében. g) A magyar mérnök-egyesület közlönye. II. k. I. füz. h) Bernolák : A szélnézet kézikönyve. i) Karácson Mihály : Árpád emléke. k) Fasciculi ecclesiastici. Fasc. 3. l) Az országos közléptanodai tanár-egylet közlönye. 1868. I. füz. m) A buda-pesti tanár-egylet közlönye 1867. 6. füz. n) Halász : Ímák és énekek. o) Deje biblické predikcy. p) A Sz. István társulat 1868. január 31. közgyűlésének jegyzőkönyve. g) Posfai : A bíróságok szervezéséről. r) Az 1865. decz. 10-re hirdetett országgyűlés képviselő házának irományai. III. köt. s) Ugyanannak jegyzőkönyve. III. köt.

Reform. főiskola nyomdája. Pápa. Bocsor : Magyarország történelme. VI. füz.

Bartalics Imre nyomdája. Pest. Rácz Mihály : Ötven költemény.

Reform. főiskola nyomdája. Sárospatak. Sárospataki Füzetek XII. évf. 2. 3. füz.

Magyar kir. egyetem nyomdája. Buda. a) Sztojacskovics. Pitanye Velikoki-kindszko Distrikta. b) Ehrentheil : Héber-Magyar-Német Szótár Mózes öt könyvéhez.

IV. Akadémiai kiadások.

Monumenta Hung. Historica. Írók. XIX. köt. Philos. Értekezések. VIII. sz.

Az ülés zárttá alakulván, a titoknak a következő tárgyakban kérés utasítást :

203. *Ípolyi Arnold* r. t. emlékbeszéde Lonovics József ig. és tiszt. tag felett az Évkönyvekbe vétetik-e fel? és további bírálat nélkül?

Bírálat nélkül az Évkönyvekbe.

204. *Dora Konstantin* Bécsben, 2000 ft. alapítványt tett, hogy annak kamataiból három évenként jutalom tízessék kereskedelmi értekezésre. Az alapítvány 1867-ben történvén, az első jutalom 1870-ben lesz kiadható ; szükséges volna tehát az alapítványi bizottságot összehívni, s ha az alapítvány elfogadtatik, e kérdés kitűzéséről már a közelebbi nagygyűlésre gondoskodni.

A titoknak hívja össze az alapítványi bizottságot.

205. A Vitézféle pályanyertes és dicsérettel kitüntetett 3 pályamunka kinyomtatását az Akadémia elrendelte ugyan ; de erre az idei budgetben alap nincs ; és az iránt is szükséges volna határozni, hogy a dicséretes pályamunkák szerzői mennyi tiszteletdíjt kapjanak.

Emich Gusztáv akadémiai nyomdász azon ajánlata, hogy kész a nevezett pályanyertes munkákat együve foglalva 200 ft. tiszteletdíj mellett kiadni, elfogadtatik azon hozzátétellel, hogy a magyar hölgyek alapítványából jutalmazott munkák kikötött példány-számának megfelelő számú példányokat az Akadémiának e pályaművekből átengedjen, melyekből az illető szerzőknek saját munkáik 25 külön borítékozott lenyomatban fognak tiszteletpéldányul adatni, mi nekik egyszersmind tiszteletdíjúl szolgál.

Huszonkettedik (philosophiai, törvény- és történettudományi osztály-) *ülés.*

1868. *junius 8-án.*

Horváth Cyrill t. t. helyettes elnöklete alatt.

207. *Greguss Ágost.* r. t. bemutatja *Brassai Sámuel* r. t. értekezését „A módszerről II. III.” Kivonatban következőleg :

II. Értekezés : Miképp tanítsunk?

Az értekező abból a nézetből indulva ki, hogy a tanítás és tanulás összevágó s egy egészet alkotó mive a tanító és tanuló egy célra működő összefogott munkájában áll ; hogy a cél, ismeretek, fogalmak, állít-

mányok közlése ; hogy a tanító szerepe, a mondott ismereteknek, fogalmaknak, állítmányoknak addig a pontig való *elkészítése*, melyen a tanítvány átvehetvén, elfogadhatván saját lelki tehetségével, önjerején feldolgozza s állandó birtokává tegye, — a tanító szerepét teszi vizsgálata s az ebből folyó utasító elvek kifejtése tárgyává.

Legelsőben is az elkészítés munkáját általában véve, kimutatja azt a határt, melyen sem innen maradni, sem rajta túl hajtani nem kell s kár nélkül nem lehet. Ez az elemzés alkalmat ad az úgynevezett *cor-repetitio* ártalmas volta kimutatására.

A kitzűzött kérdés részletes tárgyalásához fogván, azt következőleg önti határozottabb alakba : Mikép készítse el a tanító az eszméket úgy, hogy azután bizvást átadhassa feldolgoztatás végett a tanítvány gondolkodó gépének ? — Kiköti azonban, hogy a módszerről tüzetes és terjedelmes oktatást adni e helyen célja nem lehet ; hanem csak előad és kifejt néhány elvet, melyek eddigelé vagy kellőleg alapítva és világosítva, vagy eléggé számbavéve (observálva) nincsenek. Világosítás és igazolás végett gyakorlati példákat is hoz fel, melyek részint azt mutatják, hogy *mit kell*, részint, hogy *mit nem* kell cselekedni.

Az I. elv azt mondja, hogy „*Egyszer egyet!*” azaz egyszerre csak egy eszmét kell elkészíteni s átadni a tanítványnak. Elemzése s kifejtése szükségessé teszi a megvizsgálását annak, hogy 1) mi az egyén általában, 2) mi az eszmeegyen különösen, és 3) legkülönösből, melyek a különböző tantárgyakban az eszmeegyenek, melyek szerint természetes leczkékre oszthatni az illető tanulmányt. A felhozott példákban számos esetben figyelmet értekező a hibákra, melyeket a tárgyalt elv ellen elkövetni szoktak.

II. elv : *A tanítandó eszmék a tanítvány elméje érettségéhez szabottak legyenek.* Itt ki van emelve különösen az az arány, mely a növendék kora és elméjének érettségi foka közt létezik, és kimutatva a korai erőltetés ártalmait és veszélyeit.

III. elv. *Tanítsunk igazságot.* — Számos példakkal mutatja ki ért., mennyire nem veszik tekintetbe tankönyvek és tanítók ezt az elvet, mely magában foglalja, 1) hogy *csak* igazságot tanítsunk, 2) hogy az igazság ellen se anyagilag se alakilag ne vétünk, 3) minden igazságot a maga neve szerint és bizonyossága fokára figyeltetve tanítsunk.

IV. elv : *Minden eszmét a maga neve és módja szerint készítsünk el.* — Ezek a módok per apices : 1) a *mutatás* (közvetlen és közbejáró eszközökkel, p. o. *képekkel*) ; 2) a *szóbeszéd*, mely alkalmat ad a német katechetika béható kritikájára. Imez elv elemzése csak a tárgyakra vonatkozik, és annak folytatában jön elé az

V. elv : A mutatásnak szóbeszéd általi segítése tekintetében, *soha se kell trivialis tárgyakat venni fel, hanem olyakat, melyek bármilyen ú és foku újdonság ingerével a gyermek tudásvágyát ébresztené és készíteni alkalmasok.*

Az eszmék második nemére, a fogalmakra menvén át, a IV. elvet ismétli specialis vonatkozással értekező.

VI. elv: *Minden fogalmat a maga neve és természeteszerint kell elkészíteni.*

Kifejtésében osztályozza ért. 1) a fogalmakat magukat, 2) az elkészítés módjait, ú. m. a) analysis és synthosis, b) inductio és deductio, c) hasonlítás és megkülönböztetés. Megelőzi ezeket az értelmezés, mint tanító mód, kritikája. — A legutóbbi elvet kiegészíti a

VII. *A fogalmat a tanítvánnyal az ő teljes és világos öntudatával szereztessük meg: úgy hogy nem csak a hozzája vezető útról egészben, hanem az azon tett minden lépésről egyenkint tiszta képzele legyen.*

Ezentúl a módok egyes nemeinek a fogalmak egyes nemcire való alkalmazásával részletezvé ért. a két utolsó elvet, értekezését ez úttal és e részben bevégezi.

III. Értekezés hogyan tanítsunk?

2. Az eszmék rendezése.

A rendezés célja háromféle: 1) hogy a szerzett és szerzendő ismeretek a tanítvány fejében ne jöjenek zavarba; 2) az alsóbb rendű eszmégyének rendezett összeállítása felsőbb rendű egyének, illetőleg tudományágak ismertetésére szolgáljon; 3) hogy célszerű csoportosítással egyik eszmének elkészítése a másikénak eszközlője legyen.

A megvitatott elvek, a II. értekezésbeliek után folytatott számozással a következők:

VIII. *Legyünk fokozatosak.* — A fokozatosság három módon jelentkezik: a) hogy ismertről lépünk ismeretlenre, b) egyszerűebbről szerkesztettebbre, c) könnyebbről nehezebbre. — A tárgyalásban a három alelv viszonyos érvénye meg van vitatva és állapítva.

IX. *Soha se előlegezzünk* (anticipáljunk).

X. *Legyünk következetesek.* — Ez elvben ismét három szabály rejlik: A) A tanító maradjon híven, ragaszkodjék szorosan választott módszeréhez; B) a mely tárgysorozatba belé kezdünk, hajtsuk végig, ne szaggassuk meg; C) értelmezéseink, állítmányaink s ezek elkészítései se világos se lappangó ellenmondást, se magukban sem egymásra nézve ne tartalmazzanak.

XI. *Ismételjünk célszerűen.* — Tárgyalásában ki van fejtve, miben áll a helytelen, és miben a helyes, ok- és célszerű ismétlés.

XII. *Csoportozunk ovatosan.* — Ez a rendszerezés elve, melynek magyarázatában meg van említve s példákban is mutatva az ellene elkövethető két szélső hiba: egyik a *rendszereskedés*, másik a *zűláltság*.

Ezek után a módszer kifejtett elveinek a lehetőségig megfelelő két tanterv van főbb pontjaiban ismertetve. Egyikök a nyelvtan, a másikuk az algebra tanmódját tárgyalja.

208. *Pesty Friques* I. tag ily cím alatt értekezett: „A temesi Bán-ság elnevezésének jogosulatlansága.” Kivonata ez:

Midőn az alapos történetírásnak barátja olyas valaminek bizonyítására készül, amit a nélkül is már minden ember tud, minden esetre oly helyzetben fogja magát érezni, mely nem egészen kényelmesnek mondható, mert nincs természetesebb ellenvetés mint az, hogy az illető nyitott ajtón berontani szándékozik.

Alig lesz hazai író, ki, ha megkérdeznők: vajjon léteztek-e hajdan temesi bánok, létezett-e valaha a magyar birodalom határai közt status-jogilag Temesi Bánság? erre azt felelné, hogy igen. És mégis alig van hazai író, még a legérdemesebb történetírókat sem véve ki, a kik ezen helytelen elnevezés alkalmazását Magyarország bizonyos déli részére következetesen kikerülték volna.

Már ezen körülmény elég melegséggel szolgálhatna, hogy e tárggyal itt tüzetesen foglalkozom; de indít erre azon tapasztalás is, hogy a hanyagul választott szavak és elnevezések hamis fogalmak, hamis tanok előidézői valának, és hogy ha gondtalanul menni hagytuk a dolgokat, a mint véletlenül mentek, abból oly igények fejlődtek ellenünk, melyeket később a legszebb jogcimmal felvértézve leküzdeni nem állt hatalmunkban.

A közélet mai nap Temes, Krassó és Torontál vármegyéket, és az azokat délről, keletről szegélyező katonai határvidéket a Temesi Bánság neve alatt szokta összefoglalni. Megállok e névnél, és azt kérdem: mi jognál fogva ruháztatik e név azon megyékre és tartozandóságaikra? Nem találok a Temesi Bánságot egész törvénytárunkban sem okmánygyűjteményeinkben, nem ismerjük azon politikai szervezetet, mely ezen három megyét összefűzné, és azok külön sajátja volna, de minthogy önálló munkák jelennek meg, melyek a soha nem létezett Temesi Bánság ezeréves történetét tartalmazzák, és minthogy a múlt századi geographiai chaos ideje óta ezen név még mindig érinti füleinket, legalább igyekezni fogunk annak eredetét magyarázni.

A Bánság mint országnév, báni hivatalt tételez fel. A bán szó nem magyar eredetű, miként állítva volt, — és ezen tagadás igazolására nincsen szükség semmi nyelvészkedésre. E szó már a X. században fordul elő, a midőn bíborban született Konstantin, Chroatia felosztásáról szólván, már corbaviai bánról tesz említést. Nem hinném, hogy már akkor terjedhetett volna el Horvátországban e név, ha magyar eredetű lenne. Cresimir horvát király 1069. évben Nonaban kelt levelében Grisogonus apátnak egy szigetet adományozván az ádriai tengerben, az apátság háborgatóit nemcsak a király, hanem a zsupanok, grófok és bánok iránt is bűnhődésre kötelezi. (Jupanis, comitibus sive banis componat libras auri C. (Kukuljevics) Jura R. Croatiae I. 15. lap.) Itt tehát a zsupani és báni hivatal egymástól különböztetik. Egy 12. századbeli névtelen író szerint a régi Horvátországban azon szokás divatozott, hogy a királyt, elődje magtalan kimúlása esetében, hét bán választotta, ezen hét bán vala névszerint a horvát, a bosniai, a slavoniai, a posegai, a prodramei, az albaniai és a sremi (Kukuljevics u. o. 21. lap). Névszerint is tudunk szláv báno-

kat az első századokból; így Crescimir horvát király 1059. évben kelt adomány-levelében a belgrádi apátság javára, mint a tanuk elseje előfordul Goyzo Banno teste. Szintúgy Zerni Péter spalatoí főúr, midőn 1080-ban az ottani templomot építé és megadományozá, említi, hogy Slavizo Rex et Petrus *Banus* is oda érkeztek a birtokpör végett. Ezen tények mind megelőzték a magyar uralom korszakát, és így a prioritást a báni hivatal használatában a szlávoktól el nem lehet vitázni, — név és hivatal a déli határokon átszármazott Magyarországba. Elmondja aztán szerző, mióta említettnek és mikor szüntek meg a bosniai, macsóí, bulgariai, szőrényi, nándorfehérvári, jajezi, sabácsi, szreberniki, lugosi, karánsebesi, titeli stb. bánok, és aztán a báni méltóság egy sajátosságát ismerteti.

A báni méltóság egyik sajátossága az, hogy fényét még a távozóra is lövelte; hogy a bánok még akkor is megtarták czímüket, midőn e hivatalt már nem viselték. Okmányaink hemzsegnék oly férfiak neveivel, kik bánoknak is neveztetnek egyszersmind, a nélkül, hogy ezen báni hivatal minősége közelebből volna ismertetve. Nem állítom, nem is állíthatom, hogy mindazon férfi, ki hivatalon kívül általában csak bánnak neveztetett, horvát, vagy slavoniai bán lett volna; de minden ez irányban tett kutatásaim oda mutatnak, hogy a ki valaha horvát, vagy slavoniai bán volt, az a báni czímet még akkor is megtartá, midőn őt a király akaratja más térre hívta már, vagy midőn magán életbe lépett is vissza.

Jolánta II. András királynak francia vérből származott neje, a konstantinápolyi császár leánya, Franciaországból magával Ahalyz nevű főrangú származású leányt hozott, ki Batiz magyar nemeshez ment férjhez. II. András Ahalyznak Valko megyében Vidhor nevű falut adományozott, és mint 1220. évi okmányában mondja: in possessionem terre illius eam per Ochuz, *tunc temporis Slavoniae Banum*, precipimus introduci; azaz parancsoltuk, hogy ő [a leány] Ochuz által, ki akkori időben slavoniai bán vala, a falu birtokába bevezetessék. Már ezen oklevél alatt Ochuz így szerepel az ország főméltóságai közt: Ochuz curiali Comite regine, bano et Comite Worostiensi, azaz Ochuz a királyné udvarbírája, bán és varasdi főispán. Egy másik királyi okmány alatt ez évben: Ochuz *bano*, minden más hivatal nélkül, 1221-ben ismét: Ochuz bano, et Curiali Comite reginae, és még több ízben egyszerűen bán, közelebbi megjelölési és más hivatal nélkül. Ezen példákat századokon keresztül lehet folytatni.

Ha a nyilvános okiratokban nevezett zászlós urak *néhai* bánoknak, *néhai* vajdáknak neveztetnének, midőn ezt a hivatalt már nem viselik, könnyű volna eligazodni, mert éppen csak ezen *condam* szó hiányzik, hogy minden kétség el legyen oszolva. De ezen tüzetességet nem gyakorolta a 13. századbeli udvari jegyzőség, és így meg kell nyugodnunk benne. Nagy Lajos korában azonban már kielégítő megkülönböztetést találunk nevezetesen oly esetben, mely bennünket itt közelebből érdekel. A király ugyanis jónak találta, hogy 1368-ban Koroghi Fülöp Lászlót a bolgár báni, és temesi főispáni hivatal alól felmentse, és mindkettőt Heem Benedekre ruházza, ki a temesi főispánságban már 1366. évben ült.

Miután Heem Benedeket rövid ideig Ulászló, nádor és oppelni herczeg, Temes megyében felváltotta, Heem Benedek harmad ízben ültetetik a főispáni székbe, de ez alkalommal már nem volt egyuttal Bolgárország bánja is, és nagy Lajos ennél fogva 1374. évben Temes köz lakosait engedelmességre ezen ezavakkal inti: hogy magnifico viro Benedicto filio Pauli, filii Heem, *condam* Bano, Comiti Themesiensi engedelmeskedjenek.

Nem gondolnám, hogy akadjon valaki, ki azon czímzési formulából „Heem Pál fia Heem Benedek, néhai bán, temesi főispán“ azt következtesse, miszerint Heem Benedek temesi bán lett volna, és hogy a temesi bánok létezése így bebizonyítva lévén, a kormányzásuk alatti tartomány tehát méltán a Temesi Bánság nevét viseli. A nagyközönség most sem bajlódik az okmánygyűjtemények tartalmával, régebben bizonyosan még kevésbbé kérdezte a statusiratok szövegét és stílusát. Heem Benedek különben 1368 ban Bolgárország bánja volt, 1371. évben már másfűtődja vala, mégis Nagy Lajos azt írja a megye lakosainak: *vos vero villici populi et jobagiones nostri eidem Benedicto bano obediatis.* Látjuk tehát, hogy ez alkalommal a báni czím valakinek adatik, ki e *hivatalt* már nem viseli — éppen úgy mint a 13. században. Kevés évvel később, t. i. 1374. évben, Heem Benedek temesi főispán már tüzetesben *condam* banusnak nevezetik. Vajjon neveztetetnék-e Heem néhai bánnak, és temesi főispánnak ugyanegy pillanatban, ha mind a két méltóság azonos volna? Még a leg-túlzottabb kételyt is a *condam* Banus mikénti értelmezésére megszünteti azon körülmény, hogy midőn Heem Benedek 1379. évben nem temesi hanem pozsonyi főispán volt, a királyi oklevélben *Benedictus filius Heem condam Banus Bulgariae Comes Posoniensis*-nek iratik.

A temesi főispánok diszcs sorában sokan voltak, kik ezen főispáni hivataluk mellett, még valamely országrész bánjai is voltak. A nevezett Koroghy Lászlón és Heem Benedeken kívül, kiket már mint bolgár bánokat említettem, tudjuk, hogy I. Losonczy István, Ozoray Fülöp, Hunyady János egyszersmind szörényi bánok, Ujlaki Miklós 1441 macsói, Thallóczy Ferencz keői bánok valának, — de egyetlen egy sincs, ki a századok hosszú sorában a temesi bán czímét viselte volna. Temesi bánt, temesi Bánságot nem ismernek okmányaink, nem ismer törvénykönyvünk.

Ila mégis mintegy másfél század óta a temesi bánság neve létezik — jogosan vagy jogtalanul, mindegy, — keresnem kell ezen elnevezés okát, eredetét és forrását.

A német kormány Bécsben, mely Magyarországon döntő befolyással bírt, a nemzet érdekeivel és jogaival nem sokat törődött, és ezen végzettetes iránya sehol sem érvényesítette magát nagyobb mértékben, mint azon országrészek újra alakításában, melyeket a fegyveres hatalom a törökök kiszorításával lassankint visszafoglalt. Ila már Magyarország egyéb részei igen súlyosan érezték a német, vagy németspanyol absolutismus ki-méletlen terhét, az új visszaszerzett országterületen még a régi jogok árnyékát is eltörölték, — minden köz és magánjog ezen területen megszünttetett, és elv szerint másnak mint a dynastia magánbirtokául nem

tekintetett. Az önkény ezen virágzó korszakában, hol még a nemzet azon győzelmeknek sem tudott egész szívvvel örülni, melyek a török zsarnok hódítón nyertek, csirázik a Temesi Bánság első elnevezése. A karloviczi béke, mely 1699. év január 26-án kötöttet, Erdélyt régi határaitban I. Leopoldnak engedi át, míg a „temesi bánságot“ a zultánra hagyja, vagy is helyesebben: a Temesvárnak alávetett tartományt, mert a békeokmány még nem ismeri a Bánság nevét.

A temesvári pasának tartománya, mely a XVI. század második felében keletkezett, a karloviczi békekötés idejében körülbelül azon területnek felelt meg, melyet a gondtalan jelenkor a Temesi Bánság neve alatt szokott érteni. Ezen karloviczi béke csak a végnek eleje volt, s Savoyai Jenő herceg győzelmes fogyverei folytatták Magyarország felszabadítását a török járom alól, mely alatt hazánk minden vidéke közt Temes, Krassó és Torontál megyék áldott térei legtovábbig nyögtek. A temesi vidék ezen kivételes helyzete igaz, hogy két évtizedig sem tartott, de ezen kis idő is már elég volt az uralkodó hangulatnál és nézeteknél, hogy ezen különálláshoz a magyar nemzet iránt nem barátságos körök hozzászokjanak.

Temesvárnak meghódítása Jenő herceg által 1716. október 13-án tetteleg befejezte a török uralmat Magyarország összes területén, — még ugyanez évben vette át gróf Mercy cs. altábornagy azon egész tartomány kormányzását, mely az előtt a temesvári pasaságot képezte.

És még csak itt kezdődhetnék, ha már ilyen irni akarunk, a Temesi Bánságnak története; mert ilyen tartomány, Magyarországtól lényegesen elütő szervezéssel 1716-tól 1779-ig, tehát alig 63 esztendeig jogilag ugyan nem, de tettelegesen mégis létezett. Annak van értelme, hogy a Temesi Bánságnak 63 esztendőre terjedő története megírassék, de az nincs indokolva, hogy a sem előbb sem utóbb nem létezett Temesi Bánság neve alatt Magyarország bizonyos déli részeinek sok százados története közöltessék. Hatvan három esztendő áll egy évezreddel szemben, és arra akarja a maga bélyegét ráütni!

A temesi Bánságnak, mint tartománynak létrejöttére tehát csak a török uralom itteni megfészkélése és különösen a temesvári pasaság jelentősége adhatta az eszmét, — valósította azt a bécsi kormánynak állandó hajlama a magyar alkotmány megvetésére. Maga Savoyai Jenő herceg Temesvárnak s vidékének felszabadítója, ugyanazon Jenő, ki Magyarország fontosságát beismervén, azt mondá, hogy Ausztria súlypontja Buda, a visszafoglalt új országrészek bekebelezését Magyarországba ellenezte, és döntő véleményével az udvari hadi tanácsához 1717. június 21-kén intézett levelében oda járult, hogy úgy mint Erdély, a „Bánság“ is mint külön tartomány kormányoztassék.

A mi a tartomány nevét illeti, ez inkább a bécsi kormány tudatlanságát, mint rossz akaratát árulja el. Megemlítettem a történetünkből többé kevésbé ismeretes bánokat, bebizonyítottam, hogy ezen bánok közül éppen csak a karansebesi és lugosi bán tartózkodott a „Temesi Bánság“ földjén, és hogy temesi bán soha sem létezett. Ezen karansebesi, és lu-

gosi bánok távol sem annyira szerepeltek, és sokkal rövidebb korszak keretében tűnnek fel, mint sem hogy az ő emléküknak tulajdoníthatnám a Temesi Bánság elnevezésének származását. A szörényi bánság területe igaz, a karansebesi katonai határörvidéket, és Krassó megye egy részét foglalta magában, és a török foglalástól megmentett részét a lugosi és karansebesi bánok tartották parancsolatjuk alatt: de a bécsi kormány éppen a szörényi bánság holléte tekintetében árulta el leginkább tudatlanságát, és így róla nem kölcsönözhetette különösen a Temesi Bánság elnevezését. Mária Terézia tanácsosai hihetőleg a magyar tengerpart táján sejtették a szörényi bánság egykori létezését, azért a királyné 1776. évben elhatározta, hogy a régi Vinodol vármegye és a fiumei kerület együtt ezentul új megyévé szerveztessenek, mely Szörény vármegye nevet nyerjen, — a megye megalakult 1777. évben, de már 1786-ban felbontá azt újra II. József, hogy soha többé fel ne támadjon.

A törökök kiűzetése után Temes, Krassó és Torontál vármegyék határai összefolytak, az egész tartomány 11 járásra osztatott fel, és Temesvarer Banat nevet nyert, melynek legfőbb hatósága Banatische Landes-administration cím alatt Temesvározt székelt. Most tehát legalább Temesi Bánságról lehetett szólni, a név minden különössége és minden jogszerűtlensége mellett, de temesi bánokról még mindig nem. Ezen idő előtt nem csak nyilvános okmányok és statusiratok még mélyen hallgatnak a Temesi Bánságról, de még a geographusok is. Így például a XVI. században élt Oláh Miklós, ki Magyarországot és tartományait leírja, a tiszántúli kerületről szólván, fekvéséről azt mondja: ad meridiem Hungariae eam partem, quae arcem Temesvár et campum Maxons respicit. Hogy kerülhetne volna el a Temesi Bánságot említeni, ha ez a XVI. században már létezett volna? Oláh Miklós Temes vidékének egy külön fejezetet ajánl, és mivel ezen vidék Temesvármegye területével azonos nem volt, hanem határozatlan geographiai fogalom volt, ezt ő, miként mások is, Temes körnek nevezé a Muraköz, Bodrogek, Csalóköz és Etelköz módjára.

A legelső írók egyike, ki Temesi Bánságról szól, Marsigli, egy hazánkra nézve is fontos munkájában ¹⁾ Ó III. Károly kortársa volt. Azóta egész raja támadt az íróknak, kik állhatatosan Temesi Bánságnak nevezik Temes, Krassó és Torontál megyét. Teszik azt olyanok, kiknek irodalmi termékeik méltán becsültetnek, és irodalmunkban kitűnő helyet foglalnak el. Teszi azt az okmányvizsgáló Jerney, midőn azt írja, hogy Karansebes a tömösi bánságban fekszik; teszi azt Palma azon állításával, hogy Mátyás király sufficit *banum* Temesiensem qui etiam, Comes Temesiensis audiebat; teszik ezt Engel, Palugyai Imre, Horváth Mihály, Hunfalvy János, Toldy Ferencz, gr. Kemény József, Nagy Iván, valóban nagybecsű munkáik számtalan helyein. Spruner történeti térképei közt előfordúl,

¹⁾ Az ő híres munkájában Danubius Pannonico-Moesicus cum observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, physicis perlustratus, mely 6 folio kötetben megjelent Haagban 1726.

egy, mely Magyarország állapotát az Anjoui ház uralkodásától a mohácsi csatáig kívánja feltüntetni; — már ezen térképen a Banat s Temesvár kijelöltetik. Mily nagy anachronismus a különben oly alapos geographusnál! A Buda-pesti Szemlében Sándor József egy igen jeles értekezésben tárgyalja Erdélyt mint Magyarország kiegészítő részét. Csodálni lehet oly jeles irányú írótól, hogy a „Bánság“ jogtalan elnevezést el nem kerüli, és hogy a következő sorokat írhatta: Az erdélyi vajdák minden más — mint látni alkalmunk vala, korlátolt — működési körön kívül, főleg hadvezéri tisztet gyakoroltak; ez volt az ő tulajdonképi feladatuk, *épen mint a temesi báné*, a szintén szélbeli vidéken fekvő *temesi bánság*-ban — a vajdai és báni elnevezés ugyanazt jelenti, ú. m. vezért, főkapitányt, tábornokot, a nélkül azonban, hogy akár az erdélyi részek, akár a nevezett temesi bánság külön társországi vagy tartományi minőséggel bírtak volna. Egyik úgy mint a másik, Magyarország *zászlós ura volt!!!*

A magánélet nyilatkozatainál nem volt jobb az álladalmi élet által előidézett hivatalos levelezés.

Mária Teréziának kormányzása jellemzetes azon önkényes geographiai beosztásokról, melyeket a Dráván túl tett, és azon kíméletlenségről, melylyel az ország területéből egyes részeket kiszakított, a katonai határvidék tágitására. Ez ellen Horvátország rendei gyakran fájdalmasan felszólaltak, és nevezetesen, midőn 1777-ben október 27-kén kelt felterjesztésükben az új Szörény megyének rendeletek útján történt alakítását Vinodol vármegye és a tengerpart részeiből megszüntetni, és az egész ügyet a magyar országgyűléshez utasítatni kéri, nagyon alkotmányosan jártak el ¹⁾. De megfelejtkezének az alkotmány követelményeiről, midőn 1770-ben Varasdon tartott tartományi gyűlésükből többi közt azt kéri, hogy a kereskedés Horvátországba a Temesi Bánságból (e Banatu Temesiensi) könnyíttessék. ²⁾

Már az első országgyűlésen, mely Mária Terézia alatt 1741. évben tartatott, az ország rendei azt kívánják a 18-dik törv. czikkben, hogy Erdély visszacsatoltassék, hogy a Bács, Bodrog, Csongrád, Arad, Csanád, és Zaránd megyében fekvő katonai helységek az ország és a megyék hatósága alá visszabocsáttassanak, és hogy *Districtus Tömössiensis*, *Sirmiensis* et *inferioris Slavoniae*, mihelyest a köz csend helyre áll, szintén a közhasználat területébe visszakebleztessenek, és azok élére főispánokat helyezzen.

Sem III. Károly, ki a nevezett 3 megye területét, mintha idegen uralkodó birtokán hódítást tett volna, *jure armorum* magán tulajdonául nézte, régibb jogokat el nem ismert, és mint valamely *tabula rasan* a Te-

¹⁾ Kukuljevics Jura R. Croatiae I. 467—471.

²⁾ Kukuljevics Jura R. Croatiae II. 285. lap. Temesvár hatósága akkor ily czímmel kezdte rendeleteit: *Wür — — Stadt Richter und Rath dieser kais. könig. Hauptstadt und Gränz Festung Temesvár!!* Belgrád városának tanácsa 1728—1730 éppén csak *Kaiserl. Stadt Tömösvárnak* czimezi leveleit s különben előfordul csak *königl.* is.

mesi Bánságot alapította itt, — sem Mária Terézia nem foglalta eléggé hosszas czímeibe a Temesi Bánságot. De úgy látszik, az alsóbb hatóságok némelykor túltettek az uralkodó fejedelem akaratján. Több példák közül ez az egy szigorú tilalmat bocsátott ki a párviadatok ellen, ezen legfelsőbb rendeletet a Temesi Landes-Administration is köröztette az alsóbb hivataloknál; ugyan ez év augusztus 12-én a köröztvény Mária Terézia czímével kezdődik, és ezek közt olvasom: *Frau auf der Windischen March, zu Portenau, zu Salins, zu Mecheln; und in dem Temesvárer Banat* Herzogin von Lothringen und Bar, groszherzogin von Toscana. A kötvényhez csatolt, és a párviadalt tiltó patensben is a császárné czímei hasonló sorozatban rekesztetnek be, csak hogy ezek közt hiába keresnők a Temesvárer Banat nevét.

A haza területéből a közjog ellenére elszakított részeknek visszacsatolása, az ország integritása ellen elkövetett merényletek orvoslása, mindig a legnehezebb feladatok egyike volt, a nemzet legnagyobb erélyét vette mindig igénybe. A „Temesi Bánság“ sem képezett kivételt, és a mit III. Károly koronázási diplomájának 3-ik pontjában fogadott, a mit 1741. évi országgyűlés 18-ik czikkelye elrendelt, az csak 1779. évben teljesült, a midőn is Temes, Krassó és Torontál vármegyék az anyaországhoz visszakebleztettek, és a volt temesi bánságban a megyei alkotmány újra életbe lépttetett. A közigazgatásnak Bécsben feltalált formái eltöröltettek, de egészen még sem irtatott ki ezen 63 éves korszak minden gyöke, mert ime fenmaradt Temesvárott egy katonai kormánysszék, mely a Banater General-Commando nevet viseli, és mely annál veszedelmesebb a magyar közjog szempontjából, mert az ország egy jelentékeny vidéke fölött, a törvény kívüli úton Magyarország földén szervezett katonai határőrségi kerületekben valóságos kormányhatalmat gyakorol. A Banater General-Commando létezéséből ment át a Temesi Bánság elnevezése a közéletbe, az iskola tanította a nemzet által ellen nem űrzött földrajzokat, minden hibáival, melyeket a korlátlan kormány szívesen látott, a kereskedelmi világ felkarolta a bánsági buza, bánáti érczek stb. elnevezését; még a napjainkban is alakuló társulatok (bankok, tanítói egyletek stb.) ezen a törvény és közjog által kitagadott tartomány nevével különítik magukat el hasonló hazai társulatoktól.

Volt idő, midőn a Bánság nevének használatában még haladást láttunk; — t. i. a kérész életű, senki által nem szeretett szerb vajdaság korában, mely az 1848. évi dicső forradalom mögött támadván, 12 évi tengődés után azon az úton, a melyen életbe hivatott, el is töröltetett 1860. évben. Törvénytelen volt a Temesi Bánság, törvénytelen a szerb vajdaság, de azon zsarnokok, kik az utóbbit létre hozták, még köztünk éltek, még naponként halmoztak sérelmet sérelemre, holott azon rosز geographusok, kik a múlt században Temesi Bánságot festettek Magyarország térképére, már rég elporlódtak, és maga a Hofkriegsrath is a forradalom árja által elsöpörtetett.

Midőn ma Temesi Bánságról szólunk, alig jut valakinek eszébe, e név jogosultságát a törvénykönyvben is keresni, mely éppen ellenkezőjét bizonyítja. Az 1848-ki törvények, melyek hevenyészett szövegébe a közös ügyek nem sejtett következményü elnevezése is becsúszott, a bánsági katonai határszélek országgyűlési képviseltetéséről is van gondoskodva, — de ki fogja azt abból magyarázni, hogy a Temesi Bánság neve törvényesítve van? hisz ha már a temesvári Banater General-Commando alá rendelt határörvidékről szólni kellett, merő lehetetlenség annak más nevet adni, mint a milyennel bírt!

A rosز szokás ragad, és beveszi magát a közjogba. A „Wiener Zeitung“ tavalyi (1867. évi) hivatalos részében olvassuk: „Ő cs. kir. apostoli felsége ez évi márczius 25-ki legmagasabb elhatározásával az Orsován és magyar Bánságban török consullá kinevezett *Murad Effendi* megbízó levelét a legmagasb „exequaturrell ellátni méltóztatott.“ Ennek folytán nevezett *Murad Effendi* Temesvárról 1867. év ápril 14-én következő felhívást tesz közzé: „A magas ottoman porta alattvalói, kik a Bánságot, és a hozzá tartozó határezredekert lakják, ezennelfelszólíttatnak, miszerint a maguk igazolása végett 6 hét alatt a császári ottoman consulságnál személyesen vagy írásilag jelentkezzenek.“ Aláír va: A császári ottoman Consul Orsova és a *Bánság* számára: *Murad Effendi*.

Látjuk, hogy a Bánság még napjainkban is kezd diplomatiai szerepet játszani. Ki ne emlékeznél: arra, mily roppant indignatiót okozott még a jelen év folyamában két katonai hatóság eljárása, a mely hirdetéseiben a Temesi Bánságról és Szerb vajdaságról még mint fenálló tartományokról szól? Nem érdemelnek-e az ilyen jelenségek figyelmet? Nein volna-e vétkes közönyösség az ilyen visszaélés ellen fel nem szólalni?

209. *Thaly Kálmán* l. t. *Almády István* naplóját, melynek eredetijét *P. Szatmáry Károly* enyedi tanár az akadémiai kéziratárnak felajánlja, következőleg ismerteti: „Az *Almádi* család már a XV-ik században szerepelni kezd Erdélyben. Családi fészkek *Szava* a Mezőségen *Doboka* megyében, hol a család máig birtokos.

Almádi Balint, és neje *Janófi Katalin* a XVI-ik század derekán éltek s fiók *Almádi Gáspár* igen vagyonos és tekintélyes férfiú volt, mi már abból is kitűnik, hogy Anna leányát a dúsgazdag *Kendi Sándor*, Erdélynek e jeles, de szerencsétlen államférfia vette el.

Szavai *Almádi István* az itt bemutatott napló írója, ezen tekintélyes családból származott, s rokonságban Erdély legelőkelőbb családai-val, maga is ősi birtokán *Szavában* (vagy mint maga írja: „Szovában“) élt.

Szavai jószágán kívül, másutt is voltak birtokai, többek között I-ső *Apafi Mihály* is ajándékozott neki 1672-ben.

Almádi István, mint naplójából kitűnik, magának *Apafinak* megbízott embere volt; a két Bánffinak pedig, *B. György*-nek, Erdély első kormányzójának, s unokaöcsének *B. Farkasnak*, a mennyire kivehető, megbízottjuk, talán épen jószágigazgatójok vala. A császári hadaknak Er-

délybe beszállásolása alkalmával Apafi adószedő és élelmi biztossá nevezte. Tököli beütésekor Almádit magával viszi, s vele van 1690. octoberétől 1692 novembere végéig ; tehát több mint két évig.

A mi már magát a naplót illeti, ez hosszára négybe hajtott foliánt, pergamentbe kötve. Ezen sajátságos alakját valószínűleg azért nyerte, hogy utazás, táborozás alkalmával, gazdája tarsolyában elférjen ; meg is van viselve emberül , bár kevés benne az olvashatatlan.

Naplóírónk nem valami erős latin lehetett ; németül pedig épen keveset tud.

Az első körülmény mutatja Erdély tanügyének elhanyaglását ; mi nem is csoda oly korban, minőt az 1657—61-ig felnőtt ifjak nyerhettek, midőn az ország folytonos dúlásoknak, pártharczoknak, tatárfutásoknak vala kitéve. Már pedig Almádi István ezen korszakban, II. Rákóczi György, Rhédei Ferencz, Barsai Ákos, Kemény János trónvillongásaik alatt nevedkedhetett föl.

De magyar helyesírása, sőt kimondása sem igen dicséretes ; legalább a valamivel fiatalabb Csereiénél jóval gyengébb.

Tartalmára nézve sem helyezhetjük Almádi naplóját Csereié mellé ismerete, de mint látszik ideje sem volt emennek, azon összehasonlításokra s elmékedésekre, melyek Csereit annyira becsessé teszik, s melyek egy hosszú és tettdús élet eredményeiu! tekinthetők ; bár történész által csakis óvatosan használhatók.

Almádi naplója közbül áll az akkoriban divatozó itinerariumok és tüzetesebb naplók között ; közönségesen többet tartalmaz, mint például Haller Gábor, vagy Apaffi ilyszerü jegyzeteik ; kevesebbet, mint első rendü naplóiróink.

De kiváló érdeme, hogy csakis saját élményeit jegyzi fel, s ezt oly pontossággal, hogy időszámítási hibát, többszöri összehasonlítás után sem találtam benne. Ez arra mutat, hogy naplóját folyvást magával hordá, s mihelyt nyugalmasabb helyzetben volt, azonnal közvetlenül az események után tevő jegyzeteit.

Naplóját 1687. october 7-én kezdi ; épen azon napon, midőn az Erdély elfoglalására siető lohtringeni herczeg *Károly* fogadására indul *Bánffy Györggyel, Bánffy Farkassal, Alvinczi Péterrel és Bálintit Zsigmonddal**). Itt Apaffy ajándékait, két szép lovat, ő nyújtja át a herczegnek.

Ezután adóhajtási és élelmezési tisztségét folytatja, s jelen van *Caraffa* beérkezésénél, valamint *Brassó* ostrománál is *Veterani* által, melyet részletesen leír.

*) Szalai Bánffy Györgyöt, Alvinczit és Pernyeszi Zsigmondot említi. Ez egy eset is mutatja, hogy Almádi naplója után kiigazításokat tehetni.

Az országos események adatait (a fejedelemné, fejedelem halála, országgyűlések stb.) hiven közli.

1690-ben. Tököli seregei Beszterczére érkezvén, Almádi félig jószántából, félig kénytelenségből a fehér-egyházi táborba megy, innen pedig a bozzai szoroson át Oláhországba.

Innen 1691. január elején az erdélyiek közül többen visszaszöknek, — s ezek között Cserei is — annyival becsesebbé válik ezentúl Almádi naplója, ki Tököli Erdélybe ütésének, visszavonulásának, a landor-fejérvári ostromnak, szalánkeméni ütközetnek s az egész alvidéki táborozásnak résztvevő szemtanuja.

A kurucz-tábor életmódjáról, had-folytatási, táborozási mozgalmairól sok helyütt eleven képet nyújt, s az egyes eseményekre nézve valódi kész chronologiai táblával szolgál.

Végre megunják az erdélyi urak a hosszú és sikertelen táborozást, s többen összebeszélve, kérelmet nyújtanak be Tökölihez, hogy bocsássa őket haza.

Ezen „suplicationának elveszett nevét költék“ ugyan Almádi szerint, s Macskási Boldizsár meg is rótt a kérelem átnyújtóit : annyi sikere azonban mégis lett, hogy Almádit Vitéz Ferenczcel a fejedelem visszabocsátá hazájába.

S így öök 1692. nov. 27-én Pozoriczáról (Passarovicz) haza indultak.

Almádi ezután elhanyagolt gazdasága után lát ; de naplóját folytatja s az országos eseményekre is figyelemmel van.

1693-ban decz. 4-én a Gubernator Bánffy György ebédjén, mint írja : „igen megcsömlörlék egy darab harcsa-farkban, ki miatt igen nagy kimondhatatlan nyavalyába esett.“

Ebből ugyan fellábadt valamennyire ; de úgy látszik, nem vitte sokáig, mert 1694. deczemb. derekán naplója végképen megszakad.

Eddig Szathmáry jelentése. Bemutató Thaly Kálmán megjegyzi, hogy Szathmáry ez utóbbi következtetése, Almádinak 1694. táján történetett halálát illetőleg, téves ; miután ő a kir. kamara levéltárában kétség-telen hiteli adatot talált arra nézve, hogy Almádi István még 14 év múlva is élt, és pedig, mint II. Rákóczy Ferencz fejedelemnek 1707. őszén mintegy 12,000 nemes társával együtt Erdélyből Rabutin hadai elől Magyarországra menekült hive. Azon lajstromban ugyanis, mely az 1708-ban Rákóczy hadaival Erdély visszafoglalására indult Károlyi Sándor táborához öregségük stb. miatt nem csatlakozott, s szállásaikra visszatérő erdélyi urak neveit tartalmazza, ez áll :

„Nemes Doboka vármegyéből Máramoros vármegyében (szállásra) mennek ezek :

Főispán Réday Pál uram,

Főispán Vas Dániel uram,
 Toldalaghy Gábor uram,
Almády István uram,
 Toldalaghy György uram stb.

Egyébiránt Almády naplójának történelmi becsét — főleg Tököly táborozását illetőleg — Thaly is kiemeli, és indítványozza, hogy P. Szathmáry Károly úrnak a becses ajándékért köszönet nyilváníttassék. Ez indítványt az Akadémia elfogadta.

Az Akadémia köszöni a becses ajándékot s ezt jegyzőkönyvileg is kimondatni határozta.

210. Ugyanaz két akadémiai tag kiküldését indítványozza, néhai *Nagy István* jeles könyv- és kézirat gyűjteményének megvizsgálására; egyszersmind jelenti, hogy a boldogútnak fia, kész a nevezett gyűjteményt kedvező feltételek mellett a M. Tud. Akadémiának átengedni.

Toldy Ferencz r. és *Karácson Mihály l.* tagok kéretnek a felajánlott gyűjtemény megvizsgálására.

MAGYAR TUDOM. AKADEÉMIA

É R T E S Í T Ő J E.

Huszonharmadik (math. és természettudományi osztály) ülés.

1868. június 15-én.

Horváth Cyrill t. t. helyettes elnökleto alatt.

212. *Kruspér István* l. t. „A Schwerdt féle comparator, egy módosított alkalmazásáról“ értekezett. Kivonata ez :

Schwerdt lyceumi tanár Speyrebén egy munkácskát adott ki 1822-ben, melynek czélja volt, megmutatni hogy az országos és fokméréseknél egy rövidebb alapvonalból jobb eredménynyel ki lehet indulni, mint egy 3—4 ezer öl hosszú alapvonalból, mivel ezt könnyebben meg lehet mérni kellő pontossággal mint azt. Ő mérő rúdjaianak egymással és egy eredeti mértékkel való összehasonlítására egy egyszerű comparatort használt, mely lényegesen abban állott, hogy a lyceum kertjében árnyékos helyen két kő oszlopot ásatott a földbe, ezeknek tetején két Γ alakra görbített vas rudacskát erősített meg, melyeknek vízszintes részei egymás felé voltak fordítva, s felváltva vízszintes és függélyes irányban ék alakra voltak metszve. Ezek közé helyezte egymás után a mérő rudakat, melyeknek végei szintén vízszintes és függélyes élekkel ellátott ékalakokra voltak idomítva, s a mérőrúd két végén lévő élek s a comparator ékélei közt lévő hézagocskákat egy aczélból készített, s lapos oldalán egyenletes beosztással ellátott ékkel megmérte. Eredeti mérték gyanánt egy 3 meter hosszú mérték rudat (étalon) használt, melyet a comparator ékélei közt 4-szer kellett egymás után elhelyezni, hogy a két végén maradt hézagocskákat az ékkel meg lehessen mérni.

Én is a Schwerdt elvéből indultam ki mérő rúdjaian megmérésénél, melyek fából vannak készítve, s két öl hosszúk. Az étalon, melylyel azokat összehasonlítottam, sárgarézből van csinálva, 3 bécsi láb hosszú, és a mint rá van vésve, 15° R. hőmérséknél van meg annak igazi hossza. Az étalon 3-szori eltolásának elkerülése végett még egy öles vasrudat készíttettem, melynek hossza tehát a mérőrúd és az étalonéi közt középen áll. A comparator pedig egy erős deszkából összeszögezett merev csőből áll, melyen két pár ék-alaku darab a) b) és c) d) van megerősítve: egyiknek távolsága egy kissé nagyobb mint két öl. a másiké egy ölet megha-

lad. Az első a mérő rudaknak egymás között, és a vas rúddal, az utóbbi pedig a vasrúdnak az étalonnal való összehasonlítására szolgál.

A hézagok megméréseire a cső közepén egy nonius léptéket alkalmaztam, mely mind a két rendbeli meghatározásnál egyaránt használtatik. Az összehasonlítást az étalonon kezdjük, annak egyik végét a comparator c) ékéléhez tolván érintkezésig, a másik végéhez pedig a nonius orrát gyengédeden illesztvén, s a nonius állását leolvassuk. Ezután az étalont megfordítjuk, hogy ennek előbbi vége a d) ékélét érintse, s a nonius orrát a másik végéhez illesztett egyenes linea éléig előre tolván a nonius állását ismét leolvassuk. Ezen két leolvasás különbsége azon hézagot szolgáltatja, mely az étalon kettős hossza, és c. d élek között létezik. Ezen mérést az étalon mindenféle fekvésénél ismételjük, úgy hogy annak mind a két vége mind a c. d. élekkel, mind a nonius orrával érintkezésbe jöjjön, s az így nyert különböző leolvasások különbségei közt a közepet veszszük. Ezután az étalon helyett a vas rudat teszszük a comparatorra, s annak egyik végét a c. élhez illesztvén, a nonius orrát a rúd közepéből kiálló kis peczekhez érintkezésig toljuk, s annak állását leolvassuk. Ezután a vasrudat eltoljuk a comparator hossza irányában, míg annak másik végét a d) élt érinti, s a noniust ismét a peczekhez tolván, annak állását leolvassuk. Ezen két leolvasás közötti különbség azon hézag hosszát fogja adni, a mennyivel a c. d élek közötti táv a vasrúd hosszát meghaladja. Ezen mérés most a mérőrúdnak minden lehető állásában ismételtetik, hogy az eredmény a vasrúd végeinek hibás alakjától ment, s annak tengelyére vonatkozó legyen.

Ezen méréseket egymással egybevetvén, egy egyenletet lehet felállítani, mely a vasrúd hosszát az étalon hossza, s a hézagok értékei által kifejezve szolgáltatja. Hasonlóképen kell a comparator a) b) élei között a vas rúd és a mérőrudak közötti összehasonlítást eszközölni, és 88 különböző leolvasás ad egy teljes észlelet-rendszert, melyben az egyes hiba kútfők befolyása a végeredményre egyensúlyozva van. Az értekezéshez egy példa van mellékelve, mely az egész eljárás felvilágosítására czéloz. Az eredmény olyan kedvező, hogy noha egyes leolvasások 4—5 ezeredrész hüvelyk ingadozásokat mutatnak, a mérőrudak hosszában a valószínű hiba csak $0''.0014$, mely a rúd hosszának 0.00001 részét teszi.

213. *Hunyady Jenő* l. t. Jelentést tesz a bordeauxi Akadémia kiadványaiban megjelent következő című értekezéséről: „La Science absolue de l'espace par J. Bolyai précéde d'une notice sur la vie et les travaux de W. et de J. Bolyai, par F. Schmidt architecte à Temesvár.“

214. Ugyanaz indítványozza, hogy *Bolyai Farkas és János*, európai elismerésben részesült magyar mathematicusok irományai, a m. tud. Akadémia által használat végett kéressenek ki a marosvásárhelyi ref. collegiumtól, hol a nevezett irományok őriztetnek.

Elfogadtatik.

215. A titoknak jelenti, hogy a m. kir. vallás és közoktatási minister részéről a m. t. Akadémia azon felterjesztésére, hogy a keletázsiai osztrák-magyar expedícióhoz, három magyar természettudós számára részvétel eszközöltessék, f. é. junius 7-ről 8349-

dik szám alatt a kir. földmivelés, ipar és kereskedelmi ministerium következő válasza érkezett:

A m. tud. Akadémia az iránt tett kérelme tárgyában, hogy az útnak indulandó kelet-ázsiai expedícióval három magyar természettudós is küldessék ki, vonatkozással f. é. május 6-án 7320 sz. alatt kelt tisztelt átiratára, van szerencsém czímedet értesíteni, hogy az említett expedítio kiviteli módozatairól tartott tanácskozmányokban annak kizárólagosan diplomatikai és kereskedelmi természete iránt történt megállapodás. A tudomány férfainak ezen expedícióval való kiküldetése azon oknál fogva vált lehetlenné, hogy az expedítio kivitelére szánt két hajón csak is a diplomatikai és kereskedelmi missióhoz elkerülhetlenül szükséges egyének találhatnának elhelyezést. Magyarország részéről ezen viszonyok tekintetbe vételével mindössze csak négy egyének kiküldetése mutatkozott lehetségesnek, kiknek egyike a diplomatikai karhoz soroztatván, annál szükségesebbé vált a fenmaradó három egyének a kereskedelmi érdekek szempontjából való megválasztása, mert az expedítio első sorban kereskedelmi irányu, és mig mint ilyen, anyagi érdekeinkre fontos feladatok megoldására van hivatva, addig a meglátogatandó országok tudományos kifürkészése által nagyobb horderejű és új eredményeket már azért sem mutathatna fel, mivel ez országok már többször és régebben tétettek tűzetes tudományos vizsgálatok tárgyaivá, melyek eredményei kivált angol szakmunkák által a nagy közönség rendelkezésére állanak, és mivel az expedítio egész tartamára, az általa meglátogatandó helyek megválasztására és az ezekben való mulatás idejére nézve egyáltalán nem fog sok lehetőséget nyújtani tudományos buvárlatokra.

Midőn tehát sajnálatomat kell kifejeznem a fölött, hogy a m. t. Akadémia ily irányban tett kérelme a fenemlített okoknál fogva nem teljesíthető: szívesen késznek nyilatkozom, ha kíváncsiaknak látná az Akadémia, az expedítio magyar tagjai számára kidolgozott utasításokba oly kérdéseket is felvenni, melyeket az Akadémia tudományos szempontból tűzne ki, de melyek a dolog természeténél fogva csak anynyira terjedhetnek, hogy az illetők, legközelebbi céljuk és előkészültségük mellett, azokra megfelelhessenek.

Az esetre, ha az Akadémia kívánsága teljesítésének ezen egyedül lehetséges módját elfogadni hajlandó volna, tisztelettel felkérném Nagyméltóságodat, hogy az Akadémiát az e tárgyban szükséges lépések sürgős megtételére felhívni szíveskedjék.

Átteendő a math. és természettudományi bizottsághoz.

216. A titoknak jelenti, hogy *Murmann Agoston* „Freia bolygó három első ellentéte kiszámítása” című értekezése a bírálók véleménye a következő:

I.

Murmann Augusztinak a „Freia bolygó három első ellentéte kiszámítása” című értekezése helyesen van elrendezve és gondosan kidolgozva. Csak az sajnálandó, hogy nyelve nehezen érthető és nem magyaros.

Ha a szerző értekezésének szövegét még egyszer átdolgozná, (ez kevés munkájába kerülne, mivel az értekezésnek nagyobb része számokból áll), azon esetre ugyanazt az Értesítőbe fel lehetne venni.

II.

A tárgy, mely ez értekezésben fordul elő, minden esetre nagyon érdekcsnek tekintendő annál inkább, minthogy csillagászati értekezések az Akadémia Értesítőjében csak igen ritkák; mind a mellett azonban meg kell jegyezmem, hogy igen kíváncs lett volna, ha Murmann Ágoston értekezésében bővebb, tehát világosabb, azaz könnyebben érthető magyarázatok fordulnának elő, és nem pusztán csak a számítás legvégsőbb eredményei; mert bizton állíthatjuk, hogy minálunk sok dilettans csillagászati tudós van, kiknek mindegyike nagy örömmel látta volna azon rendszert, mely szerint valamely bolygó pálya-elemei kiszámíttatnak. Azért is a bíráló véleménye oda járul, hogy ezen értekezés Murmann Ágoston csillagásznak visszaadassék azzal a megjegyzéssel, legyen szives ő ezen értekezést bővebben kidolgozni, hogy az valamivel tudományosabb alakot nyerjen, s ennek megtörténte után azt a m. t. Akadémiának újra eléterjeszteni.

Az értekezés visszaküldendő a szerzőnek.

217. A math. és természettudományi osztály jegyzője jelenti: hogy *Kruspér István* l. t. „Alsóbb Földmértan“ című s az Akadémiának kiadás végett benyújtott munkáját visszavette, hogy kinyomatását maga eszközölhesse.

Tudomásul vétetik.

218. Közöltetik *Nimbsgeru Kristóf* levele, melyben tudatja: hogy a kör körületének átmérőjéhez való viszonyát feltalálta, s teljes pontossággal meghatározta, továbbá ellenmond Koperniknak, Keplernek, Galiläinek, tagadja a földnek kettős forgását stb.

Az akadémiái szabályok értelmében mellőztetik.

Huszonnegyedik (philos. törvény- és történettudományi osztály-)ülés.

1868. június 22-dikén.

Horváth Cyrill t. t. helyettes elnöklete alatt.

220. *Henszlmann Imre* l. t. megismerteti *Kanitz F.* következő című munkáját: „Reise in Süd-Serbien und Nord-Bulgarien. Ausgeführt im Jahre 1864. Wien 1868.“ Egyszersmind a szerző nevében benyújtja a nevezett munka egy példányát, s indítványozza, hogy Kanitz F. úrnak az Akadémia köszönete nyilvánítássek, s hogy érdekes kutatásai folytatására serkentessék.

Helyesléssel elfogadtatik.

221. Ugyanaz bemutat egy „Irodalmi és építészeti Albumot“, melyet több velencei a XVI. század első felében készített, s mely jelenleg Zichy Ödön gróf birtokában van.

222. *Karácson Mihály* l. t. felolvassa következő czímű értekezését: „Buda vára a hunok idejében.“ Kivonata ez:

Kitűzött tárgyunk azon korra utal, mely a hajdani Aquincumot, a mai Ó-Budát, a hunok nagy királyának Etelének székhelyéül tünteti fel; azon viszonyoknak lehető felderítésére, melyek között Etelvára Budavár névre változott át. — Ezen kor rémületes gazdag volt a véres eseményekben, de szegény a tényeknek leírásában. — Megírták-e a hunok fajuknak történetét; nem tudjuk. De Priscus Rhetor, ki mint II. Valentinián császár által Eteléhez küldött követségnek jegyzője, Etele udvaránál hónapokig időzött, a hunok ünnepélyein jelen volt, tanúsítja, hogy a hunokat, áldomásos ünnepeiken, a hagyományos dallamok gyönyörködtették leginkább. — Oly nemzetek, melyek a történetet fegyverrel írják, élő szóval szállítják át nemzedékről nemzedékre az eseményeknek emlékét. Béla királynak névtelen jegyzője, és Kézay Simon ily hagyományok nyomán írták kronikáikat. — A történetiről az ős hagyományokat vezér fonallal nem használhatja, de nem veti el feltétlenül azokat; az ítésetnek feladata a tradíciókban a valót a valótlantól megkülönböztetni.

Most nevezett krónikásaink szerint Etelének székvárosa Ó-Budán volt; Etelének német alattvalói a várost Eczilburgumnak nevezték, a hunok Budavárnak. — Etele fivérét Budát meggyilkolta, mert az uralmi határt átlépte, Etelvárát a maga nevére Budavárnak nevezettette.*

Lássuk, mennyire van igazuk krónistáinknak.

Etelének királyi székhelye Ó-Budán volt.

Midőn a hunok Európában megjelentek, az egykor oly hatalmas római birodalom már hanyatlófélben volt, elegendő hadsereggel nem rendelkezhetett; a császárok a gyávák fegyveréhez, a cselszövényekhez folyamodtak, a hunok hűbéres népeit fellázították, a hunok között pártoskodást idéztek elő; Theotim püspök több hun törzsfőnököket a keresztény hitre térített, kik népeikkel a római császár birodalmában telepedtek le. ¹⁾

A lázítások, a hunok közötti izgatások mindannyiszor ismételtettek, valahányszor a hunok seregeiket délnyugoti Európa ellen megindították; Rof fővezér a bizancki fondorkodásokat megboszulandó, seregeit az Aldunánál összpontosította, a császárnak hadat izent; Bizancz reszketett e hírre, II. Valentinián császár fényes követséget menesztett Rofhoz, azt minden áron megkérlelendő; a békekötés iránti alkudozások helyéül Margus városa Alsó-Moesiában jelettetett ki. — Rof 434. évben meghalván, Etelére szállott a királyi hatalom; a híres margusi békekötés alkalmával 435-ik évben már Etelét látjuk a királyi hatalomnak

*) Béla király névtelen jegyzője, 1-ső fejezet.

Kézay Simon, 3. fejezet 4. §.

¹⁾ Hanzizius: *Germania Sacra* T. 1. p. 54. *Soromenes Libr. VII. cap. 25. s Hieronymus in epistola ad Laetam: Huni discunt psalterium.*

gyakorlatában ; Etele jelezte a béke-pontokat, melyeket a császárnak meghatalmazottjai következőkben elfogadtak, s esküvel megerősítettek :

1-ör nem csak az utóbbi, hanem az előbbi időkben is a császárhoz átszökött hunok kiszolgáltassanak.

2-or. A római foglyokért fejenként 8 darab arany fizetessék.

3-or. A rómaiak a hunok ellenségeivel szövetségre ne lépjenek, azokat sem tanácssal, sem másképp ne segítsék.

4-er. A hunok a romaiaknál vásárolhassanak.

5-ör. A császár az eddigi 350 font helyett évenként 700 font arany adót fizessen.

6-or. Az Alduna legyen a hunok és a rómaiak között a határ.

A békekötés első pontja azonnal foganatba vétetett, több hunok, s ezek között Mamma és Atakám törzs-főnökök kiszolgáltattak, kiket a hunok keresztire feszítettek. ²⁾

Etele az esküvel erősített béke által keleti Hunniát biztosítottnak vélvén, délnyugoti Európának meghódítását tűzte ki, a királyi hatalmat fivérével Budával megosztotta, a Tiszától a Dunáig terjedő tartományokat Budának uralma alá helyezte, magának a Tiszától nyugatra eső országokat tartván fenn. Ez időben, azaz 435-ik évben jellette ki Etele Aquincumot, a mai Ó-Budát, királyi székhelyéül, s nevezette azt Etelevárának ; valószínűleg akkor építtetett Budának, mint keleti Hunnia kormányzójának, székvárosa a tiszavidéki térségen, hol Etele 449. évben Budának halála után II-ik Valentinián császárnak követségét fogadta.

Több hazai íróink Etelének királyi székhelyét a tiszavidéki térségeken keresik ; Otrokcsi és Szabó Károly Jászberényt, Pray és Buday Ezsaiás Tokajt ; Dezericz és Mogyorosy Gyulát, Révész a Szabolcs megyei Ujvárost, tartják azon helynek, hol Etelének székvárosa volt volna ; mindegyik Priscus Rhetornak tekintélyére hivatkozik, ki a 449-ik évben Eteléhez küldött követségnek útját Bizáncztól, azon városig hol Etele a követséget fogadta, pontosan leírja ; e város távol volt a hegyektől, vidékén sem fa sem kő nem találtatott. ³⁾

Bármi érdekesek a fennevezetteknek értekezései, bár Priscusnak hitelessége ellen kifogás nem tétethetik : Béla király névtelen jegyzőjének és Kézaynak azon állításukat, hogy Etelének királyi székhelye Ó-Budán volt, meggyengítettnek nem látjuk ; fennevezett íróinkat Priscusnak ezen szavai ejtették tévedésbe „in vico illo ubi rex Attila morabatur“, a morabatur = tartózkodott szó nem állandó lakást, hanem ottani időzést jelent.

Etele 449-ik évben, keleti Hunniában a lázongást elfojtván, seregeit újonnan szervezvén, hosszabb ideig tartózkodott azon térségeken, hol a hun seregeknek zöme, a lovasság tanyája volt. — Az ős hagyomány Ó-Buda mellett szól, a Niebelungen Lied Krimhildát Eczelbur-

²⁾ Priscus Rhetor, Excerpta legat. pag. 32—36.

³⁾ Priscus, Excerpta L. p. 39.

gumban szerepelteti; a német írók Ó-Budát egész a 16-dik századig Eczilburgumnak nevezték, Hieronymus Rubens szerint Etele a hűbéres királyokkal Budán tanácskozott. ⁴⁾

Kétségen kívül helyezve látjuk, hogy Etelének királyi székhelye nem a tiszai térségen, hanem Ó-Budán volt.

A Buda név hun-magyar eredetü.

A Buda név már Mátyás király idejében vitatkozás tárgya volt; Galeot, Mátyás királynak könyvtárnoka, ama Buda nevű indus bölcstől származtatja, ki a Gynmo Brahma vallás szerzője volt. Ranzán Péter a Budinus Skyta népfajtól, — Béla királynak névtelen jegyzője szerint a Buda név magyar, Kézay szerint hun eredetű volna; Wernher a német Buad, Bél Mátyás és Podhradczky a szlav Voda szavakban vélik a Buda nevet felismerhetni.

Voltak-e a hunok között budista vallást követők, vagy Budinus nevű népfaj, nem tudjuk, de Galeot és Ranzan szerint a Buda név középzásiai eredetű; — Wernher megelégedett arról, hogy a németek Etelvárt nem Budának, hanem Eczilburgumnak nevezték; a mi Bél Mátyásnak és Podhradczkynak állításukat illeti, jellemző a szlav íróknál az, hogy bármi jelentéktelen védhelyeknek, váraknak neveihez hozzá illeszték a *grad*, *gród*, szavakat, mint Nograd, Visegrad, Légrad, Novigrad, Csernograd, Belgrad; Budát Vodugradnak Bél és Podhradszky a szlav íróknál sem olvasták.

Horvát István a Bud vagy Buda nevet magyar eredetűnek tartja, melynek értelme már kihalt; de tagadja, hogy a Buda név Etele fivéréből szállott volna át Budavárra, mert Etele fivérét a görög írók szerint nem Budának, hanem Bledának hívták. Horvát István ellenében megjegyezzük, hogy a görög írókat idegen nevek hangoztatására és írására nézve auctoritásnak el nem ismerhetjük; a görög írók igen el szokták ferdíteni az idegen neveket; ki ismerné fel a Salmucesben Álmost, a Jungus Chonia desben Joannes Hunyadit, ha a tárgy, melyről a görög írók beszélnek, meg nem magyarázná.

A Buda névnek közép ázsiai, és így hun-magyar eredete mellett Galeot és Ranzanon kívül igen döntőleg szól az is, hogy Buda minthelyiség vagy emberek neve, csak a magyar nemzetnél fordul elő; így p. o. Budafalva, Budatelke, Budfa, Budavár, Budamér, Budvár, Budavölgye, Mike Buda. Szent István királynak egyik udvari emberét, kinek tanácsára követtezett el a szerencsétlen Vazulon az irtóztató kegyetlenség, Budának hívták ⁵⁾; — a nagyváradi Regestrumban több régi okleveleinkben, Buda számtalanszor fordul elő, mint családi és mint keresztnév. A köznép egy kis vörös, feketén pettegetett bogarat Buda bácsinak nevez, a fiatal leánykák egy ily bogarat mutató-ujjokra tesznek s mind addig éneke-

⁴⁾ Praynál 161. lap.

⁵⁾ Thuroczy, Chron. XXXII, fej. 97. lap.

lik ezen szavakat „mondd meg nekem Buda bácsi merre megyek férjhez“, míg a bogár el nem repül; nem emlékeztet-e ezen monda a Galeot által említett bölcs férfira? a bölcsüket hajdan jóslóknak tartották; nem jelentet-e őseinknél is a Buda név bölcslet, jóslót?

Buda büntetlenül végeztetett-e ki a világból?

A görög írók Budának halálát Etele cseleinek tulajdonítják ¹⁾; Pray Eteleét vádolja, ki maga mellett egy második királyt nem tűrt; Bonfin szerint a szelidebb természetű Buda szemrehányásokat tett Etelenek kegyetlenségei miatt; ellenben Kézay, Turóczy és Desericz Budát hatalom-bitorlásról vádolják.

Nem szándékunk Eteleét Budának halálában büntetlennek nyilvánítani; de állítani merjük, hogy ha Buda Etele által, vagy beleegyezésével végeztetett ki, annak igen fontos, a hun birodalom érdekébe beható okai lehettek.

Mint fennebb említettett, Etele fivérével Budával a királyi hatalmat megosztotta; míg Etele 435-től 438. évig Galliában hadakozott, Buda kormányozta Hunniát: és mi történt ez idő alatt? Valentinián császár az akaczirok és amaldiokkal a hunok ellen szövetekezett, a császári seregek állítólag a margusi püspöknek vezénylete alatt betörték Hunniába, a hunok lázongtak, számosan szöttek át a császár hadseregéhez; és Buda mindezeket meg nem akadályozta; Etele a lázongásról értesülván, visszasietett Hunniába; a lázongás igen elterjedt, a veszély igen komoly lehetett, miután Etelenek csak 447. évben sikerült azt teljesen elfojtani, a meglazult fegyelmet visszaállítani.

Önként merül fel a kérdés: vajjon Buda nem rokonszenvezett-e a kereszténységre áttért hunokkal, a keresztire feszítetteknek Etele ellen boszút forraló rokonaikkal, nem vágyódott-e a keresztény hunokkal szövetekezve, s a bizanci császár segélyének reményében, az önuralomra, mint ezt nem csak az említett tények, hanem Etelenek a császárhoz küldött levele gyaníttatja, melyben a császárt avval fenyegeti, hogy ha a szökevények ki nem szolgáltatnak, az évi adó pontosan nem fizetetik, a hunok seregeit a császár elleni háborútól visszatartóztatni, ha akarná is, hatalmában nem lenne. *)

Valószínű, hogy a hadjárat alkalmával Buda ellen oly tények bizonyultak be, miszerint a hun főnökök Budának elítélését követelték. — De mind ezek csak Budát bár súlyosan terhelő, Eteleét mentő gyanúok, melyek alapján Budát a pártütésben bűnösnek, Eteleét Budának meggyilkolásában büntetlennek, határozottan nem állíthatjuk.

Etele hatalmának, Etele vára fényének magaslátán.

Budának halála után Etele az ellenséges keleti népfajok ellen kül-

¹⁾ Marcellinus Comes in Chro. ad VI. Consulatum Valentiniani: 445. év. —

*) Priscus, Excerpta.

dötte hadseregét, kik a bizanczi császárok által felbérelve annyszor nyugtalanították a hun birodalom keleti tartományait; ezen hadjárat alkalmával találtatott fel, s juttatott Etelének birtokába a kard, mely a Mars hadúr kardjának híreszteltetett; a hunok ezen kardot a legyőzhetetlenség jelvényének hitték, s hitőkben őket megerősítette a 447-ki hadjárat, mely alkalommal Theodosznak seregei tökéletesen megveretvén, Theodos a legterheesebb s lealázóbb békefeltételeket volt kénytelen elfogadni.

Ekkor állott Etele hatalmának azon magaslatán, melyen felül többé nem emelkedett; ekkor volt Etelvára székhelye azon hatalomnak, mely Európának sorsa fölött határozott; ekkor halmozattak fel Etelvárában évi adó, zsákmány, s hadi sarczként Európának kincsei, esengtek Európának fejedelmei béke s kegyelemért.

A hatalomnak is van netovábbja, melyen ha az elbizakodottság túlterjeszkedik, hanyatlásnak indul. Etele magát Európa urának tekintette; Marciant a keleti, Valentiniánt a nyugoti császárokat vasa ljinak tekintvén, követeket küldött hozzájuk ezen dölýfös izenettel: „parancsolum, hogy palotátad számomra készen tartsad;“ ürügyöket keresett a császárok elleni háborura, Valentiniántól nővérét Honoriát nőül s a nyugoti birodalomnak felét hozományul; Marcianustól az adóhátralékot fenyegetőleg követelte. Ha a népek kétségbeesésig sanyargattatnak közös ellenség által, felébred bennök az önérzet, megszűnik köztök a fenforgott viszály, egyesült erővel védik magokat. Aetius, ki ifjúságában a hunoknál mint tűz, később mint a visigot Alarichnak követje, majdan mint számüzött hosszabb ideig tartózkodott, a hunok szokásait, hadakozási módját jól ismerte, kibékeltette egymással a keleti és nyugoti császárokat, s őket a hunok elleni szövetségre bírta. Marcian és Valentinián tagadó válaszzsal küldötték vissza Etelének követeit.

Etele a Bosporustól az Atlanti tengerig elterülő keleti és nyugoti birodalmat egyszerre megtámadni eszélyesnek nem tartván, 451. évben Gallia ellen, melynek kormányzója s hadi főparancsnoka Aetius volt, indította meg 700,000 harczosból állott hadseregét, Châlons sur Marne vidékén találkozott a római seregekkel; irtóztató volt az öldöklés; Aetius déli Galliába vonúlt a csatatérről, Etele seregeivel visszatért Hunniába, mind a két fél nagy veszteséget szenvedett, győzedelmet egyik sem vívott ki.

Etele még a 451-ik évben Etelvárában hívta össze a hűbéres királyokat, a szövetséges népek főnökeit, velök Italia elleni hadjárat terve fölött tanácskozandó ¹⁾, 452-ik évnek első hónapjaiban indult meg az előbbinél nagyobb számú hadsereg, ellenállásra csak Aquilejánál talált, mely három havi ostromlás után bevétetett, s feldulatott; a hun seregek előzőnlötték felső Italiát, Valentinián császár fényes követség által, melynek szónoka Leó pápa volt, békéért esedezett, évi adót ajánlott; Leó pápának szívre ható szónoklata, s az egykor világhódító Rómának

¹⁾ Hieronymus Rubens Tom. I. L. 2.

megalázása, kielégítették Etelének dicsvágyát; seregeit visszavonta Hunniába. Ez volt Etelének utolsó hadjárata. 454-ik évben fényes ünnepélyre sereglettek össze Etelvárában fél Európának fejedelmei. Etele a csoda szépségű Ildikóval menyegzőjét tartá; de másnap a nászágyban vérében halva találtatott.

Etelváranak fénye elhomályosodott. Etelvára négy századon át az egymást üző barbár népfajok romboló dühének színhelye volt; míg Árpád 896-ik év körül fejedelmi székhelyéül választá, s nagy királyaink az előbbinél dicsőbb fényre emelték.

223. *Hunfalvy Pál* r. t. egyes részletek felolvasása mellett, megismerteti dr. *Kohut Sándor* főrabbi ily című értekezését: „A Talmud és a Parsismus.“ Kivonatban következőleg:

A tudós értekező ismeretes már a „Zeitschrift der d. morgenländischen Gesellschaft“ olvasói előtt olyan dolgozatairól, melyeket a Talmud- és ó perzsa vallásbeli fogalmak egyezéséről és különbségéről írt. Most hasonló tartalmu értekezést mutat be a magyar Akadémiának, s az olvasó r. tag annál örömebb ajánlkozik az értekezés előadására, mennél inkább meg van győződve az Akadémiának azon feladatáról is többi közt, hogy gyűjtője és organuma tartozik lenni a hazában nyilatkozó tudományosságnak, az által is a magyar tudomány és irodalom egyetemesítésén munkálkodván, egy úttal pedig kitartásra serkentvén azokat, kik még nálunk kevesebbé járatos vidékein honosak a tudománynak, de kiknek szorgalma igen nagyon pótolja a magyar tudománynak hézagait.

A *Talmud és parsismus* című értekezés előbb „bevezetési észrevételek“-ben a Talmud mivoltát ismerteti meg, miszerint abban sok idegen elem találtatik, melyek az angelologia, daemonologia és eschatologia tanaiba vágnak, s melyek többnyire perzsa eredetűek ugyan, de egyszersmind polemiaznak a perzsa eszmék ellen. A parsismus t. i. a két istenséget, az *Ahuramazdát* (Ormuzd) és *Agramainjusz* (Ahriman) istent vallja: ellenben a Talmud az egy istenséghez ragaszkodik szorosan. Innen magyarázható meg a jelenség, hogy a Talmudban előforduló perzsa eszmék nem tiszta perzsaságban jelennek meg, hanem az egyistenség hitéhez simulnak, s ha kell, a parsismust czáfolják.

Az értekezés szól I. az *angelológiáról*, II. a *daemonológiáról*, III. az *eschatológiáról*. Érdekes látni, mint idomúlnak a perzsa fogalmak és eszmék a Talmudban; de tanuságos is annál fogva, hogy ezen fogalmak a keresztény dogmákban is előfordúlnak. Régen pedig tudva van, hogy a keresztény dogmákra nem csekély befolyása volt a keletnek.

Bírálatul kiadatik *Ballagi Mór* r. és *Nagy Márton* lev. tagoknak.

224. *Fest Vilmos* r. t. következő című munkát nyújt be az Akadémiának „Die Regulirung des Plattensees. Meissner D. M. Wien, 1868“.

Köszönettel fogadtatik.

A
MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA
É R T E S Í T Ő J E.

*Huszonötödik (nyelv- és széptudományi osztály- egyszersmind összes)
ülés.*

1868. jun. 30-án.

Kubinyi Ágostont. t. helyettes elnöklete alatt.

226. *Szepesi Imre* l. t. ily című értekezést olvasott fel: „Jelen viszonyaink az ó-classicai irodalomhoz. II.” Kivonatban következőleg:

Gyakran hallunk még most is, hol boldog, hol boldogtalan kebelből ily kifakadásokat: Kár azért a szép latin nyelvért, hogy azt most vagy nem, vagy roszul tanítják az iskolákban; mi diákkorunkban már a harmadik, legfőlebb a negyedik osztályban jól beszéltünk latinul, most a kik a 8-ik osztályból kijönek, sem tudnak semmit.

De más most, más vala akkor a latin nyelv tanulásának célja, és e szerint különbözni kell a mostani tanmódnak az előbbtől: ha pedig különbözik, más gyümölcsöt kell hoznia. Most megszűnván a latin nyelv a tudományos közlekedés és közügyek vezetésének eszköze lenni, a classicusok tanulmányozásának fő célja azok megértése, és azon szép alaknak, mely irányukban mutatkozik, anyanyelvünkben ildomos utánzása. Csak ezek tanulmányozása által lehet anyanyelvünket a tökély fő fokára juttatni. De egyébkép is igen sok szépet és jót lehet belőlök tanulni, mire az életben nagy szükségünk van, és a mi különféle körülmények közt nagy szellemi hasznot hajthat.

Ne véljük pedig, mintha a classicusok megértése kisebb föladat volna azokénál, kik belőlök némi szólásmódokat szedegettek, hogy beszélgetés közt fölhasználhassák; sőt magasztosabb és fontosabb ezen föladat, és ugyan annyival nehezebb is. Valamely szerző tökéletes megértéséhez igen sok tudomány, és néha alig több évek során megszerezhető képesség kívántatik; egyébkép sok helyütt oly homályba jövünk, melyből ki nem bontakozhatunk.

Azért a classicusok tanodai értelmezésénél több dolgot kell szemügyre venni. Meg kell az ifjoknak mutatni, mi szép a régiekben, és mi utánzásra méltó. Minden classicusban kell, hogy e három pontra egyaránt figyeljünk: a) a gondolatra és általa kifejezett tárgyra; b) a gondolatok viszonyaira vagy rendezésre; c) a gondolatok előadásához és

rendezéséhez választott kifejezésre. E három pontban egyes nemzetek, valamint azok írói, nagyon eltérnek egymástól. Ezen különféleség okai részint a szerzőben, részint kivülről rejlenek. De ezeket minden előtt ki kell kutatni, mivel nélkülök sem a szerzőt megérteni, sem művéről helyes ítéletet hozni nem lehetne.

A classicusok értelmezésénél, mielőtt az egyes szokat vagy kifejezéseket kezdené a tanár fejtegetni, ismertesse meg a) jellemző életrajzban a szerző bel- és külviszonyait; b) ismertesse meg az egyes gondolatokat, valamint ezek viszonyait és rendezését; c) az egyes kifejezéseket mint öltönyt, melybe a tárgyak burkolvák. Előbb kell pedig a mű tartalmát és elrendezését, mint az egyes kifejezéseket ismertetni; mivel az ifjú nem azért tanulja vagy olvassa a classicust, hogy tartalmát kivegye, ehhez annyi meg annyi fordítás által könnyebben juthatna; hanem hogy a mi benne szép, feltűnő, sajátos és meglepő, kiismerje. Kell tehát, hogy előbb rövid tartalmát tudja meg, és azután teljes lélekkel és figyelemmel a külalak szépségén csügghessen.

Tehát csak a szerző és tárgy megismertetése után menjen a tanár az egyes szók és kifejezések megfejtésére: mutassa ki azok erejét, életrevalóságát, czélszerűségét, üdőségét, és ama virágokat, melyeket egyik vagy másik kifejezés tartalmaz. Okadatulja, ha lehet, azok választását, mutassa ki egész szépségökben azon szólásmódokat, melyekbe a szerző gondolatait öltöztette. Hozza ezekkel kapcsolatba a bírálat elveit is, melyek folytán az egész mű jelleméből a részek értékére, és az összes elrendezésből a különzetes szépségekre vonjanak következtetést.

Ily bevezetés a classicusok olvasásába magában foglal minden előnyt. Ez vezet oda, hogy a mi a classicusokban szép, az elavúlt imitatói modor mellőzésével, utánozzuk: ez füremíti az ifjak szellemét, finomítja ízlésüket, ránczba szedi gondolataikat. Egyszersmind bő következtetéseket szolgáltat, az élő nyelvekben nagy sikerrel felhasználhatókat. A leendő bírálót pedig oda vezeti, hogy az alsóbb rendű szóbírálattal a magasabb tárgybírálatot egyesítse. A készülő irodalmárt anyanyelvében követendő helyességre és hibátlanságra segíti föl. A növendékeket általában oda juttatja, hogy az ó-classicusok olvasását és tanulmányozását oly szükségesnek ismerjék el, hogy a nélkül kiművelésüket a tökély lehet ő fokára éppen nem emelhetnék.

Hogy a növendék az eddig mondottakat elevebben átérze, szükséges őt írásbeli dolgozatokban is gyakorolni. Ezek nélkül a classicus nyelvek berszerkezetét föl nem foghatná, és szépségeik közül sok kikerülné figyelmét. Gyakorlatok anyagául először a latinból áttett szoros fordításokat kell választani: ezekből lassan a szabadabbakra lehet átmenni; végre eredeti szabad fogalmazásokra. De ezeket nem lehet korán bízni a tanítványra, mert így majdnem mindegyik külön szójárást képez, mely azután sokszor egészen hibás és latintalan, mit közönségesen a latin beszélgetéseknél lehet észrevenni. Az eredeti vagy önálló kidolgozásra is az anyag az ó-kr életéből veendő; de ne legyen valamely

bülesészeti vagy elvont tárgyú föladat. Az önálló és szabad fogalmazási föladatoknak soha se szolgáljon alapul valamely élő nyelven készített előminta, mert ez ismét csak fordításra szolgáltatna alkalmat.

A javítás mestersege szigoruan követeli, a) hogy abban nagy gondal és szigorral járjunk el, minthogy a növendék mindent, mi kijavítva nincs, hibátlanak tart; b) hogy ne idomítsunk mindent bizonyos alakzat (σχημα) szerént; sőt hagyjuk helyben, ami egymás mellett hiba nélkül megállhat; c) ne elégedjünk meg azzal, hogy csak kijelöljük mi hibás, hanem adjuk a hibák okát is. Minden bajmócz-eljárás (pedantismus) akadályoztatja a nyelv szabad kezelését, mely magának mindenütt, a mennyire határai kiterjednek, teljes jogot igényel. Távozzék el azon balhiedelem, miszerént az irányban mindent utánózhatni. A javító simúljon az íróhoz, fogjon vele kezét a nélkül, hogy magát tévútra vezetetteté; sőt ha az irányzó azon van, terelje őt az egyenes ösvényre. Minden ember ön-sajátságával érez és gondolkodik; más sem nem érezhet, sem nem gondolkodhatik helyette: azért saját-szerűen ír is mindenki. Valamint különbözik Cicero érzülete Tacitusétól: épen úgy válik el annak irálya amazétól. De ez hason jog és igazsággal minden íróról és műszerzöröl mondható és mondandó. Legnagyobb előrelátás szükséges annak meghatározásához, vajjon a latinoknál dívott nyelvszokás vagy szólásmód-e valami vagy nem? Ha e kérdés forog fönn, ennek eldöntéséhez egyetlenegy, a classicusokban előfordúlt, hely elvitázhatlan és közérvényü bizonyítványt szolgáltat.

Ha a gyakorlatok egyenkinti javítása valamely osztályban lehetetlen vagy hasztalan munka volna: a következő javítási mód mutatkozik még eddig leghasznavehetőbbnek. Vegyen a tanár az egész mintegy 40—50 példányi tömegből elő tizenkét példányt, vegyítve a kitünőbbekét a gyöngébbekével; javítsa ki ezeket teljesen, és csináljon belőlök kivonatot a hibák okadatolásával. Ily 12 példányban majdnem minden foglaltatik, a miben az egész osztály hibázhatott. Ez által egy általános áttekintést nyer a tanár a lehetőség fölött. Adja vissza a tanodában a többiek gyakorlatát, és midőnma 12 példány eredményét előadandja, fejtse meg a hason érteményü (συνώνυμα) szók természetét az egyeztetésre s főleg a szóvonzatra nézve; derítse föl az idevágó nyelvtani és irány-szabályokat. Azután javíttassa ki tanítványai által saját munkájokat, följegyeztetvén az okokat az írat szélén. A kijavítás után azonnal nézzen meg néhány gyakorlatot a nem látottak közül, kijelentvén, hogy a tett javításra a leendő gyakorlatnál különösen fog figyelni. A mi akkor a tett javításon kívül még hibásnak mutatkoznék, az legyen különös vizsgálat tárgya.

Ily eljárás által el van foglalva az egész osztály; a közjavításnál érdekekkel viseltetik; figyelme, szorgalma kellően van hangolva: holott az egyesek gyakorlatai javítása mellett a többiek unatkoznának, és az idő, ezen legdrágább kincsünk, szétforgácsoltatnék.

Tanár nélkül is lehet fordítási gyakorlatokat és ugyan nagy haszonnal üzni. Ilyenkor a tanár helyét maga a szerző foglalja el. Vegyük pél-

dául Cicero levelei vagy beszédei szoros fordítását elő, s vigyük azt vissza latinra. Ezen fordításnak az eredetivel teendő egybevetése különféle vizsgálatokra szolgáltat alkalmat, és igen tanulságos. A mely eredményhez így öngondolkozásunk által jutottunk, az becses és biztos birtokunk: s annál tisztább lesz fölötte örömünk, minél nagyobb vala a szépre s jóra törekvésünk. — Ezen munkálatnál csak azon egy mellőzhetlen hiány forog fön, hogy a visszafordításnak az eredeti szövegtől lehető elütését, ki a nyelvtanban nem egészen alapos, nem képes okadatolni. Azért ily gyakorlatok csak érettebbek számára valók, mert végre is a minek okát adni nem tudjuk, az vak eltalálás műve ugyan, de tudomány nem lehet.

227. *Télffy Iván* l. t. a következő czim alatt értekezett: „Adalékok az attikai törvénykönyvhöz.”

Az értekező jelentvén, hogy *Corpus Juris Attici* czimű munkája elhagyta a sajtót, szőnyegre hozott néhány kérdést, melyekben eltér mások véleményétől. Értekezésének, melynek czíme: *Adalékok az attikai törvénykönyvhöz*, rövid kivonata ez:

Az idézési határnapra nézve téves ama vélemény, mintha Athénben az alperest öt nappal a kereset beadása előtt kellett volna megidézni. — Az állami főkinestárnok csak négy, nem pedig öt évig viselhetette egymásután hivatalát. És a *penteteris* nem öt, hanem négy évi időtartamot jelent. — Egy műszó a római jogban azt bizonyítja, hogy Cicero korában a görög ἥτα-t i-nek ejtették ki. Hogy az ἥτα nem tartotta meg eredeti é-hangját, ennek az oka a legtermészetszerűbb átmenet az é-ből az i-be. Így például a régi magyar, *tanét, feketét, szabadét, enyhét, ahétatos, alég, aprét*, ma már *tanít, feketít, szabadít, enyhít, úhítatos, alig, aprít*.

Hogy ez így történt a görögöknél is, bizonyítja Plato *Cratylusa*, hol Socrates azt mondja, hogy már sokan a dagályos é-t i-nek hangoztatják. Akár miként hangzott is tehát első behozatala korában az ἥτα, azt a történelmi tényt nem lehet elvitatni, hogy már a régi görögök korában dualismus uralkodott e betű kiejtésében, s hogy nem sokára i-hangja teljesen győzött az é-hangja fölött.

Együttal az értekező azt is előadta, hogy 1864-ik évi november 18-án a francia *Académie des inscriptions et belles lettres*, egy szavazat kivételével, egyhangulag elsőséget adott a görög nemzeti kiejtésnek az úgynevezett *erasmusi* fölött, melyet mint fictiót, mint hamisat kárhoztatott; s örömet fejezte ki Télffy Ivánhoz intézett levelében, hogy ő is egy véleményben van a francia Akadémiával.

Az értekezés további tartalma az, hogy e jogszabályt: *a törvénynek nincsen visszaható ereje*, már az athéniek alkalmazták, valamint azt is, hogy *a későbbi törvény eltörli az előbbi*.

Az athéni archonok névjegyzékét tetemesen szaporította; mert mig Hermann Károly Frigyes az archonok névjegyzékét 496-tal Kr. e. kezdi, és 292-vel Kr. e. végzi, az alatt az előadó névjegyzéke 683-mal Kr. e. kezdődik és 125-tel Kr. e. végződik.

Arra a kérdésre, vajjon volt-e Athénben a gyermekek tanítóinak állami fizetésük, némely körülményekből következtetést vonva igennel felel az előadó.

Vége megmutatja, hogy a mai telekkönyvhivatalhoz hasonló intézet már az athéniéknél is létezett.

228. Ugyanaz „Corpus Juris Attici, Graece et Latine“ (1868) című munkája 2-ik kötetét a M. T. Akadémiának felajánlja.

Köszönettel fogadtatott.

229. A titoknok felolvassa a vallás és közoktatási m. k. minister f. é. május 25-ki 377-ik számú leiratát, melyben tudatja, hogy a M. T. Akadémia f. é. ápril 23-iki felterjesztése következtében, b. Benst külügyminister urat megkereste, hogy Magyar László akadémiai tag holléte és sorsa iránt, az angol és portugalliai kormányok útján, a kellő kutatásokat fogantatosítsassa.

Tudomásul vétetik.

230. Ugyanaz felolvassa a vallás és közoktatási m. kir. minister f. é. június 15-ki 7402-ik számú tudósítását, melyben közöltetik: „hogy az 1840. VI. t. cz. 11. §-ának érvényessége felül az igazság- és belügyminister urak egyetértő nyilatkozata alapján“ a magyar- és erdélyországi nyomdászok hatóságilag felszólítottak, hogy a nálók megjelent vagy megjelenendő munkák egy-egy példányát a M. T. Akadémiának pontosan beszolgáltassák.

Öröndetes tudomásul vétetik.

231. *Rómer Flóris* l. t. részéről jelentetik, hogy Schwabenau Antal lovag, nyugalmazott felső ausztriai alkormányzó, 42 darabot számláló, 1585 és 1592 közt, többnyire magyar nyelven írott levél-csomagot küldött a M. T. Akadémiának.

A becses levélgyűjtemény köszönettel fogadtatott, s ez az adományozó úrral is közölni fog. — A levelek egyelőre beiktatás végett, az akadémiai kéziratárba tétetnek, s innét használatul átteendők a történettudományi bizottsághoz.

232. *Rómer Flóris* l. t. jelenti, hogy közbenjárására, özvegy *Ráth Károlyné* bold. férje mintegy 25—30 folio kötetnyi eredeti és másolt okmánygyűjteményét a m. t. Akadémiának ajánlkozza.

Az Akadémia köszönetét fejezi ki e gyűjteményért, mely *Ráth Károly* nevé alatt fog az akad. kéziratárban őriztetni.

233. Olvastatott *Csanak József* f. é. június 2-án érkezett levele, melyben tudatja, hogy Debreczen városában „Emlékkert-társulat“ létesült, melynek czélja: „az út közelebből érdeklő eszméknek, lángelméknek, emlékszobrokat emelni;“ egyszersmind jelenti, hogy a nevezett társulat, már a múlt évben állított az 1849-ki aug. 2-ki csatában elesett hősöknek emlékkövet, legközelebből pedig Csokonay Vitéz Mihály költőnek rendelt, Izsó magyar szobrász által, érez emlékszobrot, melynek három oldalról felvett fényképét küldi az Emlékkert-társulat nevében a M. T. Akadémiának.

Köszönettel fogadtatott; s ez a nevezett társulattal közölni is fog.

234. Közölni fog dr. *Kélli Károly* f. é. június 24-én Pesten kelt levele, melyben jelenti, hogy barátai társaságában a fehérmegeyi Csóka nevű várrom lejtűjén, f. é. jun. 1-ső napján, nyugatról vakító villám fényű meteor-esést látott, melyet néhány percz után mennydörgésszerű moraj követett. E tüneményt ajánlja a M. T. Akadémia figyel-

mébe azon megjegyzéssel, hogy a meteor, miként később értesült, Pesten, a kegyes rendiek épülete körül esett volna le.

Átteendő a természettudományi osztályhoz.

235. A titoknok felolvassa a magyar orvosok és természetvizsgálók f. é. jun. 10-ki levelét, melyben az Akadémia nagymélt. elnöke felkérte, hogy a folyó évi aug. 24—29-ig Egerben tartandó nagygyűlésen személyesen megjelenni, úgy szintén a M. T. Akadémia kebeléből kinevezendő küldöttség által a nagygyűlést becses jelenlétével és tudós közreműködésével támogatni méltóztassék.

A társulat helybeli pénztárnoka felkérte, hogy szíveskedjék azon akadémiai tagok névjegyzékét, kik a XIII-ik nagygyűlésen megjelenni óhajtanak, az akadémiai titoknokkal közölni.

236. Ugyanaz jelenti, hogy id. *Mándy Péter* beküldé 29-ik közleményét a *Nagy-szótárból* hiányzó szavakról, és 34-ik — az utóbetűkre figyelmeztető szók — közleményét.

Áttétetik a szótár szerkesztőjéhez.

237. Olvastatott nagymélt. *Haynald Lajos* kalocsai érsek, t. t. megválasztását köszönő, f. é. junius 3-án kelt, s a nagymélt. elnök úrhoz intézett levele.

Tudomásul vétetik.

238. Közöltetett dr. *Pančič József* külföldi lev. tag szintén megválasztását köszönő f. é. junius 8-ki Belgrádon kelt levele.

Tudomásul szolgál.

239. A titoknok jelenti, hogy gr. *Zay Károly* beküldé a m. t. Akadémiának „Magyar ministerium“ című röpiratát.

Átteendő az akadémiai könyvtárhoz.

240. *Kubinyi Agoston* t. t. az akadémiai könyvtárnak következő című munkával kedveskedik: „A Magyar Nemzeti Muzem korszakai, különös tekintettel a közelebb lefolyt huszonöt évre. Előadja Mátray Gábor. Pesten 1868.“

Köszönettel fogadtatott.

241. *Thaly Kálmán* l. t. benyújtja Cav. *Damiano Monni* ily című munkáját: Inaugurazione a Gorgonzola Della Lapide Monumentale Perla Battaglia Vinta Dai Milahesi Contro Re Enzo Figlio Di Federico II. Imperatore Nel 1245. Milano 1868.“

Köszönettel vétetett.

242. A titoknok bemutatja az 1868-ik évre szóló akadémiai Almanachot, s ez alkalommal felemlítve azon nehézségeket, melyek az Almanach ily késő megjelenésével járnak, jelenti, miszerint annak idején indítványba hozandja, hogy az akadémiai Almanach kinyomatása ne tétessék függővé a határozatlan idejű nagygyűléstől.

A titoknok addig is, míg e tárgyban újabb határozat fog történni, felhatalmazta azon előkészületek megtételére, melyek az akadémiai Almanach és Naptár megjelenését már a jövő 1869. elejére lehetővé teendik.

243. Ugyanaz jelenti, hogy a cs. kir. birodalmi Földtani-intézettől, a new-orleansi tud. Akadémiától, a hallei tanuló ifjúság magyar körétől, és Demidoff Anatol hercegtől, a nyert m. t. akadémiai kiadványokért részint köszönő, részint elismerő térítvények érkeztek.

Tudomásul szolgál.

244. A titoknok jelenti, hogy a M. Tud. Akadémiához az 1868-ik évi május

25-től ugyanazon évi június 30-ig a következő ajándék-, csere-, és köteles példányok érkeztek :

I. Testületektől.

Déli szláv Akadémia. Zágráb. Rad. Knj. III.

Königl. Bayerische Akad. der Wissenschaften. München. Sitzungsberichte 1867. II. B. 4. H. 1868. I. B. I. H.

Verein für Naturwissensch. Nagy-Szeben. Verhandlungen und Mittheilungen. 1867. No. 10. 11. 12.

Kais. Akad. der Wissensch. Bécs. Anzeiger 1868. No. 12. 13. 14.

Accademia della Crusca. Florenz. Vocabolario degli Accademici della Crusca A—Buturo.

Verein für Siebenbürgische Landeskunde. Nagy-Szeben. a) Jahresbericht für 186⁶/. b) Archiv. VII. B. 3. H. VIII. B. I. II. c) Programm des evang. Gymnasiums in Schässburg für 186⁶/. d) Programm des Gymnasiums A. C. zu Hermanstadt für 186⁶/. und 186⁶/. e) Programm des evang. Ober-Gymnasiums in Bisztritz für 186⁶/. und 186⁶/..

Société Numism. Belge. Bruxelles. Revue. Tom. VI. Livr. 3.

Académie R. des Sciences. Bruxelles. a) Bulletins. Tom. XXIV. b) Mémoires couronnés et autres mémoires. Tom. XIX. XX. c) Mémoires couronnés et mémoires des savants étrangers. Tom. XXXIII. d) Annuaire. 1868.

Szerb Tudós Társaság. Belgrád. Glasznik Knj. VI.

Ángol kormány. London a) Trade accounts (foreign countries) for the two months ended 28 et 29. Febr. 1866, 1867. 1868. b) Ugyanaz : for the three months ended 31-st March. 1868.

Magy. kir. pénzügyministerium. Buda. Diwald : A magyar birodalom álladalmi erdőségei kezelésének eredményei 1867-ig.

M. kir. földmivelés ipar és keresk. ministerium. Pest. Keleti : A telekadó és kataster.

K. K. Statistische Central-Commission. Bécs. Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik. XIV-er Jahrgang 3—4. H.

Mozson megye bizottsága. Óvár. Major : Mozson megye államrajza.

Tiszai vasút-társaság igazgatósága. Bécs. Protocoll der zu Wien am 30-ten April 1868 abgehaltenen 12-ten ordentlichen Generalversammlung der Actionäre.

Engedélyezett ingóság-raktár. Pest. Erste Pester Kunstauktion von Oelgemälden etc. beginnend am 2-ten Juny 1868.

II. Magánosoktól.

Szepesi Imre I. t. Pest. Vota pro felici partu augustissimae Dominae Elisabethae Hungarorum Reginae (2 péld.)

Csanak József. Debreczen. Csokonay szobrának 3 fényrajza.

Spech Lajos. Kalocsa. De plantis epitome utilissima Petri Andreae Matthioli. Francofurti ad Moenum 1586.

Dr. Panđić József k. l. t. Belgrád. a) Prvi deo Zoologija. b) Zsvi peszak u Szrbiji. c) Safran. d) Ptice u Szrbiji. d) Ribe u Szrbiji. e) Flora u Oko lini Belgradskoj, f) Mineralogija i Geologija. g) Plantae Serbiae rariores. Decas I. II.

Podhradczky József r. t. Buda. A pannonthalmi apátság alapító levelét nem készítették az ottani szerzetes férfiak.

Hunyady Jenő l. t. Pest. Bólyai : La science absolue de l' espace.

III. Koteles példányok.

Mihalik István nyomdája. Selmecz. Erdészeti Lapok. Hetedik évfoly. IV. V. füz.

Emich Gusztáv nyomdája. Pest. a) Az 1865-ki országgyűlés képviselő házának jegyzőkönyve. III. köt. b) Az 1865-ki országgyűlés képviselő házának irományai. III. köt. c) A magyar földhitelintézet kimutatása, 1863. jul. 1-től 1867. decz. 31-ig. d) A magyar-schweitz gyár-társulat alapszabályai. e.) Az első magyar bányászati társaság alapszabályai. f) Ländliche Briefe über die bürgerliche Ehe. g) Notabeln und Congress. h) Századok, A m. történelmi társulat közlönye. II. évfolyam 5. füzet. i) Michelet után Lövei. Klára : A tenger. k) A gleichenbergi gyógyhely. l) Szulik József költeményei. m) Ifj. Emich Gusztáv : A kis lepkegyűjtő. n) Fasciculi ecclesiastici. Fasc. 4. 1868. o) Zádor János : A római katakombák. p) Az országos közép-tanodai tanár-egylet közlönye 1. évfoly. 2—3. füz. q) Mária énekek füzére. r) Krotky : Csoda látvány karácson éjjelén.

Leitner, Kunossy és Réthy nyomdája. Pest. A Romániában lévő ausztriai consularis hatóságok és starosziák ismertetése.

IV. Akadémiai kiadás.

Értesítő. 1868. 6. 7. sz.

Természettudományi Értekezések XII. sz.

Törvénytudományi Értekezések. V. sz.

Huszonhatodik (philosophiai, törvény- és történettudományi osztály-) ülés.
1868. jul. 6-án.

Kubinyi Ágoston t. t. helyettes elnöklete alatt.

246. *Haberern Jonathán* l. t. ily czim alatt értekezett : „Mutatvány Aristoteles fordításából.” Kivonata ez :

A legjelesebb erők az élet vasárnapjáért fáradoznak ; a vasárnap, lényegére figyelmeztetvén az embert, irányt ad a hétköznapi munkálkodásnak, a vasárnap szelleme átlengi a hetet, s szabályozza annak menetét.

A nyüzsgés-pezszés-, az alkotás idejében az emberiség mindig azok felé fordult, kik szirten állva nyugodt kézzel az irányjeleket feláldítótták. Plato Sokrates társaságába kerülvén, költészeti kísérleteivel fe

hagyott, s átment a bölzsészetre. Schiller keblének hevét Kant az ítélő tehetségről szóló művében hűsítette, s gondolatilag meggazdagított.

Nem mondhatjuk korelőttinek, ha az, ki szerény lakot épít, mindjárt kertescskének való helyet mér ki, s ha az, ki palotát rak, egyszersmind sétányoknak megfelelő tért jelez ki. — Nem tartjuk korelőttinek, a nemzetnek azon buvár gondolatjait előadni, ki a valódiságot szemmel tartván, a változó államalakok közt az állam célját kimutatta, és kimondotta, hogy az állam feladata az egyest és az összeséget erényre segíteni, s észszerű és erkölcsi élet által boldoggá tenni.

Aristoteles politikáját hozom, semper cum philosophicis graeca conjunxi. A szövegre nézve meg kell említnem, hogy annak megállapítása körül Götting nagy érdemeket szerzett magának; egészen Bekkert követtem, Stahlr javításaival és Spengel módosításaival, több helyütt engedtem Kappnak is, Lindaur változtatásait inkább szelleműsáknak mint szűkségeknek találtam.

St. Hilaire a könyvnek rendét megváltoztatta, én a berlini kiadás rendét megtartottam, mert ezt maga Aristoteles állította fel. Az Ethika Nikomachea utolsó pontjaiban igéri, hogy előbb is elődeinek politicus nézeteit fogja tárgyalni, azután tudományosan fogja kimutatni, hogy mi tartja az államokat s mi teszi tönkre, végre a legjobb államról, annak törvényeiről s intézményeiről fog szólni. Ezt a gondolatmenetet találjuk a régi rendben; s ezen körülmény, s még inkább Forchhammer érvei által, melyekben kimutatja, hogy így egész helyeket kellene kitörölni, megcáfoltnak nézzük St. Hilaire-t.

A műnek három szakasza van; az első *szemlélődő*, s a harmadik könyvvel végződik; a második szakasz *elméletileg* gyakorlati, s a hatodik könyv végéig terjed; a harmadik *alkotó*, s két könyvet foglal magában. Hogy a munka nincsen befejezve, azt a régi magyarázó is érezte, mert a nyolczadik könyv végére ezt írta: Reliqua hujus operis in graeco nondum inveni; de kitetszik a nevelési értekezésből is, mert a mostani műben a három nevelés-oktatási kérdés közül csak egyet oldott meg Aristoteles.

Az *első* könyvben elsorolja az állam elemeit, megkülönbözteti a családot az államtól s az oekonomikát a politikától, s az állam fogalmát adja.

A *második* könyvben elődeinek nézeteit bírálgatja, jelesen Plato köztársaságát s a régi törvényhozók tételeit, s kimutatja, hogy a fenálló alkotmányok nem felelnek meg a legjobb alkotmánynak, tehát Sparta, Kreta, Karthago alkotmánya sem.

A *harmadik* könyvben kérdi: ki tulajdonképen a polgár, s vajjon a jó polgár és a jeles ember erénye azonos-e? Azután a hat államalakot fejtegeti, hármat helyesnek nevez, s helyes a monarchia, az aristokratia, és a köztársaság, hármat pedig tévesztettnek, s ez a tyrannia, az oligarchia, és a demokratia. De a helyes alakok sem felelnek meg a legjobb alkotmánynak, mert egy sem tekint arra, hogy az összeséget az erényre juttassa, szellemi és erkölcsi jelességet csak nevelés és oktatás által lehet elérni.

A *negyedik* könyvben említi, hogy az élet valóságában a tévesztett alakokkal is találkozunk, s nem mondhatjuk, hogy egyenlően rosszszak, azért ezeket is kell vizsgálni.

Az *ötödik* könyvben kimutatja, hogy a tévesztett alakok kicsoda lázadásoknak vannak kitéve. Ott áll a kilencedik fejezet, mely a tyrannisról szól, s melyet Macchiavelli nagyon tanulmányozott.

A *hatodik* könyvben az oligarchiák és demokráciák kormányzásának szervezéséről foglalkozik.

A fennálló viszonyok méltánylása után, művének fő céljához fordul, s a *hetedik* könyvben a legjobb alkotmányt tárgyalja, a *nyolczadik*ban pedig főleg a nevelésről beszél.

Tusakodtam magammal, vajjon kalászszedést tartsak-e, vagy összefüggő nagyobb szakaszt mutassak be; végre arra határoztam magamat, hogy a *hetedik* könyvet terjeszszem elő, s bátor vagyok az osztály figyelmét felkérni.

247. *Lázár Kálmán* gr. I. t. felolvasta *Lőw Lipót* értekezését: „A zsidó esküőről“.

248. *Toldy Ferencz* r. t. a történelmi bizottság f. é. július 4-kén tartott ülésének jegyzőkönyvéből jelenti a bizottság azon indítványát, hogy az osztály által elnök ö nagyméltósága kéressék fel: a Török-Magyar-kori Történelmi Emlékek érdekében a cs. udv. könyvtár némely codexei (Flügel Catal. 330, 334. 1324—31. 1338. és 1354. sz.) kölcsönadatásának kieszközlésére.

Elfogadtatik.

249. Ugyanazon jegyzőkönyvből közöltetik, hogy a vallás és közoktatási minis-ter, összes ülés útján kéressék fel: néhai *Jászay Pál*, 30 kötetből és 7 kötegből álló, s az említett tag által, többnyire az udv. titkos levéltár eredetijeiről sajátkezüleg lemásolt okmánygyűjteménye megvételére akár a n. Muzeum akár a M. T. Akadémia számára.

Elfogadtatik.

250. Ugyan *Toldy Ferencz* r. t. felolvassa *Mircse János* úr velencei működéséről, illetőleg historiai emlék-küldeményeiről szóló, s a nmélt. vallás és közoktatási minis-teriumnak benyújtott első évnegyedi jelentését.

„A M. T. Akadémia tört. bizottsága két küldeményben a következőket vette:

1. Andreas Michael major de Confinio S. Juliani 1119-ben kelt végintézetének kivonata, melyből kitetszik, hogy követül vala a Doge által küldve II. István királyi udvarába. — Ez első s eddig ismeretlen neme egy velencei követségnek a m. udvarnál.

2. Kilencz kivonat a Liber Plegiorumból, Magyarországot illető 1222-től 1226-ig.

3. Huszonegy db. követi utasítás a m. kir. udvarban levő velencei követek számára, névszerint 1349, 51, 56, 64, 79-ből Lajos-, 82, 83, 85 Mária, úgy Mária és Erzsébet, 86 Mária és Zsigmond, végre 1388 Zsigmond kir. melletteihez; a Liber Secretorumból.

4. A Consiglio dei dieci itélete 1357-ből, egy a magyar nádorral Velence ellen conspiráló velencei alattvaló ellen.

5. Mátyás király harminczöt levele a pápához 1475 és 1490. közti időből, eredetiekből.

6. Tizenhat levél 1480—92 évekből, a pápától, Beatrix királyné, Friderik cs., Corvin János, Ujlaki Lőrincz s másoktól.

7. Második Ulászló király tizenkét levele a pápához; három még cseh király korából 1472, 84, 87, de Magyarországra vonatkozó, a többi 1490, 91, 92, 93, 97 és 98-ból.

8. Levelek s naplók Martinuzzi történe téhez 1545—1551, az Archivio Generale di Venezia könyvtárából.

9. Bethlen Gábor teljes diplomatiái viszonya Velenczével 1621-től 1627-ig, az *Espositioni dei Ambasciadori* és a *Deliberationi del Senato* kötetekből.

E küldemények 202 ívet tesznek, s így a tömeget tekintve teljesen kielégítők három óra: a tartalmi értéket tekintve a bizottság kinyilatkoztatja, hogy *várakozása messze túl van haladva* ez emlékek ritka történeti fontossága és érdekessége által. A régibb korokra tartozókon kívül nem halgathatja el a bizottság, hogy a Bethlen történetére nézőket örvendező megdöbbenéssel szemlélte; általok *egy új és nem sejtett világ nyílik meg*, nem csak a magas politika terén, melynek ez acták színvonalára emelkednek, hanem a nemzetgazdászatra néző adatokra néve is, melyek a magyar és erdélyi ipar és kereskedés ismertetésére is világot vetnek.

Ha Mircea úr képes legyen gyakrabban így nevezetességekkel gazdagítani történetünket, úgy szerencsét kíván a bizottság Excellentiádnak azon elhatározásához, mely szerint hazánkfiát ez ügyekben Olaszországban megbízni méltóztatott. Egyszersmind pedig havi részleteinek a folyó évnegyedre (jul.—sept.) is kegyes utalványozását kéri a bizottság.

Tudomásul szolgál.

251. *Horváth Mihály* r. t. figyelmezteti az osztályt *Nádasdy Ferencz* Pottendorfban egykoron lefoglalt s még néhány év előtt a bécsi Hofkriegsrath épületében őrzött családi levéltárára, egyszersmind indítványozza, hogy e becses iratok megszerzésére, ellenőri úton lépések tétessenek.

Elfogadtatik.

252. A titoknak felolvassa az Archaeologiai bizottság f. é. jun. 23-án tartott hatodik rendes ülése jegyzőkönyvének 69-ik pontját, melyben jelentetik, hogy a vallás és közoktatási ministerium, az ó-budai római régiségeknek, a m. nemz. Muzeumba való átszállítására 250 forintot utalványozott.

Tudomásul van.

253. Olvastott ugyanazon jegyzőkönyv 73-ik pontja, melyben közöltetik, hogy a vaskuti halmok kutatására alakult bajai részvényes társulat a bizottmánynak jelentést tett az ásátások eredményéről, s köszönetet szavazott *Rómer Flóris* l. t. azon szakavatott részvételéért, melylyel az ásátások folyama alatt közreműködött. — Továbbá, hogy a nevezett társulatnak az archaeologiai bizottság részéről köszönet nyilvánított azon hazafias áldozatkészségért, melylyel ez ügyet felkarolta: egyszersmind felkérte, hogy a halmok dulását gátolni, s a bizottság küldöttjét *Rómer Flóris* l. tagot további kutatásaiban támogatni sziveskedjék, mely célra a bizottsági pénztárból előlegesen 100 ft. utalványoztatott.

Tudomásul vétetett.

254. Olvastott ugyanazon jegyzőkönyv 74-ik pontja, mely jelenti, hogy *Szeremlén* (Pest megye) folyó évben több érdekes cserepet fedeztek fel, melyek *Ádám*

József ref. lelkész által, *Rómer Flóris* 1. tagnak lemásolás végett átengedettek, s hogy a bizottság, a nevezett lelkész úrnak, valamint a községnek, köszönetet szavazott azon készségeért, melyet ez ügyben tanusítottak.

Tudomásul szolgál.

255. Közzétett a nevezett jegyzőkönyv 76-ik pontja, melyben a bizottság elhatározza, hogy működései és mozgalmi megismertetésül, indíttassék meg a közönség számára egyelőre 500 példányban ily című közlöny: „A M. T. Akadémia Archaeologiai Értesítője,” melynek szerkesztésével *Rómer Flóris* 1. t. bízott meg.

Helyeseltetik.

.

MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA

É R T E S Í T Ő J E.

Huszonhetedik (math. és természettudományi osztály-) ülés.

1868. július 13-án.

Érdy János r. t. helyettes elnöklete alatt.

257. *Than Károly* l. t. előadta az 1866-dik évben Zsigmondy Vilmos bányamérnök úr által Harkány helység mellett Baranya megyében megnyitott artesi forrásvíz és az abból kitóduló gázok vegyi vizsgálatának eredményét, kivonatban következőleg:

A forrás 24 óra alatt 70,000 akó vizet szolgáltat, melynek hőmérséke $50^{\circ}1$ R. = $62^{\circ}6$ C. fok. A forrás nyílásán kitóduló víz a robajjal fel-tolakodó gázok nagy mennyisége által forrni látszik. Égő gyertya által a gáz közvetlenül a víz felett meggyújtható, hol az egy ideig magától tovább ég, midőn a víz idestova szökdelő kékes lángba borúl. A víz faj-súlya 20°C -nál 1,00076. Sajátságos balzsamos zamattal bír, mely rész-ben a szénélegkéneg gáztól származik, ugyanazon légneemtől, melyet előadó ezelőtt egy évvel fedezett fel és az akadémiái Értesítőben megismer-tetett. — A víz a bele állított tárgyakat kéreggel vonja be, mely szénsavas mész és magnesia, továbbá kovasav és annyi szabadkénből áll, hogy e kéreg tűzbe tartva meggyúlad és kékes lánggal ég.

A víz kristálytisztá, egy csepp curcupapiron beszárítva gyengén égvényes hatást mutat. A lehűtés után 5—6 óra múlva záp tojásszagot vesz fel, mert a szénélegkéneg benne felbomlik kénkönenyre és szén-savra $\text{COS} + \text{H}_2\text{O} = \text{CO}_2 + \text{H}_2\text{S}$. A felfőzésnél kissé megzavarodik, mi által szénsavas mész és magnesia válnak ki.

A melegforrásvíz savanyu ezüstoldattal csekély mennyiségű barna csa-padékat ad. Zárt edényben lehűtve savanyu ezüst- és cadmium-oldatok-kal semmi csapadék nem áll elő, ha a víz sokáig nem állott; ammoniák-kal égvényesítve azonban rögtön előállnak az illető színes csapadékok. Nitroprussidnatrium magában semmi változást nem mutat, csupán égvé-nyesítés után festi ibolyaszínré a vizet, mi azt bizonyítja, hogy égvényes kénfém nincsen jelen. Köneny vagy szénsav folyam által a vízből a kén kiűzhető. E kísérletek kétségen kívül helyezik, hogy a forrásvíz-

ben a kén sem kénkömény, sem kénfém alakjában nem foglaltatik, hanem az egészen mint szénélegkéneg van jelen.

Az elemzés eredménye a következő összeállításokban van kifejezve:

A harkányi víz vegyelemzésénél nyert eredmények.

1000. s. r. vízben egyenérték százalékok.

Tevőleges alkatrészek	Natrium . . .	0,1610 . .	59,35	} = 100
	Mészeny . . .	0,0552 . .	23,40	
	Kalium . . .	0,0386 . .	8,36	
	Magnesium . . .	0,0097 . .	6,85	
	Strontium . . .	0,0052 . .	1,01	
	Lithium . . .	0,0004 . .	0,53	
	Mangan*) . . .	0,0016 . .	0,50	
Szénsavsókb.	{széneny . . .	0,0363 . .	51,34	} = 100
	{éleny . . .	0,1452 . .	—	
	Chlor . . .	0,1199 . .	28,67	
Kovasavsókb.	{kovany . . .	0,0298 . .	18,03	
	{éleny . . .	0,0510 . .	—	
Bórsavsókb.	{bór . . .	0,0017 . .	1,34	
	{éleny . . .	0,0051 . .	—	
	Jod . . .	0,0070 . .	0,47	
	Brom . . .	0,0014 . .	0,15	

A nem illó részek összege . . . 0,6693

Félig kötött és szabad szénsav . . 0,3782 145,75% egyenérték

Szénélegkéneg 0,0241 6,81% " "

A szokásos mód szerint sókká összeállítva.

1000 r. ben. 1. polg. fontban.

Szénsavas natrium .	Na ₂ CO ₃ . .	0,2061 . .	1,583	szemer.
Kovasavas natrium .	Na ₂ SiO ₃ . .	0,1297 . .	0,996	"
Bórsavas natrium .	Na BO ₂ . .	0,0105 . .	0,081	"
Chlornatrium . . .	Na Cl . .	0,0483 . .	0,371	"
Chlorkalium . . .	K Cl . .	0,0735 . .	0,564	"
Chlorkalium . . .	Li Cl . .	0,0027 . .	0,021	"
Chlorcalcium . . .	Ca Cl ₂ . .	0,0437 . .	0,336	"
Chlormagnesium . .	Mg Cl ₂ . .	0,0341 . .	0,262	"
Jodmagnesium . . .	Mg T ₂ . .	0,0077 . .	0,059	"
Brommagnesium . .	Mg Br ₂ . .	0,0016 . .	0,012	"
Szénsavas magnesium.	Mg CO ₃ . .	0,0007 . .	0,005	"
Szénsavas mész . .	Ca CO ₃ . .	0,0986 . .	0,757	"
Szénsavas strontium .	Gr CO ₃ . .	0,0088 . .	0,068	"
Szénsavas mangan *) .	Mn CO ₃ . .	0,0033 . .	0,025	"
A nem illó részek összege		0,6693 . .	5,140	"

*) Aluminium és vas nyomokkal.

Félig kötött és szabad szénsav 1 literb. 191,94 k. cent. 5,88 k. hüv. 1. B -ban
 Szénélegkéneg , „ . 8,274 „ 0,274 „ „
 Ezen szénélegkéneg-mennyiség a víz állása után ugyanakkora térfogat kénkönenynyé H_2S alakul át.

A forrásból kiömlő gázok vegyalkata.

Szénélegkéneg	COS	0,46 térf.
Szénéleg	CO	1,70 „
Köenny	H_2	9,71 „
Szénsav	CO_2	18,24 „
Légeny	N_2	20,58 „
Methylköenny (mocsárlég)	CH_4	49,31 „
		100,00 „

A fönnemlített alkatrészekon kívül találtattak még a harkányi forrásban, *ammoniak*, melyben, úgy látszik, a köenny egy része szervi gyökök által van helyettesítve, továbbá jelentékenyebb mennyiségű szervi anyag, melyben az illékony zsírsavak közül a hangyasav és vajsav volt kimutatható.

A harkányi ásványvíz ezen eredmények szerint az égvényes és kénes hévizek közé tartozik. Különösen jellemző alkatrészei a szénélegkéneg és a viszonylag túlnyomó mennyiségű szénsavas natriumon kívül a kovasavas natrium, végre a jód- és bromtartalom, melyek az összes sómennyiségnek mintegy $1\frac{1}{3}$ százalékát teszik.

258. Ugyanaz felolvasta *Lengyel Béla* orsz. gazd. intézeti vegytanár következő czímű értekezését: „A szulini savanyúvíz vegyelemzése“. Kivonata ez:

A szulini forrás Sáros megyében a Poprád bal partján fekszik, körülövezve magas meredek hegyek által. Két kút van egymás közelében, melyek mindegyike alkatban és sajátságaiiban megegyező vizet szolgáltat. E kútak egyike északra, másika ettől délre fekszik, az elsőnek átmérője 21, az utóbbiké 22 hüvelyk, mélységük 3–4 láb.

A víz szikla talajból bugyog fel, és pedig 24 óra alatt mintegy 80 akó közép-számítással. Azonban a víz mennyisége a külső viszonyokkal változik; ugyanis ha a Poprád megárad, vagy ha vidéken nagy esőzések vannak, úgy a források több vizet adnak ugyan, de az csipősségére nézve nem közelíti meg a szárazság alkalmával kifolyó vizet.

A források mindegyikéből nagy mennyiségű gáz ömlik ki, mely fel fogva kaliumhydrat által tökéletesen elnyeletik, miből következik, hogy az tiszta szénsav. A szénsav fajsúlya nagyobb lévén a levegőnél, — a kútakban meggyűlik, és ezekben 15 hüvelyknyi réteget képez a víz tükre felett.

A víz frissen merítve tiszta, átlátszó, pár órai állás után megzavarodik és üledéket rak le, mely vasat, calciumot, magnesiumot és szénsavat tartalmaz. Ha a víz hevítettik, megzavarodik és nagy mennyiségű

gázt bocsát el. A frissen mérített víz oly csipős, hogy egy ivó pohárral egyszerre kiinni lehetetlen.

Az elemzési munkálatok közül a forrásnál a következők tétettek:

1.) A víz és a külső levegő hőmérséke egyidejűleg észleltetett két hőmérőn. A víz hőmérséke 9.5°C ., a levegőé 18.2°C -nak találtatt.

2.) A kutakban összegyűlt szénsav vastag réteget képez a víz fölött; ennek vastagsága következőleg puhatoltatott ki: Egy rúdon egy gyertya úgy volt megerősítve, hogy azt a rúd mentében ide-oda lehetett tolni; a gyertya meggyújtatott, és a rúd bele állítatott a kútba. Az égő gyertya most addig tolatott lefelé, míg elaludt. A gyertyabél és a rúd nedves része közötti távolság adta a szénsavréteg vastagságát; ez $15''$ -nek találtatt.

3.) Az összes szénsav mennyiségének meghatározására megmért mennyiségű víz chlorbarium oldat és ammoniak megszárt elegyével kevertetett.

4.) A vízben oldott gáz, melegítés által kiűzetett, és felfogva kalium-hydrattal hozatott érintkezésbe; *tökéletesen elnyeletett*, minél fogva az tiszta szénsav volt.

10 liter vizet szárazra pároltam be. A maradékban a minőleges elemzés ismert módszerei szerint a következő alkatrészek találtattak:

a) *tevéleges alkatrészek*. Lithium, kalium, natrium, calcium, magnesium, vas és mangan;

b) *nemleges alkatrészek*. Kovasav, chlor, szénsav, bórsav és phosphorsav, az utóbbinak csak nyomai.

Az elemzés eredménye a mellékelt két táblából látható.

A szulini ásványvíz vegyalkata.

I. Dr. Than Károly egyet. vegytanár által ajánlott
mód szerint összeállítva:

a.) *tevéleges alkatrészek*.

	1000 gr. vízben	egyenérték százalékokban
Lithium . . .	0,0216	5,101
Natrium . . .	0,9618	54,696
Kalium . . .	0,0665	2,224
Calcium . . .	0,3297	21,517
Magnesium . . .	0,1383	15,069
Vas . . .	0,0213	0,998
Mangan . . .	0,0061	0,395

}=100

b) *nemleges alkatrészek.*

	Chlor	0,0707	2,603	} = 100	
a kovasavsókban	{ kovany	{ 0,0192	SiO ₃		1,421
	{ éleny	{ 0,0324			
a bórsavsókban	{ Bór	{ 0,0087	BO ₄		1,036
	{ éleny	{ 0,0253			
a közönyös szénsavsókban	{ széneny	{ 0,4355	CO ₃		94,940
	{ éleny	{ 1,7429			
szerves anyag		0,7266.			

Ezekon kívül előfordúlnak a vízben kis nyomai a bariumnak, kénsavnak, phosphorsavnak és vajsavnak.

A nem illó alkatrészek összege a szerves anyag elpusztítása után találatott 3,7597.

Az egyes alkatrészekből kiszámított összeg (a vas mint vaséleg, a mangan mint mangánelécséleg számítva) 3,7771.

A félig kötött szénsav súlya 1000 gr. vízben 1,5968.

A szabad szénsav súlya 1000 gr. vízben 2,9995.

A szabad szénsav térfogata 1 liter vízben 9,5°C-nál 1523,97 C. C.

A víz fajsúlya 19,5°C-nál 1,0063.

II. Az alkatrészek a szokásos mód szerint

sókká alakítva.

	1000 s. r. vízben	1 font vízben.	
szénsavas lithium	0,1141	0,864	szemer
szénsavas natrium	2,2153	17,020	"
bórsavas kalium	0,0519	0,405	"
szénsavas kalium	0,0719	0,548	"
szénsavas calcium	0,8233	6,321	"
chlormagnesium	0,0935	0,725	"
szénsavas magnesium	0,4006	3,076	"
szénsavas vasélecs	0,0441	0,339	"
szénsavas mangánelécs	0,0128	0,098	"
kovasav	0,0415	0,318	"

Ezen kívül előfordúlnak a vízben a barium-, kénsav-, és phosphor-savsók, továbbá a vajsav nyomai.

A nem illó alkatrészek összege a szerves anyag elpusztítása után találatott 3,7597 28,874 szemer

A számolt 3,7771 29,008 "

A félig kötött szénsav súlya 1,5968 12,363 "

A szabad szénsav súlya 2,9995 23,036 "

1000 térfog. vízben

1 font vízben

A szabad szénsav térfogata 9,5°C. 1523,97 térf. 80,63 köbhüvelyk.

A víz fajsúlya 19, 2°C-nál 1,0063.

Mint a fönebbi táblákból, különösen az elsőből látható, e víz fő

alkatrészeit a kettő szénasavas natrium, a szénasavas mész, a szénasavas magnesium és a szénasavas vasélecs, továbbá nagy mennyiségű félig kötött és szabad szénasav képezik, minél fogva ezen víz a vasas savanyúvizek közé sorolandó.

259. *Akin Károly* l. t. „Apróbb Közlemények“ cím alatt, a következő jelentést olvasta fel:

Visszatérve Párisból, sietek a t. Akadémiának bemutatni az akadémiai könyvtár birtokában levő D' Alembert Dynamicájának ama példányát, melyről tagtársunk Hunyady úr már az idén rövid jelentést tett. Érdekes talán megemlíteni a körülményeket, melyek folytán e munka s annak különös becsé az akadémiai könyvtárban felfedeztetett.

Midőn tavaly a t. Akadémia egy physicusnak munkálkodásra tért nyitott, szükségesnek látszott tudakozódni az akadémiai könyvtár természettudományi osztálya mibenlétéről. Römer úr, ki ez osztály berendezésével foglalkozott, akkoriban Párisban levén, magamra vállaltam, mint a t. Akadémia alkalmassint a könyvtárnok úr múlt évi jelentéséből tudja, a physikai, chemiai és matematikai könyveket kiválasztani, s rationalis systema szerint berendezni. Ez alkalommal szerencsém volt több munkára találni a könyvtárban, melyek ottléte nem sejtetett vala; de sajnálattal kellett észre vennem, hogy még az elhunyt akadémiai elnök által legújabb időkben kieszközölt vételek alkalmával is, több hiányos s nem könnyen kiegészíthető munka szereztetett meg.

Ezekkel foglalkozván, lapozgattam egy nap D' Alembert matematikai munkáiban, melyekből egy tökéletes példány előfordult; s akkor esetleg azt vettem észre, hogy abban a kötetben, mely a *Traité de Dynamique*-t foglalja magában, az oldalak szélén nem egy kézirati jegyzék olvasható. E jegyzetek s egyéb kézirati nyomok, természetüknél fogva, azon gondolatot gerjesztették bennem, hogy e példány minden valószínűséggel D' Alembert sajátja volt, s ő maga által láttatott el az említett kézirati jegyzetekkel; azon czélból tudniillik, hogy a második kiadás ki-nyomatásánál azt manuscript gyanánt használja. Ezen gondolat még az által is támogatva lett, hogy még más ugyanazon sorhoz tartozó s D' Alembert munkáit magában foglaló kötetek, nem jegyzeteket, de, mint később tapasztaltam, a czimlapokon D' Alembert rövidített névalírását mutatják fel. Pesten nem levén alkalom a dolgot tovább kutatni, tavalyi párisi utazásom alkalmával megmutattam a szóban levő munkát Bertrand úrnak, ki ismerve D' Alembert írását, gyanításomat általjában pártolta, sőt a kéziratot magának D' Alembertnek tulajdonította. Megjegyzendő, hogy a sokszor említett jegyzetek oly ritka kicsiny írással vannak írva, hogy szabad szemmel csak egyes szavakat lehet olvasni; mindamellett, összehasonlítva a munkát D' Alembert Dynamicájának egy második kiadásbeli példányával, már a legelső alkalommal meggyőződhettem, Bertrand úrral együtt, azon tényről, hogy a nyomtatott 2-dik kiadás pontosan megfelel a nevezett 1-ső kiadásbeli példányban tett jegyzeteknek, s egyéb correcturáknak. A megjegyzések száma, s hossza már abból látszik, hogy a

mennyire most emlékszem, D' Alembert *Dynamicája* 2-ik kiadása harmincz s egynehány oldallal többől áll mint az 1-ső kiadás; míg a correcturák pontossága abból kitünik, hogy azok nem csak a paragraphus-számok, de még bizonyos szavakban a betűk kicsinyekre való változtatására is vonatkoznak.

Már a legelső megvizsgálás alkalmával még az a fontos tény is kiderült, hogy az említett kézirati megjegyzések nem tökéletesen, hanem csak részint találhatók nyomtatva a munka 2-ik kiadásában. Ez a körülmény leginkább Bertrand urat arra bírta, hogy a szóban levő kötetet a párisi Akadémiának bemutassa, s annak megfontolását ajánlja, vajjon a benne foglalt kézirati jegyzetek nagyobb s könnyebben olvasható alakban lemásolása nem volna e kívánatos a tudomány érdekében. E kérdés megoldása egy akadémiai bizottságra ruházott, mely, mint a lemásolás s egyszersmind nagyobbításra legcélszerűbb modort, a photographiát választotta, s ez irányban próbákat is csináltatott. Azokból az tűnt ki, hogy a munka nagy formája (4-ed rétt) s a megjegyzések sokaságánál fogva, a photographiai nagyobbított lemásolás jelentékeny összegre rugna, tehát egyáltalában lemondottak a tervről, míg talán D' Alembert vagy *Dynamicája* vagy összes munkáinak egy új kiadása alkalmával annak kivitele sürgetős lenne. Ily célra a tud. Akadémia bizonyára kész lenne a nevezett munkát újra átengedni, s most sem rosszalandja, hogy e kincs létét s hollétét a tudós világgal megismertetni bátorkodtam. Végre megemlítendő, hogy a kötet, valamint D' Alembert egyéb az akadémiai könyvtárban levő munkái, a gf. Teleki-féle alapítványhoz tartoznak.

Végte ré van szerencsém bemutatni egy photographiát, mely ama Newton-féle levelek egyikét ábrázolja, melyek felett, mint még egyéb autographák felett is, a párisi Akadémiában a lefolyt hónapokban oly hosszú s még be nem végzett vita támadt. Bírom e photographiát Charles úr szíveségéből, a ki, mint tudva van, e vitában fő szerepet visel.

A másolat köszönettel átteendő az akadémiai kézirattárba.

260. Szabó József r. t. felolvassa a mathem. és természettudományi bizottság f. é. június 8-iki ülése jegyzőkönyvének 5-ik pontját, melyben jelentetik, hogy Hazslinszky Frigyes és Kalkbrenner Károly lev. tagok küldetésökben eljárva, megtekintették Vinokocén Schulzer nagy mykologiai kéziratait és rajzait, s hogy ezekről már tettek szóbeli jelentést, mely legközelebb írásban is be fog nyújtatni a M. Tud. Akadémiának.

Tudomásul van.

261. Olvastatott ugyanazon jegyzőkönyv 6-ik pontja, mely jelenti, hogy az 1867. ki Közlemények utolsó ívei nyomtatnak; egyszersmind megjegyzi, hogy a késedelem, a kevés erővel rendelkező és szerfelett elfoglalt nyomdának tulajdonítandó.

Tudomásul vétetik.

262. Olvastatott a nevezett jegyzőkönyv 7-ik pontja, melyben Ormódy Bertalan Szabolcs megye első aljegyzője jelenti, hogy a megye orvosai Dr. Farkas és Dr. Szabó Dániel évnegyedes orvosi jelentéseiket csak az ő módorukban küldendik, fel lévén teendőik sokasága miatt meutvo azon teheről, hogy az Akadémia által küldött ívek szerint tegyenek

észleleteket. — A bizottság sajnálva vette e jelentést, s a jó akarat megköszönése mellett az íveket és a küldött utasítást visszakérendőknek határozza.

Tudomásul vétetik.

263. Olvastatott ugyanazon jegyzőkönyv 10-ik pontja, melyben a bizottság jelenti, hogy az idei leszállított budget nem engedvén egy külön szolga felvételét, ki a physikai teremekben szükséges tisztogatást és segítséget a kísérleteknél megtenné; ennélfogva az akadémiai cselédek valamelyikének igénybe vételét indítványozza.

Véleményadás végett ez ügygel *Tóth Lőrincz, Hunfalvy Pál, és Szabó József* rendes tagok bizatnak meg.

264. Olvastatott a mathem. és természettudományi osztály-értekezel, f. évi jul. 8-án tartott ülése jegyzőkönyvének 1-ső pontja, mely a „kelet-ázsiai expeditio“ ügyében, *Szabó József* osztály-értekezleti jegyző ide mellékelt emlékiratát, elfogadás és felterjesztés végett ajánlja a M. T. Akadémiának.

Nagyméltóságu Báró akadémiai elnök úr!

Méltóztatott f. é. junius 7-én 8348. sz. alatt a földmivelés, ipar és kereskedelmi m. kir. minister úr értesítvényét megküldeni, mint választ az Akadémia emlékiratára, melyben ez a megindítandó kelet-ázsiai expeditióhoz három vagy legalább is egy természettudós csatolását kéri.

Ezen értesítvényben kiemeltetik *először*, hogy az expeditio kiviteli módzatairól tartott tanácskozmányokban annak kizárólagosan diplomatikai és kereskedelmi jelleg adatott.

Mondatik *másodszor*, hogy a hajón csak is a diplomaticai s kereskedelmi missióhoz elkerülhetetlenül szükséges egyének találjanak elhelyezést, s ilyenek Magyarország részéről csak négyen vannak: egy diplomata s három kereskedelmi egyén.

Említetik *harmadszor*, hogy a meglátogatandó országokban tendő kutatás nagyobb horderejű és új eredményeket már azért sem mutatna fel, mivel ez országok már többször tétettek tüzetes tudományos vizsgálatok tárgyává, mely eredmények könyvekben a közönség rendelkezésére állanak, és mivel az expeditio egész tartama alatt az általa meglátogatandó helyek megválasztásában és az ezeken való időzésben nem fog nyújtani sok lehetőséget a tudományos buvárlatra.

Végre *negyedszer* késznek nyilatkozik a földmivelési, ipar s kereskedelmi minister úr, ha kívánatosnak látná az Akadémia, az expeditio magyar tagjai számára kidolgozott utasításokba oly kérdéseket is felvenni, melyeket az Akadémia tűzne ki, de a melyek csak annyira terjedhetnek, hogy az illetők legközelebbi céljok és előkészültségek mellett azokra megfellehessenek.

Szabadjon mindenek előtt ezen pontozatokra egyenkint tenni megjegyzéseket.

Először is, sajnálja az Akadémia, hogy a tudomány emberei az előtanácskozásokban mellőztettek, és hogy egyéb szakbeli férfiak által határoztatott el, hogy a tudomány az expeditióból kizárva legyen.

Másodszor, épen azon időben, midőn az Akadémiával tudattatik, hogy a tudomány emberei számára a hajón hely nincs, a hivatalos s egyéb lapokban felhívás intéztetik olyanok számára, kik mint önkényesek akarnak az expedícióhoz csatlakozni. Ha a lapok ezen vissza nem vont állítása való, úgy az Akadémia előtt valóban nem világos, hogy miként lehet ez utóbbi felszólítást a hely nem létével megegyeztetni.

Harmadszor, az Akadémia figyelemztetik a meglátogatandó országok természettudományi literatúrájára, és a lehetetlenségre, valamit tenni ilyen expeditio alkalmával. Itt legelőször is szabadjon azon nyilatkozatot tenni, hogy az Akadémia illető tagjai előtt azon vidékek szintén ismeretesek, sőt az is tudva van, hogy a kereskedelmi viszonyokról anynyi foglaltatik azokban, hogy valóban nagy érdemeket szerez a mostani expeditio, ha újat sikerül neki hozzáadni; de szabadjon még hozzá tenni azt is, hogy az Akadémiától igen elemi dolog lett volna egy tudományos expeditiót hozni javaslatba azon tájak leírására, *ezt az Akadémia a beadott emlékiratában szóval sem érintette, hanem azt kérte, hogy egy-két természet-buvárnak engedtéssék meg a csatlakozás azon célból, hogy terményrajzi s nevezetesen növénytani s állattani tárgyakat gyűjtsenek.* Tehát a Muzeu-maink számára történnendő gyűjtés volna a feladat, nem pedig leírása s költséges munkákban kiadása a bejárt tájak természettudományi viszonyainak. Azon nagy nemzetek, hol a természettudományok becsülése a társadalom minden rétegét áthatotta, s ha sem mulasztják el bár mily csekély expedícióhoz adni egy-két gyűjtőt, s míg a kiadott könyvek közbirtok, a gyűjtött tárgyak mindenkor csak saját muzeumaik tulajdona maradnak, s ezek azok által lesznek világhírűekké. Ilyen alkalmak oly kiválólag hivatvák a muzeumok emelésére, hogy a magyar szakférfiaknak is lehetetlen fel nem szólalni, s az expeditio intézőit arra meg nem kérni, hogy azt a tudományra nézve meddőn nem hagyni törekedjenek.

Az expeditio rövid ideig tartózkodik egy-egy helyen az igaz, de azt a tudomány embereire kell bízni, hogy miként bírják céljaikra felhasználni; s itt a szakemberek válasza az, hogy vannak módok, melyek kellő felhasználása mellett lehet oly eredményre jutni, mely a költséget s a reá fordított fáradságot bőven megjutalmazza.

Végre, a földmivelés, ipar és keresk. ministor úr azon ajánlatát illetőleg, hogy, ha az Akadémia kíváncsának látja, tüzzön ki természettudományi kérdéseket, mérve az expeditio kereskedelmi nagytagjainak képességéhez s idejéhez, nem válaszolhatunk egyebet, mint hogy valamint a ministor úr a diplomatikai és kereskedelmi dolgokat természettudósokra nem bízna, úgy igen füresza volna az Akadémiától, ha azt, mire tudományosan és gyakorlatosan kiképezett szakembereket kiszemel, reá-bízhatónak mondaná olyanokra, kik abban nem jártasak. Ennélfogva az Akadémia ezen ajánlatot megköszöni, de használatba nem veheti.

Ezen megjegyzések után az Akadémia még az utolsó perczen is ismétli kérését, mely oda megy ki, hogy ne szalasztassék el ezen először nyíló nagy alkalom természetrajzi tárgyak gyűjtésére, melyek Muzeuma-

inkat oly módon emelhetik, mint semmi más mód nem. Hogy a bécsiek nem gondolnak a gyűjtésre, könnyen belátható. Nem régen jött meg a Novara, s a nagybecsű tárgyak feldolgozásával az utazásban részt vett tagok még mindig el vannak foglalva; de szabadjon hozzá tenni, hogy a Novara expedítio is élő példa arra, hogy mily kincsnek tekintetik a hozott természettudományi gyűjtemény: azt Bécs egészen a saját intézeteinek tartotta meg, s ámbár általános birodalmi vállalat volt, tehát Magyarország pénze is ment reá, azért még sem sikerült Muzeumunknak a dolgot oda vinni, hogy neki is jusson valami belőle.

Az Akadémia egészen részletesen oda formulázza kérését, hogy *Xántus János* úr az Akadémia lev. tagja, egy általa választandó praeparator társaságában küldessék ki.

Xántus úr bírja a világutazási nyelvekből az ángolt és spanyolt. Vagy ő esztendeig folyvást nagyszerű tudományos gyűjtéseket csinált, melyekkel Washingtonban a Smithson-intézetet s Pesten Muzeumunk gyűjteményét emelte annyira, hogy a mi Muzeumunknak európai fontossága az állattani szakban csak azóta van. Ezen tevékenységének és hivatottságának jelességét az Egyesült Államokhoz tett nyomtatott jelentésben a Smithson-intézet több éven át kiemelte (szabadjon itt csupán egyre hivatkozni „Annual report of the board of regents of the Smithsonian Institution for the year 1860. 48 és 67. lapon), s a külügyek titkára (Seward) azzal ismerte el, hogy Xántus urat 1862-ben Mexicóban manzanilloi consulnak nevezte ki, hol ő mint ilyen működött is, míg halálos betegsége eltávozásra nem kényszeríté.

Az Akadémia ezen küldöttje, úgy hiszszük, consularis s kereskedelmi dolgokban s tapasztaltsága által a világ-körutakban (különösen a kelet-ázsiai tenger országait is látta már) csak javára lehetne az egész expediciónak; s bizton hiszszük, hogy ha hely van még fentartva, ez nagyobb előnnyel adatnék neki, mint valamely kezdőnek.

Ennélfogva nagyméltóságodat, mint az Akadémia elnökét s mint a közoktatás ministerét, kinek a muzeumok ügye bizonyára lelkén fekszik, ismételve kérjük, legyen kegyes ezen ügyet a földmivelés, ipar és kereskedelmi ministernél hathatósan pártolni, nehogy szomorúan azt legyünk kénytelenek regisztrálni, hogy az első alkalom egyéb világtájakról Muzeumaink számára oly kipróbált jelességű egyén által gyűjteni, a ministerium által nem csak hogy meg nem ragadtatott, hanem az Akadémia, s a mint értesülve vagyunk, a Magyar Nemzeti Muzeum kérése ellenére is visszautasítatott.

A válasz elfogadtatik, s felterjesztése, úgy [a] mint benyújtatott, az Akadémia részéről elhatároztatik.

265. Olvasatott ugyanazon jegyzőkönyv 4-ik pontja, melyben jelentetik, hogy *a Nagy Károly* felett tartandó emlékezésére Kondor Gusztáv l. t. kérését fel.

Helyeseltetik.

266. Olvasatott a nevezett jegyzőkönyv 6-ik pontja, mely szerint *Zerlein* úr német nyelven írott értekezésének megbírálására *Balogh Kálmán* l. t. ajánlkozott.

Tudomásul vétetik.

267. Ugyanazon jegyzőkönyv 6-ik pontjában közzétetik, hogy a bécsi geológiai társulat az Akadémia által megrendelt, s Magyarországon 1867-ben eszközölt felvételeket tartalmazó összesen 10 sectiót tevő térképeket megküldötte, melyekért a hozzá csatolt számla szerint 58 ft. 20 kr. utalványoztatott.

Tudomásul szolgál.

268. A titkoknok jelenti, hogy *Živojnovic István* úr f. é. jul. 6-án Karlovitzból egy ismeretlennek tartott növényt küldött a M. T. Akadémiának.

Átteendő a természettudományi osztály-értekezlethez.

Huszonnyolczadik (philos. törvény- és történettudományi osztály-) *ülés.*

1868. *julius 20-án.*

Érdy János t. t. helyettes elnöklete alatt.

270. *Hunfalvy Pál* r. t. felolvassa *Hoffer Endre* görög nyelvtanár „Herodotus megismertetését“, egyszersmind bemutatja „Halikarnassosi Herodotus Muzsái (I—X)“ ugyan *Hoffer Endre* által eszközölt magyar fordítását, s ennek megbíráását ajánlja az Akadémiának.

A bemutatott fordítás megbírálásáról összes akadémiai ülés fog határozni.

271. Ugyanaz jelenti, hogy dr. *Ignatius*, a helsingforsi finn irodalmi társaságból küldött statistikai bizottság elnöke, a M. T. Akadémiát, statistikai kiadványaira szorító, csereviszonyra kéri fel.

A csereviszony megállapítása összes akadémiai ülésre utaltatik.

272. *Szepesi Imre* l. t. felolvassa *Nagy Márton* l. t. értekezését ily czím alatt: „A gyakorlati neveléstan története.“ — Kivonata ez:

Azon viszonyok közül, melyekről a gyakorlati neveléstan szól, a ház és iskola azok, melyekhez minden történelmi vizsgálódások csatlakoznak. Különösen a keresztény világban többé vagy kevesebb előtérbe lépő iskola történelmi kérdemény (problema) a legtágasabb kiterjedésben. Önerthetőleg, minden fajú iskola lehet tárgya a történelmi vizsgálódásnak.

Az életforma, melyet a nevelési gyakorlat lényegileg meghatároz, eredetileg az atya és anya által közösen felállított viszony. Es így a nevelési életviszonyok történelmi vizsgálódására a kiviteli pont könnyen feltalálható. De, minthogy emberi viszonyok természete szerint a családok nagyobb számának a nevelésen kívül még egyéb életfeladatokat is kell megoldaniok, a munka felosztása szükségeltetik. Minthogy pedig a nevelési munkák egyike sem tűri úgy az elkülönözést mint az oktatás, ugyanazért keletkeznek az oktatás szükségességének javára az iskolák. Az iskolák keletkezése különböző, de mindig szükségesegek. E tényekben rejlik

a gyakorlati neveléstan történetére utalás, hogy mind a két fő körnek, a *család- és iskolának* t. i. legfőbb feladatuk folytatását eszközöljék.

Hol az iskola alaptételének szükségletét nem érzik, ott a nevelés a legalsóbb fokon áll.

A gyakorlati neveléstan történetének tulajdonképi kezdő pontját *China* képezi. *China* bizonyos formákba alakított családi neveléssel bír, s legrégibb idők óta 500. évvel K. e. volt már iskolaügye.

A szerencsés *indus nép* alapmondatai és törvényeiben elismeri az emberi élet legfőbb feladatait aképen, hogy a keresztény mivel nép kiképzett öntudata szebb kifejezést nem teremthetett, s mégis a kasztok követelése által gyermekei oktatása fölött a papok főgyámnokságát rendelteti el.

A *perzsa* hasonló módon vezetetik az állam által, az ifjúságot hét évtől fogva nyilvános intézetben nevelteti. Az *egyiptomi* szabadabb képzést biztosít néhány előkelőnek, s a tudományos tanulmányok nemes gyümölcsei, melyek által idővel az ország kitünővé lön — mint *Plato* mondja — sem az ifjúságnak, sem főleg a népnek nevelési áldás-forrásává nem levénnek.

Nevezetes formákat ajánl a *hellen tartomány* nevelési viszonyainak tekintetében. Mind a két fő viszony: a család és iskola, itt is talál okot vizsgálódásra; csak egy fölületes elmélkedés maga gondolhatna a családi nevelés és gyermeki egyéniség végképi lemondására. Mint *Plutarchból* tudjuk, az első heted évbeni nevelés megszentelt szokás által egészen a családra van bízva. — *Kretában* a tér a családra nézve még nagyobb; a gyermekek tizenhét éves korukig a házban tartóztatnak, sőt még későbbben is egyesekre a szülőknek egyike marad vezetőül. Az egyének, kikre az iskola és életrend formáinak fentartása bízatik, *különös tekintéllyel* vannak felruházva.

E különös viszony a család és iskola közt megvan *Attikában* is, dacára annak, hogy ellentétben áll a jóniai-attikai ügy a dóriaihoz. — *Spártában* az asszonyt a férj úrnő (*δέσποινις*) névvel nevezé: a jóniai törzs az ázsiai jónok szokását fogadá el, mely szerint a nő férjét *nevén* nem, hanem csak *úr*-nak nevezheté.

Bensőleg a kijelölt pontok fölötti fenálló elmélkedés által mozog majdan a történelmi neveléstan. Ezek egyenlőképen gyűjtik és értékesítik a régioknak a többi hellen törzsök és gyarmatok fölötti tudósításait.

Sok tekintetben ismét lényegesen különbözőleg fejlődik *Olaszországban* a család és iskola. A régieb népek ugyan még mindig kevéssé ismertek, s maradnak is ismeretlenek; sokat csak a római állapotokból következtetések által tudhatunk meg. Így áll a dolog a legjelentékenyebb néppel, az *etruriakkal*. Náluk az aristokratiai szerkezet szelleme szerénti felsőbb képzés csak a nép egy csekély kitünőbb részének engedtetett meg, s a nép s iskolák fölött uralkodó papság szelleme szerint e felsőbb képzés is csak a vallásra és művészetre szorítottatott.

Ellenben az ismeret illetén szükségében a tények bőségét nyújtja *Róma és a rómaiak története*.

A három kör: család, iskola és állam, Rómában is szüntelen változó hatásban álltak egymás között, de működésük határai természetes taintat vagy világos törvények által szigoruan meghatározottak. A család régi hagyomány szerént nagy tiszteletben állott: s mégis késnek kelle lennie az államnak, azaz a közjónak, minden szükséges áldozatot hozni.

Miféleviszonyban állának a római iskolák a család és államhoz, alapvonásaikból könnyen levonhatjuk. A régi idők iskolákat nem ismertek, a társadalmi szükségletre kiterjedt csekély tudomány az atya vagy anya vagy magánanító által a ház belkörében közöltetett, későbbben illetén magántanító több család gyermekeit egyesítve „fasátorokban“ tanítá, vagy az utakon (in triviis) a *paedagogus* vagy a vezető rabszolga, már nem csupán kísérőül, hanem tanítóul is használtatott. — Az első nagyobb iskola a második púni háboru ideje körül állítottatott *Sánta Spurius Carvilius* által, s tandíj is hozatott be. Mind ezen institutiókban az állam részt nem vett, csak föfelügyeletet gyakorolt, s a mi nem tetszett, eltiltá.

A köztársaság végeztével a tanszabadság is megszűnt. Caesar alatt megjelentek már az államiskolai ügyek első kezdeményezései.

Görögországban Plato jelöli meg egy kevésbé hatásos theoriának kezdő pontját. Ugyanezt tevé Rómára nézve *Cato*.

Egészen hasonló eredményre talál a *zsidóállapotok* megfontolása. Itt is jelennek meg reflexiók család és iskolák fölött, de csak a bukás idejében. Száműzésig a család minden volt, nevelő és tanító, csak a Babylonból visszatérés után kerestek a rabinusok helyet működésükre. — Miután azonban az Üdvözítő Jeruzsálem pusztulása előtt kevésse gyermekek számára első nagyobb iskolát állított, csakhamar feltűntek a tulajdonképi iskolaügy kezdeményei.

A zsidó nemzet, daczára minden emberi erőlködésnek, a nagy népcsaládból elenyészett; ellenséges hatalmak támadtak, melyek a római államorganismusnak romlást és halált hozának.

Majd a germán törzsek jelentek meg a történelem színhelyén sajátos dispositiókkal. Sok ideig iskola és oktatásra oly keveset gondoltak, hogy az első három század lefolyta után is fenyegetve volt a míveltség. — Azonban nem sokára azután itt is mutatkozott a német természet elpusztíthatlansága. Ugyanez meg nem zavarva amaz átmeneti korszak kártékony befolyásai által, kezdé felhasználni a nyert tapasztalatokat, és egyzersmind azon érzéssel cselekvék, hogy annak történeti hivatása nem a pusztítás, hanem a jelen képző elemek elsajátítása. Ekként messze kisugározhattak a rómaiak és római császárok közül sokan a legnagyobb bőkezűséggel alapított képzőhelyeken, névszerént Galliában, miként nagyrészt csendben óvták meg már az első századokban a tudomány világát. Előbb a családok egyes házaiba hatott be a negyedik század óta

a németeknek eddig megfogható okokból idegenül maradt kereszténység. De azután a közéletbe is hatott a kolostorok által, melyek rövid idő alatt egymás után alapítottattak, s azokhoz tartozó tanoncokkal is elláttattak.

Jelentékeny állapotokról hoznak a közel következő századok történetei tudósítást, szünetet és visszamenést illetőleg a családok és iskolákban, míg egy új hatalmas erő által hirtelen felzavartattak. Ezen erő *Nagy Károly* császár volt.

A gyakorlati neveléstan történetére nézve e nagy császártól jelennek meg rendeletek, melyek minden püspökkel és kolostorral közöltettek; a 801—809 évekből kelt hat erélyes rendelet azért fontos, minthogy ezek az anyanyelvet, mint az iskolai oktatás nélkülözhetlen tárgyát rendelék; minthogy továbbá azok az oktatást valódi reformatori szellemben a bibliában hit alapjául állítják elé, s minthogy ezek nem csupán a papokra vagy kizárólag az előkelők és tudósokra követelik az olyatén oktatás áldásait; végre gyakorlatilag igen fontos mozzanat, — minthogy azon rendeletek a császárt mint legfőbb urat és gyámnokot minden életkörök fölött, az egyházat sem véve ki, olyanul megerősítik.

A történelem több püspököt említ, kik *Nagy Károly* tervei iránt nagy buzgalommal viseltettek, s lelkészeiknek megparancsolák, hogy minden város s faluban a kisdedek oktatására iskolákat szervezzenek. De mind ez csakhamar megváltozott.

Már a század vége felé hangos panaszok emelkedének, hogy a szent írási tudomány hanyatlik, s a papságtólí követelmények alább szállítottattak; a szentgáli kolostorban sem az apát, sem a barátok írni nem tudtak. Szerencse, hogy több kolostor- és iskolákban s a káptalanokban a hozzájuk tartozó káptalani iskolákkal együtt tudományos képzést, ha mindjárt csekélyebb számmal is, öröklöttek. A neveléstan részleges története előterjeszti a nevezetes iskolák hosszú sorát képekben, melyek közül több egyszersmind nagyszerű ápolda volt szegényebb gyermekek számára, kik papi pályára szentelni akarák magokat.

De mind ez keveset használt. A hatalom alább szállítása az iskolai ügyet is sújtja. — A nagy császár után egy más hatalom emelkedék föl mindjárt halála után. „A papi állam, vagy a kereszténység nagy morál-principiumainak uralma, az egyházi római felfogásban magát a vad erő hatalma ellen fenn nem tarthatá.” Ekként nyer az egyház tekintély- és hatalomban. Ez akará az iskolák fölötti egyedüli hatalmat magához ragadni. A hierarchiai rendszer pedig az akkori idők egész durvaságában mindenek előtt egy hatalmas válaszfalat kívánt a clerus és világiak közt, ugyanaz követel és támogató az ellenkezőt a mivelttség és miveletlenség között.

A tizenkettedik században egészen új erők öröködének az iskolaképzés javára. A kerületekből hangok emelkedtek, melyek az ifjúságnak jobb és tágabb oktatást követelnek. Néhutt sikerült keresztül hatniok, mint Londonban, hol már 1154-ben városi iskola volt. Volt Hannoverában is. De ha valahol a papság egy tanintézetnek, még a legroszabbnak

is, birtokában volt, ott ellenzeni szokta egy másodiknak alapítását minden kigondolható eszközökkel. — A városok ereje mindinkább növekedvén, a XV-dik században, különböző tanintézetek egész hálója terjedett el Német-, Francia- s Angolországok fölött, leggyorsabban pedig Északnémetországban és Németalföldön. A most nevezett országokban tehát kolostor- és káptalan-iskolák mellett találtattak plébánia- és városi iskolák, író és számolói iskolák, a legsodálatosabb igazgatási formák mellett. A tanítók alkalmazása egy évi volt, évnegyed felmondással.

Családok és iskolák változtával a nevelészeti igények is mások lévén. Tulajdonkép valami erőteljes növekedésre s különös haszonra senki sem gondolhatott. Az egyetemeken (Páris, Oxford, Prága, Bécs és Pécs) és egyéb tudós intézetekben a tudomány talált mindinkább megihlett fiatalokat; de a tulajdonképi polgári állásban új nevelő és oktató formák utáni szükségben jobban felvigyáztak, mindamellert még sem volt több egy homályos sejtlemnél, mely által egy jobb jövő nemzedékének kellene válaszolni.

A teljesülés ideje elközelgetett. Egy világos fény jött fel Olaszországban, hol a hamvak alatt még pislogó szikra hirtelen lángra lobbant. A homály eddig legalább Némethonban ismertetett fel; azonban nem sokára kezdődött egy új tavasz, a szellemi megifjulás ideje, a milyen még egy népnél sem vala. — A friss lég inkább látszott használni az előbbénél. — A történelem már ekkor több jeles tanár és iskola nevét említi, *Wessel* és *Hieronymfélé* iskolákat, *Hegins*, *Lang*, *Reuchlin*, *Dahlberg*, *Dringenberg* s más tanárokat, *Emmerich*, *Münster*, *Augsburg*, *Schlittstadt* és egyéb városokat; — a monographiák ez időszakból még sok új nevezetességet deríthetnek napfényre. Az úgynevezett „mozgóiskolák” is jelentékenyek, milyenek ma a szegedi tanyákon találhatók.

Azonban a XIV és XV-dik század egész műveltségi áramlata, ha még oly tekintélyes vala is megjelenésével, s még oly eredménydús volt is továbbbi menetelével a család és iskola fejlődésére nézve, mégis csak a relatív jelentőség íteltetett arra, hogy meghatározathatott a reformatio talajának elkészítése. Csak a reformatio volt arra elkészülve, hogy a középkori neveléstanál a szakadást végrehajtsa, és egy új iskola eszméjének kifejezést kölcsönözzön.

Az iskola lényege fölötti tulajdonképi alapgondolattal sem az ó világ nem foglalkozott, sem a keresztény világ ahoz egész a XVI-dik század elejéig szilárdan nem ragaszkodott. A reformatorok ha nem talá-lák is azt fel, mégis teljes világossággal és tekintet nélküli erélyvel előbb ők fejezték ki.

A reformatio lön különösen a horderő az iskola terére nézve is. — A mit a katolikus egyház valódi reformokon kezdett, s névszerint a mit a népiskola organisatiójára tett, azt nagyrészt protestans mozgalmak idejére kelle visszavezetni.

A forrongás idei nem szülhetnek minden egyes fölött tiszta kész véleményeket. A fő pont fölött annyira tisztában volt magával az ellen-

séges egyház, miszerint daczára minden ellenállásnak, kifelé mégis saját térükön kelle engedményeket adnia az új szellemnek. — A fő pont fölött Luther sem kételkedett egy pillanatig sem, hogy az *iskolák* minden áron megújítandók, még pedig a szülék rovására.

Legfőbb úr az iskolák fölött a világkormány tulajdonosa. Ez küldi a „parancsokat“, mint p. János szász fejedelem, a hitszónokok és lelkészekhez, a nemességhez, város előljáróságához és a községekhez, ő megrendeli a kath. egyház zsinatának megelőzése után a hivatalos látogatásokat stb.

Az iskolaigazgatást illetőleg háromszor merült fel a kérdés: vajjon annak a világi uraságokrai átruházása *igazán* oly szükséges vala-e? E kérdésre most tagadólag válaszolnak. Maga Luther panaszkodott, hogy az uraságok a templom és iskola ápolására semmi időt sem fordítanak. Más részről könnyen megmutatható, hogy a községek semmi esetre sem találtattak fogékonytanoknak az iskolák jogos méltatására. Tizenöt-száz gymnasium közül, melyek a tizenhatodik század végéig német földön plántáltattak, nagy része a *városok* rovására veendő.

Ezen előfeltétel még messzebb vezet egy negyedik ponthoz. Egyenesen állíthatjuk, hogy az akkori igazgatás az elterjedés egyoldalúsága által az iskolaügy emelkedésének akadályt készített. A fanaticus buzgóság, csaknem mondhatnók, a latin nyelv végett, mely a németnek úgy mint a saknarnak elnyomója volt, ha nem világosan is, de némi nyomással találtatott fel. A világi hatalom, ha tartósságra többet akar tenni mint védeni, ha a mivelés alá vett földet maga is feldolgozni és megmunkálni akarja, mitsem tehet mást, mint ugyanazt kiszívni és megrontani. Ekként elég igazságos ok volt az államintézetek szervezése- és gépiességében panaszt emelni.

Itt ismét a *különleges történelemre* vannak számos feladataink. A viszonyok nevezetes tarkasága jellemzi azon időket. Csak a helyi történetek derítik ezeket igazán napfényre.

Francke Ágoston Hermannban az iskolára új idő viradt, a szabad iskolák és az úgynevezett intézetek ideje. Ezeknek köszöni a német iskolaügy kitünőleg nagyobb hatalmát minden többi tartományok fölött. — Ez által felbátorítva *Semmler Kr.* a XVII-dik században egy reáliskolára tett kísérletet; mit *Hecker* később kedvezőbb körülmények közt folytatván, oly szerencsés volt, hogy a bejött gyóndíjakból, szabad templomi collecták és perselygyűjteményekből egy új iskolaházat épített, s 1739-ben már használtathatott. Azonban *Baselov*-féle Philantropiájának megalapítása által 1774-ben az ösök híre és erkölce elleni oppositio határozott túlsúlyra vergődött. Iskolákra nézve egy új párt nyert. Számos szövetséges mint rokon intézetek alapítói sajátságos felfogásban szolgáltak e feladatnak, mint ellenzékek, *Trapp* Wolfenbüttelben, *Campe* Hamburgban, *Salis* Graubündtenben, *Salzmann* Schnepfenthalban. Ekként a XVIII-dik század második felében a fenállott iskolákhoz job-

ban hozzáfértek, s reactiót képeztek, épen azért a nevelészeti nézeteket eddig ismeretlen mozgásba és feszültségbe hozták.

A katolikus iskolaügyben is mutatkoztak hasonló mozgások. Az iskolai reformok a porosz Sléziában, Csehország- és Ausztriában egyes iskolákból s két férfitól eredtenek. *Felbiger* asagani apát és *Kindermann* kapliczi dékán egyesíték munkáikat a felügyeletökre bízott népiskolákra. A reform azután tágabb körre is kiterjedett. S ehhez mérve a történeti előterjesztés három mozzanatra különös fényt vet, és pedig az államhatalom *érdekére* iskolai ügyben, *erélyére* és *működőségére*.

Most már nem tagadhatni, hogy a világi hatalom, melyre az iskola, mint egy uratlan tartomány visszaesett, e provinciát, akármily oknál fogva, látható érdekekkel igazgatta. A *Francke*-fele paedagogium segélyezése és az I. porosz *Frigyes* által tett árva intézet megalapítása, *Hecker* reáliskolájának I. *Frigyes Vilmos* általi hatalmas gyámolítása, Basedow Philantropiájának a nemes szívü düssau *Lipót* általi nagyszerü segélyezése, ama szép részvét, melyet III. *Frigyes Vilmos* (porosz) egyes intézetek és személyek iránt tanusított, mindannyi beszélő példák. — A katolikus osztrák birodalom sem szűkölködik hasonló bizonyítványok nélkül, hazánkat illetőleg sem.

Igen hosszaknak kellene lennünk, ha honunkban a kath. iskolák jötevőit, egyházi férfiakban úgy mint világiakban, felsorolnunk kellene. Egy *Koháry* — *Dessewffy* — hg. *Eszterházy Miklós* — gr. *Károlyi Sándor* — *Szelepcsényi* — *Matyasóvszky* — gr. *Kolomics* — *Batthányi* stb. mindannyi fénycsillagok valának a nevelés terén — mind gymnasiumok alapítói. Többire Pauer János az „Egyházi Rend érdeme Magyarország történetében“ címü munkájára utasítjuk az olvasót. — *Mária Terézia*, a magyarok anyja, kormányának egyik fénypontja a nevelés és oktatás vala.

Hasonlóul jelentékenyek a *buzgalom és erélyről* tanusított bizonyságok az iskolai igazgatás kezelését illetőleg, és ez a *második mozzanat*. A buzgalom oly nagy volt, hogy a centralisatio veszélye csaknem igen is hamar bekövetkezett. Példa lehet *Halle*, *Frankfurt*, *Königsberg* és *Berlin*, mint ugyanannyi tudományos tanintézetek helyei. Az igazgatásban elkövetett botlások többször bizalmatlanságot keltettek, s iskolai törvények utáni vágyak keletkezének, de a vágyaknak hely nem adatott.

A fejlődések a különben lényegesen különböző Ausztriában igen hasonlók. *Mária Terézia* jelölte ki a nevezetes tanreformok kezdetét, 1774-diki december 6-kán keltezett ily címü rendeletével: „Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal- und Trivialschulen in sämmtlichen k. k. Erbländern.“ — A nagy fejedelemnő példáján II. *József császár*, mint tudjuk, még tovább haladott.

Ne fűzzük tovább ez ügyet; forduljunk inkább az *igazgatás működőségéhez*. Nevezetes és meglepő tudósítások vannak előttünk, melyekből kitünik, miszerint a szigorú rendeletek mellett is a népiskolák hanyatlásnak indultak, s fölötte nyilvános panaszok emelkedének. — Poroszországban sem volt különben. Egy hiteles tanu *Resenitz* beszélő 1797-ben:

„Javított iskolákat faluhelyeken látkörömben keveset találtam.“ Azonkívül a hivatalos jelentések, melyeket *Sack* consistoriumi tanácsos 1799-ben a brandenburgi márkgrófságban kibocsátott, rajzolák az iskolák állapotait, melyek a XVI-dik századra emlékeztetnek, — Poroszországról mitsem említve, mely fölött 1802-ben kimondatott az ítélet, hogy az ottani tanügygyel eddig rosszabbul vannak, mint azelőtt valának, midőn még a püspökök javadalmaikat és kötelezettségeiket az iskolákért bírták.

Ez ilyen egyes jelentések alapján felfoghatni, mint adhatta *Türk* 1804-ben ezen általános ítéletet: „Minden a mit néhány figyelmes észlelő a mostani falusi iskolákról előállít, leírhatlanul nyomorúlt, képtelen, az ifjúság nevelésére befolyásban veszélyes.“

Ha már most a vizsgálódásnál kissé megpihenünk, s a történelem elé a jelentékeny kérdést állítjuk: mikép foghatnók mégis fel, hogy az állami gyámságot csaknem háromszáz év folytán, daczára annak, hogy az nem csupán a physikai erő, hanem az egyház szolgálai, mint annak eszközei fölött is rendelkezett, többé *el nem érhette?* akkor a legközelebbi választ *Franciaországra*, mint a legtökélyesebb centralisatióra és állam-mindenhatóságra utasíthatjuk.

I. Napoleonnak egy oszméje volt „császári egyetem“ név alatt egy testületet képezni. Az utódok, a Bourbonok az elvet megérték és megtarták egy kir. oktatási bizottmány felállítása által (1815.); majd meg a cultus- és közoktatási miniszternek *Grandmaitre*-re-i kineveztetése által (1824.).

Midőn a jóakaratu *Guizot* 1833-ban az elemi oktatás terjesztése és javítására erélyes kísérletet tett, az eddigi rendszabályok eredménye fölött hivatalos tudakozódást intéztetett. Alig lehet az ember saját szemének, ha *Lorain* főfelügyelő jelentését olvassa: „Sokkal jobbat tenénk, ha utainkra pénzt adnának“ mond egy község. „Nekünk az iskolák semmi áron sem kellene, még ha a könyveket *ingyen* adják is“ mondják mások. „Nekünk vinczellérek kellene, nem könyvolvasók“ mond egy harmadik, s így tovább. Ilyenek valának harmincz évtől kezdve egész a csekélységig jól rendezett működő iskolagépezet működőségének eredményei! — Az iskolaszervezés kísérletének további lefolyása Franciaországban 1854-ig hasonló részvétlenségre mutat. — Németországban ellenkezőre bukkanunk, különösen Boroszlóban és Szászia több községében, a Szász tartományban stb.

Az iskolák miatti érdek ugyan pillanatra még mindig csekély, és semmi arányban sem áll az ügylöz: de azért a csalékony elv uralma a német nép nevelészeti érzését megronthatlan természetével *el nem fojthatja*. — Daczára minden szükségletnek az iskolai igazgatásban, a kilátás kedvezőbbnek látszik mint Belgium és Északamérikában, sőt még inkább mint a rokon Angolhonban.

Németország családjai és községei iskolai ügyekben a bürokratismus gyümölcseit már drágábban fizették, mint sem hogy azok az isten-

től adott természetöröket meg ne tudták és ne óhajtották volna, miszerint legdrágább kincsök igazgatását saját kezeikbe vegyék.

Hazánkban mire fejlődik a nevelés- és tanítási ügy, mely 48 után tagadhatatlan haladást tett a néptanítás és nevelés mezején, olevó meg nem jósolhatjuk. Egyedüli óhajtásunk az, hogy az nemzeti szellemben és vallás-erkölcsi érdemben történjék, mert különben hazánk a régi Rómaként ledől s rabigába görbed.

273. *Rómer Flóris* l. t. az „Archaeologiai Közlemények“ VII-ik kötetének 18 ívre terjedő 2-ik füzetét következőleg ismerteti:

Néhány nap múlva meg fog jelenni az Archaeologiai Közlemények VII. kötetének 2-dik füzeté. Tartalmát 18 íven következők képezik:

I. *A kolosmonostori apátság és egyházi maradványainak leírását közli gróf Eszterházy János.* A sz. Benedek rend ezen hírneves, még a XI-dik században alapított erdélyi apátságának történelme és régészeti csokély műemlékei ismertetése tekintetéből, a szorgalmas kutató mindent összeállított, mit a kiadott munkákban, a levéltárakban és még a helyszínen talált. A történelem legnagyobb részét azon perek foglalják el, melyekbe a monostor hatalmas szomszédaival, t. i. az erdélyi püspökökkel, Kolozsvár városával és a nemes családok némelyikével keveredett. Ezen érdekes egyediratnak végén találjuk az apátoknak majd teljes sorát, és a földig lerombolt vár- és kolostor egyedüli maradványát, a hajdani templom szentélyét, kapuzatát és a felásott alapok nyomain összeállított alaprajzát, melyek jó fűmetszetekben az értekezést még érdekesebbé teszik.

II. *A barlanglakókról, nevezetesen a magyarkori lakott barlangokról* szóló értekezés a 2-ik helyet foglalja el. Szándékom volt mindazt, mit ezen tárgyról a legrégibb időktől fogva egészen az újabb korig ismerünk, összeállítani; az embereket az ősi sziklalakásokban, sziklaváraikban, sziklasíraikban felkeresni; ezen tartózkodási helyeiket a föld egész területén összehasonlítani, s végre bebizonyítani, hogy ilyenek hazánkban is elég nagy számmal találhatók, a magyarok bejövetelétől mai napig; s minthogy a Bence-rendnek egyik sajátága az volt, hogy szentebb életű tagjai a sziklamagányokba visszavonultak, kimutattam, hogy a hírneves *siabacoi, saint-martin, mont-serrat, font combaudi, salzburgi, la cava, nottinghami* egyes barlangokhoz vagy remetelakokhoz mi is bírunk hasonló sziklaimolákat és szikla-társlakokat, melyek a *sziklakai, zobori, zebegényi*, kitünőképen pedig a *tihanyi* üregekben és azoknak falomladékaikban fennmaradtak. Ezen értekezéshez több rajz és 2 réztábla van csatolva, mely utóbbiak a XIII. századig felvihető tihanyi remete-lakok alap- és felrajzait állítják elénk.

A kisebb közlemények közt előfordul: a *szamosfalvi* egyház a Mikola család síremlékeivel, és *Dósa György* vaskoronája, *gf. Eszterházy János*tól; következik b. Nyáry Albertől az egri püspökség inventariumának egy része, mely, mivel a piuczek, istállók, imolák, várak, konyhák, gazdasági épületek felszereléséről igen becses adatokat közöl, az arany

és ezüst készletről pedig oly részleteket hoz fel, melyek a középkori művészetre fényt derítnek, és előttünk új készítménymodorokat: t. i. modo *raguseo*, modo *neapolitano*, vel *francigeno*, modo *transsilvano*, kiállított drága edényeket hoz fel, ezen irányban nem eléggé becsülhető. *Lehoczky Tivadar* érdekes adatot közöl a beregmegyei római érméről, melyet az Akadémia előtt felolvasott cikkem az *Egger*-féle ezüst lemezekről vált fel; az első magyar *obsidiánok*-ról írt ismertetésem igen sikerült fametszvényekben előállítja hazánk ezen legújabbán talált űs kőkori régiségeit. A vidéki fáradhatlan kutatók közt *Ebenhösch* Ferencz esperes az, ki gyönyörű archaeologiai gyűjteménnyel bírván, annak részleteit három levélben közli; ezen levelek számos fametszvény kíséretében előállítják a ritkább, eddig ismeretlenebb tárgyakat, melyeket buzgó ügybarátunk majd kizárólag plébániája és a szomszédság területén talált. A magyar régészeti krónika a 966—1085-dik számok alatt sok új lelhelyről mintegy 129-féle új tárgyat hoz fel, és minthogy a képek alkalmasabbak a tárgyak ismertetésére mint a legpontosabb leírás, itt is több sikerült fametszet által kívántam az egyes jelesebb műdarabokat ismertetni.

A magyar régészeti irodalom cím alatt összefoglaltam mind azt, mi hazai kiadványainkban régészetünket illetőleg vagy érdeklőleg megjelent önálló munkákban, vagy folyóiratokban; el nem felejtván azt, hogy a külföldi irodalom mezején tartott böngészést főleg a vidéki olvasó előtt kedves adalékul fog vétetni, miért a párisi világtárlatot részletező munkálatokat is bővebben elősoroltam. A mozgalmakat illetőleg el nem hallgathatom azon óriási lendületet, melyet az összes archaeologia a párisi világtárlat *histoire du travail*-féle kiállítása által nyert, miért is azt egyes vonásokkal iparkodtam vázolni; ez után következik mindaz, mit archaeologiai életünkről megtudhattam akár a hírlapok, akár magán közlések útján; úgy hogy ezen időközi följegyzésekben minden anyagot iparkodom felhalmozni, melyet az archaeologiai tanulmányok magyarországbani haladásának írója fel fog használhatni. Az archaeologiai mozgalmak fénypontjai minden esetre azon pénzügyi, közlekedési- és vallásügyi minis-teri rendeletek, melyek a talált kincseknek az országból ki nem viteléről, az ásatások alkalmával előforduló régiségekről, és a Pest-Buda vidékén évek óta heverő műemlékeknek a Magyar Nemzeti Múzeumba való elhelyezéséről szólnak. A füzetet az Archaeologiai Bizottság jegyzőkönyveinek kivonata és egy bő név- és tárgymutató zárja be.

Természetes, hogy a füzetünkben kijött többféle tárgy, úgymint, a krónikai, irodalmi, és mozgalmi cikkek, nagyobb hatással leendenek, ha előbb megjelenhettek volna az olvasó közönség előtt, és ha nem mint a tudományos cikkek függelékei, hanem mint azoknak hírnökei jöhetnének ki. Annakokáért azt határozá az Arch. Bizottság, hogy összes archaeologiai munkálkodásunkról röpkülő ívekben a mivelő olvasó közönség számára egy *Értesítő* indíttassék meg, mely havonként, vagy, ha elégséges anyaggal rendelkezhetünk, hetenkint is, közölje mind azt, mi törekvéseinknek mihamarábbi életbe-léptetését elősegítheti.

Tudomásul van.

274. A titoknok közli *Mircse J. b. Eötvös József* miniszter úrhoz intézett velencei táviratát, melyben azon nevezetes felfedezésről tesz jelentést : hogy Báthory István Farkas Ferencz által Páduában 1573-ban megíratta Magyarország történetét ; s hogy Farkas Ferencz, ki Páduában elhalt, a történelem szövegét nagybecsű magyar okmányokkal együtt, Báthory Farkas kezére bízta, ki azokat magával vitte Lengyelországba. Továbbá jelenti, hogy fellelte a pápai legatus 1489-ki levelezését a magyar udvarral, nemkülönben a Beatrix és Ulászló házassági perére vonatkozó irományokat.

Örvendetes tudomásul vétetik.

275. Ugyanaz felolvassa *Hunfalvy János* tört. oszt. jegyző f. é. július 16-kán kelt következő jelentését : A történettudományi osztály, Nagy Selmeczi Tholdt József Kristóf úr értekezését, melynek czíme : „Árpád emléke című értekezésre vonatkozó bővebb megjegyzések“, szabályszerűleg bíráló alá bocsátván, ezt sem alakjára, sem tartalmára nézve kiadásra egyáltalán nem ajánlhatja, s így a szerzőnek visszaküldendő.

A kézirat vissza fog küldetni a szerzőnek.

276. Ugyan a titoknok bemutatja az archaeologiai bizottság f. é. július 7-kén tartott rendes ülésének jegyzőkönyvét.

Tudomásul szolgál.

A
MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA
É R T E S Í T Ő J E.

*Huszonkilencedik (nyelv- és széptudományi osztály- egyszersmind összes)
ülés.*

1868. július 27-én.

Kubinyi Ágoston t. t. helyettes elnöklete alatt.

278. *Mátyás Flórián* l. t. felolvassa értekezését: „A nyelvtörténelmi tanulmányok szükségessége voltáról.“

279. Következett *Toldy Ferencz* r. t. előadása ily cím alatt: „Adalékok a régebbi magyar irodalom történetéhez.“

Első helyen előadó, *Sztárai Mihály* XVI-dik századbéli nevezetes reformátornak, ki eddig csak mint énekköltő és néhány bibliai epos szerzője volt ismeretes, „Az igaz papság tüköre“ című öt-felvonásos szindarabját ismertette meg 1559-ből; melynek egyszersmind bemutatta egyetlen példányát, mely jelenleg gr. *Apponyi Sándor* derék bibliophilünk sajátja.

Másodszor, megismertette *Baldi Bernát* XVI-dik századbéli híres pásztori költőnek, e század Mezzofantijának, magyar-olasz szótárkáját, melyet *Simonyi Ernő* úr, az akad. történelmi bizottság levelezője, fedezett fel a nápolyi kir. könyvtárban, s melynek másolatát a nyelvtudományi bizottmány rendelkezése alá fogja adni.

Harmadszor, bemutatta a *Hanthó Lajos* löcsei ev. gymn. igazgató-tanár által küldött érdekes codexet a XVII-dik század elejéről, mely besztercebányai *Príbítzer Márton* ev. esperes és predikátornak 1606-ban megkezdett Leveleskönyvét tartalmazza, s különösen erkölestani tekintetben felette nevezetes. — E codexet előadó, egy másikkal együtt, mely a Krisztus testéről nevezett segély-egyletnek 1431-ben megkezdett és 1584-ig folytatott eredeti jegyzőkönyvét foglalja magában, egyszersmind mint birtokosuk *Steinhausz* úr löcsei építész ajándékát benyújtja; *Hanthó Lajos* úr részéről pedig átadja a löcsei ev. állami gymnasium 1867/8-ki Tudósítványát, melyben *Hanthó* úr a *Príbítzer-Codexet* megismerteti.

Az Akadémia köszönettel vette e becses ajándékokat, s mind *Steinhausz*, mind a közbenjáró *Hanthó* úrnak köszönetét megíratni határozta.

280. A titoknak jelenti, hogy *Aristoteles* Metaphysikájának, *Haberrern Jonathán* l. t. által készített fordítására a bírálókat beérkeztek, egyszersmind felolvassa a bírálók véleményét, mely így hangzik:

Több mint egy éve, hogy a nevezett fordítás, vélemény-adás végett, hozzám került. Számos elfoglaltságom megakadályozza, hogy oly

hamar, mint magam is óhajtottam volna, kifejezzem véleményemet. Most is csak vontatva teszem: de nem halaszthatom tovább.

Az Aristoteles Metaphysikájának fordítója nagy dicséretre méltó kitünő szorgalmaért, a melylyel a művet lefordította. Már ahhoz is nem kis bátorság kell, csak bele akarni fogni olyan munka fordításába, milyen a Metaphysika: lát még végig lefordítani azt, mennyi kitaratás kell ahhoz!

De ha egy cseppet sem habozok, midőn a fordítónak nagy szorgalmát el kell ismernem: nagy aggodalomban vagyok, midőn véleményt mondok a fordítás sikeréről; mert tartok attól, hogy Habberern úr személyes hibái gyanánt tűnnek fel tudományunk és irodalmunk mulasztásai. Pedig azt nem lehet a fordítónak felróni, hogy eddig a magyar tudomány alig is emlékezett Aristoteles munkáiról.

Erős meggyőződés, hogy magyar philosophia nélkül se tudományunk, se műveltségünk, se irodalmunk nem lehet olyan, mely méltán helyet igényeljen Európában. Nem értek én valami eredeti magyar philosophiát, melyhez más nemzetnek azért nem lehet köze, mert nem magyar, — ilyen nincsen —; de olyat értek, mely a magyar nyelven tett philosophiai nyomozások eredménye, s mely a magyar tudománynak magyaros zamatja. Ilyetén nyomozásoknak pedig épen a görög philosophia, jelesen Aristoteles munkáinak philologiai és realis fejtegetései által kell megindulniok, hogy a magyar nyelvbéli philosophiai elemek feldolgozásával, rendezésével, meghatározásával készítsék elő a magyar bölcselmi tudományt. Hiú ábránd, a nélkül, hogy a görög philosophiát sajátunkká tegyük, önálló bölcsелеmre akarni szert tenni; a szónak legjelesebb értelmében vett tudomány egyedül az lehet, a mi a görög szellemmel át van hatva. Azért foglalkodtatják a görög philosophiai művek az európai nemzetek tudósait szakadatlanul. Nálunk hiányzik e foglalkodás. Mind egyetemünk, mind akadémiánk e tekintetben legutolsók egész Európában.

Ilyen lesújtó körülmények közt Aristoteles metaphysikájának helyes magyar fordítása majdnem lehetetlen. A mit másutt több nemzedék folytonos és haladó működése bírt csak véghezvinni, azt nálunk bizonyára *egy* ember rövid idő alatt nem teheti meg, ha különben a magyar nyelvnek dialectikai és philosophiai kincsét legteljesebben és legtudatosabban bírná is.

Habberern fordítása, úgy a mint most van, nem mozdítaná elő se a philosophia iránti érdeklődést, se Aristoteles érthetőségét. De ha a fordító visszaveszi dolgozatát a végett, hogy lassankint helyesbbé, magyarosabbá, érthetőbbé tegye a fordító nyelvet, a nélkül mégis, hogy elhomályosítsa az eredetinek gondolatait: bizonyosan olyan munka válik belőle, mely az Akadémia általi kiadásra érdemes lesz. Addig is sokat használna a fordító, ha avval ébresztené fel az érdeket Aristoteles iránt, hogy részint philosophiájának főbb sajátságairól értekezne, részint az ő műnyelvét fejtegetné, azt mutogatván, miképen lehetne azt legjobban magyarul kifejezni.

Miután fordító úr nem nevezte meg azt a kiadást, melyet követett; miután az ő felosztása eltér a Bekkerféle kiadás óta elfogadott felosztástól; s miután végre nem vette föl sem a Brandiszféle, sem a Bekkerféle kiadás lapszámait: nagyon megnehezítette az összehasonlítást az eredetivel. E nehézség szaporodik azon könyvtől kezdve, melyet fordító úr *másodiknak* czímez, de mely a legjobb kiadásokban *első kisebb könyv* czíme alatt fordul elő. Fordító úr tehát 14 könyvre osztja fel a Metaphysikát, 13 helyett. Igazolásául azt hozza föl a *Commentárban*, hogy *Du Val* óta 14 könyvet számítunk. De ez tévedés. *Du Val*, másképen *du Vallius*, Párisban adta ki Aristoteles munkáit 1619 és 1629-ben, másodszor 1639-ben, s harmadszor 1654-ben. Azóta sokat tett a critica Aristoteles Metaphysicája eredeti rendezésének földerítésére, úgy hogy Bekker, Bonitz, Didot s mások csak 13 könyvre osztják fel a Metaphysikát. A Tauchnitz-féle kiadásban 14 könyv van ugyan, de mégis szükségesnek tartotta, minden könyvnél zárjelben egy számmal kevesebbet tenni; például: Liber III. II.); (IV. III.); sat.

Jobb volt volna tehát fordító úr részéről is e felosztást megtartani.

Ezek után áttérek némely helyek kiemelésére, melyek fordítását nem tartom szabatosnak.

I. Könyv.

1-ső fej. 12. §. (Didot 6. §.)

„A gyógyász nem gyógyít embert, ha csak nem illetőlegesen, de tulajdonképen Calliast, vagy Socratest, vagy más oly nevűt, ki járulékosan ember is.“

Ez homályos, s nem felel meg az eredeti szövegnek, melynek értelme az, hogy az orvos nem gyógyítja az általánosan vett embert, azaz, nem gyógyít embert mint *fogalmat*, tehát *in abstracto*, hanem a mennyiben *egyes* ember, azaz *egyén*, tehát *in concreto*.

Hogy a *συμβαίρω* és *συμβεβηκός* nem jelent mindig esetlegest, járulékos, hanem némelykor valóságosan *megtörténtet*, az előzményekből *következőt* is, az már kétségtelen. Ennélfogva így fordítanám e helyet:

„Az orvos nem gyógyít embert, ha csak nem következtetőleg*), hanem Calliast vagy Socratest vagy más valakit az így nevezettek közül, a kin megtörtént, hogy ember is“; vagy szabadabban: „a kiről következteti, hogy ember is“; vagy így is: „a kinek tulajdonsága hogy valóban ember is“.

Hogy ez a kérdéses hely valódi értelme, azt maga Aristoteles is mondja a fordító úr következő szavaiban: „Ha valaki tapasztalás nélkül csak a fogalmat bírja, s az egészet ismeri, de az egyest, mely alatta foglaltatik, nem ismeri: gyakran el fogja vétetni a gyógyítást, mert inkább az *egyest* kell gyógyítani.“

*) Hogy t. i. valaki valóban egyes ember. De így is jó volna: „az orvos nem gyógyít embert, ha csak nem valóság szerint“, κατά συμβεβηκός.

Azonban e fordítás ellen is van kifogás, mert Aristoteles nem mondja, hogy inkább az egyest *kell* gyógyítani, hanem azt, hogy az egyes vagyis egyéni inkább *gyógyítható*. *Θεραπευτόν* nem pedig *Θεραπευτέον*. Sanabile, nem pedig *sanandum*.

1-ső fej. 16—17. (Didot 8) :

„Az építészeket minden tekintetben tiszteltebbeknek, tudósabbaknak s bölcsőbbeknek tartjuk a kézműveseknél, mivel annak okát tudják, a mit tesznek; a kézművesek ellenben úgy mívelik a mit mívelnek, mint némely élettelen dolog is, a nélkül, hogy tudnák mit mívelnek. Mert az élettelen dolgok bizonyos természeti minőségöknél fogva, a kézművesek pedig szokásból mívelnek mindent, s úgy nem azért, mivel gyakorlati ügyességük, bölcsőbbek is, hanem azért, mivel a fogalmat bírják s az okokat megismerik.“

E fordítás ellenmond önmagának. Előbb azt mondja fordító úr a kézművesekről, hogy nem tudják mit mívelnek, s hogy mindent szokásból tesznek; s mindjárt utána azt mondja rólok, hogy bölcsőbbek, mivel megismerik az okokat.

Aristoteles bizonyosan nem keveredett ilyen ellenmondásba. Igaz ugyan, hogy az eredeti szöveg is homályos; de ha oda gondolunk, vagy oda teszünk egy szót, melyet valószínűleg valamely hanyag lemásoló kihagyott, nagyon jó értelemre teszünk szert. Ez a szó pedig: *ἐπίτης* (*ἐπιτητων*). Következöleg a fordítás végrészét így kellene változtatni: „a kézművesek mindent szokásból tesznek; s így az *építészek* nem azért bölcsőbbek, mivel gyakorlatiak, hanem mivel eszök van és ismerik az okokat.“

9-ik fej. 3 (Didot 1) :

„Szerintök t. i. van minden dologra nézve hasonnevü eszme, még pedig minden valódi lét mellett, mi a sok közt egy nem-fogalom alá esik, van megfelelő eszme úgy a földön létezőre mint az örökkévalóra nézve.“

Ez semmikép sem adja vissza az eredetit. Aristoteles tulajdonképen azt mondja, hogy a Platonicusok szerint nem csak az állományokra (*οὐσία*, *Substantia*), hanem másfélekékre nézve is vannak eszmék; e másféleké pedig egyneműek. Következöleg így fordítnám a kérdéses helyet: „mert minden egyes dologra nézve van valamely hasonnevü eszme, és pedig az állományokon kívül (*παρὰ τὰς οὐσίας*), a többiekre nézve is, melyeknek *egy* a sokasága, úgy a földiekben mint az örökkévalókban.“

Ötödik Könyv.

(Bekkernél IV-dik.)

1-ső fejezet 10. (Didot 5.)

„Azért is a természet elv és az elem és a gondolat és az eltökélés és az állag (lényegesség) és a mi miatt; a mi miatt azért, mert sokra néz-

ve a jó és a szép elv, még pedig úgy a megismerésnek mint mozgásnak elve.”

Ez nem világos s nem is fejezi ki az eredetit, mely azt mondja: „Azért a természet is elv (διὸ ἡ τε φύσις ἀρχή), és az elem és a gondolat és a szándok és az állomány és az a mi valaminek az oka (καὶ τὸ οὗ ἔρεκα); mert sokra nézve a megismerés s megindulás elve a jó és a szép.”

A 18-ik fejezetnek ilyen felírása van: *A miszerént három jelentése, a magaszerént magában vett négy jelentése.*

Mire vonatkozik itt a *magában vett*? Vajjon a négy jelentésre? vagy a magaszeréntre? E homálynak könnyen elejét lehetett volna venni, ha a καθ' ὁ miszerintes, és a καθ' αὐτὸ önszerintes által fordítatik vala; akkor a felírás így szólna: „A miszerintesnek három jelentése; az önszerintesnek négy jelentése.”

A 20-ik fejezetben ἔξις (*habitus*) bírás által van fordítva. Néhány latin példa meg fogja mutatni, hogy ez nem lehet jó. Cicero azt mondja: *habitus oris et corporis*; de ez nem az arcz és test bírása, hanem magatartása vagy külseje. Azt is mondja Cicero: *naturae ipsius habitu prope divino*; ez pedig nem azt jelenti: természetének majdnem isteni bírása által, hanem: majdnem isteni természetehajlama által. Továbbá Cicerónál olvasuk: *virtus est animi habitus naturae atque rationi consentaneus*; ez nem azt teszi, hogy az erény a lélek bírása, mely megegyez a természettel és az észszel; hanem ezt: az erény a természettel és észszel megegyező lelki állapot. — Virgiliusnál (Georg. I, 52) *patrios cultusque habitusque locorum* nem annyi mint a talaj ősi megmunkálása és bírása, hanem a talaj természeti mivolta. — Ovidiusnál *habitu mutaverat oris* nem jelentheti ezt: megváltoztatta a száj vagy az arcz bírását, hanem az arcz színét. — Liviusnál *habitus Italiae* nem lehet Olaszország bírása, hanem állapota, helyzete. — Curtiusnál *habitus corporis quiescenti quam defuncto similior* nem azt teszi, hogy a test bírása inkább hasonlított a nyugvóhoz mint a halotthoz, hanem ezt: a test külseje sat. Ha Seneca azt mondja: *diversus est habitus ascendentium et descendentium*, ez nem azt jelenti, hogy a felmenők és lemenők bírása különbözik, hanem azt, hogy ezek magatartása különböző.

Némelyek viselkedés által fordítják a *habitus*-t; de ez sem illik a felhozott példákra; mert a talajnak, holt testnek csak nincs viselkedése?!

Toldy Ferencz Nádor-Codexében előfordúl *val* ige, mely annyit jelent mint *bír, habet*, és *vallás* név *habitus* jelentéssel. Miután azonban a *vallás* religiot is jelent, czélszerű volna talán a *habitus*-t *valás* által kifejezni. Mert ha a *vall*-tól lett *vallás*, miért ne lehetne a *val*-tól is *valás*?

XI. Könyv.

(Bekkernél X.)

1-ső fejezet. 1. §. „Hogy a bölcsesség tudomány az alapelvekről, kiviláglott elébbi kutatásainkból, melyeket rostálgatván más bölcsészek nézeteit, miket az elvekről felállítottak, megtettünk.”

E helytelen szerkezetű fordítás nem felel meg az eredetinek, mely

ezt mondja: „Hogy a bölcsezszer elvek tudománya, az világos az előbbiekből, melyekben kétségbe vontuk azt, a mit mások az elvekről mondtak.“

XII. Könyv.

(Bekkernél XI.)

1-ső fejezet. 2. „Együttal minden a többi az állagon kívüli, hogy igazán megmondjuk, tulajdonképen nem is létező.“

Aristoteles sokkal rövidebben ezt mondja: „Együttal pedig ezek, úgy szólva, tulajdonképen nem is lények.“

XIV. Könyv.

(Bekkernél XIII.)

3-ik fejezet. 2. „Mivel a számok minőséges viszonyai a zenészeti harmoniának tulajdoníthatók, és az égneek és sok másnak is.“

Aristoteles szövege azonban ezt mondja: „Mivel a számok tulajdonságai összhangzatban vannak mind az égben mind sok másban.“

4-ik fejezet. 1: „A páratlannak keletkezést és előhozást nem tulajdonítanak, s mintegy bizonyosul fogadták el azt, hogy a párosnak keletkezése van.“

Aristoteles sokkal szabatosabban ezt mondja: „A páratlannak keletkezését tehát tagadják, mintha t. i. a párosnak volna keletkezése.“

Magyarázatok.

Fordító úr magyarázatokat is mellékelte Aristoteles *Metaphysikájához*; de ezek nincsenek befejezve, mivel csak a IV-ik könyv 4-ik fejezetéig terjednek. Azonban több fontos kérdést nem magyaráz meg. Így például az I, 65-ben az áll, hogy a méhek nem hallanak. Ezt csak úgy magyarázza fordító úr, hogy Aristoteles állattörténetéből idézi e szavakat: „bizonytalan, vajjon hallanak-e a méhek.“ — De mit felelne fordító úr, ha valaki kérdezné: miként történhetik, hogy a méhek a zajtól megijednek s rajzáskor harangszóval is maradásra indítatnak, ha nem hallanak? Erre felvilágosítást vár az olvasó. Igazat állított-e tehát Aristoteles vagy nem? Ha nem, akkor egész okoskodása hamis. Ha pedig igazat mondott, akkor talán így lehetne megmagyarázni a dolgot: bár a méhek nem hallanak, mégis a lég rezgése befolyást gyakorol rájuk, valamint ropant épületek is erős légmozgásoktól megrendülnek.

Egyéb észrevételek.

A fordításban *állandó* nyelvhibák is fordulnak elő; ilyenek *bölcsesség* (két-s-sel), *mostant*, *telyesen*, *közzül*.

A névelőt, a hol nélkülözhetlen, sokszor kihagyja.

Az összekötő szócskák hiánya sokszor nehézkessé teszi az írályt.

Az *ἔν-τ* (*ens*) legtöbbszörre *létezőnek* vagy *létnek* fordítja, jóllehet erre már általában el van fogadva a *lény*.

Az *οὐσία-τ* (*substantia*) sokféleképen fordítja, t. i. *lény*, *lényegesség*, *állag*, *valódi lét*, *valódiság* által.

A *τύχη-τ* (lat. *casus*) sokszor *esetékesség* által fordítja, de ez inkább Zufälligkeiten mint Zufall.

A *substratumot* magyar szónak fogadta el. Így találtam legalább számtalanszor.

Némelykor körülírások fordulnak elő a szövegben, melyek vagy zárjel közé, vagy csillag alá, vagy a Commentárba valók.

Végre a VII. könyv 1, 2, 3, 5, 6, és 9-ik fejezeteinek elfelejtett czimet adni.

Vélemény.

Mindezeknél fogva föl lehetne szólítani a fordító urat, kinek buzgó-sága és fáradtsága elismerésre méltó, hogy

1-ör) Bekker és Bonitz kiadásai szerint rendezze el a felosztást.

2-or) fogadja el nem csak az e jelentésben előadott változtatásokat, hanem azokat is, melyeket kéziratának szövein tettem;

3-or) minden műszót csak egyféleképen fordítson, s készítsen külön függelékben betűrendi jegyzéket a műszókról az olvasók tájékozása végett;

4-er) végezze be a *Commentárt*, de nagyobb rövideccsel, mint a mely-lyel kezdette, arra levén figyelemmel, hogy csak a homályos helyeket magyarázza; könnyen érthető dolgokat pedig ne írjon körül más szavakkal;

5-ör) írjon *Bevezetést*, melyben Aristoteles Metaphysikájának viszonyosságait, az egész munka velős tartalmát s az egyes könyveknek egymással való természetes összefüggését adja elő, hogy tünjék ki, mely könyvek képezték tulajdonképen Aristoteles Metaphysikáját;

6-or) nézze át még egyszer az egész fordítást s kérjen föl valakit, a ki tökéletesen jártas a magyar stylistikában, hogy a fordítás e tekintetben kifogástalan legyen.

Igaz ugyan, hogy mind erre egy egész év kívántatik talán; de Aristoteles Metaphysikája nem ephemér becsű munka, melynek fordítását sietve kellene kiadni. Akármikor fog is megjelenni, az mindig nyereség lesz irodalmunkra nézve, ha t. i. minden tekintetben megüti a mértéket.

E feltételek teljesítése után kiadásra ajánlom a kérdéses munkát.

A kézirat, figyelemmel a bírálók véleményére, új átdolgozás ajánlata mellett, ki fog adatni a szerzőnek.

281. Ugyan a titoknak felolvassa a nyelvtudományi bizottság f. é. július 25-diki jegyzőkönyvének 4-dik pontját, melyben egy, a nagy szótár késedelmes megjelenését panaszló, f. é. július 3-án Sopronban kelt levél közöltetik, s az Akadémia figyelmébe ajánltatik.

Tudomásul szolgál.

282. *Toldy Ferencz* r. t. *Bartalus István* „A magyar egyházak szertartásos énekei a 16- és 17. században“ című munkájának megbíráltatására kéri fel az Akadémiát.

Bírálókul *Toldy Ferencz*, *Fogarasi János* r. és *Mátray Gábor* l. tagok neveztetnek ki.

283. A titoknok, a f. é. július 20-diki philos. és történettudományi osztály-ülés ajánlata folytán: „Halikarnassosi Herodotus Műzsái (I—X)“ Hoffer Endre görög nyelvtanár által eszközölt fordításának megbíráltatására hívja fel az Akadémiát.

A bírálatra *Hunfalvy Pál* és *Ballagi Mór* rr. tt. kértetnek fel.

284. Ugyanazon osztály-ülés ajánlata nyomán jelentetik, hogy a helsingforsi finn irodalmi társaságból kiküldött statisztikai bizottság a Magy. Tud. Akadémiát, statisztikai kiadványaira szorítókozó csereviszonyra kéri fel.

Az Akadémia elfogadja, s a csereviszonyt legújabb statisztikai és nemzetgazdasági kiadványaival kezdi meg.

285. *Hunfalvy János* r. t. indítványozza: hogy a földmivelés, ipar és kereskedelmi m. k. ministerium kebelében működő statisztikai szak-osztálynak küldessenek meg az Akadémia által kiadott Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények eddig megjelent s utóbb kiadandó kötetei.

Elfogadtatik.

286. A titoknok jelenti, hogy az Akadémia f. é. július 2-diki felterjesztésére, a vallás és közoktatási m. k. minister úrtól, a *Jászay Pál*-féle jutalomdíj ügyében válasz érkezett, melyben az Akadémia e kérdés tárgyalására és szabályszerű eldöntésére szólítatik fel; egyszersmind közölte *Jászay Sámuel*nek, a nmélt. elnök úrhoz intézett folyamodása, mely az 1858-dik évi, *Jászay Pálnak* ítelt nagy jutalmat, az előbb meghalt szerző még élő három nővérének: *Jászay Therézia*, *Anna* és *Mária*, javára kiadatni kéri.

A titoknoki előadásból kitűnvn, hogy az 1858. decz. 15-ki — 20-dik nagy gyűlésen, *Jászay Pál* ily című munkájának „A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. Pest 1846“ odaitélt jutalom, eddigelé még nem adatott ki sem a szerzőnek, sem rokonainak,

az Akadémia ez ügy végleges elintézését a legközelebbi nagy gyűlésre bízta.

287. Olvastatott a vallás és közoktatási m. k. ministerium f. é. jul. 23-ki 667. csn. számú leirata, melyben jelentetik, hogy *Magyar László* hollétének kikutatása iránt, a közös külügy-ministerium útján, az angol és portugáli kormányoknál a kellő intézkedések megtétettek.

Tudomásul vétetik.

288. Olvastatott a m. k. belügyminister f. é. jun-23-án, a nmélt. akad. elnök úrhoz intézett 8732-ik számú irata, melyben közölte, hogy a bel- és pénzügyi m. k. minister eggyetértőleg indokolt legalázatosabb felterjesztése következtében, ő cs. apost. kir. Felsége, f. é. áprilhó 15-én kelt legfelsőbb elhatározásával: „A m. tud. Akadémiát addig is, míg adózási viszonyai a törvényhozás által véglegesen rendeztetnének, úgy a gr. *Teleki József* által a nevezett intézet számára hagyományozott 37,800 frnyi alapítvány után kivetett 3024 frnyi közvetlen illetéknek, valamint az akadémiai palota és bérház után eddigelé kivetett, vagy ezentúl kivetendő mindennemű ország-fejedelmi adók, s országos adópótlékok, továbbá valamennyi bélyeg és vagyon-átruházási közvetlen illetékek s haszonértékek fizetése alól, kegyelemből ideiglenesen fölmenteni, s ebbeli legmagasabb határozata foganatosításával a magyar belügyi és pénzügyi ministeriumokat megbízni méltóztatott.“

E magas kegyelmi tényt, az Akadémia hálás köszönettel jegyzi fel, s a leirat eredetiét az akad. igazgató tanácssal, s másolatát az akad. pénztárnokkal fogja közölni.

289. A titoknak jelenti, hogy az akad. alapszabályok átdolgozására kiküldött bizottság, f. é. július 20-án tartott ülésében, a f. é. márczius 18-ki nagy gyűlés határozata értelmében saját kebeléből: *Toldy Ferencz, Greguss Ágost, Csengery Antal, Horváth Mihály, Sztoczek József* és *Than Károly* bizottsági tagokat választotta meg, hogy a f. é. márczius 26-ki igazgatósági ülésből kiküldött hat taggal együtt, az akadémiái alapszabályok korszerű módosítására új tervezetet készítsenek; egyszersmind azon meggyőződést fejezi ki, hogy az Akadémia azon tisztviselői, kik az alapszabályok első átdolgozásában részt vettek, ez alkalommal is közreműködendnek.

Helyeseltetik.

290. Olvastatott *Rómer Flóris* l. t. felterjesztése, mely szerint az akad. kézirat és éremtárban eddigelé hasznonnélkül űrzött s oda nem tartozó növény-csomagokat, gipszönteteket és régiségeket a m. k. egyetemnek kéri ajándékoztatni, hol azok haszonra fordíthatók, és saját előadásaiiban is jó szolgálatot tennének.

Mielőtt ez ügyben határozat történnék, *Toldy Ferencz, Érdy János r. és Mátray Gábor* l. tagok küldetnek ki oly megbízással, hogy vizsgálják meg a kérdéses gyűjteményt, ha nem tartalmaz-e oly tárgyakat, melyek az Akadémiát közelebből érdeklik, s ennél fogva megtartandók volnának?

291. A titoknak felolvassa a marosvásárhelyi ref. főtanoda előljáróságának f. é. jun. 26-iki levelét, melyben kijelenti, hogy a m. t. Akadémia felszólítása következtében, a két Bolyai írományos hagyatékát, átvizsgálás végett, készséggel elküldendi, de addig is, míg az igényelt munkálatokat az íromány-halmazból kiszemelendi, várakozásra kéri fel az Akadémiát.

Köszönettel tudomásul vétetik.

292. *Horváth Mihály* r. tag ismétli a jul. 6-ki osztály-ülésben tett azon indítványát, melyben az Akadémiát felkéri, hogy a nmélt. m. k. minisztériumnál: *Nádasdy Ferencz* Pottendorfban lefoglalt és Bécsben még mindig létező családi levéltárának megszerzéséért, valamint *Jászay Pál* nagy becsü okmány-gyűjteményének megvételére, a kellő intézkedéseket megtenni sziveskedjék.

Miután az Akadémia részéről a kívánt felterjesztés az indítvány értelmében már megtörtént,

tudomásul vétetik.

293. A titoknak jelenti, hogy dr. *Kánitz Ákos* f. é. jul. 7-kén Bécsben kelt levelében megköszöni az Akadémia elismerő nyilatkozatát, mely őt pályáján további kitartásra ösztönzi; reményli, hogy nem sokára új munkával kedveskedhetik, mely a Magyarországhoz oly közel fekvő, mégis oly kevésbé ismeretes bolgár Etropol-Balkán vidékét tárgyalandja.

Tudomásul szolgál.

294. Ugyanaz jelenti, hogy 1865. mart. 5-kén, Budán elhunyt n. *Borhy József* ügyvéd végrendeletileg 50 frtot hagyományozott az akadémiái palotának, 50 frtot az akad. alaptökének, és egy megnyerendő per után 100 frtot ugyanazon alaptőke szaporítására.

Köszönettel átteendő az akad. pénztárnokhoz.

295. Olvastatott *Barabás Miklós* l. t. f. é. jul. 18-kán kelt levele, melyben tudatja, hogy *Kazinczy Ferencz, Kreiczinger József* által 1808-ban ügyesen festett arczképét,

mely, fájdalom, avatlan restauratio következtében jelentékenyen megsérült, a lehetőségig kijavította, s ebbeli fáradozását készséggel felajánlja az Akadémiának.

Az Akadémia köszönetét nyilvánítja a művésznek.

296. A titoknak jelenti, hogy *Pallio Nina* asszonyság Aradról, az elhunyt szerb fejedelem, *Obrénovics Mihály*, fényrajzi arczképét ajándékozza az Akadémiának.

Az Akadémia köszönettel vette az ajándékot, s ezt, az úrhölgygyel is tudatni fogja.

297. Ugyanaz jelenti, hogy *John Stuart Mill*, a 28-ik nagy gyűlésen megválasztott kül. lev. tag, e megtiszteltetést, a nmélt. akad. elnök úrhoz intézett levélben köszöni. Tudomásul szolgál.

298. Ugyan a titoknak jelenti, hogy Nápolyból, az „Akadémia di Archeologia Letteratura e Belle Arti“ részéről elismerő levél érkezett a nyert akad. kiadványokért.

Tudomásul vétetik.

299. Közöltetik *Dobay János* f. é. jul. 12-én, Gyulán kelt levele, melyben jelenti, hogy a m. k. ministerium rendelete folytán, beküldi a nyomdájában megjelent művek egy-egy példányát.

Tudomásul van.

300. A titoknak jelenti, hogy a M. T. Akadémiához az 1868. év jun. 30-tól ugyanazon év július 27-ig a következő ajándék-, csere- és köteles könyvpéldányok érkeztek.

I. Testületektől.

Kön. Preuss. Akad. der Wissensch. Berlin. Monatsbericht Januar, Februar, März, April.

R. Asiatic Society. London. The Journal. Vol. III. P. I.

Kön. Bayerische Akad. der Wissensch. München. a) Abhandlungen der Hist. Classe. X. B. 3. Abtheil. b) Abhandlungen der Philos. Philologischen Classe. XI. B. 2. Abth. c) Sitzungsberichte. 1868. I. B. 2. 3. H. d) Almanach für das Jahr 1868. e) Brünn : Über die sogenannte Leukothea. f) Voit : Über die Theorien der Ernährung der thierischen Organismen. g) Vogel : Denkrede auf H. A. von Vogel.

K. k. Statist. Centralcommission. Bécs. Mittheilungen. XV. Jahrg. 1. H.

Kir. tudós társaság. Krakó. a) Sprawozdanie Komisji Fiziograficznej. 1867. b) Pamiatka.

Kön. Böhmsche Gesellsch. der Wissensch. Prága. a) Abhandlungen. VI-te Folge. I. B. b) Sitzungsberichte 1867. Januar—December.

Kais. Akad. der Wissensch. Bécs. Anzeiger 1868. Nr. 15. 16. 17.

Verein von Alterthumsfreunden. Bonn. Internationaler Congress für Alterthumskunde und Gesch. vom 14—21. Sept. 1868.

Royal Society. Edinburgh. a) Proceedings. Vol. VI. Nro 71—73. b) Transactions. Vol. XXIV. P. III.

Établissement Géographique de M. Van der Maelen. Bruxelles. a) Carte Archéologique Ecclesiastique et Nobiliaire de la Belgique. b) Nouvelle Carte Générale de la Belgique.

Ángol kormány. London. Trade accounts (foreign countries) for the four months ended April 1866. 1867. 1868.

M. kir. vallás és közoktatási ministerium : Előterjesztés a magyarországi közalapítványi alapok és jóságok 1867. évi pénztári és gazdasági állapotáról (10 péld.).

M. kir. földmivelés, ipar és kereskedelmi ministerium : Hivatalos statisztikai közlemények. I. évf. 1. füz.

Déli vaspálya-társaság igazgatósága. Bécs. Bericht über den Gesundheitsstand des Personales etc. 1866. 1867.

Ev. főiskola igazgatósága. Szarvas. Értesítő az 1867 $\frac{7}{8}$ -ik tanévről.

Gymnasiumi igazgatóság. Segesvár. Programm für das Schuljahr 1867 $\frac{7}{8}$.

II. Magánosoktól.

Dr. Vida Lajos. Pest. Szemle a bel- s külhoni telekkönyvi rendszerek mezején.

Toldy László. Bécs. Jais. Mi legfontosabb a szülők, nevelők, az ifjúság felügyelői, különösen pedig a lelkészekre nézve.

Télffy Iván I. t. Pest. Corpus juris attici graece et latine. II. köt.

Ponori Thewrewk Emil. Buda. Római és görög pénzszerítés. (50. péld.)

A. P. Ninni. Velence. Commentario della Fauna, Flora e Gea del Veneto e del Trentino. 1868. N. 4.

III. Köteles példányok.

Bertalanfy Imre nyomdája. Szombathely. a) A szombathelyi torna-egylet alapszabályainak tervezete. b) Der heilige Gesang bei dem kath. Gottesdienste. c) Directorium seu ordo missas celebrandi pro 1868, jussu D. Franc. Szenczy, episcopi Sabariensis. d) Ordo officii divini pro 1868 ; in usum Canonicorum regularium praemonstratensium de Csorna. e) Schematismus cleri dioecesis Sabariensis pro 1868. f) A csorna-premontrei kanonok-rend névtára 1868. g) Mythologia in usum quintae classis Gymnasii. h) Poëtica Elementaria. i) A vasmegyei gazdasági egylet által 1867. rendezett kiállítás. k) Ság szőlőhegy rendszabályai. l) Kránitz : Az elszórt csatázási mód.

Fischel Fülöp nyomdája. Nagy-Kanizsa. a) Hirsch : Neun Derusch-Vorträge. b) Szentkirályi : Harangvirágok a drávamelléki nép életéből. c) Szentkirályi : Szív hullámok egy honvédtiszt naplójából. d) Nobl József : Lepkék. e) Schwarz : Hálaindulatok. f) Jünker : Alkalmi beszéd az egyenjogósítási ünnepély alkalmával. g) Morgenstern : Zsinagógai beszéd az egyenjogósítási ünnepély alkalmával. h) Preissverzeichniss der chemischen Sport-artikel des G. Krieger.

Városi nyomda. Debreczen. a) A debreczeni színház emlénye. 1867. 1868. b) Révész : A levéltárak megóvásáról és rendezéséről. c) Bonyhai : Debreczeni gyorsíró. d) Véleményes jelentés az ingyen iskoláztatás tárgyában. e) A debreczeni ügyvédegylet alapszabályai. f) Ugyanannak ügyrende. g) Nagybánya sz. k. bányaváros takarékpénztárának alapszabályai. h) Veres : Vezérkönyv a számtanításban. i) Társadalmi elmélkedések. k) A tiszántúli ref. egyházkerület 1868. ápril havi gyűlésének jegyzőkönyve. l) Sz. k. Debreczen város költség-előirányzata 1868-ra.

Wigand K. F. nyomdája. Pozsony. a) Allgemeine Weltgeschichte. 37—47. H. b) Liebleitner : Aufgabensammlung zum Unterrichte in der deutschen Sprachlehre. c) Görög és latin remekírók. 6. füz. d) Langraf : Deutsche Sprachlehre. e) Frecska : Evangelisches Kirchengebetbuch. f) Dr. Entz : Újabbkori magyar gazda. g) Hoffman Pál : A római magán-jog rendszere.

Sieber örökösök nyomdája. Pozsony. a) Ozar Haschoroschim, hebräisch-deutsches

und deutsch-hebräisches Wörterbuch über das alte Testament. I. II. Th. b) Wylimann : Die Lungenschwindsucht. c) Terrain-Lehre und à la vue Aufnahme. 2. 3. Auflage. d) Dr. Gross : Erinnerung an die Naturforscher-Versammlung. e) Palugyai : A kapcsoltságok történelmi és jogviszonyai Magyarországhoz. f) Bak : Magyar-héber nyelvtan. g) Hebräisch-Deutscher Briefsteller.

Sauerwein Géza nyomdája. Győr. a) Wiseman Miklós bíbornok vegyes iratai. b) Színi emlény 1868. c) A sopronmegyei orvos-gyógyszerész-egylet alapszabályai. d) Liszkay : A győri ev. egyház múltja és jelene.

Pleitz Ferencz nyomdája. Nagy-Becskerek. Verhandlungen der ersten banater Lehrerversammlung.

Magy. kir. egyetem nyomdája. Buda : a) Telfy : Corpus juris Attici graece et latine. II. köt. b) Izraelita naptár 1868-ra. c) Ugyanaz 1869-re. d) Egy ruthén nyelvű imakönyv. e) Dr. Wenzel Tivadar : Magyar magánjog.

Diemer K. nyomdája. Temesvár. A temesvár-gyárkölvárosi casino alapszabályai. Gámán N. nyomdája. Zilah. Gyászbeszéd Kiss Ferencz ifjú fölött.

Ref. főiskola nyomdája. Sárospatak. Sárospataki Füzetek. XII-dik évfolyam 4—5 füzet.¹

Újfalusi Lajos nyomdája. Szegszárd. Kimutatás a közkórházban 1867. ápolott betegekről (2 péld.).

Dobay János nyomdája. Gyula : a) A békésmegyei gazdasági egyesület Értesítője. 1865. 1866. 1867. évről. b) A békés-csabai ág. hitv. algymnasium Értesítője 1867/8-ról. c) Trajánovics : Gyógyszerészeti kettős könyvvitel. d) A helv. hitv. békés-bánati egyházmegyei gyámoldat illető adatok. e) A bányai ág. hitv. ev. egyházkerület névtára. 1868.

IV. Akadémiai kiadás.

Almanach 1868-ra. 2. füz.

Évkönyv XI. köt. 9. dar.

Értesítő 1868. 8. 9. 10. sz.

Harminczadik (philos. törvény- és történettudományi osztály- egyszersmind összes) *ülés.*

1868. október 5-én.

Érdy János t. t. helyettes elnöklete alatt.

302. A titoknok megilletődve jelenti *Tompa Mihály* l. t. f. év július 30-kán történt gyászos kimúltát, s indítványozza, hogy a M. T. Akadémia e kitűnő tagja fölött ünnepélyes közülésen tartassék emlékbeszéd.

Az Akadémia elszomorodva vette a gyászjelentést, az indítványt elfogadja, s a nyelv- és széptudományi osztályt megbizza, hogy az elhunyt jeles fölött tartandó emlékbeszédről annak idején gondoskodjék.

303. Ugyanaz jelenti, hogy A Magyar Hölgyek Alapítványából kitűzött *nyolcz* rendbeli jutalomkérdés közül, melyek határideje f. é. sept. 30-kán járt le, *öt*re érkeztek pályaművek; *három*: *A festészet története, Nevezetes utazók, Növényi földrajz*, pályázók nélkül maradt.

A Görög Államrégiségek kézikönyvére jött a határidő előtt *két*, a határidő után, de szept. 29-kén feladva, *egy*; összesen *három* pályamunka, úgymint:

I. sz. „A Görög Államrégiségek kézikönyve.” Jelige:

Vos exemplaria Graeca

Nocturna versate manu, versate diurna.

Horatius.

II. sz. „Hellen Államrégiségek.”

Jelige: Habet autem ut in aetatibus auctoritatem senectus, sic in exemplis antiquitas. Cic. or. 50.

Oktober 1-én avisáltatott, szept. 29-kén tétetett fel.

III. sz. „Görög Államrégiségek, vagyis az összes görög föld és nép, az ezeket összekötött intézmények, vallásuk, közeletük és alkotmányuk ismertetése.”

Jelige: Az ember életének általában vonzóbb, kellemesebb gyermeksege s ifjúsága — bár nincs annyi haszna — mint kifejlett későbbi férfiú kora; nincs különben az emberiség egyetemes életére nézve is.

Az Állati Élettanra jött a határidőig *két* munka; jelesül:

I. sz. „Az Állati Élettan alapvonalaival kézikönyve, különös tekintettel az emberre.”

Jelige: A mi az embert emberré teszi s minden tökélyre viszi: az a tudomány és művészet.

A török hivatalos lap 1868-ban. Mellékelve Kürschner munkája: Grundriss der Allgemeinen Physiologie.

II. sz. „Az állati Élettan, különös tekintettel az emberre nézve.”

Jelige: . . . ἐν μὲν τῷ λόγῳ τὴν μέθοδον ἐδήλωσα, ἥτις ἂν ἐξευρίσχοι, πρὸς οὗτοι χρῆσιμον ἕκαστον αὐτῶν ἐσόμενον ἢ φύσις ἐδημοῦρηγῃσιν.

ΓΑΛΗΝΟΥ, περὶ χρῆσις τῶν ἐν ἀνθρώπου σώματι μορίων. ΑΟΓ. Β. κεφ. α.

A Fűvészet alapvonalaival a határidőig egy pályamű érkezett:

I. sz. „A Fűvészet Alapvonalai, tekintettel a műveltebb néposztály szükségére.”

Jelige: Önismeretre, a természet megfigyelése által juthatni.

A Bölcsészeti Erkölcstanra, jött a határidőig egy pályamű.

I. sz. „A Bölcsészeti Erkölcstan kézikönyve.”

Jelige: Maxima enim morum est semper sapientia virtus. Diony. Cato.

A Római Irodalom Történetére, határidő után, de szept. 29-ki feladási jeggyel, egy pályamunka érkezett:

I. sz. „A Római Irodalom Története, a művelt osztály szükségéhez alkalmazva, Munk, Pierron, Heemskerck s több forrás nyomán.”

Jelige: Keressétek az alkalmat a múltra visszazélni s érte melegülni. Kölcsey. Csatolva forrásul: Heemskerck, Pierron és Munk művei.

A pályaművek jelíges levelei rendben találtatván, az Akadémia és Pólya József r. t. perséteivel közös borítékba zártattak, s őrzés végett a levéltárba tétettek. A pályaművek pedig megbíráltatás végett az illető osztályokhoz utasítottak.

304. Hoffmann Pál l. t. felolvassa *Pulasky Ágost* úr (mint vendég)

következő czímű értekezését: „A római jog, s a jogtudományi módszer.“
Kivonata ez:

I.

A tudomány fejlődése s történetének tanulmányozása közti szoros összeköttetés jelzésére alig van jobb példa, mint az átalakulás, melyet a római jogi kutatások körülbelül hatvan év előtt az összes jogi felfogásban megindítottak. A jogtudomány a múlt század végén eltávozott volt a gyakorlati élettől, elvesztette a valóság érzetét, elvei elmosódtak az általánosság ködében, különböztetései s meghatározásai pedig, pusztán elvont fogalmakra alapítva, bizonytalanok, értéktelenek maradtak. Ezen üres alakiasság terjedésének vetett véget a történeti iskola, főleg a római jog bő anyagából merítvén gyakorlati tanait, míg másrészt a történeti érzék fejlesztésére, az eszmék s az élet közti viszony helyesebb felfogására jutott. Ennek folytán a római jog mai nap a jogtudományban túlnyomó állást foglal el; sőt művelésétől látszik az egész jogtudomány jövője függővé tétetni; fontos tehát a kérdés, vajjon csakugyan oly szoros kapcsolatban van-e a jog egy pár terjedelmes, de befejezett s változhatlan szervezettel; e kérdés pedig a következők megoldásától függ: 1-ör a jogi módszernek mely eszméi származtak a római jogból? 2-ör a jogtudományban jelenleg mely eszmék vergődnek uralomra, s honnan veszik származásukat?

II.

A római jogban három elem különböztethető meg: a nemzeti, a világbirodalmi, s a bölcselemi. Ezek közt eredeti s legrégebbi a nemzeti, mely a régi vallásból keletkezett, s sokáig annak védszárnyai alatt maradt. Lassanként azonban kifejlett s túlsúlyra emelkedett a világi elem, míg végre az egyházzal egészen szakított, főkép a „*jus gentium*“ terjedése s a „*praetor*“ működése folytán, s ez is mindinkább az egyetemes viszonyok szerint alakult. Esetről esetre fejlődött ugyan csak e korban a jog, a viláfgorogalom igényei szerint, azonban mégis, minthogy a szellem, melyből e mozgalom eredt, egyenletesen terjeszkedett hosszú időn át, összhangban maradtak egyes képződményei. A harmadik, a bölcselemi elem, leginkább akkor terjedt a római jogban, midőn a nép közvetlen befolyása megszűnt, s a jogtudósok nem mint törvényalkotó praetorok, hanem inkább tekintélyük s magyarázat által gyakoroltak hatást. Azonban a hajlam észszerű általános elvek felállítására, mely a nagy jogászok munkásságát jellemzi, bár egyetemes, de nem volt rendszeres; az észjogi tételek nem alapul szolgálnak, hanem felvilágosításokul; a római jog nem bír központi, metaphysikai alapeszmével, mely az egész szervezet kulcsaként szerepelne, de egyes részei vannak szigorú következetességgel egész az aprólékossáig kifejtve s koordinálva. Epen ellenkező a kanoni jog szerkezete, mely szoros szintheitikus természetű, s kizárólag az egyház fogalmának dogmaszerű értelmezésén nyugszik.

A római s kánoni jogrendszerek e különbsége azonban csupán alkutukat illeti, s nem történeti; nem lehet tehát a római jog fejlődését folytonos tökélesedésnek, a kánoni jogét súlyedésnek tekinteni. A római jog erkölcsi elvei anyagát soha sem hatották egészen át; a kánoni jog alapeszméje pedig fejlődésének csupán késő szakában lőn szabatosan felismerve; hiszen az egyszerű, világos, általános elveket csak a művelt kor bírja felfogni, a kezdetlegesség századában a képzeletek s babonák foglalják el az elméket.

Annyi azonban bizonyos, hogy a kánoni jog emelkedése okozta némileg a rómainak súlyedését, csak úgy, mint a kereszténység is sietteté a császárság bukását. Ennek sorsában részesült a római jog is, s a tanok, melyeken a világbirodalom szerkezete alapúlt, leigázott faj csonka viszonyainak mérvében sorvadt össze.

Öt századig ezután a római jog a háttér homályában maradt, megértetlenül, eltörpülten. Az egyház által elfogadtatott ugyan hozzátartozóinak, a kiknek mindig különállást iparkodott az szerezni, közös jogául s némi kötelekéül, de mindég csak a kánonjog alárendeltje-, szolgálaként. Az egyház uralma alatt nem is juthatott kedvezőbb állásba a kiválóan világi természetű római jog, mindazonáltal az egyház elleni mozgalom kezdetén nem használtatott fel fegyverül, democraticusabb jellegű lévén mint sem hogy a hűbéri rendszer természetével összeférjen, mely az első támadást képezte a hierarchia ellen. E támadás, a katonai jellem pusztán tényleges volta folytán nem sikerülhetett; az egyetemes egyházi szervezetet csupán a szintén egyetemes szellemű iparból s kereskedésből keletkezett polgári osztályon alapuló rendszer dönthette meg, s épen ennek szolgálhatott a római, mint addig legtokéletesebb s világbirodalmi jog. S csakugyan együtt virágzott s terjedt a középkori szabad városok hatalmával, békésen, Európának majdnem minden országában.

A glossatorok, e kor jogtudósai, azonban nem bírtak alkotó erővel; magyarázatra szorítkoztak, s megújították, de nem fejlesztették, a római jogot. Ez nem bírta tehát állandóan az élet alakulatait követni, s az újkor keletkező hatalmasabb eszméi mellől ismét háttérbe szorult.

III.

Rómában az állam az egyénnel szemközt mindenható volt, s jogában is ismeretlen az egyéniség szentsége. Az egyént ez alárendeltségből az egyház sem emelte ki, ez a reformatio korának maradt fenn. Ez oka, hogy a tizenhatodik s tizenhetedik század szellemi mozgalmái az egyháziasság ellen mellőzték a római jog segélyét; hiszen csak a közügy felsőbbisége mellett az életben állhatott fenn a jog elsőisége a tudományok közt, melyet a római jog szelleme követel, a tizenhatodik században pedig az állam már csupán eszköznek tekintetett; s így a jogtudomány is csak a bölcsészet ágaként tekintetett; a jogeszméje *a priori* felvett elvekből vezettetett le, metaphysikaivá vált, s a metaphysikai fogalmak határozatlanságában részesülvén, kifejtésre, részletezésre

alkalmatlanná vált. E hiányok kipótlására használtatott a római, mint bölcselmi jog; idegen szempontból tekintetvén, azonban félremagyaráztatott, a rajta alapuló összes jogtudomány rendszere zavaros állapotba ejtetett.

A gyakorlat nem követé ez idő alatt a tudományt; szervezetlen maradt. Lassanként azonban tisztultak a társadalmi eszmék, s ugyanazon tényezők, melyek a tizenharmadik század végén politikai s socialis forradalmat idéztek elő, a jogra hatva, a codificationalis törekvésben nyilatkoztak. A törvénykönyvekben, melyek azóta szerkeztettek, három elem foglaltatik, a nemzeti, a bölcselmi, s a római jogi; ez utóbbi sokkal helyesebben felfogva, mint az előbbi tudományos rendszerekben.

A törvénykönyvek sokat használtak, de a túlzott reményeket, melyeket keltettek volt, nem igazolták. Ezen csalódás-szülte viszhatáson alapúl a történeti iskola, melynek fő érdeme, hogy a római jog rendszerét teljesen kifejleszté s az ítészeti szellemet felkölté. Árnyoldala, hogy az ókor példái benyomásainak engedve, irányukat néha az új eszmék szabta határokon túl is követé. A történeti iskolán alapúl nagyrészt a jogtudományban dívó jelenlegi eclecticismus, mely jele, hogy az elmék minden eddigi álláspontot túlhaladva, kénytelenek ideiglen a tudományok kételkedéseire szorítkozni.

IV.

A jogtudomány a jog eszméjét kizárólagosnak és egyetemesnek tekinté eddig a társadalmi viszonyok rendezésénél, s lehetőnek tartá a gyakorlati életet uralmának feltétlenül alávetni. Az emberi munkásság terjedtével, a tudomány haladásával azonban számos eset merült fel, melyek a régi elvek szempontjából megoldhatlan nehézségeket tüntetnek föl, s számos elismert szokás keletkezett, p. a telekkönyvi intézmény, a hitelrendszer, melyek a jog általános határozmányaiival ellentétben állanak. De még inkább ellenkezik az ódon jogi módszerrel a közgazdaszat, az emberi anyagi szükségletek fődözése eszközeinek tudománya, melynek célja szintén a társadalmi viszonyok szervezése a vagyoni érdekek szempontjából. Szakai közt utolsó a communismus elmélete, ennek alkalmazhatlanságából kitűnik az alapul elfogadott elvek elégtelensége a kitűzött cél elérésére.

Önálló fejleményein kívül a közgazdaszat kivált azon gyakorlati hatás által, melylyel, ha a jogtudományban nem is, de a jogéletben módosításokat eszközölt. Különösen a szerződési jog gyakorlati teljes átalakítása által. E tekintetben az élet megelőzte a tudományt, a jog és közgazdaság elvei a társadalmi viszonyok számos pontjain már érintkeznek, míg elméleteik mereven állnak még szemközt s csak úgy egyenlíthetők ki, ha közös magasabb elvre vezetnek vissza.

Ez be is szokott következni a tudomány haladásával, a mit más tudományok példája tanusít. Meg fog tehát szűnni a jogeszmé feltétlen, önkényes volta, úgy, a mint el fog ismertetni a közgazdaszat anyagi önzési eszmehiányossága. Helyüket a társadalmi tudomány fogja elfoglalni,

mint az emberiség öntudatos fejlődésének tudománya, s ennek két, bár külön, de együtt egy egészet képező és egy célra irányuló vizsgálati mód-szerét képviselendi a jog, és közgazdászati.

A római jog tehát már nem lehet alapja a jogtudománynak, mely a társadalomnak többé nem ura, de eszköze az általános jólét kivívásában. E helyzetváltozással pedig nem veszt, csak nemleges elvont eszméitől fosztatik meg; tartalma megmarad; hiszen a fogalmak, mint az anyag parányai, változhatlanok s örökösök, de miut ezek a szerves testek mindinkább összetett során végig, úgy ők is új meg új alakot öltenek a tökélyesedő eszmék- és rendszerekben.

305. *Hunfalvy János* r.t. bemutatja a „Statistikai és Nemzetgazdasági Közlemények“ ötödik kötetének első füzetét. Kivonatban következőleg:

E füzet tartalmából különösen három értekezést kell megemlítenem. Az első dr. *Barsi József* úrtól van, s czime: *A világforgalom állása* 1860-tól 1866-ig. Benne meg vannak ismertetve: a vaspályák gyarapodása és hossza, a vasúti felszerelés s a vasúton eszközölt forgalom; a kereskedelmi tengerészet s a tengeri forgalom; az ország- s belföldi vízi utak állása; a távirdák elterjedése, a távirdai vonalak hossza s a távirdai forgalom; végre a postaforgalom. Mindezek összehasonlítólag vannak megismertetve mind az európai, mind az Európán kívüli országokra nézve általában, s viszonyítva az illető országok területéhez és népességéhez. Legyen szabad néhány adatot közölnöm.

1866. végén a vasútak hossza ez volt:

Európában	11,207 földirati mérföld,		
Amérikában	8,916	"	.
Ázsiában	794	"	"
Afrikában	141	"	"
Ausztráliában	120	"	"
A vasútak összes hossza	21,178	"	"

E szerint a meglevő vaspályákból, mindeniket csak egy vágásosnak véve, majdnem négyszeres öv telnék földünk körül az egyenlítő alatt. Az ezen vaspályákra szükséges sínek súlya 226,280,000 mázsa. Az építési költség, melybe azon vasútak kerültek, legalább 46,626 millió frank-ra rúg. Naponként mintegy 3 millió ember utazik vasúton ide s tova; a naponkénti áruforgalom pedig legalább 27 millió v. mázsa.

A tengeri világforgalom közvetítésére 1866. végén kerek számmal 170,000 kereskedelmi hajó szolgált, melyek rakodási képessége 20,377,000 tonna.

A távirdai vonalak hossza 1866. végén az egész földön 49,256 f. mérföldet tett, ebből Európára 25,340 mfd esik; az összes tengeralatti vonalak hossza 1593 mfdet tett. Az összes távirdai sodronyokra körülbelül 1.300,000 mázsa vas volt szükséges. Az európai távirdákon küldött sürgönyök száma 1860-ban még 9 millióra sem rúgott, 1866-ban pedig már majdnem 21 millióra ment.

A postán szállított levelek száma 1866-ban Európában több mint

1,708 milliót, az Európán kívüli országokban 546 milliót, összesen 2,254 milliót tett. Ez összegből Nagybritanniára több mint 720, a magyar-osztrák birodalomra 123 millió esett. A postán szállított levelekből egy-egy lélokre jutott Nagybritanniában 25, Svájcországban 15, az éjszak-amerikai Unióban 13, ellenben az osztrák államban 4, a magyar államban 2, az Oroszbirodalomban 0.4 levél.

A második figyelemre méltó értekezés *Beöthy Leótól* van; czíme: „*Ausztria és Magyarország kereskedelme 1866. évben.*“ Ez értekezésben a bécsi stat. központi bizottság által közzétett hivatalos adatok alapján az osztrák magyar vámterület külkereskedésének viszonyai összehasonlítólág vannak megismertetve. A ki figyelemmel olvassa, bizonyosan sok tanulságot fog belőle meríthetni.

A harmadik értekezésben *Keleti Károly* úr *Füllungernek* f. évben Bécsben megjelent nagy és fényesen kiállított munkáját ismerteti, melynek czíme: *Vergleichende Statistik über die Real- und Productionswerthe der Landwirthschaft, der Montan-Industrie, der Verkehrs- und Communications-Anstalten, dann Erörterung des Staatshaushaltes im Oesterreichischen Kaiserstaate.*“ Keleti úr e munkát alaposan tanulmányozván, ismertetésében kimutatja, melyek annak czéljai, fény- és árnyoldalai, s ekképen annak helyes megértését s megítélését mozdítja elő.

306. *Toldy Ferencz* r. t. jelentést tesz *Mircse János* úr szeptemberi küldeményéről, mely a következőkből áll:

a) Az Árpád-korszakból 41 emlék, részint okmány, részint a velencei nagytanácsnak Magyarországot érdeklő határozatai; amazok közt a legrégibb a 900-dik évből való, s összes diplomatikánkban a második okmány, melyben az Ungarusokról említés tétetik; emezek 1240—99-ig terjednek, és Dalmatiát, Ragusát, Croatiát, Fiumét, s a szigeteket illetik, s főleg azok közigazgatási és kereskedelmi viszonyaikra vetnek világot.

b) Nagy Lajos korára vonatkozó (1314—83) 39 db. államlevéltári acták és levelek, melyek tartalma az országos, hadi és diplomatiai történet magaslátára emelkedik.

c) Zsigmond korából egy olaszul írt kronika 1410—13-ból; továbbá 15 db. levél, jó részt a császárhoz 1436—37-ből.

d) Hunyadi Jánost illető három levél 1452—3-ból.

e) A doge követi utasításai 1515—18 és 1523—5-ből. A hiányzó évek actái most szállítatnak Bécsből Velenczébe.

f) A konstantinápolyi velencei követek tudósításai magyar és erdélyi ügyekről 1554—1580-ig.

g) Báthori István király néhány levele Velenczéhez 1577, 8, 83-ból.

h) VIII. Kelemen pápa két levele 1595—7-ből.

i) Magyar főurak levelei a Signoriához 1577—1645-ből.

k) Sobiesky János három levele 1683-ból.

Ily szép eredmény után *Toldy Ferencz* r. t. az Akadémia részéről felterjesztést indítványoz a nmélt. vallás és közoktatási minster úrhoz, hogy *Mircse János* úr díját az utolsó évnegyedre utalványozni kegyeskedjék, s tekintve eddigi kitünő szolgálatait és képességét, őt a jövő 1869-ik évre is a velencei és olaszországi okmány-nyomozással megbízni sziveskedjék.

Az Akadémia, elismerve Mircse János úr érdemeit, az indítványozott felterjesztést elhatározza.

307. A titoknak jelenti, hogy *Edvi Illés Pál* l. t. *Simkó Vilmos* úr „Adatok a magyar történelemhez“ című iratát a m. t. Akadémiának használat végett beküldé.

Átteendő a történelmi osztály-értekezlethez.

308. Ugyanaz jelenti, hogy a vallás és közoktatási m. k. minister, f. é. július hó 30-ki ⁶⁵⁷ számú leiratával mellékletben megküldé a M. T. Akadémiának, a közmunka és közlekedési m. k. ministerium f. é. július hó 9-diki 6704. szám alatt kibocsátott reuendletét, melyben a vasúti fő- és osztálymérnökök oda utasítatnak, hogy a vasúti építkezéséknél talált régészeti és őslénytani tárgyakról azonnal jelentést tegyenek a legközelebbi közigazgatásági hatóságnak, a pesti és kolozsvári Muzeumnak s a m. t. Akadémiának, s hogy a lelt tárgyak csak azon esetre illessék a találót, ha a nevezett hatóságok a feljelentés után számítandó négy hét alatt nem nyilatkoznakak.

Köszönettel tudomásul vétetik.

309. Közzétett a vallás és közoktatási m. k. minister két rendbeli leirata, melynek egyike f. é. aug. 18-ról ⁷¹⁹ szám alatt arról tudósít, hogy a portugalli kormány útján, Magyar Lászlóra vonatkozólag egyelőre csak annak jutott tudomására, miszerint utazó hazánkfjáról a volt angolai kormányzó 185⁶,-ben sok dicsértest hallott. — A másik f. é. aug. 20-ról szóló ⁷⁸¹ számú leirat azon szonorú hírt hozza, hogy Magyar László Ponto de Cuio-ban, a benguelai kerületben 1864. nov. hó 9-ik napján meghalt, egy kiskoru gyermeket hagyván maga után.

Az Akadémia elszomorodva vette e gyászhiót, s miután a tudósításhoz csatolt eredeti bizonyítványból kitűnik, hogy Magyar László után hagyaték is maradt, a vallás és közoktatási m. k. ministeriumot felkérni határozta oly intézkedések eszközzésére, melyek nyomán, a portugalli kormány hozzájárultával, a boldogult hagyatékából, a netán létező, s eddig már egy kötetben megjelent utazására vonatkozó iratok, a M. T. Akadémiának biztosíthatatának.

310. A titoknak közli Manoilovics Emil köz- és váltóügyvéd úr f. é. aug. 8-ról Szabadkán kelt levelét, melyben tudatja, hogy f. é. jul. 30-án elhunyt Gyelmis-Latinovics Cecilia végrendeletileg ezer forintot hagyományozott a M. T. Akadémiának.

Köszönettel átteendő az akadémiái pénztárnokhoz.

311. Ugyanaz közli Bíró Antal szabadkai h. főbíró f. é. május 30-án kelt törvényszéki jelentését, mely szerint néhai Mukics Gergely f. é. május 23-án közzétett végrendeletében a M. T. Akadémia alaptökéjének gyarapítására két ezer forintot hagyományozott.

Köszönettel az akad. pénztárnokhoz utaltatik.

312. Közzétett özv. Szarka Károlyné Kis-Gerezden f. é. aug. 9-én kelt levele, melyben tudatja, hogy bold. férje ötven forintot hagyományozott a m. t. Akadémiának, s hogy ő maga részéről is ötven forinttal járul a nevezett összeghez, e szerint száz o. ért. forintot küld a nevezett intézetnek.

Köszönettel áttétetik az akad. pénztárnokhoz.

313. Olvastatik Lehoczky Tivadar urod. ügyész f. é. aug. 6-án Munkácson kelt levele, mely szerint, a „Bereg megyei régiségek“ című, s az Archaeologiai Közlemények VII-ik kötetében megjelent értekezéséért járó tíz forintnyi tiszteletdíjt a M. T. Akadémia rendelkezésére bizza.

Köszönet mellett Áttétetik az akad. pénztárnokhoz.

314. Jelentetik, hogy Dr. Farkas Balázs Szabolcs megye főorvosa beküldé az általa észlelt, s az 1863. év második évnegyedére szóló légtüneti és egészségügyi viszonyok kimutatását.

Átteendő a természettudományi bizottsághoz.

315. Jelentetik hogy id. Mándy Péter a nagy szótárból hiányzó szók 30-ik, illetőleg 35. számú gyűjteményét beküldé.

Áttétetik a szótár szerkesztőségéhez.

316. Közöltetik Melezer Vilmos tanár f. é. Sept. 5-én kelt folyamodványa, melyben a segesvári gymnasium tanári kara az Akadémia történelmi, archaeologiai, természet-tudományi és m. nyelvészeti kiadásait, ha lehet az eddig megjelentekkel együtt, az intézet számára ingyen megküldetni kéri.

Átteendő a könyvtári bizottsághoz.

317. Közöltetik a græci akadémiai olvasó egyesület folyamodványa, melyben a M. T. Akadémia kiadott és kiadandó munkáiból egy-egy ingyen példány kéri az intézet számára. Áttétetik a könyvtári bizottsághoz.

318. Jelentetik, Óváry Lipót úr tudósítása nyomán, hogy a nápolyi Grande Archivio Nazionale csereviszonyba óhajtna lépni a M. Tud. Akadémiával.

Áttétetik a könyvtári bizottsághoz.

319. Olvassatik a múlt. földmivelés, ipar és kereskedelmi m. k. minist. f. é. aug. 30-kán kelt ⁵³⁹eln. számú leirata, melyben tudatja, hogy a múlt évi párisi világátlat. „Histoire du travail“ név alatt alakult bizottsága, a M. T. Akadémiának bronzérmet adományozott, mely ez úttal, a hozzá tartozó okmánylevéllel együtt, a M. T. Akadémiának kiadatik.

Őrizet végett az akad. érem- és kéziratárba fog áttétetni.

320. Olvassatik Molnár László bizott. elnök f. é. aug. 5-kén Félégházán kelt levele, mely szerint a M. T. Akadémiának öt példányt küld azon Emlékiratból, mely Petőfi Sándor emléktáblájának, m. é. okt. 13-kán történt ünnepélyes leleplezésére a bizottság által kiadatott.

Az emlékirat példányai az akad. könyvtár s az ünnepélyen jelen volt akad. tagok közt ki fognak osztatni.

321. Olvassatik h. Saguna András érsek és metropolita f. é. aug. 13 kán Nagy-Szebenben kelt levele, mely szerint a Görög Keleti Egyház-Jogtanról írt munkájának egy példányát a m. t. akadémiai könyvtárnak felajánlja.

Köszönettel Átteendő az akadémiai könyvtárba.

322. Jelentetik, hogy Freese J. úr Berlinből „System der Liebe“ című munkája előfizetési felhívásából 30 példányt küldött kiosztás végett.

Az akad. tagok közt ki fog osztatni.

323. Olvassatik Napoleon herceg f. é. aug. 7-kén, a Palais Royal-ban kelt levele, melyben elismerően tudományos intézetiünk jelentőségét, kijelenti, hogy rokonszenvének bebizonyításul a m. t. akadémiai könyvtárnak egy példánnyal kedveskedik a „Correspondence de Napoleon I-er“ című munkából, melynek eddig megjelent 24 kötete, könyvtárusi úton, az Akadémia rendelkezésére áll.

Az Akadémia hálás köszönetét nyilvánítja e megtiszteltetésért, s felkéri a múltg. elnök urat, hogy ezt az Akadémia nevében Ő Herczegségével közölni sziveskedjék.

324. A titoknak jelenti, hogy a nagyváradí Jogakadémia, a sárospataki ref. Collegium, az újvidéki Maticza Szrbszka, a bécsi cs. kir. Zoologisch-Botanische Gesellschaft, a görliczi Oberlausitzische Gesellschaft der Wissenschaften, a nürnbergi germ. Muzeum, a berlini Verein für Geschichte und Alterthümer, a berlini Akademie der Wissenschaften, a zürichi Antiquarische Gesellschaft, a petersburgi Académie Impériale des Sciences, továbbá Guizot Ferencz, Gabelentz János és Ahlquist Ágost kül. lev. tagok — részint elismerő, részint köszönő iratokat küldöttek a nyert akadémiai kiadványokért.

Tudomásul szolgál.

325. Ugyanaz jelenti, hogy a M. T. Akadémiához az 1868. év jul. 27-től ugyanazon év október 5-ig a következő ajándék-, cseré- és köteles könyvpéldányok érkeztek :

1. Testületektől :

Oberlausitzische Gesellschaft. Görlitz. Neues Lausitzisches Magazin. XXIV. B. 2, 3. H.

Deutsche Morgenländ. Gesellschaft. Leipzig. Zeitschrift XXII. B. 1—2. 3. H.

Bureau de la Recherche Géologique de la Suède. Stockholm. Erdmann : Exposé des formations quaternaires de la Suède.

Académie Impér. des Sciences. Pétersbourg. a) Bulletin. Tom. XII. Nro 2. 3. 4. 5. b) Mémoires. Tom. XI. Nro 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18.

K. k. Geologische Reichsanstalt. Bécs. a) Verhandlungen. 1868. Nr. 1—10.

b) Jahrbuch 1868. Nr. 1. (Jänner, Februar, März), Nr. 2. (April, Mai, Juni).

Kais. Academie der Wissensch. Bécs. Anzeiger 1868. Nr. 18. 19. 20.

Antiquarische Gesellschaft. Zürich. Mittheilungen (Neujahrsblät.) 1864. 1865. 1866. 1867. 1868.

Maticza Szrbszka. Újvidék. a) Sztarine od Sztarine Novaka. b) Szrbszki Letopisz. 1864. 1865. 1866.

Historischer Verein für Steiermark. Gratz. a) Mittheilungen. 16. H. b) Beiträge zur Kunde Steiermärkischer Geschichtsquellen. 5. Jahrg.

Königl. Preuss. Akademie der Wissensch. Berlin. Monatsbericht. Mai, Juni. 1868.

Déli Szláv Akadémia. Zágráb. a) Rad. Kuj. IV. b) Dežman : Rečnik lečničkoga. nazivlja.

K. k. Geographische Gesellsch. Bécs. Mittheilungen. Neue Folge. 1868.

Alterthumsverein. Bécs. Berichte und Mittheilungen VIII. B. III. Abth.

Commission de l' Histoire du Travail. Paris. Rapports du Jury International.

Société de la Numismatique Belge. Bruxelles. Revue. Tom. VII. Livr. 4.

Société R. des Antiquaires du Nord. Kopenhága. a) Aarboger. 1867. Fjerde Hefte 1868. Forste Hefte. b) Tillæg til Aarboger. Aargang 1867.

Ángol kormány. London. Statistical tables relating to foreign countries. P. XI.

b) Trade accounts (foreign countries) No. 151—V.

Főgymnasiun irodalmi kör. Pécs. Évkönyv. VIII. évfolyam.

Kir. kath. főgymnasium Igazgatósága. Pozsony. Értesítvény 1867/8.

Főgymnasium Igazgatóság. Kassa. Tudósítvány 1867/8.

Főgymnasium Igazgatóság. Baja. Értesítvény 1867/8.

Kath. gymnasium Igazgatósága. Jászberény. Értesítvény 1867/8.

Alreáltanoda Igazgatósága. Újvidék. Vierter Jahresbericht der städtischen Unterrealschule für 1868.

Főgymnasium Igazgatósága. Besztercebánya. Értesítvény 1867/8.

Főgymnasiumi Igazgatóság. Esztergom. a) Értesítvény 1867/8. b) Kivonat az esztergomi nagygynasium önképző egyletének jegyzőkönyvéből.

M. kir. tudom. egyetem Igazgatósága. Pest. a) A m. kir. tudomány-egyetem szemlézete 1867/8. b) Beszédck, melyek a m. k. tudom. egyetem 1867/8. tanévi rectora és tanácsa beigtatásakor tartattak. c) Szabó József: Az egyetemi idő kellő használatáról. d) Dr. Roder : Beszéd a m. k. tudom. egyetem újja alakításának 88-dik évnapiján.

II. Magánosoktól :

Rómer Flóris l. t. Pest. Műrégészeti Kalauz. Pest 1866.

Dr. Ullersperger János. München. Cartilla Higienica. Valencia. 1866.

Óváry Lipót. Pest. a) Regis Ferdinandi I-mi Instructionum liber. b) Padiglione : L'arme di Dante Alighieri. c) Biedermann : Le costituzioni rappresentative.

Haidinger Vilmos k. l. t. Bécs : Zur Erinnerung an Ferdinand Freiherrn von Thinnfeld.

Tóth Kálmán l. t. Pest. Tóth Kálmán újabb költeményei.

Dr. Neilreich Ágoston k. l. t. Bécs. Die Vegetations-Verhältnisse von Croatien.

Molnár László. Félegyháza. Emlékirat Petőfi Sándor emléktáblájának 1867. okt. 13-kán történt leleplezési ünnepélyéről.

Odobesco Sándor volt romániai minster. Notice sur la Roumanie. Paris. 1868.

Dr. Bakonyi József. Adatok a veszteglőintézetek keletkezése, fejlődése- és jelen állásáról.

M. Chev. de Linas. Notice sur quelques émaux Byzantins du XI-e siècle.

Jurg Simani. Olmütz. Maximilian I. Kaiser von Mexico. Ode.

Lövei Klára. Kendi-Lóna. Michelet : A tenger.

Arthur Young. London. The disentanglement of ideas.

B. Saguna András érsek. Nagy-Szeben. Compendium des Kanonischen Rechtes der einen, heiligen, allgemeinen und apostolischen Kirche.

Nagy József l. t. Nyitra. Közegészségi jelentés 1867-ről.

Dr. Kudelka József. Linz. Über drei optische Versuche.

III. Köteles példányok :

Czéh Sándor nyomdája. M. Óvár. a) Major : Moson megye államrajza. b) Wirthschaftsplan des Landgutes zu Ung.-Altenburg für das Jahr 1868. c) A győri kölesönös biztosító társaság alapszabályai. d) Egyházi rendszer a dunántúli egyházkerület részéről. e) A győri m. k. jogakadémia jogász-segélyegyletének alapszabályai.

Kaminszky József nyomdája. M.-Sziget. a) A máramarosi román olvasó társulat alapszabályai. b) Ugyanaz román nyelven. c) Horkai : Kis laut. d) Acsády Sándor : Földépítészettan.

Szigler testvérek nyomdája. Nyitra. a) Közegészségi jelentés 1867-dik évről. b) A nyitrai kath. főgymnasium ifjúságának érdemsorozata 1867/8. c) A nyitramegyei Deák-kör alapszabályai. d) Kovács : Semijubilaeum sacerdotale.

Réthy Lipót nyomdája. Arad. Baló : Kegyelet koszoru.

Mihalik István nyomdája. Selmecz : a) A körmöczbányai kir. alreáltanoda Értesítvénye 1867⁸/₈. b) A selmecz kir. kath. gymnasium tanulóinak érdemsorozata 1867⁸/₈. c) Erdészeti lapok. VII. évfoly. 7. füz.

M. kir. egyetem nyomdája. Buda. a) Emlékirat Szelistye és Talmács községek ügyében. b) Dr. Roder : Beszéd a m. k. egyetem átalakításának 88-dik évnapiján. c) Tudósítás a nagykörsi h. h. fő- és elemi iskolákról 1867⁸/₈. d) A budavári minta elemi főtanoda ifjúságának érdemsorozata 1867⁸/₈. e) Tudósítvány a budai kir. egyet. főgymnasiumról 1867⁸/₈. f) A pénzügyi törvények és szabályok összeállítás. 8. füz. g) Raszprava ugarszko szabara 1868. h) Egy héber imakönyv. i) A kir. József műegyetemen 1863⁸/₈. tanévben tartandó előadások rendje. k) A m. k. tudományegyetem tanrendje 1863⁸/₈ tanév téli szakára.

Gámán János nyomdája. Zilah. Szinbázi emlény 1868-ra.

Jäger Károly nyomdája. Ungvár. a) Rosenberg : Öffentliche Widerlegung. b) Schematismus cleri gr. r. cath. dioecesis Munkácsiensis pro 1868.

Emich Gusztáv nyomdája. Pest. a) A m. orvosok és természetvizsgálók Rimaszombatban tartott XII. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai. b) A m. mérnökegyelet emlékirata az álladalmi utak megvámoltatásáról. c) Századok. A m. történelmi társulat közlönye. 1868. 6. 7. füzet. d) Frankenburg : Emlékiratok I. II. III. köt. e) Mihalkovics : Sebészi köttan. f) Fasciculi ecclesiastici. 1868. Fasc. 5. 6. g) Szelszka Pizma. h) Kuthen : A végrendelet. i) Az első magyar iparbank alapszabályai. k) Közlemények a m. kir. földművelés, ipar és kereskedelmi ministerium köréből. I. évfolyam. 1. 2. 3. 4. füz. l) Hideghéthy : Mezőgazdasági viszonyaink vázlata. m) Baloldal és szabadelvűség. n) L'uzsicska : Egyház. o) Füßy : Alkalmi szent beszédek. p) Kathol. lelki pástör. III. évfolyam II. köt. 1. 2. füz. q) Viszolaicszky : Isten ujjá némely feltűnő de való eseményben. r) Feuillet : Szibill története. s) Tegnér : A Frithiof monda. t) Statuten der ersten ungar. Gewerbebank. u) Jelentése a képviselőház pénzügyi bizottságának az államköltségvetés tárgyában. x) Toldy : A m. nemzeti irodalom tanácskönyve. II. köt. y) Az 1865. decz. 10-re hirdetett országgyűlés képviselő házának irományai. V. köt. z) Ugyanannak Naplója. VII. köt. j) Az országos középtanodai tanács egyet közlönye. 1868. 4. 5. füz. v) Füßy : Családi olvasmányok. aa) A m. mérnöki egyesület közlönye II. köt. 3. füz. bb) Hunfalvy János : Európa államainak rövid statistikája.

Érseki lyceum nyomdája. Eger. a) Gutenberg (folyó irat) 1866. 1867. évfolyam. b) A Cisterci rend egri kath. főgymnasiumának tudósítványa 1867⁸/₈. c) Zséhovics : Szentek élete. III. R. d) Cantu : Világtörténelem IX. X. köt. e) Egri képes naptár 1867. 1868. 1869. f) Kiss : Sz. Pál apostol leveleinek értelmezése. 1. 2. füz. g) Rosztóczy : Vasárnapi s ünnepi egyházi beszédek 1867. 1. 2. 3—4 füz. 1868. 1. 2. füz. h) Szellemi omnibus kistűkre. i) Cselkó : Papok vezér csillaga. k) Kath. legényegyleti olvasótár 2. füz. l) Egri népkönyv. IV. füz. m) Schematismus cleri archidioecesis Agriensis pro 1868. n) Harsányi : A ker. kath. anyaszentegyház szertartásainak s jelesb ünnepének rövid magyarázata. o) Stoltz : Árpádházi sz. Erzsébet élete p) Történelmi tanulmányok. I. K. A piemontreiek q) Halasy : Bibliai történetek. r) Elemi kis-, közép-, nagy katekizmus. s) Porubszky : Értekezés a polgári házasságról. t) Kőmives : Gondúz (adomagyűjtemény). u) Ihász : Magyar Nyelvtan. 14-dik kiadás. x) Horváth : Emlékvirágok

a hitélet mezejéről. y) Sebők : A polgári házasság. z) Tárkányi : Lelki manna. 16-ik kiadás. j) Nogáll : Magyarország történelme dióhéjban. v) Chateaubriand : René. w) Egri dalnok 2. füz. aa) Zsaszkovszky : Kis lantos. 1. füz. bb) Nogáll : Egyházi szertartások magyarázata.

Reform. főiskola nyomdája, Sárospatak, Sárospataki Füzetek. XII. évfoly. 6—7 füz.

Skarnitzel Ferencz nyomdája. Szakoleza. a) Szlowenszky Kalendar. 1869. b) Maly národny Kalendar. 1869. c) Szobasz na pol kola innk civilne mancsesztwo.

IV. Akadémiai kiadás :

Értesítő 1868. 11. 12. 13. 14. sz.

Archaeologiai Közlemények. VII. köt. 2. füz.

Nyelvtudom. Közlemények. VI. köt. 3. füz.

Monumenta, Irók. XXIII. köt. 1. 2. fél.

A magyar nyelv Szótára. V. köt. 1. füz.

Történettudom. Értekezések. VII. sz.

MAGYAR TUDOM. AKADEMIA

É R T E S Í T Ő J E.

Harminczegyedik (math. és természettudományi osztály-) ülés.

1868. october 12-én.

Kubínyi Ágoston t. t. helyettes elnöklete alatt.

327. *Vész János Ármin*, a 28-dik nagygyűlésen választott rendes tag, felolvassa székfoglaló értekezését, melynek tárgyát képezé „A valószínűségi hánylat alkalmazása, a következő mértani feladatra : határozatassék meg a körkúpon, annak két adott pontja között, a legrövidebb távolsági görbe vonal.”

328. *Györy Sándor* r. t. „Az egyenletek megoldásáról és szorzókra bontásáról” czimű értekezésének tettelesen kiszámított példáit nyújtja be a „M. T. Akadémia Értesítője” számára, következőleg :

I. Példa.

$$x^3 - 4x^2 - 7x + 4 = 0.$$

Második fokú szorzója :

$$x^2 - 3,5 \ 6922787x - 1,637868347,$$

melylyel a feladott egyenlet elosztatván, találhatik első fokú szorzóul $x - 0.463077213$ kilencz tizedes helyig hibátlanul.

II. Példa.

$$x^4 - 4x^3 * - 3x^2 + 23 = 0.$$

Harmadik fokú szorzók :

$$(1) \ x^3 - 1,9473x^2 - 3,9972x - 11,2049 = 0.$$

$$(2) \ x^3 - 0,2156x^2 - 0,8165x - 6,1053 = 0,$$

melyekkel a feladott egyenlet elosztatván, találjuk :

$$(1)\text{-ből} : x - 2,0563 = 0,$$

$$(2)\text{-ből} : x - 3,7843 = 0,$$

honnét a második fokú való szorzó :

$$(x - 2,0566) \cdot (x - 3,7843)$$

$$= x^2 - 5,8409x + 7,7828 = 0.$$

A harmadik foku szorzóknak pedig egyikét a másikkól kivonván,
 $x^2 + 1,8369x + 2,9450 = 0$ képzetes.

Mely kettő összeszoroztatván, a feladott egyenlet második tagjának annyinak kell lenni, mint

$$\begin{array}{r} -5,8409 \\ +1,8369 \\ \hline = -4,0040 \end{array} \text{ csekély eltérés csak a harmadik tizedes helyen találtatik.}$$

az egyenlet utolsó tagjának pedig annyinak kell lenni, mint :

$$\begin{array}{r} 7,7828 \times 2,9450 = 22,913, \\ \text{eltérés} = 0,087. \end{array}$$

III. Példa.

$$x^4 + 4x^3 + 6x^2 + 4x - 7.$$

Harmadik foku szorzók :

$$(1) \quad x^3 + 4,68179x^2 + 9,19200x + 10,26703 = 0.$$

$$(2) \quad x^3 + 1,31820x^2 + 2,46484x - 2,61019 = 0,$$

melyekkel a feladott egyenlet elosztatván, első foku szorzók :

$$(1)\text{-ből } x - 0,68179 = 0, \quad (2)\text{-ből } x - 2,68180 = 0,$$

honnét a második foku valós szorzó

$$\begin{array}{r} (x - 0,68179) \cdot (x - 2,68180) \\ = x^2 + 2,00001x - 1,8284 = 0. \end{array}$$

A harmadik foku szorzók pedig egymásból kivonatván,

$$x^2 + 1,99999x + 3,82841,$$

s most ismét a feladott egyenlet második tagjának annyinak kell lenni, mint :

$$\begin{array}{r} 1,99999 \\ +2,00001 \\ \hline = +4, \dots \end{array} \text{ úgy is van valósággal}$$

az utolsó tagnak pedig annyinak kell lenni, mint :

$$3,82841 \times -1,82842 = -7,0000, \text{ ez is annyi az ötödik tizedes}$$

helyig.

IV-dik Példa.

$$x^4 + 3x^3 + 10x^2 + 12x + 13.$$

Mind a négy gyökere képzetes lévén

Második foku szorzói :

$$x^2 + 1,37763x + 5,32218 = 0$$

$$x^2 + 1,62237x + 2,44307 = 0$$

$$\left. \begin{array}{r} 1,37763 \\ +1,62237 \\ \hline +3,00000 \end{array} \right\} \text{ annyi mint a feladott egyenlet második tagja,}$$

és $5,32218 + 2,44307 = 13$ annyi mint a feladott egyenlet utolsó tagja.

V-dik Példa.

$$x^5 + x^4 + x^3 - 2x^2 + 2x - 1.$$

Negyedik fokú szorzója :

$$x^4 + 1,64075x^3 + 2,05130x^2 - 0,68564x + 1,56068,$$

melylyel az adott egyenlet elosztatván,

$$x - 0,64074 = 0.$$

A többi négy gyökér képzetes lévén

Második fokú szorzók :

$$x^2 + 1,88x + 1,15 = 0$$

$$x^2 - 0,24 + 1,35 = 0$$

$$\begin{array}{r} +1,64 \\ -0,64 \\ \hline =+1 \end{array} \left. \vphantom{\begin{array}{r} +1,64 \\ -0,64 \\ \hline =+1 \end{array}} \right\} \text{annyi mint a feladott egyenlet második tagja,}$$

$1,15 \times 1,35 \times -0,64 = -0,992$ annyi mint a feladott egyenlet utolsó tagja.

Tovább menni felesleges volna, mivel nagy számokkal lévén dolgunk, csak a munkát szaporítanánk vele. Egyébiránt a számítások menetele ugyanaz marad.

329. A titoknok jelenti, hogy *Vész J. Ármin* r. t. „A legkisebb négyzetek elmélete” című munkájának megbíráltatására és kinyomatására kéri fel a t. Akadémiát.

Megbíráltatás végett kiadatik a math. és természettudományi osztályértekezletnek.

330. Ugyanaz jelenti : hogy *Balla Károly* l. t. beküldé, egy kitűzendő természet-tudományi pályakérdésre vonatkozó indítványát.

Véleményadás végett átteendő az illető osztály-értekezlethez.

Harminczkettedik (philos., törvény- és történettudományi osztály-) ülés.

1868. oct. 19-én.

Nm. Lónyay Menyhért alelnök úr elnöklete alatt.

332. Keleti Károly, a 28-ik nagygyűlésen választott lev. tag, felolvassa székfoglaló értekezését ily cím alatt : „A statistika hivatalos és tudományos művelése.” Kivonata ez :

Visszásnak tetszhetik, ha valamely tudomány hivatalos műveléséről van szó. A szó legszorosabb értelmében ez nem is áll, s ha a statistikát tudománynak, a tudományt önczélnek tekintjük, ez önczél hivatalos megközelítéséről alig is szólhatunk. A statistika egyébiránt, legalább jelen elnevezése alatt, az emberi ismeretkör egyik legifjabb tudománya, és vannak, kik tőle az önálló tudomány címét is megtagadják,

s csupán a nemzetgazdaság segédtudományának, az állam vagy nemzet könyvezőségének tekintik. De, ha valamely ismeretkör rendszeres kikerekítése, magában fejlesztése, más tudományokhoz való viszonyának megállapítása, saját határainak okszerű kijelölése és kutatási módszerének meghatározása megadhatja a tudomány címét: a statistikát is méltán megilleti az. Miután pedig a hivatalos statistikának mind e körülményekre ügyelemmel kell lenni; így a statistikát, habár nem is tudományos öncélul, de önállóan fejlesztí: a tudományos haladás elnevezését szintén kiérdemli, s ez alapon igenis a tudomány hivatalos miveléséről lehet, sőt kell is szólni.

A hivatalos statistika legelső és legfőbb feladata értekező szerint az adatgyűjtés; második, nem kevésbé lényeges földadata, a gyűjtött adatoknak kezelhető alakban való összeállítása és bizonyos határig földolgozása.

A hivatalos statistika adatgyűjtési kötelessége egyébiránt nem zárja ki a magánstatistikus adatgyűjtését; valamint a hivatalos statistika jellegét sem az állapítja meg, hogy az eredeti adatok mind államhivatali közegek útján gyűjtetnek. Mégis, ezen szempontokat tartván meg a kiindulásnál, sikerülhet kijelölni, legalább nagyjából, azon határokat, melyek a statistika két fő alakját, a hivatalos és magán statistikát, egymástól elválasztják. E szerint mind az, a mi egy egész ország területére terjed, mind az, a mi egy ország határain belül létező hasonló viszonyok, rokon állapotok és egyforma jelenségek számbavételét illeti, a hivatalos; mind az, a mi egyes, különleges célok elérésére szükséges működést követel, a magánstatistikának esnék birtokába, azzal együtt, a mi egy ország vagy állam határain túlterjed.

Viszont meg a statisztikai hivatalok, ha földadatuknak helyesen akarnak megfelelni, egész készséggel fognak hozzájárulni, hogy eredeti adatgyűjtéseik a szomszéd, jobban mondva a világ összes művelt államaival, a mennyire lehet, egyformán eszközöltessenek, mely irányban a nemzetközi statisztikai értekezletek oly nagyot lendítettek a statisztikai tudományon. Ez által a hivatalok nem lépik át a nekik feljebb kiszabott természetes határt, s mint a hivatalos statistika közegei, csakis országos fölvételekre szorítkoznak, de ilyenekre terjednek is.

De a nemzetközi statisztikai értekezletek is csak úgy felelhetnek meg feladatuknak, ha határaikon túl nem csapnak. Engel aligha téved azon véleményével, hogy: „Bármily nagyok legyenek az alakjuk szerint teljesen összevágó és egyforma statisztikai közlemények kényelmei és előnyei, a statistika érdekében korán sincsenek. Valamint a codificatio — úgymond — a mélyebb jogi tanulmányokra károsan hat: úgy a statistika általános egyformasítása megsemmisíti az úttörők kutatásait és törekvéseit e szellemi téren. Egyformaságról és összehasonlíthatóságról csak a fő szempontoknál lehet szó. Ha ez elvet elhagyjuk, könnyen különféle aprólékosságokra vetemedünk. Így például, a tébolydai statistikának Bécsben megállapított mintája 16.000

specialitást szab meg. Hol marad ekkor a szabad kutatás? hol maga a statistika?“

A statistika rendszerének megállapítása több ízben tárgyalatott a nemzetközi stat. értekezleteken, de megállapodást rá nézve még mind hiába várunk. A *módszerre* nézve azonban többé alig létezik eltérés a tudósok nézetében. Hajdan ugyanis a statistika az inductio módszerre támaszkodván, jó szerencséro haladt, jelenségeköl következtetett tényekre, tények minőségéböl számukra; s a ki magában tehetséget érzett, s a kinek reá hajlama volt, habár a számbaveendő tényeket a tér nagysága miatt föl sem karolhatta, statisticus lehetett. Ma egyszerűbb, noha tágabb alapokra, természetszerűbb módszerre van fektetve a statistikai kutatás. Ma többé nem következtetés útján süttünk ki tényeket, hanem az egységek följegyzése, lajstromozása által gyűjtjük az anyagot. De gyűjteni naponkint kell, lajstromozni rendszeresen, keretbe kell rakni az elemeket, melyekből később az összes anyagot magukban foglaló, rovatos táblázatok vagy szöveges munkálatok alakúlnak.

Az ilykép gyűjtött adatok összeállításából készülnek azután azon többnyire nagybecsű *forrásművek*, minöket rendszerint csak a szokott értelemben vett hivatalos statistika teremthet, csak ez bírván a különféle eredetű anyagot oly általánossággal, egyszersmind oly kimerítően gyűjteni, hogy e tömörült forrásművekböl a magánstatistika is haszonnal meríthessen, s az anyagot tovább is feldolgozhassa.

A földolgozásban rejlik pedig a tudományos statistika más, nem kevesebbre becsülendő feladata. És e szerint nem lehet aláírni *Engel* oly találónak fogadott nyilatkozatát, mely szerint a hivatalos statistika képviselői a termelők (Producenten), a magán statistikuskok a fogyasztók (Consumenten der Statistik). A hivatalos statistika úgyszólván, csak a mezei munkát, a sarló és kasza munkáját végzi, a feldolgozás a magán statistika feladata, mely e szerint szintén termelő, termelő ama magasabb értelemben, melyet az ipar nemesítő munkájának tulajdonítunk, s mely már a művészettel is rokon. Fogyasztó pedig, mint mindenben, úgy a statistikában is, a nagy közönség: az állam és nemzet, a kormány és nép egyaránt.

Magyarországnak — folytatja értekező — a statistika dolgában csodálatos helyzete volt eddigéig, mely egyébiránt közel és távol múltunk abnormis politikai viszonyaiban leli magyarázatát. Magyarországot a statistikailag legmíveltebb, valamint a statistikailag legelhanyagoltabb államok közé egyaránt méltán sorolhatni, csak a szemponttól függ, melyet ítélethozáskor elfoglalni szándékunk.

A közel kapcsolat Ausztriával, melyben Magyarország az utóbb lefolyt évtizedek alatt, nem épen kedve szerint állott, mindazon műveleteket, melyek Ausztriát a kevésbé tisztán látó külföld előtt statistikai tekintélylyé emelték, hazánkra is kiterjesztette. Ha tehát csak a címek után ítélünk, melyekre az újabbkori haladás a statistikai tudományt, úgyszólván világszerte, ha nem is egyöntetű rendszer szerint felosztotta, majd minden címre Magyarországból is hozhatunk fel számokat, s a ki

az abszolút számokkal beéri, azon hitnek élhet, hogy íme van Magyarország is, s pedig elég haladott statistikája. De, ha a számokat mérlegeljük, ha a használt czímek velejére hatolunk, ítéletünk is megváltozik.

A kiszabott tér és idő nem engedik, hogy meglevő adataink részletes birálatába bocsátkozzam; de ha főlemlitem, hogy magára az ország területére nézve sem vagyunk még tisztában, hogy most is *Lipszky* és *Fényes* régiebb adataira hivatkozunk gyakran, mint újabban divattá vált *Czoernig* és *Hain* adataira hivatkozni, bár az eltérések szembeötlők és tetemesek; ha emlékezünk reá, mily viszonyok között jött létre az 1857-ki népszámlálás, melynél újabb adatokkal maiglan sem bírnak; ha eszünkbe jut, hogy az alig egy évtizeddel ezelőtt rendszeresebben megindult népesedési mozgalmi adatok 1861-ben megszakadtak, s 1866—67-re is csak most kezdenek pótoltatni; ha mindezt meggondoljuk, az állítás másik része is igazoltta lesz.

A nemzet bizalmának s ez alapon közreműködésének megnyerése szintén fontos, mert gyakran felhozott s mintegy már czáfolhatatlannak látszó állítás, hogy a centralisált államok sokkal jobb statistikával bírnak mint a szabadabb, decentralisáltabb, alkotmányuknak örvendő. Ha pedig a két előnyt, melyet a szabadabb alkotmány s a tökéletesebb statistika nyújtani képesek, egymással összevetjük, okvetlenül inkább a statistika tökélyét nélkülözzük. De kérdés, vajjon oly épen czáfolhatatlan-e ezen állítás, és bizonyos mennyiségű centralisatio nem fér-e meg szabad alkotmánnyal? végre pedig helyes dolog-e centralisatióról rögtön abszolutismusra is következtetni, mert Franciaország s nem régen még Ausztria példája is a mellett bizonyítanak?

Vannak országok, melyekben a személyes — politikai és társadalmi — szabadság semmivel sem áll a mögött, melyet magunknak óhajtunk, s melyek mégis jeles statistikával rendelkeznek. Ily országok, Angliát nem is említve, melynek részben kitünő statistikája nem minden ágbán az: Belgium, Svájc s újabban Olaszország. Névleg ugyan Német-Poroszországnak is van alkotmánya, de nem teljes politikai szabadságnak, s a mi a porosz statistika dicséretes voltát képezi, valóban sokkal inkább abszolutisticus szerkezetű, mint alkotmányos szervezetű közigazgatási rendszerének előnye.

Nem az abszolutismus és alkotmányosság tehát a jó statistika criteriuma, mert az alkotmányos szabadság nem zárja ki az erőlyes központi, de felelős kormányt.

Miután nagyobb statistikai munkák csakis országos erővel, csakis a kormány támogatásával és közbenjárása mellett eszközölhetők, az ily országos fölvételek költségbeli oldala is számba veendő. A közigazgatás teendőivel megbízott tisztviselők az eredeti statistikai fölvételeket, illetőleg a közvetlen adatgyűjtést, legczélszerűbben és legolcsóbban eszközölhetik. Legczélszerűbben, a mennyiben, ha földadatuknak híven akarnak megfelelni, mindazt saját érdekében is tudniok kell, mit általuk az állam megtudni kíván, s mert közvetlen befolyást gyakorolhatnak a

népre, fölvilágosíthatják és oktathatják; legolcsóbban pedig, mert külön felállítandó statisztikai közegek helyett ők maguk munkálkodnak e téren.

Azon idők, hálistennek, elmúltak, mikor a statisztikai ismereteket oly kizárólagos valaminek nézték, a mivel csak néhány kevés választott bírhat, s azon általános ismeretet, mely az ősadatoknak gyűjtéséhez szükséges, méltán megkövetelhetjük minden életrevaló közigazgatási tisztviselőtől, méltán a falu jegyzőjétől is. Nem a statistika tudományos föladatait érti, nem azon kérdések lényegébe hatolást, mely élethossziglan való tanulmányozást, az ügynek szentelést kíván. Nem. Sokkal magasabb fogalom értekező előtt a tudomány általában, sokkal több tisztelettel viseltetik bármely ága iránt, semhogy értékéből, becséből levonni akarna, ily értelmű általánosítással profanálná. De különbség van az adatgyűjtési módozat megállapítása és kis területen való végrehajtása között. Amott az eszme foganzása, itt foganatosítása; amott a teremő értelem, itt a felfogó értelmiség; amott a tudomány magaslatai, itt a gyakorlati kezelés. A mit pedig általánosan követelhetni, az csakis ez utóbira vonatkozik.

Helyes statisztikai szervezetnek az ország közigazgatási szervezetéhez kell simólnia. Ez úton a központi kormányhivatalokról a kerületi vagy vidéki kormányközegekhez s végre a községhez jutunk. A község tehát a véghatár, melyben a központ kormánysszála kisugározna. És valóban, a mint az állam szervezési végfonalai a községben gyökereznek, a hivatalos statistika szervezete is akkor legtökéletesebb, ha adatgyűjtő gyökereinek végszála a községig hatolnak.

Ily szervezet azonban nem könnyen alkotható, s Olaszország például, melyben a statistika így van szervezve, alig jut valaha oly szép eredményekhez, ha földrajzi helyzete és népesedési viszonyai elannyira nem támogatják. Olaszországnak ugyanis 22 milliónyi lakossága csak 7000 községben lakik, s így könnyen állíthatott föl minden községben statisztikai bizottságot, melyeknek ingyen munkálkodó tagjait kitüntető érmek s dicsérő oklevelek osztogatásával folyvást buzdítja a kormány. Már Franciaország nem juthatott 37 millió lakossával és 37.000 községével le egész a községig, és statisztikai bizottságai a cantonokon túl nem terjednek, azokon alúl a község csak mair-je által szolgáltatja az adatokat. Szent István birodalma 15 milliónyi lakosságával és 14,000-en felüli községeivel majd hasonló viszonyok között van, mint Franciaország, s oly statisztikai szervezet, mely végvonalban a községre támaszkodjék, hazánkban is aligha lesz foganatosítható.

De vajjon Poroszország kísérleteit kövessük-e, mely Belgium, ezen művelt lakosságu és rendezett kis állam összes előnyeivel bíró ország kitűnő statisztikáját talán megirigyelve, társulati úton akarja saját hivatalos statisztikáját is szervezni? Társulati alapra fektessük-e mi is a hivatalos statistika szervezését? Évtizedek múlva, reformálandó közoktatásunk akkoron már gyümölcsöző korszakában, lehet, nálunk is elérkezik az idő oly út választására, melyen más, noha csak kisebb államok, babéro-

kat arattak. Kisebb államok, mert Anglia például, melyen az országos statistika sok részben szintén magán kezekre van bízva, kitünő épen népesedési mozgalmi, legkitünőbb pedig kereskedelmi statistikájában, melyben a kormánynak van legtöbb része. Oly egyesület, vagy egyesületek láncolata, melyeknek földadata a folytonos működés kellő díjazás és vizsontszolgálat nélkül (statistikai szaklap pedig, melylyel Poroszország statistikusait kecsegtették, nálunk vajmi kevés vonzerőt gyakorolna), ily szervezettől ne reméljünk eredményeket. Egyéb közhasznu egyleteinken láthatjuk, hogy azok a letűnt kormányrendszer minden zaklatásai mellett is könnyebben tudtak megalakulni, mint később, kedvezőbb viszonyok között is életerősen fenállani, pedig egyikök se követel közvetlen folytonos működést minden tagjától, s már a vállalt kötelezettségek teljesítésén, a tagdíj rendszeres fizetésén is megakadnak.

Ennyi tagadás után határozott javaslatot is kívánna értekező tenni a hazai hivatalos statistika szervezése iránt; de az más térre tartozik. Itt csak annyit említ meg, hogy összhangzatban a kimondott elvvel, az közigazgatási, illetőleg megyei rendszerünkhez volna alkalmazandó, a statistikai fölvételek súlypontja pedig, mert a megye is még igen nagy terület, a járásokba volna fektetendő.

Mig azonban az ország statistikai szervezete a tudomány és kormány igényeinek megfelelőleg teljesül, van idő a másutt szerzett tapasztalatokat tanulmányozni, melyek az egyes államok közleményeiben nyilvánulnak, s melyekre nézve a hivatalos és magán statistikának ismét külön-külön szerepe jut.

Amaz alkotja, ez használja, tágítja a forrásműveket; amaz csak bizonyos határig, ez kénye-kedve szerint és szabott határ nélkül dolgozza föl különleges céljai szerint a szerzett adatokat.

Eddigelé a statistikai kiadványok számos alakját ismerjük, melyek közül több rendbeli is szokott kiadatni egy és ugyanazon hivatal által. Mily alak választandó a közlésre, az az illető ország viszonyaitól, az anyag minőségétől, a rendelkezhető munkaerőtől és a közleményekre fordítható költségektől függ. A közlemények különféle alakjait felsorolva és bírálgatva, azon következtetéshez jut értekező, hogy legtökéletesebbnek látszanak az időkhöz nem kötött füzetes közlemények és évkönyv kölcsönös támogatása, illetőleg egyenközü kiadása, mely esetben amaz a gyors, és kimerítő, emez pedig a rendszeres közlést teszi lehetővé.

Bármely alakot öltsenek egyébiránt a közlemények, vannak számos oly kellékeik, melyek nélkül céljuknak soha meg nem felelhetnek. Ezen kellékek közül az anyag teljessége, helyes rendszeres beosztása úgy szólván első helyen áll. Szükséges továbbá szigoru tárgyilagosság, beható kutatás, nyugodt szemlélés, az előadás világossága, úgyszólván átlátszósága azon magyarázatokban, melyek nélkül a számok csak úgy szárazon odaállítva gyakran érthetetlenek volnának, vagy épen félreértésre adhatnának okot.

Szigoru tárgyilagosság nélkül helyes hivatalos statistika nem kép-

zelhető. Az egyéni következtetés a magánstatistikus, még inkább pedig a nemzetgazda dolga, ki ítéletmondásával akkor sem fog késni, ha a helyesen csoportosított számok például a kormány eljárása ellen bizonyítvának, a társadalmi tevékenység ferdeségeit tüntetnék ki; és valóban szolgalelkűnek kellene lenni azon statistikusnak, ki elhallgatja, ha a számok olyasmiről győzték meg, mi méltán gáncsolandó, például a kormány eljárásában; sőt éppen honpolgári kötelességet mulaszt, ha eme meggyőződését nem nyilvánítja. Csakhogy meg kell választania a tért, s nem szabad kormányintézkedések ellen okoskodnia ott, hol csakis az ő czéjje alatt nyilatkozhatnak. E tekintetben mi szerencsés helyzetben vagyunk, a mennyiben például a kormány által kiadott közleményeken kívül a t. Akadémia is bocsát ki statistikai közleményeket, és az ott közlött adatok méltó tárgyat szolgáltatnak, hogy emitt a tudományos kutató teljes objectivitásával ugyan, de viszont a tudomány kölcsönözze függetlenség önérzetében bírálólág is taglaltassanak.

A mértéktartás szintén egyik főadata a hivatalos statistikának, s az könnyen túlesap határán, ha a számításokba igen mélyen bocsátkozik. Többsnyire nagy anyaggal rendelkezvén, roppant idővesztésnek teheti ki magát, és mesterkelt csoportosítással és összeállítgatással könnyen a közlemények megjelenését késlelteti, s a gyors közlés méltányos igényeit sérti. Az aprólékos számíttatást végül azért is kerülnie kell, mert gyakran oly számokat kénytelen közölni és olyakra támaszkodni, melyeknek teljes hitelessége iránt kezességet nem vállalhat; de nélkülözvén a helyreigazító mértéket, jó hiszemmelfogadni kénytelen, és a gyanús számokkal eszközölt szemfényvesztő műveletek könnyen a statistikusi hitelét is ronthatják.

Hitelének fentartása pedig minden statistikusra s minden statistikai hivatalra nézve egyik legfőbb erkölcsi kötelesség. E hitelt emeli egyrészt annak őszinte közlése, mikép nyertek az eredeti adatok, mely módszer alapján jártak el a kutatásban s mikép dolgoztattak fel? Legfőbb hitelességük azonban mindenha a közlő egyéni, illetőleg hivatalos becsületességében, tudományos meggyőződésében és jóhiszemű munkálkodásában rejlik. Ezen tulajdonság, ezen, hogy úgymondjam, jellembeli emelkedettség az, melyre eddigelé sok helyt nem voltak még kellő tekintettel. Pedig éppen a statistikában, hol a számokkal való visszaélés oly könnyű, hol egy és ugyanazon számok különböző csoportosításával a legellenkezőbb állításokat lehet igazolni, e szempont végtelen fontos.

A tudományos világban gyakran név után itélik meg az idézett statistikai források becsét. Vannak adatok, melyek keletkezéséről senki sem tud számot adni; de ha jóhírű írók használták, írók, kiknek neve színrany a tudományos világban, mint bizonyos kereskedelmi czégeké a kereskedelmiben, ama számok is hitelességre vergődnek és kézzől kézzé adatnak, mint eme czégek aranyat érő váltói. De vannak tudományos színezetű álmítók, statistikai tékozlók és irodalmi sikkasztók, kik egy ideig felszínen úsznak ugyan, de csak addig, míg valamely jó nevű író közleményük

velejére nem hatolt; ha számaikra kisül, hogy nem teljesen megbízhatók, hitelüket vesztik azzal együtt, a ki összeállította vagy használta, s e tekintetben nincs többé mentség s nincs fölemelkedés.

Ez eléggé ki nem emelhető komoly erkölcsiség a statisztikai tudomány igaz híveiben karöltve jár a már említett mértéktartással, melyre nagy szükség van a mindinkább tértfoglaló középszámok alkalmazásánál, melyek szemképráztató könnyelmű következtetésre, élezes elnefuttatásra, de szomorú zűrzavarra is vezettek.

A statisztika újabb időben roppant haladásokat tett, s mit ezelőtt évtizedek alatt nyújtott, azt most hónapok alatt és méltán követeli tőle a tudományos közönség. Ezen haladása közben más tudományokhoz való viszonya is jobban kidomborodott. Így a történelemben például úgy áll a statisztika, hogy amaz a fejlődést magát, ez eredményeit adja elő, *Schlözer* híres szójátéka pedig az álló történelemről ma már elavult nézet. Így szűnnék meg lassan-lassan a statisztika határvillongásai a földrajzzal, így lesz mindinkább nélkülözhetetlen alapjává a nemzetgazdaságnak.

De a miben a statisztikai tudomány leginkább halad a tökély felé, a miben úgy szólván új tért foglalt s roppant fejlődésnek áll küszöbén, az az úgynevezett *demographia*, a községi és helyi leírás. A statisztika nem terjedhet kellő részletességgel egész országokra. E részletességet elő kell mozdítani megyei, városi, községi statisztikákkal, illetőleg földrajzi, történelmi, ethnographiai és statisztikai leírásokkal. Többé nem érhetjük be általánosan tartott országos áttekintésekkel, hanem minden egyes állami, nemzetgazdasági vagy társadalmi tüneménynek és jelenségnek mélyére, alapokaira akarunk hatolni.

Csak ebből is látszik, hogy roppant teendőink vannak a statisztika terén, hogy úgyszólván csak a kezdetnek küszöbén állunk. Okulnunk kell önmagunknak a megszerozhető stat. anyag által, de oktatnunk viszont, hogy több anyag és megbízhatóan legyen megszerozhetővé.

A mai tudomány mivelése legtöbb ágban a monographiák korszakába lépett; a statisztika sem képez ebben kivételt, csak tárgyánál fogva más eljárást kell követnie.

A *demographia* például, helyben szedvén adatait, könnyebben és biztosabban szerzi meg a szükséges tudnivalókat. Tanulmányozván pedig ezen részleteket és mozaikszerűen rakva egymás mellé ezer meg ezer adatból, előre készített terv szerint az alkatrészeket, talán mi is eljutunk azon irigylendő állapothoz, melyben a „nosce te ipsum“ többé nem hiú óhaj, hanem valószínű tény leszen; akkor elkészült a tükör, melyben a tudomány világa mellett állami és társadalmi életünk és létünk kidomborodó képletekben fog mutatkozni, kellően sugározta fénysugarait, de el nem takarva árnyaltjait sem. E tükör keretét pedig folyatolagos statisztikai fölvételekkel évről évre tágítva, nemcsak gyakorlati eredményeket szerez a hivatalos statisztika az államnak és társadalomnak, hanem fejleszti magát a tudományt, és nemes versenyre kelve a magánstatisztikus hasonló törekvéseivel, haladásában mindinkább megkö-

zelíti a czélt, mely valamennyi tudományágra nézve közös, t. i. az embo-
riség szellemi tökélyesedése s anyagi jollétének fokozása.

333. A titoknok bemutatja az archaeologiai bizottság f. é. oct. 6-kán tartott ülése jegyzőkönyvét.

Tudomásul vétetik.

334. Ugyan az felhívja az osztályt Pulszky Ágost úr f. é. oct. 5-én felolvasott, s kiadásra benyújtott „A római jog, s a jogtudományi módszer“ czínű értekezésének meg-
bíráltatására.

A bírálatra *Pauler Tivadar* rendes és *Hoffmann Pál* lev. tagok kéretnek fel.

335. A titoknok jelenti, hogy bold. *Tompá Mihály* kevéssel halála előtt, néhány érdekes eredeti levelet intézett az Akadémiához oly kéréssel, hogy azok a kéziratárban őriztessenek. Névszerint Rákóczy Györgynek négy levele, Szemere Pálhoz (1628-1634); Nádasdy Ferencz levele Szemere Pálhoz (1639); Rákóczy Ferencz levele, Szemere Lászlóhoz; Csokonay V. Mihály levele (1802), s Kazinczy Ferencz levele (1830).

Csokonay V. Mihály és Kazinczy Ferencz levelei áttétetnek a Kisfaludy-társaság-
hoz, a többi az akadémiái kéziratárban fog őriztetni.

336. Ugyanaz, egy névtelen levél érkezését jelenti, melyben a „Görög államrégisé-
gek“ III-ik számú pályamunka szerzője pótlólag megküldi az általa használt művek jegyzékét.

Átteendő a történettudományi osztály-értekezlethez.

A
MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA
É R T E S Í T Ő J E.

*Harminczharmadik (nyelv- és széptudományi osztály- egyszersmind
összes) ülés.*

1868. october 26-án.

Kubínyi Á g o s t o n t. t. helyettes elnökletele alatt.

338. *Fábián Gábor* r. tag mutatványt olvas fel *Lucretius*, „*De Rerum Natura*“ című tankölteményének magyar fordításából, melynek egyes részletei a következők (III könyv, 807-1107 v.):

- Mindennél, mi örök, szükség meglennie annak,
Hogy, mert teste szilárd, az ütések el ne fogadja,
Es ne ereszsen mitse magán ált, a mi belülről
810. Kapcsolt részeit szétválaszsa, minők az anyagnak
Magvai, mint természetöket föntebb kimutattuk;
Vagy, hogy azért tarthasson végnélküli időkig,
Minthogy ütésektől ment ép úgy, ahogy az úr az,
Mely érintetlen marad és nem tűr mi csapást sem;
815. Vagy, mert semmi olyan hely nincs körülötte kívülről,
A hova, mint tárgy, távozhassék, vagy beoszoljon,
Mint ahogy a mindenség összege végtelen, és nincs
Hely kívül, a hova szétfusszon, s test sincs, mi beléje
Eshessék s nagy ütésivel őt szétbontani bírja.
820. Ámde, miként mondám, testtel, se tömörrel a szellem
Nem bír, minthogy az úr be van a tárgyakba vegyülve,
Es sem üres nem; léteznek pedig olynemű testek,
Mellyek, a végetlenből előkerekedve esetleg,
Felforgathatják viharukkal e szellemi tömböt,
825. Vagy hozhatnak rá még más nagymérvű veszélyt is;
Aztán oly természetű hely, vagy tér se hiányzik,
A mély ürbe', hová a szellemerő kiömöljön,
Vagy, hol más valamely módon zaklatva kiveszszzen.
Es így nincsen az elme előtt a halálkapu zárva.
830. Vagy tán annyival inkább halhatatlannak ítéljük,
Mert a halált okozó tárgyaktól meg van ovatva;
Vagy, mert rá nem jönnek azok, létét fenyegetve;

- Vagy, mert a mi jön is, valamely mód' távozik ismét,
S ártalmát mielőtt éreznők, el van üzetve?
835. Látnivaló, e nézet messzire jár a valótól;
Mert, amellet, hogy beteg, a mikoron beteg a test,
Rajón az is, mi gyakorta jövője miatt keseríti,
Aggodalommal gyötri, nehéz gondokban izzasztja,
S e követett bűne több emléke emésztí a múltból;
840. Még ide jó, hogy az ész meg is örül s lesz feledékeny,
És hogy az álomkór feketült örvényibe süllyed.
Ennélfogva tehát a halállal semmi közünk sincs,
Tudván immár azt, hogy a szellem lénye halandó;
És valamint nem szenvedtünk bajt semmit is akkor,
845. A mikor a poenus nép bécsődüle csatázni,
És mikoron meglepve a szörnyű harci robajtól,
Elborzadtan reszkete minden az égnek alatta,
S kétségé vált, melyik fél pálczája alá kell
Esnie földön s tengereken a népek ügyének:
850. Úgy, mikor immár nem lészünk, s a test, meg a lélek,
Mellyekből egygyé képződtünk, szétszakadoznak,
Akkor bennünket, nem lévőket, bizonyos hogy
Epen semmi sem érhet már s érzésre se kelthet,
Nem, ha a föld tengerbe, a tenger az égbe vegyül is.
855. Még bahogy érzene is, testüinktől a mikoron már
El van válva, a szellemi lény s a lelki tehetség:
Az sem hatna reánk, mint a kiket alkata, kapcsa
Test- és léleknek képez vala egyes egészszé;
S össze ha hozná is netalán az idő anyagunkat
860. Holtunkon túl s szerkeztné ismét mai rendben,
S e szép életet élveznünk még újra szabadna:
Az sem lenne reánk a legkevesebb befolyással,
Meg lévén egyszer múltunk emléke szakadva,
S most bennünket legkevesebb érdekeli az már,
865. Mik voltunk hajdan; úgy szinte azon se tünődünk,
Vajjon elő anyagunkból kit fog hozni az új kor;
Mert ha reá gondolsz, hogy a végnélküli időből
Mennyi lefolyt immár, és hogy mozgás az elemben
Milyen soknemű van: könnyen elképzeled azt, hogy
870. A magvak már sokszor jöttek a mostani rendbe;
S lám még sem bírnak ráemlékezni eszünkkel,
Mert életszünet állt be, s a mozgás mind valamennyi,
Távol járva az érzésektől, szerte bolyongott;
S mert annak, ki szegény s nyomorult fog lenni jövőben,
875. Kell léteznie, a mikor e baj rajta megessék,
S mert a halál ettől felment: nem hagyja, hogy az, kit
E baj majd érhesen, szinte azon anyagokból,

Meltyekből mi ma állunk , állott légyen előbb már.

Látnivaló , mitsem kell félnünk hát a haláltól,

880. Hogy nyomorúlt az nem leszen , a ki nem is lehet azzá,
S hogy mindegy , ha nem is születénk vala , hogyha halandó
Eltűntől megfosztott már halhatlan enyészet.

A mikoron hát látsz valakit zugolódni azért , hogy

Teste , halála után , vagy földbe ledugva veszend el,

885. Vagy lángok s a vadak foga által lesz megemészte :
Tudd , az nem gondolkodik őszintén , s valamely vak
Kétely bántja szívét , és nóha tagadja előtted ,
Azt hiszi , fog valamit még érzeni holta után is ,
Mert nem tartja , amit mond , s ennél fogva az olyan

890. Véggépen nem készül az életből kivetődni ,
S tudtán kívül akar valamit fentartni magából ;
Ám mivel a ki azon jártatja eszét , miszerint majd
Testét holta után madarak tépik s a vadak szét ,
Az sajnálja magát , cseppet sem akar feloszolni,

895. S a kidobott testtől jó messze huzódni , de sőt azt
Képzeli énjének , s érzését adja reája .

Ím ez okon zugolódik azért , hogy sorsa halandó ,
Nem látván , hogy nem leszen ő a valódi halálban
Egy más én , ki saját kimulását élve sirassa.

900. És fájlalja , ha fektűbe' tépik s égeti a láng ;
Mert , ha vadak foga és harapása netán a halálban
Rosszul esik , nem látom , mért ne lehetne keserves
Máglya tűzére helyezve , erős lángokban elégni ,
Vagy bár mézbe ledugva fuladni meg és a hidegben

905. Fagyni el egy vékony kőtábla alatt heverészve ,
Vagy pedig a ránk hányt föld súlyától lenyomatni ;
Mert többé sem nyájas házad , sem szeretett nő
Nem fogad , és kedves gyerekid sem futnak elődbe
Csókverseny közt , keltni gyönyört titkon kebeledben ;

910. Szép tettel hírt szerzeni nem fogsz , s a tieidnek
Véde se lésszsz , — s mondják megszánva : „szegény ! ime töled
Egy átkos nap az élet kincseit elrabolá mind.“
Csakhogy nem teszik ezt hozzá : „és benned ezeknek
Kívánása nem is fog már székelni ezentúl.“

915. Mit ha belátnának jól s ejtnének ki szavakban ,
A nagy félelem és aggály eltűnne szívökből.
Mondhatnák : „te ugyan , mint itt most , ágyadon alva ,
Úgy fogsz minden bűbajtól ment lenni örökre :
Amde mi elhamvadtodat , ijjesztő temetődnél ,

920. Telhetlen vágygyal siratandjuk , s végtelen' élő
Bűnkát semmi idő nem fogja kioltani szívünkéből.“
A mire nekünk azt kell aztán kérni , mi van hát

- Oly rossz ebben, vége ha álom s csend az egésznek?
S mért hát az, hogy örök gyászban epedezzen az ember?
925. Tenni szokás lakomáknál még, hogy emelve pohárt fel
Megkoszorúzott fővel, némely emberek olykor
Így szólnak szívből: „Rövid, óh embercse, ez élvünk,
Vége maholnap, s nincs mód többé visszaszerezni!”
Mintha a legrosszabbnak néznék azt a halálban,
930. Hogy majd égő szomj gyötrendi szegényeket akkor,
Vagy hogy más valamely tárgy vágyja lependi meg őket:
Vissza magát s éltét bár még akkor se kívánja
Senki, midőn a lélek s test álomba' pihennek;
Mert ha örökké tartana is nálunk ez az álom,
935. Még úgy sem fognánk semmit gondolni magunkra,
És pedig ilyenkor tagainkba' korántse bolyongnak
Messze a lélekmagvak az érző mozzanatoktól,
Minthogy az álmából fölserkent újra kieszmél;
Még kevesebbnek kell a halált ránk nézve tekintnünk,
940. Hogyha lehet kevesebb annál, a mi semmi előttünk;
Mert az anyag széttört tömegébe nagyobb zavar és zűr
All a halálkor bé, s föl nem serken soha az, kit
A merev állapotú életszünet egyszer elért volt.
- És ha a Természet maga felszólalni találna
945. S egynémelyikhez közülünk ily módra beszélne:
„Hát mi bajod, te halandó? mért vagy elannyira búba
„S gyászba merülve? miért sírsz és forrsz úgy a halálon?
„Hisz' ha letelt élted gyönyörűen ment vala eddig,
„S nem folyt el minden java, mint hasadékos edénybe
950. „Töltött nedv, hálátalanul és veszve belőled:
„Mért nem mégysz megelégtült vendégkép tova tőle,
„S nem térsz, balgatag, a biztos nyugalomra szivessen?
„Vagy, ha, mit élveztél, mind lőn rád nézve veszendő,
„S rosszalod életedet: mért vágysz megtoldani még a
955. „Rosszat, hogy hálátlanul ismét mind elenyésszen?
„Mért inkább véget nem vetsz a földi bajoknak?
„Mert neked én ennél egyebet készíteni, találni
„Nem bírok kedvedre, — imígy lesz minden örökké;
„Bár tested nem fonnyad is a kortól, s tagaid' még
960. „Nem töri lankadtság: mindez fog várni ugysis rád,
„Hogyha az életben töltendnél századokat bár,
„S még inkább akkor, ki hahogy nem kellene halnod.“
Mit szólnánk rá mást, mint, hogy méltán perel így a
Természet, s igazán szólott a tárggyrol előttünk?
965. Hát a ki rendén túl sápítna halála miatt, azt
Nem méltán szidná-e ki még élesbben imígyen:
„Hordd el könnyeidet, telhetlen, s menj panasziddal.“

- Folytatván, ha elaggott vén keseregne, szavát így :
- „Élted az élet minden kincsét, és te sovárogsz ;
970. „Mert mid nincs, azt áhítod, s nem kell, a mivel bírsz :
 „Tőled az élet csonkán tűnt s hálátalanul el,
 „És a halál véletlen' előbb ott terme fejednél,
 „Hogysem az életből tudnál jóllakva kimenni ;
 „Most már hagyj mindent, mi nem illő úgyse korodhoz,
975. „S adj derekának helyt,— ennek meglennie szükség.“
 Úgy vélem, méltán tenné, mikor így hurogatná,
 Mert enged mindenkor az új által kiszorított
 Óság, és egyből másnak kell újra kitelni,
 S nem fog senki a mélységes Tartarba lejutni,
980. Kell az anyag, hogy nőjjenek a késő ivadékok,
 Melyek, elélvén éltöket, ép úgy mennek utána,
 Szintén, mint te elöttök, fognak veszni s enyészni,
 S így soha meg nem szűn egy tárgyból másik eredni;
 Senki sajátúl nem , csak bérben kapja az éltet.
985. Nézd azt is, hogy mennyire nem folyt ránk be az elmúlt
 Végtelen koru hajdan, míg még nem születénk meg.
 Ebben a természet, mint tükrében a jövőnek ,
 Megláttatja velünk, mi leszen holtunknak utána ;
 Tűnik-e ott borzasztóság fel ? látni-e bármi
990. Gyászosat, és biztosb-e akármely álom is annál ?
 S a mit az Acheron árnyairól is szerte mesélnek,
 Mind éltünkbe' szokott az megtörténni velünk csak ;
 És sem a rája eső nagy szirttől nem remeg a jó
 Tantalus, amint hírlík, hogy hiu rettenet ölné,
995. Gyötri biz' inkább isteneket félő hiu ábránd
 Élve az embert, a ki a sorsnak fél esetétől.
- S nem tépik madarak Tityont, Acherunsba' ki fekszik,
 S a mit nagy beliben fürkésznek, fel soha abból
 Nem fognának mitse' találni örökkön örökké,
1000. Bár oly szörnyű terjedetű legyen is neki teste,
 Mely, nemcsak ha kilencz holdat foglalna be széthányt
 Tagjaival, de egész földnek színét beterítné,
 Akkor sem birná az örök kínt még se kiállni,
 S tápot nyújtani testéből nem győzne örökké.
1005. A szerelembe merült nekünk a való Tityus, kit
 Szárnyasok így tépnek s aggasztó kétely emészt fel,
 Vagy valamely más rút gondok marczanglanak egyre.
 Sisypheus is, látjuk, van az életben s ez az, a ki
 A néptől fenytő bárdú vesszőcsomagot vágy
1010. Nyerni, de mindenkor búsan jó vissza, legyőzve.
 Mert hajhászni hatalmat hasztalan és soha hozzá
 Nem juthatni, de mindig küzdni, vesződni miatta,

- Annýt tesz, mint szemben a hegygyel, tolni reá fel
 Küzdve a kösziklát, a mely tetejéről azonnal
1015. Ismét visszazagurúl, s megyen a sík térre, rohanva.
 S lelkünk telhetlen vágyját tömdösni örökké,
 S a jóval soha bé nem tölteni tudni eléggé,
 Mint ezt velünk tészik az évek, sorba' ha jővén,
 Új termést s örömet hoznak számunkra magokkal,
1020. Még se telünk soha bé, bármennyit is adjon az élet.
 Gondolom, ezt teszi az, mikoron fejlett koru szüzek,
 Mint hire van, hordják a vizet feneketlen edénybe,
 Melynek nem lehető sehogy is megtelni egészen.
 Úgy a Cerberus, a Furiák, a világtalan éjű
1025. Tartarus, a melly ökrend torkán szörnyű hevet ki,
 Nincsenek és nem létezhetnek tetteg akárhol;
 Ámde az életben a czégéres bűnökérti
 Bélyegző fenytés ijjeszt és dijjá a bűnnek,
 A börtön, szitról történő szörnyű leszórás,
1030. Bot, hóhér, kínpad, tüzesült vas, gyanta, szövétnek,
 Mik, szemmel nem látva is, elrettentik előre
 A bűnös öntudatát, korbácsai, törei annak;
 S nem látván, meddig terjedhet nála a baj még,
 S érheti-e bűnhödtének végét valahára:
1035. Fél, nehogy az még súlyosbbá váljék a halálban,
 Ím, a bolondok ezért hiszik a poklokbeli éltet.
 Ezt is mondhatnád némelykor még, te, magadnak:
 „Lám hisz a jó Ancus szintén itt hagyta világát“
 A ki pedig, te gonosz, sokkal jobb volt vala nálad;
1040. S még nagyszámu királyok s kik bírtak hatalommal,
 Elhúnytak, noha nagy népek fejedelmei voltak.
 Sőt az is, a ki a széles tengeren egykor utat tört
 S a mélység színén ösvényt nyitá hadseregének,
 S megtanítá sós vízárkon lábolni keresztül,
1045. A morgó tengert paripáival is kigunyolván,
 Vesztve világát, testéből lelkét kilehelte.
 Scipiadesz, Carthago réme, e harczbeli villám,
 Csontjait földnek adá, mint bármi szegény soru szolgál.
 Úgy a komoly s szelidebb tudományok felfedezői,
1050. Úgy a Múza-barátok s pár nélküli Homerus,
 Mint fejedelmök, mindnyájan tértek nyugalomra.
 És úgy Democritus is, a mikor agg kora inté,
 Hogy már lankad eszében az emlékbéli tehetség,
 Önként nyújtá ált, megelőzve, fejét a halálnak.
1055. Sőt maga elhúnyt, bételt élte után, Epicurus,
 A ki nemünkben legfőbb ész volt, s a kitünökét,
 Mint a kelő nap a csillagokat fenn, mind úgy eloltá.

- És mégis meghalni te röstelsz és nem akarnál,
A kinek életed élvést-élve halálra hasonlít,
1060. A ki nagyobb részét az időnek elalva fogyasztod,
S ébren is horkolsz és szüntelen álmodozol csak,
S nyugtalan elmédet gyötröd hiu ijjegezéssel,
És kitalálni magad se bírod gyakran, mi bajod van,
Úgy lótsz-futsz, nyomorúlt, a gondtól részegedetten,
1065. Es járkálsz fel-alá, észnélküli tévedezés közt.
Hogyha az emberek, amint érzeni látszanak azt, hogy
Belsejeket valamely fárasztó súly nehezíti,
Szintügy tudhatnák az okát, honnét van az és mért
Fekszik szívökön íme' nagy baj szikladarabként:
1070. Nem tölnék úgy életöket, mint többnyire látjuk,
Hogy kiki, törve fejét, nem tud mit tenni magával,
S változtatja helyét, hogy tán majd úgy szabadúlhat.
Gyakran el-elmegy nagyszerű hajlékából az olyan,
A ki magát otthonn eluná, s megtér hamar ismét,
1075. Mert odakünn se találja magát cseppel se különben;
Kapja tehát, lovain böszülten hajt a tanyára,
Mintha csak égő épületet megmentni sietne;
És ásít, mihelyest villája küszöbjihez ért volt,
Vagy, feledést keresőleg, mély álomba merül el,
1080. Vagy hogy visszaosont megin' a városba sebessen.
Ím így fut mindenki magától, ámde a kit nem
Lévén mód kikerülnie, kénytelen is tapad ahhoz;
Mert beteg és nyavalyájának nem tudja alapját;
S mily jól ismerné, ha, lemondván minden egyébről,
1085. A természetet óhajtná kitanulni először;
Mert nem egy óráról, hanem a végetlen időről
Van kérdés, mely vár a halandó nemre, s a melyben
Fog mindenki maradni utóbb, a halálnak utána.
Aztán úgy rettegni a kétes voltu veszélytől,
1090. Mily gonosz életvágy képes készíteni az embert?
Tudva, miként közel áll a halandók élete vége,
És a halált, kimulás nélkül, kikerülni lehetlen.
De meg mindig is egy ponton s egy sorsba' vagyunk itt,
S nem lehet új örömet, ha tovább élünk, se találunk;
1095. Ám mig az, a mire áhítunk, meg nincs, derekabbnak
Nézzük egyébnél; meg ha van, ismét másra sovárgunk,
S így kíséri az életszomj nálunk e sovárgást;
S kétes, mily sorsot fog hozni reánk a jövő kor,
Mit hoz a véletlen számunkra, minő kimenet vár.
1100. És a halál idejéből az élet nyújtogatása
Által mitse veszünk el, s nem lehet azt kicsinálnunk,
Hogy majdan később kelljen múltunk ki halállal;

És így bárhány századot el bírj, élve, temetni
 Állandón maradand a halál rád nézve helyében,
 1105. És nem tész annak rövidebb létezte, ki már ma
 Végzé csak be az éltet, mintsem azé vala, a ki
 Több hónappal s évvel előbb múlt volt ki előttd.

339. *Szász Károly* I. t. bemutatván a Nibelung-ének teljes fordítását Ráth Mór díszes kiadásában, miután röviden előbocsátotta a költemény széptani méltatását, kimutatva annak helyét a homéri époszok és Firdüzi Sháhnáme-ja mellett, áttért előadása tulajdonképi tárgyára, mely a *Nibelung-ének keletkezése, mondai és irodalom-történeti fejlődése, fennlevő kéziratai, s gyanítható szerzője*.

Jelezvén, hogy mind ez a német irodalomban még eldöntetlen függő kérdést alkot, elősorolja a Nibelung-éneknek a XII. és XIII. századból fenmaradt kézirati codexeit, melyek három fő kézirat körül csoportosulnak, ú. m. A) a müncheni könyvtárban levő eredetileg hohenemsi, B) a sz. Galleni, C) a szintén hohenemsi eredetű ú. n. Laszberg-féle, jelenleg donau-eschingeni codex körül. Lachmann Károly az A) kéziratot, mely legrövidebb és legtöredekesebb, tartotta a legrégebbnek s az eredetihez legközelebb állónak, és erre alapította azon elméletet, hogy a Nibelung-ének nem egy költő műve, hanem húsz eredetileg önálló románcból van egyszerűen összeállítva, oly formán, mint Wolf ismerete, elmélete szerint a homéri költemények.

Lachmann ellenében Holtzmann, a kéziratok bírálatából épen az ellenkező eredményre jutva, a C) kéziratot ismerte föl a legrégebbnek, legjobbnak és legteljesebbnek, a nélkül, hogy azt is az eredetinek állította volna. Szerinte az is csak másolat, s abból van másolva és rövidítve a B), ebből viszont az A), melyek e szerint a C.-hoz képest már megrontott szövegeket adnak. E fölfogás egészen elejti a Lachmann szerinti több szerző elméletét; mihez képest Holtzmann a mű gyanítható szerzőjét keresve, azon hozzávetést állította föl, hogy az nem más, mint Konrád, a X. században élt passauai püspök Pilgerin iródiákja, kiről a Nibelung-ének utóhangját képező „Klage“ című költemény végsorai azt állítják, hogy püspöke parancsára följegyezte a Nibelung-mondát, de latin nyelven, miből az utóbb németre fordított, s általánosan elterjedett.

Holtzmann elmélete, magára az ének keletkezésére és a kéziratokra nézve az irodalom-történet művelőinek többségétől elfogadtatott, de a szerzősége nézve nem. Értekező is az egyszerű mellett nyilatkozik, a költemény egységes és szilárd szerkezetére alapítva véleményét, mely hihetatlenné teszi, hogy a költemény több szerző művének egyszerű összeszedése volna. A kérdés egyébiránt a német irodalomban még ma is vita alatt áll, s Lachmannnak és a sok szerző elméletének épen úgy vannak követői, mint Holtzmannnak és az egy szerzőségnek. Ez utóbbiak tanainak nagy lendületet adott a költemény újabb kritikai kiadása a C. codex alapján.

A szerzőre nézve legújabbán Pfeiffer véleménye merült fel, ki a

költemény versalakjából indulva ki, kimutatta, hogy a középkor nagyobb epikai költeményeinél a vers-alak mindig az egyes költő sajátja volt, már pedig a nibelungstrófát legelőször a kürenbergi Konrád lovagnál találjuk, ki abban nevezetes lyrai költeményeket írt a XII. század közepe táján, s így legalább is valószínű, hogy a Nibelung-ének szerzője éppen ő.

Vége a monda-alakulásra térve át az értekező, kimutató, hogy maga a monda még pogány eredetű, s főbb vonásai, kiváltképp a Szigfridre, a Nibelung-kincsre és Brunhildra vonatkozó részekben, az Eddában is feltalálhatók. A keresztyén költő azonban, a pogány mondán lényeges átalakításokat tett; a Szigfrid esodás alakját s annak mythicus háttérét nagyobbára megtartotta ugyan, de Brunhildot s ennek a hőshöz való viszonyát egészen átalakította, bár nem mindenütt a legnagyobb szerencsével. Sokkal előnyösebb azon változtatás, miszerint a burgundi hőseket nem Etele kincs-szomjának, hanem Krimhild boszujának ejti áldozatul, ki első férje emlékének saját testvéreit is föláldozza. Értekező egyébiránt azt hiszi, hogy a Nibelung-ének költője az Eddát nem ismerte, mert sokat, mit céljaira előnyösen használhatott volna föl, elejtett, valószínűleg azért, mert a nép ajkán élő mondából, mely neki forrásul szolgált, azok már a keresztyénség befolyása alatt kivesztek.

A felolvasásba a kürenbergi Konrád lyrai költeményeiből néhány töredék is volt beszöve, a legrégibb dalok, melyekben a nibelungstrófa van használva.

340. Ugyan *Szász Károly* l. t. az általa fordított Nibelungen-ének egy diszpéldányát az Akadémiának felajánlja.

Köszönettel fogadtatik.

341. *Ballagi Mór* r. t. bemutatja *Bacher Simon* „Nemzeti Énekek” című művét mely jelesebb magyar költőink néhány kitünőbb költeményeit héber fordításban adja egyszersmind a nevezett mű egy példányával kedveskedik a M. T. Akadémiának.

Köszönettel fogadtatik.

342. A titoknak jelenti, hogy a nyelvtudományi osztály-értekezlet f. é. oct. 22-én tartott ülése, a magyar hölgyek jutalmára beérkezett „A római irodalom története” című pályamunka megbírálására *Fábián Gábor* r., *Finály Henrik* és *Riedl Szende* lev. tagokat nevezte ki.

Helyeseltetik.

343. Olvastatott ugyanazon osztály-értekezlet f. é. oct. 22-ki ülésének azon kérelme: hogy az elhunyt *Tompai Mihály* fölött tartandó emlékbeszéd, azon célból, hogy az osztály ez első rangú magyar költő emléke megújításának a lehető legjobban megfelelhessen, ne tűzessék ki a legközelebbi ünnepélyes ülésre.

Helyeseltetik.

344. A titoknak jelenti, hogy f. é. aug. 27-kén Székesfehérvárról, Egyed név alatt, bizonyos prózai és verses dolgozatok intéztettek a M. T. Akadémiához.

E kezdeményes dolgozatok, mint nem az Akadémia körébe tartozók, mellőztetnek.

345. Olvastatott a történettudományi osztály-értekezlet f. é. oct. 22-kén tartott ülése jegyzőkönyvének első pontja, melyben jelentetik, hogy „A görög államrégiségekre”

beküldött három pályamunka megbírálására *Somhegyi Ferencz* és *Télffy Iván* lev. tagok kérettek fel.

Helyeseltetik azon megjegyzéssel, hogy az eddigi szokás szerint, még egy harmadik bíráló is neveztesse ki, mire *Szabó Károly* l. t. kéretett fel.

346. A titoknok jelenti, hogy a schveizi segélyzési egyeslet magyarországi előjárósága, *Mayer A.* elnök és *Doswald J.* titkár, adakozásra hívja fel az Akadémiát.

Az aláírási ív a titoknoki hivatalban nyitva álland az adakozni szándékozókknak.

347. A titoknok jelenti, hogy *Erdmann A.* Svédország geológiai földabroszának, államköltségen kiadott 22—25. szállítmányát küldi, s az Akadémia hasonló kiadványait cserébe kéri, szándéka levén, minden ország geológiai földabroszainak teljes gyűjteményét állítani össze.

A küldemény köszönettel fogadtatik. A cserébe kért földabroszokkal az Akadémia csak akkor szolgálhat, ha az alakuló magyar geológiai intézet elkészítendő a hazánkra vonatkozó önálló geológiai abroszokat; a kérelem azonban egyelőre is közlendő a m. földtani társulattal.

348. Ugyanaz jelenti, hogy a „Verein für Geschichte und Alterthümer Schlesiens,” a göttingai „Kön. Gesellschaft der Wissenschaften,” a „Smithsonian Institution” s a new-orleansi „Academie of Sciences”, úgy szintén Benfey Tivadar, Owen Richard, Schott Vilmos és Vangerow Adolf külső lev. tagok részéről, a nyert akadémiai kiadványokért elismerő nyugták érkeztek.

349. A titoknok jelenti, hogy a M. T. Akadémiához az 1868. oct. 5-től ugyanazon, év oct. 26-ig a következő ajándék-, cseré- és köteles könyvpéldányok érkeztek :

I. Testületektől :

R. Geographical Society London. a) Journal. Vol. XXXVII. b) Proceedings. Vol. XII. No. 2. 3. 4.

Society of Antiquaries. London. Proceedings. Vol. IV. No. 2.

Bureau de la recherche géologique de la Suède. Stockholm : Sveriges geologiska undersökning No. 22. 23. 24. 25. és mindegyikhez egy-egy geol. térkép.

Kais. Akademie der Wissenschaften. Bécs. Anzeiger. 1868. No. 21.

Kön. Preuss. Akad. der Wissensch. Berlin. a) Abhandlungen. 1864. b) Monatsberichte. 1864. 1865. c) Monatsbericht. Juli. 1868.

Belga kormány. Bruxelles. Documents statistiques. Tom. XII.

Ángol kormány. London. a) Trade accounts (foreign countries) 151—VI. b) Import und export duties (foreign countries) No. 243.

M. kir. földmiv., ipar és keresk. ministerium. Pest. a) A soproni keresk. és iparkamrának a nm. m. k. földmiv., ipar és keresk. ministeriumhoz intézett jelentése az iparnak és kereskedelemnek állapotáról 1863. 1864 és 1865. évben. b) Hivatalos statisztikai Közlemények. 2. füz.

Verein für Geschichte und Alterthümer Schlesiens. Breslau. a) Codex diplomaticus Silesiae. I. II. III. IV. V. VI. VIII. B. b) Regesten zur Schlesischen Geschichte 1. 2. 3. Abth.

II. Magánosoktól :

Maczanek Amália. Buda. Musenklänge zur Allerhöchsten Geburtsfeier Seiner Majestät Franz Josef I. am 18. aug. 1868.

Jekelfalussy Vincze püspök. Székes-Fehérvár. Nefejejts a székes-fehérvári székes- és plebánia egyháznak százados ünnepére 1768—1868.

Horn Ede. Thevenin : Cours d' économie industrielle.

Friedländer et Sohn. Berlin. Catalogue d' une collection choisie de grands ouvrages et de journaux scientifiques ; Histoire naturelle ; Mathem. pures et appliquées No. 180.

Schwarcz Gyula I. t. Sz.-Fehérvár. The Failure of Geological Attempts made by the Greeks.

Divald Adolf I. t. Buda. Észrevételek Missics János úr „Észrevételeire“ a temesi fakérdés ügyében.

P. C. Jelinek : Die Auflösung der höheren mathematischen Gleichungen.

Balog Ágoston. Felső-Köcskócz. a) Epitome histor. chronologica gestorum omnium patriarcharum, ducum etc. populi hebraici. Romae. 1751. b) De historia stirpium commentarii insignes.

Kubinyi Ágoston ig. t. Pest. a) A magyar orvosok és természetvizsgálók 1867. aug. 12—17. Rimaszombatban tartott XII-ik nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai. b) Heves és Külső-Szolnok t. e. megyék leírása. c) Napi közlöny a m. orvosok és természetvizsgálók Egerben 1868. tartott XIII. nagygyűléséről. d) Egy bronz érem ugyanannak emlékére.

III. Köteles példányok :

Gyulai István nyomdája. Arad. Egy memorandum Dr. Oppenheimertől az izr. congressus iránt.

Mihalik István nyomdája. Selmecz. Erdészeti Lapok. Hetedik évfoly. IX. füz.

Czéh Sándor nyomdája. Győr. a) Egy okmány 1809-ből. b) Czinsorozat az első zenemű-kölcsöntárhoz.

Czéh Sándor nyomdája. M. Óvár. a) Bericht der k. k. höheren landwirthschaftl. Lehranstalt zu Ung. Altenburg 1867/8. b) Major : Statistik des Wieselburger Comitates.

Béthy Lipót nyomdája. Arad. Költemények. Írta Dobó László.

Heckenast Gusztáv nyomdája. Pest. a) Mihályi : Prima grammaticae latinae palaestra. I. kötet. 1. 2. füz. b) Kerékgyártó : Magyarország történetének kézikönyve I. II. III. R. c) Frommhold. Die Migraine und ihre Heilung durch Electricität. d) Ipolyi : Lonovics József érsek emlékezete. e) Szabó : A nézeti mértan elemei. 1. füz. f) Kogler : Általános vagy elméleti államtan. g) Dr. Dillenberger után : Gyógyászati vény-zsebkönyv. h) Möszl : Die Heimat und das Vaterland. i) Áldor : Arany furulya. k) Medgyes : Prot. családok imakönyve imadalokkal. l) Kápolnai István : Honvéd kézikönyv (oktató levelek) I. II. III. IV. V. Rész. m) Corzan : Betűszám-tani példatár. n) Vargyas Endre : A magyar szabadságharc története 1848—49. 1—4. füz. o) Tobak : Ó és új testamentomi bibliai történetek. p) Ballagi Károly : Magyarország és Erdély története izr. népiskolák számára. q) Ribáry Ferencz : Magyarország oknyomozó történelme. r) Kunsági és Potemkin : Honvéd világ I. II. köt. s) Bezerédy Amália : Flori könyve. t) Áldor : Kossuth és Perczel. u) Ökröss : Törvények és hivatalos rendeletek gyűjteménye 1—7 füzet.

x) Dr. Karvasy : A váltó jogtan. y) Pap Dénes : Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történelméhez 1848—49. I. köt. z) Hajnik : Magyarország az Árpád királyoktól az ősiség megállapításáig. j) Hoffmann : A római jog külszerű történelme és a római perjog.

Bartalits Imre nyomdája. Pest. Noë után : A gyorsírást rövid történelme. 2-dik kiadás.

IV. Akadémiai kiadás :

Statistikai és Nemzetgazdasági Közlemények V. köt. 1. füz.

Évkönyv. XI. köt. 11. dar. (Lonovics József emlékezete).

Harmincznegyedik (philos. törvény- és történettudományi osztály-) ülés.

1868. november 2-án.

Kubinyi Ágoston t. t. helyettes elnöklete alatt.

351. *Szilágyi Sándor* l. t. ily czim alatt értekezett: „Rákóczy és Pázmány.”

Értekező e két államférfi közt folyt levelezésből 50 darabot másolt le. Értekező a bevezető sorokban általános tájékoztatást nyújt azon politika lényegéről, mely a XVII-ik század elején Bocskay által alapított, s lényegében abból állt: fentartani és fejleszteni a bécsi békében letett alapelveket. Legyen Erdély belügyi intézésében teljesen önálló, mely ennek megoltalmazása körül a portára, s ennek lehető túlkapásai ellenében a magyar királyságra támaszkodik. E Bocskay által részben alapított, részben fejlesztett politikát teljesen kifejtette Bethlen Gábor, kinek köszönhető, hogy Erdély önállóságát a magyar király akkép ismerte el, hogy az addig divatozott fejedelmi titkos conditiók, melyek a magyar király irányában való hűbéres állását foglalták magokban, egészen elmaradtak, s Erdély önállását többé semmi titkos pont sem vonta kétségbe.

Bethlennek tanítója volt Rákóczy György, ki ezen már inaugurált politika fentartásán munkált teljes erejéből. Midőn ő megválasztott fejedelemmé, Eszterházy a nádor kivitte, hogy a bécsi udvar eleinte nem akarta elismerni, sőt háborút határozott ellene, hogy mint magyar királyi alattvaló engedelem nélkül hagyta el az országot, melyben teljhatalmu biztossá ő neveztetett ki. — Rákóczy s Erdély is szerették volna békés úton kivinni, hogy a magyar király ismerje el fejedelemnek, s e célból követséget küldtek Kassára a nádorhoz. A nádor a követeket igen ridegen fogadta, s elfogadhatatlan feltételeket tűzött elibe.

Rákóczy ily körülmények közt Pázmányhoz fordult, mint Eszterházy határozott ellenlábasához, s kivitte nála, hogy Kassán lévő követei

számára a király menedék-levelet adott, melylyel, ha a nádorral nem boldogúlhatnának, Nagyszombatba és Bécsbe utazzanak. Ez kívül esett Eszterházy számításán, ki boszusan kelt ki a „vörös vitéz“ e tette ellen. De midőn hadai Rakomaznál megverettek, kénytelen volt engedni, s így jött létre a kassai béke.

E naptól fogva Rákóczy és Pázmány közt a legszivélyesebb egyetértés és barátság volt, mely egész a bíbornok haláláig tartott. E barátságnak fő megszilárdítója volt azon körülmény is, mert Erdély önállásának szükségességéről Pázmány meg volt győződve. Számtalanszor kifejezvé ezt Rákóczyhoz írott leveleiben; ki egy ízben élő szóval Kemény Jánosnak is, kiemelvén, hogy most nekik „a kegyelmes császár“ előtt elegendő tekintetök van, de ez csak addig durál, míg Erdélyben magyar fejedelem „hallatik floreálni, mert azontul gallérunk alá pökik a német, akár pap, barát, vagy akárki legyen.“

S e naptól fogva, hogy Eszterházyt azon lépésével Pázmány engedékenységre bírta, a bíbornok nevezetes szolgálatokat tett Rákóczynek, eleinte ingó trónja megszilárdítása körül. Fő lényegében abban állott az, hogy Rákóczynek Ferdinánd körül volt egy megbízható embere, ki minden fenakadásában támasza volt. A Prépostváryféle mozgalom ellensúlyozása, a „két fene ifju“ — Z. és B. J. — nagyralátó céljai meghiusítása, az Eszterházy által hátráltatott eperjesi békének megkötése: bőséges alkalmat nyújtottak e szolgálattételekre. Sőt midőn a porta megtámadta Lengyelországot, s Rákóczynek is megparancsolta a felülést, — ki azonban épen a porta ellen gyűjtött tábor, — s midőn a nádor e felülést Rákóczy megbuktatására akarta felhasználni, s e miatt a magyarországi megyéket felültette, épen Pázmány volt az, ki a megyéknél kivitte, hogy ezek a nádor rendeleteit tisztelettel félretették, s rávette Ferdinándot, hogy Eszterházy ellenében roszalását fejezze ki. Azonban csakhamar alkalma nyílt Pázmánynak egy még mindezeknél fontosabb szolgálatot is tenni a fejedelemnek, a közte és Bethlen István közt kitört versengésben.

Bethlen István ugyanis, ámbár maga segítette trónra Rákóczyt, soha sem békült ki vele teljesen. Az is igaz, hogy Rákóczy is — gyanakodó természeténél fogva — igaztalan volt iránta. Egy régi törvény értelmében azt követelte tőle, hogy tegye le a hűség esküjét, de István úr ezt, mint fejedelemséget viselt férfiú, nem akarta letenni. Ajánlkozott rá „jó módok“ alatt, azonban Rákóczy nem ilyent, hanem feltétlent kívánt. E miatti boszujában Rákóczy törvényt hozatott, hogy a fiscalis várakba, melyek magánosok kezén vannak, fejedelmi őrség bocsáttassék be, — s e törvény főként István úr ellen volt irányozva, kinek kezén több fiscalitas volt. A gyuanyságot a két férfiú közt még több apró körülmény szaporította, mígnem egy eset kitörésre hozta azt. 1635. végén Bethlen Péter, az István úr fia, egy tisztjét úgy megverte, hogy ez belehalt. Péternek a megölt tiszt anyjával való kiegyezését Rákóczy meghiusította, és azt törvény elé idézte. Péter úr természetesen nem jelent meg, s ennek folytán az ítélet kihirdettetett, ő makacsságban marasztaltatván el.

E körülmény Rákóczyt sokkal nagyobb zavarba hozta, sokkal több kellemetlenséget hozott fejére, mint azt előre hitte. Pázmány kiegyenlítési kísérlete elkésett, s Bethlen István jan. 12-kén előbb Egerbe s onnan Budára ment. Fia Péter pedig Ecseden elzárta magát, s mint ellenség lépett fel. Rákóczy egy február 15-ére összehívott országgyűlés által oly szigorú béke-feltételeket ajánlott István úrnak, hogy ez előreláthatólag el nem fogadható, ez esetre pedig notát mondatott fejére. Pázmánynak ez időben Rákóczyhoz írott levelei mutatják, hogy mennyi buzgalommal igyekezett ő a viszályt kiegyenlítani, mily fáradhatlanul munkált Ferdinándnál oltalmat biztosítani Rákóczynek, — de ez utóbbi a nádor ellensúlyozása miatt csak félig, az első épen nem sikerült. István úr követelt a portán jól fogadták, ezzel kilátást nyert a fejedelemségre, s midőn egy május 15-ére összehívott országgyűlés sem tudott kiegyezést eszközölni, a már kitört háború nagyobb lángokban lobogott fel. Két helyen folyt az: Mármarosban, hol Husztot Rákóczy emberei ostromlák, s a szatmármegyei véghegyen, hova Ecsedből Bethlen Péter emberei tettek kiutéseket. Ez utóbbi miatt Rákóczy a nádorra gyanakodott, s azt hitte, hogy a láng tőle kap táplálékot.

Azonban Eszterházy e kétértelmű eljárása ellenében Pázmányban a fejedelem őszinte jóakaró barátot talált. Ez időből írt levelei mutatják, hogy e barátság nem csak pusztá szó volt. Egyfelől mint közbenjáró működött a császárnál, s ennél ki is vitte, hogy megengedtetett neki Felső-Magyarországon németeket toborzani; hogy a lengyel királynál a lengyel földön eszközözendő toborzásokra közbevetette magát; másfelől a kassai generálist s a végvidéki kapitányokat intette, hogy a Rákóczy irányában ellenséges mozgalmakat elnyomni igyekezzenek.

S főként ez utóbbira nagy szükség is volt, mert Párducz Lukács, Bethlen Péter embere, épen ez időben — május havában — hadakat fogadott, melyeket füveltetésre az ő birodalmába küldött át. Gondom lesz rá — írta Rákóczy Pázmánynak — hogy a füveltetés árát megadják. E hadnak rendeltetése volt: Husztot (Bethlen Istvánnak erdélyi területen fekvő várát) felmenteni az ostromzárlat alól, melylyel azt Rákóczy körüvéttette. — S e had csakugyan szét is verte az ostromló csapatot. Ez természetesen erős sérelem volt, s Rákóczy e tárgyban kérdést intézett a nádorhoz, és panaszt Pázmányhoz, — ki csakugyan tett is felterjesztést a Linczben mulató Ferdinándnál, s Rákóczyt mindenkép megnyugtanni igyekezett.

A dolgok ezen állásában, midőn már oly világos bizonyítványok mutatták, hogy Pázmány közbevetése valódi tényleges és érdemleges segílyt nem tud neki szerezni, Eszterházy egy meglepő ajánlatot tett Rákóczynek. Egy titkos megbízottat, Knezovits Simont küldötte hozzá, egyetértve a bécsi udvarral s annak legbizalmasabb embereivel, de kizárva teljesen Pázmányt, a korlátnokot, kiről a követség nem igen hízelgőleg nyilatkozott. „Cancellárius uram — indokolá e mellőzést — nem arra való ember, eszik s iszik csak. Kardinál uram egy pompa-ember.

Nem jó papnak ország dolgát igazgatni. Mise és praedicatio az ő dolga. Valamit irt kardinálnak ő nga, abban semmit sem nyert, mert minden dolga csak beszéd.“ S a mit ő ajánlott, az véd- és daczszövetség volt a török ellen, egy közösen eszközözendő támadásra közel 200,000 emberrel. Rákóczy ez alkudozásba nem ereszkedett bele, hanem Knezovicsot bővebb utasítás kérése végett visszaküldé.

A fennforgó vizsály csakhamar újabb stadiumba lépett. Junius elején Konstantinápolyban fogadták Bethlen István követeit, mi egyértelmű volt Rákóczy megbuktatásával. De a porta ezt teljesen titokban akarta eszközölni, hogy terve annál biztosabban sikerüljön. S e czélból úgy mutatta magát, mintha semmi ellenséges szándéka sem volna. A kajmekám 1686. jun. 5-én levelet intézett hozzá, melyben esküdött, hogy „ha a világ egyfelé lenne is“, a porta nem fogja Bethlent pártolni. Csak mondja meg ő, Rákóczy, mit akar vele, ha ő akarja, Szakiszbá vagy Rodusba küldik, ha akarja, a hét toronyba teszik, vagy Bör várába zárják. S hogy még jobban elaltassák, az épen ezen időben Konstantinápolyba érkezett főkövetségét szívélyesen fogadták, s akkép folytatták vele az alkudozást, hogy annak gyanuja fel ne támadjon. S midőn azt hitték, hogy e biztatásokkal eléggé elaltatták, küldött a budai basa szultáni fermánt Ali csausztól, melyben megparancsolja az erdélyieknek, hogy Rákóczy helyett más fejedelmet válasszanak, s egyidőben az erdélyi követeket le is tartóztatta.

Rákóczyt a török hadkészületeiről, s azon tervéről, hogy őt megtámadni igyekszik, Pázmány eleve értesíté. De minthogy a fejedelemnek más úton is volt a dologról tudomása, ő is készült, s midőn Ali a szultáni fermánnal Fehérvárra érkezett, összehívta hadait, s Alit letartóztatá, mert el volt tökéelve, hogy a fejedelemségről nem mond le.

A dolgok ez állásában figyelmeztette Pázmány Rákóczyt, hogy a nádor Bethlen Istvánnal szoros összeköttetést tart s ezt támogatja. Jó volna erről a császárnak jelentést tenni, — ne gondoljon vele, ha azért a nádor megharagudnék is: mert abból áll a dolog veleje, „hogy csak a nap (t. i. a császár) tartson igazat: ám nőjön vagy apadjon a hold“ (Eszterházy). Rákóczy is így gondolkodott, s kijelenté, hogy „a nappal fogunk tartani, nem a holddal.“ De minden igyekezete mellett is Pázmány tényleges segílyt nem tudott számára eszközölni, habár annyit kivitt, hogy némi hadakat a végek felé útnak indítottak.

Mielőtt azonban ezek megérkezhettek volna, a dolog eldőlt. A budai és temesvári basák felültek, s hadaikkal Gyula alá vonultak. Rákóczy is, a kit időközben egy már Konstantinápolyban kiadott sultáni fermán is letett, elindítá hadait s maga is elindúlt. A magyar hadak Szalontánál foglaltak állást. A törökök támadtak: de a dolog eldöntetlen maradt. Egy hajdu-hadnagy kikémlelte a török tábort, s minthogy úgy találta, hogy ez magát megveretettnek tartja, az éj sötétében úgy osztá el pár száz emberét, mintha nagy erő volna, s doboltatott és kiabáltatott.

A különben is megrémült törökök a vak lármától megijedtek és szétszaladtak.

Rákóczy diadala véletlen, de teljes volt; s ő ezt arra használta fel, hogy a békét helyreállítsa. — Legelőbb a letartóztatott Alival a temesvári basának íratott levelet, azután Alit a török táborba küldé, mely időközben Lippánál foglalt állást, míg maga Rákóczy Jenőhöz vitte táborát. A budai basa sem volt idegen a békétől, mely végre dec. 4-én meg is kötött mind Bethlennel, mind a basával. Sőt dec. 1-én ez utóbbi a békéről a szultáni fermánt is kiállítá, mely a megkötött békét ratificálta. A viszály ily módon lecsendesült, s a porta, minthogy más elfoglaltatása is volt, nem bontá fel azt. De a budai basát elmozdítá hivatalából, a temesvárit pedig megölette.

E békét Pázmány nem sokáig élte túl. Utolsó levelében, 1637. márt. 11-éről sürgeté Rákóczyt, hogy az épen akkor trónra lépett Ferdinándhoz tisztelegő követséget küldjön. Néhány nap múlva — márt. 19-én — meghalt. Benne Rákóczy nevezetes támaszt és őszinte jó barátot veszített el, kitől — némi czélzattal írá Eszterháznak — „nem volt oka tartani, hogy a mit vele közöl, elárulja, s hogy roszakaróit titkon vagy nyilván ellene bujtassa.“

A
MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA
É R T E S Í T Ő J E.

Harminczötödik (math. és természettudományi osztály-) ülés.

1868. nov. 9-én.

K u b í n y i Á g o s t o n t. t. helyettes elnöklete alatt.

353. A titoknok megilletődve jelenti *Hörnes Mór*cz külföldi lev. tag nov. 4-én történt gyászos halálát.

Az Akadémia elszomorodva vette e kitünő tudós elhunytának hívét, s az illető természettudományi osztályt megbízza, hogy az emlék-beszéd megtartásáról gondoskodjék.

354. *Akin Károly* l. t. bemutatja a *Revue Moderne* 46-ik kötetében megjelent ily czímű dolgozatát „*Michel Faraday, sa vie et ses travaux*“, egyszersmind felajánlja az Akadémiának k^övetkező czímű művét: *Ideen zur Reform des Höheren Unterrichtswesens*. Pest 1868.

Köszönettel fogadtatik.

355. Ugyanaz, mint a 28-ik nagy gyűlésen megválasztott lev. tag, felolvassa székfoglaló értekezését ily czím alatt: „Az exact tudományok jelen állapotáról Magyarországon.

Miután az értekezés nem a kitűzött tárgyra, hanem inkább hazánk elmaradására vonatkozott, a jelen volt tagok közül többen azon kérdést hozták fel, ha az akadémiai szabályok értelmében elfogadható-e székfoglaló értekezésnek? a határozat ez ügyben azon időre halasztatott, a midőn az értekezés kinyomatás végett az Akadémiának be fog nyújtatni.

Than Károly lev. tag felolvassa *Wartha Vincze* műegyetemi h. tanár következő czímű értekezését: „A kovássav ásvány vegyületeinek képleteiről.“ Kivonata ez:

A természetben előforduló silicátok chemiai formulái nem oly complicáltak, mint a közönségesen használt dualisticus formulákból következtetni lehet. Előfordúlnak olyan ásványok, melyeknek formulát azért nem lehet adni, mivel daczára a jól kifejlődött jegeczalaknak, nem egy homogen vegyületből, hanem több tiszta vegyület mechanikai keverékéből állanak, amint azt *Tschermak G.* a földpát csoporton oly szépen bizonyította. Legzezszerűbb az ilyen ásványok *aequivalens* százalékját kiszámítani, amint azt *Than K.* indítványozta. Csak olyan ásvány nevezhető homogen vegyületnek, melynek vegybontása alapján csak egyetlen egy formula számítható ki. Ilyen p. o. a földpát, a gránát, topáz, olivin sat.

Értekező kimutatja, hogy a silícium-vegyületek szerkezete (*Structur*) a szerves vegytanba tartozó silíciumsav aethereiből könnyen levezethető.

Az egyes silicium atomok mindig egy oxygen atommal függenek össze, bizonyítja ezt a Friedel és Ladenburg által előállított silicium oxychlorür, mely vegyület a perchlormethylaetherrel analog. A természetben előforduló silicátok legjobban 3 csoportra oszthatók fel:

I) Tiszta silicátok. II) Kevert silicátok. III) Nem csoportosítható silicátok.

Az első csoportba tartozók a silicium atomok száma szerint, a második csoportbeliek pedig, a melyeknek szerkezetéhez chlor és fluor is járultak, hasonló elv szerint, és végre a III-dik csoporthoz tartozók fontosságuk szerint rendezendők.

357. A titoknok jelenti, hogy Beszterczebányáról, a f. é. szeptember hóról, meteorológiai észleletek küldettek be.

Átteendő a természettudományi bizottsághoz.

358. Ugyanaz közli *Poszert Jósef* volt tűzér-főhadnagy levelét, melyben jelenti hogy már 1866-ban intézett az Akadémiához egy értekezést, melyben „Az ingalengés idejét“ akarta tisztába hozni, de ez rövid úton vissza utasított; most ismét „Az ingalengés vagy körlejtő“ cím alatt küld egy értekezést, egyszersmind igéri, hogy azon esetre, ha az Akadémia méltánylatát kinyerhetné; e „nagyszerű tárgyban, egy általános alapelv kidolgozására“ fordítandja szorgalmát.

Átteendő a természettudományi osztály-értekezlethez azon akadémiai határozattal együtt, melynek következtében a szerző által említett hasontárgyu értekezés 1866-ban vissza utasított.

359. Ugyan a titoknok jelenti, hogy nmlgu báró Beust bir. minister-elnök, f. é. nov. 4-ikén kelt levelében köszönetet mond a nmlgu elnök úrnak s a m. tudom. Akadémiának azon szívességért, hogy a bécsi Reichsrath Delegatiójának használatul az akadémiai palotát átengedte; egyszersmind e köszönetét az Akadémia tagjaival közölni kéri.

Tudomásul vétetik.

Harminczhutodik (philos., törvény- és történettudományi osztály-) *ülés.*

1868. nov. 16-án.

Érdy János r. t. helyettes elnöklete alatt.

361. *Szilágyi Ferencz* l. t. ily cím alatt értekezett: „A heidelbergi káté, s a magyarországi és erdélyi protestáns autonomia ügye a XVIII. században.“ Kivonata ez:

Az említett káté, a reformatus egyház egyik symbolicus könyve, a Pfalzban, vagy Palatinatusban 1563-ban készült, s azért „Catechesis Palatina“ nevet is viselt. Csak hamar, mint más országokban, úgy a két magyar hazában is bevetetett. Az a nép kezében forgó, s az iskolákban használt vallásoktatási könyv volt.

Mivel a káté vallásos eszméktől izgatott, s ily küzdelmekkel teljes korban jelent meg, annak szerkesztésében e körülmény nem maradt be-

folyás nélkül, mint azt valóban több helyei mutatják. Jelesen az úri szent vacsorára nézve a rom. katolikus és reformatus egyházat elválasztó különbség, a régi és új tan közötti határozott, sőt éles ellentét következtében történt, hogy a 80-dik kérdésben a mise bálványozásnak neveztetik.

E sértő, s vallásoktatási könyvbe nem is illő kifejezés azonban csak visszatorlása volt a trienti közönséges egyházi gyűlésen a miseáldozatra nézve, akkor tájban, midőn a káté megjelent, a katolikus tantól eltérő minden eretnekekre nézve kimondott anathemának, s III Friderik, palatinatusi választó-fejedelem, a káté újabb kiadásába a 80-dik kérdést épen azért tétette be.

Ily viszonyok között természetes volt a káténak a sajtóban megátamadtatása, mint több tartományokban az állam-hatalom által is üldöztetése; mely sorsát Magyar- és Erdélyországban sem kerülte ki.

Mi *Magyarországot* illeti: azon kátét itt, mint oly könyvet, mely az egyházi s világi fejedelmeket, az egész keresztyénséget s a kathol. vallást is becsmérli, 1748—49-ben s 1757-ben a tiltott könyvek közé sorozták. Annak ügye csak hamar új stadiumba lépett.

A túl a tiszai reform. Superintendentia egyházi s világi előljárói, mivel a kérdéses symbolicus könyv példányai elfogytak, azt 1778-ban újra kinyomtatni akarták, de engedelmet arra nem nyertek. Azonban Landerer Mihály pozsonyi kathol. nyomdatulajdonos 1780-ban azt több helyekben módosító, megcsonkító, sőt elferdítő alakban kiadta.

Ennek következtében a tiszántúli reform. Superintendentia előljárói azon sérelmet 1781-nek elején egy folyamodványukban II. József császárnak feljelentették, egyszersmind a megváltoztatott heidelbergi káté minden példányainak lefoglaltatásáért esedeztek, s hogy nekik engedjék meg azon symbolicus könyvet eredeti minőségében kinyomtattatni.

A kérés hivatalos tárgyalás alá vétetett, midőn kiderült, hogy Landerer a könyvet, miután a censor azt szabályszerűleg megvizsgálta, a kormány engedelmeivel nyomatta ki.

A vizsgálat alkalmával a káténak 30-57- s főként a fen már említett 80-dik kérdései a kathol. egyházra nézve botrányosoknak találtattak, minek következtében 1781. augusztus 10-én kelt legfensőbb intézkedés a káténak a sérelmes helyektől megtisztítását elrendelte, melynek kinyomtatása csupán e föltétel alatt fog megengedtetni.

A magyarhoni mind négy reform. superintendentia egyházi és világi előljárói tanácskoztak a k. parancsolat felől, melyhez volt csatolva az állítólag becsmérlő s így módosítandó helyek kimutatása, — s azon értekezés eredménye volt, hogy bár azon előljárók nincsenek feljogosítva egy symbolicus könyvet, mely nem is Magyarországon készült, bár mi részben is megváltoztatni: de a helyzet és viszonyok kényszerűségének súlya alatt a káté kijelölt helyeinek megváltoztatásába beleegyeztek, s annak általuk készített tervét a császárnak 1782-ben áprilisban benyújtották.

A monarcha az ajánlott módosításokat, a cseh-osztrák udv. kancellária s az udvari censurai hivatal véleményének alapján, egy pont ki-

vételével jóváhagyta, melynek a censurától javasolt és a katolikus tan érdekében leendő határozottabb s világosabb szerkesztését a kérelmes előjáróknak megparancsolta. E császári rendelet a debreczeni superintendia előjáróival közöltetvén, azok néhány év múlva, többszöri sürgetés után, a második módosításra is ráállottak.

Az ezek szerint kétszeri metamorphosison átvitt heidelbergi káté 1786-ban Debreczenben kinyomtatattott, s értekező felmutatta annak a pesti egyetem könyvtárában találtató példányát, melynek „régí előjáró beszéde“ után a debreczeni előjárók *jelentése* áll, t. i. hogy a könyv „az 1782-ben kelt k. parancsolat szerint a 30- 57 és 80-dik kérdésekben s feleletekben tett változtatások szerint adatott ki.“ S az így módosított és csonkított, részben elferdített debreczeni *hivatalos* kiadás után nyomtatott kátékból tanulja azóta a hazai reform. ifjúság, olvassa a nép mind e mai napig egyik symbolicus könyvét.

Erdélyben, r. kathol. püspök Bajtay Antal József által a fels. udvarhoz 1768-ban tett feladás következtében, a heidelbergi káté lefoglaltatása mellett, annak használása szorosan megtiltatott, egyszersmind Bod Péternek „Smyrnai szent Polykárpusa“ és „Magyar Athenása“ ellen is ily szigorú rendszabályok adattak ki. Majd egy 1769-ben kelt újabb k. rendelet a káténak a botrányos helyektől megtisztítását, s úgy kinyomtatását és használatát is a reformatus előjáróknak kötelességévé tette, s azon változtatás Dési Lázár György reform. püspökre bízott, ki azonban 1772-ben készített igen alapos fölterjesztésében a hatáskörében nem álló rendeletnek teljesítésétől magát fölmentetni kérte, s különösen hivatkozott azon körülményre, hogy a római kathol. symbolicus könyvekben a protestansok hitét még élesebben sértő kifejezések találatnak. Ez emlékirat a reform. főconsistoriumnak egy más sérelmes folyamodványával együtt 1773-ban az udvarhoz fölterjesztetett, de Mária Terézia ez ügyben semmit sem határozott, s azt eldöntetlen hagyta.

A II. József császár alatt 1782-ben megújított k. rendelet a káté megváltoztatására nézve épen úgy nem lett a reformatusok által teljesítve, s így Erdélyben a reformatusok nem áldozták fel autonómiájukat, mit Magyarországon az illető egyházi előjárók tenni, kötelességöknek ismerték. Az akkori helyzetet és viszonyokat illusztráló e körülmény a fenebbiekben előadott eseménynek el nem vitázható érdeket kölcsönöz, s azt tanúságossá teszi.

362. *Wenzel Guzzláv* r. t. ily című értekezést olvasott : „Diósgyőr mint magyar királyi mulató hely.“

363. *Ballagi Mór* r. t. Landau L. R. „Die Grenzen der Menschlichen Erkenntnis und Die Religiösen Ideen“ című munkáját mutatja be, s egy példányát felajánlja a M. T. Akadémiának.

Köszönettel fogadtatik.

364. A titoknak, az akadémiai szabályok értelmében, bemutatja az archaeologiai bizottság f. é. nov. 2-án tartott ülésének jegyzőkönyvét.

Tudomásul vétetik.

A
MAGYAR TUDOM. AKADEMIA
É R T E S Í T Ő J E.

Harminczhetedik (nyelv- és széptudományi osztály-) ülés.

1868. nov. 23-án.

Toldy Ferencz r. t. helyettes elnöklete alatt.

366. *Vámbery Ármín* l. t. felolvassa Bevezetését „az Ujgurok nyelvemlékei“ című munkájához.

367. Ugyanaz, a Genuában őrzött „Ujgur kéziratok“ használatának kieszközlésére kéri fel az Akadémia közbenjárását.

A nmélt. elnök úr a kívánt engedély kieszközlésére felkérendő.

368. Ugyan *Vámbery Ármín* l. t. „Az Ujgurok nyelvemlékei“ kiadására, vagy ennek segélyezésére kéri fel az Akadémiát.

Az osztály méltányolja a szerző kívánatát, egyszersmind felszólítja, hogy nevezett munkáját szíveskedjék a nyelvtudományi bizottsággal közölni, hogy az, a kiadás költségeinek fedezéséről, vagy segélyzésről, véleményét az Akadémiának benyújthassa.

Harmincznyolczadik (philos. törvény- és történettudományi osztály-egyszersmind összes) ülés.

1868. nov. 30-án.

Érdy János r. t. helyettes elnöklete alatt.

370. *Thaly Kálmán* l. t. Tököli Imre naplójáról értekezett.

371. A titoknok jelenti, hogy Pulszky Ágost úr f. ó. oct. 5-én felolvasott és kiadásra benyújtott „A római jog és jogtudományi módszer“ című értekezésére a bírálatok beérkeztek, melyek egyértelműleg elismerik, hogy miután a jogtudomány leguevezetesebb kérdéseit tudományos készséggel, önállóság és szabatosan tárgyalja, kinyomatásra érdemes azon kikötéssel, miként a bírálók egyike megjegyzi, hogy címe, összhangzólag az értekezés tartalmával, változtassék meg, mely véleménye szerint a következő lehetne: „a római jog és az újabbkori jogfejlődés.“

Az értekezés kinyomatása, a kikötött cím-változtatás feltétele mellett, elhatároztatik.

372. Ugyanaz jelenti, hogy Spiegler Gyula úr „A mosaismus philosophiája” című értekezésére, a bírálatok egyike beérkezett; de a másik, a bírálónak közbejött sajnos halála miatt, elmaradt; ennek következtében, egy új bíráló kinevezésére hívja fel az Akadémiát.

Ballagi Mór r. t. ajánlkozván a bírálatra, ezennel kineveztetik.

373. Olvastatik a philosophiai osztály-értekeztet f. é. nov. 12-én tartott ülése jegyzőkönyvének 2-ik pontja, mely jelenti, hogy a m. hölgyek alapítványából kitűzött jutalomra beérkezett egyetlen ily című „A bölcsészeti erkölces tan kézikönyve” pályamű megbírálására, *Horváth Cyrill t., Molnár Aladár és Haberer Jonathán* lev. tagok kérétek fel.

Helyeseltetik.

374. *Toldy Ferencz* r. t. hivatkozva az 1867-ki ápril elsején tartott összes ülés határozatára (113. 3, 4, 5.), melyben az Akadémia a physikai műterem felállítását elrendeli, s a kinevezett akadémiai physicus működéséi évnegyedes jelentésére, akár pozitív, akár negatív természetűek volnának is azok, kötelezi, a következő kérdéseket intézi a math. és természettudományi bizottsághoz:

1-ör. Tett-e évnegyedenként akár pozitív, akár negatív természetű jelentést?

2-or. E jelentések alapján határozta-e el a bizottság a folytatást?

3-or. Miután nem képzelhető, hogy 1867-ik év elejétől mostanig pusztán remény fejében határozta el a physicus munkálkodása folytatását, adna erről az Akadémiának jelentést.

4-er. Melyek a nyert eredmények, s mikor jönnek ki az akadémiai nyomtatványok közt?

Az indítvány elfogadtatván, a math. és természettudományi osztályhoz véleményadás végett átteendő.

375. *Akin Károly* l. t. bemutatja a következő című munka első kötetét: „Catalogue of Scientific Papers (1800—1863). Royal Society of London 1867.” egyszerűen kinyilatkoztatja, hogy f. évi november 9-én tartott székfoglaló értekezését, mintán az más úton már megjelent, kiadás végett az Akadémiának nem nyújtja be.

Tudomásul szolgál.

376. Ugyanaz benyújtja a következő indítványt:

„A M. T. Akadémia méltóztassék egy bizottmányt kinevezni, melynek feladata legyen, meghatározott idő alatt s terv szerint, azon intézményeket s reformokat kijelölni, melyeknek létezése által Magyarországon az exact tudományok állását emelni bírni, tekintettel lévén egyúttal az ország erejére s a nemzet költelességére.”

Az indítvány áttétetik véleményadás végett a math. és természettudományi osztály-értekezlethez.

377. A titoknok felolvassa a vallás és közoktatási m. kir. minister f. é. nov. 3-án 1060 eln. sz. alatt kelt leiratát, melyben tudatja, hogy a kelet-ázsiai expedícióhoz *Xantus János* l. t. neveztetett ki oly célból, hogy a meglátogatandó helyeken, ajándék, csere, vagy vásárlás útján, természetrajzi, népisme, könyvészeti, s esetlegesen régészeti czikkeket gyűjtsön a m. n. Muzeum, a M. T. Akadémia, és a m. k. Egyetem számára; egyszerűen felhívja az Akadémiát, hogy tekintett eltermészetradi, népisme és könyvészeti

gyűjteményeire, az illető bizottságok közreműködésével azon tárgyak jegyzékét mutassák be adandó utasítás végett, melyek bírása az Akadémia ebbeli gyűjteményeit czélszerűen kiegészítné vagy örvendetesen gyarapítná.

Kellő utasítás végett kiadatik a math. és természettudományi, az archaeologiai és nyelvtudományi bizottságoknak.

378. Ugyanaz felolvassa a vallás- és közoktatási magy. kir. minister 18471-ik számú f. é. nov. 14-én kelt leiratát, melyben jelenti, hogy a f. évi államköltségvetésben, a magyarországi történelmi források és műemlékek kiadására, ismertetésére, s esetleg fentartására, továbbá földtani kutatásokra és közleményekre, végre a M. T. Akadémia könyvtára gyarapítására felvett 12000 forint kijelelt czélra, a M. T. Akadémiának átengedé, s hogy a m. kir. állampénztárt oda utasítá, miszerint a nevezett összeget, a már utaltványozott részletek levonása mellett, annak útján, a M. T. Akadémiának kiszolgáltassa.

Az adatok tisztába hozatala végett, kiadatik az akadémiái pénztárnoknak, s a köszönettel fogadott összeg az eddig nyert 10,000 forint segély arányában fog az illető bizottságok közt felosztatni.

379. Olvassatik a m. k. közmunka és közlekedési minister f. é. nov. 13-ki 13295-ik számú irata, melyben közöltetnek az illető tiszti közegek által f. é. octóber hó-ra szóló eső-mérési észleletek.

Átteendő a természettudományi bizottsághoz.

380. Olvassatik *Kenessey Kálmán* úr f. é. nov. 12-ki levele, melyben tudatja, hogy közbenjárására, a debreczeni felsőbb gazdasági tanintézet beküldé időjárási és légütemleti észleleteinek hetenkénti eredményét; egyszersmind felkéri az Akadémiát, hogy szíveskedjék az iránt nyilatkozni, ha óhajta-e a nevezett észleletek további rendes folytatását?

Véleményadás végett átteendő a természettudományi bizottsághoz.

381. Jelentetik, hogy *Miskovics Mózes* úr f. évi nov. 30-án, levélfikíséret mellett, sz. István legrégibb 1001-ről szóló oklevelét, s ennek „többféle nagyszerű felfedezésekkel ellátott új magyarázatát és megfejtését“ beküldé oly czélból, hogy a M. T. Akadémia által megbíráltassék, s elfogadás esetén, tetszés szerint megjutalmaztassék.

Átteendő a történettudományi bizottsághoz.

382. Olvassatik a vallás- és közoktatási m. k. minister f. é. oct. 30-ki 16751-ik számú irata, melyben tudatja, hogy néhai Gyelmes-Latinovics-Cecilia, szabadkai lakos, 1866-ik évi sept. hó 19-én kelt s törvényesen kihirdetett végrendeletében, a M. T. Akadémiának egy ezer forintot hagyományozott.

Ezen adomány be levéu már ez előtt jelentve, ez alkalommal köszönettel tudomásul vétetik.

383. Jelentetik, hogy Daray Imre 1866-ik évi sept. hó 12-én Pesten kelt végrendeletének másolata beküldetett, melyben egy ezer forintot hagyományoz a M. T. Akadémiának.

Köszönettel áttétetik az akadémiái pénztárnokhoz.

384. Közöltetik Kammermayer f. é. nov. 24-én Temesvárt kelt levele, melyben, a cs. k. államvaspálya-igazgatóság meghagyásából, a M. T. Akadémia elnökségét arról tudósítja, hogy Zsombolynál (Hatzfeld), a vasúti feljáró szélesbítése alkalmával, 5' mélyen a föld alatt, egy egészen elrothadt emberi hulla, s egy csonka hegyű 3' 8" 5" hosszú rozsdá-ette német kard találtatott, s további rendeletig ott őriztetik.

Átteendő az archaeologiai bizottsághoz.

385. Közzétetik a pesti könyvnyomda-részvény-társulat jelentése, melyben köz-hírré teszi, hogy újonnan épült és berendezett könyvnyomdája f. é. decz. hó elején megnyitott.

Tudomásul szolgál.

386. A titoknok jelenti, hogy a budai kir. főreáltanoda, a m. k. természettudományi társulat, a m. nemz. színházi könyvtár, az eperjesi kir. kath. főgymnasium, a bécsi birod. földtani intézet, a prágai kir. cseh tud. társulat, az amsterdami kir. tud. Akadémia, s a sz. pétervári cs. tud. Akadémia részéről, úgy szintén Mandl Lajos, Grunert J. Ágost és Huiliard Bréholles J. L. A. kiil. lev. tagoktól, a nyert akad. kiadványokért elismerő nyugták érkeztek.

Tudomásul vétetik.

387. Ugyanaz jelenti, hogy a M. T. Akadémiához az 1868. év oct. 26-tól ugyanazon év nov. 30-ig a következő ajándék-, cserc- és köteles könyvpéldányok érkeztek :

I. Testületektől :

König. Bayr. Akademie der Wissenschaften. — München. Sitzungsberichte. 1868. I. B. 4. H. II. B. 1. Heft.

Cs. kir. tudós társaság. Krakó. Rocznik. Tom. XIII.

Kais. Akademie der Wissenschaften. Bécs. Anzeiger. 1868. Nr. 22, 23, 24, 25.

Accademia di Scienze mor. o pol. Nápoly. Rendi-conto. 1867. Novembre, Dicembre.

K. K. Stat. Central-Commission. Bécs. Tafeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie. I. H. V. H.

R. Geographical Society. London. Proceedings. Vol. XII. N. 5.

Kön. Preuss. Akademie der Wissenschaften. Berlin. Abhandlungen. 1866.

Smithson. Institution. Washington. a) Annual report of the board of regents for the year 1866. (2 péld.) b) Smiths. Contributions to Knowledge. Vol. XV.

K. K. Geologische Reichsanstalt. Bécs. a) Jahrbuch. XVIII. Band. Nr. 3. b) Verhandlungen. 1868. Nr. 11.

Verein zur Erforschung Rhein. Gesch. und Alterthümer. Mainz. Zeitschrift. II. B. I. Heft.

Société de Physique. Genève. Mémoires. Tom. XIX. P. I.

Egyesült Államok kormánya. Washington. War Departement. Surgeon general's office. Circular. Nr. 1. 1868. (2 péld.)

Ángol kormány. London. a) Trade accounts (Foreign countries) 151—VII. b) Statistical Tables. P. XII. c) Annual Statement of the trade and navigation in the year 1867.

M. k. közl. ministerium. Pest. Kenessey : Jelentés a havrei nemzetközi tengerészeti kiállításról.

Direzione del Giornale di Napoli. Nápoly. Studj critici e bibliografici.

II. Magánosoktól :

Haynald Lajos érsek. Kalocsa. Reliquiae Kotschianae.

Agnelli István. Temesvár. Liber de officiis. Lipsiae. 1722.

Böke Gyula m. tanár. Pest. A fülgyógyászat tankönyve.

Ráth Mór. Pest. Baksai ; M. Annaeus Lucanus Pharsaliája.

B. Orlán Balázs. Pest. A székely föld leírása.

Lubrich Ágoston. Pozsony. Neveléstudomány I. II. Könyv.

Friedländer & Sohn. Berlin. Bücherverzeichniß Nro. 82.

Schneider Felix. Basel. Antiquarischer Anzeiger 1868. Nr. 7. Nr. 92.

III. Köteles példányok :

Mihalik István nyomdája. Selmech. Erdészeti Lapok. Hetedik évfolyam. 10. sz.
Sauerwein Géza nyomdája. Győr. a) Schreibkalender auf das Jahr 1869. b) Ó
és új Kalendárium 1869. évre.

Gyulai István nyomdája. Arad. Veröffentlichte Briefe des M. Oppenheimer, egy
mellékkel.

Skarnitzel F. nyomdája. Szokolca. a) Básnické privicsenky. b) Navod k. me-
thodickmu vyniovanu. c) Letopisz Matice Szlovenskej. V. Rocznik, 2. Swázok.

Bába Imre nyomdája. Szeged. Szegedi naptár 1869-re.

Bittermann Nándor nyomdája. Zombor. a) Rakijiszka Kuga. b) A zombori ta-
karékpénztár részvénytársulat alapszabályai. c) Ugyanaz németül. d) A polgári Ca-
sino-egylet alapszabályai.

Magyar testvérek nyomdája. Temesvár. Zsivkovics. Szrbszka narodna crkva.

IV. Akadémiai kiadás :

a) Nyelvtudom. Értekez. II. sz. b) Math. Értek. III. sz. c) Természettudom.
Értekez. XIII. sz. d) Értesítő 1868. 15. sz. e) Budapest és környékének helyrajzi
története.

A
MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA
É R T E S Í T Ő J E.

Harminczkilenczedik (math. és természettudományi osztály-) ülés.

1868. dec. 7-én.

Toldy Ferencz r. t. helyettes elnöklete alatt.

389. *Akin Károly* l. t. „a M. T. Akadémia physikai termében megindított dolgozatokról“ jelentett be felolvasást; de mielőtt ebbe kezdett volna, oly tárgyakat hozott fel, melyek nem nyilvános ülés körébe valók, s oly vádakát emelt az Akadémia és ennek egyes tagjai ellen, melyek az akadémiái ülések céljával és méltóságával meg nem egyeztethetők; minek következtében a h. elnök úr azon kérdést intézi a jelen volt akadémiái tagokhoz: ha ezen eljárást helyeslik-e? — A tagok közül többen rosszsalukat fejezván ki,

az Akadémia elhatározza, hogy rosszsalása jegyzőkönyvileg is kimondassék.

390. A helyettes elnök úr *Akin Károly* l. tagot többször felszólítja, miszerint menne át a bejelentett előadásra; de ő ismételve a személyes vita terére kelvén, — a tagok elhagyják székeiket, s a h. elnök úr az ülést befejezettnek nyilvánítja.

Negyvenedik (philosophiai, törvény- és történettudományi osztály-) ülés.

1868. dec. 14-én

Nagyméltósága B. Eötvös József elnök úr elnöklete alatt.

392. *Jendrassik Jenő* l. t. köz megilletődés közt, *Balassa János* elhunyt tiszteleti tag fölött, a következő gyászjelentést olvassa fel:

Tisztelt Akademia! Megdöbbentő eseménynek híre futotta be városunkat a közel múlt napokban, s csakhamar bebizonyult valósága súlyos csapást ejtett nem csak egy családi és baráti, de számos tudományos és társadalmi körön, és kihatott az szét az országban, még annak határain is túl.

Az, ki a kunyhótól fel a királyi palotáig annyinak megvédte vesztélyben forgott egészségét, életét, az esett az álnokul fellépő betegségnek rövid három nap alatt áldozatul.

Balassa János nincs többé! —

Azt, kit hazafiusága nekünk megőrzött és megtartott, midőn őt a messzire elterjedő hírneve által reája figyelmes kültöld tőlünk elvonni igyekezett, azt most, még élte javában, alig 56 éves korában, körünkől véglegesen kiragadta a kérlelhetlen halál.

Az nincs többé, kit alig néhány hónappal ezelőtt tanári működésének negyedszázados évfordulóján mindazon számos testületek, melyek szerencsések voltak őt magukénak tekinthetni, siettek nagyra becsülésük, tiszteletük és szeretetük kifejezésével üdvözölni, öröm-érzelmek közt, mert látták még az erőt, mely annyi irányban üdvösen hatott, megtöretlenül, el nem lankadva, teljes épségében, úgy hogy míg annak dicső múltjára büszke megelégedéssel vissza tekintett az emlékezet, egyszersemind a még hosszúra szabottnak látszó jövője iránt biztos reményt táplálhatott tisztelőinek serege.

S íme! a jövőnek reménye csalt, a múltnak emléke pedig csak a veszteségnek nagyságát tünteti fel most.

E veszteségben osztrakozik a tudományos Akadémia is, melynek az elhunyt 1858. óta tiszteleti tagja volt.

S visszhangra talál itt is számos kebelben a kesergő szó, melyre a veszteség felett bánkódó érzület fakad.

Ily szót emelni a drága elhunyt felett, az Akadémiának kegyeletes szokása folytán épen egyik rokonszabbeli pályatárs van hivatva, azoknak lévén engedve e szomorú elsőbbség, kiknek a közös fájdalomból is jelentékenyebb rész jutott örökségül.

S valóban, bár mi nagy a veszteség, melyet e haláleset egyeseknek és testületeknek hozott, bizonyára senkié sem nagyobb, mint azon tanártestületé, melynek az elhunyt 28 éven át érdemeiben ragyogó csillaga volt, mely fényt reája is árasztá, melyben biztos súlypontjára talált minden nemes törekvés, hathatós gyámolójára minden üdvös haladás.

Oh de sajtóbb még mindnyájunkban a bánat, hogysem képesek volnánk most már visszatekinteni ez idő előtt befejezett életpályára, áttekinteni a munka sokaságát, nagyságát, mit e hatalmas embererő teljesített; mert minden, mi képét idézi fel, feltárja előttünk a hézagot is, melyet ő annyi irányban maga után visszahagyott, és elméledésünk fonálát megszakítja szívünk fájdalma.

Csak hiányát képesek érezni közvetlen pályatársai, midőn nagyra becsült, szeretve tisztelt társukra visszaemlékeznek. Hiányán fogódik el tanítványainak szíve, midőn az elhagyott tanszék előtt állanak, honnan az ő szava kötötte le figyelmüket, honnan mesterüknek varázs erővel hódító személye eszménykép gyanánt véste be magát fiatal keblükbe, és szent tűzként őriztetve, ott kihalni csak e keblekkel együtt fog.

Csak hiánya lép előtérbe, és csak veszteségét panaszozzák egymásnak ügyfelei, midőn visszaemlékeznek az elesett vezérre, ki nem csak ernyedetlen buzgósággal felkarolta szaktudományának minden üdvös vívmányát, hogy azt a beteg ágyánál értékesítse, de ki azt gazdagítá saját nagy becsű vívmányaival még legújabbban is; és azon elismerésben részesült szakmája legjelesbjei részéről, hogy sebész-műtői tudománya

és művészete mezején felülmúlva egytől sem, elérve csak kevéstől volt ; kinek nagyságát még emeli az, hogy soha hiú hírvágy nem, hanem csak tiszta szándék vezette mesteri kezét a határtalan reménnyel ő benne bízó betegeinél.

S könyvel borúlt szemekkel mereng most a betegek tekintete, kik töle várták üdülésüket, és osztja velük a bút mindazok serege, kik benne áldják megmentőjüket, kik benne bízva nem csüggedtek jövőjükben.

Egy árba csap össze most mind e fájdalom. Országos a részvét és a gyász a nagy férfiú vesztesége felett, és annál mélyebb az, mentül inkább megszoktuk a közjóra irányzott üdvös tevékenységét, és mentül inkább épen most összes orvos-tudományi ügyeink újjá alakításánál irányadó munkásságát még továbbra szükségeltük volna.

Mind erről tanulnunk kell előbb lemondani, nélkülözni érzékileg a férfit, kinek tiszta jelleme, őszinte szerénysége, nemes lelkülete meghódította szívünk érzelmeit, hogy a bú által el nem lankasztva erőnk legyen élettrajzában követni pályafutását, és feltekinteni azon magaslatra, melyről nagy szelleme kihatott nem csak hazájára, de a messze külföld láthatárán is kiemelkedett, mintegy nemzete civilisatiójának egyik jelzője, melynek áldva őrzött emléke élni fog nem csak bennünk, de élni fog utánunk !

Az Akadémia mélyen elszomorodva vette e gyászjelentést, s a természettudományi osztályt megbízta, hogy e kitünő tag emlékének megörökítéséről, annak idején tartandó emlékbeszédvel gondoskodják.

393. *Tóth Lőrincz* r. t. emlékbeszédet olvas *Zádor György* r. t. fölött.

394. *Ökröss Bálint*, a XXVIII-dik nagygyűlésen megválasztott levelező tag, felolvassa székfoglaló értekezését ily cím alatt : „A törvénykezés reformjai“. Kivonata ez :

I. A törvény a társadalmi rend fenállásának feltételeit határozza meg, a törvénykezés a törvényes rend sérelmeit orvosolja.

A törvények megsértése támadó és védő harczt von maga után az érdekek közt, a harc pedig mindig kivétel. Célja a törvénykezésnek első sorban az : hogy minél több esetben megelőzze a kivételes helyzetet.

Nem minden per törvényszegés műve ugyan, de mindig baj, ha szükségessé vált. Értekező tehát abban látja az első reformot, hogy a körülmény, mely perre szolgálhat okul, be ne következzen.

A perlekedést nem tehetjük nélkülözhetővé ; de hogy a perek száma kevesbítették, ezt már többen ajánlották. Elvetendő azonban minden módszer, mely a perút elnyomására vagy nehezítésére vezetne. A törvényhozásnak nem lehet szándékában hozzáférhetlenné tenni az elégtétel és védelem jogos eszközét : feladása az, hogy az eszköz ne váljék szükségessé.

Ne várjunk mindent a törvénykezés javításától. Elkészülve fogadni a viszály kitörését, szükséges ; de a kitörést megelőzni eszélyesebb.

A törvényhozás ne tartson elégnek gyógyszereket, oda hasson szabatos életrend által, hogy a kór be ne következzen.

Ne várjunk mindent a bíróságok szervezésétől sem, bár tagadhatlan, hogy hiányos szervezet mellett, s rossz bírák kezében a legjobb törvény is elveszti jótékony hatását. Ne feledjük főképp, hogy mindig az ügyvéd az első bírója a pernek, tőle függ igen sok esetben kiegyenlítni a vitás kérdéseket, s megelőzni nagy számát az alaptalan kereseteknek vagy kifogásoknak. A törvényhozásnak tehát jó ügyvédi rendtartásról is kell gondoskodni a bírói szervezet mellett.

Es itt a törvények javítására és a törvényes intézményekre tér át az értekező.

A törvény ama titkos erő, melynek csak hatását látjuk az általa intézett jogrendben, s mely akkor lesz láthatóvá, ha kérdés alá vétélik. A törvényhozás ne tartsa elégnak, ha a kérdés megoldását lehetővé tette, hanem törvényekről gondoskodjék, melyek a kérdést teszik lehetetlenné.

Tudjuk, hogy a hiba sokszor a törvényben van. Többet vagy kevesebbet mond a törvény mint a szabatosság kívánná, — s ez mindkettő hiba. A törvények nagy általánosságban ép úgy hiányosak, mint ki rem elégitők a részletekben. Az általánosság t. i. különböző értelmezésekre nyújt alkalmat: s ez által a perkérdések számát neveli; a bírói felfogás iránt kevesebb bizalmat enged: s ez által a felebbvitel eseteit szaporítja. A részletesség ellenben uralkodókká teszi a formákat, s ezzel útát készíti a semmisségi panaszoknak; chabloneok járszalagán vezeti az ítélő képességet, s ez által könnyelműekké teszi a bírákat.

A helyes irány középutat tart: nem mellőzni semmit azokból, a melyek szükségesek; nem venni fel semmit azokból, melyek nem hasznosak.

Minden törvénynek van bizonyos célja, de ennek elérése nem függ csupán egy törvénytől, hanem e törvények összegétől. A törvényhozás igyekezzék a számító vezér ügyességével rendezni egybevágólag az erők működését. S ott, a hol egy törvénytől célhoz jutni nehéz, másokkal tegye könnyebbé az utat, — gondoskodván az akadályok elhárításáról.

Az ármányt és visszaéléseket előzetes reform gátolhatja meg. Példakép említi értekező az utóbbi években szokásba jött hamis vagyónátruházásokat, melyek a magánokiratoknak közhatalósági hiteles közeg előtt való bejegyeztetése által lennének megelőzhetők.

Nagy számát a jogviszonyoknak maguk a felek szabályozzák szerződés által. A törvényhozás itt sem maradhat közönyös, s nem utasíthatja el a fennforgó érdekek jogos követelését, melyet a szabatosság hiánya ép úgy veszélyeztet a jogügyleteknél, mint a törvényekben; sőt oda kell hatnia, hogy előre eltávolítson minden kórananyagot, melyből a félreértés, vagy roszakarat fejleszti később a pereket. Értekező e célra a hiteles helyek közvetítését ajánlja, mint a melyek képzettsége s elfogulatlansága kezeskedik a kötések szabályszerűségéről, hitelessége teljes védelmet nyújt a bizonytalanságok ellen, közokmányainak végrehajthatósága pedig egy lépéssel viszi a jogosítottat azon álláspontra, a hova a per hosszú és költséges úton vezet.

II. Második lépés a törvénykezés reformjaiban, ha a törvényhozás a lehető legszelidebb eszközt alkalmazza a vitás kérdések elintézésére ott, a hol a kérdéseket megelőzni nem sikerült. Ez az egyezség megkísérlése, mely kötelezőleg vagy ajánlólag, s különféle alakban, de majdnem minden törvényhozás által s mindig azon célból alkalmaztatik, hogy a per kérdés bírói ítélet nélkül oldassék meg.

Mégis alig akad védője ez intézménynek az írók közt. Bentham a jogszolgáltatás részleges megtagadásának, Meier a jog és értelem ellen intézett merénynak nevezi a kötelezett békéltetést Mittermayer az eredményt vonja kétségbe.

A két előbbi vád azonban túlzott és igazságtalan. A kísérletnél nem maga az egyezség, hanem csak a felek közelítése van kötelezőleg kimondva. Feltételeket szabni és elfogadni egyedül a felek akaratától függ, épen úgy, mint minden más nemében a szerződéseknek. Azután a jogkérdés sem mindig világos. Gyakran mindkét részen van jog, vagy mindkét részen van hiba; az ítélet bizonytalan, s mindenik fél érdeke ajánlja, hogy megmentsen valamit abból, a mit egészen elveszthet.

A harmadik vád ellenében statistikai adatokkal mutatja ki értekező, hogy Franciaországban azon eseteknél, melyeket a Code de procedure előleges egyezségi kísérletre utasít, s a melyekben mindkét fél megjelent, átlagosan 42—47 esetben 100 közül jó létre egyezség.

Ertekező tehát mind az alapot helyesnek, mind az eredményt elégendőnek látja arra, hogy ez intézmény fentartassék a törvénykezési szabályok közt.

Majd azon kérdésekre tér át, hogy ki és mikor kísérelje meg az egyezséget.

Békéltető közeg vagy a per bírója, vagy egy harmadik személy lehet.

Az előbbi nem ajánlható;

mert vagy a meggyőződés hangján igyekszik a bíró kimutatni a követelés helyességét vagy helytelenségét: s akkor a jóakarat is fenyegető alakot ölt; vagy csak fogásból, mit nem igazol a hozandó ítélet, s akkor a bírói tekintély szenved;

mert olyan körülménynek is juthat tudomására egyezkedés közben, mely a per eldöntésére nem tartozik, melynek befolyásától azonban nem mindig tud menten maradni;

mert az egyeztetésnél használt rábeszélés oly színben tüntetné fel a bírót, mintha a per nehéz munkáitól akarna könnyű módon menekülni;

mert sok bírót a hév elragad; minden egyezséget keresztül akar vinni, s a feleket kényszeríti;

mert a bíró hivatása nem lehet alku a jogok felett, hanem szigorú alkalmazása a törvénynek.

Ertekező tehát kifogástalan egyeztetőket ajánl, külön békebírák személyében.

Egyezségi kísérletnek vagy az eljárás megindítása előtt, vagy az eljárás befejezése után lehet helye.

Értekező az előbbi módot tartja helyesnek. Hogy a felek és a békeltető nem ismerik még akkor kellőleg a védelmi alapokat: ebben csak előnyt lát a kísérletre nézve; mert minél kevésbé van a fél elkészülve arra, hogy mit mondjon, annál valószínűbb, hogy igazat fog mondani; s minél őszintébb a felek kölcsönös előadása, annál könnyebb föllelni a közeledés pontjait.

Végül a hazai törvényhozásnak a törvénykezés terén alkotott praeventiv szabályait, különösen a hiteles helyek és egyeztetés intézményét ismerteti.

Ez értekezésnek folytatása leend: magának a perlekedésnek módja és javítása.

Negyvenegyedik (nyelv- és széptudom. osztály-, egyszersmind összes-) ülés.

1868. dec. 21-én.

Nagyméltóságu B. Eötvös József elnök úr elnöklése alatt.

396. *Toldy Ferencz* r. t. ily czím alatt értekezett: „Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladata.“

397. *Fogarasi János* r. t. felolvassa ily czímű értekezését: „Mongol tanulmányok.“

398. *Ugyan Fogarasi János* r. t. a mongol és magyar nyelv rokonságának ki-nyomozása tekintetéből, egy fiatal nyelvtudós kiküldetését hozza indítványba, ki előbb Oroszország valamely intézetében, később a mongolok, tatárok és sinaiak közt tanulmányozná azon nyelveket, melyek rokonságuknál fogva fényt derítenek a magyar nyelvre; egyszersmind négy évre, évenként száz darab aranyat ajánl fel az indítványozó, ha találkozik hazánkfiain közül oly egyén, ki némi előkészületekkel, s az Akadémia történelmi és nyelvtudományi bizottságaitól adandó utasítás szerint, a nevezett cél kivitelére magát elszánná.

Az Akadémia e lelkes ajánlatért jegyzőkönyvileg óhajtja köszönetét az indítványozó úrnak kimondani.

399. *Télfi Iván* l. t. „A jelenkori görög irodalom“-ról értekezett. Lényege ez:

Az athéni egyetem által kitűzött ezen pályakérdésre: *Adassék elő a görög művelődés története Konstantinápoly bukásától 1821-ig*, Száthasz Konstantin felelt egy 48 nyomtatott ívre terjedő, görög nyelven írt munkával, mely 1868-ban jelent meg Athénben.

Tagadhatlan, hogy ő a nehéz feladatot sok szerencsével oldotta

meg, s érdeme annál nagyobb, minél kevesebbek voltak azelőtt az ilyen természetű munkák. Mert Európa tudósai azon előítéletből indulván ki, hogy Konstantinápoly bevétele után végét érte a hellenek története, majdnem egészen elhanyagolták ama tanulmányokat, melyek a török uralom alá került görögök művelődési állapotaira vonatkoztak.

Az ide vágó legnevezetesebb munkát szintén egy görög írta e század elején, t. i. *Zavírasz* György, ki a görög, latin, franczia, német, olasz és magyar könyvekből jegyezte ki mind ama görög munkákat, melyek Konstantinápoly bevétele után napvilágot láttak, vagy csak kéziratban őriztetnek Európa különféle könyvtáraiban. *Zavírasz* azért meríthetett magyar könyvekből is, mert 1760 óta hazánkban tartózkodék, s Pesten végezte be földi pályafutását 1804-ben augusztus 28-án. A tudományok iránti szeretetét tanúsítja az, hogy könyvtárára ötvenezer forintot költött. Halála után könyvtárát a pesti görög község örökölte, mely azonban nem tartván könyvtárnokot, hozzáférhetlenné teszi e könyvtárt, melyben *Zavírasznak* mintegy 29 kézírata is található. Ennélfogva időszerű volna talán a pesti görög ajku községet felszólítani, hogy engedje át e könyvtárt a magyar Akadémiának.

Zavírasz munkája a Konstantinápoly bevétele után virágzott görög írókról szintén csak kéziratban létezik, és pedig Athénben, a nemzeti könyvtárban.

Száthasznak második segédforrásul szolgált *Vrétosz* Papadópusz András görög munkája. Ebben 523 görög írónak az életrajza és 1272 görög munkának a címe közöltek, melyek Konstantinápoly bukása óta a görög királyság felállításáig nyomattak ki. E munkák közül 466 hittani tartalmu, 101 szerzőtől. A többi 806 munka pedig világi tudományt és irodalmat tartalmaz.

Nagyobb jelentőségű *Száthasz* munkája, mely kimutatja a régi és újkori görögök szellemkötelékének folytonosságát, s diadalmasan czáfolja meg némely európai tudósok előítéleteit, kik azt állítják, hogy a jelenkori görögök semmi szellemrokonságban sem állanak a régiekkel; mert a szolgaság legsanyarúbb korában is találkoztak elegendő számú görög férfiak, kik ismereteik, ritka tudományuk, irodalmi munkásságuk, a szabadelvű eszmék terjesztése s a nemzeti műveltség előmozdítása által tűntek ki. Mindjárt a görög császárság elenyészte után sokan egész vagy onukat hagyományozták nemzeti tanodák alapítására s észtehetséges ifjak kiképeztetésére, hogy majdan mint tanítók világosítsák föl a népet.

Száthasz 1475 görög férfit nevez meg, kik Konstantinápoly bukásától 1821-ig irodalmilag működtek. S ezek közül mintegy 570-ről részint bővebb, részint rövidebb életrajzot is közöl.

Miután azonban *Vrétosz* és *Száthasz* munkái csak időrendben sorolják elő az írókat és munkáikat, nem pedig irodalmi szakok szerint, nem sajnáltam a fáradságot, *Száthasz* munkájából minden századból átnézeti táblát készíteni, melyből kitünjenek az akkor élt görög írók születési helyei s munkáik nevei. De csak azon születési helyeket jegyeztem

föl, melyek egykor, legyenek akár Görög- akár Törökországban, valóságos görög területet képeztek.

Száthasz könyveiben 2200 munkát találtam följegyezve, melyek Konstantinápoly bevétele óta 1821-ig irattak; s ezek közül csak 187 van fordítva. A többi eredeti. Továbbá a tartalomra nézve e 2200 munka között van 616 hittani, marad tehát 1584 tudományos és irodalmi munka.

Meg kell azonban jegyeznem, hogy Száthasz számtalan ezerekre menő leveleket is említ különféle íróktól, melyek legnagyobb része kiadatlanul őriztetik még a számos görög könyvtárakban; úgy hogy ezek, ha kiadatnának, könnyen száz legnagyobb rétű s vastagságu kötetet képeznének.

Ezeket tehát nem tekintve, csak azt akarom kimutatni, hogy minő sorban következnek egymásután *mennyiségök* szerint a különféle világi tartalmu munkák. Ez pedig kiderül a következő átnézetből :

290 költészeti,
222 történelmi,
147 bölcsészeti,
116 classicus kiadása,
110 nyelvtani,
108 magyarázat classicusokhoz,
100 retorikai, sat.

Ha e számarányok fölött elmélkedünk, nem lehet föl nem ismerni azt a csodálatos összhangzatot, mely a hajdan- és jelenkori görögök irodalmi hajlandóságai között mutatkozik. Valamint a régi görögök kiválólag költői nép lévén, sokkal több költészeti munkát teremtettek, mint prózáit, úgy késő ivadékaiknál is azt látjuk, hogy a munkák nemei közül egyben sem írtak annyit mint a költészetben.

Nem tagadhatni továbbá, hogy a régi görögök a költészet után leginkább a történetírást kedvelték. *Müller Károly* munkájából legalább (*Fragmenta Historicorum Graecorum*) kitünik, hogy Kr. e. a VI. századtól Kr. u. a VII. századig mintegy 760 görög történetíró élt.

A mi átnézetünkéből pedig látszik, hogy a mai görögök is épen olyan szeretettel karolják föl a történetírást, mint dicső őseik.

Ugyanezt a szellemi rokonságot a görög hajdan és újkor között mutatja a mi átnézetünk a bölcsészetben és nyelvészetben is.

Hogy Száthasz sokkal több anyagot gyűjtött össze, mint Vrétoosz, az onnan van, mivel Száthasz számos görög könyvtárt kutatott fel, mihez egész készséggel szavazta meg neki a görögországi kormány a szükséges költségeket.

Száthasz munkájával rokontermészetű az, melyet Paránikaszk Má-té a Konstantinápolyban székelő *görög irodalmi egyletben* (*Φιλολογικὸς σύλλογος*) olvasott fel, s ennek hozzájárulásával ki is adott.

E munkában elősorolja mind ama görög férfiakat, kik Konstantinápoly bukása után a jelen század kezdetéig tanítással foglalkodtak, és ama görög tanodákat, melyek e hosszú idő alatt fenálltak.

E munkából újra fényesen bebizonyúl, hogy a sanyarok századai

sem voltak képcsek a régi görög szellemet és érzelmet a jelenkori görögökben kioltani; hanem hogy e szellem és érzelem tanodáik által nemzedékről nemzedékre átszállott.

Ilyen görög tanoda volt : Konstantinápolyban	20
a török birodalom európai tartományaiban	106
ázsiai tartományaiban	20
a szigeteken	25
a török birodalmon kívül	20

E tanodákban mindenek fölött a régi görög írókat magyarázták, kiknek munkáit a hazafiság szent végrendeletének tekintették. Mindegyik tanító, mindegyik, csak némileg is művelt atya könyv nélkül tudta a régi görög írók számos emlékmondásait, úgy hogy mintogy élő anthológiát képviselt. A tanítók buzgalma fáradhatlan volt; növendékeik pedig nem azért tanultak, hogy hivatalokat hajhászszanak, hanem hogy miveljék a nemzet szellemi talaját. S ezt tették daczára a tanítókat és tanulókat fenyegető ezer és ezer veszélynek.

De ha semmi vérvötelék nem tartotta össze a jelen- és jelenkori görögöket, miért veszélyeztették volna ez utóbbiak életüket, hogy mentsék meg az amazoktól reájok szállt örökséget?

A pusztá számok többet bizonyítanak, mint hosszú okoskodások; azért nem vonakodtam összeszámlálni a görög tanárokat, kiket Patanikas munkája különféle helyein névszerint említ.

A török birodalom európai tartományaiban volt	349 tanár
ázsiai és áfrikai tartományokban	41 „
a jóniai szigeteken	66 „
Créta szigetén	7 „
Cyprus szigetén	3 „
Chiosz szigetén	19 „
Cycladok és Sporadok szigetein	27 „
	<hr/>
	512 „

Természetes, hogy itt csak olyanokról van szó, kik tudományokat tanítottak, nem pedig elemi tanítókról.

Vrétoz és Száthasz említnek néhány görög hirlapot és folyóiratot a görög királyság előtti korból. De adataikat kiegészítette a *Pandóra* című athéni folyóirat, mely szerint a XVIII. századtól kezdve Görögország feltámadásáig tizenkilencz görög hirlap és folyóirat látott napvilágot.

Ma pedig 71 görög hirlapja és 13 görög folyóirata van a szabad Görögországnak. Görögországon kívül pedig 9 hirlap és 3 folyóirat jelenik meg görög nyelven.

401. A titoknak jelenti, hogy a f. é. dec. 17 ről 1308-ik szám alatt, a vallás- és közoktatási m. k. miniszterium közli Grafberger Ferencz beadványát, melyben Gerardius de Collis 175 darab levelének megvétele ajánlatik.

Véleményadás végett átteendő a történelmi bizottsághoz.

402. *Römer Flóris* I. t. részéről jelentetik, hogy az Akadémia által kiküldött bizottság, f. é. december 6-án, az akadémiai kéziratárban őrzött régiségeket és növényeket megvizsgálván, ezek egy részét a n. Muzeumnak, a másikat a m. k. Egyetemnek

határozta ajándékol megküldetni; mi megtörténvén, ezennel közölni a nevezett intézetek elismerő nyugtáit.

Tudomásul vétetik.

403. A titoknok jelenti, hogy az archaeologiai bizottság, f. é. dec. 1-jén tartott ülésének jegyzőkönyvét az akadémiai szabályok értelmében beküldé.

Tudomásul szolgál.

404. Az akadémiai könyvtár részéről jelentetik, hogy a M. Tud. Akadémiának ajándékozott „Correspondance de Napoleon I-er publiée par ordre de l' Empereur Napoleon III.” című munkának I—XXIV-ik kötetei megérkeztek.

Tudomásul vétetik.

405. A titoknok jelenti, hogy a bécsi Reichsrath-delegatio elnöke, f. é. dec. 4-én kelt levelében, az akadémiai palota szíves átengedéseért köszönetét nyilvánítja az Akadémiának.

Tudomásul vétetik.

406. Közöltetik a helsingforsi finn irodalmi társaság, f. é. nov. 17-ki levele, melyben jelenti, hogy nagy részvéttel kísér mindent, mi a magyar nyelv és irodalom ügyében történik, egyszersmind sajnálatát fejezi ki a felett, hogy a magyar nyelvvel oly kevesen foglalkoznak Finnországban, s mivel ennek egyik fő oka a magyar könyvek nehéz megszerzése, csereviszonyra kéri fel a M. Tud. Akadémiát.

Átteendő a könyvtári bizottsághoz oly czélból, hogy véleményt adjon, miben lehetne még a nevezett t. társaságot, a már megajánlott akad. kiadványokon fölül, részesíteni.

407. A titoknok jelenti, hogy *Than Károly* l. t. „A harkányi kőes hűvíz elemzése” című értekezését a bírálók kiadásra ajánlják. Egyszersmind jelentetik *Than Károly* l. t. részéről, hogy a harkányi hűvíz tulajdonosa, óhajtna a nevezett értekezésből rendes áron ezer példányt megrendelni.

A rendes számon fölül, a kívánt ezer példány kinyomatása elhatároztatik, azon kikötéssel, hogy az illető tulajdonos vagy megbízottja írásban is nyilvánítsa megrendelési szándékát.

408. Ugyanaz közli a jövő 1869. évi ülés rend sorozatát.

Elnökileg helybenhagyatván, tudomásul vétetik.

409. Jelentetik, hogy a budai főgymnasium, a késmárki prot. főiskola, s a göttin-gai kir. tud. társulat részéről, a nyert akad. kiadványokért elismerő iratok érkeztek.

Tudomásul szolgál.

410. *Tóth Lőrincz* r. t. mint akadémiai pénztárnok jelenti, hogy *Molnárffy Ferencz*, gr. Batthyány Gusztáv nyugalmazott jószág-igazgatója, az akadémiai alaptőke gyarapítására kétszáz-ötven fonintot hagyományozott.

Köszönettel tudomásul vétetik.

TUDNIVALÓK.

1. Az Akadémia ÉRTESÍTŐ-je oly folyóirat, mely az ülésein történt előadásokat s tárgyalásokat hozza, amazokat kivonatban, ezeket a jegyzőkönyv szerint.

2. Minden, ki az Akadémiában előadást tart, végzésileg fel van hiva, hogy annak előre elkészített kivonatát, még azon ülés folytán, kézbesítse a titoknoki hivatalnak.

3. Az Értesítő tartalmát teszik:

a) Az osztály-ülésekben előadott minden értekezés kivonata. Egy-egy kivonat *legfeljebb* 8 nyomtatott lapra terjedhet. Továbbá az ülésen felolvasott könyvismertetések, bemutatások, kisebb előterjesztések, melyek önálló tudományos értekezésnek nem tekinthetők.

b) A közlésben felolvasott értekezések kivonata, ha szinte maga az értekezés az Évkönyvekben jelenik is meg.

c) Kisebb emlékbeszédek, necrologok s effélék, melyek t. i. nem az Évkönyvekbe valók. Évkönyvbe szánt emlékbeszéd kivonata csak úgy, ha belőle alkalmas kivonatot lehet készíteni.

d) Az Akadémia mindennemű (osztály-, összes, és igazgatósági) üléseinek és nagygyűléseinek tárgyalásai; csupán a közönség elé nem való dolgok elhagyásával. E szerint

e) A tisztán személyt érdeklő ügyek mellőztével minden egyéb, a tagokat és a közönséget érdeklő dolgok.

f) Általánosb érdekekkel bíró indítványok; melyeket az indítványozó még az ülés folytán, írásban is köteles beadni az Értesítő számára.

g) A kiadás végett benyújtott művek és értekezések fölötti bírálatok, vagy egészben, vagy tartalmas kivonatban. El nem fogadott munkák általánosb irodalmi becsü bírálatai is közöltetnek: de a bírálók nevei ilyenkor nem.

h) Pályaművek bírálatai, akár osztályok, akár bizottságok vagy bizottsági előadók által nyújtatnak be. Összesített vélemény vagy előadói elentés létében az egyes bírálók véleményei nem közöltetnek.

i) Az Akadémiának ajándékozott, vagy külföldiek által cserébe küldött könyvek jegyzéke.

k) Minden ülés előtt kitétetik az elnöklő neve; de a jelenvoltak névsora nem. Az indítványt, jelentést tevők neve sem hallgattatik el; ha pedig valamely tag értekezést ajánl, vagy olvass nem-tagtól, annak neve mindig kiteendő, s az köteles a felolvasott értekezés kivonatát kézbesíteni.

l) Minden kivonat, indítvány, jelentés stb. még ülés folytán írásban beadandó, hogy az **Értesítő** szerkesztése késedelmet ne szenvedjen.

4. Ha nem-tag valamely akad. tag által kíván értekezést olvastatni fel osztály-ülésekben: dolgozatát jó előre be kell adnia a titoknak, ki azt az illető osztály-értekezlethez átteszi, mely egy tagjával a munkát átnézetvén, ennek jelentése folytán dönti el, felolvastassék-e az osztály-ülésben vagy ne; első esetben valakit a felolvasással is megbízáván.

5. Ha nem-tag személyesen akar előadást tartani, erre, a munka előleges beküldésével, minden egyes esetben az Akadémia engedélyét kell kikérnie. Ilyenkor az Akadémia a beadott munkát szintén az illető osztály-értekezlethez teszi át, s annak véleménye alapján engedi vagy tagadja meg a felolvasást.

Fig 22 p 3 - 435.